

BI BIBLIOTHECA **INDICA** ;

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES

Nos. ~~232, 233~~, 235, 244, 251, 270, 280, 285, 286, and 293.

Sama Veda Saṅhita.

II
D
50

WITH THE COMMENTARY OF

ŚA'YANA A'CHA'RYA.

EDITED BY

SATYAVRATA SA'MAS'RAMI.

EDITOR OF THE HINDU COMMENTATOR,

VOL. I.

CALCUTTA.

974

PRINTED AT THE GANES A PRESS.

1874.

15810

सामवेदसंहिता

तत्र

॥ ऋन्दर्षार्चिकः ॥

तत्राफिआग्नेयेन्द्रेति पर्वहयात्मकः

अध्यायचतुष्कः प्रथमोभागः

भगवत्सायणाचार्य्यं विरचित-भाष्य-सहितः

- - -

श्रीलक्ष्मी

वङ्गदेशीयासियाटीक्-समाजाभ्यर्थनया

—१९०६—

अधीतवेद-“प्रब्रकन्नन्दिनौ”-सम्पादकेन

श्रीसत्यव्रतसामअभिभट्टाचार्य्येण

वङ्गसामगेन

टीकितो यथावसरं शोधितम्।

—::—

कलिकाता

गणेशयन्त्रे सुद्वितः

शकाः १९१५ १००

नमः कामवदाय ।

सामवेदसंहिता ।

तत्र

भाष्यावतरणिका ।

द्वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।

नत्वा क्लृप्तकल्याः स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥ १ ॥

यस्य निश्चयितं वेदायोवेदेभ्योऽस्मिन् जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ २ ॥

सुकटाक्षेण तद्रूपं दधदुबुक्कमज्ञीपतिः ।

दिग्त् सायणाचार्यं वेदार्थस्य प्रकाशने ॥ ३ ॥

पूर्वोत्तरज्ञोमांसे (१) ते व्याख्यायातिमह्यज्ञाम् (२) ।

पालुः सायणाचार्यं वेदार्थं वक्तुमुद्यतः ॥ ४ ॥

सामवेदार्थमिषोऽत्र प्रकाशयति सादरम् ।

अनेन हि जैमिनि कृतपूर्वं-सोमांसा-सृचानुसारेण वैधानिका-शास्त्रिक-
सोमांसा-सृचानुसारेण च (विषय संशय पूर्वपक्षोत्तरपक्ष-संख्यावाक्य-पद्या-
नि) व्याख्या-पद्याधिकरणानि निमित्तानि. अथमेव व्याख्यानेन यिन्मत्तानि
दृष्टोरेव प्रत्ययोगमिधानसधिकरणमाला न्य यमाला न्यायविकारी वा ।
अतएवोक्तं तत्र तत्र, "सोमांसा-सृचानुसारेण वैधानिका भवेत्" । अति-
रि भागः

उद्गातुस्तत्त्वजिज्ञासोरपि तेन कृतार्थता (१) ॥ ५ ॥
 यज्ञोब्रह्म च वेदेषु हावर्थो काण्डयोर्हयोः (२) । •
 अध्वर्युमुख्यै ऋत्विग्भिश्चतुर्भिर्यज्ञ-सम्पदः ॥ ६ ॥ •
 निर्मिमीते क्रिया-सङ्घैरध्वर्युर्यज्ञियं वपुः ।
 तद्रलंकुर्वते होता ब्रह्मोद्गातेत्यमी त्रयः ॥ ७ ॥
 शस्त्र-याज्यानुवाक्याभिर्हीतालङ्कुरतेऽध्वरम् ।
 आज्य-पृष्ठादिभिः स्तोत्रैरुद्रातालङ्करोत्यमुम् ॥ ८ ॥
 वयाणामपराधन्तु ब्रह्मा परिहरेत् सदा ।
 ऋचान्वद्मति मन्वेऽसावर्थः सर्वोऽभिधीयते ॥ ९ ॥ •
 यज्ञं यजुर्भिरध्वर्युर्निर्मिमीते ततो यजुः ।
 व्याख्यातं प्रथमं, पद्याट्टचां व्याख्यानमीरितम् ॥ १० ॥
 सान्नामृगाश्रितत्वेन साम-व्याख्या ऽथ वर्ण्यते ।
 अनुतिष्ठासु-जिज्ञासा-वशाद् व्याख्या क्रमी ह्ययम् ॥ ११ ॥
 जाते देहे भवत्यस्य कटकादि-विभूषणम् ।
 आश्रितम् मणिमुक्तादि कटकादौ यथा तथा ॥ १२ ॥
 यजुर्जाते यज्ञ-देहे स्यादृग्भिस्तद्विभूषणम् ।
 सामाख्यामणिमुक्ताद्याऋचु तासु समाश्रिताः ॥ १३ ॥

(१) उद्गात-नामकः ऋत्विग्विशेषः; तस्य ज्ञानमन्वेदार्थ-ज्ञानमत्यवश्यकम्, यज्ञो
 ब्रह्मण्येति तस्यैव सामवेदोय कर्तृ-कलापाधिकारित्वान्, तथाच स्याद्यायन-मूचर्
 'उद्गाता सामवेदेन (४ प्र : ० ख)-इति । 'मन्वान् कर्णोणि चोद्गातैव कुादन-दे
 (१ प्र १ ख)-इतिच । •

(२) तत्र अधिकांशः कर्मकल्पः; किञ्चिदशः रूप-वेषप्रभकः ज्ञानकल्पः
 प्राभाकरादि सते ज्ञानकारणो नास्ति ।

नन्वध्वर्यु-होत्रहाल-ब्रह्म-कर्त्तव्य-प्रतिपादको यो मन्त्रस्तस्यार्थो
 योजनीय इति चेत्, योज्यते— “ऋचां त्वः प्रोषमास्ते पुपुष्वान्
 गायत्रं त्वो गायति शक्नोयु । ब्रह्मा त्वो वदति जातविद्यां यज्ञस्य
 मात्रां विमिमीत उ त्वः”-इत्येष मन्त्रः^(१) । तस्यायमर्थः—त्व-शब्दः
 सर्वनामसु पठितः एक-शब्द-पर्यायः, एको-होत-नामकः ऋत्विक्
 तत्र तत्र विप्रकूर्णत्वेनाघोतानामृचां यज्ञानुष्ठान-काले सङ्गोभाव
 मापाद्य पुष्टिं कुर्वन्नास्ते; एकउद्गात-नामकः शक्नोयुपलक्षित-
 च्छब्द-विशेषयुक्तास्त्रु गायत्रादि-नासकं साम गायति; एका
 ब्रह्म-नामका होत्रादीनां वेद-त्रय-विषये यस्मिन्कस्मिंश्चिदपराधे
 जाति तत्प्रतीकाररूपां विद्यां वदति^(२) । अतएव च्छब्दागा आमनन्ति
 “यज्ञस्य ह्येषभिषग् वद ब्रह्मा यज्ञायैव तद् भेषजं कृत्वा हरति”-
 इति^३, “यदि यज्ञऋत्वा प्रार्त्तिर्भवति भूरिति ब्रह्मा गार्हपत्ये
 जुहुयात्”-इत्यादि^४ च; एकस्त्वध्वर्युर्गजस्य मात्राभिषत्तां विमि
 मीति विशेषेण परिच्छिनत्ति इति ।

* यज्ञस्य विरिष्टं सन्दधाति भेषजकृताह वा एष यज्ञा यत्रैवं
 विदु ब्रह्मा भवति (४प्र०१७ख०)”-इति काथुम-गाखी-शुक्लान्दोष्य
 पाठः ।

† “यद्यज्ञोरियेदु भूःत्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयात् (४प्र०१७-
 ख०)”-इति को०, ग्रा० क्वा० पाठः ।

अत्र ब्रह्मेति “ब्रह्मा यज्ञमानं सर्वोयत्सिजोऽसि रचति” इति प्रकरणोपसङ्ग-
 वचनाप्रधानं

(१) ऋग्वेदस्य इक्ष्म सगडल्लोमाष्टक-द्वितीयाध्यायीशान्तिमाष्टक ।

(२) विश्वरतो व्याख्यानं निषक्तुप्रथमःअथ-द्वितीय पाद द्वादशखण्डं तद्राष्ये
 द्रव्यम् ।

ननु वेदार्थ-प्रकाशकेऽस्मिन् ग्रन्थे वेदानां व्याख्येयत्वे सति तत्परित्यक्त्य यजुरादिकं व्याख्येयत्वेनोपन्यसितुमयुक्तम्-इति चेत्—
नायं दोषः, मन्त्र-विशेष-वाचकैर्यजुरादि-ग्रन्थैस्तत्तन्मन्त्रोपेतान
वेदानामुपलक्षितत्वात् ॥

ननु मन्त्र-वेदयोः को विशेषः ? इति चेत्, उच्यते—मन्त्र-
ब्राह्मण-समष्टिर्वेदः । तथाचापस्तम्भः स्मरति “मन्त्र-ब्राह्मणयो
र्वेद नामधेयम्”-इति (१) । वेदैकदेशयोर्मन्त्र-ब्राह्मणयोः पृथक्
स्वरूपं जैमिनिन्यायेन निर्णीतवान्, (२) तत्र मन्त्र-स्वरूप-निर्णयं
द्वितीयाध्यायस्य प्रथमपादे सप्तसाधिकरणे न्याय-विस्तर-कार (३)
इत्यमुदाजहार—^१“अहेतुभिर्य मन्त्रं मे इति मन्त्रस्य लक्षणम् ।

(१) उपनिषद् भागम्वनयोरन्तर्गतः तथाच काचिदुपनिषत् सन्त्याल्लका ईष्येत्तमादिः
काचिद् ब्राह्मणसिद्धा केनत्यादिः । सीमांमङ्ग मत-विशेषे तु “आम्नायस्य क्रियार्थं
त्वादानर्थक्यमतदर्शानाम् (१।१।१)” इति जैमिनि सूत्रात् त्रैयापगतित्तिक्तानामुपनिष-
दिति प्रसिद्धानां वेदत्वमेव नास्ति । तत एव ‘अपरा ऋग्वेदोऽथर्ववेदः सामवेदो
इत्यादि कथन-पूर्वकम् ‘अथ पग यथा तदन्तरमधिगम्यते’ इति मुण्डकोपनिषद् (१-१ ३)
वाक्यम्, ‘वेदः छत्रयोधिगम्यतः सरस्वत्योदिजन्तानां’ इति मनु-वाक्ये सरस्वत्य पदम्,
‘दृष्टवदानुश्रविकः’ इति सांख्य-शास्त्रोत्थितस्य मङ्गलते । तदेतत् स्पष्टमेवाभ्यधाय
प्रागाकतेः ‘प्रदंति-निश्चिन्ति विधित्तक्ये व्यतिरेकेण केवल वस्तु-वादी वेदभागो नास्ति’ ।
एतद्विषये मन्त्रभागानां श्रुतानामोपेत्यादीनां क्रियानर एवार्थाप्राप्ताः, अर्थान्तरः कान्तनिकः,
केनत्यादौ तु प्रसङ्गान्तरं नामिवाद्वादं प्राक्कणत्व धमः, तथाद्वय वेदवेत्तमिः
शेषं नु संदेहं, तत्प्रणीतत्वात्, त्र स्मृण प्रत्य वः षड्वाचनान्वाः स्यत् तन्तारित्याः च तथा
धमः, यथा गेषारण्य मानवेदोऽज्ञोऽज्ञानयोरथर्वे, संप्रत्यल धमः ।

(२) तथाच द्वितयाध्याय प्रथमपादे ‘अष्टाविंशत्युपनिषत्तमे सूत्रे ‘तद्योदकेषु
मन्त्राणां’ इति ‘शेषे ब्राह्मण-शब्दे’ इति च । तत्र तेषां सन्त्याणां चोदकेषु अध्यापकेषु
मन्त्र इति आख्या प्रसिद्धा, तत मन्त्र-लेखके ङोपसित्याय सूत्रार्थः शेष-संज्ञानु स्फुटम् ।

(३) मन्त्र-न्याय-विस्तर-कारः, अथपुत्रा निदर्दंशो लेख श्रेयो ।

नास्त्वस्ति वाऽस्य नास्त्वितदव्याप्त्यादेरवारणात् ॥ याज्ञिकानां
समाख्यानं लक्षणं दोषवर्जितम् । तेऽनुष्ठानस्मारकादौ मन्त्र-
शब्दं प्रयुञ्जते ॥ आधाने इदमन्नायते—‘अहेबुधिय मन्त्रं’^१ मी
गोपाय’-इति ; तत्र मन्त्रस्य लक्षणं नास्ति, अव्याप्तातिव्याप्त्यो-
र्वारयितुमशक्यत्वात्—‘विहितार्थाभिधायकोमन्त्रः’-इत्युक्ते, ‘वस-
[१]य कपिञ्जलानालभते’ इत्यस्य मन्त्रस्य विधिरूपत्वादव्याप्तिः,
मनन-हेतुर्मन्त्रः-इत्युक्ते ब्राह्मणेऽतिव्याप्तिः, एवम् ‘असि पदान्तो
मन्त्रः’ ‘उत्तमपुरुषान्तो मन्त्रः’ इत्यादि-लक्षणानां परस्परमव्याप्तिः ;
इति चेत्— मैवम्, याज्ञिक-समाख्यानस्य निर्दोष लक्षणत्वात् *
इत्थं समाख्यानमनुष्ठान स्मारकादीनाम् मन्त्रत्वं गमयति उरुग्रथ
इत्यादयोऽनुष्ठान स्मारकाः [१] अग्निमोले पुरीहितमित्यादयः
स्तुतिरूपाः [२] ईषेऽवेत्यादयस्त्वन्ताः [३] अन्नआयाहि वीतये-
इत्यादयश्चामन्त्रणेपिता [४] अग्नोदग्नोन् विहरेत्यादयः प्रेररूपाः
[५] अधःषिडामोःदुर्परिष्विडामोदित्यादयो विचाररूपाः [६] अश्वे-
ऽश्विकेऽश्वानिके न मानयति कथनेत्यादयः परिदेवनरूपाः [७]
पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याइत्यादयः प्रश्नरूपाः [८] वेदिमाहुः
परमन्तं पृथिव्याइत्यादय उत्तररूपाः [९] एवमन्त्रदृष्ट्यादाहार्यम् ।
इदृशं स्वत्यन्तं विजातीयेषु समाख्यानमन्त्रेण नान्यः कश्चिदनुगतो
धर्मोऽस्ति, यस्य लक्षणत्वमुच्यते ; लक्षणस्याप्यस्य शब्दार्थौ
दर्शितः—‘ऋषयःऽपि पदार्थानां नान्तं यान्ति पृथक्ततः । ।
लक्षणेन तु सिद्धान्तमन्तं यान्ति विपश्चितः’-इति ; तस्मादभि-

* निर्दोषत्वात्-इति गौडहार्मि पुस्तक पाठः ।

१ पृथग्दृशः-इति गौडहार्मि पुस्तक पाठः ।

युक्तानां मन्त्रेऽप्रमिति समाख्यानं लक्षणम्” १ ॥ ब्राह्मण-खरूप-
मपि तत्रैवाष्टमाधिकरणे इत्थं निर्णीतम्—२“नास्त्येतद् ब्राह्मणे-
भ्यत्र लक्षणं विद्यतेऽथवा । नास्त्यन्तो वेदभागाइति क्लृप्तेर-
भावतः ॥ मन्त्रश्च ब्राह्मणं चेति द्वौ भागौ तेन मन्वतः ।
अन्यद् ब्राह्मणमित्येतद् भवेद् ब्राह्मण-लक्षणम् ॥ चातुर्मास्येष्विद-
मान्नायते—‘एतद् ब्राह्मणान्येव पञ्च हवींषि’-इति, तत्र
ब्राह्मणस्य लक्षणं नास्ति, कुतः ? वेदभागानामियत्तानवधारणेन
ब्राह्मणभागेष्वन्यभागेषु च लक्षणस्याव्याप्त्यव्याप्तयोः शोधयितु-
मशक्यत्वात् ; पूर्वोक्तामन्त्रभागएकः, भागान्तराणि च कानि-
चित् पूर्वैरुदाहर्तुं सङ्गृहीतानि ‘हेतुनिर्वचनं निन्दा प्रशंस-
संग्रहो विधिः । परकृतिः * पुरा कल्प्योऽवधारण-कल्पना’-
इति— तेन ह्यत्र क्रियतइति हेतुः [१] एतद्भेदधित्व-
मिति निर्वचनम् [२] अमेध्या वै मापा इति निन्दा [३] वायु-
वै चेपिष्ठेति प्रशंसा [४] तदुच्चिक्रिसन् जुहवानी माहोषा-
मिति संग्रहः [५] यजमानेन सन्धितौदुश्वरी भवतीति विधिः
[६] माषानेव मह्यं पचते-इति परकृतिः [७] पुरा ब्राह्मणा अभैषु-
रिति पुराकल्पः [८] वावतोश्चान् प्रतिगृह्णीयात् तावतोऽवारुणा-
श्चतुष्कपालान्निर्वपेदिति विशेषावधारणकल्पना [९] एवमन्यदप्यु-
दाहार्थम् । न च ‘हेत्वादीनामन्यतसद्ब्राह्मणम्’—इति लक्ष-
णम्, मन्त्रेष्वपि हेत्वादि-सद्भावात्† । तथाहि— इह्द्वोवामु-
शन्ति होति हेतुः—उदानिषुर्महोरिति तस्मादुदकमुच्यतइति

* परक्रिया-इति रामशास्त्रि-पुस्तक-पाठः ।

† सभवादिति गी० पुस्तक-पाठः ।

निर्वचनम्—मोघमन्त्रं विन्दने अप्रचेताइति निन्दा—अग्निर्मूत-
दिवः ककुदिति प्रशंसा—अधःस्विदासीदुपरिस्विदासीदिति
संगयः—कपिञ्जलागोलभतइति विधिः—सहस्रमयुताद्दददिति
परकृतिः—यज्ञेन यज्ञमेयजन्त देवाइति पुराकल्पः । 'इति'
करण बहुलं ब्राह्मणम्—इति चेत् न, इत्यददा इत्ययजथा
इत्यपच—इति ब्राह्मणो गायेदित्यस्मिन् ब्राह्मणेन गातथ्ये मन्वेति-
व्याप्तेः । 'इत्याहेत्यनेन वाक्येनोपनिबद्धं ब्राह्मणमिति चेत्—न,
'राजा चियां भगं भक्षीत्याह'—'यीवा रक्षाः शुचिरस्मीत्याह'
इत्यनयोर्मन्वयोरतित्याप्तिः । 'आख्याधिकारूपं ब्राह्मणम्—इति
चेत्—न, यमयमो-संवाद-सूक्तादावतित्याप्तिः । तस्मान्नास्ति
ब्राह्मण-लक्षणम्—इति प्राप्ते, ब्रूमः—मन्त्रब्राह्मणरूपौ हावेद्य
वेदभागावित्यङ्गीकारात् मन्त्र-लक्षणस्य पूर्वमभिहितत्वात् 'अव-'
शिष्टो वेदभागी ब्राह्मणम्—इत्येतन्नक्षणं भवतीति" ॥

मन्त्रविशेषाणासृज्यजुःसामरूपाणां लक्षणानि तस्मिन्नेवाधि-
त्रिचविकरणे (१) जैमिनिः सूत्रयामास—“तेपासृग्
अर्थवशेन पाद व्यवस्था” [३१] “गोतिप सामाख्या” [३४] “शेष
यजुःशब्दः” [३३]—इति (२) । तदेतन्नायविवस्तरे स्पष्टीकृतम्—

इत्यपचंथा—इति सामयमि-पुस्तकेऽधिकः पाठः ।

(१) दृग्मेकादशद्वादशेष्विति बोध्यम् ।

(२) अवेदं चिन्त्यम्—अथर्वलक्षणं कथं न कृतमिति, दृश्यते अथर्वमनेकवाक्यैर्वा-
माप्रब्रह्मणम् । तथाच षड्विंशं ब्राह्मणं चतुर्षु प्रपाठकीय प्रथमखण्डे—“अथर्वं दः शशियां ब्रह्म-
वदोन्मरिषात् सामवेदोमुष्मत्” इति, मन्त्र ब्राह्मण-षष्ठ-प्रपाठकीय-सप्तदशखण्डे, “अग्ने-
र्यचो वायुर्दंभूति सामान्यदित्यात्” इति, मन्त्र प्रथमेश्याये अग्नि-वायु-रवियस्य षष्ठ-

२.४.५ "नक्-साम-यजुषां लक्ष्म सांकर्यादिति शङ्किते । पादत्र गीतिः ।
 प्रक्षिष्ट-पाठइत्यख्यसङ्करः ॥ इदमाम्नायते—अहेबुभिय मन्त्रं
 मे गोपाय य मृषयस्त्रैविदा विदुः । ऋचःऽसाप्तानि यजूंषि"
 (१)-इति; चीन् वेदान् विदन्तीति त्रिविदः, त्रिविदां सम्बन्धिनोऽध्वे-
 तारस्त्रैविदा स्ते च यं मन्त्रभागमृगादि-रूपेण त्रिविधमाहुः,
 तं गोपायेति योजना । तत्र त्रिविधानामृक्-साम-यजुषां व्यव-
 स्थितं लक्षणं नास्ति, कुतः ? साङ्ख्यस्य दुष्परिहरत्वात् ; 'अध्या-
 पक-प्रसिद्धेष्वेदादिषु पठितो मन्त्रः'-इति हि लक्षणं * वक्तव्यम्,
 तच्च सङ्कीर्णम्—"देवोवः सवितोत्युनात्वच्छिद्रेण वसोः सूर्यस्य
 रश्मिभिः"-इत्ययं मन्त्रो यजुर्वेदे सम्प्रतिपन्नो यजुषां मध्ये पठितः,
 नच तस्य यजुष्टुमस्ति, तद् ब्राह्मणे सावित्रार्चे तृत्तेन व्यवहृत-
 त्वात् ; एतत् साम गायत्रास्ते-इति प्रतिज्ञाय किञ्चित् साम यजु-
 वेदे क्लृप्तम्; "अक्षितमसि" (१) "अच्युतमसि" प्राणसंगितमसि"-इति
 त्रौणि यजूंषि सामवेदे समाम्नातानि, (२) तथा गीयमानस्य स

* तल्लक्षणमिति गौ० सा० पुस्तकयोः पाठः ।

ब्रह्म मनाननम् इदोच यज मिद्रार्थे यजु-साम-लक्षणम् इति; अमररोपि "इतिवेदा-
 लयमनयो" इति । अथवा नायं चिन्ता-विषयः-एभ्यन्वदि वेदेभ्य आङ्गिरसेनाथर्वणा परा
 संगृहीतः प्रथमवर्तुथोवेद इति, अतएवोपपन्नं इत्युक्तमामानुरुपमभिधानमथर्वेति
 "अथवर्गाङ्गिरसः पूष् प्रतिष्ठा" इति तैत्तिरीयादि-श्रुताङ्गिरसेति विशेषणञ्च ।

(१) लक्ष्ययजुर्वेदस्य ब्राह्मणभागीय-प्रथमाष्टक-द्वितीयाध्यायस्य षड्विंशतितमं

सामवेदः

(१) यजुःसंहितायाः प्रथमाष्टक-षष्ठाध्याय पञ्चमानुवाकारम् ।

(२) अनीमानि हान्मोद त्रः कृणस्य तुरीय प्रप ठके मप्रदेशश्चण्डे द्रष्टव्यानि ।

आश्रयभूता ऋचः सामवेदे समान्नायन्ते ; तस्मान्नास्ति लक्षण
मिति। त्रै—न, पादादीनामसंकीर्ण-लक्षणत्वात् ; 'पादबन्धेनार्थेन
चोपेताः वृत्तबन्धाः मन्वाः ऋचः' 'गीतिरूपाः मन्वाः सामान्ति'
'वृत्त-गीति-वर्जितत्वेन प्रश्लिष्टपठिताः मन्वाः यजूंषि'-इत्युक्ते न
कापि सङ्करः"—१-४-५-इति(१) ॥

यदुक्तं गीतिषु सामान्थ्येति तदेव विगदीकर्तुं सममाध्यायस्य
द्वितीयपादे रथन्तरशब्दो निरूपितः—^१"अतिदेश्यं विनिधेतुं
कवतोषु रथन्तरम् । गायतोत्यग् गानयुक्ता शब्दार्थो गानमेव
वा ॥ इति चिन्ता गानयुक्ता त्वभित्वेल्यक् प्रसिद्धितः । लाघवा
दतिदेशस्य योग्यत्वाच्चान्तिमीभवेत् (१ अ०) ॥ इदमाम्नायते
'कवतोषु रथन्तरं गायति'-इति, 'कथा नश्चित्राभुवदित्याद्या
स्तिस्त्रऋचः कवत्यः' (२), तामु वामदेव्यं सामाध्ययनतः प्राग्मम्
(३) तद्वाधितुं रथन्तरं माम तास्वतिदिश्यते, तत्रातिदेशस्य स्वरूपं
निधेतुं रथन्तर-शब्दार्थश्चिन्त्यते । गानविशेषयुक्ताभित्वागूरनो-
नुमद्वितीयस्य (४) रथन्तरमित्युच्यते, कुतः ? अध्येष्ट-प्रसिद्धि

(१) इत्यस्य गद्य-पद्य गीति-रचना वय भदात् नदयथिलम ।

(२) तथाहि 'कथानश्चित्राभुवदिति कवत्यः' इति ताण्ड्यब्राह्मण-पञ्चदश
प्रपाठक-दशम खण्डारम्भः । अथ 'तृचस्यक्तानामादि यदुक्तेन विधिरनादश' इति
(३) नायायन-स्मरणार् लृच नामः । स च 'उत्तरार्चिकस्य प्रथमप्रपाठकोप द्वादश
सूक्तरूपः ; तत्र कथानश्चित्रेति प्रथमा ऋक्, कन्वा गत्यासदानामिति द्वितीया,
अभोपुणः सखनामिति तृतीया ।

(४) ऋच-गान-पद्यं तथैव पाठात् । तच्च तत्र प्रथमप्रपाठक प्रथमाद्वितीय पद्यं
माम ।

(५) सा च ऋचस्यार्चिकस्य तृतीयाध्याय-प्रथम दशत्यां प्रथमा ।

सामवेदसंहिता

तः^(१) रथन्तरं गीयतामिति केनचिदुक्ताः अध्येतारः स्वर-स्तोभ-
विशेष युक्ता * मभित्वित्युचं पठन्ति, न तु स्वरस्तोभमात्रम्; अस्माद्
गान-विशिष्टायाञ्च चोरथन्तर-शब्दार्थत्वमिति, प्राप्ते. ब्रूमः—
स्वरादि-विशेषानुपूर्वीमात्रस्वरूपसृगच्चर-व्यतिरिक्तं यद् गानं
तदेव रथन्तरशब्दार्थः, कुतः? लाघवात्, किञ्च कवतीष्वनु
गानमतिदेष्टुं योग्यं नत्वृचस्तदुद्योग्यतास्ति, कथानोऽभित्वि-
त्यनयोर्ऋचोर्युगपदाधाराधेयभावेन पठितुमशक्यत्वात्; तस्माद्
गानविशेष एव रथन्तरशब्दार्थः^(२) इति ॥

पुनरपि नवमाध्यायस्य द्वितीयपादे प्रथमाधिकरणस्य
प्रथमवर्णके सामशब्दस्य गान-मात्र-वाचित्वं स्मारितम्—
“सामोक्ति-बृहदाद्युक्ती गीताया सृचि केवले । गाने वा
एवेति स्मार्यते सप्तमोदितम् ॥ सामान्यवाची सामशब्दो ऽ
वाचिनो बृहद्रथन्तरादि-शब्दाश्च गानमात्रे वर्तन्ते, न तु ३
विशिष्टायासृचि-इत्ययं नियमः सप्तमस्य द्वितीयपादे सिद्धः, सं-
वक्ष्यमाण-विचारोपयोगितया स्मार्यते” इति ॥

साम-शब्द-वाच्यस्य गानस्य स्वरूपसृगच्चरेषु क्रुष्टादिभिः सप्तभिः
स्वरैः अक्षरविकारादिभिश्च निष्पाद्यते । क्रुष्टः प्रथमो द्वितीय

* स्वर-स्तोभ-युक्तित्वेव पाठः रा० सा० पुस्तकयोः ।

(१) अरण्य-प्रत्ये तथैव पाठात् । तत्र तत्र द्वितीयपाठकोषैकविंशतितम
साम । .

(२) कवतीषु रथन्तरम्, ऊह्य गाने संस्वर-पर्वस्यान्तिमं साम ; विदितश्चैत
प्रायश्चोपेक्षि मध्यन्दिने ।

तृतीय चतुर्थः पञ्चमः षष्ठं खेत्वेते सप्त-स्वराः^(१), ते चावात्सर
भेदैर्वहुधा भिन्नाः । स्वरस्य साम-निष्पादकत्वं छान्दोग्योपनिषदः
प्रथमे प्रपाठके(८२०) प्रश्नीत्तराभ्यामामनन्ति—“स ह शिल्कः
शालावत्यश्चैकितौशनं दाह्यमुवाच— हन्त ! त्वा पृच्छेत्तिसि
पृच्छेति होवाच— का सान्नो गति रिति, स्वरइति हो वाच”-
इति । काण्वा उद्गीथविद्यायां स्वरस्य साम-सम्बन्धि-सर्वस्व-स्था-
नीयत्वं शोभन-वर्ण-स्थानीयत्वं चामनन्ति^(२)—“तस्य हेतस्य
सान्नो यः स्वं वेद, भवति हास्य स्वं, तस्य स्वर एव स्वम्, इति,
“तस्य हेतस्य सान्नो यः सुवर्णं वेद, भवति हास्य सुवर्णं,
तस्य वै स्वर एवसुवर्णम्”—इति च ।

अक्षर-विकारादीनान्तु साम-निष्पादकत्वं नवमाध्यायस्य
द्वितीयपादे एव ‘अथैकत्वादृ विकल्पः स्यात्’ (२७ सू०)-इत्येतस्य
सप्तमाधिकरणगतस्य सूत्रस्य व्याख्यानावसरे शबरस्वामिना स्पष्ट-
मुक्तम्—“सामवेदे महस्त्रं गीत्युपायाः, आह कइमे गीत्युपाया
नाम ? उच्यते— गीतिर्नाम क्रिया ह्याभ्यन्तर-प्रयत्न-जन्या, स्वर-

(१) “तद् योःमौ ऋष्टतमइव साक्नः स्वर सां देवा उपजीवन्ति, योःवरंषां प्र
सक्तं मनुष्याः, योःद्वितीयंक्षं गन्धर्वाप्सरसो, यस्मिंतीयमं पशुयो, यथतुष्टं पितरं
चाखेपु शरते, यः पञ्चमस्तमसुर-रचांसि, योःनास्तमौपधयो वमन्तयो यचान्यज्ज
इति सामविधान-ब्राह्मण-प्रथमप्रपाठकादखण्डे । नारद शिशादावंतर्दं-विशेषो इह

(२) कौशुमाख्येवमेव, तथाचि ‘सामविधानं ब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकादखण्डे
च वै साक्नः सं यः सुवर्णं वेद, स्वं च इ, वै साक्नः सुवर्णं च भवति, स्वरो वाच सा
तदेव सुवर्णम्”—इति ।

विशेषाणामभिव्यञ्जिका, साम-शब्दाभिलष्या, सा नियत-प्रमाण-
ऋचि गीयते (१), तत्सम्पादनार्थोऽयमृगक्षर-विकारोविशेषोद्
विकर्षणमभ्यासोविरामःस्तीभइत्वैवमादयः सर्वे सामवेदे (२)
स्त्वन्नायन्ते'-इति । तद्विषये विचारो न्यायविस्तरेऽभि-
हितः— "समुच्चया विकल्प्या वा विभिन्ना गीति-हेतवः ।
आद्यः प्रयोगग्रहणादर्थकत्वाद् विकल्पनम् ॥ छान्दोग्ये तवल्का-

(१) तथाहि श्रूयते—'एतस्य मास्य ऋगैवास्थीनि, स्वरोमांसानि, क्षोभा लोमानि'
इति 'सामविधान'-ब्राह्मणायप्रपाठकाद्यखण्डे ।

(२) गेयारणोद्बोद्धामिधेयेषु चतुर्षु मानग्रन्थेषु, माहानाम्नादि सामसु च ।
तथैवा ।

“अग्ने आ योचि वीतये गृणानो ह्यदतोये ।

१ २ २२ २ १ १ १
निहोता सक्ति बर्हिषि” । (सा० क० १ प्र० १ ख० १ ऋ०)

अथ गानानि त्रीणि । तत्राद्यं गेयमानस्य प्रथमं साम । तदेवं पश्यतु तावत्—

“ओग्नायि । आयाहो३ वीथिनोया२यि । तो

१ २ २२ २ १ १ १
श२यि । गृणानोह । व्यदतो या२यि । तोया२यि ।

१ २ २२ १ १ २ ४ २ ४ २
आयिहो तासा२३ । त्सा२यि । वा २३४ओ होवा ।

।२३पी । १”

अथ आयाहोरादयोविकृताः, 'वीतये'-इति वीजकान् 'वोधि'-इत्याद्यस्मान्
-इत्यादिविक्रियः, 'या२यि'-इत्याद्यशो विकर्षणः, 'तो या२यि'-इत्येतस्तीभय
भ्यासः, 'ह्यदतये'-इति वीजके 'ह । कदा तो या२यि'-इत्यंशे चकाराननरं
गाः, 'ति'-इति मूलकः 'या२यि'-इत्यंशः क्षोभः, अधिकत्वे मति ऋग्-विलक्षण
क्षोभः-इति तत्रलक्षणत्वात् । स्तीभादय इत्यादिपदान् लोपागमादयो प्राच्याः,
-बर्हिषि-इत्याद्यस्य ऋफाश्रवणं । मध्ये 'ओहोवा'-इत्यागमस्य । एवं यथा-
ल्लो विल्लनादिः सर्वत्र श्रवणः ।

रादि ःशाखा-भेदेषु विलक्षणागोति-हेतवोऽक्षर-विकारादय
 आम्रायन्ते, ते सर्वे कर्मानुष्ठाने समुच्चेतव्याः; कुतः? प्रयोगवचने
 सर्वेषां परिगृहीतत्वात्— मैवम्, एकैक-शाखोक्तैरेवाक्षर-विष्ण-
 रादिभिरध्ययन-कालेऽपि गोति-स्वरूप-निष्पत्तेस्तन्निष्पत्ति-लक्ष-
 णस्य प्रयोजनस्यैकत्वात्, प्रयोग-वचन-परिगृहीता अपि ब्रीहि-यव-
 वद् वृहद्रथन्तरवच्च विकल्पन्ते” इति ॥ गोतिहेतुषु स्तोभस्या-
 त्यन्तमप्रसिद्धत्वात्तल्लक्षणं तस्मिन्नेवपादे एकादगाधिकरणे चिन्ति-
 तम्— “स्तोभस्य लक्षणं नास्ति किं वास्ति न विवर्णता ।
 आधिक्यमप्यतिव्याप्तं विशिष्टं लक्षणं भवेत् ॥ न तावद् विवर्णत्वं
 लक्षणम्, वर्ण-विकारस्य विपरीत-वर्णत्वेन स्तोभत्व-प्रसङ्गात् ;
 अग्नयाज्ञौ (ऊ.प्र.२.१.१) त्वस्यामृचि अकारस्य स्थाने ओकारं
 क्त्वा गायन्ति “ओग्नायि” इति (गो.प्र.१.सा.१) । अधिको वर्णः
 स्तोभ इत्युक्ते सति, अभ्यामेऽतिव्याप्तिः; पिवासीममिन्द्रमन्द-
 तुत्वे त्येतस्यामृचि (१) दत्तुत्वेत्यक्षर-द्वयं गानकाले त्रिरभ्य-
 स्तम् (२) । अतोविकाराभ्यामयोरतिव्याप्तिर्नास्ति लक्षणम् इति
 चेत्— मैवम्, “अधिकत्वे सत्युत्प्लविलक्षणं वर्णः स्तोभः” (३)

✽ तलवकारादि-इति गी० सा० पाठः ।

(१) कन्दोनामाचिंकस्य चतुर्थे प्रपाठकेऽथ-पञ्चम-वर्णशब्दाभ्यामिति यावत् ।

(२) गेयगानस्य दशमप्रपाठकेऽतिव्याप्तिः शतशो मासिनि द्रष्टव्यम् ।

(३) तदेतल्लक्षणं वर्णदोषसाधस्याभिप्रेतम्, तेन आश्रमकादि नवविध वाद्य-
 सो,भे, हाउकारादि पञ्चदश षड्दोषेषु चङ्गाव्याप्तिः । तदुक्तम् “आणान्तिः कृतिः सेष्याम
 प्रलय-परिदेवन-प्रेषमन्वेषण-क्षेव मृष्टिराण्णानभेच च” इति वाक्यदोष-भेदाः । तत्र “अग्न

इति विशिष्टस्य तल्लक्षणत्वात् ; लोकेऽपि सभायां विप्रलम्भ-
केनोच्यमानं प्रकृतार्थानन्वितं काल-क्षेप-मात्र-हेतुं शब्दराशिं
स्तोभ इत्याचक्षते, तस्मादस्ति लक्षणम्”^१-इति ॥ अक्षर-
विकार-स्तोभादिवत् वर्ण-लोपोऽपि क्वचिद् गीति-हेतुर्भवति,
तल्लोप-विषयश्च विचारो नवमाध्याये प्रथमपादस्याष्टादशाधिक-
रणेऽभिहितः— १०“इरा गिरा विकल्पः स्यादुतेरैवा विशि-
षतः । आद्योमैवं बाध-पूर्वमिरायाविहितत्वतः ॥ ज्योतिष्टोमे
श्रूयते “यज्ञायज्ञीयिन स्तुवीत”-इति (१) । ‘यज्ञायज्ञा’-
इत्यनेन शब्देन युक्तायामृच्युत्पन्नं साम यज्ञायज्ञीयम् (२),
तस्यामृचि गिरा शब्दः पठ्यते ‘यज्ञा यज्ञा वो अग्नये
गिरा गिरा च दक्षसे’-इति (३) । तत्र सामगा योनिगान^(४)

अमृतोतिरमृता अभूम”-इति, “नमोऽग्नये नमोऽन्नपतये”-इत्यादि; “येदेवादेवाः दिवि-
षदः अन्नरिचसदः पृथिवीषदः”-इत्यादि; “एतत् संख्यानं रिशामरन्द्रः”-इति,
“यद्विन्द्राहं यथात्म”-इति, “समविषं दक्ष”-इति, “विश्वे षां देवानां समिदज्जं
ज्योतिराततनम्”-इति, “प्रजाभूतमज्जीने”-इति, “द्यौरक्तान् भूमिराततनत् समुद्रं
समसुकुपत”-इति-इत्येवमादयः क्रमेणोदाहृताः । पद-स्तोभ-विवरणम्, मन्त्र-
प्राक्कण-तृतीय-प्रपाठक-वयोदश-खण्डे ; तदुदाहरणानि तु स्तोभप्रथमे ऽन्वे पणमन्तरापि
प्राप्तवानि वल्लङ्गि । एते नव वाक्यस्तोभाः पद्यदश पदस्तोभाश्च गानधन्येषु श्रुताः
सामसु, तत्राप्यरण्ये वञ्ज ।

(१) तापत्राणाणाष्टमप्रपाठकोद्यषष्ठखण्डे श्रुतमेतत् ।

(२) एतच्च गेयगान-प्रथम-प्रपाठकोद्य-द्वाविंशतितमं साम ।

(३) इन्दीनामार्चिष-पन्थे प्रथम-प्रपाठक-प्रथमखण्डे प्रथमा ।

(४) साम्नां योनिभूताः ऋषेः इन्द्रसि ऋषिर्के पश्यन्ते, तासां गानानि सामापर-
पर्यायाणि च व विश्वन्ते, तद्द्योनिगानमित्याचक्षते. वेदसाम-वेद्यगानं, गेयगानमित्यपि

मधीयानाः सहैव गकारेण गायन्ति 'गायिरा गिरा'-
इति; ब्राह्मणे (१) तु गकार-लोप-पूर्वकमाकार-यकारादिकं
गानं विधीयते 'ऐरं कृत्वोद्गियम्'-इति, गिरा-शब्दे गकार-लोपा
द्विराशब्दो भवति, इरायाः सम्बन्धि गानम् ऐरम्, तादृशं
कृत्वा प्रयोग-काले तद्गानं कर्त्तव्यमित्यर्थः; तत्र येनिगान-ब्राह्म-
णयोः समान-बलत्वेन विशेषाभावात् विकल्पेन प्रयोक्तव्यम्-इति
प्राप्ते, ब्रूमः—'न गिरागिरिति ब्रूयाद्, यद् गिरा गिरिति
ब्रूयाद् आत्मानमेव तदुद्गाता गिरित्' (२) इति गकार-
सहित-गाने बाधकमुक्त्वा गकार-रहितमिरा पदं गेयत्वेन
विधीयते, तत्पदादेरिकारस्य गानार्थमाकारोयकारइकार
थेति त्रीन् वर्णान् प्रयुञ्जते, तत 'आयिरा'-इत्येव गातव्यम्"
(३)^{१०} इति ॥ तत्रैवोपरितनाधिकारे कश्चिद् विशेषयान्ति-
तः—^{११}" इरा-पदं न गेयं स्याद् गेयं वा गीत्यनुक्तितः । न गेयं
गीयमानस्य स्थाने पातात् प्रगोयते ॥ ब्राह्मणेन विहितइराशब्दा
न गातव्यः, कुतः ? ऐरमिति शब्देन गीतिरनुक्तत्वात्; पाणिनीयेन

तस्यापरसपरं नामधेयम् । तत्र वेदमार्गस्यभिधानमधिकरणमालायासंवाचकौक्यम् ।
वेद्यगानमित्येतदभिधानं तु गेयमित्यस्मैवापभ्रंशोऽनुमीयते । इत्येव गानं पुष्पके
गेयगानमित्येव लिखितं दृश्यते, कश्चित् वेद्यमित्यपि । इदानीन्तनं वैदिककालं, "वे" इत्येव
व्यवहरन्ति ।

(१) भाष्ये षष्ठस-प्रपाठकीय-षष्ठे-खण्डे ।

(२) तत्रैव खण्डे ।

(३) गानस्यैतदभिहितं 'अग्निष्टोममाम, उद्गानस्य द्वितीय-प्रपाठकीय
पञ्चदशम् ।

‘विमुक्तादिभ्योऽण् [५, २, ६१]-इति सूत्रेणैरा-शब्दाद्-प्रत्ययोमत्व-
र्थीयो विहितः, तथासतीरापदोपेतं कृत्वेल्लेतावानेवार्थो भवति;
यदि प्रगतेरा-पद-सम्बन्धः तद्धितेन विवक्ष्येत, तदानीमाकारो
यकारइकाररेफआकारश्चैतैः पञ्चभिवर्णैर्निष्पन्नमायीरा-रूपं गीय-
मानेरा-शब्द-प्रातिपादिकं भवति, तादृशात् प्रातिपादिकात्
पाणिनीयेन ‘ह्रडाच्छः [४, २, ११४]-इति सूत्रेण प्रत्ययान्तरे
सति, आयिरीयं कृत्वेलि ब्राह्मणपाठो भवेत्; तस्मान्न गेयम्-
इति प्रप्ते, ब्रूमः— गीयमानस्य गिरा-पदस्य स्थाने इरा पदं
विधीयते-इति पदमात्रस्य बाधः, गानन्तु न बाध्यते : किञ्च
विमुक्तादि [५, २, ६१]-सूत्रेणाण्-प्रत्ययेऽपि, पूर्वस्मात् ‘मती कः
सूक्त-साम्नोः [५, २, ५८]-इति सूत्रात् सामानुवृत्तेरैरं सामित्यर्थी
भवति, सामत्वं च गोति-साध्यम्, यदा तु ‘तस्य विकारः
[४, २, १२४]-इत्यस्मिन्नर्थे अण् प्रत्ययः, तदानीमिरायाविकार
इति विग्रहे यथोक्तं गानं लभ्यते ; तस्माद् गातव्यम्”^{१९}-इति ॥

बहुभिः प्रकारैर्गानात्मकं यत् साम-स्वरूपं निरूपितम्
तस्यैव देवता-स्तुति हेतुत्वं नवमाध्यायस्य द्वितीय-पादेऽष्टमाधि-
करणस्य प्रथम-वर्णके निर्णीतम्— ^{१९}“ऋक्मामाभ्यां विकल्पेन
स्तुतिः साम्नेव वागिमः । पुरेव मैवमृद्धिन्दा-साम-प्रागस्त्य-
दर्शनात् ॥ क्वचित् कर्म-विशेषे श्रूयते—ऋचा स्तुवते, साम्ना
स्तुवते-इति । तत्र, पूर्वन्यायेन विकल्पः-इति चेत्—मैवम्, ऋङ्-
निन्दा-साम-प्रशंसयोर्वाक्यशेषेऽवगमात्, ‘यदृचा स्तुवते तदसुरा
अन्ववायन्, यत्साम्ना स्तुवते, तदसुरानान्ववायन्, य एवं विद्वान्
साम्ना स्तुवते-इत्यृचं निन्दित्वा साम प्रशस्य निङ्-प्रत्ययेन साम

विहितम्, तस्मात् साम्नेव स्तोतव्यम्”^{११}-इति (१) ॥ तस्य च साम्नः ऋचं प्रति संस्कारकत्वं तस्मिन्नेव पादे द्वितीयाधिकरणे निर्णीतम्—^{१२}“सामर्चं प्रति मुख्यं स्याद् गुणो वा वाङ्म-पाठतः । मुख्यमभ्यसितुं पाठो गुणो गीताक्षरैः स्तुतेः ॥ रथस्तरं गाय तीत्यादौ यद्गानं विहितम् तदेव साम-शब्दार्थइति प्रतिपादितं स्मारितञ्च, तदेतद् गान मृचं प्रति प्रधान-कर्म स्यात्, कुतः ? याग-प्रयोगाद् बहिरध्यग्रन-कालेऽपि पठामानत्वात्, गुणकर्म-त्वे तु ब्रौहि-प्रोक्षणादिवद् याग-मध्ये एव गानमनुष्ठीयेत, ततो बह्निर्गानस्य विश्वजिदादिवत् फलं कल्पनीयम् (१) मध्यकालीन-गानं तु प्रयाजादिवदारादुपकारकम् (२); तस्मान्मुख्य-मेतन्न तु गुण-कर्म-इति प्राप्ते, ब्रूमः— न तावद् बह्निः पाठः प्रधानकर्मत्वं कल्पयितुं शक्नोति ‘भूमिरधिक-शुष्केष्टि-न्यायेन

(१) प्रायणोयातिरात्रानन्तरमनुष्ठेये तु ऋक्-भास्वोऽभयोरैवाग्नि विधानस्य परं तवापि महतो निन्दा गम्यते, तथाहि ताण्ड्यचतुर्थ-तृतीये “भास्वतोयन्नि, ऋचा पुनरायन्नि” इति, साम्ना प्रयुज्यमाने इतः अस्माज्जोकात् यन्नि स्वर्गम्, ऋचा तु स्वर्गं गच्छन्तोऽपि यजमानाः पुनरागच्छन्ति इति तदर्थः ।

(२) यत्र फलविशेषो न श्रूयते न दृश्यते वा, तत्र स्वर्गः फलं कल्पयेत्, ‘स स्वर्गः सर्वान् प्रत्यवशिष्टः’ इति श्रौतसाम्नात् सिद्धान्तान्तरम् । अतः “विश्वजिता यजेत” इत्यत्र स्वर्गः फलं युक्ता निरुपाधिः तद्वदयापि । तदुक्तम्— “यिनापि विश्वजिता दृष्टलाभाश्चि तदर्थता । कल्पयन् विश्वसामर्थ्यात् स्वर्गाविश्वजिदादिवत्” ।

(३) तथाचावधेयम्— यागस्य कर्मरूपत्वात् कर्मणश्च क्षयित्वात् कालान्तर-भावि-स्वर्गादि-फल-साधनत्वं नोत्पद्यते, अतः याग-क्रिया-महभाविनी काचिच्छक्त्विर्पूर्वमिति श्रौतसाम्नैः स्तौत्रियते, सा च यथा अह्नाः अन्यसोष्णं शान्तेः अह्नाःपु जलेऽनुवर्तते, तथैव नष्टेऽपि यागे कर्तुं गन्तव्यमाश्रयते । तत्र फलीपूर्वम्, ममुदायापूर्वम्, उत्प-त्यपूर्वम्, अह्नापूर्वञ्चि नानाविधम्, तत्र सन्निपत्यागदिति भेदान् अह्नापूर्वं द्विविधम्,

प्रयोग-पाटवाय गानाध्ययनोपपत्तेः (भूमिरथिकी भूमौ रथमालिख्याभ्यासं करोति, यथा वा छात्रः शुष्केष्ट्या प्रयोग-पाटवं अम्नादयति, तद्वत्) । नापि गुणकर्मत्वे प्रयोजनाभावात् प्रधानकर्मत्वमिति वाच्यम्, गानेन संस्कृतैर्ऋगाक्षरैः स्तुति-सम्भवात्; 'आज्यैः स्तुवते'-पृष्ठैः स्तुवते-इति स्तुति-विधानात्, तस्माद्गगाक्षराणां स्वरविशिष्टत्वाकाराभिव्यक्तिर्दृष्टं प्रयोजनमित्य-दृष्टस्याकल्पनीयत्वाद् गानं संस्कारकर्म"११-इति ॥

यथोक्तमृगक्षराणां संस्कारकं गीत्यात्मकं यत् साम तदेतदेकैकं छन्दोगा एकैकस्यामृचि 'वेदसाम'-नामके ग्रन्थेऽधीयन्ते, ऊहनामके तु ग्रन्थे एकैकं साम तच्चेऽधीयते सोऽयमूहग्रन्थः तस्मिन्नेव पादे प्रथमाधिकरणस्य द्वितीयवर्णके विचारितः— १४“जहग्रन्थोऽपौरु-धेयः पौरुधेयोऽथवाग्रिमः । वेदसाम-समानत्वाद् विधि-सार्थत्वतो-ऽन्तिमः ॥ यस्मिन् ग्रन्थे सामगास्तृचे तच्चे सामैकैकं गायन्ति सोऽयमूहग्रन्थोनित्यो न तु पुरुषेण निर्मितः, कुतः ? अनध्यायवर्ज-नेन कर्तुरस्मरणेनाध्यापकानां वेदत्व-प्रसिद्ध्या च वेदसाम-नाम क-योनि-ग्रन्थ-सदृशत्वात्; इति चेत्— मैवम्, अपौरुधेयत्वे विधि-वैयर्थ्य-प्रसङ्गात्— 'यद्योन्यां तदुत्तरयोर्गायति'-इति विधीयते ।

यानि द्रव्य-देवता-संस्कार-द्वारेण यागस्वरूपस्यातिशयाधानेन तदुत्पत्त्यपूर्व-निष्पत्तौ व्याप्रियन्ते तद्वारेण फलापूर्वं, तानि सन्निपत्योपकारकाणि, अथवातादीनि, यानि तु उत्पत्त्यपूर्वभ्यः फलापूर्व-निष्पत्तौ साक्षादेव व्याप्रियन्ते, तानि आरादुर्षकारकाणि, प्रयाजादीनि-इति । एतन् समस्तं जैमिनीय-द्वितीयाध्याय-द्वितीयाधिकरणादौ स्फुटम् ॥

अयमर्थः— अपौरुषेयत्वेन सम्प्रतिपन्ने वेदसाम-नामके ग्रन्थे 'कया नश्चिन्ना भुवत्'-(१)इत्येतस्यां योन्यामेकस्यामृचि यद्-वामदेव्य-नामकं (२) सामीपदिष्टं तदेवीत्तरयोर्ऋचोः 'कस्या-सत्वीमदानाम्' 'अभीषुणः सस्वीनाम्' (३)-इत्यनयोः द्वितीय-द्वितीययोगात्तव्यम्-इत्ययं विधिरूहग्रन्थस्य वेदत्वे व्यर्थः स्यात्, 'वेदसाम'-वदध्ययनादेव तस्मिन्ने । उपरितनऋग्द्वये सामोहस्य पौरुषेयत्वेऽपि साम-स्वरूपस्य तदाधारभूतानां तिसृषामृचिणां च वेदत्वादनध्यायाः वर्जनीयाः, कर्तुरस्मरणं जीर्णकूपारामादिष्विव चिरकाल-व्यवधानादुपपन्नम्, अस्मरण-मूलैवाध्यापकानां वेदत्व-प्रसिद्धिः (४)— यथाबह्वृचामध्यापकामहाव्रत-प्रयोग-प्रतिपादक माखलायन-निर्मितं कल्प-सूत्रमारख्येऽधीयमानाः पञ्चममारण्यक

(१) इन्दोनामार्चिकस्य १५० ६४० ५ ऋक् । उत्तरार्चिकस्य च १५० १२५० १ ऋक् ।

(२)-गोयगानस्य पञ्चम-प्रपाठके कयान-इत्यस्यामृचि यौषि सामान्यान्नातानि ; तत्र तृतीयां वामदेव्यम् मन्वावामदेव्यं चीचते, आर्षियत्राङ्गणे तथैवास्मानात ; तथाचि नदीय-प्रथम-प्रपाठकोनविंशच्छण्डे - "वाचः सामनी द्वे वामदेव्यं मन्वावामदेव्यं वा" -इति ।

(३) उत्तरार्चिकस्य १५० १२५० ९,९ ऋचौ । अनयोर्गानमूहग्रन्थस्य प्रथम-प्रपाठके पञ्चमं स्मर ।

(४)-अवास्थानरमदुमन्वेयम्— यदेतत् प्रथमाध्याय प्रथमपादाद्दामार्चिकरूपम् "समाख्याध्यापकत्वेन वाक्यलम्बु पराचरतम् । तत्कचं दुपलम्बेन स्यात् ततोऽपौरुषेयता" इति—"अध्ययन-सम्पदाय-प्रवक्तृत्वेन मामास्थीपपद्यते, कालिदामादि-ग्रन्थेयुः तत्रत्यगो-द्यवसाने कर्तार उपलम्बन्ते, तथा वेदग्रन्थापि पौरुषेयत्वं तत्कर्त्तापलम्बन्ते, नचोपलम्बन्ते, अतोवाक्यल-चतुः प्रतिकूल-तर्क पराचरतः, तस्मादपौरुषेयोवेदः"-इति तद्-व्याख्यानम्— वेदोपौरुषेयः ऋत्तदुपलम्बान्नात् आकावत्-इत्यनुमानच्च— ऊहग्रन्थस्यापौरुषेयत्व-साधकैतन्व्यायेन अल्ल-सध्यस्य-समी-चोदयत् कथं न विकल्पितम्? -इति ।

मिति वेदत्वेन व्यवहरन्ति, तद्वत् ; न च तस्यापि वेदत्वमस्त्विति वाच्यम्, प्रथमारण्यकेन पुनरुक्तत्वात्, अर्धवाद-राहित्येन ब्राह्मण-सादृश्याभावाच्च ; तस्मात् पञ्चमारण्यकवदूहः (१) पौरुषेयः ; पौरुषेयस्य च न्याय-मूलत्वात् यत्र दृश्यमाण-न्याय-विरोध-स्तदप्रमाणम्”^{१४}-इति ॥

तत्रैव केचिद् विशेषा-स्तृतीय-चतुर्थ-पञ्चम-षष्ठाधिकरणैर्बहु-वर्णकोपेतैर्विचारिताः ; तत्र, तृतीयाधिकरणम्—^{१५} “अग्नेः सामर्चुं कृत्स्नं वा प्रत्यृचं तिसृभिः श्रुतेः । अग्नेर्मेवं स्तुतेरंशै-रसिद्धेः प्रत्यृचं भवेत् ॥ ‘एकं साम त्वचे (२) क्रियते स्तोत्रियम्-इति, श्रूयते, तत्र त्रैधा विभक्तेषु सामांशेषु एकैकोऽंशः एकैक-स्यासृचि गातव्यः, कुतः ? एकस्य साम्नः तिसृभिर्ऋग्भिर्निष्पा-दनस्य श्रवणात् ; इति प्राप्ते, ब्रूमः— स्तोत्रियमिति स्तुतिनि-ष्पादकत्वं कृत्स्नस्य साम्नोविधीयते, न तु सामांशानाम् ; स्तुति-र्नाम गुण-कथन-परमेकं वाक्यम्, तच्च वाक्यमेकस्यासृचि सम्पू-र्णम्, ततः कृत्स्नेन साम्ना तद् वाक्यं संस्कार्यमिति प्रत्यृचं सामा-भ्यसनीयम् (३), तथासति द्वितीय-तृतीययोर्ऋचोस्तस्यैव साम्न-आवर्त्तमानतया सामान्तरत्वाभावाद् ऋक्-त्रय-निष्पाद्यत्वमविरु-

(१)—कृत्स्नान्तेऽप्ययं न्यायः, अविशेषात्, अथ तन्नामाकारण-चेतुस्तु, आचार्या एव चेति स्वयम् ।

(२)—तृचमिति “ऋचि त्वेव ऋचपदादिसोपचं इन्दसि”-इति षष्ठ-वचनात् सिद्धम् ।

(३)—सामशब्देनात्र सरक्षोभादयएव प्राङ्गाः, तदाधाराणां तिसृषामृचां परस्पर-पार्थक्यात् । कृत्स्नानस्य कृत्स्नानस्य च सर्वाण्येव सामानि एतदुदाहरणानि ।

द्वम् ; तस्मात् प्रत्यृचं क्त्स्नं साम समापनीयम्^{१५} इति (१) ॥
 चतुर्थाधिकरणम्—^{१६}“तिसृष्वृक्षूदितं साम विषमासु समासु वा ।
 यथेच्छानियमादन्त्यः शर-लेशापनुत्तये ॥ विषम-च्छन्दस्कासु सम-
 च्छन्दस्कासु वा तिसृष्वृक्षू स्वेच्छया साम गातव्यम्, इत्थमेवेतिनि-
 यामकस्य कस्यचिदभावात् ; इति चेत्—मैवम्, शर-लेश-प्रसङ्गस्य
 नियामकत्वात् । शरीहिंसा, लेशोऽल्पत्वम्, ‘शृ’-हिंसायाम् ‘लिग्’-
 अल्पीभावेइत्येतद्भातु-इय-दर्शनात्—यद्यधिक-च्छन्दस्कायां योनौ

(१)—एतदधिकरणमग्निप्रायं हृदयङ्गमयितुं लेखनी न शक्यते, अतन्मयाविषं
 सामैकं यथावत् प्रदर्शयते । अन्तुत्तराचिक्रम्य उच्येति, मनेति, एनेति च तिमृणासुचां
 समुदायः प्रथम-प्रपाठक-प्रथमाद्वाष्टम-सूक्तात्मकमृचः, तव सामहीयवं नामकं साम
 गीयते तच्च कश्चगानस्थादिमम्, तदेतत्—

^{५ २ २} उच्चाता^{२ ४ ५} इजातमन्धसाः । ^{२ १ २} दिवाइसा^२ऽऽङ्ग^२ । ^१ मिया
^२ इइदाइ । ^१ उग्र^{१ १} शर्मा । ^५ महा^{२ ४ ५} इ अवाउ । ^{२ १ २} वाइ
 (इति प्रथमांशः) ॥ ^{५ २} सन आ इ ^{२ ४ ५} इन्द्राययज्यवाइ । ^{२ १ २} वरुणा-
^२ऽश्या^२ । ^{५ २} मरु^{२ ४ ५} इङ्गियाः । ^{५ २ २} वरिवो^२ वा इत् । ^{५ २ २} परा^२ इइ-
^२ सवाउ । ^{५ २ २} वाइ (इतिद्वितीयांशः) ॥ ^{५ २ २} एनावा^२ इ श्वा^२ नि
^{५ २ २} अर्य^२ आ । ^{५ २ २} द्यु^२ स्ना^२ ना^२ऽऽइमा^२ । ^{५ २ २} नु^२ पा^२ इ^२ णाम् । ^{५ २ २} सिपा^२
^{५ २ २} से^२ न्नाः । ^{५ २ २} वना^२ इ म^२ च्छाउ । ^{५ २ २} वाइ (इति तृतीयांशः)

^{५ २ २} स्तोत्रे २ मृ ३ ४ ५ (इति साम-शेष-सूचकोनिधनांशः)

अथ आधाराणां भेदेऽपि सव-कोभादीनामभेदः स्फुटम् ॥

उत्पन्नं साम, न्यून-च्छन्दस्कायोगीयेत, तदा साम-भागेनैव तत्पूँर्त्त-
रवशिष्ट-सामभागाश्रयाभावाद्धिंस्थेत् ; यदि योनिरप्यधिकच्छन्द-
स्कायोगीयेत, तदा सान्नोऽल्पत्वादवशिष्टच्छन्द्भागः साम-रहितः
स्यात् ; तस्मात् समान-च्छन्दस्कास्त्रिव गातव्यम्^{१९६}-इति (१) ।
पञ्चमाधिकरणे प्रथम-वर्णकम्— ^{१९७}“छन्दस्थयो-रुत्तरास्थयोर्वा
गीतेरिहंहनम् । अविशेषाद् विकल्पः स्यादन्यः संज्ञा-बलित्वतः ।
सामगानामृक्पाठाय द्वौ ग्रन्थौ विद्येते, ‘छन्दः’ ‘उत्तरा’ चेति (२) ।
तत्र, छन्दो नामके ग्रन्थे नानाविधानां सास्त्रां योनिभूता एवर्चः*
पठिताः ; उत्तरा-ग्रन्थे त्वचात्मकानि (२) सूक्तानि पठितानि
(४) ; एकस्मिंस्तृचे छन्दोगता योन्यूक् प्रथमा, इतरे द्वे उत्तरे ।

* नानैवर्चः-इति गौ०पु० पाठः ।

(१)—आधारभूतेषु तिमृष्वृत्तु यद्येका गायत्रीच्छन्दस्का, द्वितीया वृद्धतीच्छन्दस्का,
तृतीया जगतोच्छन्दस्का वृद्धतीच्छन्दस्का इव वा स्यात्, तर्हि सर्वत्रैकरूप-गमने व्याघातः समुप-
पद्येत, अतः एकच्छन्दस्काएव तिस्रः आधारत्वेन प्राङ्गाः-इत्याश्रयः अधीयन्ते च प्राय-
स्तथैव उत्तरार्चिक-ग्रन्थे समस्तासृचाः ।

(२)—आरणिकसु, छन्दोग-ग्रन्थे एवान्तर्भूतः । योहि माघवः सामवेदस्य विवरण-
कारः पूर्वतनः, तस्य नये वैदिक-व्यवहारे च आरणिकसु तोयः । एषां तस्याणामेव साधा-
रणमभिधानमार्चिकरति ।

(३)—यद्यपि त्वचमिति रूपं न लौकिकं लोकेषु त्वुचमित्येव व्यवहृतुः, युक्तम्,
परं सूक्तेषु यो गुरुद्वितया तदभिप्रायेण तथा व्यवहरेऽपि न दोषः, संज्ञा-शब्दत्वे न सुध-
द्यात् ।

(४)—तत्र त्वुचानि सूक्तानि प्रायोवादः, क्वचित् क्वचित् सूक्ते द्वे, चतस्रः, पञ्च,
षट्, सप्त, अष्टौ, नव दश, एकादश, द्वादश च । तथाहि पथम प्रपाठक-द्वितीयाद्वस्य
तयोद्देशादि-सूक्तवधे द्वे द्वे एव, चतुर्थ-प्रपाठक-द्वितीयाद्वस्य प्रथमसूक्ते द्वादश च ।

एवं स्थिते सति रथन्तरमुत्तरयोर्गायति, यद्योन्यां तदुत्तरयोर्गायतीत्यत्र द्विविधे उत्तरे सम्भाविते, रथन्तरस्य— छन्दोग्रन्थे ऽभित्वाशूरेतीयसृग् योनित्वेन पठिता, तस्याउपरि त्वामिद्विह्वा-महइत्यादयः बृहदादि-साम्नां योनयः पठिताः [३प्र० १ख० १ ऋ०], उत्तरा-ग्रन्थे अभित्वाशूरेति सूक्ते (१) तस्याऋचजर्षं नत्वावाऽ अन्यइत्येषा [१, ११, २] साम्नः (२) कस्यःप्ययोनिभूता पठिता ; तत्र छन्दोग्रन्थापेक्षया सामान्तरयोर्योनी द्वे रथन्तरस्य स्व-योन्युत्तरे भवतः, उत्तरा-ग्रन्थापेक्षया ऋच-गते द्वितीय-तृतीये स्वयोन्युत्तरे भवतः, तत्र विशेष-नियामकाभावात् ययोः कयोश्चिदुत्तरयोर्गानमिति चेत्— मैवम्, उत्तरेति संज्ञा सहसा बुद्धिस्था भवति प्रतियोगि-निरपेक्षत्वात्, पूर्वं पठितां योनिमृचमपेक्ष्य यदुत्तरात्वं तद्विलम्बेन प्रतीयमानत्वाद् दुर्बलम्, ईदृशमेवोत्तरात्वं छन्दसि पठितयोः स्व-योन्युत्तर-भाविन्योः सामान्तर-योन्योर्द्वयोर्ऋचोः, ऋच-गतयोस्तु द्वितीय-तृतीययोरुत्तरात्वं संज्ञया वर्त्तते, अतस्तयोरेव गानम् ; एवं सति पूर्वाधिकरणे निर्णीतं समास्त्वेव गानमनुगृहीतं भवति ; किञ्च (३) ऋचात्मकेषु सूक्तेषु यां प्रथमा

(१)—प्रथम-प्रपाठकैकादशतमम् ।

(२)—कस्यापि साम्न-इत्यन्वयः ; न त्वेत्यस्य गानं गेयग्रन्थे कचिदुपलभ्यते, नापि च तस्य छन्दोग्रन्थे पाठः-इत्याशयः ।

(३)—किञ्चेत्यादीतीत्यन्तेन *गानग्रन्थयोर्द्वयोस्तदाधारभूतयोश्च द्वयोर्ग्रन्थयोर्गान-चेतुं निर्दिशति ; तत्रेदमपि वक्तव्यम्— संहितनामग्रन्थयोः अद्भुतमयत्वात् छन्दोभयलाघ-आर्षिकरति छन्दइति च साधारणं नाम, तयापि एकस्य उत्तरंति-विशेषाख्या अप-रस्य तदभावइति ।

योनिभूता तन्नाम्ना कृन्दो ग्रन्थस्य 'योनि-ग्रन्थः'-इति अध्यापकानां समाख्या, इतरस्य तु ढच-सङ्ग-रूपस्य ग्रन्थस्योपरितनयोर्ऋचोर्नामधेयेन 'उत्तरा'-इति समाख्या ; स एव ग्रन्थः कर्माङ्गसमर्पकं प्रकरणं, पञ्चदश-सप्तदशादि-स्तीमानां ढचेष्वेवोत्पत्तेः ; तस्मादुत्तरा-ग्रन्थस्य योस्तुचगतयोर्द्वितीय-तृतीययोरयभूहः"१०-इति ॥ द्वितीयवर्णकम्— १८- "त्रैशोकैऽतिजगत्वौ हे आनीये गीतये ऽथवा । बृहत्या वादिमः साम्यान्नोत्तरात्वंशुतेर्बलात् ॥ द्वादशाहे चतुर्थेऽहनि त्रैशोक-नामकं साम [ज१प्र१अ१२] विहितम् (१), तच्च विश्वाः पृतना [५प्र० १४सू० १ ऋ०] इत्यितस्यामतिजगत्यामुत्पन्नम्, तस्मिंश्च ढचे तस्यायोनेरुत्तरे हे बृहत्वौ 'नेमिं न यन्तीत्यादिके [५प्र० १४सू० २, ३ ऋ०] आम्नाते, तत्र बृहत्यावुपेक्ष्य तयोः स्थाने हे उत्पत्तिसिद्धे अतिजगत्वौ आनीय तासु तिसृषु गेयम् ; तथा सति समासु गानं पूर्वत्र निर्णीतमनुगृह्येत, 'अतिजगतीषु स्तुवन्ति'-इति (२) श्रूयमाणम् अतिजगती-बहुत्वम् अन्यथा नोपपद्येतेति चेत्— मैवम्, उत्तरयोर्गायतोत्युक्तस्य संज्ञा-रूपस्योत्तरा-शब्दस्याधोयमानयोर्वृहत्वोर्मुञ्च्यवात्, श्रुतिश्च बहुत्वलिङ्गात् 'समासु गानम्'-इति न्यायाच्च बलीयसीः यदेतदतिजगती-बहुत्वं तद्बृहत्वोः स्वीकारेऽप्युपपद्यते, एकविंश-स्तोमस्यात्र विहि-

(१)—"त्रैशोकं ब्रह्म-माम भवति"-इति ताण्डे द्वादशे दशम-खण्डे । 'विशोकेन दृष्टं साम त्रैशोकं, तद्-ब्रह्म-साम ब्रह्मणः स्तोत्रं श्रद्धेन कार्थम्' इति तद्भाष्यम् ।

(२)—ताण्डे द्वादशे दशम-खण्डे । "अतिजगतीषु द्विपञ्चाशदचरासु जगती-मतोत्य वर्तमानासु ऋचु 'विष्वाःपृतना' इत्यादिषु स्तुवन्ति"-इति तद्भाष्यम् ।

तत्वेन तत्-सिद्धये प्रथमायाः अतिजगत्याः सप्तकत्वभावर्त्तनी-
यत्वात्; तस्मात् त्रैलोक्यं साम बृहत्पुरुहनीयम्”^{१८}-इति ।
षष्ठाधिकरणे प्रथम-वर्णकम्— १९ “रथन्तरे ककुब् याञ्चा यंथा
वाद्योऽर्थवत्वतः । पुनःपदा-प्रसिद्धादेः रन्त्योर्थोऽन्यत्र यीच्यताम् ॥
इदमाम्नायते (१) ‘न वै बृहद्रथन्तरमेकच्छन्दः यत्तयोः पूर्वा
बृहती ककुभावुत्तरे’-इति, अथमर्थः— बृहद्रथन्तरं तदेतत्
सामइयमितर-सामवेदकच्छन्दस्त्वं न भवति, यस्मात् कारणात्
तयोर्बृहद्रथन्तर-साम्नोराश्रय-भूतास्त्रुपूर्वा बृहती (२) च्छन्दस्का
[३प्र०१२सू०१ऋ०] उत्तरे तु द्वे ऋचौ[३प्र०१२सू०१ऋ०]
ककुब् (३) छन्दस्के, इतरेषां वामदेव्यादि साम्नामाश्रये त्वेते अत्र-
स्थिताः तिस्रऋचः एकच्छन्दस्काः उत्तरा-श्रये आम्नाताः (४) संशर-
विलेश-परिहाराय ‘समासु गायेत’-इति न्यायेन निर्णीताएव (५)

* पुनः पदात् प्रसिद्धादेः-इति गौ० पु० पाठः । •

- (१)—ताण्ड्याय सप्तम-प्रपाठक्रीय-सप्तम-खण्डे, परं तय किञ्चित् पाठ-भेदः ।
(२)—षट्त्रिंशदक्षरा, एकाक्षर-न्यूनान्तरेको वैदिक छन्दःसु न दोषमीवदति,
तथाच ताण्ड्य-पञ्चदश-द्वादशे—“न द्वेकस्मादक्षराद्विगाघदन्ति”-इति ।
(३)—षट्त्रिंशदक्षरा, आर्षादिभेदात् न्यूनान्तरिक्ताक्षरत्वात् ।
(४)—प्रथमप्रपाठके द्वादशसूक्तादयम् ।
(५)—जेमिनीय-नवमाध्याय-तृतीयपाद-चतुर्थाधिकरणे ।

इह तु वाचनिकं (१) विषमच्छन्दस्कासु गानमिति तत्र * रथन्त-
रस्याश्रयतया ढचोनीत्तरा-श्रय्ये समान्नातः, किन्तर्हि? प्रगाथ
स्तदाश्रयत्वेनाम्नातः (२); स च हाभ्यामृग्भ्यां निष्पन्नत्वात् ह्यचो
भवति, तयोश्च द्वयोर्ऋचोः 'अभित्वाशुरेत्येषा [१ प्र० ११ सू० १ ऋ]
प्रथमा, सा च ह्यहती; 'न त्वा वा' अन्योदिव्यद्वत्येषा [१ प्र० ११ सू० २
ऋ०] द्वितीया, सा च पंक्ति (३) च्छन्दस्का; तथाच सति तां पंक्तिच्छन्द-
स्कामपनीय तस्याः स्थाने दाशतयी-गते (४) द्वे उत्पत्ति-ककुभौ (५)
ऋचौ गृहीतव्ये, कुतः? अर्थवत्त्वात्, (६) उदाहृतेन 'ककुभावुत्तरे'
इति वाक्येन रथन्तर-साम्नः आश्रयत्वेन ककुभोर्विनियुज्यमानयोः
ककुबुत्पत्तिरर्थवती भवति, अन्यथा वैयर्थ्या स्यात्, किञ्च आम्ना-
ताया एकस्याः पंक्तेः स्त्रीकारे सति ऋचोर्द्वयोरेव लाभात् एकां साम

तत्र-इति सा० रा० पुस्तकयोर्नास्ति ।

(१)—'पूर्वा ह्यहती ककुभावुत्तरे'-इति प्रदर्शित-तापस्यादिव्युत्-वचनेन निष्पन्नमिति
थावत् ।

(२)—प्रप्रथमं प्रगाथः, अतुपदमेवैतन्नात्पर्यं स्फुटी भविष्यति ।

(३)—चत्वारिंशदक्षरा, विष्टारादिभेदात् न्यूनातिरिक्ता च ।

(४)—दशाक्षरचरणका दाशतयी पंक्तिः, तत्र गता कर्तव्यत्वेन उपस्थिता, ते ।
दाशतयोक्ति पाठो निषक्त-सम्मतः, स च तत्र सप्रम-पञ्चमान्ये द्रष्टव्यः ।

(५)—अत्र एकां पंक्तिं विभज्य द्वे ककुभौ उत्याद्ये, अत इमे उत्पत्ति-ककुभा
वित्युच्यन्ते । एवमप्येतेऽपि उत्पत्ति-ह्यहतीत्यादौ ।

(६)—अन्यथा प्रदर्शितां श्रुतिरन्वर्थिकास्यात्

दृचे क्रियते स्तोत्रियम्'-इति वचनं विरुद्धेयत, तस्माद्रथन्तर-साम्नि द्वे ककुभुवुत्तरे गृहीतव्ये (१) ; अथमेव न्यायो बृहत्सामान्यपि योजनीयः-इति प्राप्ते, ब्रूमः— आम्नातयोर्बृहती-पंक्तयोरेव ककुम्बं ग्रथनीया, तथाहि— 'अभित्वाशूरेत्येषा बृहती प्रथमा स्तोत्रिया, तस्यामविक्रतायामेव रथन्तरं गातव्यम्, ततस्तस्यामृचि चतुर्थं पादं पुनरुपादायोत्तरस्याः पंक्तेः पूर्वाङ्गेन सह योजनीयम्, सेयमष्टाविंशत्यक्षरा विपदा द्वितीया स्तोत्रिया, साचैका ककुप् सम्पद्यते ; तस्यां ककुभि चरमं पादं पंक्तेरुत्तराङ्गेन सह प्रग्रथ्य तृतीया स्तोत्रिया कर्त्तव्या, सा च द्वितीया ककुप् सम्पद्यते ; प्रग्रथन-प्रकारेण द्वयीर्ऋचोराम्नातयोः दृच-निष्पत्तेर्नास्त्युक्तो-वचन-विरोधः । अस्मिंश्च ग्रथने 'पुनःपदा'-इति श्रौतीक्तिर्लिङ्गम्, तथाच श्रूयते— 'एषा वै प्रतिष्ठिता बृहती या पुनःपदा तद् यत् पादं पुनरारंभते तस्माद् वक्षोमातरमभिहिंकरोति' - इति, अयमर्थः— या बृहती पुनःपदा भवति, सैषा प्रतिष्ठिता स्थिरा भवति ; पादं चतुर्थं पादः, सोऽप्यृ-गन्तर-सम्पादनाय पुनःपठते, ततः सा बृहती पुनःपदा, सेयमृड्-माता, तस्याः पादोवत्सः ; तथासति यस्माद् च चतुर्थं पादम् उदगाता पुनरारंभते तस्माद्

(१)—एवञ्चैवं भवति—'अभि ला शूर नोतुमोदुग्धारव धेनवः । ईशानमस्य जगतः खड्गं शमोशानमिन्द्र तस्युपः'-इति प्रथमा ऋक् वृद्धतीन्द्रस्त्वा, "नला वा अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यतो अश्वायनो मघवन्मिन्द्र वाजिनो गन्धं तन्वा हवामहे"-इति द्वितीया ऋक् पंक्तिन्द्रस्त्वा, अस्याएव ऋचोर्द्विभागः कर्त्तव्यः, तथाच ककुप्-इन्द्रस्त्वे द्वे ऋचे संग्रथ्येते, तत्राद्या द्वितीया, अपरा तृतीया ।

पाठः सार्धो भवति; नचैवं ककुबुत्पत्ति-वैयर्थ्यमिति शङ्कनीयम्, वाच-स्तीमे तदुपयोगात्; तस्मान्न कापि प्रग्रथने अनुपपत्तिः”
 १८-इति ॥ द्वितीयं वर्णकम्—“यौधाजये रौरवे च बृहत्पौरागमोऽ-
 थवा । ग्रथनं पूर्ववत् पक्षौ षष्टि-लिङ्गमिहोच्यते ॥ इदमाम्ना
 यते-‘रौरव-यौधाजये बार्हते ढचे भवतः’ इति (१) अग्रमर्थः—
 रौरव-नामकं किञ्चित् साम (२), तथा, यौधाजय-नामकम्
 परम् (३); तयोः साम्नीर्बृहतीच्छन्दस्कस्तृचयाग्रयइति; उत्तरा-
 ग्रथ्ये (४) तु तस्य साम-द्वयस्याग्रयणकं प्रगाथः आम्नातः (५),
 तस्मिंश्च प्रगाथे ‘पुनानः सोमित्यसावृक् प्रथमा, सा च बृहती;
 ‘दुहानउर्धर्विभ्यमिति द्वितीया, सा तु विष्टारपंक्तिः; तामेतं
 विष्टारपंक्तिमपनीय तस्याः स्थाने उत्पत्ति-बृहत्पौरागमो द्वै ऋचौ
 आनेतये (६) इति पूर्वपक्षः । बृहती-विष्टारपंक्त्याः प्रग्रथन-
 विशेषेण द्वे बृहत्पौरावृत्तरे सम्पादनीये इति राजान्तः । तत्रो-
 भयत्र युक्तिः ‘पूर्वन्यायेन दृष्टव्या । लिङ्गत्वेवमास्नायते-षष्टि-

(१)—स्यष्टमेतत् ताण्डे सप्तमप्रपाठकीय तृतीयखण्डे, परं शाखाभेदात् पाठ-
 भेदः ।

(२)—ऊहगानस्य प्रथमप्रपाठकीय-द्वितीयं साम ।

(३)—ऊहगानस्य प्रथमप्रपाठकीय-तृतीयं साम ।

(४)—द्वयोः सामैकएव तृचः आधारः, स्वरलोमादि-भेदान् नाम-भेदः, एतद्वि-
 ताण्डे-सप्तम-द्वितीय-विधानान् प्रमाणम्, ऊह प्रथमे द्वितीये द्वितीयं साम-भेदं नाश-
 स्फुटम् ।

(५)—प्रथम-प्रपाठके षष्टमं सूक्तादनन्तरम् ।

(६)—एकैरेव द्वृचत्वं न बुद्धौ शीघ्रतय्यदत्यर्थः, तथाच तृचः सम्ययेत, साम-
 लिखरभ्यामीऽपि सुकरः ।

स्त्रिष्टुभोमाध्यन्दिनं सवनम्-इति, अयमर्थः— रौरव-यौधाजय-
नामके सामनी माध्यन्दिने सवने गीयते, तस्मिंश्च सवने
त्रिंशुप्-छन्दस्काञ्चः षष्टिर्भवन्तीति, सेयं षष्टि-संख्या प्रग्रथन-
पक्षे उपपद्यते । तथाहि माध्यन्दिने सवने पवमान एकः (१),
पृष्ठस्तीव्राणि चत्वारि (२) । पवमाने त्रीणि सूक्तानि (३)-
'उच्चातिजातमित्येकं सूक्तम्, तत्र गायत्रास्त्रिस्त्रिञ्चः (४) ;
पुनानःसोमेति द्वितीयं सूक्तम्, तच्च प्रगाथरूपम्, तत्र पूर्वा
(५) बृहती, उत्तरा (६) विष्टारपंक्तिः ; 'प्रतुद्रवपरि-
कोशमिति तृतीयं सूक्तम्, तत्र त्रिष्टुभस्त्रिस्त्रिः (७) । पृष्ठ-
स्तीव्रेषु 'अभित्वाशूरेति प्रगाथरूपं प्रथमं सूक्तम् तत्र पूर्वा (८)
बृहती, उत्तरा (९) विष्टारपंक्तिः ; 'कयानश्चित्रइति द्वितीयं,
तत्र तिस्रः गायत्राः (१०) ; 'तंबोदस्मृतीषहमिति
तृतीयं प्रगाथरूपं, तत्र बृहती-पंक्त्यौ (११) ; 'तरोभिर्वी

(१)—सोमविशेषः, तत्स्वरूपादिकमनुपदं वक्ष्यति ।

(२)—तानि च सूक्तरूपाणि, ताण्ड्य-प्रथम-प्रपाठके दशम-परस्मात् विहितानि ।

(३)—उत्तरार्चिक-प्रथम-प्रपाठकस्याष्टम-नवम-दशम-रूपाणि ।

(४)—"उच्चातिजा" १, "सनदन्द्रा" २, "एनाविशा" ३-इति त्रि-प्रतीकाः ।

(५)—"पुनानः सोमधारयेत्यादिः ।

(६)—"दुडान उषर्दिव्यमित्यादिः ।

(७)—"प्रतुद्रव" १, "स्वायुधःपवते" २, "ऋषिविप्रः" ३ ।

(८)—"अभि त्वा शूर नोतुमः-इत्याद्या ।

(९)—"न त्वा वां अन्योऽद्वियः"-इत्याद्या ।

(१०)—"कयानश्चित्रा" १, "कस्त्वामत्योमदानाम्" २, "अभीषुषः" ३ ।

(११)—"तंबोदस्मृती" इति बृहती, "यु चं सुदा" इति पंक्तिः ॥

विद्वसुमिति प्रगाथरूपं चतुर्थं, तत्रापि बृहती-पंक्तौ (१) ।
 एवमन्यस्मिन् सवने सप्त सूक्तानि (२) । तेषु (३) नव सामानि
 गेयानि ; प्रथमे सूक्ते गायत्रमामहीयवं चेति द्वे सामनी
 (४), द्वितीये रौरवं योधाजयं च, तृतीये औशनम्, चतुर्थे
 रथन्तरम्, पञ्चमे वामदेव्यम्, षष्ठे नौधसम्, सप्तमे कालेयम् (५) ।
 तत्र, प्रथम-सूक्तस्य साम-द्वय-निष्पत्तये हिरावृत्तावाश्रयभूता ऋचः
 षड्गायत्री-भवन्ति, पञ्चम-सूक्त-गता वामदेव्य-मामाश्रय-भूताः
 तिस्रः ऋचः सप्तदश-स्तोम-सिद्धार्थमावर्त्यमानाः सप्तदश
 गायत्राः-इत्येवं मिलित्वा त्रयोविंशतिर्गायत्राः, षष्ठे सूक्ते
 बृहती-पंक्तौ प्रथमनेन बार्हतस्तृची भवति, तथा सप्तमेऽपि,
 तत्रोभयत्र सप्तदश-स्तोमे सति चतुस्त्रिंशद् बृहत्योभवन्ति ;

(१)—“तरोभिर्वी”-इति बृहती, “नयं दुप्रा”-इति पंक्तिः ।

(२)—यथाय सध्वन्दिन सवने इमानि सप्त सूक्तानि, तथैव प्रातःसवनादावपि-
 अन्यान्य-सूक्तानि, ताण्ड्यादि शामनादवगन्तव्यानि ।

(३)—प्रदर्शितेषु सप्तसु सूक्तेषु ।

(४)—अस्यैव त्वचस्यैतन्नाम अस्मिन्नेव त्वचे एतत्त्वाम गान्त्यमित्यादिकर्म स्वरूपत
 एव ताण्ड्यादौ स्थितम्, तथाहि—“उच्चातेजानसम्सदत्युदृत्योगायत्रीभवन्ति”

(५) इत्यादिकं प्रत्येकस्य विधायकम् ।

(६)—शामन्तोयवादि-कालेयान्नात्यष्टौ सामानि ऊहगानारक्षे एव एकादिकमेण
 द्युतानि ; गायत्रं तु न कापि शान ग्रन्थे सम्प्रति समुपलभ्यते, परम् “उच्चातेजानसम्-
 सोम”-इत्यादिकं गुरु-सुखादनुश्रुतमस्त्यस्माकम्, ततस्तत् भारण्डादिकमिव गानपत्या-
 तिरिक्तमिति ज्ञायते । अपिच ऊहग्रन्थे क्वचिदेकं क्वचिद् इत्येवं “उच्चाते-सूक्त-सूक्तानि
 द्वाविंशति-मामानि दृश्यन्ते, परं तेषु गायत्र-लक्षणाभावात्, गायत्रादि-लक्षणम्,
 ताण्ड्यात्राण्युदावगन्तव्यम् । तथाहि, तत्र षष्ठ-द्वितीयखण्डे—“उच्चातेजान गायत्री नवसो
 दिह्वारः”-इत्येवमादिः ।

द्वितीय-सूक्तेऽपि प्रग्रथनेन बार्हतं ढचं सम्पाद्य साम-द्वयार्थं
 माहृत्तौ षड् ब्रह्मभ्योभवन्ति; चतुर्थ-सूक्ते रथन्तर-सामार्थं
 पूर्वं-वर्णकोक्त-रीत्या प्रग्रथने सति ककुभावुत्तरे भवतः; प्रथ-
 मा तु स्वतःसिद्ध-ब्रह्मतो, तत्र सप्तदशस्तोमि सति पञ्च ब्रह्मभ्यो
 हादश ककुभश्च सम्पद्यन्ते; (तस्य च स्तोमस्य विधायकं ब्राह्म-
 णामिवमास्त्रायते (१)— 'पञ्चभ्योहिङ्करोति स तिसृभिः स
 एकया स एकया, पञ्चभ्योहिङ्करोति स एकया स तिसृभिः
 स एकया, सप्तभ्योहिङ्करोति स एकया सतिसृभिः सतिसृभिः
 इति (२), अग्रमर्थः— एका स्वतःसिद्धा ब्रह्मतो, प्रग्रथिते द्वे
 ककुभावित्वेवंविधस्तृचस्त्रिभिः पर्यायैरावर्त्तनीयः, प्रथमे पर्याये—
 त्रिर्बृहतो गातव्या, सक्तत् सक्तत् ककुभौ; द्वितीये पर्याये
 —सक्तद् ब्रह्मतो, त्रिवारमनन्तरा ककुप् सक्तदन्या; तृतीये पर्याये
 —सक्तद् ब्रह्मतो, त्रिस्त्रिः ककुभाविति; हिङ्करोति हिङ्कारोप
 लक्षितं गानं कुर्यादित्यर्थः ।) तदेवं तृतीय-सूक्त-व्यतिरिक्तेषु
 षट्सु सूक्तेषु त्रयोविंशतिर्गायत्राः पञ्चचत्वारिंशद् ब्रह्मभ्यो
 हादश ककुभः सम्पन्नाः; तत्र ककुप् अष्टाविंशत्यक्षरा, तस्यां
 षोडशाक्षरे गायत्री पाद-द्वये योजिते चतुश्चत्वारिंशलक्षरा त्रिष्टुप्

(१)—ताण्ड्यब्राह्मणस्य द्वितीय-प्रपाठक-सप्तम-खण्डे ।

(२)—सप्तदशस्तोमस्य सप्तविष्टुतयो भवन्ति, द्विधा दशसप्त, द्विधा सप्तस्त्रिंशता,
 षड्यतो, भन्ना, सर्वविलक्षणा चेति; तत्रेषा आद्या, अचोत्तरपर्याये सप्तति दश च सप्त-
 चेति अस्मानिति विपर्ययोत् इदमसप्तैत्यभिधाना । स्पष्टचैवत् समलं तद्वैव सप्तसु
 खण्डेषु ॥

(२८)—सर्वमेतत् स्फुटं विधीयते ताण्ड्ये, दृश्यते चोत्तरार्थिके गोथते चोद्गमाने ।

सम्पद्यते ; अनया दिशा द्वादशानां ककुभां त्रिष्टुप्त्व-सम्पादनाय चतुर्विंशतिर्गायत्री-पादायोजनीयाः ; तथासत्यष्टौ गायत्रोगताः, पञ्चदश गायत्रोऽवशिष्यन्ते ; तासां पञ्चचत्वारिंशत् पादाः, तांश्च तावतोषु बृहतीषु संयोज्य त्रिष्टुभः सम्पादनीयाः, तत- एताः पञ्चचत्वारिंशत्, ककुप्सु निष्पन्नाः द्वादश । तृतीये सूक्ते स्वतःसिद्धास्त्रिस्त्रः-इत्येवं प्रग्रथन-पक्षे षष्टि-स्त्रिष्टुभउत्तरा-ग्रथ्ये सामान्नाताएव लभ्यन्ते । उत्पत्ति-बृहत्यानयने तु प्रकरणात्ता- तानां तावतीनामलाभात् प्रकृत-हानाप्रकृत-कल्पने प्रसज्येया- ताम् । तस्मात् त्रिष्टुभः षष्टिरित्येतद्बृहती-प्रग्रथनस्य लिङ्गम् । प्रग्रथन-प्रकारस्त्वभिधीयते—‘पुनानःसोमित्यस्याबृहत्याश्चतुर्थ-पादं पुनरूपादाय हिरभ्यस्य ‘दुहानउधर्दिव्यमित्यस्याविष्टारपङ्क्तेः पूर्वा- र्द्धेन संयोजयेत्, सा बृहती भवति ; एतदीयं चतुर्थं पादं हिरभ्य- स्योत्तरार्द्धेन’ योजयेत्, सापि बृहती भवति ; तस्माद् यौधाजय- रौरवयोः बृहत्वी उत्तरे प्रग्रथनीये । एवं नौधस-कालिययोरपि द्रष्टव्यम्”^{१०} इति^(१) ॥ तृतीयवर्णकम्—^{११}“श्यावाश्वान्धीगवेऽनुष्टुवा नेये ग्रथ्यतेऽथवा । पुरेव लिङ्गं जगती चतुर्विंशति-कीर्त्तनम् । इदमाम्नायते—‘पञ्चकृन्दाश्वापः आर्भवः पवमानः सप्तसामा, गायत्र-संहिते मायत्रेण त्वचे भवतः, श्यावाश्वान्धीगवे आनुष्टुभे त्वचे भवतः, उष्णिहि सफम्, ककुभि पौष्कलम्, कावमन्त्यं जगतीषु’ इति । अयमर्थः— अस्ति तृतीय-सवने पवमानः आर्भव-संज्ञकः, तस्मिन् पञ्च सूक्तानि, सप्त सामानि ; ‘स्वादिष्टया मदिष्टा’-इत्येकं सूक्तम्

(१) (८८)— एतच्छ्रुतेः तत्-पर्य-श्रुत्यां अमान्द्रिताः सैवाव विवेका ।

(उ,१ प्र,१५), तस्मिन् गायत्रास्तिस्त्रऋचः^(१) तासु 'गायत्रे'^(२) 'संहिते' (उ,१ प्र,८) चेति द्वे सामनी^(३); 'पुरोजितौ वो अन्धसः'-इति सूक्तान्तरम् (उ,१ प्र,१८), तत्रैकानुष्टुबुत्तरे द्वे गायत्री (४), तासु 'श्यावाश्वम्'^(५) (ज,१ प्र,११) 'आन्धीगवं'^(६) (ज,१ प्र,११) चेति द्वे सामनी; 'इन्द्रमच्छ सुता'-इत्यपरं सूक्तम् (ज,१ प्र,१८), तस्मिन्नुष्णिहस्तिस्त्रः^(७) तासु 'सफं' साम; 'पवस्व मधुमत्तम'-इति प्रगाथः (उ,१ प्र,१६), तस्मिन् पूर्वा ककुप, उत्तरा पंक्तिः^(८), तत्र 'पीष्कलं' (ज,१ प्र,८) साम; 'अभिप्रियाणि पवते च नोहित'-इत्यन्धं सूक्तम् (उ,१ प्र,१८), तत्र तिस्रो जगल्यः^(९) तासु 'काव' (ज,१ प्र,१३) साम । एतेषां पञ्चानां मध्ये 'पुरीजितोवः'-'पवस्व'-इत्यनयोः सूक्तयोः यद्यपि द्वे द्वे कृन्दसी, तथापि समासु गानं निष्पादयितुं प्रग्रथने कृते सति एकमेव कृन्दः सम्पद्यते, ततो गायत्रानुष्टुबुष्णिककुञ्जतीभिः पञ्चच्छ्रुत्वा आर्भव-पवमानोऽस्मिन् सवने आवपनीयइति; तत्र 'पुरीजितोवः'-इत्यस्मिन् सूक्ते श्यावाश्वमान्धीगवं च सम्मसु गातुमुत्तरे गायत्रावास्त्राते परित्यज्य द्वे उत्पत्यनुष्टुभा नेतव्ये—इति पूर्व पक्षः । चतुर्थं पादं पुनरुपादाय द्वे अनुष्टुभी प्रग्रथनीये—इति राहान्तः । तत्रोभयत्र पूर्व-वर्णक-द्वय-न्यायेन युक्तिर्द्रष्टव्या । लिङ्गं त्वेवमात्रा-

(१)—'स्वादिष्टया' १, "रक्षोहा" १, "वरिवोषातमो" १ ।

(२)—ताण्ड्य-त्राकणश्याष्टम-प्रपाठके चतुर्थखण्डे विहितं साधारकं साहस्ररम् ।

(३)—अथ प्रमाणम् ताण्ड्य-पञ्चदशस्यैकादशतमम्, एवं पुरीजितोत्यादौ श्यावाश्वदिष्टयः ।

(४)—'पुरीजितौ' १, "योषारया" २, "तन्दु राध" १ ।

(५)—"इन्द्रमच्छ" १, "सुभरा" २, "सस्य दिन्द्रो" १ ।

(६)—"पवस्व" १, "यस्य ते" २, "ससुप्रकैतो" १ ।

(७)—"अभिप्रियाणि" १, "शाक्यस्य" २, "वृत्तस्य" १ ।

(८)—"सफं" १, "पिष्कलं" १, "पिष्कलं" १ ।

(९)—"जगल्यः" १, "जगल्यः" १, "जगल्यः" १ ।

यते—‘चतुर्विंशतिर्जगत्यस्तृतीयसवनएका च ककुबिति’ सेयं स-
 ङ्ख्या प्रग्रथन-पक्षे उपपद्यते । तथाहि—गायत्र-संहितयोः सास्त्रो
 राश्रये गायत्रे ढचे द्विरभ्यस्ते सति षट् गायत्राः भवन्ति, चतु-
 विंशत्यक्षरा गायत्री, अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती (१), ततः
 षड्भिः गायत्रीभिः तिस्रो जगत्यः भवन्ति, श्यावाश्वान्योगवयो
 राश्रयभूताः प्रग्रथिता, द्विरभ्यस्ताः षडनुष्टुभो भवन्ति, ताभिस-
 तस्त्रो जगत्यो भवन्ति, मिलित्वा सप्त जगत्यः सम्पन्नाः । सफस्य
 पौष्कलस्य च सामान्तरषत्तृचे गानं न कर्त्तव्यम्, किन्त्वैकैकस्या
 मृचि । तत् कुतोऽवगम्यते? उष्णिहि ककुभोति सप्तम्यैकवच-
 नान्ताभ्यां विशेष-विधानात् (२) । अष्टाविंशत्यक्षरयोरुष्णिक-
 ककुभोरैका जगती गायत्री-पादश्च सम्पद्यते, ककुभि मध्यमः
 पादो द्वादशाक्षरः, उष्णिहि च परः पादः—इति तयोर्भेदः ।
 कावस्याश्रयभूताः स्वतःसिद्धा तिस्रो जगत्यः— इति मिलित्वा
 पवमानेऽस्मिन्नेकादश जगत्यो भवन्ति, गायत्री-पादद्यातिरिच्यते ।
 आर्भवपवमानवत्तृतीयसवने यन्नायत्रीय-स्तोत्रमेकमस्ति (३), तस्य
 चाश्रयः ‘यन्नायत्रावोन्नये’—इत्यसौ प्रगाथः (३, १ प्र, २०), तत्र
 पूर्वा बृहती उच्यते विष्टारपंक्तिः, तयोः प्रग्रथनेन ककुभावुत्तरे

(१)—रुद्र मानं ताष्ट्र-षोडशसूक्तैकादशे—“जगत्योषद्वादशाक्षराणि पदाणि”—
 इत्यादि; एवं सर्वत्र इन्द्रःसु ।

(२)—ताष्ट्रोऽष्टम-प्रपाठके ‘उष्णिक-ककुभावेनो मयत्’—इत्यादि पञ्चषष्ठे तत्
 स्यष्टम् ।

(३)—ताष्ट्र-सप्तमस्य सप्तमषष्ठादशे एवास्ति ऋचितम् ।

कर्त्तव्ये (१) । तत्रैकविंशस्त्रीमः तस्य विधायिका विष्टुतिरेव-
 मान्नायते— 'सप्तभ्यो हिं करोति स तिसृभिः स तिसृभिः स
 एकया, सप्तभ्यो हिं करोति स एकया स तिसृभिः स तिसृभिः
 सप्तभ्यो हिं करोति स तिसृभिः स एकया स तिसृभिः'-इति
 (२) । अयमर्थः— प्रथमायाः बृहत्यास्त्रिषु पर्यायेषु त्रिवारमेक-
 वारं पुनस्त्रिवारमिति सप्त बृहत्यः, मध्यमायाः ककुभः प्रथम-
 द्वितीययोः पर्याययोस्त्रिस्त्रिः पाठः, अन्त्ये सहात्, उत्तमायाः ककुभः
 आदौ सहात्, द्वितीय-द्वितीययोस्त्रिस्त्रिः, एवं चतुर्दश ककुभः ।
 तासु ककुभु हादशाक्षराः मध्यम-पादाश्चतुर्दश, तेषु सप्त पादाः
 सप्तसु बृहतीषु योजनीयाः, ततः सप्त जगतीभवन्ति, अवशिष्टाः
 अष्टाक्षराः ककुभामाद्यपादाअन्यपादाश्च, मिलित्वाष्टाविंशतिः,
 तेषु षड्भिः पादैः एका जगतीत्यनेन क्रमेण चतुर्विंशतिपादैश्चतस्रो
 जगतीभवन्ति ; ये तु हादशाक्षराः सप्तपादाः पूर्वभवशिष्टाः
 तेषु पवमान-शेषोऽष्टाक्षरः पादीयोजनीयः, ककुभांशेष्वष्टा-
 क्षरेषु चतुर्षु पादेषु चत्वार्यक्षराणि योजनीयानि, ते हे जगती
 भवतः ; तदेवं यज्ञायज्ञीय-स्तोत्रे त्रयोदश जगत्यः पूर्वाज्ञाः
 पवमान-गता एकादशेति चतुर्विंशतिर्जगत्यः, चतुरक्षर-वर्जिता
 श्वावाग्ब्रह्मान्दीगवं च प्रग्रथित-द्वये गातव्यम्, न तु तद्वी-

(१)—एवमेव कृत्वा तद् गीतं दृश्यते ऊह-प्रथमस्य चतुर्दशं साम ।

(२)—एकविंशस्त्रीमस्यैकसप्तमिनी, उच्यते, प्रतिष्टुतिः, सप्त्यांचेति चतस्रोविष्टुतयः
 सन्ति, तत्रायायाः विधायकं, वचनमिदम् । सर्वमेतन् ताण्ड्यस्य द्वितीय-प्रपाठकीय-चतु-
 र्दश-खण्डादि खण्ड-चतुष्टये स्फुटम् ।*

त्यत्यनुष्टुबानयनमिति स्थितम् इति"११ (१) ॥ चतुर्थवर्णकम्—
 ११“चतुःशते प्रग्रथनमृचः पादस्य वाग्रिमः । त्वचे मुख्यत्वतो
 नैवमृगन्यत्वस्य वर्णनात् ॥ गवामयने 'ब्रह्म' साम विहितम्—
 'अभिवर्त्तीब्रह्मसाम भवति'-इति(१), तत्पुङ्क्त्य श्रूयते(१) 'चतुः-
 शतमैन्द्रावार्हताः प्रगाथाः'-इति (४), चतुरुत्तर-शत-सङ्ख्याकाः
 इन्द्र-देवताकाः बृहतीच्छन्दस्काः ऋग्इयात्मकाः, त्वेष्वेक-प्रगाथ-
 गते द्वे ऋचौ द्वितीय-प्रगाथ-गतामेकामृचं च प्रग्रथ्य त्वचे 'अभि-
 वर्त्त'-नामकं साम गातव्यम्, तथा सत्यान्नातानामविकृतानामिव
 तिमृगमृचां लाभात् त्वचस्य मुख्यत्वं भवति, पूर्वीक्त-रीत्या पाद-
 प्रग्रथने तु विकृतत्वादमुख्यस्तृचः स्यात् इति प्राप्ति, ब्रूमः—
 अन्याः * अन्याः ऋचोभवन्ति तदेव सामेत्युचामन्यत्वमत्र

* 'अन्याः'-इत्येकएव गौ० पुस्तके ।

(१)—स्फुटमेतत् ताण्ड्याष्टम-पञ्चमे “पुरोजिवी वो अन्वम इति पद्येत्याद्युपक्रमके,
 'तासु श्यावाद्यमित्यादौ, 'अथैतदाग्नीगवमित्यादौ च ।

(२)—प्रायणीयेऽर्चनि माभ्यन्दिन-मवने ब्राह्मणाक्कभिनः षष्ट स्तोत्र नियन्तकमेतत्
 'तंवोदस्रमृतीयचमिति योनौ'ताण्ड्य-चतुर्थस्य त्वतोयं विहितम्, तच्च ऊषगात्रस्य षष्ट
 प्रपाठक-द्वितीयाद्धीयं चतुर्दशतमं साम ।

(३)—तत्रैव चतुर्थखण्डे तद्गाथं च तदेतत् स्फुटं व्याख्यातम् ।

(४)—एषपाठस्तु, स्नायायन सूत्रस्य दशम प्रपाठक-द्वितीयां खण्डे दृश्यते, ताण्ड्य-
 पाठस्तु “पचसु माःसु बार्हताः प्रगाथा अथ्यान्”-इति, तद्गाथं तु चतुःशतत्याद्युक्तमुद्
 तच्च ति लक्ष्यते ।

वर्ण्यते (१) तच्च पाद-प्रग्रथने सम्भवति, ऋक्-प्रग्रथने तु येयम्क
पूर्वस्य ष्टचस्यान्था सैवोत्तरस्य ष्टचस्याद्येत्यन्यत्वसंचः न स्यात् ;
तस्मात् पादस्य प्रग्रथनम्-इति”^{११} ॥

तत्रैव नवम-दशमयोरधिकरणयोः अपर-विशेषी चिन्तितौ ।
नवमाधिकरणम्— ^{११}“आइः-भावोयोनि-वशादुत्तरा-वशतोऽ-
थवा । गीत्यर्थत्वादादिमोऽन्धोवर्णाभिव्यञ्जकत्वतः ॥ ‘यद्-
योन्वां तदुत्तरयोर्गायति’-इति श्रूयते, तत्र ‘कथानश्चित्त्राभु
वत्’-इत्यसाहचर्योनिः (१), तस्यामृचि ‘कथा’-इत्यक्षरद्वयमाद्यो
भागः, ‘नश्चित्त्राभुवदित्यक्षरषट्कं द्वितीयोभागः, तस्मिन् भागे
द्वितीयाक्षरे चकारस्योपरितनमिकारं विलीप्य तस्य स्थाने आइ-
भावमान्नाय गीतिर्निष्पादिता; ‘कस्वासत्योमदाना मित्यनन्तर्भा-

* अधिकरणमाला-पुस्तके प्रायः सर्वत्र ‘आयी’-इत्येवं यकार-
मध्यपाठः ।

मूले गानग्रन्थे क्वचित् तथा पाठदर्शनं तद्दीजम् ; परं ‘आकारः पूर्वभागः ईकार-
उत्तरभागः’-इत्यादि-विरोधादुपेक्ष्यः सरति मन्यते ; गानग्रन्थेषु बहुषु ‘आई’-इत्येव-
मीकारान्तः पाठः परिलक्ष्यते, अध्ययन-सम्प्रदायाच्च तथैव, यत्र क्वचिद् गाने यकार-
मध्योऽस्ति लिखितः, तच्छ्रुतलिखनानुयायि-गण्डुलिका-प्रवाह-मूलरुमिति सम्भाव्यते ।

(१)—तथाहि, ताच्छ्रुत-चतुर्थ-द्वितीये—“समानं साम भवत्यन्योन्यः प्रगाथः”-इति,
उक्तो व्यञ्जः, समानमेकमेवाभीवर्तास्व’ ब्रह्म-साम भवति, प्रगाथः प्रग्रथनीयस्तदाग्रथ-
स्तृचस्त्वन्थोऽप्यः प्रत्यक्षं विद्वन्मो भवति”-इति च तद्-भाष्यम् ।

(२)—इन्द्रोपन्यस्य द्वितीय-प्रपाठक-षष्ठ-ऋक् पञ्चमी । इयमेव पुनः उत्तरा-ग्रन्थस्य
प्रथम-प्रपाठक-द्वादश-ऋक् प्रथमा ।

इकारः इत्याईभावः न कर्त्तव्यः (१) 'अभीषुणः सखीना मविता जरिदृणाम्'-इत्येतस्यामुत्तरायां हादशाक्षर-गतस्य रेफ-स्थोपरितनः इकारः पूर्ववदाई-भवति (२) तथा सोऽयमाई-भावः उक्त-रीत्या वर्णाभिव्यञ्जकत्वादुत्तरा-गत-वर्ण-वशेन कर्त्तव्यः, गीत्य-र्थत्वाभावेन योनि-क्रमे तेन विनापि गीतिर्विनश्यति-इति" २९ ॥ दशमाधिकरणम्—२४ "स्त्रीभानोतप्रदिश्यन्ते नागीतित्वेन वर्ण-वत् । स्वरादिवत् प्रदिश्यन्ते गीति-कालोपयोगतः वामदेव्य-सान्नः योनौ हयोरर्द्धयोर्मध्ये औकार-द्वयेन ही-शब्देन हायि-शब्देन च निष्यन्नः स्त्रीभः एवमान्नातः 'औऽही हायि' * (३)

* अधिकरणलायाम् 'औहीहायि'-इति पाठः ।

परं तन्न सम्यक्, औकारद्वयेनेति पूर्वोक्तोः ; गान-प्रत्येपु च एक औकारः प्रथम-स्वरकः, अपरो द्वितीय-स्वरकः स्पष्टम् ।

(१) एवञ्च— "काऽपुस्त्वा । सत्योऽमाऽदानाम्"—

इत्यादिकम्ह-प्रथमे चतुर्थानन्तरं श्रुतमविरुद्धम् ।

(२) "आऽपुभो । सुणाऽःसाऽखीनाम् । आ । विता-जरायि दृ । णाम्" इत्यादिकं रूपं, गीयते चैवमेवोह-गायकैः सामगैः (१, ५) ।

(३) तथाहि गेय-गानस्य पञ्चम-प्रपाठकस्य पद्यतिश्रितिनमं साम वामदेव्यम्, "कया नश्चिन्नाभूवदुती सदादृषः सखा । कया श्चिष्टया दृता"-इति तस्य योनिभूता ऋक्, षस्याः पूर्वोक्तं कथेत्यादि. पूर्वोक्तं कथाश्चिष्टयत्यादि, अनयोःस्तरे स्त्रीभोऽर्थं श्रूयते ; सच वामदेव्य-गान-प्रवणोऽपीपलभ्यः, गेय-पद्यमं च द्रष्टव्यः ।

इति ; सोऽयं स्तोभः नोत्तरयोः (१) अतिदिश्यते, कुतः ? अगोतित्वात् ; 'यद्योन्यां तदुत्तरयोर्गायति'-इति गोति-मात्र मतिदिश्यते ; तत्र प्रथमायाऋचः वर्णाः यथा नातिदिश्यन्ते तथा स्तोभाऋपि-इति प्राप्ते, ब्रूमः— स्वरोवर्ण-विश्लेषोविरामः इत्येते गीत्युपयोगित्वात् यथातिदिश्यन्ते तथा स्तोभाऋपि गोति-काल-परिच्छेदकत्वादतिदिश्यन्ते"१४-इति (१) ॥

अष्टमाधिकरण-द्वितीय-वर्णके क्वचिदुत्पन्ना गानाभाव-शङ्का निवारिता— १५ "गानस्य नियमोनोत विद्यते वङ्गुपस्थितौ । नाम्नानवयतोऽस्यैव प्रकृतत्वाच्छ्रुतेरपि ॥ क्वचित् कर्मविशेषे श्रूयते 'अयं सहस्रमानवइत्येततया ह्यनीयमुपतिष्ठते'-इति (१) असाष्टगु संहिता-ग्रन्थे (४) समास्नाता, प्रगीता गानग्रन्थे (५), ततो वङ्गे रूपस्थाने तस्याऋचि गानं न नियतं किन्तु विकल्पितम्-इति प्राप्ते, ब्रूमः— अस्यैव नियमो गाने, कुतः ? सामवेदे गानस्यैव प्रकृतत्वात्, ऋचां संहिता-पाठोऽत्र गानायैव नञ्छाधारमन्तरेण गातुं शक्यते । अथोच्यते— 'अयं सहस्रेल्लक् प्रतीक-पूर्वकेण वाक्येनोप-

(१) कस्त्वं त्वभीपुणः मखीत्यनयोः चोः ।

(२) तथाच— "कस्त्वामत्योसदानां मञ्जिष्ठोमत्सदन्मः" इत्यर्द्धं च मूलकस्य. "अभीपुणः मखिनामविता ऋजिरिष्टणाम्"—इत्यर्द्धं च मूलकस्य च गानस्योपरिष्ठात् "दृष्टाचिदा रजे वसु"-इत्यर्द्धं च मूलकस्य "शतश्रवास्तूतये"-इत्यर्द्धं च मूलकस्य च गानस्य पुरस्तात् "शौऽचो हार" इत्येवं श्रूयतेऽत्र ऊहगान-प्रथमस्य पञ्चमे सामनि ॥

(३)—तद्वदुपाठकत्वे वम्— "अयं सहस्रमानवइत्यतिच्छन्दसा ह्यनीयमुपतिष्ठन्"-इति, 'अयं सहस्रमानवइति अतिच्छन्दसा अतिच्छन्दमि अचि गीतं गोतिरिति निधन वता उद्गातारः वय आहवनीय उपतिष्ठन्'-इति तद्भावम् (४ प्र. २४४) ।

(४)—छन्दोनामके पञ्चम-द्वितीय-द्वितीय-प्रथमानन्तरम् । -

(५)—गयनामके द्वादश-प्रथम सप्तविंशत्यन्तरम् ।

स्थान-विधानाद् वाच्यस्य प्रकरणात् प्रबलत्वाद्दृचैवीपस्थानम्-इति, तत्र, प्रकृत-प्रगीत-मन्त्र-वाचिन्या एतयेति सर्वनाम-श्रुतेः प्रबलतरत्वात् । तस्मान् प्रगीतयोरुपस्थानम्”^{१५}-इति (१) ॥

पञ्चदशाधिकरणादिषु त्रिषु धर्म-साङ्ख्यं चिन्तितम् । पञ्चदशाधिकारम्—^{१६}“बृहद्रथन्तरैर्धर्मैः सङ्कीर्णं वा व्यवस्थिते । पृष्ठैक्यात् सङ्कोरो धर्मे निर्देशादेर्व्यवस्थितिः । ज्योतिष्टोमे विकल्पनं पृष्ठस्तोत्रे * विहितम् ‘बृहत् पृष्ठं भवति, रथन्तरं पृष्ठं भवति’ इति । तत्रोभयत्र धर्माः श्रुताः— ‘बृहति प्रस्तूयमाने मनसा समुद्रं ध्यायेत् (१), रथन्तरे प्रस्तूयमाने सम्मालयेत्’-इत्यादयः (२), ते उभयत्र सङ्कीर्येरन्, पृष्ठ-सिद्धि-लक्षणस्य (३) कार्यस्यैकत्वात्— इति चेत्— न, निर्देश-भेदात्, साङ्ख्यं त्ववैलक्ष्येन बृहदिति रथन्तरमिति च द्वौ निर्देशौ नोपपद्येयाताम् ; किञ्चोभय-धर्म-साहित्यं विरुद्धम्—उच्चैर्गेयं बलवद्-गेयमिति बृहद्वर्मः (४) —नोच्चैर्गेयं न बलवद्गेयमिति रथ-

*. ‘विकल्पितं पृष्ठस्तोत्रम्’-इति गौ० सा० पुस्तकयोःपाठः ।

(१) सुरुष्टञ्चैतदाह सूत्रकारः—‘अथं सद्दोहाउ’-इति विरुद्धता गाथेन्द्रिषन-मितरावनूपेयातामिति । अत्र ‘अथं सद्दोहाउ’-इति गेथगानस्य द्वादश-प्रपाठकी-याष्टाविंशतितम पाठः प्रतीकम् ।

(२)—‘तथाच, ताण्ड्य-सप्तम-सप्तमे—‘बृहद्रथन्तरं प्रकीर्ति समुद्रमन्त्राद्योक्तायेद्’-इत्यादि ।

(३)—‘तत्रैव रथन्तरधर्मादि व्यवस्थानन्तरम् ‘रथन्तरमुद्रातुथसुः प्रमथितोः प्रस्तूयमाने सम्मालेत्’-इत्यादि, च ।

(४)—‘चौदुभयो स्पर्शन-रूपस्य ।

(५)—‘बलवद्गेयं बज्रमेव प्रथमं प्रमुद्राट्कति’-इत्यादि (ता१ ९, २) ।

न्तर-धर्मः (१); तस्मादुभयोर्धर्मा-व्यवतिष्ठन्ते”^{१९} इति ॥ षोड-
शाधिकरणम्—^{२०} “तयोर्धर्माः समुच्चया न वा कण्ठरथन्तरे ।
द्वि-स्थानत्वाद् भाष्यत्राद्योविरोधाद् वार्त्तिकेऽन्तिमः । वैश-स्तोमे
‘कण्ठरथन्तरं पृष्ठं भवति’-इति (२) श्रूयते, तत्र कण्ठरथन्तराख्य-
सान्नः (३) पृष्ठ-स्तोत्र-साधनयोः प्राकृतयोः बृहद्रथन्तरयोरुभयोः
स्थाने पतित्वादुभय-संबन्धि-धर्माः समुच्चेतव्याः ; ये तु विरुद्धाः
धर्माः उच्चैर्गयं नोच्चैर्गयमित्यादयः ते विकल्पान्ताम् ; समुद्र-
ध्यान-निमीलनादीनां विरोधाभावात्, प्रकृताविव निर्द्देश-
भेदस्यात्राभावाच्च समुच्चयः इति भाष्यकारस्य (४) मतम् ;
विकल्पितयोरेव द्वयोः स्थाने पतितत्वाद् विरुद्ध धर्म-स्वारस्याच्च
विकल्पएव युक्तो न तु समुच्चयः इति वार्त्तिक-कारस्य (५)
मतम् ; तत्रोभयत्र तत्तन्मत-विपरीतः पूर्वपक्षः उच्येयः”^{२०} ॥
सप्तदशाधिकरणम्—^{२१} “द्वि-सामके द्वयोर्धर्मसाङ्ख्यं वा व्यव-
स्थितिः । पृष्ठैक्यात् सङ्करोमैवं धर्माणां सामगत्वतः । ‘गोसव
उभे कुर्यात्’-इत्यादिना गोसवादी बृहद्रथन्तर-साम-द्वय-साध्यं
पृष्ठस्तोत्रं विहितम् । तत्र पृष्ठस्तोत्रस्यैकत्वेन धर्म-व्यवस्थायाः
(६) असम्भवात् बृहत्सुभयधर्माः कर्त्तव्याः, रथन्तरेऽप्युभय-

(१)—“चिप्रं गेयं स्वर्गस्य श्लोकस्य समष्टौ”-इत्यादि (ता १,१) ।

(२)—ताण्ड्याष्टादश-प्रपाठकोश-चतुर्थ-खण्डे ।

(३)—ऊहगानस्य चतुर्थ-प्रथम-वृत्तौ यानन्तर-श्रुतस्य ।

(४)—(जैमिनि-मूत्रस्य विशेषेण व्याख्यातुः) शबर-स्वामिनः ।

(५)—(जैमिनि-मूत्र-न्यूनता-पूरयिषुः) भट्टकुमारिलस्य ।

(६)—उच्चैस्त्व-नोच्चैस्त्वादेः । .

धर्माः, इत्थिवं साङ्ख्यमिति चेत्— मैवम्, नह्येते पृष्ठ-स्तोत्र-
प्रयुक्ताः धर्माः किन्तु साम-प्रयुक्ताः, ततः साम्नीर्भेदात् धर्माः व्यव-
तिष्ठन्ते”-इति व्यवस्थित-धर्मोपेताभ्यां बृहद्रथन्तर-नामकाभ्यां
सामभ्यां (१) निष्पन्न-स्तोत्रस्य पृष्ठमिति वैदिकं नामधेयम् ;
यथा त्रिवृच्छब्दस्यार्थो वेद-प्रसिद्धो गृहीतः तद्वत्”^{१८} ॥ स
च त्रिवृच्छब्दः प्रथमाध्यायस्य तृतीयपादे पञ्चमाधिकरणस्यान्तिमे
वर्णके विचारितः—^{१९}“लौकिकोवाक्यगोवार्थस्त्रिवृदादेः सम-
त्वतः । उभौ विध्यर्थवादैकवाक्यत्वादस्त्वहान्तिमः ॥ “त्रिवृद्-
बहिष्यवमानम्” (१)-इति श्रुतौ त्रिवृच्छब्दस्य त्रैगुण्यं लोक-
सिद्धोऽर्थः वाक्यशेषादृक्-त्रयात्मकेषु सूक्तैश्चवस्थितानां बहिष्यवमा-
नात्मक-स्तोत्र-निष्पादन-त्रमाषाम् ‘उपास्मै गायतानरः’ (उ १ प्र०
१२, ३ सू०)-इत्यादीनामृचां नवकमर्थः (१) ; तत्र धर्म-निर्णये
वेदस्य प्रबलत्वेऽपि पद-पदार्थं निर्णये लोक-वेदयोः समान-बलवत्-
त्वात् उभावर्थौ विकल्पेन गृहीतव्यौ, इति चेत्— मैवम्,
लौकिकार्थ-स्त्रीकार-पक्षे विधि-वाक्ये त्रैगुण्यमर्थः, अर्थवाद्-वाक्ये
स्तोत्रियाणामृचां नवकम्, इत्थिवं विध्यर्थवादयोर्वैयधिकारणा-
देकवाक्यत्वं न स्यात् ; अतः एकवाक्यत्वाय स्तोत्रियाणां नवक-
मेव विधिवाक्ये नियतार्थः”^{१९} ॥ पृष्ठ-शब्दस्य नामधेयत्वं
प्रथमाध्याये चतुर्थ-पादस्य तृतीयाधिकरणे-चित्रा शब्दवन्निर्णी-

(१)—ते च सामनी कृत्वा गानस्य चुद्र-पर्व-गत-पञ्चदश-षोडशात्मके, तेन चाद्यं
“रथन्तरवृद्धत्” अपरं ‘बृहद्रथन्तरम्’ ।

(२)—ताण्ड्य-द्वितीय-प्रपाठकस्य चतुर्दश-खण्डे ।

(३)—वाक्यशेषार्थं ‘नैवेता एकविंशस्योत्तमा भवन्ति’ इति (ता-२, १५) ।

तम्—^{१०}“यच्चित्रया यजेतेति तद्गुणो नाम वा भवेत् । चित्र-
स्त्रीत्व-गुणौ रूढेरग्नौषोमीयके पशौ । द्वयोर्विधौ वाक्य-भेदो
वैशिष्ट्ये गौरवं ततः । स्यान्नाम पृष्टाज्य-बद्धिप्यवमानेषु तत्
तथा । ‘चित्रया यजेत पशुकाम इत्याम्नायते, तत्र चित्राशब्दो-
द्धिच्छब्दवदयौगिकः (१) किन्तु रूढ्या चित्रत्वं स्त्रीत्वं चाभि-
धत्ते, ततो न पूर्वन्यायेन नामत्वम्, तथा सति अग्नीषो-
मोयं पशुमालभेतेति-विहित-पशु-यागमत्र यजेतेत्यनेन पदे-
नानूद्य तस्मिन् पशौ चित्रत्व-स्त्रीत्व-गुणौ विधीयते, इति प्राप्ते,
ब्रूमः— चित्रत्वं स्त्रीत्वं चेति हावितौ गुणौ, तयोर्विधाने
वाक्यं भिद्येत, तथाचोक्तम्—‘प्राप्ते कर्मणि नानेको विधातुं-
शक्यते गुणः । अप्राप्ते तु विधोयेरन् * बहवोऽप्येक-यत्नतः’-
इति । अथ वाक्य-भेद-परिहाराय गुण-द्वय-विशिष्टं पशु-द्रव्य-रूपं
कारकं विधीयेत, तदा गौरवं स्यात् ; तस्माच्चित्रा-शब्दः पूर्व-
वत् यजि-सामानाधिकरण्येन याग-नामधेयं भवति, चित्रत्वं च
तस्य विलक्षण-द्रव्य-द्वारेणोपपद्यते—‘दधि मधु घृतमापोधाना

* ‘विधीयन्ते’ इति गौ० मा० पुस्तकयोः पाठः ।

(१)—उद्धिच्छब्दस्य यौगिकत्वं नैव मल-रं-लक्षणा-भयाद् याग-नामधेयत्वम्,
तथाहि—“उद्धिदा यजेत पशुकामः” इति वाक्ये न फलं प्रति विधानं तं प्रति च गुण
विधानं न युज्यते, वाक्यभेदापत्तेः ; तत उद्धिदेत्यस्य उद्धिदवतेत्यर्थः कल्पनीयः
गत्यन्तर-मत्वं स चामदनीयः, तस्मात् उद्भिन्नामकेन यागेन पशुं भावयेत् इत्येव,
तस्यार्थः माधुरित्यं विचारो जैर्मिनि-प्रत्यस्य न्यायमालायाश्च प्रथमाध्याय-चतुर्थ-
पादे लौगाक्षि-प्रभृति-मीमांसा-प्रबन्धेषु स्फुटः ।

स्तण्डुलास्तत्संघटं प्राजापत्यम्'-इति दध्यादीनि विचित्राणि प्रदेय-
द्रव्याणि षडाम्नातानि' (१) तदेतच्चित्रा नामकस्य यागस्योत्पत्ति-
वाक्यम्, याग-त्ररूप-भूतयोः दध्यादि-द्रव्य-प्राजापति-देवतयोः
अत्रोपदिश्यमानत्वात्; उत्पन्नस्य तस्य यागस्य 'चित्रया यजेत
पशुकामः'-इत्येतत् फलवाक्यम् । एवं सति प्रकृतार्थोलभ्येत,
अग्नीषोमीय-पश्वनुवादेन गुणविधाने प्रकृत-हानाप्रकृत-प्रक्षिपे
प्रसज्येयाताम्, लिङ्-प्रत्ययस्य चानुवादकत्वाङ्गीकारान्मुख्योवि-
ध्यर्थीबाध्येत । तस्माच्चित्रा-पदं नामधेयम् (२) ॥ यथा चित्रा-शब्दे
नामधेयत्वं तथा बहिष्पवमान-शब्दे आज्य-शब्दे पृष्ठ-शब्दे च तत्-
कर्म-नामधेयत्वं योजनीयम्— एवं हि श्रूयते (३) 'त्रिवृद्-बहि-
ष्पवमानम्, पञ्चदशान्याज्यानि, सप्तदशानि पृष्ठानि; इति । अस्य
वाक्य-त्रयस्यार्थीविवियते—सामगानामुत्तरा-ग्रन्थे त्वात्मकानि
सूक्तान्याम्नातानि, तत्र 'उपास्मै गायता नरः'-इत्याद्यं सूक्तम्,
'द्विविद्यतत्या ऋचा'-इति द्वितीयम्, 'पवमानस्यते कव'-इति तृती-
यम्, ज्योतिष्टोमस्य प्रातःसवनानुष्ठाने तेषु त्रिषु सूक्तेषु गायवं
साम गातव्यम् (४) तदिदं सूक्त-त्रय-गान-साध्यं स्तोत्रं बहिष्पव

(१)—ताण्ड्य, पङ्क्तिं च त्राङ्गणे— लाट्यायने च कल्पसूत्रे ।

(२)—चित्रा-शब्दस्य अति-लिङ्गादनेक-द्रव्य-परकत्वेन-उद्भिदेति वाक्य-साम्यम्,
यागस्य-फलसम्बन्धे गुणसम्बन्धे च वाक्यं भिद्येत, तद्-भयान्नामधेयता चेति सारम् ।

(३)—ताण्ड्य-विंशतितमे ।

(४)—तथाहि—ताण्ड्य-पष्ठस्य नवम-दशम-खण्डयोः "उपास्मै गायतानर इति"-
इत्यादिना ऋक्संस्कृतं प्रदर्शय, सप्तम-प्रथमे "इमे वै लोका गायतं त्राष्टद् गेयम्"-इत्या-
दिना तत्र सामादिकं व्यथे स्थापितम् ।

मानमित्युच्यते (१) तत्रावस्थितानामृचां पवमानार्थत्वाद्बहिः-सम्ब-
न्धाच्च, न खल्विदं स्तोत्रम् इतरस्तोत्रवत् सदीनामकस्य
मण्डपस्य मध्ये औदुम्बरीयाः (२) स्तम्भ-शाखायाः सन्निधौ प्रयु-
ज्यते किन्तु सदसोबहिःप्रसर्पद्भिः प्रयुज्यते, (३) तस्य च
बहिष्यवमानस्य विह्वन्नामकः स्तोमोभवति, तस्यच स्तोमस्य
विधायकं ब्राह्मण-वाक्यमेवमान्नायते (४) 'तिसृभ्यो हिं करोति
स प्रथमया तिसृभ्यो हिं करोति स मध्यमया, तिसृभ्यो हिं
करोति स उत्तमयोद्यती विह्वतो विष्टृतिरिति' । अयमर्थः—
सूक्त-त्रय-पठितानां * नवानामृचां गानं त्रिभिः पर्यायैः कर्त्तव्यम्
तत्र प्रथमं पर्याये त्रिषु सूक्तेषु आद्याभित्सृञ्चः, द्वितीये पर्याये
मध्यमाः, तृतीये पर्याये चोत्तमाः; तिसृभ्यइति तृतीयार्थं पञ्चमो,
हिं करोति गायतीत्यर्थः । स यं यथे क्त-प्रकारोपेता गीतिस्त्रि
हत्-स्तोमस्य 'विष्टृतिः' (स्तुति-प्रकार-विशेषः), अस्याः! विष्टृते-
रुच्यतो नामेति, एवं परिवर्त्तिनो—कुलायिनोति हे विष्टृतो ।

※ 'सूक्त-त्रय-गतानाम्' इति पाठः गौ० पुस्तके ।

† 'तस्याः' इति पाठः गौ० पुस्तके ।

(१) -तदेतद् गूलं न क्वचिद् गानपथं ऽयं प्रेष्यते, उद्गाह-प्रयोगान्ध-याज्ञिक-
रन्त्ये तु परिदृश्यते नियोग-मुखे न ।

(२) औदुम्बरी लक्षणविक्रान्तं समामतलाण्डं पञ्चम-पञ्चमे, पञ्चविंश ब्राह्मणस्य
चतुर्थ-प्रपाठकस्य तृतीय खण्डे "प्रजापतिर्दिवभ्य औदुम्बरीमृच्छ्रयात" इत्यादिना
पञ्चवित्तम् ।

(३) - तथाहि ताण्ड्य पद्यस्य मन्त्रम-खण्डे - "बहिष्यवमानं सर्पन्ति" इत्यादि, 'ये
बहिष्यवमानाः बहिष्यवमानार्थं सदः-मकाशाच्चत्वात् प्रतिमर्पन्ति' इत्यादि तदु भाष्यम् ।
छाः ट्रायन-नवम-नवमे सूयं चैतत् - "बहिर्विष्यमानैः स्तु दीयन्" इति ।

(४) - ताण्ड्य-द्वितीय-प्रपाठकारम्भ-खण्ड-त्रये ।

तयोः परिवर्त्तिन्येवमान्नायते^(१)—‘तिसृभ्यो हिं करोति स पराचीभिः, तिसृभ्यो हिं करोति स पराचीभिः, तिसृभ्यो हिं करोति स पराचीभिः, परिवर्त्तिनो विवृतो विष्टुतिः’-इति । पराचीभिः अनुक्रमेणान्नाताभिरित्यर्थः । कुलायिन्येवमान्नायते^(२)—‘तिसृभ्यो हिं करोति स पराचीभिः; तिसृभ्यो हिं करोति या मध्यमा सा प्रथमा, या उत्तमा सा मध्यमा, या प्रथमा सोत्तमा; तिसृभ्यो हिं करोति योत्तमा सा प्रथमा, या प्रथमा सा मध्यमा, या मध्यमा सोत्तमा, कुलायिनी विवृतो विष्टुतिः’-इति । अत्र प्रथम-सूक्तपाठ-क्रमएव, द्वितीये मध्यमोत्तम-प्रथमाः, तृतीये तूत्तम-प्रथम-मध्यमाः-इत्येवं व्यत्ययेन मन्वाः गातव्याः । तदिदं विष्टुति-त्रयं विकल्पितं । विष्टुच्छब्दस्येदृशं स्तोम-स्वरूपमर्थः, न तु त्रैगुण्यमिति पूर्वपादे निर्णीतम् ॥ उत्तराग्र्ये बहिष्ववमान-सूक्तभ्यः त्रिभ्य ऊर्द्धं चत्वारि सूक्तान्नातानि^(३)—‘अग्न आयाहिवीतये’ (उ,१प्र,४सू)-इत्याद्यं सूक्तम्—‘अनोमित्रावरुणा’ (उ,१प्र५,सू)-इति द्वितीयम्—‘आयाहिसुषुमाहित’ (उ,१प्र६,सू)-इति तृतीयम्—‘इन्द्राग्नी आगतं

(१) -परिवर्त्तिनी आवर्त्तिनीत्यर्थः, यथा प्रथमे पर्याये अमृष्टान्ताभिर्गानं तथोत्तरयोरपि, आह्वानि-मात्र-पर्यवसायित्वात् ; ताण्ड्य-द्वितीय-द्वितीये स्पष्टम् ।

(२)-कुलायोनौडं, पक्षिणां निवास-स्थानं, नद्यथा बल-दृशादि-निर्मितम्, एवं व्यत्यास-धुक्ताश्चः कुलायाः तैलद्वतो कुलायिनी । अस्याः विष्टुतेः परिवर्त्तिनी प्रथमः पर्यायः ; द्वितीये पर्याये पराचीभिः प्रयुक्तस्य त्वस्य या मध्यमा सा प्राक् प्रयुज्य प्रथमा कार्या ; या प्रथमा सोत्तमा कार्या ; तृतीयस्य पर्यायो निगद-सिद्धएव यथावन् कार्याः । स्पष्टं चैतत् समस्तं ताण्ड्य-द्वितीयस्य तृतीयखण्डे स-भाष्ये ।

(३) -एषां विवरणं पूर्वोक्तमेवैव स्मर्त्तव्यम् ।

सुतम्' (उ,१प्र,३सू)-इति चतुर्थम्— तान्येतानि प्रातः-सवने गायत्र साम्ना गीयमानानि चत्वार्यार्य-स्तोत्राणीत्युच्यन्ते । तन्निर्वचनं श्रूयते— 'यदाजिमोयुस्तदाज्यानामाज्यत्वम्'-इति (१) । तेष्वान्य-स्तोत्रेषु पञ्चदश-नामकः स्तोमीभवति, तस्य स्तोमस्य विष्टुतिरेवमाह्वयते— 'पञ्चभ्यो हिं करोति स तिसृभिः स एकया स एकया, पञ्चभ्यो हिं करोति स एकया स तिसृभिः स एकया, पञ्चभ्यो हिं करोति स एकया स एकया स तिसृभिः'-इति (२) एकं सूक्तं त्रिरावर्त्तनीयं, तत्र-प्रथमाहृत्तौ प्रथमाया ऋचस्त्रिरभ्यासः— द्वितीयाहृत्तौ मध्यमाया— तृतीयाहृत्तौ चतुर्थाहृत्तौ सोऽयं पञ्चदश-स्तोमः (३) । उक्तेभ्यश्चतुर्भ्यः सूक्तेभ्यः ऊर्द्धमुत्तराग्रये त्रीणि माध्यन्दिन-पवमान-सूक्तान्याह्वयत त ऊर्द्धं चत्वारि सूक्तान्याह्वयतानि, तेषु-अमित्वाशूरनोनुमः (उ,१प्र,१सू)ः इत्याद्यम्-कया नश्चित्रा भवत् (उ,१प्र,१२सू), -इति द्वितीयम्— 'तं वो दम्भसृतीषहम् (उ,१प्र,१३)-इति तृतीयम्— 'तरोभिर्वाविदहमम् (उ,१प्र,१४)-इति चतुर्थम्— एतानि क्रमेण 'रथन्तर'- (ज०१प्र-१सा) 'वामदेव्य'- (ज०१प्र ५सा) 'नोधम'- (ज०१प्र६सा) 'कालिय'- (ज०१प्र७सा) सामभिर्माध्यन्दिन-सवने गीयमानानि पृष्ठ-स्तोत्राणीत्युच्यन्ते । स्यर्गनात् स्यष्ठानो-त्येवं निरुक्तिर्दृष्टव्या । * तेषु स्तोत्रेषु सप्तदशस्तोमोभवति, तस्य

(१)—'यदाजिमोयुस्तदाज्यानामाज्यत्वम्'-इति ताण्ड्यपाठः । ना ७.२ ।

(२)—ताण्ड्य-ब्राह्मणस्य चतुर्थादि खण्डे त्रयेषु तिस्रोविष्टुतयः श्रूयन्ते, तासु इय-साया, अय एकैकस्मिन् पर्याये पञ्चर्वा भवन्तीति पञ्चपश्चिनीत्याख्यायते ।

(३)—पञ्चदश स्तोमस्तु, विष्टुति त्रयात्मकत्वान् द्वि प्रकारं, त्रयायमाद्य प्रकारः ॥

स्तोमस्य विष्टुतिरेवमान्नायते— 'पञ्चभ्यो हिं करोति स तिसृभिः स एकया स एकया, पञ्चभ्यो हिं करोति स एकया स तिसृभिः स तिसृभिः'—इति, अत्र प्रथमावृत्तौ प्रथमायाः ऋचः त्रिरभ्यासः—द्वितीयावृत्तौ मध्यमायाः— तृतीयावृत्तौ मध्यमोत्तमयोः— सोऽयं सप्तदश स्तोमः^(१) ॥ अत्र त्रिष्वपि वाक्येषु त्रिष्टुत्-पञ्चदश-सप्तदश-शब्दाः गुण-विधायकत्वेन सम्प्रताः, यदि बहिष्यवमानाज्य-पृष्ठ शब्दात्रपि गुण-विधायकाः स्युः, तदा प्रत्युदाहरणम्, गुण-हय-विधानाद् वाक्य-भेदः स्यात् । तस्माद् बहिष्यवमानादि-शब्दाः स्तोत्र-नामधेयानि, तैर्नामभिः कर्माख्यनूद्य त्रिष्टुदादि-गुणाः विधीयन्ते^{२०}—इति ॥

उक्तस्य पृष्ठादि-स्तोत्रस्य प्रधान-कर्मत्वं द्वितीयाध्यायस्य प्रथ-म-पादे पञ्चमाधिकरणे निर्णीतम्—^{२१}“प्रउगं शंसतीत्यादौ गुण-तोत प्रधानता । दृष्टादेव स्मृतिस्तेन गुणता स्तोत्र-शस्त्रयोः । स्मृत्यर्थत्वे स्तौति-शंस्योर्वालोः श्रौतार्थ-बाधनम् । तेनादृष्टमुपे-त्यापि प्राधान्यं श्रुतये मतम् । ज्योतिष्टोमे श्रूयते—‘प्रउगं शंसति’, ‘निष्केवल्यं शंसति’, ‘आज्यैः स्तुवते’, ‘पृष्ठैः स्तुवते’—इति । (प्रउग-निष्केवल्य-शब्दौ शस्त्र-विशेष-नामनी, आज्य-पृष्ठ-शब्दौ तु व्याख्यातौ) अप्रगीत-मन्त्र-साध्या स्तुतिः शस्त्रं, प्रगीत-मन्त्र-साध्या स्तुतिः स्तोत्रम् । तयोः स्तुत-शस्त्रयोर्गुणकर्मत्वं युक्तं ; कुतः ? तुष-विमोक्वहृष्टार्थ-लाभात्^(२) पठमानेषु मन्त्रेषु अनु-स्मरणेन देवता संस्क्रियते—इति प्राप्ते, ब्रूमः— तेषु अनुस्मरणेन

(१)—इव यद् वक्तव्यं तत् पूर्वमेवाभिहितम् ॥

(२)—“लभ्यमाने फले दृष्टे नादृष्ट-फल कल्पना”—इति सिद्धाक्तात् ॥

स्तोतव्यायाः देवतायाः स्तावकैर्गुणैः संबन्ध-कोर्त्तनं स्तोत्रि-शंसति-
धात्वोर्वाच्योऽर्थः, यदि मन्त्र-वाक्यानि गुण-सम्बन्धाभिधान-पराणि,
तदा धात्वोः मुख्यार्थ-लाभात् श्रुतिरनुगृहीता भविष्यति ; यदा
तु गुण-द्वारेणानुस्मरणोय-देवता-स्वरूप-प्रकाशन-पराणि मन्त्र-
वाक्यानि स्युः, तदा धात्वोः मुख्यार्थो न स्यात्, लोके हि 'देवदत्त-
श्चतुर्वेदामिन्नः'-इत्युक्ते स्तुतिः प्रतीयते, तस्य वाक्यस्य गुण-द्वारेण
देवदत्त-स्वरूपोपलक्षण-परत्वेन गुण-सम्बन्ध-परत्वात् ; यदा तु देव-
दत्त-स्वरूप-परता 'यश्चतुर्वेदो तमानय'-इत्यादौ, तत्र न स्तुति-
प्रतीतिः, तस्य चतुर्वेद-सम्बन्ध-द्वारेण देवदत्त-स्वरूप-परत्वेन गुण-
सम्बन्ध-परत्वाभावात् ; ततश्चाज्यैर्देवं प्रकाशयेत्, पृष्ठैर्देवं प्रकाश-
येत्-इत्येवं विध्यर्थ-पर्यवसानाद् धात्वोर्मुख्यार्थोबाध्यत ; ततोधातु-
श्रुतिमवाधितुं स्तोत्र-शस्त्रयोः प्रधान-कर्मत्वमभ्युपेतव्यम् । तत्र
दृष्टं प्रयोजनं नास्तीति चेत्—ततोऽपूर्वमस्तु^{११}-इति (१) ॥

तत्रैव द्वितीय-पादे द्वादशाधिकरणे साम-विशेष-प्रयुक्तं कर्मा-
न्तरत्वमभिहितम्—^{१२}“उक्ताग्निष्टुमेतस्यवारवन्तीय-साम
हि । रेवतीष्वक्षु कृत्विति श्रुतं पशु-फलाप्तये । रेवत्यादिर्गुणः
कर्म पृथग्वा, पूर्ववद् गुणः । रेवती-वारवन्तीय-सम्बन्धाख्यः
पशु-प्रदः । साम्नोऽत्र फल-कर्मभ्यां सम्बन्धे वाक्त्र-भिन्नता ।
तेनोक्त-गुण-संयुक्तमन्यत् कर्मोच्यते फले ॥ 'त्रिवृदग्निष्टोमस्तस्य
वायव्यास्तु (ऋक्षु एकविंशान्निष्टोम-साम कृत्वा) ब्रह्मवर्चम-कामी

(१)—विष्वजिदादिषदित्याशयः ।

यजेत' (१)-इत्यस्य सन्निधौ श्रूयते (२)—'एतस्यैव रेवतोषु वारवन्ती-
यमग्निष्टोम साम कृत्वा पशु-कामोच्छेतेन यजेत'-इति । अस्या-
यमर्थः— अग्निष्टोमस्य विकृति-रूपः कश्चिदेकाहोऽग्निष्टुत्रामकः,
स च पृष्ट-स्तोत्रे त्रिवृत्-स्तोम-युक्ततया त्रिवृदित्युच्यते, अग्निष्टो-
मोक्थादीनां समानां सोम-संस्थानां (३) मध्येऽग्निष्टोम-संस्था-रूप-
त्वाद्ग्निष्टोमइत्युच्यते । प्रकृतौ तृतीयसवने आर्भवं-पवमान-
स्योपरि 'यज्ञायज्ञोयं' साम गीयते, तेन च साम्ना अग्निष्टोम-
यागस्य समाप्यमानत्वाद्ग्निष्टोम सामेत्युच्यते, तच्च प्रकृतौ 'यज्ञा-
यज्ञावोअग्नये'-इत्याद्याग्नेयोष्वृक्षु (उ, १ प्र, २० सू, १-२-३ ऋ) गीयते ;
अस्मिंस्वग्निष्टुति ब्रह्मवर्चस-कामेन वायव्याम्बृक्षु तत् साम गात-
व्यम्, तच्च प्रकृताविवेकविंश-स्तोम-युक्तम् ; पशुकामस्य तु 'रेव
तोर्नः सधमादे'-इत्यादिषु रेवतोष्वृक्षु (उ, प्र ४, सू ११, २-३ ऋ)
'वारवन्तीयं' साम गायेदिति, तत्र रेवतीनाम्बृक्षं वारवन्तीय-
नामकेन साम्ना यः सम्बन्धः सोऽयं पशु-फलायाग्निष्टुति विधीयते,
एतस्यैवेति प्रकृत-परामर्शकेनैतच्छब्देनान्य-व्यावर्त्तकेनैवकारेण-
चाग्निष्टुतः समर्प्यमाणत्वात् ; यथा पूर्वाधिकरणे इन्द्रिय-
फलाय प्रकृतेऽग्निहोत्रे दधि-गुणोविहितः (४) तद्वत्, इति

(१) ताण्ड्यस्य मप्रदश-मप्रमे श्रूयतेतत्. परम् षष्ठ्याः द-कृत्वाः कृत्वाः पाठोः-
वाधिको लघ्यते, ततस्तस्या एव श्रूयतेरभिप्रेतोर्थोऽयं न तु मात्वाच्छ्रूयतिरिति गम्यते ॥

(२) -ताण्ड्य-मप्रदशाष्टमे ।

(३)—तथाहि—अथ सोमसंस्था. अग्निष्टोमो (१) ; अग्निष्टोमो (२) उक्थः (३) षोड-
श (४) तिगावोः (५) वाजपथ्या (६) प्रार्थामः (७) इति लाट्याथन मत्रम् (४ प्र ० ४ ख ०) ।
अथ उक्थस्यादित्वाभावेऽपि ताण्ड्ये तस्य पूर्वं विहितत्वात् उक्थादीनामिति कथनं ना-
सङ्गतम् ।

(४) "दध्नेन्द्रियकामस्य जुह्यात्"-इति वाक्यार्थेन. एवदेव विषयोक्त्य एका-
दशाधिकरणं रचितमस्ति ।

प्राप्ते, ब्रूमः— विषमोदृष्टान्तः, दधोहीम-जनकत्वं न शास्त्रेण
वीधनीयं तस्य लोकतोऽवगन्तुं शक्यत्वात् । फल सम्बन्धः एक-
एव शास्त्र-बोध्यः इति न तत्र वाक्यभेदः, इह तु रेवत्युगाधारकं
वारवन्तीय-सान्धोऽग्निष्टुत्-कर्म-साधनत्वं फल-साधनत्वं चेत्युभयस्य
शास्त्रैक-बोध्यत्वाद् दुर्वारोवाक्य-भेदः ; तेन पशु फलकं यथोक्त-
गुण-विशिष्ट-कर्मान्तरमत्र विधीयते । एतच्छब्दः एव-कारण-
विधीमान-कर्मान्तर-विषयतया योजनीयौ”^{१२}-इति (१) ।

उत्तरस्मिंस्वधिकरणे निधन-विशेषाः काम्याः विचारिताः
—^{१३}“वृष्टान्न-स्वर्ग-कामानां सौभरं स्तोत्रमीरितं । निधनार्थाप-
होषुर्ग-इति वृष्ट्यादि-कामिनां । फलान्तरं किं वृष्ट्यादि ह्रीषा-
दीनामुतोदिते । सौभरे फल-संभिन्ने निधनं विनियम्यते ।
फलान्तरं चतुर्थोक्तं वृष्टि-कामाय ह्रीषिति । सौभरस्य फलं
वृष्टिर्हीषित्युक्ता विवर्द्धते । नोक्तं वृष्टान्न-कामानामत्यत्वं
प्रत्यभिज्ञया । नियमेऽपि चतुर्थीषा तादर्थ्यादुपपद्यते ॥ ‘यो
वृष्टिकामो योऽन्नाद्यकामो यःस्वर्गकामः स सौभरेण स्तुवोत,
सर्वे वै कामाः सौभरम् * इति (२) समास्त्रायः ॥’ पुनः

* ‘सौभरे’-इति पाठो बह्व-पुस्तके ।

परं सः सर्वोऽप्यभाधुरेव, ताण्डे] तथा दर्शनात् ।

॥ ‘समास्त्राय’-इति ल्यवन्तपठं दृश्यते, प्रायः सर्वत्र इहम् ।

परं तत्र सम्यक्, ताण्डे] ब्राह्मण पाठ विरोधात् । तथाहि तत्र स्रुवोन्त्यबन्तं
सर्वं इत्याद्यादौ ह्रीषित्यादिकं पठित्वम, न तु स्रुवोन्त्यबन्तं सर्वं इत्यादिकं पठित्वा
ह्रीषित्यादिकमस्ति । ताण्डे] भाष्यं च न्यायविलग्न-प्रत्योऽयमुद्धृतः तदचैवमेव प्रथमान्तः
पाठः ।

(१)—एतस्मैवेत्यादि पूर्वदर्शित-वाक्ये ।

(२)— ताण्ड्याष्टमाष्टमे ।

समान्नातं 'ह्रीषिति वृष्टिकामाय निधनं कुर्यात्, उर्गित्यन्नाद्य-
कामाय, ज-इति स्वर्गकामाय'-इति । 'सौभरं' नाम साम-विशेषं
(१), निधनं नाम पञ्चभिः सप्तभि र्वा (२) भागैरुपेतस्य
सान्नोऽन्तिमो भागः (३), तस्मिन्निधने ह्रीषादयो विशेषाः
सौभर-साम-साध्यास्तोत्र-फलेभ्योवृष्ट्यादिभ्योऽन्वानि वृष्ट्यादि-
फलानि जनयितुं विधीयन्ते ; कुतः ? ह्रीषादि-विधि-वाक्ये वृष्टि-
कामायेत्यादिना चतुर्थी-श्रवणात् ; सा च तादर्थ्ये (४) त्रयाणां
ह्रीषादीनां वृष्ट्यादि-काम-पुरुष-शेषत्वं गमयति, तच्छेषत्वं च
पुरुषाभिलषित-फल-साधनत्वे सत्युपपद्यते (५) ; ततः सौभरस्य
ह्रीषिति निधन-विशेषस्य च फलभूते द्वे वृष्टी भवतः, तदुभय-

(१)—तच्च ऊह-गानस्य प्रथमप्रपाठकीय-पीडशतसम् ।

(२)—सान्न षाद्योभागः प्रस्तीया गेयः प्रस्नावः, द्वितीयो भागः उद्गात्रा गेयः उद्गीथः
द्वितीयो भागः प्रतिहन्त्रा गेयः प्रतिहारः, चतुर्थो भागः पुनरुद्गात्रा गेयः उपद्रवः, पञ्चमः
सर्वैर्गुणपद् गेयः निधनाख्यः-इति सर्वे-वादि-सम्मतम् । केषाञ्चिन्नये—गानारम्भ काले
सर्वे ऋत्विग्भिः "ऊम्"-इत्येवमुच्चार्योद्दिहारः, तस्मात्तस्य निधनगानानां यजमान-हृत्यम्
"ह्रीःम्"-इत्येवं प्रणवय-इत्येतद् द्वावपि सामाङ्ग्येन गण्यः ततः पञ्चभक्तिकं सप्तभक्तिकं
वा सामेत्युच्यते, मन्त्र-त्राण्यस्य चतुर्थप्रपाठके सान्नः पञ्चभक्तिकत्वं सप्तभक्तिकत्वं
नूयते, यज्ञतलदीक्षायामुद्गात्रप्रयोगे चास्योदाहरणं वञ्च ।

(३)—तदुक्तम् "प्रस्नावस्त उद्गीथः प्रतिहारोपद्रवौ तथा । निधनं पञ्चमेत्याऊ-
र्हिङ्कारः प्रणवरं च"-इति विवरण-छता साधनेन ।

(४)—"तादर्थ्ये चतुर्थी वाच्या"-इति कात्यायन-स्मरणात् ।

(५)—वादरि-नामाचार्य्यं मते क्रियायाः शेषत्वं नास्ति, द्रव्य-गुण-संस्कारेष्वेव शेषल-
मिति तिथयामात् । जैमिनि-नये तु पारार्थ्यमेव शेषलमिति ऋष्यास्यैवास्ति तदिति
निधमाभावात् क्रियेत्यादेरपि शेषले न बाधः ; तथा च, तृतीयाध्यायस्य प्रथमपादे
शेषाधिकारे चतुर्थ-पञ्चम-षष्ठ-सुवाणि—"कर्माख्यपि जैमिनिः फलार्थत्वात् । फलञ्च
पुरुषार्थत्वात् । पुरुषश्च कर्मार्थत्वात्"-इति ।

मेलनान्महतो वृष्टिः । इति प्राप्ते, ब्रूमः— सौभर-विधौ यो वृष्ट्यादि-कामः स एव हीषादि-विधौ प्रत्यभिज्ञायते, ततः सौभरस्य फलभूता ये वृष्ट्यादयः त एव हीषादि-शास्त्रे स्वनूयन्ते इति न फलान्तरम् । अथोच्येत नूतन-फलान्तराभावात् हीषादीनां च नानाशाखाध्ययनादेव सौभरे प्राप्तत्वादनर्थकोऽयं विधिः-इति— तन्न, फल-त्रय-कामानां त्रयाणामनियमेनैव हीषादिषु मध्ये यस्य कस्यचिन्निधनस्य प्राप्तौ विधेर्नियमार्थत्वात्, तादर्थ्यन्तु फलान्तराभावेऽपि सौभर-वाक्योक्त-वृष्ट्यादि-फल-साधने सौभरे हीषादीनां नियम्यमानत्वादुपपद्यते ; तस्मादयं निधन-विशेष-नियमः न विधिः”^{२२} इति ॥

तृतीयाध्यायस्य तृतीय-पादे प्रथम-द्वितीयाधिकरणयोः साम-गाने उच्चत्व-नोच्चत्व-धर्मौ विचारितौ । तत्र प्रथमाधिकरणम्—^{२४}“कर्त्तव्यमुच्चैः सामर्ग्यामुपांशु यजुषित्यमी । मन्वाणां वाथ वेदानां धर्मानन्व-गतायतः । विध्युद्देशे मन्व वाचि-शब्दाः प्रोक्ताः ऋगादयः । ऋग्वेदीग्नेः समुत्पन्न इत्युपक्रम-वेद-गोः । असंजात-विरोधोतस्तद्वशादुपसंहृतेः । नयने सति वाक्येन धर्माणां वेद-शामिता ॥ ज्योतिष्टोमे श्रूयते— “उच्चै ऋचा क्रियते, उपांशु यजुषा, उच्चैः साम्ना इति । तत्र त्रिभि वाक्ये मन्व वाचिनामृगादि-शब्दानां प्रयोगान्मन्व धर्माः उच्चैस्त्वादयः, तथासति, यजुर्वेदोत्पन्नाः, अध्वर्युणा प्रयुज्यमानाः अध्वर्युचः उच्चैरेव पठितव्याः; इति चेत्— भैवम्, असंजात विरोधित्वेन प्रबलमुपक्रममनुसृत्य तद्वर्गनीयसंहारस्य नेतव्यत्वात् । उपक्रमे हि वेद-शब्दः श्रुतः— ‘नयोवेदाग्रमुज्यन्त, अग्नेर्ऋग्वेदः;

वायोर्यजुर्वेदः, आदित्यात् सामवेदः'-इति (१) अतः उपक्रम-गत-
वेदानुसारेण विध्युद्देश-गतानामप्युगादि-शब्दानां वेद-परत्वे
संत्युचोऽपि यजुर्वेदीत्यत्राः उपांशु पठनीयाः । ननूप-
क्रमोऽर्थवादत्वाद् दुर्बलः, उपसंहारो विध्युद्देशत्वात् प्रबलः,
इति चेत्—वाढम् ! लब्धात्मनोहि विध्युद्देशस्य प्राबल्यम्, इह
तु (२) प्रथमतोबुद्ध्यात्पादकः उपक्रमः, तदानीमलब्धात्मकत्वान्न
तस्य बाधकत्वं, पश्चात्तु वाक्यैकत्वाय तदविरोधेनैवात्मानं लप्स्यते;
तदेव मुपक्रमोपसंहारैकवाक्यता-बलेन निर्णयाद् वाक्य-विनियो-
गोऽयम्^{२४}-इति ॥ द्वितीयाधिकरणम्—^{२५}“यजुर्वेदमाधानं तदंगं
साम तत्र किम् । उच्चैरूपांशु वा गानमुच्चैः शीघ्र-प्रवृत्तितः ।
उत्पत्तेर्विनियोगोऽत्र प्रबलोनुसृतिर्यतः । मुख्यस्याङ्गेन कर्त्तव्या
तस्माद् गानमुपांशुता । आधानस्यात्र मुख्यत्वं गानस्य गुणताथवा ।
विनियोगस्य मुख्यत्वमुत्पत्तेर्गुणतास्त्वह ॥ आधाने वामदे
व्यादि सामान्यङ्गत्वेन विहितानि, तत्र यद्यप्येतानि यजुर्वेद-
गतस्याधानस्याङ्गानि तथापि सामवेदे तेषामुत्पन्नत्वादुत्पत्तेश्च
शीघ्रं बुद्धि हेतुत्वात् सामवेद-धर्मेण गेयानीतिचेत्—न,
विनियोगस्य प्रबलत्वात् । स च यजुर्वेदे श्रुतः—‘यएवं विद्वान्
वामदेव्यं गायति,—इति । गुणेन हि मुख्यस्यानुसरणं न्याय्यम् ।
को गुणः ? किं मुख्यम् ? इति चेत् अध्याङ्गित्वादाधानं मुख्यम्
साम-गानमंगत्वेन गुणः ; तथा सति घर्मः शिरः-इत्यादयः

(१)---षड्विंश ब्राह्मणस्य चतुर्थ-प्रथमेऽपीदं श्रूयते, परं तत् नलेखनकरणः ; तथा
ब्राह्मणस्य चतुर्थ प्रपाठकोष-सप्रदर्श-खण्डे, तथापि पाठे भेदः ।

(२) - पूर्वोक्तमसङ्घात-विरोधित्वं नेति अत्र स्पष्टो भविष्यति ।

आधानाङ्गभूताः मन्त्राः यथोपांशु पठन्ते, तथा सामान्यप्याधानानुसरिणीपांशु गेयानि ; अथवा विनियोगोऽनुष्ठापक-विधि-
त्वान्मुख्यः, उत्पत्तिविधिरतथाविधत्वाद् गुणः । तस्मादत्र विनि-
योग-वेदानुसरिणीपांशु गेयानि”^{२५}-इति ॥

पञ्चमाध्यायस्य तृतीयपादे चतुर्थ-पञ्चमाधिकरणयोः स्तोम-
विचारः । तत्र चतुर्थाधिकरणम्—^{२६}“स्तोमहृदौ किमागन्तो
र्मध्येऽन्ते वास्तु मध्यतः । द्वादशाहवदन्यत्र मध्यानुक्तेर्न मध्यमः ।
इदमाम्नायते—‘एकविंशेनातिरात्रेण प्रजा-कामं याजयेत्, त्रिण-
वेनौजस्कामं, त्रयस्त्रिंशेन प्रतिष्ठाकामम्’-(^१) इति । तत्र प्रकृतौ
बहिष्यवमान-स्तोत्रे त्रयस्तृचा भवन्ति—“उपास्मै गायतेत्यादिः
(उ०१प्र०१सू०१।२।२ऋ) एकः—“द्विविद्युतव्यारुचेत्यादिः (उ०
१प्र०२सू०१।२।३ऋ) द्वितीयः—“पवमानस्य ते कवइत्यादिः-
(उ०१प्र०३सू०१।२।३ऋ) तृतीयः ; तेषु त्रिषु त्वचेपूर्व^२ गानेन
त्रिवृत्स्तोमो भवति (^२) नत्वत्र पञ्चदश-सप्तदश-स्तोमादीना-
मिवाहत्तगानमस्ति, स च बहिष्यवमानाविकृतावतिरात्रे ज्ञोद-
केन प्राप्तः (^३), तत्र त्रिवृत्-स्तोमं बाधितुमेकविंशदि-स्तोमाः
विहिताः, बहिष्यवमाने आहत्तगानाभावात् त्रिषु त्वचेष्ववस्थि-
ताभिर्नवभिर्ऋग्भिरेकविंश-स्तोम-पूरणाभावात् तप्त-पूरणाय
चत्वारस्तृचाआगमयितव्याः, त्रिणव-स्तोम-पूरणाय षट् तृचा,

(१)—एकविंशस्य स्वरूपं भेदादिकञ्च ताण्ड्ये द्वितीय प्रपाठके चतुर्दशादिषु चतुर्षु
खण्डेषु, त्रिणवस्य तु तृतीय प्रपाठकस्याद्य-खण्डे द्वये, त्रयस्त्रिंशस्य च तत्परस्मात्
खण्ड-चतुष्टये श्रुतम् ।

(२)—ताण्ड्ये-द्वितीय प्रपाठकाद्य-खण्डे तथे तत्-स्वरूपादिकं श्रुतम् ।

(३)—‘प्रकृतवद् विकृतिः कर्त्तव्यः’-इति वचनं ननु यावत् । अनिरावयु विकृति
यामः ।

त्रयस्त्रिंश-स्तोम-पूरणयाष्टौ ढचाः; ऋचागमनं^(१) चोपरि-
 ष्टाद् वक्ष्यते^(२) । तेषां चागन्तूनां मन्त्राणां प्राकृत-बहिष्यव-
 मान-मध्ये निवेशः कार्यः द्वादशाहे तद्दर्शनात् । इति प्राप्ते,
 ब्रूमः—द्वादशाहे हि वचनमेवमास्त्रायते—‘स्तोत्रियानुरूपौ ढचौ
 भवतः, वृषण्वन्तस्तृचाभवन्ति, तत्र उत्तमपर्यासः’-इति^(३)
 अयमर्थः—प्राकृतानां बहिष्यवमान-गतानां त्रयाणां ढचानां
 स्तोत्रियोऽनुरूपः पर्यासश्चेति त्रीणि नामानि, तत्र चोदकागतयो-
 रनुरूप-पर्यासयोस्तृचयोर्मध्ये वृषण्व-च्छब्दयुक्तास्तृचाः कर्त्तव्या
 इति, नचैवमतिरात्रे मध्ये निवेशनाय वचनमस्ति । तस्मात्
 कृत-क्रममबाधितुमागन्तूनामन्ते निवेशः”^{२६} ॥ पञ्चमाधिकरणम्
 —३०—“आर्भवे साम्नागन्तोरन्ते मध्येऽथवाग्रिमः । पूर्ववत्
 त्रीणि यज्ञस्येत्युक्त्या मध्ये निवेशनम् । पूर्वोदाहृतेऽतिरात्रे
 साध्यन्दिनार्भव-पवमानयोद्योदक-प्राप्तौ पञ्चदश-सप्तदश-स्तोमौ
 (४) बाधितुमेकविंशादि-विहृद्व-स्तोमो वचनादनुष्ठीयते, तत्र
 बहिष्यवमानवट्टगागमनं न भवति किन्तु सामागमेन स्तोम-पूरण
 मिति दशमे^(५) वक्ष्यते, तस्य चागन्तोः साम्नः पूर्वोक्तानामृचा
 मिवान्ते निवेशनात् पठितानां ढचानां मध्ये तत्साम-चरमे ढचे

(१)—काण्वः आगमयितव्याः-इति ।

(२)—अधिसाधिकरणे, ‘ब्रूमः-योषि ढ वै’-इत्यादिना ।

(३)—ताण्ड्यैकादश-षष्ठे दृश्यम् ।

(४)—तथाहि - “एष सन्ततो यज्ञो द्वौ द्वौ हि स्तोमौ सवने वहतः विष्टत्-पञ्चदशौ
 प्रातः सवनम्, पञ्चदश-सप्तदशौ साध्यन्दिनं सवनम्, सप्तदशैकविंशौ तृतीयं सवनम्”-
 इति ताण्ड्य-षोडशस्यखण्डः ।

(५)—अधिकरमालायाः ।

गातव्यम् । इति प्राप्ते, ब्रूमः—‘त्रीणि ह वै यज्ञस्थोदराणि गायत्री, बृहती, अनुष्टुप् चात्रह्येवावपन्थतएवोदपन्ति-इति हि विशेषान्नायते (१) । अग्रमर्थः स्तोमस्य विह्वलये सास्र आक्-पः (२) क्रियते, झासाय चोहापः (३), ताबुभावावापो हापो गायत्रादिष्विव नान्यत्रेति । ‘उच्चा ते जातमन्थसः’-इत्येष माध्यन्दिन-पवमानस्याद्यस्तृचः (उ.१प्र.८सू.१।२।३ ऋ), ‘खादिष्ठया’-इत्येषः (उ.१प्र.१४सू.१।२।३ ऋ) आर्भवं-पवमानस्य, तावुभो गायत्रीच्छन्दस्को तयोरावापः, न तु त्रिष्टुप् जगती-छन्दस्कयो रन्थोस्तृचयोः सामावपनीयम्^{३०}-इति ॥ ॥ तत्रैव पञ्चदश अधिकरणे स्ताम विचारः ^{३८}“एकस्तीमिऽन्यशब्दः स्याद् बहु-स्तोमिऽपि वाग्रिमः । त्रिह्वदन्येत्यर्थवादान्नान्यमात्रस्य सम्भवात् ॥ अत्र पूर्वोदाहृतोऽन्येनेत्ययमन्य-शब्दः (४) एक-स्तोमके क्रतौ वर्त्तते, कुतः । अर्थवादेन तदवगमात् । ‘यो वै त्रिह्वदन्यं यज्ञक्रतुमापद्यते स तं दीपयति, यः पञ्चदशः स तं, यः सप्तदशः स तं, य एकविंशः स तम्’-इत्यर्थवादः (५) । अस्यायमर्थः त्रिह्वदादयत्वारः स्तामाः (६) अग्निष्टोमि वर्त्तन्ते, तेषु

(१)—ताण्ड्यन्मृगम तृतीये द्रष्टव्यम् ।

(२)—आवापः आक्षेपः ।

(३)— उदापः उत्क्षेपः ।

(४)—अत्र पूर्वोदाहृत इत्यनेन सांभोसाप्रत्यस्य पञ्चमाध्याय तृतीयपाद-चतुर्दश अधिकरणं बोध्यः । अन्य-शब्द-घटितं तद्विवाक्यम ताण्ड्य-धीडश-प्रथमं, तथाहि “पप वाव प्रथमो यज्ञानां य एतेनानिष्टाथान्ये न यजते गतं पत्यमेव तज्जोयते” इति ।

(५)—ता०१३प्र०१ख० ।

(६)—त्रिह्वत्-१—पञ्चदशः-२—सप्तदशः-३—एकविंशः-४ ।

त्रिष्टत् स्तोमोविकृतिरूपं यं यज्ञमाप्नोति स त्रिष्टत्-स्तोमः तं यज्ञं दीपयति प्रकाशयति सर्वतोऽप्यप्नोतीति । स्तोमान्तरस्या प्रनेशाय त्रिष्टतएव सर्वस्मिन् यज्ञ-स्वरूपे व्याप्तावयमेक-स्तोमकः क्रतुर्भवति । एवं पञ्चदशादि-स्तोमव्याप्तिर्योजनीया । तथा सत्यर्थावादादेक-स्तोमकानामेव बुद्धिस्थत्वात् तएवान्यशब्देनोच्यन्ते । एकस्तोमकाश्च षट् रात्रादिष्वाम्नाताः त्रिष्टदग्नि-ष्टोमोभवति पञ्चदशउक्थो भवतीत्यादयः । तस्मात् तद्विषयोऽन्य-शब्दः । इति प्राप्ते, ब्रूमः—स तं दीपयतीत्यत्र प्रकाश-कत्वमात्रमुच्यते, तच्च व्याप्तिमन्तरेण सम्बन्धमात्रादप्युपपद्यते, तस्मात् अग्निष्टोम-प्रतियोगितया बहु-स्तोमैक-स्तोम-साधारण-त्वेन श्रूयमाणस्यान्य-शब्दस्य सङ्कोच-हेत्वभावात् सर्व-विषयोऽय-मन्य शब्दः”^{१९}-इति ॥

सप्तमाध्यायस्य तृतीयपादे तृतीयाधिकरणे सर्वपृष्ठातिदेश-श्चिन्तितः—^{१९}“ विश्वजित् सर्वपृष्ठः * किमनुवादीरथन्तरम् । हृहता वा समुच्चैयं यद्वा षाडहिकानि षट् । अतिदेश्यानि तत्राद्योमाहेन्द्रादि-चतुष्टये । पृष्ठ-शब्दाच्चोदकेन सर्वेषामिह सम्भवात् । समुच्चयो वा विधये सर्वत्वं बह्वपेक्षया । न तु इयो रतः षष्ठां पृष्ठानामतिदेशनम् ॥ ‘विश्वजित् सर्वपृष्ठोभवति’-

* ‘पृष्ठः’-इति टकारोपधःपाठ० गौ० सा० पुस्तकयोः ।

इहैव स्पर्शनान्त-इति प्रदर्शित-विषयादपि स एवोपलभ्यते, परं न तथापाठ-लाघ्याप्राप्त्यण-पुस्तकेषु क्वचिदपि, कन किञ्च तथापाठे औमिनीयाधिकरणसालायाः षष्ठ षष्ठपञ्चमे लिखिता ‘पृष्ठाण्ये न षष्ठदेशे प्राप्ते’-इत्युक्तिर्विरोध्यते ।

इति श्रूयते (१) । तत्र सर्व-पृष्ठ-शब्दोऽनुवादः, कुतः? प्राप्त-
त्वात् । तथाहि— ज्योतिष्टोमे माध्यन्दिन-पवमानानन्तर-
भावीनि माहेन्द्रादीनि चत्वारि स्तोत्राणि सन्ति—“अभित्वाशूरं-
नोनुमः”(१ प्र, ११ सू.) “कया नश्चित्र आ भुवत्”(१ प्र, १२ सू.) ‘तं वो
दस्ममृतोषहम्’(१ प्र, १३ सू.)—‘तरोभिर्वीविदद्दसम्’(१ प्र, १४ सू.)
इत्येतेषु चतुर्षु सूक्तेषु तानि स्तोत्राणि सप्तदश-स्तोमतामापाद्य
गीयन्ते । एकस्मिन् सूक्ते विद्यमानानां तिसृणामृचां ब्राह्म-
णोक्त-विधानेन सप्तदशधास्यासः सप्तदश-स्तोमः, तादृशेषु स्तोत्रेषु
पृष्ठ-शब्दः श्रूयते ‘सप्तदशानि पृष्ठानि’-इति, तानि पृष्ठानि विश्व-
जिति चोदक-प्राप्तत्वात् सर्वपृष्ठ-शब्देनानूद्यन्ते-इत्येकः पक्षः ।
रथन्तरपृष्ठ-बृहत्पृष्ठयोर्ज्योतिष्टोमे विकल्पितयोरिहापि चोद-
केन विकल्प-प्राप्तौ सर्व-शब्देन समुच्चयोविधीयते, तथासत्यनुवाद-
कृतं वैयर्थ्यं न भविष्यति-इति द्वितीयः । सर्वत्वं बहुषु मुख्यं न
तु द्वयोः, तस्मादनेन सर्वपृष्ठ-शब्देन षट् सङ्ख्याकानि पृष्ठान्यति-
दिश्यन्ते, षडहे प्रतिदिनमेकैकं पृष्ठं विहितम् । तानि च
पृष्ठानि षट्—रथन्तर-बृहद्-वैरूप-वैराज-शाक्र-रैवत-सामंभिः
निष्पाद्यानि (२) । यद्यपि विश्वजितएकाहत्वाद् ज्योतिष्टोम-
विक्रतित्वमेव न तु षडह-विक्रतित्वम्, तथापि सर्व-पृष्ठोक्ति बलात्
तानि षट् पृष्ठान्यतिदिश्यन्ते”^{१६}-इति ॥

(१)—ताण्ड्य-नवम-तृतीयं, परं तत्र नैव पाठः ।

(२)—रथन्तरादय इमे षडह ऊष्ट्रगान्धतानि ।

तत्रैव दशमाधिकरणे स्वर-साम-विकार-चिन्ता— ४०“न विकारा विकारा वा स्वरसामादयो न हि । वैष्णव-न्यायतो मैवमनन्यगति-लिङ्गतः । गवामयने द्वयोर्मास-घट्कयोर्मध्ये (१) वर्त्तमानं (२) विषुवन्नामकं प्रधानमूतमेकमहर्विद्यते (३), तच्च ‘दिवा-कोर्त्यम्’, (४) तस्मात् प्राचीनास्वयः स्वर-साम-नामकाः अहर्विशेषाः ; तथोपरिष्ठादपि त्रयः स्वर-सामानः तदेतदभिप्रेत्य श्रूयते ‘अभितोदिवाकोर्त्यं त्रयः स्वर-सामानः’-इति (५) तेषु च ग्रह (६)-सान्तत्याय सप्तदश-स्तीमादयो धर्माः विहिताः (७), अन्यत्र

(१)—गवामयनं नाम सवमस्ति, तच्च द्विविधम्, “तासां दशसु माःसु शृङ्गाण्यजा-यन् (ता-४-१-१)”-इत्यादि विहितम् दशमास निष्पाद्य; “इमौ द्वादशौ मासौ सन्तः सरसापथामिति (ता-४-१-२)”-इत्यादि-विहितं द्वादश-मास-साध्यम्, तत्र शेषविधौ इय-मुक्तिः ।

(२) -अशीत्युत्तरशतदिनानन्तरम् ।

(३) - तथाहि ताण्ड्य-चतुर्थस्य षष्ठ-प्रथमे “विषुवानेप भवति”-इत्यादि ।

(४) -दिवाकोर्त्यं नामक-सामकम्, तथाहि, ताण्ड्य-चतुर्थस्य षष्ठ-द्वादशे—“दिवा कोर्त्यं सामा भवति”-इत्यादि । तत्र साम ‘भाजम्’, ‘आभाजम्’ च तत्रैवाप्ये विहितम् -- “भाजाभाजे पवमानमुखे”-इत्यादिना, तत्र कृष्णानस्य द्वितीय प्रपाठकीय द्वादशतम-साद्यं, विंशतितमश्चान्तरम् ।

(५) -तथाहि, ताण्ड्यस्य चतुर्थे प्रपाठकीय-षष्ठम-खण्डे—“त्रयः पुरस्तात् त्रयः पर-स्ताद् भवन्ति”-इति षड्विंशे च तत् स्फुटतरं, तथाहि तृतीय द्वादशे—“त्रयः स्वरसा-मानः, दिवाकोर्त्यमहः, त्रयः स्वरसामानः”-इति । स्वर-नामक सामानि विद्यन्ते येपु ते स्वरसामानः । तानि च स्वरसामानि आरणिकार्चिकस्य द्वितीय सप्तम्यां ‘यज्जायथा अपूर्व्य’-इत्यस्यामृचि उत्पन्नानि आरण्य-तृतीय प्रपाठकीय-द्वितीयार्द्ध-नवमा-दीनि षट् ।

(६) -ग्रहाः यज्ञाय-पाव-विशेषाः ।

(७) -ताण्ड्यस्य चतुर्थे प्रपाठक-गत-तृतीय खण्डे—“सप्तदशाभवन्ति”-इत्यादिना ।

त्वेवं श्रूयते (१) 'षष्ठः षडहो द्वौ स्वर-सामानी' इति । तावेतावह
विशेषौ पूर्वोक्तानां स्वरसाम्नां न विकारौ, कुतः ! वैष्णव-समान-
त्वात्, (२) यथावैष्णवशब्दो देवता-रूप-गुण-विधानेन मुख्यवृत्तित्वा-
न्न लक्षणया धर्मानतिदिशति, तथा साम विशेष-रूप-गुण-विधायकः
स्वरसाम-शब्दः । इति प्राप्ते, ब्रूमः अनन्यगति-लिङ्ग-वशात् स्वरसा-
मानौ विकारौ भवतः, तथाहि—षडहो द्वौ स्वरसामानी-इत्येवं
योऽयमष्टाह उपन्यस्तः तत्र षट्स्वहःसु क्रमेण 'त्रिष्टत्' 'पञ्चदशः' 'सप्त-
दशः' 'एकविंशः' 'त्रिणवः' 'त्रयस्त्रिंशः' इत्येवं स्तोमपठकं चोदकेन प्रा-
प्तम्, एवं स्थिते तृतीय-षष्ठ-दिवस-गतयोः सप्तदश-त्रयस्त्रिंशयोर्व्य-
त्यासं * विधाय, सप्तमाष्टमशोरहोः सप्तदशस्तोमं मिद्वत् कृत्य,
त्रिषु चरमस्वहःसु सप्तदश-स्तोम-नैरन्तर्यमर्थवादेनानुवदति । 'यत्

* 'त्रयस्त्रिंशशोरर्थव्यत्यासम्' इति संस्कृतविद्यालयपुस्तकपाठः ।

(१)—विकृति-योगे ।

प्रकृतेरतिदेशो विकृतिः यय विशेपरूपमेव कसंथं श्रुत्योपदिश्यते. इतरत सर्वं
कर्मान्तरादतिदिश्यते सा विकृतिः । स चातिदेशः प्रत्यक्ष श्रुति वचनाद् साम्याद्वा
लिङ्गाद् वा श्वगन्त्वः । एतत्पूर्वं जैमिनीये सप्तमाष्टमाध्यायाभ्यां ब्रह्मवा विचा-
रितम् ॥

(२) - वैष्णव नामके द्वे सामनि, तत्रैकम् उत्तरार्धिकस्य तृतीय-प्रपाठक-गब द्विती-
याहस्य द्वादश-सूक्त-सूक्तम्, ऊहगानस्य विंशति-प्रपाठक-प्रथमाह्नीयोनशिशितम ;
द्वितीयं बन्देनामाहिकस्य षष्ठ-प्रपाठक-प्रथमाह्नीय-तृतीय-दशति श्रुत पथभक्तं सूक्त-
कम्. ऊहगानस्य विंशति-प्रपाठक-प्रथमाह्नीय विंशतितमम् । तदेतद् द्वय-साम घटिती
विचारो न्यायमालायामत्रैवाध्यायेषुष्ठाधिकरणे गतः, ततमाध्यादित्यर्थः ।

द्वितीयं समदशमहः तत् त्रयस्त्रिंशस्थानमभिपर्या हरन्ति'-इति व्यत्यासविधिः, 'त्रयाणां समदशानामनवानतायाः'-इत्यर्थवादः (१) । तत्र यद्यन्तयोरङ्गोः* समदशस्तोमं स्वरसामशब्दोऽतिदिशेत्, तदा नैरन्तर्यमुपपद्यते, नत्वन्यथा । तस्मान्न वैष्णव-न्यायेन गुणः-विधिः किन्तु धर्माणामतिदेशकः^{४००}-इति ॥

दशमाध्यायस्य चतुर्थपादे नवमाधिकरणम् — ^{४१}“वाध्यं श्लोकादिनाज्यादि न वाद्यः स्तुति-लिङ्गतः । देशसाम्नोर्विधौ भेदो वैशिष्ट्यात्तु समुच्चयः ॥ महाव्रते श्रूयते 'श्लोकेन पुरस्तात् सदसः स्तुवते, अनुश्लोकेन पश्चात्'-इत्यादि (१) । तत्र श्लोकानुश्लोकादिनामकैः सामभिः (१) प्राकृतान्याज्य-पृष्ठादि-स्तोत्र-गतानि रथन्तर-वामदेव्यादि-नामकानि सामानि बाध्यानि,

* 'यद्यन्तयोरङ्गोः'-इति स० वि० पु० पाठः ।

(१) तथाहोत्यादि-समस्तं ताण्ड्यस्य गवामयन-सत्र-प्रकरणमाद्यन्त-समालोचने-नावगन्तव्यम् ।

(२) ताण्ड्य-पञ्चम-चतुर्थे स्फुटम् । तत्र गेयगानस्यकादश-द्वितीयस्याद्ये सामनो-श्लोकानुश्लोक-संज्ञके, तयोर्भूलं हन्दीयन्यस्य पञ्चम-द्वितीय-प्रथमाद्यं-चतुर्थां षट्क् ।

(३) अवादिपदान् वञ्चवचनाच्च तत्र च श्लोकावुश्लोक-विधानानन्तर-श्रुतानि यामादीनि बोध्यानि । तत्र हन्दीयन्यस्य चतुर्थ-प्रपाठक-प्रथमाहोत्र-द्वितीय-दशति-ग-ताण्ड्याच्च-श्रुत्पन्नम् अरण्यगानस्य-द्वितीय-प्रथम-द्वितीयं साम 'यामम्', किञ्च हन्दीयार्चिकस्य पञ्चम-प्रपाठक-द्वितीयोर्होत्र-प्रथम-प्रथमाद्याच्च-श्रुत्पन्नं अरण्यगानस्य-द्वितीय-प्रथमे-त्रयोदशं साम 'आयुः'-संज्ञकम्, अपरम् अरण्यकार्चिकस्य चतुर्थ-दशति-गतायां 'हरितदन्द्र-श्रुत्पन्नं शौत्येनस्याच्च-श्रुत्पन्नम्, अरण्यगानस्य-पञ्चम-प्रथमे-द्वाविंशतितमम्-अथाद्यं साम ।

कुतः ? 'स्तुवते'-इति प्रकृति-लिङ्ग-दर्शनात्, प्रकृतौ (१) आञ्चैः
स्तुवते, पृष्ठैः स्तुवते'-इति श्रुतम् । नैतत् सारम् । किमत
स्तुतिमनूद्य देश-साम-गुणौ विधीयते ? किं वा गुणद्वयविशिष्टं
स्तुतिः ? नाद्यः, वाक्य-भेदापत्तेः । द्वितीये तु कार्यभेदेन
बाध्याभावात् समुच्चयः स्यात्" १-इति ॥ ॥ तत्रैवदशमे कौत्सा-
दि-सान्नः प्राकृत-साम-बाधकत्वम्— ११ "समुच्चयेत कौत्सादि
यदा प्राकृत-बाधकम् * । स्तुत्याभावादादिमोऽन्वयो लिङ्ग-
प्रकरण-द्वयात् ॥ विकृति-विशेषे श्रूयते— कौत्सं भवति काण्वं
भवति-इति (१), तदेतत् कौत्सादि-नामकं साम प्राकृतेन सान्ना
समुच्चयेत, कुतः ? प्राकृतस्य स्तुति-लिङ्गस्याभावेन कार्यैक्या-
भावात् । मैवम्, प्रकरणात् क्रत्वङ्गत्वे सति ऋगचराभिव्यक्ति-
सामर्थ्य-लक्षण-प्राकृत-लिङ्गेन कार्यैक्यावगमात् । तस्माद् बाध-

* 'प्रकृतिबाधकम्'-इति पाठः रा० पुस्तके ।

(१)—प्रकृतियामे ।

यत् कर्तव्यं सर्वं प्रकर्षेण कर्मान्तर-निरपेक्षेण उपदिश्यते सा प्रकृतिः । तत्र
चास्ति मूलावाक्तरकेदाद् द्वैविध्यम् । भवात्कामा कर्मान्तर-निरपेक्षा मूलप्रकृतिः,
कतिपयेष्वङ्गेषु कर्मान्तरं चापेक्षते स्वयञ्च कैचित् कर्मभिः अपेक्षणीयो-भवति संयमवा,
न्तर-प्रकृतिः, तत्र तिष्ठो मूल-प्रकृतयः, ताद्याष्टमाध्यायस्य प्रथमपादे द्वितीयाधिकरणस्य
द्वितीयवर्षके विचारिताः ॥

(१)—ताप्य-त्रयोदश-नवसादौ । तेषां स्वरूपाणि जेषमानस्य षोडश-प्रथमा
दस्य त्रयोदशादीनि त्रीणि सामानि ; तेषामाधारभूमिः इन्द्रोपमस्य षष्ठ-द्वितीय
प्रथमाया द्वितीया ऋक् ।

कम्”^{४२}-इति ॥ ॥एकादशे त्वेकाद्युक्तिः प्रकृत-बाधकत्वम्—
^{४३}“तत् सर्व-बाधकं सर्वमेक-द्वाद्युक्ति तोऽथवा । अविशेषा-
 दादिमोऽन्येकाद्युक्ति-विशेषतः ॥ तत् पूर्वोक्तं कौत्सादि-साम-
 विषयः । तत्र, किं ‘कौत्सं’ साम प्राकृत सर्व-साम-निवर्त्तकम्,
 ‘काण्वमपि तथेत्येकैकस्य सर्व-निवर्त्तकत्वमुच्यते ? आहोखिदेक-
 वचनान्त-निर्दिष्टमेकस्य निवर्त्तकं, द्विवचनान्त-निर्दिष्टं द्वयोः,
 बहुवचनान्त-निर्दिष्टानि बहूनाम् ? तत्र नियामकाभावादाद्यः
 पक्षः प्राप्नोति, एकादि-वचन-रूपाणां श्रुतीनां नियामकत्वा-
 दन्यः पक्षोऽभ्युपेयः । तथाहि ‘कौत्सं भवति’ (१), ‘वसिष्ठस्य
 जनित्त्वे भवतः’ (२) ‘क्रौञ्चानि भवन्ति’ (३)-इति निवर्त्तकेषु
 श्रूयमाणानि एक-द्वि-बहुवचनानि निवर्त्त्यानां तत्सङ्ख्यावत्वं
 प्रत्यासत्या बोधयन्ति, किञ्च एवं सति अबाधित-साम-विषय
 योदकोऽनुगृह्यतो भवति, क्त्व-बाधे तु सर्वयोदको निरुध्यते ;
 तस्मान्न सर्व-बाधकः”^{४३}-इति ॥ ॥द्वादशे स्तोम-वृद्धावृद्धोः
 प्राकृत-बाधिका—^{४४}“स्तोमस्थयोर्वृद्धावृद्धोः प्राकृतः किं निवर्त्तते ।

(१)—ताण्ड्यस्य तृतीयपञ्चिकायां विभिन्नम्यलथोर्द्रष्टव्यौ । कौत्स-स्वरूपन्तु ऊह-
 गानस्य प्रथमप्रपाठक-द्वितीयाह्नोय-दशमं साम, तन्मूलन्तु, उत्तरार्चिकस्य प्रथमस्य
 द्वितीये द्वादशं सूक्तं ; काण्व-स्वरूपन्तु ऊहगानस्य प्रथम-प्रथमान्तं साम, तन्मूलन्तु,
 उत्तरार्चिकस्य प्रथमस्य द्वितीये तृतीयं सूक्तम् ।

(२)—ताण्ड्य-चतुर्दशैकादशे । स्वरूपविवरणादिकन्तमेव ।

(३)—ताण्ड्यो नविंशस्य तृतीये । तत् स्वरूप गेयगानस्य पञ्चदशप्रपाठक-द्वितीया-
 ह्नस्याष्टम-नवमे सामनी ; तयोराधारभूता ऋक् तु ह्यन्दोऽग्रन्यस्य पञ्चम-प्रपाठक-प्रथमा-
 र्दस्य चतुर्थ-दशत्यां पञ्चमी ।

अहृद्वावैव वायः स्यात् सामीत्युपयोगतः अहृद्वावुपयोगाय प्राकृतस्य निवर्त्तकम् । हृद्द्वौ पूर्वीपयोगित्वात् हृद्द्वौ तु न निवर्त्तकम् । सन्ति हृद्-स्तोमकाः अहृद्-स्तोमकाश्च विकृति-रूपाः क्रतवः, तत्रोभयत्रापि यानि सामान्युपदिष्टानि तैरतिदिष्टानां साम्नां निवृत्तिः स्यात्, अन्यथा सामीत्यन्ति-वैयर्थ्यात् इति पूर्वपक्षः । सिद्धान्तः स्पष्टार्थः”^{४४} ॥ ॥त्रयोदशे स्तोत्रे छन्दोविशेषत आवापः— “^{४५}कापि स्तोत्रञ्चत्वि कापि स्यादावापस्तयोद्धृतिः । पवमानेषु गायत्र्यादिष्वेवांता विशेषतः । आद्यो नो परिसङ्ख्यानादत्र ह्येवेति तद्विधेः । विध्यन्तरा-शेषरूपमपूर्वं तद्विधीयते । अहृद्-स्तोमकेषु प्राकृतस्यातिदिष्टस्य साम्नाउदापः, प्रत्यक्षोपदिष्टानामावापः, हृद्-स्तोमकेष्वावापः ; इति स्थितं पूर्वाधिकरणे । तावेतावावापोद्वापौ यस्मिन् कस्मिंश्चित् स्तोत्रे यस्यां कस्याञ्चिद्विद्यस्याताम्, कुतः ? नियामकाभावात् ; इति पूर्वपक्षः । नो खल्वेतद् युक्तम्, एव कारेण प्रकृतपवमानव्यतिरिक्तेष्वान्यादि-स्तोत्रेषु गायत्री-हृत्त्वानुष्टुब् व्यतिरिक्तासृञ्चुआवापोद्वापयोः परिसङ्ख्यात्वात् । एवकारथैवमात्रायुते— ‘त्रीणि ह वै यन्नस्योदराणि यद् गायत्री हृत्त्वानुष्टुप् च, अत्र ह्येवावपस्यतएवोद्भवन्ति’-इति । ननु माभूता मन्यवावापोद्वापौ, विवक्षित-देशेषु कथं प्राप्नुते ?-इति चेत्— अनेन वाक्येन तद्विधानात्-इति प्राप्ते ब्रूमः— नचायमर्थवादः, अनन्य-शेषत्वात् । नाप्यनुवादः अपूर्वार्थत्वात् । तस्मात् पवमानेष्वेव गायत्र्यादिषु आवापोद्वापौ”^{४५} ॥ ॥ चतुर्थिंशे तु ‘कणुरथन्तरं’ स्व-योनावेव— ^{४६}“हृद्द्रगन्तरैकीय-योनी कणुरथन्तरं । रथ-

न्तरस्यैवयोनी किं स्व-योनावताग्रिमः । चोदकस्याविशेषेण
द्वितीयोनाम-साम्यतः । अनङ्गत्वान्नातिदेशः स्व-योनी पठित-
त्वतः । वैश्व-स्तोत्रे पृष्ठ-स्तोत्रे साम-विशेषोविहितः—‘कण्व-
रथन्तरं पृष्ठं भवति’ (१) इति, प्रकृतौ पृष्ठस्तोत्रे बृहद्र-
थन्तर-सामनी विकल्पिते, ‘त्वामिद्धि ह्वामहे (छ०३-१-५-२)’
इतीयसृक् बृहतो योनिः—‘अभि त्वा शूर (छ०३-१-५-१)’
इति रथन्तरस्य—‘पुनानः सोम (छ०५-१-३-१)’-इति कण्व-
रथन्तरस्य । तत्र बृहद्रथन्तरयोरन्यतरस्य साम्नीयोनी कण्व-
रथन्तरं गेयम्, कुतः ? चोदक-प्राप्तयोर्विशेष-नियामकाभावात् ।
अथवा रथन्तरस्यैव योनी गेयम्, कुतः ? रथन्तरेति-नाम-साम्यस्य
धर्मातिदेशार्थत्वेन नियामकत्वात् (२) । नैतद् युक्तम्, बृह-
द्रथन्तर-साम्नीरेव प्रकृतावङ्गत्वेन विधानम्, न तु तद्योन्योः,
अतो नास्ति तयोः (३) अतिदेशतः प्राप्तिः । तस्मात् स्व-योनी
गेयमिति परिशिष्यते (४) । प्राप्तिश्च सामगानामुत्तरा-ग्रन्थ-
पाठादवगन्तव्या (५) । एवं सतिश्रुत-हान्यश्रुत-कल्पने न भवि-

(१)—ताण्ड्याद्यादशप्रपाठकस्य षष्ठ्यण्डे । तत्स्वरूपम् ऊहगानस्य चतुर्थ-प्रथ-
मस्य चतुर्थं साम ; तदाधारभूमिस्तु उत्तरार्चिकस्य प्रथम-प्रथम-षष्ठ्याः प्रथमं सूक्तम् ।

(२)—प्रकृतिवद् विकृतिः कर्त्तव्यं तिशास्त्रादिति यावत् ।

(३)—तद्-योन्योः अथ कदा प्राप्तिः स्यात्, यदि प्रकृतियागे तयोः स्तुतिरूपांगले न
विधानं, न च तद्येति न तयोरव विकृतावतिदेशः ।

(४)—स्व-योनी पुनानः सोमेत्यस्यासृचि कण्वरथन्तरं गेयम्, तच्च गेयगानस्य चतु-
र्दश-प्रथमस्तोत्रविंशतमं साम । कण्वरथन्तरपृष्ठम्, त्वचनिष्याथम् ऊह प्रसिद्धम् ।

(५)—उत्तराग्रन्थ-पाठस्त्वेवम्—‘अभिलेति १,१,११,१, त्वामिद्धिचेति १,१,११,१ ;
पुनानः सोमेति १,१,१,१ ।’

द्यतः”^{४६} ॥ ॥ पञ्चविंशे तु कण्वरथन्तरं स्वकीययोरेवीत्तरयो-
र्गेयम्—^{४७}“सन्देह-निर्णयी पूर्ववदेवोत्तरयोर्ऋचोः । योनि-त्यागः
समञ्चैव ढच-शब्देन बाधनात् ॥ ‘एकं साम ढचे क्रियते’-इति
श्रुतेः कण्वरथन्तर-सान्नः ऋचां त्रयमाश्रयः, तत्रैका स्व-योनिः
इतरे स्व-योन्युत्तरे । एवं बृहद्रथन्तर-सान्नोर्द्रष्टव्यम् । तत्र
बृहदुत्तरयोः रथन्तरोत्तरयोर्वा अतिदेश-प्राप्तविशेषेण स्वेच्छया
गेयमित्याद्यः पञ्चः । नाम-साम्याद्रथन्तरोत्तरयोरेव गेयमिति
द्वितीयः पञ्चः । प्रकृताहचोः * साक्षादङ्गत्वाभावेऽपि साम-
हारकमङ्गत्वमङ्गीकृत्य चोदक-प्राप्तया पञ्च-इयोपन्यासः । योनि-
वदुत्तरयोर्गेय-पठितत्वात् स्व-योन्युत्तरयोर्गेयमिति तृतीयः पञ्चो
रादान्तः । (१) बृहद्रथन्तरोत्तरयोः स्व-योन्युत्तरयोर्वा गेय-
ताम्, सर्वथापि स्व-योन्युक्-त्याग ऋगन्तर-परिग्रहश्च समानः ;
तथा सति चोदकोऽत्र प्रापकः-इति (२) पूर्वपक्षिणोऽभ्यधिका
शङ्का । ढच-शब्दः समानच्छन्दस्कानामेकदेवत्यानामृचां त्रये

* ‘ऋचः’-इति पाठः रा० पुस्तकस्य ।

(१)—पूर्वाधिकरणाद्त्रयविशेषः कोविचारः—इति दर्शयति बृहदित्यादिना ।

(२)—अक्षरविशिष्टस्य स्वरादेर्नास्ति सामत्वमपि तु स्वरादेरेवति पूर्वं द्विद्वान्ति-
तम्, तथाच पुनान-इति सूक्तस्य दुद्धान-इति द्वितीयायास्यचि अशुभमिति तृतीया-
यामृचि च कण्वरथन्तर-गानकाले पुनान इत्यायामृचं त्यज्यत एवेति स्वयोनित्याग
अगन्तरपक्षो गन्ते पतित एव, एवञ्च अपरामृचमपि आधारतया प्रक्षणे नास्ति वैयर्थ्य-
मिति प्रकृतिवद्विद्यतिरिति चोदकबलान् प्रकृतिमामं युतस्य रथन्तरस्य ढचतय
योर्वा अस्य आधारभने भवितव्ये-इति पूर्वपक्षाश्रयः ।

प्रसिद्धः (१) ; अतस्तुच-श्रुत्या प्रत्यक्षया, चोदक-प्राप्तस्य बाधः-
इति राद्धान्ताशयः इति”^{४०}-इति ॥

ः पञ्चम-पादस्य द्वितीयेऽधिकरणे तिसृष्वित्यग्रिमस्तुचोविव-
क्षितः—^{४५}“दृचाद्यासु दृचेवाद्ये तिसृष्वित्युच्यतेऽग्रिमः । त्रिच्छन्द-
स्वात् प्राक्तं स्यात् क्रमादत्र दृचोऽखिलः ॥ एक-सङ्ख्यास्त्रि-स-
ङ्ख्यायाश्च व्यतिषङ्ग-विधानात् ‘एकत्विक-नामकः’ कश्चित् क्रतुर्भ-
वति, सचैवं श्रूयते—‘अथैष एकत्विकस्तस्यैकस्यां बहिष्पवानं (१)
तिसृषु होतुराज्यम् (१) एकस्यां मैत्रावरुणस्य (४) तिसृषु

(१)— ताण्ड्यादौ ।

(२)—एतत्स्वरूपं तदाधार-स्वरूपादिकञ्च पर्वं वर्णितम् ।

(३)—“पान्तमावो अन्वसः”—इति इन्दोपन्यस्य द्वितीय-द्वितीय-द्वितीये प्रथमा ऋक्
अस्यामुत्पन्नानि ऋषिण सामानि श्रुतानि, तानि च गीयगानस्य चतुर्थ-द्वितीये षोड-
शादीनि ‘वैतद्व्य’-नामकानि, तवान्यमोकोनिधनं यद् वैतद्व्यं तन्नाव पाद्मं, तिसृष्वि-
त्यङ्गः, अपितु उच्चगानस्य प्रथम-प्रथमे श्रुतमष्टादशमोकोनिधनात्प्रमेव प्राङ्गम्, तदा
धारभूतश्रुचक्षु, उत्तरापन्यस्य प्रथम-द्वितीये प्रथम-सूक्ताङ्गकः, तत्र प्रथमा “पान्तमावो”
इत्याद्या इन्दसि श्रुतैव, द्वितीया “पुरश्चूतं पुरश्चूतमित्याद्या, तृतीया “इन्द्रइन्द्रो-
इत्याद्या । इति प्रथम पर्याये होतुराज्यम् । द्वितीयपर्याये “अथन्इन्द्रसोम”—इति
उत्तरापन्यस्य प्रथम-द्वितीये पञ्चमं तृचाङ्गकं सूक्तम्, तत्र तिसृषु गोभूजपन्यस्य प्रथम-
द्वितीये द्वितीयं साम दैवोदासाङ्गम् । तृतीये “इद् अन्वोजसा”—इति उत्तरापन्यस्य
प्रथम-द्वितीये तृचाङ्गकं नवमं सूक्तम्, तत्र तिसृषु गीतमहप्रन्यस्य—साधुच्छन्दसाङ्गं
साम । अत्र प्रमाणं ताण्ड्यनवम-द्वितीये खण्डम् ।

(४)—असि “प्रवदन्नायमादनम्”—इति इन्दोपन्यस्य द्वितीय-द्वितीय-द्वितीय-
द्वितीया ऋक्, अस्यामुत्पन्नानि षट् सामानि, तानि च गीयगानस्य चतुर्थ-द्वितीये
उनविंशादीनि, तत्र तृतीये “गौरिषीतं” नदेव, तत्र प्रथमपर्याये मैत्रावरुणस्य ।
असि “आतूनइन्द्रचुमन्तम्”—इति इन्दोपन्यस्य द्वितीय-द्वितीय-तृतीये तृतीये ऋक्,

ब्राह्मणाच्छंसिनः (१) एकस्यामच्छावाकस्य (२) तिसृषु माध्यन्दिनः पवमानः—इति । सन्ति प्रकृतौ माध्यन्दिन-पवमानस्य त्रयस्तृचाः—‘उच्चा ते जातम्’-इत्ययं (उ,१प्र,८सू,२।३ ऋ) प्रथमो-गायत्रीच्छन्दस्कः, ‘पुनानः सोम’ इत्ययं (उ,१प्र,९सू,१।२।३ ऋ) द्वितीयोऽहहतीच्छन्दस्कः, ‘प्र तु द्रवा’-इत्ययं (उ,११प्र,१०सू,१।२।३ ऋ) तृतीयस्तिष्टुप्-छन्दस्कः । एतदेवाभिप्रेत्य श्रुतम्, ‘विच्छ-

अस्याभुत्पद्मानि चत्वारि सामानि, तानि च गेयगानस्य पञ्चम-प्रथमे षोडशदीनि, तत्र तृतीयमाकुपारम, तदेवाव द्वितीयपर्यायि भैवावर्णकस्य । अलि “आलेतानिषीदत” इति ह्य्योपन्यस्य द्वितीय-द्वितीय-द्वितीये दशमो ऋक्, अस्याभुत्पद्मानं गेयगानस्य पञ्चम-प्रथमे श्रुतं देवातियं-नामकं साम, तदेवाव द्वितीये पर्याये भैवावर्णकस्य । अथ प्रमाणं ता.९.२ । किञ्च “प्रवदन्दायेत्याद्या ऋचः सन्ति चोत्तरा गन्थे, सन्ति च तदाधारकानि गानानि तत्तद्गामभिः प्रसिद्धानि ऊहयन्थे, परं तान्यत्र न गृह्यन्ते एकस्यामिति श्रवणात् ।

(१)—अलि “वयमनुवातदिदर्याः”—इति उत्तराग्न्यस्य प्रथम द्वितीये तृतीये तृचम्, तत्र ऊहगानस्य प्रथम-प्रथमान्त्यं कापवनामकं साम, तदेवाव प्रथमपर्याये । अलि “अभिला ह्यभासुतः”—इत्याद्याः उत्तराग्न्यस्य प्रथमद्वितीये सप्रमसूक्ताग्निकाम्पुचः, तत्रोहगानस्य प्रथम-द्वितीये पञ्चमसार्धभाष्यं साम, तदेवाव द्वितीयपर्याये । अलि “योगेयोमेतवन्नरम्” इत्याद्याः उत्तराग्न्यस्य प्रथम-द्वितीये एकादश-सूक्ताग्निकाम्पुचः, तत्रोहगानस्य प्रथम-द्वितीये श्रुतं दशमं कौत्सनामकं साम, तदेवाव तृतीयपर्याये गृह्यन्ते ।

(२)—अलि “इन्द्रायमद्वनै सुतम्”-इति ह्य्योपन्यस्य द्वितीय द्वितीय-द्वितीये चतुर्थी ऋक्, अस्याभुत्पद्मानि द्वौणि सामानि, तानि च गेयगानस्य चतुर्थे द्वितीये सप्तविंशत्यादीनि, तत्र, तृतीयं त्रैलोक्याभिधं साम, तदेवाव प्रथम-पर्याये । अलि “इदं वगो सुतमन्वः”—इति द्वितीय-प्रथम-तृतीयायां दशमो ऋक्, अस्याभुत्पुत् पद्मानि द्वौणि “गार”-नामकानि गेयगानस्य तृतीय-द्वितीये एकविंशत्यादीनि सामानि, नत् तृतीयमिह द्वितीय-पर्याये, ऊहयन्थे प्रथम-द्वितीये तस्यैव गारमिति प्रथितत्वात् ।

न्दात्रावापोमाध्यन्दिनः'-इति (१) । एवं सति एकत्रिकस्य माध्यन्दिन-पवमाने तिसृष्विति यदुक्तं तत्र त्रयाणां त्वचाना-
माद्यास्तिस्रः ऋचो ग्राह्याः ? किं वा प्रथम-त्वच-स्थाः क्रम-पठि-
तास्तिस्रः ? इति संशयः । तत्र त्रिच्छन्दस्व-श्रुत्या प्रबलया दुर्बलं पाठ-क्रमं बाधित्वा प्रथम-पक्षो ग्राह्यः—इति प्राप्ते,
अभिधीयते—यदेतत् त्रिच्छन्दस्वन्तदेतत् प्राकृतम्, तत्र छन्द
स्त्रयोपेतस्य त्वच-त्रयस्योपदिष्टत्वात् । विज्ञतावपि तत्सर्वमिति
दिष्टमिति चेत्— वाढम् ! अतएव पाठ-क्रमोऽप्यतिदिष्टः,
तथासति प्रक्रान्त-गायत्री-छन्दस्कस्य-त्वचस्य समाप्तौ सत्यां
पञ्चाद् बृहतीच्छन्दस्के त्वचे प्रथमायाः ऋचः प्रारम्भावसरः
स चारम्भस्तिसृषु-इति विशेष-विधानेन बाध्यते ; तस्मादाद्य
स्तृचोनिखिलोग्राह्यः”^{४८} (१) ॥ ॥ तृतीये धूर्गानमेकस्यामृचि
कर्त्तव्यम्—^{४९}“त्वचे स्यादृचि वैकस्यां धूर्गानं प्रकृताविव । त्वचे
भवेद्विहैकस्यां श्रुत्यावृत्ति-विधानतः । एकत्रिकएव क्रतौ व्यति-

शक्ति—इन्द्रसुतेषु सोमेषु”—इति इन्दोपन्यस्य चतुर्थ-द्वितीये पद्य्यां प्रथमा ऋक्,
अस्यामुत्पन्नानि त्रीणि सामानि, तानि च गेयमानस्य दशम-प्रथमे चतुर्भिः श्रुत्यादीनि,
तत्र तृतीये “कौत्स”-नामकं, तदेवात्र तृतीयपर्याये पद्यणीयं भवति । अत्र सर्वत्र मानं
नाष्टानवमद्वितीयमार्थेषु ब्राह्मणम् ।

(१)—तदेतत् स्फुटं ताष्टमप्रसन्नतृतीये, तथाचि-“त्रिभिश्च इन्दोभिः”—इत्यादि,
“त्रिभिः गायत्री त्रिष्टुप् बाह्वैतैरिति तद्भाष्यम् ।

(२)—तत्र “उच्चातेजातमन्वसः”—इत्यादिः प्रथमा, “सनदन्द्रा ययञ्चवे”—इति
द्वितीया, “पनाविद्यान्यर्थेषा”—इति तृतीया ऋक् । मानसैतत् ऊहमानस्य द्वादश
प्रथमस्य प्रथमं प्रसिद्धम् । त्रिच्छन्दस्त्वन्तु, त्रिभिःपर्यायैरूपपद्यते नलेकस्मिन्नेव
पर्याये इति सिद्धान्त्याशयः ।

षड्गणैकस्यां च स्तोत्रेषु सम्पाद्यमानेषु यद्गूर्गानंतत् किं त्वचे स्यात् ?
 उतैकस्यामृचि ? इति संशयः । तत्र चोदकेन त्वचे भवेदिति
 प्राप्तिः, ब्रूमः—इहैकत्रिक क्रतौ एकस्यामृचि धूर्गानं भवेत्, कुतः ?
 'आवृत्तं धूर्षु स्तुवते'-इति आवृत्ति-विधानात् । त्वचे गानेऽपि
 साम्नास्त्रिरावृत्तिर्भवेत् ? न, आवृत्तेः स्तुतिविशेषणत्वात् ।
 गुण-सङ्कीर्तन-परः पद-समूहः स्तुतिः, तच्च ऋगावृत्तिं विना
 तिसृश्वृक्षु न सिध्यति । तस्मादेकस्यां धूर्गानम्" ५६ ॥ ॥षष्ठे स्तोम-
 हृद्विरागमाद् भवेत् - ५७ "स्तोम-हृद्विः किमभ्यासादागमाद्वाग्रिमो
 यतः । न काल्यामन्युतं मैवं मङ्ख्यावापादि-लिङ्गतः । विहृष्ट-
 स्तोमकः क्रतुरेवमान्नायते, 'एकविंशनातिरात्रेण प्रजा-कामं
 याजयेत्, त्रिणवेनौजस्कामम्, त्रयस्त्रिंशेन प्रतिष्ठा-कामम्
 इति । प्रकृतिगतेभ्यः (१) त्रिहृत्-पञ्चदशादिस्तोमेभ्यो
 विहृष्टाः एकविंश-त्रिणव-त्रयस्त्रिंश-स्तोमाः (२), तेषु किं
 प्राक्तानां (३) साम्नाम् अभ्यासाद् हृद्विर्भवति ? किं
 वा सामान्तरागमात् ? इति संशयः । अन्युतस्य सामा-
 गमस्य कल्पयितुमशक्यत्वाद् अभ्यासाद् हृद्विः इति प्राप्तिः, ब्रूमः—
 (४)-अभ्यासोऽपि न साक्षाच्छ्रुतः, किन्त्येकविंशादि-मङ्ख्या-

(१)--प्रकृतियागोच्योतिष्ठोमादिः तद्गतेभ्यः ।

(२)--एषामुपजनिः ताण्ड-षष्ठ-द्वितीयादौ । अथ ताण्ड-दशम-प्रथमस्योमानि
 वाक्यानि ध्येयानि, तथाहि--"आदित्य एवैकविंशस्यायतनम्"-इत्यादि, "त्रिष्टदं व
 त्रिणवस्यायतनम्"-इत्यादि, "देवता एव त्रयस्त्रिंशस्यायतनम्"-इत्यादि ।

(३) प्रकृतियागगतविष्टदादिस्तोममूलकानाम् ।

(४)--यदुक्तं पुरस्तात् पञ्चमाध्याय-तृतीयापाद-पष्ठमाधिकरण व्याख्यानं किञ्च,
 सामागमेन कोमपूरणमिति दशमेवर्ष्यते" इति तदेवात्र अभ्यासीपीत्यादिना वर्ति ।

पूरणाय कल्पते, सङ्ख्या च द्रव्य-गता, भिन्न-द्रव्यैरेव पूर्यते नत्वेकद्रव्याहृत्या, नह्यष्टकत्वएक-घटमानीय मद्गृहे सन्त्यष्टौ घटाः-इति व्यवहरन्ति ; ततः स्तोमावयव-द्रव्यगता सङ्ख्या तदवयवभूतानां साम्नां पदार्थानां भेदं गमयति, स च भेदः सामान्तरागम-लिङ्गम् ; अत्र ह्येवावपन्तीत्यावापोद्देशेन देशविशेष-विधिरपरं लिङ्गम्— सामान्तरीत्यर्थमन्यलिङ्गम् ; तस्मादागमेन वृद्धिः”^{५०} (१) ॥

सप्तमे बहिष्पवमान-वृद्धावृचआगमः—^{५१}“किं बहिष्पवमानेन साम्नां वाभिपूरणम् । साम्ना पूर्वीकृतिमैवं सामैकत्व-परा-कृतः ॥ प्रकृतौ प्रातः सवने बहिष्पवमानस्य अविद्वद्बः स्तोमः, तस्य बिकृतिषु वृद्धौ सत्यां पूर्वीकृ-रीत्या सामान्तरागमे प्राप्ते, ब्रूमः—‘एकं हि तत्र साम’-इति बहिष्पवमानं प्रकृत्य सामैकत्व मान्नायते, अतो न सामान्तरागमः सम्भवति । एवं तर्ह्य-भ्यासेन सङ्ख्या-पूरणमस्तु- इति, न वाच्यम्, ‘पराग् बहिष्पवमानेन स्तुवन्ति’-इति (१) पराक्-शब्देनाभ्यास-प्रतिषेधात् ; तस्मादृगागमः”^{५१} ॥

(१)—ताण्ड्यस्य द्वितीयप्रपाठक-चतुर्दशादि-खण्डत्रयाणां तृतीयप्रपाठक-प्रथमादि-सप्तखण्डानाञ्च परिदर्शनात्, अपिच “वर्तमानेषु स्तोमेः प्रथमस्य पर्यायस्य प्रथमा तृचभागा तस्याल्लिखनम्, मध्यमावापस्थानम्, उत्तमा परिचरा त्वचभागावापस्थानम्”-इति लाद्यायन-सूत्रपर्यालोचनात्, एष विचारो भवेद् बोधविषयोऽविवादः ।

(२)—युतिपाठस्य नैवम्, परमर्थत एष एव, तथाहि—“अमुष्मै वा एतल्लोकाय स्तुवन्ति यद् बहिष्पवमानम् सङ्घिं कृताभिः पराचीभिः स्तुवन्ति”-इत्यादि; पराचीभिर्बहिष्पवमानोभिः स्तुवन्तं-इत्यदिश्च ताण्ड्य-षष्ठाष्टमे ।

षष्ठपादस्यादोऽधिकरणे एकं साम त्वचे मेयम्—^{५९}“सामैकस्यां त्वचे वास्यादायः स्वाध्यायवद् भवेत् । वचनामिदं संयुक्तात् स्तोत्रे साम त्वचे भवेत् पवमानाज्य-पृष्ठादि-स्तोत्रे पुयद् विहितं रथन्तर-बृहद्-वैरूपादि-साम अध्ये तारः एकस्यामृच्चधीयते, तत् किं स्तोत्र-प्रयोग-कालेऽप्ये कस्यामृच्चि गेयम् ? किं वा त्वचे गेयम् ? इति संग्रयः (१) अध्ययनस्यानुष्ठानार्थत्वाद् यथाध्ययनमेक-स्यामृच्चि साम्नः कृतं तथैकस्यामेव साम गेयम् * इति पूर्वपक्षः ।

* “यथाध्ययनमेकस्यामृच्चि सामगेयम्”-इति न्यून-पाठः गौ० मा० पुस्तकयोः ।

(१)--अत्रेदं तत्वम्--अस्मि ऋन्दोपन्यस्य तृतीय-प्रथम पञ्चम्यां प्रथमा ऋक्, तस्यां गीतं रथन्तरम्, तत्र अरण्यगानस्य द्वितीय-प्रथमे एकविंशतितमं साम ; तथा ऋन्दो-पन्यस्य तृतीय-प्रथम पञ्चम्यां-द्वितीया ऋक्, तस्यां गीतं बृहत् तत्र अरण्यगानस्य प्रथम-प्रथमे मप्रविंशतितमं साम ; तथा ऋन्दोपन्यस्य तृतीय-द्वितीय चतुर्थ्यां षष्ठी ऋक्, तस्यां वैश्वप्रमज्जहात्यष्टौ सामानि, तत्र प्रथमम् अजोवैरूपम्, द्वितीयं बृहद्वैरूपम्, तृतीयं बृहदोपश्वैरूपं पञ्चनिधनवैरूपं वा, चतुर्थम् पणनिधन वैरूपम्, पञ्चमं मप्रनिधनवैरूपम्, षष्ठम् अष्टानिधनवैरूपम्, मप्रमं द्वादश निधनवैरूपम्, अष्टमम् पुष्यवैरूपम् ; (अत्र मानमार्षेयप्राक्पणस्य तृतीयप्रपाठकाष्ट संखण्डम्) तास्मि च अरण्यगानस्थारम्भे एव श्रुत्वानि । एवम् अस्मि उत्तरा-पन्यस्य प्रथम-प्रथमैकादशे प्रथमस्तृचः, तत्र च गीतं रथन्तरम्, तद्वि-ऊह्यगानस्यादिभं साम ; तथा उत्तरापन्यस्य द्वितीय प्रथम-द्वादशे प्रथमस्तृचः, तत्र च गीतं बृहत्, तद्वि ऊह्यगानस्य प्रथम-प्रथमे पञ्चमं साम ; तथा उत्तरापन्यस्य द्वितीय-द्वितीयैकादशे प्रथम स्तृचः, तत्र च गीतं “(पञ्चनिधनं) वैरूपम्”, तद्वि ऊह्यगानस्य प्रथमे मप्रमं साम । तदयं रथन्तरं गेयमिति विहिते अरण्यगाने श्रुतं ऋन्दोपन्यस्यैकस्यामृच्चतृत्तपत्रं गातव्यमाहोस्वित् ऊह्यगाने श्रुतम् उत्तरापन्यस्यैकस्यामृच्चतृत्तपत्रं गातव्यमिति शङ्कास्वरूपः । एवं बृहद्वैरूपधोरन्यत्र च बोध्यम् ।

‘अष्टाक्षरेण प्रथमायाः ऋचः प्रस्तौति, द्वाक्षरेणोत्तरयोः’-इति(१) तिस्रष्टृक्षु प्रस्तौत्रा गातव्य-भागो निरूप्यते, तदिदं षट्चस्य लिङ्गम्—‘ऋक्सामेवावमिथुनी सन्भवाव’-इत्यादौ ऋग्देवता-सामदेवतयोः संवाद-रूपेथवादे साम-देवतैकाऋचं हे ऋचौ च प्रत्याख्याय तिस्रः ऋचोऽङ्गीचकार, तदिदम् अपरं लिङ्गम्; ताभ्यां लिङ्गाभ्यामुपलङ्घिताद् एकं साम षट्चे गीयते स्तोत्रि यम्’-इतिवचनात् षट्चे गातव्यमिति” ५२॥ ॥द्वितीये स्वर्दक-शब्दो मीलनावधिः—”५३“‘स्वर्दक-शब्दे वीक्षणे च किं स्यादङ्गाङ्गिताथवा । मीलनावधिताद्योस्तु भिन्न-वाक्येन तद्विधेः । प्रतिशब्देनावधिर्हि द्योत्यो वाक्यं न भिद्यते । सत्येवं मीलनस्यापि विधिर्नोत्तरयो र्भवेत् । अस्ति रथन्तर-साम्नोयोनी ‘अभित्वाशूर’-इत्यस्याऋचि स्वर्दक-शब्दः ‘ईशानमस्य जगतः स्वर्दक-शम्’-इत्याम्नातः (२) अस्ति चीन्नातः कर्त्तृता षट्चे ‘रथन्तरे प्रस्तूयमाने सम्मीलयेत्

(१) -नेवमानुपूर्विकः श्रुतिपाठः; तथाहि—“पशवी वै वृद्धयन्तरे अष्टाक्षरेण प्रथमाया ऋचः प्रस्तौत्यष्टाक्षरान् पशूनवरुन्धे, द्वाक्षरेणोत्तरयोः ऋचोः प्रस्तौति द्विपाद् यजमानो यजमानमेव यज्ञे पशुषु प्रतिष्ठापयति, पञ्चाक्षरेण रथन्तरस्य प्रतिस्तरति पाङ्क्तान् पशूनवरुन्धे”-इति ताण्ड्यसप्तम-सप्तमाद्योभागः ।

(२)--तद्यथा,

ॐ १ २ ३ १ २ ४ १ २
“अभि त्वा शूर नोनुमो दुग्धाइव धेनवः ।

१ २ ३ १ २ ४ १ २ ५ १ २
ईशानमस्यजगतः स्वर्दक-शमीशानमिन्द्रतस्थुषः”-

इति इन्द्रोपन्यस्य तृतीय-प्रथम-पञ्चम्यां प्रथमा ऋचः, रथमेव उत्तराग्रन्यस्य प्रथम-प्रथमैकादशस्य तृचस्यया । अत्रारण्ये यद् गीतं तदेकङ्कमूलकत्वान् एकचरथन्तरम्, यदि कञ्ज-प्रथम-प्रथम-गीतं तत्तृचमूलकत्वान् तृच रथन्तरमिति व्यपदिश्यते

स्वर्दृशं प्रति वीचेत' इति (१) श्रुतेः । तत्र संशयः । किं स्वर्दृक्-शब्दोच्चारण-वीक्षणयोरङ्गाङ्गिभावोऽत्र विधीयते ? किं वा विधीयमान-सम्मीलनावधित्वेन स्वर्दृक्-शब्दोच्चारणं निर्दिश्यते ? इति । तत्र सम्मीलन-वाक्याद् वीक्षण-वाक्यं भिन्नं ततो न मीलनावधित्वेनान्वयः सम्भवतीति । किञ्च वीचेतेति लिङ्-प्रत्ययोऽत्र विधायकः श्रूयते, ततः स्वर्दृक्-शब्दोच्चारणं वीक्षणाङ्गम्, वीक्षणं वा तदङ्गम्-इत्यङ्गाङ्गिभावोऽभ्युपेयः (१) । तथा सति स्वर्दृक्-शब्दरहितयोर्ऋचोर्गीयमाने रथन्तरेऽपि विहित-सम्मीलनानुवृत्तिः फलिष्यतीति पूर्वपक्षः । स्वर्दृशं प्रतीत्यनेन कर्म प्रवचनीयेन (२) प्रतिशब्देन स्वर्दृक्-शब्दोच्चारणस्य मीलन कालावधित्वं द्योत्यते । न चात्र भिन्न-वाक्यत्वम्, एक वाक्यत्वमस्मत्वात् । तथाहि विरोध-परिहाराय स्वतएव प्राप्तत्वाद् वीक्षणं न विधेयम् । तथा सति आ स्वर्दृक्-शब्दोच्चारणात् सम्मीलयेदित्येकं वाक्यं सम्पद्यते । एवंसत्युत्तरयोर्ऋचोर्मीलन-विध्यभावः फलिष्यतीति राजान्तः^{१५२} (४) ॥ ॥ तृतीये बृहद्रथन्तरयोर्दिन-भेदेन

(१) ताण्ड्य-मन्त्रसु मन्त्रे । अस्याएव श्रुतेः सम्मीलयेदित्यन्तं नवमाध्याय-द्वितीय-पाद-पञ्चदशधिकरण-व्याख्यायां (४२२०) पुरस्ताद्पन्यतसेकदा ।

(२)---अथमेवाङ्गाङ्गिभावः शंषणोर्भावी-गुणगुणाभावश्चेत्युच्यते । यद् यक्षोपकारकं तत्तस्याङ्गम् इत्यङ्गलक्षणं शंष लक्षणञ्च तदाह "शंषः परार्थत्वात् (जै२,१,२)"

(३)---"लक्षणार्थं भूताख्यानभागविषयसामु प्रतिपर्यन्तवः (१,४,१०) इति पाणिनिस्मरणात्, अत्र लक्षणार्थं कर्मप्रवचनीय-मञ्जज्ञा, तथाच स्वर्दृशशब्दं मन्त्रेण यावत् स्वर्दृशमिति न गीयते तावत्कालं सम्मीलनेन भाव्यमिति तस्याः श्रुतेरर्थः सम्पद्यते ।

(४)---परमवार्थे ताण्ड्य भाष्य-विरोधो दृष्टान्त प्रतीयते, तथाचि---"तस्मिन् प्रत्यूयमाने चक्षुः 'सम्मीलितं सृकृन्तितं कुर्वीत, पुनः 'स्वर्दृशं' स्वर्दृशमिति पद गायमान 'पतिवीचेत' 'अवलोकयन्' इति (न६०-७) ।

प्रयोगः—^{५२}“गावामयनिके * पृष्ठः षडहे प्रत्यहं हयं । षड-
द्रथम्वरं चीत भवेत् किञ्चित् क्वचिद्दिने । इन्द्र-गर्भ-बहुव्रीहे
राद्योऽन्त्येऽपि समीह्यसौ । अन्योन्य-निरपेक्षस्य चीदकादन्ति-
मोभवेत् । द्वादशाहे^(१) पृष्ठः षडहउत्पन्नः^(२) तत्र षष्ठा-
मप्यङ्गां क्रमेण रथन्तर-षडहदु-वैरूप-वैराज-शक्कर-रैवतानि सा-
मानि^(३) विहितानि^(४) । गवामयने^(५) तु विलितिरूपोयः

* “गावामायनिके” इत्युभयपदद्वयं पाठः गौ पुस्तके ।

(१)—द्वादशाहस्तावद् द्विविधः, सवात्मकीऽहीनात्मकश्च; पुनरपि प्रत्येकं द्वेधा
मभ्रुढीयूदश्च, यत्र कामव्यूहनाभावः स आद्यः तदन्योद्वितीयः । इह सवात्मकः ताण्ड्य
दशम-तृतीयखण्डादिना विहितः, संवत्सरमाधो पाण्ड्यः । तत्र च अहःशब्देन सवन-
ययात्मकः सोमयागः, तं द्वादशाह-संज्ञं सोमयागसमृद्धिकामोऽत्यतिप्रदिति स्फुटम् ।

(२)—मंवलसरमाध्यस्य यागमात्रस्य द्वौ षडहौ भवतः अभिप्लवः पृष्ठयेति; तत्र
एकस्मिन् मासि आभिप्लविव-षडहाः चत्वारः, पृष्ठः षडहः एकः, इत्थं षडह-पञ्चकैश्चिंश-
द्दिनानि भवन्ति । स्पष्टमेतत् ताण्ड्य-चतुर्थ-प्रथम-खण्डादौ ।

(३)—पृष्ठद्वये याः स्रोत्रियाः सामानि च, तेषामसाङ्गधीय प्रत्यहं विभिन्नानि
रूपाणि ताण्ड्य दशमाध्याय-षष्ठ-खण्डानन्तरं षडभिः खण्डैः प्रदर्शितानि, तत्रादित्किभिः
स्रोत्रियाणां रूपाणि, तत्तत्किभिः साम्नां रूपाणोति विवेकः ।

(४)—एतदाकाराः ऊर्ध्वगानस्य प्रथम-पञ्चम-सप्तम-दशर-पञ्चदशाष्टादश संख्य-
क गानदर्शनादुबोध्याः ।

(५)—गवामयननामकं सत्रमस्ति, तत्र द्विविधम्; “गावो वा एतत् सत्रमासत
तामां दशसु मासुः शृङ्गाण्यजायन्त”-इत्याद्याख्याधिकया दशमासनिर्वर्तयन्तः; तामां
द्वादशसु मासुः शृङ्गाणि प्रावर्तन्त”-इत्याद्याख्याधिकया द्वादशमासनिर्वर्तयन्तः; अथ
चेतत् सत्रसं ताण्ड्य-चतुर्थ-प्रपाठकारभ्र खण्डे । तत्र अहर्नियमस्त्वेवम्—प्रायकी-
योऽतिरावः प्रथममहः, चतुर्बिंशो द्वितीयमहः, उक्त्यल्लुतीयमहः अतिगा-चतुश्च-
महः, आयुगौरिबिंशो पञ्चममहः, आयुञ्जीलिरिति षष्ठाहः, एषएव षडहः आभिप्लवि-

पृष्टः षडहः, तत्र श्रूयते— “पृष्टः षडहोऽहद्रथन्तरसाम,” इति
चोदक-प्राप्तयोः अहद्रथन्तरयोः पुनर्विधानात् वैरूपादि-निहः
त्तिः । ततः शिथ्यमाणं अहद्रथन्तरं सामद्वयं किं प्रत्यहं कर्त-
व्यम् ? किं वा केपुचिदहःसु अहत्, केपुचिद्रथन्तरम् ? इति

कथ्यते ; एवं चतुर्भिरभिपूविकैश्चतुर्विंशत्यानि भवन्ति, ततः विष्टम्-स्लौम-साधः
एकाहः पञ्चदशस्लौम-साधो द्वितोऽहः, सप्तदश स्लौम-साधन्-तृतीयमहः, एकविंश स्लौम-
साधश्चतुर्थाहः, विणव-स्लौम-साधः पञ्चमाहः, वयस्विंश-स्लौम-साधः षष्ठाहः, सोऽथं
षडहः पृष्टोऽप्युच्यते ; पूर्वविष्टतः अभिपूविकषडहचतुष्टयैः सहास्ययोगे विंशदिनात्मकएक
मासः सम्पन्नः । द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-पञ्चम मासास्तु वसेव । षष्ठमासस्याद्याहादश-
दिनानि आभिपूविकषडहवयात्मकानि, उनविंशत्याद्याः पृष्टः षडहः- इति चतुर्विंशतिः,
पञ्चविंशतितममहोऽभिजित्, ततस्त्रोषि दिनानि प्रथमादि-स्वर-साम तद्य-साध्यानि,
उनविंशत्तमाहः प्रायणोयः, त्रिंशत्तमश्चतुर्विंशत्यात्मकम् । इतथ सन्त्य पूर्वाह्नं प्रथमम् ।
उत्तरपण्णमासानां प्रथममासस्य प्रथममहत् तृतीयस्वरसामसाधम्, द्वितीयमहाद्वितीय
स्वरसामसाधम्, तृतीयमहः प्रथम-स्वरसाम-साधम्, चतुर्थमहोविद्यजिदाद्यतम, (पञ्च-
मादीनि षट् दिनानि पृष्ट-संज्ञकानि तदा) वयस्विंश-स्लौमसाधं पञ्चममहः, विणव-
स्लौमसाधं षष्ठमहः, एकविंशस्लौमसाधं सप्तममहः, सप्तदशस्लौमसाधं अष्टममहः, पञ्च-
दशस्लौमसाधं नवममहः, विष्टस्लौमसाधं दशममहः, ततोभिपूर्वाः षडहात्म्यः-इत्य
ष्टाविंशतिः, उनविंशत्तममहोमहावताप्यं, अतिपावाप्यञ्च त्रिंशत्तमम् । द्वितीया-
दिषु मासचतुष्टये प्रथमोऽदिनपटकं पृष्टोऽहः ततः पूर्वोक्तं प्रतिस्लौमेनात्पृष्टिताद्यत्वारः
आभिपूविकाः षडहाः अन्यमासस्य त्रयोभिपूविकाः षडहाः प्रथमाः, तथाचाद्यादश-
दिनानि निष्यद्गानि, गौष्टोमसाधमुनविंशतितमम्, आशुष्टोम-साधं विंशतितमम् दंश-
रात्रस्यद्विसादश इति त्रिंशत् । इतथसप्तराहं सन्त्य । अनयोर्मासपटकयोः मन्विष्टा-
नम् अशोत्युत्तरशतदिनान् नारम् अशोत्युत्तरशतदिनापूरत्वाच्च विद्यमानमहः विषुवज्ञा-
मकम्, तदिदमेकषष्टुत्तर-त्रिंशद्दिनं निर्वर्त्यं गवामथनं सत् ताण्डस्य छत्स्नं न
चतुर्थप्रपाठकेन विहितम् ; विष्टतश्च ततः परः परः । तदर्थं श्लोकः— “शतानिदोषि
षष्ठिषु विषुवाञ्च चतुर्थके । प्रोक्तानि शत्यमत्रस्य नृत्याहारिण क्रमादिह ।”

संशयः । बृहच्च रथन्तरञ्च बृहद्रथन्तरे ते च सामनी यस्य इति इन्द्र-गर्भिते बहुव्रीहावितरेतरयोग-इन्द्रेण साहित्यं प्रतीयते, ततः प्रत्यहं सामद्वयम्—इति पूर्वपक्षः । ते सामनी यस्याङ्गः-इत्यङ्गोऽयं अन्यपदार्थत्वं तदा भवदुक्तमेव स्यात्, इह तु षडहोऽन्य पदार्थः ; तथासति षडहे द्वयोः साम्नोः साहित्यं सिद्धान्तेऽपि समानम् । प्रकृतौ साम्नोरन्योन्य-निरपेक्षत्वादिहापि निरपेक्षत्वमेव साम-चोदकेनातिदिश्यते । तस्मात् केपुचिदहःसु किञ्चित् साम-इति राद्धान्तः”^{५३} ॥ पञ्चमे सर्वपृष्ठे यथोक्तदेशे पृक्तानि—“किं सर्वपृष्ठे सर्वाणि पृष्ठदेशे यथोक्ति वा । पृष्ठ-शब्दात् पृष्ठ-देशे वचनात् तु व्यवस्थितिः ॥ इदमाम्नायते—‘विश्वजित् सर्वपृष्ठः’-इति । षडहे षट्स्वहःसु क्रमेण ‘रथन्तरं’ ‘बृहद्’ ‘वैरूपम्’-इत्यादिभिः सामभिः पृष्ठ-स्तोत्रं, निष्पादितम् तानि सर्वाणि पृष्ठ-सामानि यस्मिन् विश्वजिति सोऽयं सर्व-पृष्ठः ; तत्र माध्यन्दि न-पवमान-मैत्रावण-साम्नोरन्तरालभूते पृष्ठस्तोत्रदेशे किं सर्वाणि पृष्ठ-सामानि कार्या-णि ? किं वा यथावचनं देश-व्यवस्था ?-इति संशयः । पृष्ठ-कार्य-गमकेन पृष्ठ-शब्देन पृष्ठ-देशे प्राप्ते, वचनेन देश-विशेषो व्यवस्थाप्यते, वचनं चैवमाम्नायते—‘पवमाने रथन्तरं करोत्यर्भवे बृहन्मध्य-इतराणि वैरूपं हीतुः पृष्ठं वैराजं ब्रह्म-साम शाक्तरं मैत्रावरु-णस्य रैवतमच्छावाकस्य’-इति ; वचनं हि न्यायाद् बलीयः, तस्माद्देशविशेषो व्यवस्थितः”^{५४} ॥ षष्ठे वैरूप-वैराजे उक्थ-षोड-शिनीः पृष्ठ-गते—^{५५} “कात्स्याद् वैरूप-वैराजे उक्थ-षोडशिनीरुत । पृष्ठे स्यात् क्रतु-संयोगादाद्यन्तः पृष्ठ-लिङ्गतः ॥ इदमाम्नायते—‘उक्थो वैरूपसामैक्षविंशः षोडशी वैराजसामेति । तत्र

लक्ष्मि उक्थे 'वैरूपं' साम, लक्ष्मि षोडशिनि 'वैराजम्' ; 'वैरूपं' साम यस्मिन्नुक्थे क्रतौ—'वैराजं' साम यस्मिन् षोडशिनि क्रतौ-इत्येवं क्रतु-सम्बन्धः प्रतीतेः । मैवम् । प्रकृतौ रथन्तर-सामं ब्रह्मसाम-इत्येवंविधस्य निर्देशस्य पृष्ठ-स्तोत्र-विषयत्व-दर्शनादत्रापि तन्निर्देशेन पृष्ठ-लिङ्गेन पृष्ठ-कार्ये वैरूपं वैराजं च भवितुमर्हति ; क्रतु-सम्बन्धस्तयोः पृष्ठ-द्वारेणोपपद्यते^{१५} ॥ ॥ सप्तमे त्रिहृदग्नि-ष्टुति स्तोमएव—^{१६}“त्रिहृदग्निष्टुदित्येतत् सर्वत्र स्तोमएव वा । आद्यस्त्रैगुण्य-वाचित्वादन्य-स्तोमैऽथ्य रूढितः । एवं श्रूयते— 'त्रिहृदग्निष्टुदग्निष्टोमः'-इति (१) । किं त्रिहृत्वमग्निष्टुति क्रतौ सर्वेषु साधनेषु संबध्यते ? किं वा स्तोम-मात्र-सम्बन्धि तत् ? त्रिहृद्रज्जुरित्यादौ त्रिहृच्छब्दस्य त्रैगुण्य-वाचित्व-दर्शनादत्रापि क्रतु-साधनेषु या सङ्ख्या श्रूयते सा सर्वा त्रिहृत्वेन विव्रियते इति प्राप्ते, ब्रूमः— यद्यपि त्रिहृच्छब्दोऽवयव प्रसिद्धा लोके त्रैगुण्यं ब्रूते, तथापि वेदे रूढ्या स्तोम-वाचकः, त्रिहृदुर्बाह्यव्यवमानः इत्युक्त्वा स्तोत्रियाणां नवानामृचामनुक्रमणेन स्तोम-विषयमेव त्रिहृत्वम्^{१७} ॥ ॥ अष्टमे संसवादौ पृष्ठत्वम्^{१८}“संसवादौ हयोरिकं पृष्ठं यदा समुच्चितम् । एकं प्रकृतिवद् विश्वजिहदन्यत्र चेतरम् । वचनाद् विश्वजित्येते साम्नी द्वे स्तोत्रयोर्द्वयोः । नेहास्ति तत् पृष्ठएव साहित्यं स्यात् पुनर्विधेः ॥ इदमाम्नायते— 'संसवउभे कुर्याद्, गोसुवउभे कुर्याद्, अभिजित्यिकाहः उभे ब्रह्मद्रथरे कुर्यात्'-इति । किमत्र ब्रह्मद्रथन्तरयोरिकं पृष्ठ-स्तुतौ इतरदन्यस्तुतौ स्यात् ? किं वा समुच्चितमुभयं पृष्ठ-स्तुतौ ? इति

(१)—तापशस्य तृतीयपञ्चिकाशः. ब. ३३३ ।

संशयः । प्रकृतौ द्वयोर्विकल्पितत्वादेकस्मिन् प्रयोगे एकस्य पृष्ठत्वा
दन्यत्रापि तथात्वं युक्तम्, तथा सत्यवशिष्टं साम सर्वपृष्ठ-विश्व-
जिन्नायेन स्तोत्रान्तरे प्रयोक्तव्यम्-इति पूर्वपक्षः । तादृग्वचना
भावेनात्र विश्वजिद् वैधम्यात् प्रकृतिवद् विकल्पे सति पुनर्विधान-
वैयर्थ्यात् समुच्चयः-इति राज्ञान्तः”^{५७} ॥

सप्तम-पादस्य षोडशाधिकरणे बृहद्-यव-खादिराः नियताः
—^{५८}“बृहद्-यव-खादिराश्च * विकल्पानियताउत । विकल्प्या
स्योदक-पामेर्नियताः स्युः पुनर्विधेः ॥ क्वचिद् विकृतौ श्रूयते -
'बृहत् पृष्ठं भवति'-इति, त्रैधातवीये श्रूयते—'यवमयो
मध्यमः'-इति, वाजपेये श्रूयते—'खादिरौ श्रूयीभवति'-
इति; तत्र बृहद्रथन्तरयोः ब्रीहियवयोः खादिर-वैल्वादीनाञ्च प्रकृ-
तौ विकल्पितत्वाद्त्रापि चोदकेन विकल्पिता इति चेत् - न, पुन
विधान-वैयर्थ्यात् । परिसंख्या तु दुष्टत्वात् (१) न शक्या ।
तस्मान्नियताः । कोद्यन्तरं (२) त्वर्थान्निवर्त्तते”^{५९} ॥

अष्टम-पादस्य षष्ठाधिकरणे विप्र-गानं (३) विकल्पितम्—^{५९}
“उन्नेयोब्रह्म-गानस्य निषेधोविहितस्तुतिः । विकल्पितोवा शून्यो

* “बृहद् यवः खादिरश्च”-इति पाठः रा० पुस्तके ।

(१) -तदुक्तम्—“श्रुतार्थस्य परित्यागादश्रुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्रस्य वाध
इत्येवं परिसङ्ख्या निरूपणा”-इति । परिसङ्ख्या-लक्षणम् तत्र श्लोके स्फुटम् तथाहि—
“विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियमः पाचितं मति । तत्र सान्यत्र च प्राप्तौ परिसङ्ख्येति
गोयते”-इति ।

(२) -रथन्तरस्य पृष्ठत्वेनात्र प्राज्ञत्वं वैल्वादीनां श्रूयत्वेन च तथात्मिति
यावत् ।

(३) -विप्र उद्गाता, तत्कर्तृकं वामदेव्यादि-स्यन्तां गानम् ।

ऽपि वपोत्खेदइव स्तुतिः । विध्यनन्वयतोऽस्तीत्रं ब्रह्मीज्ञाता
 तथा सति । विषयैक्याद् विकल्पोऽत्र षोडशिशि-ग्रहवन्मतः ।
 आधाने वामदेव्यादि-साम्नां गानानि विहितानि, आधानं
 एवेदमपरमास्त्रायते— 'उपवीता वा एतस्याग्नेयोभवन्ति, यस्या
 ग्न्याधेये ब्रह्म-सामानि गायति'-इति । उप-ग्रहः सा
 मीप्यं ब्रूते, विगताः काल-विलम्बमन्तरेण परैस्त्वक्ताइत्यर्थः ।
 अनया निन्दया ब्रह्मणः (१) साम-गान-निषेधउन्नीयते, स
 निषेध उद्गातुर्विहितं वामदेव्यादि-साम-गानं स्तौति । ननु
 ब्रह्मणः सामगानमप्रसक्तं (२) ततस्तन्निषेधोऽत्यन्तमसम्भावित
 त्वाच्छश-विषाणवकून्यः, न हि वन्ध्या-पुत्रो वा तद्वधो वा
 सम्भावयितुं शक्यते, तथासति तादृशेन कथं स्तुतिः ? इति चेत्-
 वपोत्खेदवत्, इति ब्रूमः— 'स आत्मनोवपामुदखिदत्'-इत्यनेनात्य-
 न्तासम्भावितार्थेन यथा प्राजापत्यस्य तूपरस्य (३) अजस्य विधिः
 स्तूयते, तद्वत्— इति प्राप्ते ब्रूमः— 'नेदं वामदेव्यादि-साम-
 विधीनां स्तीत्रं भवितुमर्हति, विधीनामनेकत्वेन स्व-स्व-सन्निधि-
 पठितैरर्थवादैर्निराकाञ्चत्वेन च तदन्वयायोगात् । का तह्यस्य-

(१)—ब्रह्मा यज्ञीयकृत्वविशेषः, स हि सर्वेषामुद्गातादीनामृत्विजां कार्य-
 दोषोपशमनकारो सर्वद्रष्टा ।

(२)—ब्रह्मणा इदं गायेत-इत्येवं विधे क्वचिदप्यदर्शनात् ।

(३)—तूपरः शृङ्गहीनः, सच० अजातशृङ्गः पतितशृङ्गोवा. तथाहि ता०शु
 चतुर्थप्रथमे 'ताः सर्वमग्नाद्यमाग्नुवंस्ता एताक्षुपराः'-इत्यस्यभाष्ये— 'ताः पतितशृङ्गाः
 गावः सर्वान्तु-भवमग्नाद्यमदनीयमग्नुं प्राग्नुवन, ता गावक्षुपराः शृङ्गहीनाः दृश्यन्ते'
 इति ।

वाक्यस्य गतिः? इति चेत्, उच्यते—ब्रह्म-शब्दोऽत्र विप्रत्व-जाति-
हारेणोद्गातारं ब्रूते, यस्य च गानं तस्मिन्निषेधे सति विधि-निषे-
धाभ्यामेक-विषयाभ्यामुद्गातुर्गानं विकल्पते”^{५९} ॥

एकादशाध्यायस्य द्वितीय-पादे द्वादशेऽधिकरणे ब्रह्मसाम-
न्युत् कर्षः—^{६०}“पर्यग्निकरणे त्यागआलम्बोब्रह्म-सामनि । कर्म-
शेष निषेधश्च कर्मान्तर-विधिर्भवेत् । किं वोत्कर्षोऽवशिष्टस्य
ह्यारखोक्तिवदादिमः । अदृष्ट-वाक्य-भेदाभिर्द्रव्याभेदेन चान्तिमः ॥
वाजपेये ‘सप्तदश-प्राजापत्यान् पशून् सञ्चिनुते’-इति प्रकृत्य
श्रूयते—‘तान् पर्यग्निकृतानुत्सृजति’-इति, ‘ब्रह्म-साम्नालभते’-
इति, सप्तदशसु पशुषु पर्यग्निकरणेऽनुष्ठिते सत्युत्तरकाल-
भावी कर्मशेषः उत्सर्ग-शब्देन निषिध्यते, अश्वमेधे ‘पर्यग्नि-
कृतान् आरण्यानुत्सृजति’-इत्यत्र कर्मशेष-निषेधस्य प्रतिपन्न
त्वादत्रापि तथात्वेन सप्तदश पशवः पर्यग्निकरणान्ताः समा-
प्याः, आलभतिना च ब्रह्मसाम-काले कर्मान्तरम्-इति प्राप्ते,
ब्रूमः-कर्मान्तर-विधौ सप्तदश-जन्यादृष्टाद् भिन्नं किञ्चिददृष्टं
कल्पित, वाक्यभेदश्च प्राप्नुयात्, किञ्च ‘ब्रह्मसाम्नालभते’-इत्यत्र
द्रव्य-देवतयोरश्रवणात् न कर्मान्तर-विधिः सम्भवति (१) ।

(१)—अत्रेदं तलम्— शब्दान्तरम् १ अभ्यासः २ महत्कार्यं गुणः ४ प्रक्रियाध
नामधेयम् ६-इति षट् कर्म-भेद-हेतवः स्त्रीकुर्वन्ति, जैमिनीयाः । तथाचि, जैमिनीये
द्वितीय-द्वितीये प्रथमं सूत्रम्—“शब्दान्तरं कर्मभेदः कृतानुवम्भत्वात्”-इति । यजति
जुहोति, ददातोत्येवमादयो बहवः क्रियाशब्दाः श्रूयन्ते, तत्र सर्वत्रैव भावयेत्-इति
समं प्रतीयते, एवञ्च भावनावाचकत्वांशे एकत्वेऽपि ‘कृतानुवम्भत्वात्’ यथादि धातु
रूपानुवम्भकतभेदात् शब्दान्तरं त्वं स्तोकार्थमेव, सत्येवं कर्मभेदोप्यागतः इति तदर्थः,

तस्मात् पर्यग्निकरणानन्तरमेव कार्यस्य समदश पशुनामाल
आदि-शेषस्य ब्रह्म-साम-काले उत्कर्षो विधीयते, तथासति
अर्थप्राप्तः, पर्यग्निकरणानन्तर-भावि कर्म-व्यापारोपरमउत्सर्ग-
शब्देनानूद्यते”^{१०} (१) ॥

मन्त्र-लक्षणमारभ्य ब्रह्मसामोत्कर्ष-पर्यन्तैः पूर्व-मीमांसा
गतैः॥ द्वि-पष्टि-संख्याकैर्विचारैः सामवेदस्य क्रतुषूपयोगो विस्व-

* 'जैमिनीयैः'-इति सा० पु० पाठः ।

'सोमेन यजेत' 'हिरण्यमायेयाय ददाति' 'दाक्षिणानि जुष्टोति'-इत्यादि तद्गदा
हरणम् । तदंतर्ग्रायेनावकर्मभेदशब्दा - अपवादपादगत-विंशतितमः सूत्रानुसारेण
च समाधानम् । तद्धि सूत्रम्—“अद्रव्यत्वात् केवले कर्मशेषः स्यात्”-इति । 'केवले'
द्रव्यदेवतारहितवाक्ये 'कर्मशेषः' स्यात् कर्मणः उक्तस्य शेषः अपवादपादिरूपः स्त्रीकारिणी
भवति । कुतः ? 'अद्रव्यत्वात् (द्रव्यमित्युपलक्षणं देवताया अपि केवले इति सम्भवात्)
द्रव्यदेवतयोरश्रवणात्-इति तदर्थः । अतएवोक्तम्—'भ्रौवै साधारणं द्रव्यं देवता
मान्तरवर्षिकी । रूपवन्तौ ततो यागौ विधीयंते प्रथकृतया'-इति ।

(१)—अत्र द्वि— प्रजापतिर्देवता यस्य पशोः स प्राजापत्यः-इति तद्धितान्तं
प्रातिपदिक व्युत्पाद्य पश्चात् तद्धितान्त-प्रातिपदिकार्थस्य प्रजापतिर्देवतानिश्चित
पशोः कर्म-बहुत्व-विवक्षायामुत्पन्नं इमे द्वितीयाविभक्ति-बहुवचनं, तत्र प्रथमभावित्या
द्वितीयाविभक्तौरेव तावत्तद्धितोत्पत्तिवैलक्षण्यमन्वयो नास्ति, कुतः पश्चाद्भावित्यो
बहुवचनस्यान्वयः ? एवं सति प्राजापत्यत्वेनेन तद्धितान्तप्रातिपदिकेन एकपशुद्रव्य
मेकदेवतोपेतं यागस्य रूपं समर्पते, तादृशानां बहुत्वाद्य बहुवचनं ; बहुत्वविशेषः
सप्तदश इति निदिश्यते—तस्मादिदं बहुत्व्या कर्मभेदः । अतोवमेकस्मिन् पशो दृष्टे
स एवावर्त्यते, न हि पशुः पयन्तरसाकांचति ; अन्यथा एकस्मिन् पशो दृष्टे कृतस्वः
पशुगणश्चावर्त्तेत तच्चाट्टाद्यंमभविष्यत । विचारार्थं जैमिनीयद्वितीय-द्वितीय-
विशतितमे सर्वे (तद्वाक्ये) भाषितं ऋटम् ।

ष्टीकृतः (१) । अतः (२) स प्रयोजनवत्वाद्दृष्ट्वेदादिवदेवावश्यं व्याख्यातव्यः ॥

ः नन्वस्मिन् सामवेदे ब्राह्मणभागस्य व्याख्यातुं योग्यत्वेऽपि मन्त्रभागस्य न व्याख्यान-योग्यतास्ति, तत्रत्यानां मन्त्राणां गीति मात्रात्मकत्वात्—न खलु पद-वाक्य-व्यतिरिक्तायां स्वरस्तीभादि-साध्यायां गीती क्रिया-कारक-योजनाभिव्यङ्ग्यः कश्चिदर्थोऽस्ति यस्याभिव्यक्तये भवता गीतिर्व्याख्यायेत । यत् स्वरालङ्कार-लक्षण विशेष-कथनेन गीति-व्याख्यानं तत्पूर्वाचार्यै (३) रेव तत्त लक्षण-मन्त्र ग्रहणेषु सम्पादितम्-इति न तत्र त्वया यतितव्यम्, अतः कथं भवतः मन्त्रभाग-व्याख्यानम् ? अत्रोच्यते—न तावद् गीतिर्निराश्रया, तस्याः ऋचाश्रितत्वात् ; अतएव छन्दोगा उपनिषदोवमामनन्ति 'तस्माद्दृश्यधूढं' साम गीयते'-इति (४)गीत्याश्रयभूता सेयमृगपि मन्त्रएव, 'तेषामृग्यचार्यवशेन

(१) अवेदं वेद्यम् दक्षितानामेषां द्विषष्टिमङ्ख्याक-विचारणां जैमिनीय न्यायविस्तरादौ च तथा परः परः पाठादर्शनम्, प्रत्युत दृश्यते च तद सर्वत्र तेषां बहु-विधविषयक-बहुविचार-व्याय कृतं मिथो विभिन्न-देश-संस्थानम् । यदिच क्वचित् क्वचित् चतुर्णां पञ्चानामधिकरणानां वा साहित्यमस्ति, परं न तथा सर्वेषाम्, अध्याय-पादाधिकरण-व्यायस्य तत्र तदात्र च स्फुटदर्शनात् । तथाच सामवेद-क्रतु-विषयक-विचार-मङ्ख्या-निर्द्धारणे एवास्य तात्पर्यम्, मन्त्रलक्षणादात्रन्वयसामोत्कर्षमिति कथनं न नैरन्तर्यपरम् ।

(२)—प्रन्यारभ्ये एव नन्विति योविचार उपक्रान्तः तमिदानीमपमंहरति ।

(३)—पुष्पमूत्रकारादिभिः ।

(४)—छान्दोग्य-प्रथमप्रपाठक-षष्ठखण्डे ।

पाद-व्यवस्था' इति मन्त्र-विशेषत्वेन सूत्रि तत्वात्^(१); ऋगात्मक-
स्य तु मन्त्रस्य क्रियाकारकान्वयाभिव्यङ्गोऽर्थो विद्यते, स च क्र-
त्वनुष्ठान-कालेऽनुस्मर्त्तव्यः—इति ऋग्-व्याख्यानमवश्यं कर्त्त-
व्यम्”^(२)—“मन्त्रैरर्थानुस्मरणं तु प्रथमाधायस्य द्वितीयपादे चतु-
र्थ्याधिकरणे निर्णीतम्—मन्त्रा उरुप्रथस्वेति किमदृष्टैक-हेतवः ।
यागेषूत पुरोडाश-प्रथनादेश्च भासकाः । ब्राह्मणे नापि तद्भा-
नान् मन्त्राः पुण्यैकहेतवः । न तद्-भानस्य दृष्टत्वाद् दृष्टं वर-
मदृष्टतः । उरुप्रथस्वेत्ययं कश्चिन्मन्त्रः, तस्यायमर्थः भी पुरो-
डाश ! त्वं उरु विपुलता यथा भवति तथा प्रसर इति । एव-
मादयो मन्त्राः यागप्रयोगेषूच्चार्यमाणाः अदृष्टमेव जनयन्ति, न
त्वर्थ-प्रकाशनाय तदुच्चारणम्, पुरोडाश-ग्रथन-लक्षणस्यार्थस्य
ब्राह्मण-वाक्येनापि प्राप्तत्वात् (‘उरुप्रथस्वेतिपुरोडाशं प्रथयति’
इति हि ब्राह्मण-वाक्यम्) नैतद् युक्तम्, अर्थ प्रत्यायनस्य दृष्ट-
प्रयोजनसम्भवे सति केवलादृष्टस्य कल्पयितुमशक्यत्वात् ^(३) ।
तस्मात् दृश्यमानार्थानुस्मरणमेव याग-प्रयोगे मन्त्रोच्चारणस्य
प्रयोजनम्, ब्राह्मण-वाक्येनार्थानुस्मरणं सम्भवे मन्त्रेणैवानुस्मर-

(१)—पूर्वं भीष्माभायां द्वितीयप्रथमे मन्त्रविचारप्रक्रमे द्वाविंशत्तम सूत्रम् ।
'तेषाम्' मन्त्रभागानां यत्र भागे 'अर्धवशेन पादव्यवस्था' विद्यते स ऋगाख्यः; इदं
सूत्रे अर्धवशेनेत्यविबक्षितमिति शबरभाष्ये स्फुटम्, अन्यथा 'अग्निमाने पुरोहितम्'-
इत्याय स्यादुक्तम्, अत्र न स्यात् 'अग्निः पर्वभिर्हृषिभिः' इति; तस्माद् यत्र पादकृता
व्यवस्था स मन्त्र ऋगाख्यः इत्येव सारम् ।

(२)—तदुक्तम्—'लभ्यमाने फले दृष्टे नादृष्टफलकल्पना' ।

श्रीयमिति योनियमः तस्य दृष्टाः सञ्चवात् अदृष्टं प्रयोजनमस्तु”^{६९} ॥
 अस्मिन्नेवाधिकरणे (१) मतान्तरेण (२) पूर्वोत्तर-पक्षावाह —
 ६९ “मन्त्रब्राह्मणयोर्यद्वा कलहोविनियोजने । न मन्त्र-लिङ्ग-
 सिद्धार्थमनुवक्त्रोत्तरद् यतः । अस्य मन्त्रस्य लिङ्गेन विनियोगे
 ब्राह्मण-वाक्यम् अविवक्षितार्थं स्यात्, वाक्येन विनियोगे मन्त्र-
 लिङ्गं न विवक्ष्येत—इत्युभयोर्विरोधादप्रामाण्यं चोदनायाः-इति
 पूर्वपक्षः (३) । नायं विरोधः, प्रबलेन लिङ्गेन विनियोग-सिद्धौ
 वाक्यस्यानुवादकत्वात्-इतिराजान्तः”^{६९} ॥

(इति छत्सुस्य भाष्यस्यावतरणिका समाप्ता)

* ‘दृष्टार्था’-इति स० वि० पु० पाठः ।

(१) - उरुप्रथस्वति विषयवाक्यस्यैवाधिकरणैक्यम् ।

(२) - आसीत् कथन भट्टरहस्यादि-सोमांसा-जीवन-ग्रन्थ-निर्मातुः यागपद्धति
 प्रथयितुम् सोमांसक वरस्य भट्टेति प्रसिद्धस्यान्त वासो कान्यकुब्जो ब्राह्मणः प्रभाकर
 नामकः गुरु-दत्त-गुरुपाधिकः तस्य मतेनेति यावत् । शालिकनाथीय-प्रकरण
 पञ्चिकादौ छत्सुसं तन्मतं स्फुटतरम् ।

(३) - प्रमाणाध्यायसङ्ख्या प्रामाण्याप्रामाण्येव विचारोपयुक्त इति गुरोराशयः ।

(१) अर्थानुस्मरणाय व्याख्यातव्याः साम-योनि-भूताः ऋचः संहिता ग्रन्थे (१) छन्दोनामके समान्नाताः, ताः सर्वाः ऋचः आम्नात-क्रमेणेह व्याख्यायन्ते(१) ॥

(४) न च तासां क्रतुषु स्वातन्त्र्येण विनियोगोऽस्ति ब्राह्मणेन सूत्रेण च विनियुक्तानां साम्नामाश्रयतया (५) तदुपयोगात् तस्माद् ऋग्वेद-व्याख्यानद्वैतद्व्याख्याने विशेषेण विनियोगो नान्वेषणीयः (६) । सामान्येन तु विनियोगो यद्यपि ब्रह्मयज्ञ(७)-विप-योऽस्ति तथाप्यसौ कृत्स्नस्य वैदस्यैकएवेति नान्वेषण-प्रयासोऽस्ति(४) । नन्वेवमप्यृचामृषि-छन्दोदैवतान्यवगन्तव्यानि, अन्यथा प्रत्यवाय-प्रसङ्गात् ; तथाच छन्दोगा आमनन्ति— 'यो ह वा अवि दितार्षेय-छन्दोदैवत-ब्राह्मणेन याजयति वाध्यापयति वा स्थानुं

(१)—अथ पूर्व-संहिता-मूल-रूप-छन्दोनामार्चिकमात्रस्य भाष्यस्वावतरणिका ।

(२)—उक्तं पुरस्तात् सामानां संहिताग्रन्थौ द्वौ, तत्राद्यं इति विवेकतः ।

(३)—अथ तत्र ज्ञातव्य-विषयावार-न चेत्यादि ।

(४)—यदिच त्रिष्टदादि-लोमात्मकानामृच-साक्षात्सामपि विनियोगो दृश्यते, परं न ता ऋचः छन्दोग्रन्थ-पठिताः ।

(५)—आश्रयतैसाद्यं एवेति भावः ।

(६)—परन्तु यथा अथर्व-दीयानामृत्विजासुपकाराय ऋगभाष्ये ऋचां प्रत्येकस्य विनियोगो ज्ञापितः, इह तथा अस्यामृचि इदं गानं तस्य तत्र विनियोग इति भावात् विनियोगः कथं न भापितः—इति निश्चयकरकल्पः प्रश्न उज्जुम्भते ।

(७)—ब्रह्मयज्ञो वेदपारायणः । तथाहि मद्रः—

“अध्यापन ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्त, तर्पणम् होमोदेवो वनिर्भानो नृशोऽनियि पृजनम्” (३. ३०. ३०. ३०) “अध्यापन-शब्दे नाध्ययनमपि गृह्यते अपि। ३०. ३०. ३० इति वक्ष्यमाणत्वात्, अतोऽध्यापनमध्ययनञ्च ब्रह्मयज्ञः” इति तत्र कुम्भकः ।

वर्द्धति गर्त्तं वा पद्यति प्रवामीयते पापीयान् भवति यातया
मान्यस्य छन्दांसि भवन्त्यथ यी मन्त्रे वेद सर्वमायुरेति अयान्
भवंत्ययातयामान्यस्य छन्दांसि भवन्ति, तस्मादेतानि मन्त्रे मन्त्रे
विद्यात्-इति (१) । एवन्तर्हि तासासृचां क्रम-व्यत्यासेन
बह्वचैः (२) अप्यधीयमानत्वात् (३) तदीयानुक्रमणिकोक्तान्य-
थादीन्यत्रानुसन्धेयानि (४) ॥

(१)—आर्षेयत्राक्षणस्य प्रथम-प्रथम-खण्डे । इन्दोगदिति तु सामगानां यौगिकं
नाम ।

(२)—बह्वच-शब्दः ऋग्वेदपरः, सूक्तपरः, तदभिज्ञपरस्य तथाचात्र ऋग्वेदीयरिति
बोध्यम् ।

(३)—स्वकीयसंहिताग्रन्थे इति शेषः ।

(४)—साम्नां इन्दो नास्ति परस्मृषिदेवते ऋग्भ्यः प्रविभिन्ने आर्षेयदैवतयो-
र्त्राक्षणयोर्विज्ञानान् स्तएव, वक्तव्ये च ते भाष्यकारस्य, तदमे च कथं नोक्ते ? इत्यपि
प्रश्नोऽनवयोऽभ्युपेयोभ्युपगम्यवादिभिः ।

छन्दार्चिकः ।

—*—

अथ प्रथमप्रपाठके प्रथमार्चः ।

हरिः ओम् । *

(१) आग्नेयमैन्द्रं पावमानमिति काण्ड-त्रयात्मकोऽयं छन्दो-
नामकः संहिता-ग्रन्थः सोऽयमारण्यकेनाध्यायेन षट् सङ्ख्या
पूरकेण सह षड्भिरध्यायैरूपेतः (२) ।

* वेदाध्ययनाध्यापनारम्भ-सूचकमेतद् वाक्यम्, वैदिक-सम्प्र-
दाय-सिद्धम् । अध्ययनारम्भावसानयोरोङ्कारोच्चारणं मन्वादि-
विहितञ्च, तथाहि— “ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा ।

“स्रवत्यनोङ्कृतं सर्वं परस्ताच्च विशीर्यति”—इति मनुः २अ०
७४ श्लो० ।

(१) अथ ग्रन्थसंघटय किञ्चिद् वृत्ते ।

(२) —संहिता-लक्षणं त्वेवमुक्तम् नैकत्र-प्रथमाध्याय चतुर्थ-पाटादिखण्डे ‘परः
सन्निकर्षः संहिता, पद-प्रकृतिः संहिता, पदप्रकृतौनि मर्यचरणनां पर्यदानि-इति ।
अत्र भाष्यम् —‘परः’ प्रकृत्योः ‘सन्निकर्षः’ संज्ञं पः परस्परं स्वराणां स्वराधिकृतानां
व्यञ्जनाच्च, सा ‘संहिता’ इत्युच्यते । सा च पुनरिथं ‘पदप्रकृतिः संहिता’ अथ द्वौवधा
वर्णयन्ति— पदानां या प्रकृतिः संहिता, पद प्रकृतिः संहिता, विकारस्य संहितावोचि
पदानि प्रक्रियन्ते, तस्मान् संहितैव प्रकृतिः, विकारः पदानि-इत्येवमेकं मन्यन्ते ;
अपरे पुनः ‘पद-प्रकृतिः संहिता’ इति पदानि प्रकृतिर्यस्या मर्थं पद-प्रकृतिरिति,
किं कारणम् । पदान्येव हि स्रवत्यनोङ्कृतं संहिता भवति, तस्मान् पदान्येव प्रकृतिः

तत्र प्रथमे खण्डे^(१) याञ्च तस्ताः क्रमिणीदाहृत्य^(२) व्याख्यायते ॥

विकारः संहिता-इति । एवञ्च कृत्वा 'पद-प्रकृतौनि सर्वचरणान् पार्श्वदानि' सर्वेषां चरणानां सर्वशाखाकाराणामित्यर्थः ; किम् ? 'पार्श्वदानि' स्व-चरण-पर्ययेव यैः प्रति-शाखा-नियतमेव यदावप्यत्र प्रकृतौ क्रम-संहिता-स्वर-लक्षणमुच्यते तानोमानि 'पार्श्व-दानि' प्रातिशाख्यानीत्यर्थः ; आह किं तेषाम् ? इति, उच्यते—तानि 'पद-प्रकृतौनि पदं येपु संहितायाः प्रकृतित्वेन चिन्त्यते तानोमानि पद-प्रकृतौनि' तेषामपि स एव समयः-इत्यभिप्रायः ॥ आह किमुनरत्न साधीयः ? पदानां प्रकृतित्वम्, संहिताया विकारत्वम् ? उत वा विकारत्वम् पदानाम्, प्रकृतित्वं संहितायाः ?-इति ; उच्यते—संहितायाः प्रकृतित्वं ज्ञायः । आह किं कारणम् उच्यते—मन्त्रोच्चारणभिव्यञ्जमानः पूर्वस्वप्ने मन्त्रदृशः संहितैवाभिव्यञ्जते, न पदैः । अतश्च संहितामेतन् पूर्वमध्यापय-न्त्यनूचानाः ब्राह्मणा अधीयन्त साधो तारः । अपिच यज्ञकर्मीणि संहितैव विनि-युज्यन्ते मन्त्राः, न पदैः । यदि हि पदानि प्रकृतिरभिव्यञ्ज्यन्, संहिता पदैरेव मन्त्रोऽभिव्यञ्जेत ? पदान्येव च पूर्वमध्यापयिष्यन्, ब्राह्मणाः अधीयन्त साधो तारः, पदैरेव विनिधेय्यन्त मन्त्राः कर्मसु । न त्वेतत्-सर्वमस्ति । तस्मात् एतैर्विशेषैः हेतुभिः संहितैव प्रकृतिर्न पदानीति पश्यामः"-इति ॥ संहृत्य पठिताः यत्र मन्त्राः, सा संहितेति स्फुटार्थाः । अस्य हि सामवेदस्य चलारः संहिताग्रन्थाः, तत्र वेदसामोह-गाननामकौ गानग्रन्थौ द्वौ मण्ड्यौ, इन्द्रोत्तराभिधौ आर्षिकग्रन्थौ द्वौ तद्धारभूतौ तत्र इन्द्रोनामके पूर्वार्षिके काण्डवयात्मक संहिताग्रन्थे अध्यायाः पञ्च वर्तन्ते, आर-ण्याभिधयापरोऽध्यायः क्रोडपदमिव च, स षष्ठः ; तदयं इन्द्रो ग्रन्थः षडध्यायात्मकः सम्पन्नः । तत्रात्र प्रथमेऽध्याये यावन्तो मन्त्रा विद्यन्ते ते सर्वे एव अग्निमदकूलयितुं क्रतुषु नियुज्यन्ते, ततस्तत्समुदायः आग्नेयं काण्डमित्युच्यते, अग्निर्देवता अस्मिन्नि बिप्रश्च 'मास्यदेवता'-इत्यधिकारं 'अग्नेर्देवक'-इति अग्निश्चात् उक्तप्रत्यये विहिते तथा रूपं तथाविधे र्थश्च प्रतिपद्यते : एवं द्वितीयाद्यध्याययथात्मकमैन्द्रं, षष्ठमाध्याया-त्मकं पावमानम्, षष्ठमारण्यक्रम, अरण्येऽध्यायतया तस्य तथाविधं नामधेयम् ।

(१) - प्रथमाध्याये द्वादशखण्डाः सन्ति, तत्र प्रथमे दृश ऋचोविद्यन्ते ।

(२) - न हि विवरण-ग्रन्थकृदिवेह मन्त्रप्रतीकस्य-इन्द्रो नामपितृवकलः कृतस्त्वन्व-पठ एव यथाक्रममुद्धृतीऽभिगन्तुणां सुखबोधयेति भावः ।

अग्नयायाहीत्येषा^(१) भरद्वाजिन दृष्टा^(२) गायत्री^(३) आग्नेयी^(४) ।

(१)—ननु गानप्रचारभे गायत्रीसामेव ऋतम, तद्योन्येव चादौ व्याख्यातुं युक्तमिति चेत्-न, तस्याउत्तरा(६,९,१०,१) श्रुतत्वेन अतत्स्थानत्वात् ; गानारभे श्रुतिस्तु लोकशास्त्रधौरतुशासनादिति ध्येयम् ।

(२)—भरद्वाजादि नामधेयं पङ्कजादिवद् योगरूढम् । तथाहि—वाजस्या-
ग्रस्य भरणाद् 'भरद्वाजः', यष्टुमस्तस्य मेधा प्रिया इति 'प्रियमेधः', भर्जनाद् 'भृगुः'
अथेदमस्ति एतम्—प्रजापतिना आग्नेयं शृङ्गसम्पन्नौ हृतम् ततोऽर्घिषि व्याख्यायां
ममर्घिषि रत्नपद्मः, व्यपगते तस्मिन्नर्घिषि योऽज्ञारेयु जातः सः 'अङ्गिराः', अथैव अङ्गा-
रेषु जातस्तृतीयः 'अत्रि', व्रतं कर्म मद्दि मद्दत्त अस्य इति 'मद्दिन्नतः' - इत्येवं गाना-
रूपत्वात् 'विरूपः' इत्यादिकमभिधान-निर्वचनम् । स्फुटमेतत् निरुक्त-तृतीय तृती-
यान्ते तद्वाप्ये च । एतदकप्रयोग-फलं भरद्वाजर्षिः साक्षात् पश्यन् शिष्येभ्योऽस्या
उपदेशं ददौ-इत्यर्थः । तथाहि, निरुक्त-प्रथम षष्ठ-वर्तिश्रुतितमे—'साक्षात्
कृतधर्माण ऋषयो बभूवुः, तेऽवरेभ्योऽसाक्षात्कृतधर्मभ्य उपदेशं न मन्वान सम्प्राहः'
इति । अथ धर्मपदेन तज्जन्यं फलं प्राप्तं तस्यामूर्ध्वेनादृश्यत्वात्-इति, ऋषिभि
परिणामं पश्यन्ति इति ऋषयः इति च तयैव तद्वाप्ये विष्टतम् विचारतः । "उच्चा
वचैरभिप्रायै ऋषीणां मन्त्रदृष्टयो भवन्ति"-इति निरुक्त सप्रम-प्रथम तृतीये च । उच्चा-
वचैरित्यस्य कर्मणां श्रुति निन्द्यात्कृष्टापकृष्टयोर्धकैरित्यर्थः ॥

(३)—गोयन्ते स्तूयन्ते देवता अन्वयेति गायत्री, तदुक्तम्, नैरुक्त-सप्रम-तृतीये-
पद्ये—'गायत्री गायन्तेः श्रुति कर्मणः' इति । भैषा अष्टाक्षरात्मकै स्त्रिभिः प्रादेर्निवद्-
बन्धोनिशेषः, तत्परिस्फुटम् बन्धोपन्यस्य द्वितीयखण्डं 'बन्धः' इत्यधिकारे 'गायत्रा-
वसवः'-इत्याद्युक्त्वतः, तत्रैव निरुक्तं 'विगर्भना' इत्युक्तं च बन्धस्य चास्याः नियताक्षरा
दि-मन्त्रिवेश-रूपच्छेदनात्, तथाहि तत्रैव नैरुक्तम् 'बन्धांसि बद्धनादिति ।

(४)—आग्नेयी, अनया ऋचा अग्निर्देवोपास्य इत्यर्थः । तथाहि, निरुक्तं सप्रम-
प्रथम-प्रथमे—'यतकामऋषिर्ष्यां देवतायःमार्थपत्यमिच्छन् श्रुतिं प्रयुक्तं तदैवतः
स मन्वी भवति'-इति । अर्थपत्यमर्थपतेर्भावात्, अमुष्य देवतायाः प्रसादेन अह-
ममुष्यःथस्य पतिर्भविष्यामीत्याकारमित्यर्थः ।

२३ । त्सा २इ । वा२३४ औचोवा । ची२३४षी ॥१॥

४ ५ ४ र ५ र ४ १ र र १ :

२* अग्रआयाहोवी । तयाइ । गृणानोहव्यदाता । २इयाइ ।

१ र र २ १ ५ १ २ ५ र र
निहोतासत्त्विवर्हा२इइषि । वर्हा२इषा२३४ औचोवा ।

२ १ १ १ १
वर्हा२इषी२३४पु॥२॥१

४ ५ ४ र ५ र ४ ४ १ र र २

३^१ अग्रआयाहि । वापुइतयाइ । गृणा नोहव्यदा-

२ २ २ ५ १ २ १
१ताइये । निहोता२३४सा । त्सा२३४इवाइ । चा२३इ

५ ५
४इषोईचाइ ॥३॥

दोनां भक्षणाय । कोटशः सन् ? 'गृणानः' अस्माभिः स्तूय-
मानः (व्यत्ययेन कर्मणि कर्त्तृ-प्रत्ययः) पुनश्च किमर्थम् ? 'हव्यदा-
तये' (१) । देवेभ्योहविः प्रदानाय आगत्य च 'होता' देवाना-
माह्वाता सन् 'वर्हिषि' आस्तीर्णे दर्भे 'निषत्सि' (२) निषीद-
(सदेष्कान्दसः शपोलुक्) (३) ॥१॥

* कश्यपऋषिः, वर्हिष्यम् ।

१ गोतमऋषिः, पक्षः ।

(१)—'मन्त्रे (१,२,३) इत्यादिना क्लिनि दातिः सिद्धति ।

(२)—'हन्दिपरेऽपि' इति हन्दिस्थधिकारे व्यवहितताय (१,४,३२) इति पाणिनि-
स्मरणान् होतेति-पद-व्यवहितस्यापि नोत्यस्योपसर्गत्वम् ।

(३)—'अदिप्रभृतिभ्यः शपः'-इत्यधिकारे 'बहुलं हन्दि (०,४,४१)' इति
सूत्रान् ।

त्वमग्ने-इत्यस्या ऋष्याद्याः पूर्ववत् ।

सैषा द्वितीया ।

१९ ४२ ३ १ २ १ २ ३९
*त्वमग्रे यज्ञानां^१ होता विश्वेषां^२ हितः ।

४२ ३१ १४१९
देवैर्भिर्मानुषे जने ॥ २ ॥

४ ५ २ ४ २ ५ २ ४ ५ ४ १ १ २ २ २ २ २ २ २
१ १ त्वमग्रे यज्ञानाम् । त्वमग्नाद् । यज्ञानां होता । विश्वेषां
२
चारुइताः । देवैर्भारुइ मां । नुषेजना । औइहोवा ।
४
होपूइ । डा ॥४॥

हे 'अग्ने' त्वं 'विश्वेषां यज्ञानाम्' अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमादीनां सम्बन्धी 'होता' होम-निष्पादन-शीलः (जुहोति स्ताञ्छौलिकस्मृन्) यद्वा, 'यज्ञानां' यष्टव्यानां 'विश्वेषां' देवानां 'होता' आह्वता । एवं भूतस्त्वं 'मानुषे' मनोरपत्य-भूते यजमान-लक्षणे 'देवैर्भिः' देवैः (छान्दसोभिसएसभावः) देवनशीलैर्ऋत्विभिः 'हितः' निहितः गार्हपत्यादि-रूपे संस्थापितो भवसि । यद्वा । देवै-रेवेन्द्रादिभिरुक्त-लक्षणः सन् यज्ञानां निष्पादनाय यजमाने नियुक्तोसि ॥ २ ॥

* इयमेव उत्तरार्चिकस्य ६,२,१४,१ ।

† विश्वमना ऋषिः, सौपर्णम् ।

अग्निर्ब्रह्मणीत्येषा भरद्वाजिन दृष्टा, छन्दोदेवते पूर्ववत् ।
 नैषा चतुर्थी ।

२ २ ३ १ १ २ १ २ ३ १ २
 अग्निर्ब्रह्मणी जङ्घनद् द्रविणस्युविपन्यया ।

१ २ २ १ २ २ २
 समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ ४ ॥ ४

[वेत्रेसन् (१)] यद्वा, वेद-इति धन-नाम^(२) विश्वं सर्वं वेदो
 धनं यस्य, तम् ['बहुव्रीहो विश्वं संज्ञायाम् (६, २, १०६)'-इति^(३)
 पूर्वपदान्तोदात्तत्वम्] 'अस्य' प्रवर्त्तमानस्य यज्ञस्य^(४) 'सुक्रतुम्'
 निष्पादकत्वेन शोभन-कर्माणम्^(५) [अथवा क्रतुरिति प्रज्ञा-
 नाम^(६)] शोभन-प्रज्ञं वा । तं त्वां हृणीमहे-इति पूर्वेण
 सम्बन्धः ॥ ३ ॥ ३

'द्रविणस्युः' द्रविणं धनं^(१) स्तोत्रृणामिच्छन् [छन्दसि परे-

४-इयमेव उत्तरार्द्धिकस्य ६, २ ७, १ ।

(१)-विदज्ञाने ।

(२)-'धन नामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिः'-इति नैषङ्गम् २, ६, १० । तत्र वदरति
 चतुर्थम् निघण्टु द्वितीय-दशम-पाठात् ।

(३)-'बहुव्रीहो प्रकृत्या पूर्वपदम् ६, २, १'-इत्यस्यापवादः ।

(४)-'षष्ठो-निर्देशात् परिमसाप्रार्थमिति वाक्यशेषः'-इति विवरणम् ।

(५)-'कर्मानामान्युत्तराणि षड्विंशतिः'-इति नै० ३, १, १ । तत्रैकादशतमम् नि० २, १ ।

(६)-'प्रज्ञानामान्युत्तराण्येकादश'-इति नै० २, २, १४ । तत्र पञ्चमम् नि०

२, ६ ।

(१)-नै० २, १, १० । तत्र द्रविणं षड्विंशतितमम् नि० २, १० ।

^५ ^१ ^२ ^{५२ २} ^३
 I अग्निर्वत्रा । णारयि जा२३४ औहोवा । घा२३
^५ ^२ ^{१ २ १ २ २ २ २ २ २} ^१ ^२ :
 ४नात् । द्रविणस्युर्विपन्यया२ । औयिसमिद्धा२३ः शु ।
^{१ २ २} ^१ ^२ ^१
 क्रयाज्जतः । इडा२३भा३४३ । ओ२३४पु३ । डा ॥ ६ ॥
^{२ २ २ ४} ^५ ^{५ ४ ५} ^{१ २} ^२ ^{५ २}
 II अग्निरौहोवा ह्ययि । वृत्राणि । जाङ्गनात् । औहो
^२ ^{१ २} ^५ ^{१ ५ ७} ^{१ २}
 इवा३ । द्रविणा२३४स्यूः । औयिवोयिपन्यया२ । समायै३ ।
^{१ २} ^{५ २ २} ^{२ २ ३ १ १ १ १}
 धारःश२३४ औहोवा । क्रयाज्जता२३४पुः ॥ ७ ॥
^{४ ५} ^{२ १ २} ^{४ २ ३} ^५
 III ओग्नीः । वृत्राणि जङ्गनात् । औहोहो२३४ वा ।
^२ ^१ ^{२ १} ^{४ २ ३} ^५ ^{१ २} ^१
 द्रविणस्युर्विपन्यया । औहोहो२३४वा । समिद्धः शुक्र
^{४ २ ३} ^५ ^५ ^५
 या । औहोहो२३४वा । होपुतोईह्ययि ॥ ८ ॥ ४

च्छायां क्वच(२) । प्राप्तिपदिकेभ्यः इच्छायां क्वचित् सुगागमः(३) ।
 यद्वा । हविल्लक्षणं धनं तदात्मनइच्छन्नग्निः 'विपन्यया' [पनतिः

I, II, III त्रयाणामेषाम् अन्तर्धम् नाम, ऋषिस्तदनुगतः कल्पः ।

(२)—क्वचप्रकरणस्य वार्तिकमेतत् ।

(३)—'दुरस्युर्द्रविणस्युर्दृषण्यति विषण्यति ७, ४. २६' इति ऋषेण । 'क्वाण्डमि

१, २, १००' इति उपत्ययश्च ।

प्रेष्ठं वदत्येषा उशनसा दृष्टा, छन्दोदेवते पूर्ववत् ।

सैषा पञ्चमी ।

१२ २ १२ २२ २ १ २ २२
प्रेष्ठं वो अनिधिस्तुषे मित्रमिव प्रियम् ।

२२ २२ १ २ २२
अग्ने रथं न वेद्यम् ॥ ५ ॥ पू

स्तुत्यर्थः (४)] अस्माभिः क्रियमाणया स्तुत्या स्तूयमानः सन् (५)
‘वृत्राणि’ बलेन जगतामावरकाणि रक्षः प्रभृतीनि, तमांमि वा (६)
‘जङ्घनत्’ भृशं हन्तु [हन्तेर्यङ्लुगन्ताङ्ङिङर्थे क्लिट् (३, ४, ७)]
कोदृशोऽग्निः ? ‘समिद्धः’ समिदादिभिर्हविर्भिः सम्यग्दोषितः ।
अतएव ‘शुक्रः’ दीप्यमानः (७) । ‘आहुतः’ हविर्भिराहुतः ॥ ४ ॥ ४
हे ‘अग्ने’ (१) ‘वः’ त्वां [पूजार्थं बहुवचनं (२)] ‘स्तुषे’ (३) स्तौमि,

पू-इयमिव उत्तरार्द्धिकस्य ५, १, १२, १ ।

(४) - ‘अर्षति-कर्माणउमरे धातव्यतुथलारिरभन्-इति नै ३, ४, १० । तच्चेद
षोडशतमसं नि० पृ. १४ ।

(५) - ‘वि शब्दोवैविध्यार्थः । विविधया स्तुत्या, तृतीया-निर्देशात् स्तुतः सन्निति
वाक्यशेषः-इति विवरणकारः ।

(६) - ‘वृत्राणि शत्रु-कुलानि स्तोतुः यद्युषं इति वि० ।

(७) - ‘शुक्रः शुक्लवर्णः’ इति वि० ।

(१) - ‘सम्यग्दोषकवचनं द्वितीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्’-इति वि० ।

(२) - ‘एक वचनं न युञ्जीत शूरवादादि चेश्वरे’-इति शासन-मूलकमित्यर्थः ।
परं नेत्यस्य सर्वत्र ।

(३) - ‘स्तुषे’ मेदं सङ्गीतानेपदं मध्यमपुरुषैकवचनम् । विनार्हि ! पञ्चमस्य

४२ ५ ४ १ १ १ २ २ २ १
 । प्रेष्ठ वाः । अता२३यिथीम् । स्तूपेमिन्म । इवप्रा
 २ १ २ २ १ २ १
 २३याम् । अग्रायिरा३था३म् । नावा२३हा३३यि । दा
 ५ ५
 २३४योईहायि ॥ ८ ॥

४२ ५ ४ १ २ २
 ॥ प्रेष्ठ वाः । ओहायि । अता२३यिथीम् । स्तु पा यि ।
 १ ४ ५ २ २ १ २ २
 मिन्म । इवा२प्रा२३४याम् । औहोऽयि । अग्ने
 १ १ ४ २ ५ ५
 राथा२३म् । ना२३वे३ । दा३४पुयीईहा । यि ॥ १० ॥

५ २ १ १ २
 ॥ प्रेष्ठ वोहाउ । अतिथायिम् । स्तुपेमिन्मिवप्रा२३
 २ १ २ १ २ ५ २ २ १ २ १ १ १
 याम् । अग्राये३ । रा२था२३४ औहो वा । न वेदिया२३४
 १
 पुम् ॥ ११ ॥ पु

अहमुशनाइति शेषः । कीदृशम् ? 'प्रेष्ठ' स्तोत्राणामन्नाकं धन

I, II, III, त्रयाणामेषामुशना ऋषिः, शैरिपं नाम ।

लकारस्यात्मने पठे उत्तमपुरुषकवचनम् - इति वि० । तथाहि 'दिव्यश्रुत्तं लोति २.
 ४, २४' - 'लेटोऽडाटो २. २. २४' इति सूत्रद्वयाभ्यां माधनीयम् ।

त्वं न इत्येषा सुदीति-पुरुमोढाभ्यां तयोरन्यतरेण वा दृष्टा,
कन्दोदेवते पूर्ववत् ।

मैषा षष्ठी ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
त्वं नो अग्ने महोभिः पाहि विश्वस्या अरातेः ।

३ २ ३ १ २ २ २
उन द्विषोमर्त्यस्य ॥ ६ ॥ ६

दानेन प्रियतमम् । 'अतिथिं' सर्वैरतिथिवल्यूज्यम् । यद्वा
[अत सातत्य-गमने । ऋतन्यज्जीत्यादिना अतिरिथिन्] सततं
देवानां हविः प्रदातुं गच्छन्तम् । 'मितमिव' सखायमिव 'प्रियं'
स्तोतुः प्रोणन-करं । 'रथं न' (४) रथमिव 'वेद्यं' वेदोधनं धन-
हितं लाभ-हेतुं, यथा रथेन धनं लभते, तद्वत्, स्तोत्तारोऽनेन धनं
लभन्ते, तादृश-धन-लाभ-कारणम् ॥

“अग्ने”-इति कन्दोगानाम्, “अग्निम्”-इति बहुवचानां
पाठः ॥ ५ ॥ ५

हे 'अग्ने' त्वं 'नः' अस्मान् 'महोभिः' पूजाभिः 'महद्विधनैर्वा'
'पाहि' रक्ष । कस्याः पाहि ? 'विश्वस्याः' बहुविधात् 'अरातेः'

६ नास्तोयमुत्तरार्चिके ।

(४) —'प्रतिषेधार्थिः' पुरस्तात् ३ ३ ३ उपमाधीयउपरिहात् १,२,३, -इति
नबल्लभासमादत्त परस्ताच्छ्रुतस्य न शब्दः इवार्थः ।

५ २ २२ १२२ १२ २ २ १२ २ २२
 I त्वन्नोयाग्ने मत्तोभिः । पाक्षीयि वीक्ष्वा । स्या अरातेः ।
 १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
 उनाद्वाऽऽथिषाः२ः । मर्त्यस्य । इडाः२३भाः३३ । आः३४इ ।
 डा ॥ १२ ॥

४२ ४२ २४ ५ ५ २२१ २ २
 II त्वान्त्वन्नोअग्नेम । होई भाईः । पाक्षी वीश्वा । औः३हो ।
 १ २ २ १ २ १ २ - १ २
 स्या औः३हो । आरातेः । उनाद्वाऽ ईषाः२ । मर्त्याः२याः२३४
 ५२२ २ ११११
 औः३होवा । स्याः३४५ ॥ १३ ॥ ई

अदातुः सकाशात् अदानाद्वा (१) पाहि । त्वमेव महङ्गनं दत्वा
 अदातुरदानाद्वा सकाशाद्द्रक्षेत्यर्थः । यद्वा मत्तोभिः (२) युक्तस्त्व-
 मिति योज्यम् । 'उत' अपिच । 'द्विषः' द्विटुः 'मर्त्यस्य' मर्त्यात्म-
 काशात् पाहि अस्मभ्यं बलं दत्वेति भावः । अथवा मर्त्यस्य द्विषो-
 द्विषाद्द्रक्षेति सम्बन्धः । अरातेरित्यस्य अदानादितिपक्षे तत्रापि
 मर्त्यास्यादानादिति सम्बन्धनीयम् (३) ॥ ६ ॥ ई

I साकमश्वऋषिः, सास्वर्गम् ।

II स एव ऋषिः, वार्त्तघ्नम् ।

(१)—'अरातिः शब्दः, क्लोलिङ्गनिर्देशो जात्यपक्षः, सर्वस्याः शत्रुजानं सकाशात्-
 इति वि० ।

(२)—'कैः' सामर्थ्यात् पालनैः-इति वि० ।

(३)—विषयप्रत्ये लक्षणात् प्राक् 'अग्निर्मूर्धा (इ० १, १, ३, ७-उ० ७, १, १६, १)'-इत्येषा

एह्वस्वित्तिषा भरद्वाजेन दृष्टा, कन्दोदेवते पूर्ववत् ।

मैषा मप्रमी ।

२ २ १ २ २ ३ १ २ २ १ २ २ १ २

एह्व षु ब्रवाणि तेऽग्न इत्येतरा गिरः ।

२ १ २ २ १ २

एभिर्वर्द्धसि इन्दुभिः ॥ ७ ॥ ७

५ २ २ २ ५ २ ५

। एह्वषूरे ब्रवाणाईयि तायि । अग्नइत्येतरागांरे

यिराः । एभांर्यिर्वर्द्धा । सयांरेच्चांरे४इयि । दूरे४भोई

चायि ॥ १४ ॥

५ २ २ २ १ ५ २ २ २ २ २ २

। एह्वषु ब्रवौ होणायिनायि । अग्न इत्येतराऽग्नींराः ।

२ २ ५ २ १ २ १ ५ ५

एभिर्वांरे४इर्द्धा । सयांरेच्चांरे४इयि । दूरे४भोईचायि ॥

१५ ॥ ७

हे 'अग्ने' 'एहि' आगच्छ 'ते' तुभ्यं त्वदर्थं- 'गिरः' स्तुतीः

७ इयमेव उत्तरार्चिकस्य १, १, २१, १ ।

। । अनयोर्वत्स ऋषिः, शौनःशेषम् नाम ।

यास्याता, दत्ता च तदे यमवतरणिका- 'अग्निर्मूर्द्धा' दिवः परापररूपेण व्यवस्थितोऽग्न्या
दृष्टि अग्निः स्तूयते । अग्निर्मूर्द्धा दिव इति मन्त्रः अतस्यो न भवति, 'त्वन्नो अग्न
मघोभिरित्यादिरतस्यः, अयमित्यभिनयेन दर्शयति'—इति ।

त्वामग्निद्व्येषा भरद्वाजेन दृष्टा, छन्दोदेवते पूर्ववत् ।

मैषा नवमी ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ .
त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्यत ।

३ १ २ २ २ ३ १ २
मूर्द्ध्वा विश्वस्य वाघतः ॥ ८ ॥ ८

५ २ ५ २ ५ २ १ २ १ २
। त्वामग्ने पूष्काईरादधी । आथर्वा । नायिः । अमा१
२ ५ २ ५ २ ५ ४ ५
न्या२३४ता । मूर्२३४र्द्धी । वा२३४यिश्वा । स्य वो वा ।
४ . ५
घाऽपुतोईचायि ॥ १८ ॥ ८

हे 'अग्ने' 'अथर्वा' एतत्सञ्ज्ञकृषिः 'त्वां' 'पुष्करादधि' पुष्करे

८ नास्तोयमुत्तराश्विके ।

। वाध्वाश्विः सुमित्र ऋषिः ।

तत्र प्रथमपुषधादिनिर्देशेन परोक्षार्थेषु नियुक्ता पयो, यथा - अग्निर्वाणि जुह्वनत्
इति पुरस्ताद्गता, इहैव 'आ ते वत्सामनो यमत'-इति पूर्वदलञ्च । मध्वद्गादि
निर्देशेन यत्र देवः प्रत्यक्षीकृतो बुद्धान् मा द्वितीया, यथा - अग्निश्चाथाहि वीतथे
इति प्रथमा, इहैवोत्तरदलञ्च । आत्मानमेव कोतव्यमधिकृत्य अभिव्यक्ता तृतीया, यथा -
'अग्निद्विपितुष्यरि मेघावृतस्य अपह । अहं मूर्ध्वाऽजनि । ३०२.५, १, ८' विष्टतथै-
तत् समसम्—नैवक्तो तद्वाथे च मग्नम् प्रथम प्रथमादिवथे ।

वैषा दशमी ।

११ १२ ११ १२ १ २ १ १ २ २ २

अग्ने विवस्वदाभरासभ्यमूतये मचे ।

११ २ २ २ २

देवो ह्यसि नो दृशे ॥ १० ॥ १०

पुष्कर-पर्णे 'निरमन्थत' अरण्योः सकाशादजनयत् । कौटुशा-
त्पुष्करात्? 'मूर्द्धः' मूर्ध्ववहारकात् । 'विश्वस्य' सर्वस्य जगतः
'वाघतः' वाहकात् [“पुष्करपर्णे हि प्रजापतिर्भूमिमप्रथयत् तत्
पुष्करपर्णे प्रथयत्” इति श्रुतेः । भूमिश्च सर्वजगतआधार-भूतेति
पुष्करपर्णस्य सर्व-जगद्धारकत्वम् । अत्र पुष्कर-शब्देन पुष्कर-
पर्णमभिधीयते, इत्येतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमास्नातम्—“त्वामग्ने
पुष्करादधीत्याह, पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रुतमविन्दत्”-इति^(१) ॥ ८ ॥ ८

'१० इयमेव उत्तराच्चिकस्य ८, १, ६, १ ।

(१)—विवरणकारस्त्वे पान्यथैव व्याख्याता, तथाहि—“अत्रे निवासमाचक्षते—सर्व
सिद्धमन्थतममसासोत्, अथ मातरिश्वा वायुः आकाशे मूकमग्निमपश्यत् स तम् मथ्नात् ।
अथर्वे ऋषिः तदेतदुच्यते—हे अग्र । त्वाम् पुष्करमित्यन्तरिक्षनाम (नि० १, ३, १२)
तस्मात्, अधिशब्दश्च 'अधिपरी' अनर्थकौ १, ४, ८९ इति कर्मप्रवचनीयः पादपूरणः ।
'निरमन्थत' नितरां मथितवाम् । कौटुशादन्तरिक्षात्? उच्यते—'मूर्द्धः' प्रधानभूतात् ।
कस्य? उच्यते—'विश्वस्य' सर्वस्य 'वाघतः' ऋत्विङ्नामैतत् (नि० १, १८, २) अन्त-
र्गतमर्थज्ञानं द्रष्टव्यम् अलिङ्गोपजमानस्य च, पृष्ठीनिर्देशान् अर्थायेति वाक्यशेषः”
इति ।

^२द्विया ^१२ । ^२ओऽ । ^२वाङ्छायि । ^१ओऽ । ^२वाङ्छायि । ^१सारयि
^२नारङ्ग ^५ओँचो वा । ^२दशे ^१ऽ१ ॥ १८ ॥ १०

इति प्रथमा दशति * ॥

त्यादिदेशेऽतियोतमानः प्रत्यक्षेण दृश्यसे तस्मात्त्वां विशेषेण
 प्रार्थयामहे-इत्यभिप्रायः ॥ १० ॥ १०

इति मायणाचार्यविरचिते माधवोद्ये सामवेदार्थप्रकाशे बृन्दोद्याख्याने
 प्रथमस्याध्यायस्य प्रथमः खण्डः ॥

* मूलं महृष्टेषु षडधिकपुस्तकेषु सर्वत्रैव 'दशति'-इत्येव पाठः । उदीच्य-
 मुद्रितेऽपि तथैव । विवरणपत्रे 'दशत्या'-इत्येवम् । सायण-मते तु खण्डइत्येव साधुः ।
 इह मूलानुरोध एवाश्रितः ।

अथ द्वितीयखण्डे

मयं प्रथमा ।

(आयुङ्क्त्वाहिकृषिः) ० ।

२ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
नमस्तौ अग्नञ्जसे गृणन्ति देव कृष्टयः ।

१ २ २ १ २
अमैरमित्रमर्दय ॥ १ ॥ ११

४ ५ २ ४ ५ १ २ १ १ २
। नमस्तौ । होत्रायि । अजसाज्ञयि । गृणांन्ता२३४
५ १ ० १ २ १ २ ५ २ २
यिदे । वाकृष्टया २ः । अमायेः । आ२मा२३४ औहोवा ।
२ २ १ १ १ १
त्रमर्दया२३४ ५ ॥ १ ॥ ११

हे 'अग्ने ! देव' ! 'ते' (?) तुभ्यं 'नमो गृणन्ति' नमस्कार-शब्दः

११ इयमुत्तरार्चिकस्य ८, १, १२, १ ।

। ऋषिरविदितः संवर्गानाम् ।

* इत आरभ्य खण्डद्वये भाष्यकृता ऋष्यादिकं नोक्तिवितम् । तत्र छन्दस्य देवतायाश्च प्रथमखण्डतो वैलक्षण्यभावादकीर्तनं मुख्यवर्षितम्, परमपिनासा प्रकटने कोहेतुर्नापलभ्यते ; प्रत्युत नत्प्रकाश एव लक्षितः इति विवरणग्रन्थे दृश्यते सर्वत्र वेद-विज्ञानगतः कृतः ।

(१) — 'षष्ठेऽक्षरमिदं द्वितीयेकवचस्य स्थाने द्रष्टव्यम्' - इति वि० ।

सैषा द्वितीया ।

(वामदेवऋषिः ।)

११ १ ३ १० ३२ ३१२
दूतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यम् ।

११ ३२
यजिष्ठमृञ्जसे गिरा ॥ २ ॥ १२

५८४ १ १ ५८ १ १२ १
। I दूताहं वो विश्ववेदसाम् । हव्यवाहाम् । अमांश्च
५ ५ १ १ १ २ २ १
त्तांश्च याम् । यजिष्ठम् । ऋ । जसेश्चायि । गिरा ।
१ १ ५ ५
श्रीहोवा । होऽपुइ । डा ॥ २ ॥ १२

मुञ्चारयन्ति । किमर्थम् ? 'ओजसे' बलाय (१) । के ? 'ऋष्टयः'
मनुष्याः (२) यजमानाः [अतोऽहमपि गृणामित्यर्थः] त्वं च
'अमैः' बलैः (४) 'अमित्रं' शत्रुम् 'अर्द्यं' नाशय ॥ १ ॥ ११

हे अग्ने ! 'विश्ववेदसं' विश्वं समस्तं वेदीधनं यस्यासौ विश्व-
वेदाः तम्, सर्वविदं वा । 'हव्यवाहं' (३) 'देवेभ्यो हविषां वोढारम्' ।

१२ नास्तोयमुत्तरार्द्धिके ।

(१)—ओजरति बलनामसु पठितम्-नि० १, ८, १ ।

(२)—ऋष्टिरिति मनुष्यनाम, नि० १, ३, ८ ।

(४)—'रोत्रैर्भेषिर्वा' इति वि० ।

(३)—'वहच ३, २, १५' इति पिवः ।

५ ४ १२२५१ २१ ० २१ २
 । उपत्वाजा । मयो२गि । रओयिययू२ः । दायिदीग्-
 २ १ २१ ० २२१२ २ २ २
 तिर्हविष्कृ । तओऽयिययू२ः । वायोरा२३ नी । कया३
 ४ ५ १२ १२ ११११
 स्थाऽपुयिराईपूईन् । अश्वा३गावा२३४पुः ॥ २२ ॥ २

५ २ २ ५२ १ २ १
 । उपत्वाजामाईयोगिराः । दाऽयिदिग् । ताऽयिः ।
 २ ३ ५ ५२२ २२ ४५ १ २
 द्वी२र२कार२३४र्ताः । वायोरनाहयिकाया । स्थायिरा ।
 २२ ५ ४ ५
 श्रीचो२३४वा । ई डा ॥ २३ ॥ १३

उपतिष्ठन्ते । 'वायोः' (१) 'अनीके' (०) समीपे त्वां समेषयन्त्यः
 'अस्थिरन्' (८) अतिष्ठन् ॥ ३ ॥ १३

। आभम् ।

।। श्रीष्टीयम् ।

(१) -- वाति गच्छति 'ह्रवापाजिनिस्रदिसाध्यश्वाभ्युष्ण' (७० १, १, १) वायुः ।
 'वायुर्गन्ताः सर्वथज्जानयद्दानं प्रति गन्तुस्त्व' इति वि० ।

(०) -- 'अनीके शब्दोसुख-वचनः' इति सि० ।

(८) -- 'इन्द्रसि लङ् लुङ् क्लिष्टः' (४, ४, ६) इति काल-सामान्ये लङ्, 'प्रकाशने
 श्यो वाक्शयोश्च' (१. २. २४) इति आह्वाने पदं अत्ययेन आस्य रन् ।

सैषा चतुर्थी ।

(मधुच्छन्दऋषिः)

१२ ४१ २२ २ ४२ २२
उप त्वाग्ने दिवे दिवे दोषा वस्तर्द्धिया वयम् ।

२२ १२ २१२
नमोभरन्त एमसि ॥ ४ ॥ १४

२१ ४२ ४२ १ १ २१२
१ उपात्वाग्नेदिवेदिवायि । दोषावास्ताः । धिया-
१ १ २१२ १ १
वयम् । नामोभारार । तथेमाग्नेसाग्नेयि । त्रोरग्ने
पुद्ग । डा ॥ २४ ॥ १४

हे 'अग्ने' 'वयम्' अनुष्ठातारः 'दिवे दिवे' प्रतिदिनं 'दोषा-
वस्तः' (१) रात्रावहनि च 'धिया' बुध्या 'नमोभरन्तः' नमस्कारं
सम्पादयन्तः 'उप' समीपे 'त्वा एमसि' त्वामागच्छामः ॥ [उप-
शब्दस्य निपात-स्वरः १] । 'त्वामो द्वितीयायाः (८, १, २३)' इति

१४ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ४

। वैश्वामित्रम् ।

(१)—'दोषेति रात्रेर्नाम (जि० १, ७, ९) यन्ता चाच्छादयिता, रामो यः खन
ष्योतिषा तमांश्चाच्छादयति सदोषावक्ता, तस्य सम्बोधनम् अं 'दोषावक्ताः'
इति वि० ।

(२)—'निपाता चाप्युदात्ताः (५, ११)' इति ब्राह्मणसूत्रम् ।

षष्ठ पञ्चमी ।

(शुनःशेषच्छ्रमिः) ।

१२ ११२ ११२ ११२
जराबोध तद्विविद्धि विशे विशे यज्ञियाय ।

११ ११२ १२
स्तोमद्रुद्राय दृशीकम् ॥ ५ ॥ १५

युष्मच्छब्दस्यानुदात्तस्वादेशः । दीषा-शब्दोरात्रि-वाची (नि०-१, ७, ८) । वस्तः-इत्यर्हवाची (नि० १, ८, १) । इन्द्रसमासे कार्तिकौजयादित्वादाद्युदात्तः (१) । सावेकाचइति धियोवि-भक्तिरुदात्ता (४) । नमः-इति निपातः, (५) ; यद्वा, नञ्विषयस्येत्याद्युदात्तः (६) । भरन्तइत्यत्र शपः पित्वात् (७) शतुर्लसार्वधा तुकत्वाच्च (८) अनुदात्तत्वे सति धातु-रूपः (९) शिष्यते (१०) ।

१५ इयमुत्तरार्चिकस्य ८, २, ३, १ ।

(१)—'कार्तिकौजयादयश्च (६, २, ३७)'-इति पाणिनिस्त्रयम् ।

(४)—'सावेकाचस्तृतीयादि विभक्तिः (६, १, १६८)'-इति पा० ।

(५)—'तथाच निपातस्वर आद्युदात्तः ।

(६)—'नञ्विषयस्यानिसकस्य (२, १)'-इति शा० ।

(७)—'सुप्तितावतुदात्तौ (१, १, ४)'-इति पा० ।

(८)—'नास्यनुदात्ते तु छिद्दुपदेशात्तसार्वधातुकमनुदात्तमङ्गिकोः (६, १, १८६)'-

इति पा० ।

(९)—'धातौः (६, १, १६२)'-इति पा० । चलोदात्तः स्यात् ।

(१०)—'सतिश्रद्धस्वरनलोचकृतमन्यत विकरचभ्यः' इति निघमादिनि भावः ।

४ ४ १ १ १ १ १
 । जारा । बोधा२ बोधा२ । तद्विविड्यायि । विशेवा
 १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
 यिशे२ । यज्ञा२३ । याया३४ औहोवा । स्तोमाऽ० रुद्राय
 १ १ १
 दृशीकाम् ॥ २५ ॥

४ १ १ ४ ४ १ १ १ १ १ १
 II जराबोधोवा । ताद्विविड्यायि । विशायिवा२३
 १
 यिशे । यज्ञियाया । स्तोमाऽ० रुद्रा२३याऽ । दृशीको३४५
 इ । डा । २६ ॥ १५

एमसीति 'इदन्तोमसि (२,१,४६)'-इत्यनेन इकारः, 'तिङः-
 इति (११) निघातः] ॥ ४ ॥ १४

हे 'जराबोध' जरया स्तूत्या बोध्यमानाम्ने ! 'विशे विशे' तत्तद्यज-
 मान-रूप-प्रजानुग्रहार्थं 'यज्ञियाय' यज्ञ-सम्बन्धनुष्ठानसिद्ध्यर्थं
 'तद्' देवयजनं 'विविडि' प्रविश । यजमानोपि 'रुद्राय' क्रूरा
 याग्नये तुभ्यं 'दृशीकं' दर्शनीयं समीचीनं स्तोत्रं करोतीति शेषः ।

I, II हे इमे जराबोधीये ।

अत्र, यास्करेण व्याख्यातवान्—“जरास्तुतिः, जरतेः स्तुति-
 कर्मणः, तद्वाधतया बोधयितरिति वा तद्विविद्धि तत्कुरु,
 मनुष्यस्य यजमानाय स्तोमं रुद्राय दर्शनीयम् इति” (१०,१,८) ।
 जराबोध, ‘जृष् वयोहानौ’ अत्र तु स्तुत्यर्थः^(१) । “षिद्धिदादिभ्यो-
 ऽड् (३,३,१०४)” इत्यड् प्रत्ययः, अतष्टाप् (४,१,४), जरया
 स्तुत्या बोधोयस्यासौ जराबोधः; यद्वा, जरया बोध्यते इति जरा-
 बोधः, कर्मणि^(२) आसन्विताद्युदात्तत्वम्^(३) । विविद्धि
 ‘विश्व प्रवेशने’ लोटोहिः (३,४,८,७), ‘बहुलं छन्दसि (२,४,७६)’-
 इति शपः झुः, अभ्यास-हलादिशेषौ (६,१,४१७,४,६०) ‘हुभलभ्यो-
 हेर्द्धिः (६,४,८७)’ इति हेर्द्धिरादेशः, षत्व-ष्टुत्वे (८,२,३६१८,४,४१);
 यद्वा, विष्णु व्याप्तवित्यस्य लोष्ण् मध्यमैकवचने अभ्यासस्य गुणा-
 भावः । विशे विशे, सविकाचइति (६,१,१६६) चतुर्थ्याउदा-
 त्तत्वम् । ‘अनुदात्तञ्च (८,१,३)-इत्याम्नेडितानुदात्तत्वम्^(४) ।
 यज्ञियाय, ‘यज्ञत्विरभ्यां घ-खञो (५,१,११)’-इति घः । टृशोकम्,
 अनिटृशोभ्यां चेति कीकन् प्रत्ययः, नित्वादाद्युदात्तः (५)(०)॥५॥१५

(१)—निघण्टौ तृतीयस्य सप्तदशे षर्षतिकर्मसु षडनकारपाठात् ।

(२)—‘षकर्णरि च कारके सञ्ज्ञायाम् (३, ३, १६)’-इति सूत्रात् ।

(३)—‘आसन्वितस्य च (६, १, १६८)’-इति सूत्रेण ।

(४)—‘तस्य परमाप्तेऽङितम्’-इति ८, १, २ ।

(५)—‘अङित्यादेर्नित्यम् (६, १, ११७)’-इति सूत्रात् ।

(०)—‘अत्रेतिहासमाचक्षते—अग्निः श्वनःशं पशुवाच—वदं क्षुचि, रौद्रा हि
 पशवः; स तं प्रत्यवाच—माचं आनामि षड् लोपुष्, लमेव षेनं क्षुचोति । तदेतद-
 तथा ऋचा चक्षते ।’ ३ ७। हे ‘जराबोधः’ यन्नामबोधः तन्नमेव ‘विविद्धि’ वेत्

अथ षष्ठी ।

(मिधातिथिर्ऋषिः) ।

२१ १ २२ १ २ २ २ १ २ १ २

प्रति त्यञ्चारु मध्वरं गोपोथाय प्रचूयसे ।

२१ २ १ १ २

मरुङ्गिरय आ गच्छि ॥ ६ ॥ १६

२१

४२ ५

२२ २ १२

२ १

। प्रतित्याञ्चारुमध्वराम् । गोपोथा । याऽ । प्राङ्गया

५

२१ २

१

२२ १

२ ५ ५

२३५सायि । मरुङ्गिः । आग्रा आगच्छा । औञ्छोवा ।

५
होऽपु इ ॥ डा ॥ २७ ॥ १६

१६ नाम्नीयमुत्तरार्चिके । ५

। मारुतम् ।

जानामि. नाहम् ; अथवा 'विपिच्छिड' विष्णुवाप्राप्तित्येतस्येदं रूपम्, अथवा धातुः, वेपइति कर्मतामसु पाठान् नाम्नां वाख्यातवन्नात्, कर्मणि च करोत्यर्थस्य मन्त्रवात् करोत्यर्थोपि नाप्रार्थ एवेति गम्यते, तत् कुर्वित्यर्थः । किन्तु । उच्यते 'विष्णुविष्णे' मनुष्यस्यार्थाय, 'यज्ञियाय' यज्ञस्यार्थाय, 'सोमम्' सोमम् 'बदाय' 'दृष्टीकम्' दर्शनार्थाय । अथवा रोदन क्रियायोगात् अग्निरेवात्र बद् उच्यते, जगदोप इत्यपि अन्तराख्यनः सम्बोधनम् । प्रैषथ । हे मदीयान्काराणाम् । कुष-किन्तम् । सर्ष मनुष्याणां यज्ञस्यार्थाय 'सोमम्'-इति, वि० ।

अथ मन्त्रो ।

(शुनःशेषऋषिः) ।

१ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २
 अश्वं न त्वा वारवन्तं वन्दध्या अग्निन्नमोभिः ॥

३ १ २ ३ १ २
 सम्नाजन्तमध्वराणाम् ॥ ७ ॥ १७

[त्यच्छब्दः सर्वनामस्तच्छब्द-पर्यायः] हे 'अग्ने' यीयन्नः चारुः
 अङ्ग-वैकल्य-रहितः 'त्यम्' तथा वधं 'चारुम् अध्वरं' 'प्रति' लक्ष्य^(१)
 'गोपोथाय' सोम-पानाय 'प्र ह्यसे' प्रकर्षेण त्वं ह्यसे । तस्मा-
 दस्मिन्नध्वरे त्वं मरुद्भिर्दवशिषैः सह 'आ गहि' आगच्छ ॥ [सिय-
 मृग्यास्केनैवं व्याख्याता—“तं प्रति चारुमध्वरं सोमं पानाय
 प्रह्यसे सोऽग्निर्मरुद्भिः सहागच्छ”-इति (१०, ३, १२) ॥ ६ ॥ १६

अध्वराणां यज्ञानां 'सम्नाजं तं' सम्नाट्स्वरूपं स्वामिनमग्निं
 त्वां, 'नमोभिः' स्तुतिभिः 'वन्दध्वै' वन्दितुम् ^(१) प्रवृत्ता इति

१७ इयमुत्तरार्द्धिकस्य ८, १, ७, १ ।

(१)—'प्रतीत्येष लक्षणो कर्मप्रवचनीयः'-इति वि० । 'लक्षणेऽप्यमूताख्यान भागवीध्याम्
 प्रतिपर्यन्तवः' १, ४, ८० ।

(१)—'तुमर्थे—से, देन, असे, असेन् क्से, क्सेन, ध्वै, अध्वेन, कध्वै, कध्वेन,
 अध्वै, शध्वै, तवै, तवेङ्, तवेनः (३, ४, ८)'-इति पा० ।

१ २ ३४ ५ १ २ ३४ ५
 । आश्वा । औचो२३४वा । नात्वा । औचो२३४वा ।
 ४४५ ४ १२ ३४ ५ ४४४
 वारं वन्तं वन्दध्या । अग्रा । औचो२३४वा । नमोभिः
 ४४५ ४ १ २४ २ १ ४ ५ ४
 सम्राजन्ताम् । आध्वराणाम् । औचो२३४वा । चोपुई ।
 डा ॥ २८ ॥

५ ५ ४ ४४ ४४ ५ ४ ० १ ४ ४
 II अश्वन्नत्वावारवन्ताम् । वन्दध्या अग्निन्नमोभायिः ।
 ० १४ ० २ ३४ ४४ ५ १ ३ ५
 सम्राजम् । तमाध्वराश्चौचोवा । इचा२३४चाइ ।
 ३४ ० ४ ४४ ४ ०
 औचो३१२ । या२३४ औचोवा । णा३४पुम् ॥ २९ ॥

५ ४ ४ ४ ५ २ ३ ५ १ १
 III अश्वन्नत्वा औचोचायि । वारावा२३४न्ताम् । वन्दा-
 ५ १ ० ३४ ४ १ ३
 ध्या२३४चायि । अग्रायिन्नमा३४ । औचोवा । इचा २३४
 ५ २ ३ ५ २ १४ २ १ ० ६
 चायि । उज्जवा२३४भीः । सम्राज । न्ताऽमध्वरा३४ ।
 ३४ ४ ५ १ ३ ५ ३४ २
 औचोवा । इचा२३४चायि औचो३१२३४ । णाम् ।
 ४४ ५ ४
 एहियाईचा । चोऽपुइडा ॥ ३० ॥ १७

I, II, III अयाणामिवैदां भुगुःशुनःशेषोवा ऋषिः.

वारवन्तीयं नाम ।

अथाष्टमी ।

(प्रयोगऋषिः) ।

४ १ २२ ४ १ २२
 और्वभृगुवक्षुचिमप्रवानवदाह्वे ।

४ १ २२ १२
 अग्निं समुद्रवाससम् ॥ ८ ॥ १८

शेषः (१) । अग्नेर्दृष्टान्तः 'वारवन्त' षालयुक्तम् 'अश्वं न' अश्व-
 मिव । अश्वो यथा वालैर्व्यथकान् मशक-मच्छिकादीन् परि-
 हरति तथा त्वमपि ज्वालाभिरस्महिरोधिनः परिहरसी-
 त्यर्थः ॥ ७ ॥ १७

'समुद्रवाससं' समुद्रमध्य-वर्तिनं वाङ्मवं (१) 'शुचिं'
 शुद्धम् अग्निम् 'और्वभृगुवत्' यथा और्वभृगुः 'अप्रवानवत्' यथा
 अप्रवानः, तथा 'आह्वे' (२) अहमाह्वयामि ॥ ८ ॥ १८

१८ नाम्तीयमुत्तराच्चिके । ६

(२) 'इच्छामरति वाक्यशेषः'-इति वि० ।

(१) 'समुद्रदत्ताकरिञ्ज-नाम (नि० १, २, १५) तत्र निवामोयस्य स समुद्रवासाः,
 तं समुद्रवाससम् अकरिञ्जनिवासमित्यर्थः ; वैद्युतात्मा अश्वौ तत्र निवसति । अथवा
 *'-इति वि० ।

(२) 'बहुलं अह्वयामि (६, १, २४)'-इति ऋः मन्त्रसारकम् ।

^{५८} ^४ ^३ ^५ ^१ ^{२४}
 I और्वभृगुवत् । औद्ययि । शूररुधचीम् । आप्रवान
^१ ^{१२१} ^१ ^१ ^{१२१}
 वदारुह्वारयि । ऊवओयि । अग्रायि०समूरसमुओी ।
^{११२} ^{११११}
 द्रवाससा३१जवारु३४पु ॥ ३१ ॥

^{२५} ^४ ^५ ^४ ^४ ^१ ^{२४}
 II और्वभृगुवच्छुचिम् । एऽपु । शुचीम् । आप्रवान
^{११} ^{२२२} ^{२१} ^७ ^{२२२} ^१ ^२ ^२
 वदारुह्वारयि । ऊवारुयि । ऊवण । अग्रायि०सा३मू ।
^{२१} ^{२२२} ^{११} ^४ ^{२४} ^२ ^{११}
 समूरु३ । समूण३ । द्रा०वारु३४औद्योवा । ससा३मे०३-
^{११}
 ४पु ॥ ३२ ॥ १८

अथ नवमी ।

(प्रयोगऋषिः ।)

^३ ^१ ^{२२} ^१ ^{२४} ^{१०} ^३ ^{१०}
 अग्निमिन्धानोमनसा धिय०सचेत मर्त्यः ।
^{२१२} ^{२१२}
 अग्निमिन्धे विवस्वभिः ॥ ८ ॥ १८

I और्व ऋषिः, सामुद्रं समुद्रस्य वासी वा ।

II वैधारय ऋषिः, सामुद्रं समुद्रस्य वासी वा ।

१८ नास्तोयमुत्तरार्चिके । ७

^{५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४} । अग्निमिन्धानोमनसौ । ^५ द्यौर्दोवाद्वाइ । ^{४ ४ ५ ४} धीयत्सचे-
^४ तमौ । ^{४ ८} द्यौर्द्वाइ । ^१ द्यौर्द्वाइर्न्याः । ^१ अग्रायेइम् ।
^१ आयिन्धा२३४ओद्दोवा । ^{५ ४ ४} विवस्वभो२३४पूः ॥ ३३ ॥ १९

'मत्यः' मन्त्रोऽग्निमिन्धानः काष्ठैः प्रज्वलयन् मनसा एव
 अद्धानः 'धियं' कर्म (१) 'सचेत' काले भजेत । 'विवस्वभिः'
 ऋत्विग्भिश्च (२) अग्निम् एव 'इन्धे' प्रज्वलयति ॥
 बह्वृचानाम् "ईधे"—इति पाठः ॥ ९ ॥ १९

अथ दशमी ।

(वत्सऋषिः) ।

^{२७ ४ २४ १२ ४ १ २} आदित्प्रत्नस्य ^{४ २} रेतसोज्योतिः पश्यन्ति वासरम् ।

^{४ २७ ४ १ २ ४ २} परोयदिध्यते दिवि ॥ २० ॥ २०

। अत्रिऋषिः, असङ्गम् ।

२० नास्तीयमुत्तरार्चिके । ८

(१)—धोरिति निघण्ट्वे द्वितीय-प्रथमे कर्मणामसु विश्रत्यमकारं पठितम् । तृतीय-
 नवमे प्रश्नानामसु च षडनकारं पठितम् । "अथवा धोरिति प्रश्नानाम्, तस्, सचेत सञ्च-
 जेत सभेसइत्यर्थः"—इति वि० ।

(२)—'तसमां विवासयित्नुभिर्ध्विभिः इति वि० ।

४२ २४ १२ २
 । आदित्प्रत्नापुस्य रेतसाः । ज्योतिः पश्यन्ति वासा२
 १ २१२ १ २ १
 राम् । पराया२ दिध्यताइ । दिवि । चोइ । चोइ ।
 २२१२ २२ १ १ १
 औचो औचोवा२३४पूहा उ । वा ॥ ३४ ॥ २०

इति द्वितीया दशति ॥

‘परोदिवि’ (१) दिवः परस्तात् [व्यत्ययेन सप्तमी (३, ४, ८८) ।
 बहुवचानां दिवेति तृतीयान्तेन व्यत्ययः, दिवि द्युलांकास्यापरि]
 ‘यद्’ यदा अयं वैश्वानरोऽग्निः सूर्यात्मना ‘इध्यते’ दीप्यते
 ‘आदित्’ अनन्तरमेव (२) ‘प्रत्नस्य’ चिरन्तनस्य ‘रेतसः’ गन्तुः
 [‘रो’ गति-रेषणयोः, अस्मात् ‘सुरीभ्यां तुङ् वेत्यतुसन् तुडागमश्च ।
 यद्वा, रेतसइत्युदकनाम (नि० १, १२, १६) रेतस्विनउदकवतः, साम
 र्थ्यात्मत्वर्थालक्ष्यते] इदृशस्येन्द्रस्य सूर्यात्मनः ‘वासर’ (३) नियामकं

। प्रजापतिर्ऋषिः, निधनकामम् ।

(१) --‘व्यत्ययेन पुंलिङ्गम्, नपुंसकलिङ्गं कर्त्तव्यम्, परस्मै इध्यते दीप्यते । दिवि
 च लोके-इति वि० ।

(२) --‘आत्-इत्-द्वावपि पादपूर्णे-इति वि० ।

(३) --‘वाशब्दः वैविध्यं वर्त्तते, पर इति मर्तर्गत्यर्थस्य रूपम्, विविधं यद् गच्छति

* इति ग्रामे गेय-गाने प्रथमस्याह्वः प्रपाठकः ॥

वासरस्य निवास-हेतु भूतं वा 'ज्योतिः' द्योतमानं तेजः
'पश्यन्ति' सर्वे जनाः । [यद्वा वासरमित्यत्यन्तसंयोगे द्वितीया
(२,३,५), क्लृप्तमहः उदयप्रभृत्यास्तमयात् ज्योतिः पश्यन्तीत्यर्थः
'इसुसोः सामर्थ्ये' (८,३,४४) इति विसर्जनीयस्य घत्वम् ॥१०॥ २०

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे ङ्ङोष्वाखाने
प्रथमस्याध्यायस्य द्वितीयः खण्डः ॥

तद् वासरम् ; किम्पुनस्तत् ? तदेव सूर्याख्यं ज्योतिः, तद्वि दिवा उष्णेन गच्छति रात्रौ
शोतेन । * * । अथवा वासरं गमनं तत् करोतीति किञ्च, वासरयति वासरयते,
अथ वासरं गमयितृ इत्यर्थः ; वैश्वानरं हि ज्योतिः सेधात् यत् प्रथिवीं प्रति उदकं गमयति
नयति ।—*ये पश्यन्ति जनाः, यच्च वासरम्, यच्च परम् इत्यन्ते दिवि, तत् पुराणसोद-
कस्य सम्बन्धी' इति वि० ।

अथ तृतीये खण्डे—

मेषा प्रथमा ।

(प्रयोगऋषिः)

४ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १

अग्निं वोवृधन्तमध्वराणां पुरूतमम् ॥

२० २२ १२

अक्का नम्रे सच्चस्वते ॥ १ ॥ २१

५ ४ ४ ५ १ २ २ २ १ २

I अग्निं वोवृधान्ताम् । अध्वराणाम् । पुरूतामौ ।

२ २ १ १ २ १ ५ ४
होवाइहाइ । आच्छा रनाम्रे २३ । सच्चो २३४वा । स्वा-
५
पुतोईहाइ ॥ १ ॥

५ ५ १ १ २ २ २

II अग्निं वाईण । वृधन्ताम् । अध्वराणाम् । पुरूतम-

२ १
मच्छा २ हो १इ । ना २३म्रे । सच्चास्वा २३४पुताईपुईइ ।
२ ५
ई २३४तो ॥ २ ॥

५ ४ ५ ४ १ २ १ २ २

III अग्निं वः । ओहाइ । वृधा २३न्ताम् । अध्वराणाम् ।

२१ इयमुत्तरार्चिकस्य ३, १, २०, १ ।

I, III, II इमानि तीर्थेव सैन्यनिष्ठानि ।

अथ द्वितीया ।

भरद्वाजऋषिः ।

४ २ ४ १ २ ४ २ २ २ ४ ३ २ १ २

अग्निस्तिग्मे न शोचिषा यस्सद्विश्वान्यन्निणम् ।

४ १ ३ २ २
अग्निर्नोवसते रयिं ॥ २ ॥ २२१ १ १ ५ २ ५ १ १ १
पुरुशतारामम् । अक्कानम्रोऽऽहाइ । साहाइहा ।१ २ ४ ५ ४
खता । औइहोना । होपुइ । डा ॥ ३ ॥ २१

‘अध्वराणाम्’ अहिंस्यानां बलिनां ‘नम्रो’ बभ्रुं ‘सहस्रवते’ बल-
वन्तं [विभक्ति-व्याख्ययः (१.४, १८) ‘ह्रवन्त’ ज्वान्ताभिर्वर्द्धमानम्
‘पुरुशतमम्’ अतिशयेन बहुमग्निं हे ऋत्विजः ! ‘वः’ युयम्
‘अहा’ (१) अदिगच्छतः (१) ॥ १ ॥ २१

‘अदम्’ ‘अग्नि’ ‘तिग्मे न’ तोत्सीन ‘शोचिषा’ तेजसा ‘विश्वं’

२२ नास्तोयमुत्तराच्चिके । ८ .

(१) — निपातस्य च (६, १. ११) — इति दोषः ।

(२) — ‘अध्वराणाम्’ यज्ञानां ‘दधत्तम्’ दधयत्तम् ‘वः’ ताम् ‘अग्निम्’ ‘यस्यसते’ यज्ञे
यस्यसतः युव-सामास्य ‘अ’ अग्निं स १ अस्ति-इत्यर्थः वि०-सकृत्तः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 । आग्नाओ२३४वा । तिग्मेना३४ । चाइषाओ२३४
 ५ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 वा । यासाओ२३४वा । वा इश्वानिया । चाइषाओ२३४
 ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
 वा । अग्निर्ना२व३सतेरयी१म् ॥ ४ ॥

४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२
 ॥ ओहा । ओग्नीः । ता२३४इग्मे । नाशोचा३२४
 ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२
 इषा । यसा२दा३४इश्वाम् । नियत्रा२३४इषाम् ।
 २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२
 अग्निर्ना२ । वासा२ता३४ओहोवा । रा३यीम् ॥ ५ ॥

सर्वम् 'अत्रिणम्' अक्षरं राक्षसादिक 'नियंसत्' (१) निहन्तु
 [बहुच्चा अनुस्वार स्थाने आकारं कृत्वा "यासत्" इति पठन्ति]
 अपिच 'नः' अस्मभ्यमग्निः 'रयिं' धनं (२) 'वंसते' ददात् ॥

“वंसति”-इति छन्दोगाः । “वनते” इति बहुच्चाः ॥ २ ॥ २२

। ॥ अनयोर्हर इति नाम. ऋषिरविदितः ।

(१)--यच्छतर्लेटि रूपम् ।

(२)--निघण्टौ द्वितीय दशमे धननाम्न पठितमष्टमम् ।

अथ तृतीया ।

(वामदेवऋषिः)

१२ ३२ ३२ ३२ ३२ ३१ २३ १२ २२
 अग्ने मृड मद्वा अस्थयत्रा देव युञ्जनम् ।

३१२ ३२ ३१२
 इयेथ बर्हिरासद्म् ॥ ३ ॥ २३

५ ५ ५ ४२ ५ २ ४ ५२ ४ १
 ॥ अग्निस्तिग्मेनशोचिषा । इहा । यऽसदिश्व

१२ १२ १२
 न्यत्रिणा२म् । इहा । अग्निर्नोव्सता२इ । इहा३रा२

५ ५
 ३४योईहाइ ॥ ६ ॥ २२

१ ० १ ३२ ३ ५ १
 । अग्नाइमृडा२ऽ० । मद्वा१ आ२३४सी । अथ

२ ३२ ३ ५ १२ ३२
 आदा२इ । वयुञ्जा२३४नाम् । इयेथवा२३ । हिरा३

५
 सापूदाईपूईम् ॥ ७ ॥

२३ नास्तीयमुत्तराञ्चिके । १

॥ इहवद्वामदैव्यम् ।

। यामम् ।

१ ४ २ १ ४ ४ ५ १ २ १ ४ ५ १ ४ १ ४ ४
 ॥ अग्नेमृडमद्वाऽ० असि । ओहाइओहा । अयआदे-

१ ४ ५ १ २ १ ४ ५ १ १ २ १ ४ ५
 वयुञ्जनम् । ओहाइओहा । इयेथारइव । चिरा इसापु
 दाईपुईम् ॥ ८ ॥ २३

५ २ १ ४ २ ४ ५ ४ ५ १ २ १ १ २
 । अग्रेराइचाणो अइसाः । प्रतिस्मदेवरिषारइताः ।

१ २ १ ४ २ १ ४ २ १ ४ २ १ ४ २ १ ४ २
 मपाइष्टारइइरा । जरौदारइचाइइइ । ओरइइपुइ ।
 डा ॥ ९ ॥ २४

हे 'अग्ने' ! 'मृड' अस्मान् सुखय । म त्वं 'महान्
 असि' प्रभूतो भवसि । 'यः' त्वम् 'अयः' गन्ता 'देवयुं' (१) देवानां
 कामयितारं 'जनं' यजमानं 'बर्हिः' दर्भम् (२) 'आसदम्' यज्ञे
 आसत्तुम् (३) 'आ इयेथ' (४) आगच्छसि ॥

"अयः"-इति छन्दोगाः । "ययीम्"-इति वङ्गचाः ॥ ३ ॥ २३

॥ इदमपियामम् ।

। राक्षीघ्नम् ।

(१)—देवान् यद्गुमिच्छतीति क्वचि 'क्वा'च्छन्दसि (१, २, १०)-इति षः ।

(२), (३)—'बर्हिः'—'द्वितीयैकवचनमिदं सप्रत्ये कवचनस्य स्थाने दृष्टव्यम्, बर्हिषि ।
 'आसदम्'-इदमपि द्वितीयैकवचन चतुर्थैकवचनस्य स्थाने दृष्टव्यम्. आसदे आसदना
 धमित्यर्थः-इति षि० ।

(४)—'अच्छसि' क्वद् क्वद् क्विडः (५, ४, ६)-इति क्विडः ।

अथ चतुर्था ।

(वसिष्ठऋषिः)

२४ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अग्ने रक्षा णोअच्छसः प्रति स्म देव रोषतः ।

१ २ ३ १ २
तपिष्टैरजरोदह ॥ ४ ॥ २४

हे 'अग्ने' ! त्वं 'नः' अस्मान् 'अहसः' पापात् 'रक्षा' पाहि
[संहितायां (१) दीर्घश्चान्दसः (१)] अपिच हे 'देव' द्योतमानाग्ने !
'अजरः' (२) जरा-रहितस्त्वं 'रोषतः' हिंसतः शत्रून् [संहितायां
दीर्घश्चान्दसः] 'तपिष्टैः' (३) अतिशयेन तापकैस्तेजोभिः 'प्रति
दह स्म' (४) भस्मीकुरु ॥

स्मेति सकारस्य संहितायां 'प्रति स्म' इति पत्वं (१)
वहृचाः कुर्वन्ति ॥ ४ ॥ २४

२४ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ११

(१) - 'अग्ने रक्षाणो' इत्यादौ ऋक्पाठे ।

(२) - 'द्व्यचोतस्त्रिडः (६, २, १२५)' इति सूत्रेण । तत्रैव रक्षाणइति णत्वमपि
'नद्य घातस्थोऽथुभ्य ङ, ५, २७)' इति चान्दसम ।

(३) - 'जरा क्षु तिः, मा यस्य कर्भ व्यत्तेन विद्यत (तान् नान्निक्कान्)' इति वि०

(४) - 'अन्ये षामपि दृश्यते (६, २, १२६)' इति सूत्रेण ।

(५) 'स्म इति पाठपूर्वणः' इति वि० ।

(६) - 'अनादिदृश्यापि पर्यपदान् (८, २, २०६)' इति षत्वम् ।

अथ षष्ठी ।

(वशिष्ठऋषिः)

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

नि त्वा नक्ष्य विश्पते द्युमन्तं धीमहे वयम् ।

२१ २२
सुवीरमग्न आहूत ॥ ६ ॥ २६

५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

१ नित्वा । होइ । न । श्रिया । वाइश्पताइ । द्युम-
२ न्तम् । धाइ । माहेवाइश्पयाम् । सुवाह्वाइ । रामग्ना
३ औइश्वा । होपूतोइह्वा इ ॥ ११ ॥ २६

“वक्षन्त्याश्व”-इति छन्दोगाः । “वक्षन्ति मन्यवः”-इति
वह्वृचाः ॥ ५ ॥ २५

‘नक्ष्य’ ! उपगन्तव्य ! [नक्षतिर्व्याप्ति कर्मा (१)] ‘विश्वपते’
विशां पते ! (२) ‘आहूत’ सर्वैर्धजमानैरभिहुत ! हे ‘अग्ने !’

२६ नास्तोयमुत्तराच्चिके । १.२
। वैश्वमनसम् ।

(१)—विषण्ड-द्वितीयःषाडशे व्याप्तिकर्मसु ‘मनचे २’ इति पाठात् ।

(२)—विषण्ड-द्वितीय-तन्वीये मनुष्यनांससु ‘विश्वः’-इति षष्ठं पदम् ।

इय ख०, ७मी ऋ०] छन्दार्थाधिकः ।

१३५

अथ मग्नमी ।

(विरूपच्छेषः)

१ २ ३ २ ३ २ ३ २ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २
अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् ।

३ १ २ २
अपा०रेता०सि जिन्वति ॥ ७ ॥ २७

५ २ २ ५ १ २ १ २ १ २ १ २
। अग्निर्मूर्द्धा दी० देवः ककुत् । पातो०ः पार्थी० २ । विया
१ १ १ २
अयाम् । आपा०रे०रा०इता० २ । सिजिन्वा०रे०ता०इ०इ ।
१
ओ०रे०इ०इ०इ । डा ॥ १२ ॥ २७

‘दामन्तं’ दोषिमन्तं ‘सुवीरं’ कथाणस्तोत्रकं (१) ‘त्वा’ त्वां वयं
‘नि धीमहे’ निहितवन्तः ॥

‘धीमहे वयम्’-इति छन्दागाः । “देव धीमहे” इति
बह्वृचाः ॥ ६ ॥ २६

‘मूर्द्धा’ देवानां श्रेष्ठः ‘दिवः’ द्युलोकस्य ‘ककुत्’ उच्छ्रितः

२७ इयमुत्तराच्चिकस्य ७, १, १६, १ ।

। आर्ययम् ।

(१)---‘शोभनाः वीराः पुरुषाः ऋत्विजाः पतिश्चाणकन्वेन मन्त्रभिर्नोयस्य म
धुवीरः, न सुवीरम्, शोभनैर्वीरैः मन्त्रइतिःत्यर्थः-इति वि० ।

अथाष्टमी ।

(शुनःश्रेपच्छपिः ।

४२ ४२७ ४१ २ ४१ २ ४१२ २२

इममू षु त्वमस्माकं सनिं गायत्रं नव्यां समम् ।

१ २ १ २ १ २

अग्ने देवेषु प्र वोचः ॥ ८ ॥ २८

४ २ १ १ ५ १ १
 । इममू षु । त्वमस्माकं सनिं गायत्रं नव्यां समम् ।

१ १ १ १ १ १
 गायत्रं नव्यां समम् । अग्ने देवेषु प्र वोचः । दाइ-

१ १ १ १
 वारं नव्यां समम् । अग्ने देवेषु प्र वोचः । दाइ-
 वा ॥ २८ ॥

‘पृथिव्याः’ च ‘पतिः’ ‘अयम्’ अग्निः ‘अपां देतांसि’ (१) स्यावर-
 जङ्गमात्मकानि भूतानि ‘जिन्वति’ प्रीणयति ॥ ७ ॥ २७

हे ‘अग्ने’ ! त्वम् ‘अस्माकम्’ अस्मात्सम्बन्धिनम् [“अस्माभ्यम्”-इति

२८ इयमुत्तराच्चिकस्य ७. १, ४, १ ।

I सीमसाम ।

(१) ‘अप इत्यन्तरिक्षनाम (नि० १, २, ८) ; रेत इत्युदकनाम (नि० १, १२, १६) ;
 अन्तरिक्षस्य सम्बन्धेन अन्तरिक्षस्य मारभूताः । अथवा अपां वीर्याणि देतांसि तामो-
 त्यर्थः । ‘जिन्वति’ प्रीणयति । कुत एतत् ! ‘अग्निर्वा इतोऽर्हति’ समीरयति
 इति अतः इति वि० ।

अथ नवमी ।

(गोपवनऋषिः) ।

१ २ ३ १२ ११२ २२

तं त्वा गोपवनो गिरा जनिष्ठदग्ने अङ्गिरः ।

१ २ १ १२

सपावक श्रुधी ह्वम् ॥ ८ ॥ २८

तैत्तिरीयाः] 'इममूष' (१) पुरोदेशेऽनुष्ठीयमानमपि 'सनि' हविर्दानं
'नव्यासं' नवतरं ["नवीयांसम्" इति तैत्तिरीयाः] 'गायत्र' स्तुति-
रूपं वक्षीपि 'देवेषु' देवानम् अथे 'प्रवोचः' प्रब्रूहि (१) ॥ ८ ॥ २८

हे 'अग्ने' । 'तं' 'त्वा' 'त्वां' 'गोपवनः' ऋषिः 'गिरा' स्तुत्या 'जनि-
ष्ठत्' जनयति वर्षयति [स्तूयमाना हि देवता वर्षन्ते] तादृशान्ते

२८ नास्तीयमुत्तरास्त्रिके । १३

(१)—'ऊ षु-इति द्रावपि पादपूर्णे'-इति वि० । 'सुञ्ज' (८, ७, १००) इति षत्वम् ।

(२)—'षण्णदाने' तनादिः, तस्य रूपम् । 'छन्दसि वनमनरश्चिमथास' (५, २, ६०)-
इति इति रूपम् ।

(३)—'पूवः' छतमिन् धौ च (४, ४, १३१)-इति च-प्रत्यये नव्यम्, तस्यातिशयो 'नव्यां
सम्' ; 'देवेषु' देवेभ्य इत्यर्थे । तथाच च 'अग्ने ! पूषैः' छतं नवतरं क्षीयम् अस्मद्भ्यं
पुरोडाशादिदानञ्च देवेभ्यः 'प्रवोचः' प्रकर्षेण ज्ञापय-इत्यर्थो वि० मन्त्रतः ।

(४)—'अग्निगतावित्यस्य' रूपम् । 'अङ्गिरा जाठरोग्निः तस्य सम्बोधनम्, च 'अङ्गिरः'
अरौरश्चित्तंतोः' 'अग्निपौतृमस्य कर्म' इत्यर्थः इति वि० ।

अथ दशमी ।

(ब्रामदेवच्छेषः) ।

२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्याः न्यक्रमीत् ॥

२ ३ १ २ ३ १ २
दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ १० ॥ ३०

५ ४ ४ १ १ ५ २ १ २ १
। तं त्वागोपा । वानो^१रगार^२३४इरा । जनाइष्ठदा ।
० १ ३ ५ २ ३ ५ २ १ ३
ग्रयार^३ङ्गार^४३४इराः । सपौवा^५ओ^६३४वा । कौवा^७ओ^८३४
५ ४ ४
वा । शुधीपूहवाम् । हो पुइ । डा ॥ १४ ॥ २९

‘अङ्गिरः’ (१) सर्वत्र गन्तः, अङ्गिरसां पुत्रो वा हे ‘पावक’
शोधक ! गोपवनस्य ‘हवम्’ आह्वानं ‘शुधि’ (२) शृणु ॥

“तं त्वा”-इति-“जनिष्ठत्”-इति च हन्दीगाः, “यं त्वा”-इति
“जनिष्ठत्”-इति च वहृचाः ॥ ९ ॥ २९

३० नास्तीयमुत्तरार्चिके । १४

I गोपवनम् ।

(१)- ^३पूर्वपृष्ठायाम्—(१)

(२)- शृणुषु पृष्ठैरभ्यन्दिमि (इ. ४, १८२)-इति सिद्धम् ।

चयेकादशी ।

(कण्वऋषिः ।)

११२ २ ११२ ११२ ११२
उदु त्यं जातवेदसं देवं वदन्ति कोतवः ।

११२ २२ ११२
दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥ ११ ॥ ३१

४५२ ४ ५ ११ १ ११ २
। पर्यो । होइवाजा । पताइः काश्वीरः । आग्निर्हव्या

१० १ १ ४ ५२ २
नायक्रमीरत् । दधात् । रात्नात् २४ओहोवा ।

१ २ १ १ १ १ १
निदाश्रुषेत् ३४पू ॥ १५ ॥ ३० ॥

‘वाजपतिः’ वाजानामन्नां (१) पतिः पालकः [परि वाजपतिः कविरित्येष हि वाजानां पतिरिति ब्राह्मणम्] ‘कविः’ क्रान्त-दशी मेधावी वा । ‘दाशुषे’ हविर्दत्तवते यजमानाय ‘रत्नानि’ रमणीयानि धनानि ‘दधात्’ प्रयच्छन् ‘अग्निः’ ‘हव्यानि’ हवींषि-‘पर्यक्रमीत्’ परिक्रामति (४) व्याप्नोतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ३०

३१ नास्तोयमुत्तरार्चिके । १५

। सूर्यवर्चावा वसुरोचिर्वा ऋषिः, सूर्यसाम ।

(१)—वाजपतिश्च नामसु पठितम्, निघण्टु-द्वितीय-मन्त्रं प्रथमान्तरम् ।

(२)—मेधाविनामसु दशमं कविरिति नि० ३, १५ ।

(३)—‘दाशान् धाञ्चान् मीढ्यांश्च (१, १, १२) इति सिद्धम् ।

(४)—‘प्रीतवानित्यर्थः । कर्मप्रति ? सामर्थ्यात् — देवान्’ इति वि० ।

अथ द्वादशौ ।

(मेधातिथिर्ऋषिः)

१२ ० १२ २२ ११ २ १२
 कविमग्निमुप स्तुहि सत्यधर्माणमध्वरे ।

११ २ ११ २
 देवममोवचातनम् ॥ १२ ॥ ३२

‘केतवः’ प्रज्ञापकाः (४) सूर्याश्वाः [यथा, सूर्य-रश्मयः] ‘सूर्यम्’ सर्वस्य प्रेरकमादित्यम् ‘उद्वहन्ति’ ऊर्ध्वं वहन्ति ‘उ’ इति पाद-पूरणः । [उक्तञ्च—“मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमोमिदिति” (१)] किमर्थम् ? ‘विश्वाय’ विश्वस्मै (०) सर्वस्मै भुवनाय ‘दृशे’ द्रष्टुं । यथा सर्वे जनाः सूर्यं पश्यन्ति तथोर्ध्वं वहन्तीत्यर्थः । कीदृशं सूर्यम् ? ‘त्ये’ तं प्रसिद्धम्, ‘जातवेदसं’ जातानां प्राणिनां वेदितारं, जात-प्रज्ञं, जात-धनं वा, ‘दिवं’ द्योतमानम् [अत्र निरुक्तम्—‘उद्वहन्ति जातवेदसं देवमश्वाः केतवारश्मयोवा सर्वेषां भूतानां सन्दर्शनाय सूर्यम्’ (१२, २, ४) इति ॥ ११ ॥ (८) ३१

३२ नास्तीयमुत्तरार्चिके । १६

(४)—प्रज्ञा-नामसु केतुरिति दितायम् नि० १. १ ।

(१)—अथ नैबल्ल-प्रथमाध्याय-द्वितीयपाद-चतुर्दश-खण्डे । मिताक्षरेषु, पन्थं ष कम्, इम्, इत्, उत्-इति चत्वारः पद-पूरणाः-इति तदर्थः ।

(०)—‘षट्श्रेणै रथा चतुर्षी’-इति वि० ।

८ ... एकपदेदं श्रौतिं तिथा विभक्तुमित्येवम् : यत्तन्निवप्रतिपदम् । इति वि०

अथ त्रयोदशी ।

(सि च्छ्वीपोऽश्वरीषो वा ढतभ्रातो वा ऋषिः)

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
शन्नोदेवीरभिष्टये शन्नीभवन्तु पीतये ।

२ ३ ३ १ २
शंयोरभिस्रवन्तुः ॥ १३ ॥ ३३

५ ३ १ १ ३ ५ २ ४ २
[कविमग्गोम् । उपा२३ । स्तूरच्चार३४श्चैवा ।

६ १ २ ४ १ २ २ २ २ १ २ २
सत्यधर्माणमध्वरे । देवाम् । अमीवचाता२३ना३४३म् ।

१
ओष्ठपूइ । डा ॥ १७ ॥ ३२

हे स्तोत्रसङ्घ ! (१) 'अध्वरे' क्रतो 'अग्निम्' 'उपस्तुहि' उपेत्य, स्तुतिङ्गु र् कौटुशम्? 'कवि' मेधाविनं 'सत्य-धर्माणम्' सत्य-वचन-रूपेण धर्मेणोपेतं (२) 'देवं' द्योतमानम् 'अमीवचातनम्' अमीवानां हिंसकानां शत्रुणां वा घातकम् ॥ २ ॥ ३२

३३ नास्तोयमुत्तरार्द्धि के । १७

[वसुरोचिर्ऋषिः, कावम् ।

(१)—'अन्नरात्ननश्चायं प्रेषः । हे मदीयान्नरात्नम् !' इति वि० ।

(२)—'सत्यकर्माणम्' इति वि० ।

५ र र २ १ २ ५ र २ १ २
 । शन्नो देवीः । अभिष्टारण्या ३४इ । शन्नो भवा । तुपी
 २ ५ र २ १ २
 तारण्या ३४इ । शंयोरभि । स्रवा । तूर । नार ३४ ।
 ५ र र २ ५
 औचोवा । ऊर ३४पा ॥ १८ ॥

२ २ १ २ ५ र र ४ ५ ४ २
 ।। हुवा ३४ो ३४इ । शन्नो देवीः । अभिष्टयाइ । हुवा ३
 १ २ ५ ४ र ५ २ २ १
 चो ३४इ । शन्नो भव । तुपीतयाइ । हुवा ३४ो ३४इ ।
 २ ५ ४ ५ २ २ १ २ ५ र
 शंयोरभि । स्रवन्तुनाः । हुवा ३४ो ३४ । वार ३४ औचोवा ।
 २ ५
 ऊर ३४पा ॥ १९ ॥ ३३

‘नः’ अस्माकं पापापनोद्-हारिणं ‘शं’ सुखं (१) भवन्तु । ‘देवीः’
 देव्यः आपः ‘अभिष्टये’ (२) अस्मद्यज्ञाय भवन्तु, यज्ञाङ्गभावाय च
 भवन्त्वित्यर्थः । अपिच, ‘नः’ अस्मत्सम्बन्धिने ‘पीतये’ (३) पानाय च

I, II अनयोः पारावतिर्ऋषिः,
 कागीतं कापीतं वा समन्दं वा नाम ।

(१) — निघण्टौ सुखनामसु श द्वादशम (२. ६) ।

(२) — ‘अभिष्टये अभिगमाय, अर्पांश्च किमभिगमनम् । स्नानादिभिः गतपुनराभिवन्तु
 तदर्थम् इति वि० ।

(३) — ‘स्याग्नापापघोभावे (२, २. १५), इति ज्ञानि रूपम् ।

अथ चतुर्दशो ।

(उशना ऋषिः)

१ २ ३१२ २२ ३ १ २
कस्य नूनं परीणसि धियोजिन्वसि सत्यते ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २
गोषाता यस्य ते गिरः ॥ १४ ॥ ३४

१ २ ३ १ २ ३ १ २
। कस्यानूना२म् । परोणा२३४सी । धियोजिन्वा२ ।
३ २ ३ ४ १ २ २ २ १ १ २ ४ २
सिसत्वा२३४ताइ । गोषाताया२३ । स्या२ता२३४औहो-
२ ३ ४
वा । उप । गी२३४राः ॥ २० ॥ ३३

‘शं’ सुखं भवन्तु । तथा, ‘शम्’ (४) उत्पन्नानां रोगाणां शमनम्
‘योः’ यापनम् अनुत्पन्नानां पृथक्करणं च कुर्वन्तु । अपिच, ‘नः’
अस्माकम् ‘अभि’ उपरि स्तवन्तु, अत्यर्थं सिञ्चन्तु ॥

“शन्नो भवन्तु” इति छन्दोगाः । “आपो भवन्तु” इति
बह्वृचाः तैत्तिरीयाय ॥ ३ ॥ ३३

३४ नास्त्योयमुत्तराच्चिके । १८

(४)—‘शमनं शम्, यापनं यः’ अपनयनमित्यर्थः । द्वे ऋषोते प्रथमैक वचने चतुर्थेक
वचनस्य स्थाने दृष्टये; शमनाय, कस्य? सामर्थ्यात् रोगाणाम्; यापनाय, कस्य?
सामर्थ्याद् भया नाम् अभिन्नम्, इति वि० ।

II औहोइहुइवाइइ । हुवण । कस्यनूनाइम्पाइरोण-

सि । औहोइहुइवाइइ । हुवण । धियोजिन्वाइसी

हे 'मत्पते' सतां पते ! अग्ने ! 'नूनभ' इदानीं 'कस्य'कोट्टगस्य जनस्य 'परीणसि ब्रह्मणि' (१) 'धियः' कर्माणि (२) 'जिन्वसि' प्रीणयसि । 'यस्य' 'ते' तव सम्बन्धिनः 'गिरः' स्तुतयः 'गोषाता' गोसातौ (३) गवां नामि भवन्तु खलु । तस्मात्त्वं कुत्र तिष्ठसि ? अस्माकमिदानीं गवेष्ठा प्र वर्तते ॥

यद्वा । हे अग्ने ! त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीणयसि ? न कस्यापीत्यर्थः । अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयतिभाव (४) ॥

I, II अनयोः गौराङ्गिरसोगीतमीवा ऋषिः, मनाज्यं नाम ।

(१)—परीणसति ब्रह्मनामम् निघण्टु-तृतीय-प्रथमेऽष्टमम् ।

(२)—धीरिति कर्मनामम् एकविंशतितमम् नि ३. १ ।

(३)—'कतिथूनोत्यादिना (१, १. १७) सिद्धम् । 'मनोत्तरनः (८, १. १०८) इति पत्यम् ।

(४)—'कमिति मुखनाम (नि १, १. ७) तस्य मुख्येत्यर्थः । 'नूनं' निययेष । 'परीणसि' सप्तम्येकवचनसिद्धं द्वितीयाबहुवचनस्य स्थानं ब्रह्मण्यस्य, परात्मस्य ब्रह्मादित्यर्थः । 'धियः' प्रज्ञाः । 'जिन्वसि' प्रीणयसि पूरयसि, प्रजा-सृष्ट्याभ्यां पूरयस्, मुञ्चिनः करोतीत्यर्थः । 'मत्पते' सतां पालयितः । कस्य पुनः प्रज्ञा-मुखेन पूरयसि ? उच्यते 'गोषाता यस्य ते गिरः' गो शब्देनाय मोक्ष उच्यते, साताइतीपि मनीतः सम्भजनार्थस्य

१ २ ५ १ २ ५ १ १ २ ३ १ २ २ २
 इसत्पताइ । औद्दोइडूवाइइ । हुवए । गोषाताय ।
 ३ २ ४
 स्यताइइगापुइराईपुईः ॥ २१ ॥३४

इति तृतीया दशति ।

“परीषत्ति”-इति “सत्पते”-इति च छन्दोगाः ; “परिणसः”
 इति “दस्यते” इति च वद्वृत्ताः ॥ १४ ॥३४

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोशास्त्रान्ते
 प्रथमस्याध्यायस्य तृतीयः खण्डः ॥

कपम्, सोमान् याः सभजन्ते ताः गोषाताः, सोमानां सभङ्क्त्यः, सोमैः सङ्घायाः क्रियन्ते
 इत्यर्थः । ‘यस्य’ यजमानस्य ‘ते’ तव मन्त्रभिन्यो ‘गिरः’ सुतयः सोमेन सङ्घा, ताभिः
 यस्त्वां सौतेत्यर्थः” इति सि० ।

यज्ञायज्ञेति-खण्डेषु त्रिकेष्वष्टौ च विंशतिः ।

ऋचीहृत्त्वत् (१) आग्नेय्यस्यक्त्वा तिस्रइमाऋचः ॥ १

अधज्जो अधवेत्यैद्री प्रैवित्यग् ब्रह्मणस्पतेः ।

जर्ध्वज्ज्विति यूपस्य तं स्तुतिरग्नेरपोतराः (१) ॥ २

समाख्या प्राणश्वन्नायादिति पूर्वमुदोरितम् (१) ।

तदा तदा ऽभिधास्यन्ते ऋषयः पूर्ववत् क्रमात् ॥ ३

अथ चतुर्थ-खण्डे—

संघं प्रथमा ।

शंयुर्ऋषिः ।

१ १ २

१ १ २ १ २ १ २

यज्ञा यज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा च दत्तसे ।

१ २ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २

प्र प्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिपम् ॥ ३ ॥ ३५

३५ उत्तराचिकित्सा १, १, २०, १ ।

(१)—'बृहती परिवर्षणान्' इति मै० ०, ७, ८ । उक्तं पुरस्तात् 'माययीमं व प्रपदां सती' चतुर्थेन पादेनाहुष्टुभोभवन्ति' तथाच पूर्वाक्त्वा अन्तुष्टुवेव परिवर्द्धिता बृहती भवतीति तदर्थः ।

(२)—यज्ञायज्ञा वो अग्नये इत्याद्येकं अक्षरम्, तत्र सन्ति ऋचीदृशः ; एनायोश्चिप्र-मित्यादि द्वितीयम्, तत्रापि इशः ; देवोवोद्रविणोदाइति तृतीयम्, ब्रह्माष्टौ; एवं मिलित्वा अष्टाविंशत्येषो दृश्यन्ते; बृहती ऋष्यस्त्राः । तत्र एनन्ति खण्ड-गता 'अधज्जो-अधवेत्यहमो अहः, देवोवोद्रविणोदिति-खण्ड-गता प्रैवित्यैद्रीया, ऊर्ध्वं ति तृतीया,

^५ र ^२ र ^१ र ^१ र ^२ र
 I यज्ञायज्ञा । वो अग्रयाइ । गिरागिराइ । चा
^२ ^१ ^२ ^५ ^१ ^२ ^१ ^२ ^१
 होइ । चादत्ताइसाइ । प्रप्रावयममृतञ्जा । ता
^२ ^१ ^२ ^२ ^२
 वेश्दामाम् । प्रियमित्राम् । नशसिषाम् । एहि-
^२ ^२ ^२
 या । औहोहोइपुइ । डा ॥ २२ ॥

^४ ^२ ^२ ^५ ^२ ^२ ^२ ^२
 I यज्ञायज्ञ । होइ । वोअग्रयाइहिया । गिरागिरा ।
^१ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२
 चादत्तामाइ । प्रप्रावयाम् । अमृतञ्जाइ । तवेश्दा
^५ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२
 इइसाम् । प्रियमित्राम् । नशसिषाम् । एहिया
^२
 औहोहोइपुइ । डा ॥ २३ ॥

हे स्तोतारः 'वः' यूयं 'यज्ञा यज्ञा'(१) यज्ञे यज्ञे सर्वेषु

I, II अनयोः भरद्वाजऋषिः, उपह्ववम् ।

एतास्मिन्नेवर्जयित्वा अषष्टिः आग्नेयः ; तामु च तिमृषु प्रथमा ऐन्दी, द्वितीया
 त्रिंशत्पस्वि-देवताका, अन्त्या गूपस्य न्तुत्यात्किन्केति-स्फुटार्थः ।

(२)—पूर्वम् उदृत्यमित्येकस्मिन् शतमर्गायाद्यानावसरे ।

(१)—'गुपां सुलोक पूर्वमवर्णाष्टे याडायाजालः (०, १, २९)' इति सप्तम्यैकस्यालम् ।
 'मित्यवीप्सव्योः (८, १, ४)' इति वोष्पायां द्विर्वचनम् ।

^{१ २} III याज्ञायाज्ञार^१ । वो अग्नया^१र^२इ । गाइरागाइरा^{१ २}र^१ ।
^{१ ०} चादक्षासा^१र^१इ । प्रप्रानाया^१र^१म् । अमृत^१ ज्जा^१इ ।
^{१ २ ५} तवे^१र^२दा^५र^१इ^५साम् । प्रायन्मा^१इ^१त्रा^१र^१म् । नाश^{१ ०}सा^१र^१इ^१ ।
^२ इ षा^१इ^१इ^१म् । ओ^१र^१इ^१इ^१पु^१इ । डा ॥ २४ ॥

यागेषु 'दक्षसे' प्रह्वद्वय 'अग्नये' (२) 'गिरा गिरा' स्तुतिरूपया
 वाचा स्तोत्रं कुरुतेतिशेषः ['च' शब्दाभिन्नक्रमीवइत्यस्मात्परोद्-
 ष्टव्यः(१)]यूयं च स्तात्रं कुरुत, वयमपि तमग्निं 'प्र प्र शंसिषम्'
 ['प्रसमुपोदः पादपूरणे (८, १, ६०)']-इति प्र-शब्दस्य हिरुक्तिः पाद-
 पूरणार्था । व्यत्ययेनैकवचनं (३, ४, ८८) । छान्दसोलुट् (४)
 प्रशंसामः] कीदृशम् ? 'अमृत' मरणरहितम् । 'जातवेदस'
 जातानां वेदितारं जात-प्रज्ञानं जात-धनं वा । 'मित्रं न' सखि-

III भरद्वाजऋषिः, श्रीष्टीगवम् ।

(२)—'क्रियार्थापदस्य च कर्मणि स्याग्निः (२, ४, १४)']-इति कर्मणि षतुर्था
 तथाचाग्निमनुकूलधितुमित्यर्थः ।

(१)—'च-शब्दः समुच्चयादेरसंज्ञासम्भवात् पादपूरणः'-इति वि० ।

(४) 'छन्दसि लुङ् लुङ् लुङ्' (४, ४, ४) 'भाल धागुं मन्त्रं' मन्त्रकालेष्वेते ।

४ ३ ४ २ ४ ५ १ २ २
 IV यज्ञाऽप्यु । ज्ञावोऽग्नायाइ । गाइरागिरा । चा
 १ २ २ १ २ ५ १ २ १ १
 इदाक्षाइसाइ । प्रप्रावयममृतम् । जानाव्वा । ऊ-
 १ २ १ १ २ २
 म्नाइ । दाइसाम् । प्रायन्मिन्नशा^१सिषा उ । वा
 १ १ १
 इ४पू ॥ २पू ॥ ३५

भूतमिव प्रियमनुकूलम् ! [यद्वा व्यत्ययेन त्वमित्यस्य वसादेशः
 (३, ४, ६८) । अग्नयइति च कर्मणि चतुर्थी, क्रिया-ग्रहणमपि-
 कर्त्तव्यम्, इति कर्मणः सम्पदानत्वात् । च शब्दश्च णिति (५)
 निपातश्चेदर्थं वर्त्तते । दक्षसइति दक्षेर्द्वि-कर्मणः अन्तर्भावित-
 ण्यर्थात्तटि रूपम् । 'चण्-योगान्निपातैर्यद्यदिहन्त'-इति निघात-
 प्रतिषेधः (६) । तत्रायमर्थः— हे स्तोतस्त्वं यज्ञे इममग्निं
 गिरा स्तुत्या दक्षसे च वर्षयसि चेत् वयमपि अमृतत्वादि-गुणकं
 तं प्रशंसामः^(७) ॥१॥ ३पू ॥

IV भरद्वाजऋषिः, यज्ञायज्ञीयम् ।

(५)—लकारानुवन्धोपेतोयः सरवाचगृह्यते इतिभावः ।

(६)—'तिङ्शित्' (८, १, २८)-इति निघाते प्राप्ते 'निपातैर्यद्यदिहन्तकुविशेषणं
 कश्चिद्ध्यययुक्तम् (८, १, २०)-इति निषेध इत्यर्थः ।

(७)—'अमृतं', 'जातवेदसं', 'दक्षमे' बलवन्तं 'वः' त्वास् 'अग्रये' अग्निम् यज्ञे यज्ञे
 प्रियमिवमिव 'गिरा प्रशंसामः' स्तुत्यामित्याभासश्चे-इति वि० सम्प्रतोःर्थः ।

अथ द्वितीया ।

भर्गुऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ७ २ २ ३ १ २

पाहि नो अग्रएकया पाच्छूत द्वितीयया ।

७ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
पाहि गोर्भिस्तिष्ठभिर्हर्जाम्यनेपाहि चतस्रभिर्वसे ॥२॥३६

५ २ ३ ४ ५ ५ १ २ १ २

। पाहिनोऽग्रएकया । पाहियुत । द्वितायाश्च २ ।

१ २ ३ ४ ५ ५ १ २ १ २
पाहिगोर्भिस्तिष्ठभिः । जर्जाम्याश्च २ ३ । पाहिचतौ

६ २ ३ १ २ १ २ १ २
३ । होऽवा । स्रभिर्वाऽसाऽ४३३ । औऽ३४५३ ।

डा ॥ २६ ॥

त्रे 'अग्निः' । 'नः' अस्मान् 'एकया' (१) ऋचा गिरा 'पाहि' रत्न ।
'उत' अपिच । 'द्वितीयया' (२) ऋचा 'पाहि' पालय । 'तिष्ठभिः'

३६ उत्तराञ्चिकस्य ७, २, ४, १ ।

। भरद्वाजऋषिः, कार्तियगम् ।

(१)---ऋचस्यस्यया, तृतीयानिर्देशान् लुतः सन्निति वाक्यशेषः-इति वि० ।

(२)---यजुस्स्यस्यया-इति वि० । १

^{४२ २ २ ५ २२ १ २ १}
 II पाद्विनो अग्र एकया ईए । पा । द्यौइ । उ । ता ।
^{२ १ २ २ १२ १ ५ १ २ २}
 द्विताया इया । पाद्वौइगा२इइभीः । ताइइभीः । ज
^{१ २ १ ४२ २ ५ १ ५ २१ २}
 र्जाम्याता । औद्वौद्वौइइवा । पा२इइद्विद्वाइ । चनाइभा ।
^{४२ २ ५ १ १ ५ ४२ ५ ४}
 औद्वौद्वौइइवा । वा२इइसा उ । एद्वियाईद्वा । द्यौपुइ ।
 डा ॥ २७ ॥

^{४२ २४२ ५ २ २ १ ५ २}
 III पाद्विनो अग्रए । कयाइ । पा२इइ । द्यियुतद्विती ।
^{४ ५ ४२ २ ४२ २ ४ २ ४ ४२ २ २ २२}
 याया । पाद्विगोभिस्तिद्विद्विर्जाम् । पाइताइ । पाद्वौ
^{२ २ ४२ ४ ५ १ २ २ १ २ १ १ १ १}
 इचाइताइइ । द्वा औवा । द्विभिर्वसौ । उपा२इइपु॥२२॥२६
 'गीर्भिः' (१) स्तुतिभिः 'जर्जाम्' अन्नानां (४) वलानां (५) वा

II भरद्वाजऋषिः, नार्मधम् ।

III भरद्वाजऋषिः, कान्तवेशम् ।

(१) — 'द्वि-वज्रः-साम-सप्तशतभिः'-इति वि० ।

(४) — निघण्टौ २, ७, सप्तदशानन्तरं पठितम् ऊर्क-इति ।

(५) — निघण्टौ द्वितीय-नवमे चैकविंशतितमभूर्जिति ।

अथ तृतीया ।

ग्रंथुऋषिः * ।

२१२ ३ १२ २१२ ३ १२ ३१२
बृहद्भिरे अर्चिभिः शुक्रेण देव शोचिषा । भरद्वाजे

३१२ ३१२
समिधानोयविष्ठ रेवम्पावक दोदिहि ॥३॥ ३७

हे 'पते !' स्वामिन् ! तथा 'पाहि' । हे 'वसो !' (१) वासक !

अग्ने ! 'चतसृभिः' (०) गोभिः 'पाहि' ॥ २ ॥ ३६

हे 'देव !' दानादि-गुण-युक्त ! 'यविष्ठ' युवतम ! 'पावक'
शोधक ! अग्ने ! 'शुक्रेण' निर्मलेन 'शोचिषा' तेजसा 'भरद्वाजे'

३७ नास्तीयमुत्तराच्चिके । १६

(६)—'लप्रमत्वर्थश्चैतद् द्रष्टव्यम् - 'वसो' हे धनवन ।' इति वि० ।

(७)—'ऋग्-यजुः-साम-निगद-लक्षणाभिः-इतिवि० । 'उच्चैर्निगदेन' 'उपाङ्ग यजुषा',
इति धर्म-पार्थक्य-श्रवणात् निगदयतुर्थः । वेदानां त्रयित्वे माधनीयेतु ऋक्-सामान्य
तमत्वमेव यजुषु मिति तस्यापि यजुषु म् । सर्वविचारी जैमिनीय-द्वितीयाध्याय प्रथम
पाद-गत-पञ्चविंशदादि-सप्त-सूयग्रामधिकरणभालादौ च द्वितीय-प्रथम त्रयोदशाधि-
करणे सुपरिष्कृतः । 'प्रोक्तनोरामादयः', 'रश्मिर्हृषपमादयः', 'अग्नीदग्नीन विहर'-
इत्येवमादयः, पर-सम्बोधनार्थान्ताः निगदाः ॥

'तृणपाणि रार्थम्-इति वि० ।

^{२१} ^{४२} ^५ ^{२१} ^{२२} ^२ ^{१२२}
 I वृद्धाङ्गीर्ये अर्चिभिर्द्वा उ । शुक्राङ्गणदेवशोचिषा
^१ ^२ ^१ ^२ ^२ ^१ ^{२२} ^१ ^०
 भरद्वाशजेर्ये । होवाङ्गाइ । समिधानः । याविशि-
^१ ^२ ^२ ^२ ^१ ^२ ^१ ^२ ^१
 थियार्ये । होवाङ्गाइ । रेवात्पोश्वार्ये । होवाङ्गाइ ।
^१ ^२ ^२ ^१ ^२ ^१
 का दीदिहि । इडाङ्गाभाङ्गाइ । ओर्येष्टपुइ । डा ॥ २८ ॥
^५ ^२ ^५ ^{२१} ^{२२} ^२ ^{१२२} ^१
 II वृद्धङ्गिर्ये अर्चिभिर्द्वा । शुक्राङ्गणदेवशोचिषा । भरा-
^२ ^{२५} ^२ ^१ ^{२२} ^१ ^०
 द्वाशजेर्ये । ओर्ये । समिधानः । याविथियार्ये ।
^{२५} ^२ ^२ ^{२१} ^२ ^{२५} ^२ ^१ ^२ ^२
 ओर्ये । रेवात्पोश्वार्ये । ओर्ये । कादीदिहि ।
^१ ^२ ^१
 इडाङ्गाभाङ्गाइ । ओर्येष्टपुइ । डा ॥ ३० ॥ ३०

अस्मद्भातरि (१) 'समिधानः' (२) समिध्यमानस्त्वं 'वृद्धङ्गिः'
 महङ्गिः स्तेजोभिः 'नः' अस्मर्दर्थं 'रेवत्' (३) धन-युक्तं यथा
 भवति तथा 'दीदिहि' (४) दीप्यस्व ॥

I, II अनयोः भरद्वाजऋषिः, पृश्निनाम ।

(१)—'मयि यजति'-इति वि० ।

(२)—'नाच्छित्त्योऽथं चानस्'-इति वि० ।

(३)—'रथेर्मेतौ बज्रलम् (६, १, ३४)-इति कात्यायन-वचनात् सिद्धम् ।

(४)—दीधिङ्क्त्वात्-धातोः रूपमिदम् ।

स्य वत्तुषी ।

वसिष्ठऋषिः ।

१ २ १ १ = १ १ २ १ १ १ २
 त्वे अग्ने स्वाहुतः प्रियासः सन्तु सूरयः । यन्तारोये
 १ १ १ १ १ १ १ १ १ २ २ १ १ २
 मघवानो जनानामूर्वं द्यन्त गोनाम् ॥ ४ ॥ ३८

“रेवत्पावक”-इति छन्दोगाः । “रेवन्नः शुक्र दीदिष्टि
 द्युमत् पावक”-इति बह्वृचाः) ॥ ३ ॥ ३७

हे ‘अग्ने !’ ‘स्वाहुत’ यजमानैः सुष्ठुभिः हुत ! ‘त्वे’ (१) तव
 ‘सूरयः’ प्रेरकाः स्तोतारः (२) ‘प्रियासः’ (३) प्रियाः ‘सन्तु’
 भवन्तु । किञ्च । ‘ये’ ‘मघवानः’ धनवन्तः ‘यन्तारः’ (४) प्रदातारः
 जनानाम् अस्त्रदीयानाम् ‘जर्वम्’ समूहम् । ‘गोनां’ (५) गवां

३८ नास्त्यीयसुत्तरार्गिके । २०

(१)-युष्मद् परस्य षष्ठ्याकवचनस्य “सुपां सु लुक् पूर्वमवर्णाक्के-याडाडायाजासः
 (७, १, २६)”-इति श्लोके-भाषे “श्लोकेन्दसि बह्वलम् (१, १, ७०)”-इति ला-देशे पररूपे
 रूपम् ।

(२)-स्तोत्र-नामसु निवण्टु-तृतीय-बोद्धमे षष्ठम् ।

(३)-‘स्वाहुतसेरसुक् (७, १, ५०)’-इत्यसुक्ति रूपम् ।

(४)-‘सु तिभिर्देविभिश्चोद्बोद्धारः’-इति षि० ।

(५)-‘गोः पादान्मे (७, १, ५७)”-इति सुक्ति रूपम् ।

^{१२} ^{४२ २} ^३ ^{२ १२} ^२ ^{२ १ २} ^१
 । त्वेत्त्रा२३ग्नेस्वाङ्गतद्वाउ । प्रियासः सन्तुसूरयः । यन्ता
^२ ^{२ ४ २ ५ २ ४ ५ २} ^६ ^{१ ०}
 रो१या२३४इ । मघवानोजना । नाम् । जर्वदया२३
^२ ^{१ २ ५ २} ^१ ^२ ^१
 द्या । तगोनारम् । इडा२३भा३४इ । औ२३४पुइ ।
 डा ॥ ३१ ॥ ३८

च जर्वं (६) समूहं 'दयन्त' प्रयच्छन्ति, ते च तव प्रियाः सन्वि-
 त्ति पूर्वेणान्वयः^(७) ॥

“जर्वम्”-इति छन्दोगाः । “जर्वान्”-इति-वह्वृचाः ॥ ४ ॥ ३८

अथ पञ्चमी ।

भारहाजऋषिः ।

^{२ ३} ^{१ २} ^{३ १} ^२ ^{२ १ २} ^{२ १ २} ^{१ २}
 अग्ने जरितर्विश्वपतिस्तपानोदेव रक्षसः । अप्रोषि
^{२ १} ^२ ^{२ २ २} ^{१ २} ^{२ २}
 वान् गृह्यपते मच्चा३असि दिवस्यायुर्दुरीणयुः ॥ ५ ॥ ३९

। उरीराङ्गिरसस्य साम ।

३९ नास्तीयमुत्तराच्चिके । २१.

(६)—ऊर्णमिति नित्य-बहुवचनान्मस्य बहु-वाचकस्यो बहुवच्यस्य ब्रान्दसैकवचनेऽपि
 'वाचन्सि (६, १, १०६)'-इति रुद्वन्मात् पूर्वरूपाभावे साहित-दीर्घे च रूपम् ।

(७) अस्मदीयार्थो गवां मस्रहम् एवमन्वयेनार्थः ति० समानः ।

४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५
 I अग्नेजरितर्विश्वपतिः । औहोवा । एक्षिया । द्वाउ ।
 २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
 तपानोदे॒वरक्षसः । अप्रोषा॑इवा॒रन् । गार्क्षपता॑इ ।
 १ २ ५ ५ १ २ ५ ५ १ २ ५ ५ १ २
 माद्वा॑आ॒र॒क्षसी । दिवाः । पायौवा॑ओ॒र॒क्षवा । द्वा
 २ ४ ४
 इद्वाइ । दुरो॒ण्यूः । हो॒पुइ । डा ॥ ३२ ॥

४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५
 II अग्नेजरितर्विश्वपतिः३ । ता॒र॒क्षपानोदे॒वर । क्षसाः ।
 १ २ २ २ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २
 तापानोदे॒वरक्षसो । अप्रोषा॑इवान् । गृहपताइ । माद्वा
 २ ५ २ ५ २ ५ २ ५ २ ५ २ ५ २ ५ २ ५ २ ५ २ ५ २ ५
 आ॒र॒क्षसी । ओ॒षहा । द्वाइ । दिवस्या॑यू॒र॒क्षपुः ।
 २ ५ ४ २
 ओ॒षहा । द्वाइ । दुरो॒ण्यू॒र॒क्षपुः । ओ॒षहा । द्वा
 १
 इ॒र॒क्षइ । ओ॒र॒क्षपुइ । डा ॥ ३३ ॥ ३८

हे 'अग्ने ! देवं !' 'जरितः' स्तोतः ! (१) स्तुत्येव्यर्थः । 'विश्वपतिः'
 प्रजानां (२) पालकः 'रक्षसः' राक्षसानां 'तपानः' सन्तापकः

I, II अनयोः गौतमऋषिः, पौरुमद्वम् नाम ।

(१)—निघण्टु-तृतीय-चतुर्दशोऽक्षर-तकर्मसु 'जरति'-इति मप्रमम् ।

(२)—नि० २. २. मनुष्य नामसु विश्वपतिपदम् ।

अथ षष्ठी ।

प्रस्तुतृषिः ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 अग्ने विवस्वदुषसश्चित्रराधो अमर्त्य । आदाशुषे
 ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 जातवेदोवहा त्वमद्या देवाः उषर्वधः ॥ ६ ॥ ४०

‘असि’ । हे गृहपते’ यजमान-गृहस्य पालकान्ने ! त्वम् ‘अप्रो-
 षिवान्’ यजमानस्य गृहमत्यजन् ‘महान्’ अतिशयेन पूज्योऽसि ।
 ‘दिवः’ द्युलोकस्य ‘पायुः’ पाता । ‘दुरोणयुः’ (१) यजमान-
 गृहस्य मिश्रयिता सर्वदा वर्तमानः इत्यर्थः । तादृशस्त्वं
 महानसीत्यन्वयः (४) ॥

“तपान” “तपान”-इतिपाठो । “गृहपते”

“गृहपतिः”-इति च ॥ ५ ॥ ३९

हे ‘अग्ने’ ! त्वम् ‘उषसः’ उषोदेवतायाः (१) सकाशात्

४० उत्तरार्द्धिकस्य ८, १, ६, १ ।

(१) —‘दुरोणः’-इति गृह-नाम (जि० ३, ४, ८), तद् यदस्ति सदुरोणयुः (पा० ३, २,
 १७०-इति वि० ।

(४) —‘यश्च विष्पतिः राक्षसान् तपानः मुहानसि, यश्च अप्रोषिवान्; यश्च दिवस्यायुः,
 यश्च दुरोणयुः, तं वां षे अग्ने ! जरितः ! देव ! गृहपते ! सौमीति शेषः’-वि०
 कृतोऽन्वयः ।

(१) —उषा-नामके च द्वे देवते । या भेषादुदकादि विवासयति सा वायवी शक्ति-
 रन्तरिक्षदेवतासु चतुःषष्ठिमा ; या तु बध्नेः कान्तिकर्मणोरूपमिति निष्कृतप्रसिद्धा,

१ १ ५२ २१ २ १२
 । त्वन्ना२३श्चित्र जत्या । वसोराधा । सिचोदा१या२३
 १ २, ३ ५ १ २२ १ २ १ २, ३
 आस्यारा२३४याः । त्वमग्ने । रथाइरासाइ । वीदागा
 ५ २१ २ १ २ ४ ५ ४
 २३४धाम् । तुचा२३द्वाइ । तुना । औ३होवा । होप्
 इ । डा ॥३६॥४१

असि' रंहिता नेता भवसि । अतः कारणात् अस्मभ्यं धनानि
 प्रेरयेत्यर्थः । अपिच 'नः' अस्माकं 'तुचे' [अपत्यनामैतत्
 (नै०२,२,१) अपत्याय अपतन-हेतु-भूताय पुत्राय 'गाधं'
 प्रतिष्ठां (१) 'तु' क्षिप्रं (२) 'विदाः' लम्बय (३) ॥ ७ ॥ ४१

। भारद्वाजऋषिः, गाधम् ।

इह विवरणकारः—“रथी-शब्दः मारथि-वाची, स इह प्रेरकत्वमामान्यात् स्वर्गो
 प्रयुक्तः, प्रेरयितामि दांतामोत्यर्थः” ।

(१)---“गाध-शब्दोऽयमगाधमुदकमित्येवमादिषु प्रयोगेषु उदकमध्ये या भूमिःपाद
 घोरात्रयत्वं प्रतिपद्यते, तस्याः वाचकः ; इह तु स्थानमामान्यादायस्थानं प्रयुक्तः”
 इति वि० ।

(२)---“तु-इति पादपूरणः”-इति वि० ।

(३)---“विदाः वेद्य जानीचि, ज्ञानेनाव दानं लप्स्यते, देहोत्यर्थः”-इति वि० ।

* इति ग्रामे गेय-गाने प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

अथाष्टमी ।

(विरूपऋषिः)

२७ ३१२ ३१२ ३२ ३२ १२ २
त्वमिन्सप्रथा अस्यग्ने त्रातर्षतः कविः । त्वां विप्रासः

३ १ २ ३ १ २
समिधान दीदिव आ विवासन्ति वेधसः ॥ ८ ॥ ४२

५२ २ १२ २२ १
I द्वाउत्वमिन्सप्रथाअसिद्वाउ । आग्नेत्रातः । ऋताः
० ३२ २ १२ २२ १ २२
कवा२३४इः । द्वाद्दोइ । त्वाविप्रासः समिधा ।
१ २ २ ३२ २ १ २ ३२ २ १ १
नादीदिवा३४ः । द्वाद्दोइ । आविवासा३४द्वाद्दोइ । तिवो
५ ४ ५ .
२३४वा । धापूसोईद्वाइ ॥ १ ॥

५ ५ २ १ २ ३ ५
II त्वत्वाईमे । इशप्राइथायासाइ । आ२३४सी ।
१ २ २२ १ ० १ ३ ५ १२ २२
आग्नेत्रातः । ऋताःकवा१इः । का२३४वीः । त्वाविप्रासः

हे 'अग्ने' ! 'त्रातः' रक्षक ! 'ऋतः' (१) सत्यभूतः 'कविः

I, II अनयोः गौतमम् नाम ।

४२ नास्तोयमुत्तराष्ट्रिके । २२

(१)—ऋतमिति सत्यनामसु षष्ठम्—नि० १३, १० ।

अथ नवमी ।

(शुनःशेषऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 आ नो अग्नेवयोवृध्रयिम्यावकशस्यम् । रास्वा

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 समिधा । नादोदिवो । दारुध्रुवाः । आविवासात्
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 द्या । निवेधात्सात्सात् । औत्सात्सात् । डा ॥२॥ ४२

क्रान्तप्रश्नः (१) 'त्वमित्' (२) त्वमेव 'सप्रथाः' (३) सर्वतः पृथुः
 'असि' भवसि । हे 'समिधान' समिध्यमान ! हे 'दीदिवः'
 दीमान्ने ! (४) 'त्वा' 'विप्रासः' (५) विप्राः मेधाविनः (६)
 विधातारः स्तोतारः 'आविवासन्ति' (७) विचरन्ति ॥८॥४२

(१)—कविरिति मेधावि नामसु दशमम्—नि० १, १५ ।

(२)—“इदिति पादपूर्णाः”—वि० ।

(३)—प्रथतेरसुनि रूपम् सुविस्तीर्ण इत्यर्थः । “सप्रथाः सर्वतः पृथुः” इति मै०
 १, १, ८ ।

(४)—दोदिवीद्वानं तद् विसृते यस्येति मतुपि ऋन्दमोरः (८, २, १६)—इति बले
 दीदिवत्, तस्य सम्बोधने ‘मतुवसोवःमम्बुद्वौ ऋन्मि (८, १, १)’ इति बलं रूपम् ।
 “दानवम्”—इति वि० ।

(५)—विप इति मेधावि-नामसु प्रथमम्—नि १, १५ । असुकि (७, १, ५०) रूपम् ।

(६)—वेधः-शब्दो विधान-पर्यायः प्रसिद्धः, विधान-पदं च मेधावि-नामसु दशोदशम्;
 इह लोचर्थ-प्रतिपादकः । “वेधमः मेधाविनः ऋत्विजः”—इति वि० ।

(७)—आविवासन्तीति परिचरत् कर्त्तव्यं चक्यम्—नि० २, ५ ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २

चन नुपमाते पुरुसृह्स्सूनीती सुयशस्तरम् ॥८॥४३

३२ ४२ ५ २ २ ४ ५

२

३२, १११

। आनोअग्नेवयोवृधम् । ए३४ । रया३४पूदम् ।

३२ १ ०

२

१२ २२ १ २२ २

१ ०

पावा३काशा३सा३याम् । रास्वाचनउपमाते । पूरु-

१

२

२

३

२ १

सृचा२म् । सुनाइताइख३हाइ । यशस्तराम् । औ२३

४ ५

४

होवा । होपूइ । डा ॥ ३ ॥ ४३

हे 'अग्ने' ! 'पावक' शोधक ! 'वयोवृधं' अन्नस्य वर्षकं 'शंस्यं' स्तुवन्तं 'रयिं' धनं 'नः' अस्मभ्यम् आभरेति शेषः । आहृत्य च हे 'उपमाते ! उपास्मात्समीपे मातिर्घृतमित्युपमातिः', हे तादृश ! अग्ने ! (१) 'नः' अस्मभ्यं 'सुनीती' सुनीत्या शोभन-नयनेन (२) 'पुरुसृहं' बहुभिः स्पृहणीयं 'सुयशस्तरम्' अत्यन्त-स्वभूतं कीर्ति-धनं 'रास्व' (३) देहि ॥

४३ नास्तीयमुत्तराच्चिके । २३

। अग्निऋषिः, आयुः ।

(१)—“उपमातिः उपमाता निर्माता, तस्य सम्बोधनम्, हे उपमाते ! खट्वा ! इत्यर्थः । एतदुक्तं भवति—लभेवास्मकं खट्वा, लभेवास्मभ्यं शरीरस्थित्यर्थः धनं देहीत्यर्थः”-इति वि० ।

(२)—“नीतिशब्दोमार्गवचनः, तस्मादिदं तृतीया, सुनीत्या सुमार्गेण प्रतिशब्दादिनेत्यर्थः”-इति वि० ।

(३)—रातिदानं कर्मसु चतुर्थं, नि० ३, १० ।

अथ दशमी ।

सोभरिऋषिः ।

५७ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

योविश्वाद्दयतेवसुहोताऽमन्द्रो जनानाम् । मधोन्न
पात्रा प्रथमान्यस्मै प्रस्तोमायं न्तुग्रये ॥ १० ॥ ४४

५८ २ ४८ ५४ ५ १ १ १ २
। योविश्वाद्दयतेवसू । होताऽमाद्रोऽ । जना-
नाम् । माधोऽर्नापाऽ । चाप्रथमान्यस्मै । प्रास्तोऽ
मायाऽऽ । तुवोऽऽवा । ग्रापुयोद्द्विद्वाइ ॥४॥

५८ २ ४८ ५४ ५ १ १ १ २
।। योविश्वाद्दयतेवसूहाउ । होताऽ । माद्रोऽ ।
जनानाम् । औवा । औवा । माधोऽर्नापाऽ । चाप्र-
थमान्यस्मै । औवा । औवा । प्रास्तोऽमायाऽऽ । तुवो
ऽऽवा । ग्रापुयोद्द्विद्वाइ ॥५॥ ४४

“सुयशस्तर”-“स्वयशस्तरम्”-इति पाठौ ॥ ८ ॥ ४३

४४ उत्तराच्चिकस्य ७. ३. ५ १ ।

।, ।। अनयोः अग्निऋषिः, ऋषीनाम् ।

III योविश्वाद्यतेवस्त्रोद्वाओद्वाईए । होतामंद्रोोजना
 र्नाम् । ओद्वा । ओद्वाइए३४म३४धोर्नपा । त्राप्रथ-
 र्नायस्माइ । ओद्वा । ओद्वाइए३४ । प्रस्तो३४माया
 इ । तुवो३४वा । ग्रापुयोईद्वाइ ॥ ६ ॥

IV योविश्वाद्यतेवसुईए । होतामंद्रोजनानाम् । मा
 धोर्नापौ । वाइ२ । त्राप्रथमान्यस्त्रै । प्रास्तो१मायौ ।
 वाइ२ । त्वग्रये । इडा२इभाइ३३ । ओ२इ४पु इ । डा ॥ ७ ॥

‘होता’ देवानामाह्वाता ‘मन्द्रः’ मोदनः^(१)यः अग्निः ‘विश्वा’^(२)
 सर्वाणि ‘वसु’^(३) वसूनि धनानि ‘जनानां’^(४) जनेभ्यः ‘द्यते’

III, IV अनयोः अग्नि ऋषिः, दैर्घ्यवसम् ।

(१)—‘मदि’ क्षु ति-मोद मद्-सप्र कान्ति-गतिषु-इत्यस्य रूपम् । “मन्द्रः क्षुत्यः”-
 इति वि० ।

(२)—सुपां सु क्षुगित्यादिना (०, १, १८) शप् चाले रूपम् ।

(३)—“एकवचननिर्दं बहुवचनस्य स्थाने”-इति वि० । परं, ‘सुपां सुक्षुगिति (०, १,
 १८) षसीक्षुष्यपि सिद्धति ।

(४)—‘घनुर्यर्थे बहुलं इन्द्रसि । ५, १, ६३’-इति षष्ठी । वि० मने तु जनानां क्षुत्यः-
 इत्येषमन्वयः ।

इति चतुर्थी दशति ॥

प्रयच्छति । तस्मै 'अस्मै' अग्नये 'मधोः' (५) न' मदकरस्य
सीमस्यैव 'प्रथमानि' मुख्यानि 'पात्रा' पात्राणि 'स्तोमाः'
स्तोत्राणि 'प्र यन्ति' गच्छन्ति ॥१०॥ ४४

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवोद्ये सामवेदार्थप्रकारे छन्दोव्याख्याने
प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चम-खण्डे—

मेधं प्रथमा ।

(वामदेवऋषिः)

४ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २
एनावो अग्निन्नमसोर्जीनपातमाङ्गवो । प्रियं

२ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
चेतिष्ठमरतिस्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतम् ॥१॥ ४५

४५ उत्तरार्चिकस्य १, २, १३ १ ।

(५) - 'तुपति' इत्युपपत्तिरिति (३ ४, २८) भाष्ये यत्र नानात्, इव लिङ्ग-व्यत्ययेन
रूपम् ।

^{५ २ २ २} ^{४ ५} ^{१ २ २ २} ^{२ २}
 I एनावोअग्निनामसा । जज्जोनपा । तामा१
^{१ २ २} ^{२ १ २} ^{२ १}
 हुवे२ । प्रायञ्चेतिष्ठमरतिम् । सुवाध्वा१रा२म् । विश्वा
^२ ^{१ २} ^{१ २} ^१
 स्या१दू२ । ताममृतम् । इडा२३भा३४३ । ओ३३४५
^५
 इ । डा ॥ ८ ॥

^{५ २ २ २} ^२ ^{१ २ २ २} ^{१ २}
 II एनावोअग्निन्नमसाहाउ । जज्जोनपा । तामा
^२ ^{१ २ २} ^{२ १ २}
 १ज्जवे२३ । हाउ । प्रायञ्चेतिष्ठमरतिम् । सुवाध्वा१
^२ ^{१ २} ^२ ^१
 रा२३म् । हाउ । विश्वास्या१दू२३ । हाउ । ताम-
^२ ^{१ २} ^१ ^५
 मृतम् । इडा२३भा३४३ । ओ२३४५इ । डा ॥ ९ ॥

^{५ २ २ २ ५ २} ^{४ ५ ४} ^{२ २ २ २ २ २}
 III एनावोअग्निमेपुनमसा । जज्जोनपातमाहुवे ।
^{१ २} ^{१ २} ^{१ २} ^{१ २}
 प्रा२३याम् । चाइतिष्ठम् । आरतिम् । सुवाध्वा१
^{१ २} ^{१ २} ^{१ २}
 रा२३म् । विश्वास्या१दू२ । ताममृतम् । इडा२३भा
^१ ^५
 ३४३ । ओ२३४५इ । डा ॥ १० ॥

I, II अनयोः गीतमऋषिः, आग्नेयं नाम ।

५२ ५२ ५२ ४ २ ५२ ४ ५ १ २ २ २
IV एना वो अग्निन्नमसो । जोनपोवा । तामाहुवे ।

१ २ १ २ १ २ १
प्रा२३याम् । चाइतिष्ठम् । रा२३तीम् । स्वध्वरम् ।

२ १ २ १ २ १
विश्वस्या२३दू । ताममृतम् । इडा२३भा३३ । औ२३४पुइ ।

डा ॥११॥४५

‘जर्जः’ (१) बलस्य ‘नपातं’ पुत्रं ‘प्रियम्’ अस्माकं, ‘चेतिष्ठम्’
(२) अतिशयेन ज्ञातारं प्रज्ञातारं प्रज्ञापकं वा । ‘अरतिं’
गन्तारं स्वामिनं वा ‘स्वध्वरं’ सुयज्ञं, ‘विश्वस्य’ सर्वस्य यजमानस्य
‘दूतम्’ ‘अमृतं’ नित्यम् ‘अग्निम्’ ‘एना’ (३) एनेन ‘नमसा’
स्त्रोत्रेण [यद्यप्यत्वान्वादेशोनास्ति तथापि छान्दसत्वादिदं
शब्दस्यैनादेशः] हे स्तोतारः ! ‘वः’ युष्मदर्थम् ‘आहुवे’ (४)
आह्वयामि ॥११॥४५

III, IV अनयोः गीतमऋषिः, मनाज्यं नाम ।

(१)—“ऊर्कं अन्नम्, तस्य नपातं पौत्रम् ; कथं पुनरमौ अन्नस्य पौत्रः । अन्नानि
बलं जायते, बलान्नायमानपथ जायते, एवमग्नौ रन्नस्य पौत्रत्वम्”-इति वि० ।

(२)—चेत्तरति प्रज्ञा-नाममुत्तरीयम्, नि० पृ. ८ । अथवा ‘चितो मञ् ज्ञानं’ अस्य,
तृषि ‘तुम्हन्दसि (५, २, १११)-इतोष्ठनि रूपम् ।

(३)—सुपां सुसुमित्यादिना तृतीयाया आत्वे रूपम् ।

(४) सम्प्रसारणं बाहुल्यकान् ६, १, २४ ।

अथ नृतोषा ।

सौभरिर्ऋषिः ।

१२ ११२३१२ ११२३२ १२
अदर्शि गातु वित्तमोयस्मिन् व्रतान्यादधुः । उपोषु

११२ २२ १ ११२ २ १ १२
जातमार्यस्य वर्द्धनमग्निं नक्षन्तुनोगिरः ॥ ३ ॥ ४७

५ २ ५ १ २१२ २२ १
I अदर्शि गातुवित्तमाईए । यास्मिन् व्रतानि यादधुः ।

२ २ १ २ १२ २ १२ १
ऊपोषु जाइ । चाइचाइ । तमारि यस्य वर्द्धनम् । अग्ना-

२ १ १ २ १२ १ १ १
इन्नशाइ । चाइचा । तुनोगिरः । इडा२३भाइ३ओ२३

५
४पूइ । डा ॥ १२ ॥ ४७

“माट्पु”, “मात्रोः”—इति पाठो । “ह्व्यं”, “ह्व्य”-
इति च ॥ २ ॥ ४६

‘यस्मिन्’ अग्नौ ‘व्रतानि’ कर्माणि (१) ‘आदधुः’ यजमानाः

४७ उत्तरार्चिकस्य ७, १, ११, १ ।

I कौशिकऋषिः, गाथिनम् ।

इविषा सइ क्रियमाणाः सुतोष ‘वद्धमि’, ‘द्वेषु’ राजमि च—‘मर्मासुः’ तं ‘लाभ्’
‘शेषे’ अपत्याय, ‘मातृषु’ जगतोनिमातृभूतेषु ‘वनेषु’ उदकेषु उदकार्येषु ममिथमे-
इति वि०-सम्प्रतोर्यः । शेष-इति अपत्या-नामसु पठम्, नि० २, २; वर्नेत्युदकनामसु
नवमम्, नि० १, १२ ।

(१)—प्रतमिति कर्म माससु मत्रमम्, नि० २, १ ।

अथ चतुर्थो ॥

मनुः प्रार्थयते ।

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १
अग्निरूक्थे पुरोहितोग्रावाणोवर्धिरध्वरे । ऋचा

२ ३ २ ३ २ ३ १ २
यामि मरुतो ब्रह्मणस्पते देवाअवोवरेण्यम् ॥४८

आहितवन्तः । 'गातुवित्तमः' (२) अतिशयेन मार्गाणां ज्ञाता सोग्निः 'अदग्धि' प्रादुरभूत् । किञ्च । 'सुजातं' सम्यक् प्रादुर्भूतं अस्य 'आर्यस्य' उत्तम-वर्णस्य 'वर्धनं' वर्धयितारं 'अग्निं' 'नः' अस्माकं 'गिरः' स्तुति-रूपाः वाचः 'उपो' (१) नक्षन्तु' उप गच्छन्तु [नच गतावितिधातुः (४) ॥

"नक्षन्तु नोगिरः"-इति छन्दोगाः । "नक्षन्त नोगिरः"-इति बह्वृचाः ॥ १ ॥४७

४८ नास्तीमुत्तराच्चिके । २५

(१)--गातुरिति पृथिवी-नामसु षोडशम, नि० १, १ । इच्च तात्स्थ्यात् ताच्छब्द मङ्गीकृतं भाष्यकृता । विवरणकारस्तु—'केचिरे शब्दे-इत्यस्य रूपम्, गातुः शब्दधितास्तुमीनाम् उच्चारयिता, तं यो वेत्ति सगातुवित, अतिशयेन गातुवित् गातुवित्तमः, तुमीनामुच्चारयितुरतिशयेन वेत्तेत्यर्थः' ।

(२)--"उप, उ, सु चयोपि पादपूरणाः"-इति वि० ।

(४)--"नक्षन्तः आग्निर्भूः"-इति वि० । तच्च आग्निर्भूः द्वितीयम्, नि० १, १८

५ २ २ ५ ५ २ २ २ २ २ २ २ २
 । अग्निरुक्थाइ । पुरोइहाइताः । ग्रावाणोव । हिराइ
 ५ ५ २ २ २ २ २ ० १
 ध्वराइ । ऋचायामिमरुतोब्रह्माणस्याताइ । दाइवाइ
 १ २ १ ५ ५
 आवाइः । वरोइइवा । णापुयोइहाइ ॥ १४ ॥

५ २ २ ५ ५ २ २ २ २ ५ ५
 ॥ अग्निरुक्थाओइओहाइ । पुरोवाओइइवा । हि
 २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ ५ ५ २ २ २ २
 ताः । ग्रावाणोव । हिरौवाओइइवा । ध्वराइ । ऋवौइओ
 १ २ २ ० १ १ २ १
 यामिमरुतोब्रह्माणस्याताइ । दाइवाइआवाइः । वरो
 ५ ५ ५
 इइवा । णापुयोइहाइ ॥ १५ ॥ ४८

‘उक्थे’ स्तान्-शस्त्रात्मके ‘अधरे’ हिंसा-रहिते अस्मिन् यज्ञे
 ‘अग्निः’ ‘पुरोहितः’ यज्ञात्पुनरतः उत्तरवेद्याम् ऋत्विग्भिर्निहितो-
 ऽभूत् । तथा ‘ग्रावाणः’ सामाभिषवार्थं पुरतोनिहिताः । ‘वहिः’
 च पुरतोनिहितम् आसादितम् । एवं सामग्रां सत्यां हे ‘मरुतः’
 एकोनपञ्चाशन्नरुद्राणाः ! हे ‘ब्रह्मणस्पते’ स्तोत्रस्य पालक !
 एतन्नामक ! देव ! हे ‘देवाः’ द्योतनादि-गुण-युक्ताइन्द्रादयः !
 ‘वरेण्य’ वरणीयं भजनोपयम्, ‘अवः’ रक्षणम् ‘ऋचा’ सूक्त-रूपया

१, ॥ अनयोः वाहेदुक्थं नाम ।

अथ पञ्चमी ।

सुदौति ऋषिः पुरुमोढोवाष्कभोवा ।

१ १ २ १ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
 अग्निमोडिष्ठावसे गाथाभिः शरीशोचिषम् । अग्निं
 १ १ २ १ २ ३ १ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
 राये पुरुमोडः श्रुतन्नरोग्निः सुदौतये ऋदिः ॥५॥४९

स्तुत्या 'व' युष्मान् 'यामि' मनु रहं याचामि (१) [याचतेर्लटि
 रूपम् । वर्णलोपश्चादसः (२) ॥

“मरुतो ब्रह्मणस्पते देवाः”-इति त्रौष्यामंत्रितत्वेन छन्दोगाः
 पठन्ति । मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवान्-इति द्वितीयान्तत्वेन
 बह्वृचाः ॥ ५ ॥४८

हे 'पुरुमोढ' ! त्वम् (१) 'अग्निम्' 'अवसे' रक्षणाय 'ईडिष्व'
 स्तुहि 'गाथाभिः' [गाथेति-वाङ्नाम (१,११,३६) । मन्त्ररूपा

४९ नास्तीयसुत्तराच्चिके । २६

(१)-यामोति याचामस्तु द्वितीयमन्त्रि पठितम् (नि० १. १९), तदनुज्ञेन
 याचतेर्लोपायासः कथं स्त्रीकृत इति चिन्तनीयम् ।

(२)-इह उक्त्ये अन्धरे पुरोहितमग्निं, धावाण, ऋदिः, मरुतः, ब्रह्मणस्पतिः ।
 अथ बह्वृचात्ययः लोकार्थः ।

(१)-हे पुरुमोढ ! मरुतोयाम्नामन् !-इति वि० ।

^{५ ४ ५ २ २ २ ४ ५ २ २ २ २ २ २}
 [अग्निमीडिष्ठाऽभ्रौक्षोवा । आवसे । गाथाभिःश्री ।
^{१ २ २ १ २ २}
 रशोचाऽऽइषाम् । अग्निं रायाद् । पुरुमाऽऽइदो ।
^{१ १ २ १}
 श्रुतन्नरो । अग्निःसूऽइदो । तयाद्च्छाऽऽइषुदीर्षुः ।
^{१ २ १ १ १ १ १}
 दक्षाऽयाऽऽइषु ॥ १६ ॥ ४८

भिर्वाग्भिः] कीदृशम् ? 'शौरशोचिषं' शयन-स्वभाव-रोचिषं (१)
 तथा 'राये' धनाय ईडिष्व । 'श्रुतम्' (२) एनं 'नरः' अन्येपि यजमानाः
 (३) स्तुवन्ति स्वार्थम् । तस्मात् 'सुदीतये' (४) मङ्गलम् 'अग्निः'
 (५) त्वयाभिष्टुतः सन् 'कृदिः' गृहं (६) प्रयच्छत्वित्वेयं सुदीतिः
 पुरुमीदं ब्रूते ॥

[पौरुमीदम् ।

(२) — 'शौरं व्यापि, शोचिदीप्तिः ; व्यापिनो दीप्तिर्यस्यामौ शौरशोचिः तं शौर-
 शोचिषम्, व्यापि-दीप्तिमित्यर्थः । अथवा जठराक्षना आश्रयणीया दीप्तिर्यस्या-इति
 वि० । "अनुशाधिनमिति वा आशीनमिति वा"-इति नै० ४, २, १४ । शोच अग्नी-
 तर्षेति भावः ।

(३) — 'श्रुतं विख्यातम्'-इति वि० ।

(४) — नर इति मनुष्य-नामसु बहुवचनानां चतुर्थं पदम्, नि० ९, २ 'नरः प्रथमैक-
 वचनमिदं (नि० २, २, २) द्वितीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, नरं नराकारम्, इति वि० ।

(५) — 'शोभनस्य दानस्यार्थाय'-इति वि० ।

(६) — 'अग्निः प्रथमैकवचनमिदं द्वितीयैकवचनस्य स्थाने'-इति वि० ।

(७) — 'कृदि' इति गृहनामसु उन्विशतितमम् नि० ४, ४ । 'कृदिः' प्रथमैकवचन-
 मिदं चतुर्थैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, 'कृदि' गृहस्यार्थायैति-यावत्'-इति वि० ।

अथ मप्रमो ।

सौभरिर्ऋषिः ।

१२२२ ३२३२३ ३ २ ३१ २ १ ५
प्रद्वैवोदासो अग्निर्देव इन्द्रो न मय्यना * । अनु ।

३ १ २ ३ १ २ २ २ १ २ २ ३ १ २
मातरं पृथिवीं वि वावृते तस्थौनाकस्य शर्मणि ॥७॥पू१

५ २ २ २ ४ ५ २ २ १ २ १
। प्रद्वैवोदासोऽग्नीः । देवइन्द्रो न मय्यना † । अनुमा२३

‘आहवनीयाग्निना त्वया समान-गतिभिः अन्यैः बह्विभिः’ देवैः
सह ‘अध्वरे’ क्रतु निमित्ते ‘बर्हिषि’ दर्भ ‘आसीदतु’ उपविशतु ॥

“आसीदतु बर्हिषि मित्रोऽर्च्यमा प्रातर्यावभिरध्वरे”-
इति छन्दोगाः, “आसीदन्तु बर्हिषि मित्रोऽर्च्यमा प्रातर्या-
वाणो अध्वरम्”-इति बह्वृचाः ॥ ६ ॥पू०

‘देवः, द्योतमानः इन्द्रः परमैश्वर्य-युक्तः (१) ‘द्वैवोदासः’ दिवी-

पू१ उत्तरार्चिकस्य ७, १, ११, ३ ।

। द्वैवोदासम् ।

* “मय्यना”-इति अन्यस्य मध्य-पाटो बहुपुस्तके

† गानग्रन्थे सर्वत्रैव प्रायः ‘मय्यना’-इति अन्यस्य मध्य एव पाठः ।

(२)-‘बह्विभि वोढृभिः देवैः अन्यैः अग्निभिः’-इति वि० ।

(३)- ‘इति’ परमैश्वर्यं तस्मा दौणादिकेर प्रत्यये रूपम् ।

अथाष्टमी ।

मेधातिथिर्मध्यातिथीभादृषी । [इयमैद्रीत्युक्तमेव] ।

२४ १२ २८ ३१ २२१ २ ११२ २८
अध यो अधवाऽदिवोवृहतीरोचनादधि ।

२ १ २१२ २ २ १
ता । रंपृथिवीं विवावृताइ । तस्यौनाऽइका । स्याश-
२ १ २ १ ५
र्मणि । इडाऽइभाऽइइ । ओऽइइइइ । उा ॥ १८ ॥ ५१

दासेनाह्वयमानः 'अग्निः' 'मातरं' सर्वस्य लोकस्य धारणात्
पृथिवी माता, ताम्, पृथिवीम् 'अनु' (१) प्र वि वावृते' देवान् प्रति
हविर्वीढुं विशेषेण प्रवर्तयति । यस्मादेनमग्निं दिवोदासः 'मज्जना'
बलेन (२) आजुहाव तस्मादयम् अग्निः 'नाकस्य' स्वर्गस्य
शर्मणि गृहे (३) स्वायतनएव 'तस्यौ' अतिष्ठत् (४)

"अग्निर्देव इन्द्रः" इति, "नाकस्य शर्मणः" इति च
कन्दोगाः । "अग्निर्देवाऽअच्छ" इति "नाकस्य सानवि" इति
च बह्वृचाः ॥ ५१

* "अधयो" इति अन्यस्य-मध्य-पाठो बहुपुस्तके ।

(१) 'अन्विति पादपूरणः'-इति वि० ।

(२) 'मज्जनेति तृतीयान्' बलनामसु पञ्चविंशतितमम् नि० २, ६ ।

(३) शर्मणि गृहनामसु षोडशतमम्, नि० २, ४ । इह वि०—'वैश्वतीद्वाग्निः'
स्वेन बलेन मेवान् इन् पृथिवीं वर्तयति, प्रतस्यौ प्रतिष्ठते च, स्वेनैव बलेन गच्छती-
त्यर्थः, कपुनर्गच्छति । उच्यते—नाकस्य शर्मणि द्युलोकस्य सम्बन्धिनि गृहे, द्युलोक-
यद् गृहं तस्मिन् गच्छतीत्यर्थः ।

(४) इति श्रुतौ न शब्दः पादपूरणार्थप्वेतीह न याज्यात् ।

अथ नवमी ।

विश्वामित्रऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
कायमानोवना त्वं यन्मातृरजगन्नपः । न तत्ते

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
अग्ने प्र मृषे निवर्त्तनं यदूरे सन्निहा भुवः ॥ ८ ॥ पू३

४८ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
। कायमानोऽध्वनात्त्वाम् । यन्मातृरा । जागन्ना

२१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
३३४पाः । न तत्ते अग्ने३ । प्रमृषे३हा३इ । निवर्त्ता३३४

‘तन्वा’ (४) तथा, विस्तृतया ‘ममा’ मदीयया गिरा स्तत्या ‘वर्द्धस्व’
वृद्धे भव । हे ‘सुक्रतो ! शोभनन्नकर्मवन्दि ! ‘जाता’ (५)
जातानस्मदीयान् जनान् अभिलषितैः फलैरापूरय (६) ॥ ८ ॥ पू३

हे ‘अग्ने !’ ‘वना’ (१) वनानि काननानि भक्षितुं ‘काय-

पू३ नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । २८

(४) - ‘तन्वा शरीरेणेति वि० ।

(५) - जातेति सुपांसुलुगित्यादिना (०. १. ३९) शमशाले रूपम् । ‘जाता
जातानि समापत्यानि’-इति वि० ।

(६) - ‘ऽपु ष प्रीणयेत्यर्थः’-इति वि० ।

(१) सुषामित्याले (०. १. ३९) रूपम् । ‘वन शब्देनाय वनावयवकाष्ठानि-
इति वि० ।

नाम् । यद्दूरा२३इसान् । इहाभुवा । औ३होवा ।

होपुइ । डा ॥ २० ॥

। एकाया । मानो । वनात्२३४वाम् । औइ ।

तू२३४वाम् । उज्जवाद्वाइ । औ३हो३इ । यन्माटूरा ।

जागन्ना२३४पाः । आ२३४पाः । उहुवाद्वाइ । औ३हो

३इ । नतत्तआ । ग्रा३इप्रम्प्या३इ । निवा२त्ती२३४

नाम् । ता२३४नाम् । उहुवाद्वाइ । औ३हो३इ ।

यद्दूरेसाम् । इहाभू२३४वाः । भू२३४वाः । उहुवाद्वा

इ । औ३हो३इ२ । या२३४औहोवा । ऊ२३४पा ॥ २३ ॥ २३

मानः (१) कामयमानः त्वं 'यत्' यस्मात्कारणात् तानि विहाय
'माटूः' (२) माटूभूता 'अः' 'अजगन्' (३) अगमः गतवानमि ।

I, II अनयः काग्वं नाम ।

(१) — 'चायु पूजा निशामनघोरित्यस्य चकारस्य ककारापत्या रूपम्' इति वि० ।

"कायमान शायमानः कामयमान इति वा" इति जै० ४, २, १४ ।

(२) — 'मातरइति प्रथमा-बहुवचनान् नदीनामसु दृश्यते, नि० १, १०३' । इह
माटूरिति सुपांसुलुगित्यादिना (१, १, ०८) शमि पूर्वमवर्णदीर्घं रूपम् ।

(३) वनमाने लृङ् ३, ४, ६) । ऋचङादेशः । प्रथमपुत्रपदो बहुवचनश्च व्यत्ययेन ।

अथ दशमी ।

कण्वऋषिः ।

१ २ २८ ३ १ २ ३ ६ ७ १ २ ३ १ २ ३ २ ३
 नि त्वामग्नेमनुर्दधे ज्योतिर्जनाय शश्वते । दोदेय
 १ २ ३ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २
 कण्वऋतजातउत्तितोयं नमस्यन्ति ऋष्टयः ॥१०॥पृ४

अस्य प्रविष्टत्वाच्छान्तोवर्त्तसे । 'तत्' तस्मात् 'ते तव निवर्तनं' नितरां तत्रैव वर्तनं, तेन च विनाशो लक्ष्यते । सो 'न प्रमृष्टे' [कृत्यार्थं केन् प्रत्ययः (५)] न प्रमृच्यते न सञ्चते । कुतः ? इत्यत आह । 'यत्' दस्यात्कारणात् 'दूरे' (६) सन् 'दूरे अट्टश्यतया वर्तमानस्त्व' 'इह' अस्मत्संख्यन्ध्रणोरूपेषु काष्ठेषु 'आभुवः' (७) समन्तात् भवेः [मथनात् क्षण-मात्रेणास्माकं समीपे भवसि, तस्मात्तव दूरतोवर्त्तनम् अस्मभ्यं न रोचते] ॥

“इच्छाभुवः”-इति “अभव”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥पृ३

हे 'अग्ने !' 'ज्योतिः' प्रकाशरूपं 'शश्वते' (१) बहुविधाय यज-

पृ४ नास्तीयमुत्तराच्चि के । ३०

(५)—“कृत्यार्थं तवै केन् केन्यलनः ३, ४, १४”-इति सूत्रेण ।

(६)—प्रदकारास्त्वित् 'दुः' इत्येवं प्रवृत्तिः ।

(७)—वर्तमाने लुङ् (१, ४, ७) ।

(१)—शश्वत् इति बहुनामसु षष्ठम् नि० ३, १ ।

५ २ २ ५ १ २ २
 । नित्वामग्नाइ । मनुर्द्दी२३४धाइ । ज्योतिर्जना ।
 १ ० २ २ १ २ १ ० २
 याग्श्वाताइ । दी । दाइ । थक । णाऋतजाइ ।
 १ ५ ५ १ २ १ १ ५ ५
 तज्ज्ञा२३४इताः । यन्नमस्या२३ । ता२इकृ२३४औ
 २ २
 होवा । छा२३४याः ॥ २२ ॥

४ २ ५ २ ४ ५ २ ४ १ २
 ॥ होवाइ । नित्वामग्नेमनुद्धे । होवाइ । ज्योति-
 २ २ १ २ २ १ ० २ ०
 र्जनायग्श्वाते । दाइदे१थक । णाऋतजा१इ । तज्-
 मानाय 'मनुः' प्रजापतिः (२) 'निद्धे' देव-यजन-देशे स्थापितवान् ।
 हे 'अग्ने' ! त्वम् 'ऋतजातः' ऋतेन यज्ञेन निमित्त-भूतेनोत्पन्न
 उचितः हविर्भिस्तपितः सन् (३) 'कण्ठे' एतन्नामके महर्षी
 मयि 'दीदृथ' (४) दीप्तवानसि । 'यम्' अग्निं 'कृष्टयः' मनुष्याः
 'नमस्यन्ति' नमंस्कुरुवन्ति स त्वमिति पूर्वत्रान्वयः ॥१०॥५४

I, II अनयोः मानवम् ।

(२) - 'यामथर्वा च मनुष्य पिता'-इत्यादि नैवकम् (२, ३, १५) ।

(३) - उचितः सदानुपचितः-इति वि० ।

(४) - दीधिवोवपम् ।

१ २ ५ २ १ २ १ १ १ २ ५ २ २
 २८२३४इताः । पन्नामा२३स्याः । ता२इष्टृ२३४औची
 वा । छा२३४याः ॥ २३ ॥५४

इति पञ्चमी दशति ।

इति साधनाचार्य-विरचिते माघवीथे सामवेदार्थप्रकाशे इन्दोव्याख्याने
 प्रथमस्याध्यायस्य पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठे खण्डे—

मेघं प्रथमा ।

वसिष्ठऋषिः ।

२ १ २ २ २ २ १ २ २ १ २ १ २
 देवोवोद्रविणोदाः पूर्णा विवष्ट्रासिचम् । उद्वा
 २ २ २ १ २ २ १ २ २ २ १ २
 सिञ्चध्वमुप वा पृणध्वमादिद्भोदेव औचते ॥१॥५५

५५ उत्तरार्चिकस्य ७, १, १० ।

अथ द्वितीयाः ।

अस्याउत्तरस्यास्य कण्ठऋषिः ।

११ १२ २ २ २ २ क२२ २ १ १ १ १ २ १२
 प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनुता । अष्ठा वीरं

५२४ २ ४ ५२ २२१२ २२ १२ १२
 I देवोऽवोऽद्रविणोदाः । पूर्णां विवष्टासिचम् । ऊडा

१ २२ १ ० १ २
 १सिञ्चारं । ध्वमुपवापृणध्वम् । आदिदोदेरं । वञ्चो-

१२ १ २ १
 चते । ऊडा२३भा३४३ । ओ२३४पू३ । डा ॥ २४ ॥ पू५

‘द्रविणोदाः’ धनानां दाता (१) ‘देवः अग्निः’ ‘वः’ युष्मदीयां
 ‘पूर्णां’ हविषा ‘आसिचम्’ आसिक्तां च स्तुचं ‘विवष्टु’ कामयताम् ।
 अतः ‘उत्सिञ्चध्वं वा’ सोमिन पात्रं । ‘उपपृणध्वं वा’ सोमं [वा-
 शब्दो समुच्चयार्थो । ध्रुव-ग्रहेण होतृ-चमसं पूरयत च, अग्नये-
 सोमं प्रयच्छत चेत्यर्थः] ‘आदिदु’ अनन्तरमेव ‘देवः अग्निः’
 ‘वः’ युष्मान् ‘ओहते’ (२) वहति ।

“विवष्टु” ‘विवष्टी’-इति पाठो ॥ १ ॥ पू५

पूई नास्तोयमुत्तराञ्चिके ॥ ३१

I अग्निऋषिः, द्रविणम् ।

(१)—द्रविणमिति धन-नामसु पञ्चविंशतिसप्तम् ; नि० ९, १० ।

(२)—‘ओहते वहति’-इति वि० । ‘ओहते’-इति सायण-संज्ञे वचनेऽप्यम्, विवर-
 अने वचने इत्यस्य, परस्युभय नथे एवैवाह्यसंज्ञं शरत्सु ।

२२२ २१ २ २२ २१ २
 नर्यं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः ॥२॥पू६

५२२ ४ ४ ४ ५ २१ २ १ २
 I प्रैतूब्रह्मणस्पतिः । प्रदाइविये । तुसूनुताइ ।
 १ २ ५ १ १ २ १
 अच्चा^१स्वा^२र^३इराम् । नर्यं पाङ्क्तिराधा^४सा^५इम् । देवा
 २ ५ १ ५२२ २
 र^६या^७र^८इ^९ज्ञाम् । ना^{१०}र्या^{११}र^{१२}इ^{१३}ओ^{१४}वा । तू^{१५}र^{१६}इ^{१७}
 ५
 नाः ॥२५॥पू६

‘ब्रह्मणस्पतिः’(१)देवः ‘प्रैतु’ अस्मान् प्राप्नोतु । ‘सूनुता’ देवी प्रिय-सख-भूता वाग्देवता प्रैतु अस्मान् प्राप्नोतु । ‘देवाः’ ब्रह्मणोस्त्वत्यादयो देवताः ‘क्वेर’ शत्रुनिःशेषेण ‘द्रे’ प्रेरयन्तु । तं ‘नर्यं’ मनुष्येभ्यो हितं । ‘पङ्क्तिराधसं’ ब्राह्मणोक्त-हविषा पङ्क्त्यादिभिः समृद्धं (१) यज्ञं प्रति न अस्मान् ‘अच्छ’ अभिसुख्येन (१) ‘नयन्तु’ प्रापयन्तु ॥ २ ॥पू६

I अग्निऋषिः बाह्वस्पत्यम् ।

(१) ‘त्रक्ष अन्नं, तस्य पतिः स्वामो-इति वि० ।

(२) द्विनाराशं प्रातःसवनम्, द्विनाराशं साध्यन्दिनं सवनम्, सतृन्नाराशं सवनम्, एषा नाराशसपङ्क्तिः पशु रूपस्य; द्रौणि सवनानि पशुरनुबन्धः; एषा सवनपङ्क्तिः । एताभिः पङ्क्तिभिः यः साध्यते तं पङ्क्ति-राधसम्—इति भाषः ।

(३) ‘अच्छ आप्तुं सुखावगन्तुम्’ इति वि० ।

अथ चतुर्थो ।

सौभरिर्ऋषिः ।

२७ १ १२ २२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
 प्र यौराये निनीषति मर्त्तयस्ते वसो दाशत् । सवीर
 १ १ १ १ २ १ २ १ २
 न्धत्ते अग्रउक्वशस्मिनं त्मना सहस्रपोषिणम् ॥४॥पु८

तिष्ठ । 'सविता' (१) देवः 'न' यथा सूर्योदिवउन्नतस्तिष्ठति, तद्वत्
 जघ्वः उन्नतः सन् 'वाजस्य' अन्नस्य 'सनिता' (१) दाता भवि-
 ष्यसि । 'यद्' यस्मात् कारणात् 'अञ्जिभिः' (५) यज्ञेन यूपमञ्जि
 'वाषड्भिः' यज्ञं वहड्भिः ऋत्विग्भिः सह 'विह्वयामहे' । अन्नस्य,
 दानाय त्वां विशेषेणाह्वयामः, तस्मादन्नस्य दाता भवेति पूर्वत्रा-
 न्वयः ॥ ३ ॥पु७

हे 'वसो' (१) वासकाम्नि ! त्वां 'ये' तव स्तीता 'राये'

पु८ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ३३

(१)—'आदित्योऽपि सवितेत्युच्यते, तथाच—'द्वैरण्यलूपे लुतोर्वन् द्विरण्यलूप
 ऋषिरिदं स्तप्तं प्रोवाच तदभिवादन्येषर्गं भयति'-इत्यादि नै० १०, १, ८ ।

(१)—'समितिलाभः, तस्मादिद्यं तादर्थ्यं-चतुर्थ्यां आ आदेशः (७, १, १९ सनितये
 लाभायेत्यर्थः-इति वि० ।

(५)—'लद्-गुण-प्रकाशकैश्चन्दोभिः'-इति वि० ।

(१)—'हे वसो ! प्रकृतपचवन्'-इति वि० ।

अथ पद्यमी ।

काण्वृष्टिः ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ २
 * प्र वीर्यं पुङ्खणां विश देवयतीनाम् । अग्निं

४ २ २ २ ४ १ २ १ २ २ २ २
 I प्रयोरयापुङ्निनीषताइ । मर्त्यायस्तेवसोदाशत् ।

२ २ १ २ १ २ २
 सवीरापुङ्खा । ताअग्रउ । वथशास्तिनम् । त्मनासा

२ १ २ १ २ १
 २इहा । सुपोषारइइणाइइम् । ओरुइइपुइ । डा ॥२॥पुट

धनार्थं 'प्र निनीषति' प्रणेतुमिच्छति^(१) । 'यः' 'मर्तेः' मनुष्यः
 'ते' तुभ्यं 'दाशत्' ^(२) हवींषि प्रयच्छति । 'सः' मनुष्यः
 'उक्थशंसिनम्' उक्थानां ^(३) शस्ताणां शंसितारम् 'त्मना' ^(४)
 आत्मनैव 'सहस्रपोषिणं' बहु-धनम् 'वीरं' पुत्रं 'धत्ते' धार-
 यति ^(५) ॥

“प्र योराये निनीषति”-“प्रयं राये निनीषसति”-इति
 पाठौ ॥४॥पुट

I आङ्गिरसच्छ्रिः, वैश्वर्षसम् ।

(१) 'प्रकर्षेण पूर्वस्थां दिशि आहवनीये आत्मानं नेतुमिच्छति' इति वि० ।

(२) -दाशतीति दानकर्मसु द्वितीयम् नि० २. २० ।

(३) -'उक्थानि श्लोकाणि तेषाम्'-इति वि० ।

(४) -'मन्त्रे आहारादेरात्मनः (६. ४, १४१)'-इत्यात्मन आदि-श्लोपः ।

(५) -'तस्य पुत्रं ददातीत्यर्थः'-इति वि० ।

२ २ २ १ २ २ २ ७ २ २ २ १ २
 सूक्तेभिर्वचोभिवृणीमहे यस्मिदन्य इन्धते ॥५॥५८

५ ४ २ २ १ २ २ २ १
 ' । प्रवाः । यङ्गपुरुङ्गणास् । विशादेवयताङ्गि-
 २ १ २ २ २ २ १ २ २ १
 नाम् । अग्निं सूक्तेभिर्वचोभिवृणीमाङ्गहाइ । यासा

हे ऋत्विग्यजमानाः ! 'देवयतीनां' देवान् कामयमानानां (१)
 'पुरूणां' बहूनां (२) 'विशां' (३) प्रजारूपाणां (४) 'वः' युष्माकमनुग्र-
 हाय 'यङ्ग' महान्तम् (५) 'अग्निं' 'सूक्तेभिः' सूक्तरूपैः 'वचोभिः'
 वाक्यैः प्र हृणो-महे' (६) । 'अन्ये इत्' (६) अन्येष्वप्ययः 'यस्'
 एनमग्निं 'समिन्धते' सम्यग्दीपयन्ति तमग्निमिति पूर्वचान्वयः ॥
 "वचोभिवृणीमहे"-इति, "अन्यइन्धते"-इति च छन्दोगाः ।
 "वचाभिरामहे"-इति "अन्यईच्छते"-इति च बह्वृचाः ॥५॥५८

५८ उत्तरार्द्धिकस्य १, २, ५ १ ।

[ऐतवाध्यम् ।

(१)--देवान् यष्टु मिच्छन्तीयाः प्रजान्नासामित्यर्थः । 'न इन्दस्यपुत्रस्य ७, ५, २५'-
 इति इत्याद्यभावः ।

(२)--पुत्र-वङ्ग-पर्याय शब्दौ नि० (२, १, ४)- स्फुटम् ।

(३)--यद्यपि 'विशाः'-इति मनुष्य-साधारण-वाचकः (नि० २, २, १), परमिह देवयती-
 नामिति स्त्रीत्व-बहुत्व-निर्देशात् विशामित्यस्य प्रजारूपाणामित्यर्थः ।

(४)--'यङ्गः'-इति महद्गामस्य चयोद्गमस् नि० २, १ ।

(५)--'प्रहृणोमहे'—याचामहे, किम्युनथाचामहे । सामर्थ्याद्गनम्-इति वि० ।

(६)--सायण-मते इच्छोऽप्यर्थः । विवरण-नये पाद-पूरणार्थः ।

अथ सप्तमी ।

वशिष्ठऋषिः ।

१२ ४१२२१२ २२ ४२ १२ २२
 त्वमग्रे गृहपतिस्त्वच्छेता नोअध्वरे । त्वम्योता
 ४१२२ २४ १२ ४१ २
 विश्ववार प्रचेता यन्ति यासि च वार्यम् ॥७॥६१

४५२ ४५४ १ २ २२ १
 I त्वमग्रे गृहपताइः । त्वच्छेतानोअध्वराइ । त्वंपो

वृश्वरोभवसि [सर्वस्य बलारोग्य-हेतुतया-सौभाग्य-कारित्वात्]
 तथा 'गोमत.' गवादि-पशु-युक्तस्य 'स्वपत्यस्य' घोभनापत्यस्य
 'रायः' धनस्य 'ईशे' ईष्टे, पुत्र-पश्याद्युद्देशेन क्रियमाण-कर्म-फल-
 सम्पादकत्वेन तत्त्वामित्वात् । तथा एवम् भूतोग्निः 'वृत्रहथानां'
 [हननं हथः (१)] शत्रु-भूत-पाप-विनाशानामपि 'ईशे' [स्वयि सम-
 र्पित-कर्मणामस्माकं त्वत्प्रसादात्पाप-क्षयोभवतीति तस्यापि स्वामी ॥
 "ईशेच्छि"-इति "ईशेमच्छे,"-इति च पाठौ ॥ ६ ॥६०

हे 'अग्ने !' 'नः' अस्माकम् 'अध्वरे' यन्ने 'त्व' 'गृहपतिः' यज
 मानोसि । 'त्व' 'होता' देवानामाह्नातासि । हे 'विश्ववार' सर्वै

६१ नास्तोयमुत्तराच्चिके । ३५

I अग्निर्वसिष्ठो वा ऋषिः, समन्तम् ।

(१)—'नपुंसकेभावे ऋ' (१. १. ११४)-इति ऋ, 'तप-तनप् तन-बनाच्' (०, १, १४)
 इति तस्य बनावेशे रूपम् ।

२ १ २२ १ २२ २२ २ २२ २
 २३ता । वाइश्रवा । रप्रचाइताः । औहोइषवाइइ ।
 १ २ १ २ २ १ २ २
 य । जाइया२इसीइ । होवाइइइ । चवारा२इयाइ ४इम् ।
 १
 औ२इषुइ । डा ॥ ३० ॥

४ ५ २ ४ २ २ ५ २ २
 ॥ त्वमग्ने । हापुपतोः । त्वहो२इषता । नोअध्वा
 ५ १ २ ५ २ २ ५ २ २
 राइ । त्वा२म्पो२इषता । विश्वावा२इषरा । प्रचेताइः ।
 १ २ १ २ ५ २ २ २ २ २ २ २
 यक्षायइ । या२सा२इष औहोवा । चवारिया२इषुम् ॥३१॥

धरणीयाम्ने ! 'त्वं' 'पोता' एतन्नामकृत्त्विगसि(१) । अतः
 'प्रचेताः' प्रकृष्टमतिस्त्वं 'वार्यं' वरणीयं हविः 'यत्ति' यज्ञ ।
 'यासि (२) च' अस्माकं धनं प्रापय ।

"यत्ति यासि च"-इति छन्दोगाः । "यत्ति वेपि च"
 -इति वद्वृचाः ॥ ७ ॥ ६१ ॥

॥ वरुणकृषिः,ममन्तम् ।

—'शोधयिता वा'-इति वि० ।
 —'यामोति याचञ्जा-कर्मसु पठितत्वात् (नि० ३. १८. २) यानिरय याचञ्जा
 संट लोडर्थे । ३, ५, ७, पा० स्त०. याइ याचस्व प्राशयेत्यर्थः' इति वि० ।

अथाष्टमौ ।

विश्वामित्रः स्तौति ।

१२ ४१ २४ ४१२ २१
 सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्त्तासं जतये । अपां न-
 २२ २१२ २१ २ २१२ २१२
 पातं सुभगं सुदं ससं सुप्रतूर्त्तिमनेहसम् ॥॥६२
 ५२ ४२५४ ५ १ २ २२ २१२२ १
 ॥ त्वमाग्नेगृहापतीः । त्वं ह्येता नो अध्वरे । त्वा
 २ १ ४२ २ ४२५२ २२ २ १ २२
 रश्म्योता । औहोऽऽइ । औहो । वाहाइ । वाइश्ववा ।
 १ २२ ४२ २ ४२५२ २२ २ १
 रप्रचाइताः । औहोऽऽइ । औहो । वाहाइ । यक्षा-
 २ ४२ २ ४२५२ २२ २ १२ २
 इयामा । औहोऽऽइ । औहो । वाहाइ । चवाराऽऽया-
 १
 ऽऽइम् । औःऽऽइपुइ । डा ॥ ३२ ॥६१

हे अग्ने ! 'सखायः' सोमाल्यादि हविः-प्रदानेनोपकारक-
 त्वात् मित्राणि 'मर्त्तासः' मनुष्याः ऋत्विजोवयम् 'अपां नपातम्'

६२ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ३६

॥ अस्यापि वरुणऋषिः, समन्तम् ।

(१) -'अपां नपातम्' अपां पौदम् । कथं पुनरग्रे रपां पौदत्तम् ? अद्वा
 बोधयति इच्छाच्च जाग्रन्, इच्छेभ्यः सकाशात् निर्मेयते ; एवमग्रे रपां पौदत्तम्

^{५ २ २ ४ ५ २ २ ५}
 । सखायस्त्वाञ्चौहोहोहाइ । ववृ । मा२३४हाइ ।
^{२२१ २ २ १ ३ ५ १५ २}
 देव म्मर्त्ताइहाइ । सज२ता२३४याइ । अपान्नपाइ ।
^{४ ५ २२ २ १२ ३ ५}
 त्सू । भगौ । वाइहाइइ । सूद्सा२३४साम् ।
^{२१ २ २१५ २ १}
 सुप्रतू२३त्तीम् । अनेहा२३सा३४इम् । औ२३४पुइ ।
 डा ॥ ३३ ॥ ६२

इति प्रथमादशति ।

अपां नप्तारं 'सुभगं' शोभन-धन युक्तम् । 'सुदंसम्' सुक
 र्माणं^(२) 'सुप्रत्तिं'^(३) शोभन-प्रतरं कर्मानुष्ठाटभिः सुखेन
 गन्तव्यम् 'अनेहसम्'^(४) उपद्रव रहितम् । एतादृशन्त्वाम्
 'जतये'^(५) रक्षणाय 'वत्तमहे'^(६) वृणीमहे ॥ ८ ॥ ६२

इति श्रीसायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे हृन्दोपनिषद्भाष्ये

प्रथमस्याध्यायस्य षष्ठखण्डे ॥ ६ ।

। वासन्-वैखानस ऋषिः, आश्लिग-दानवो वा ।

(२) —दंसः कर्म-नामसु तृतीयम् नि००,१ ।

(३) —'तूर्वति चिंसांथः' (नि०२,१०,७२) सुष्ठु प्रकर्षेण रिमितार 'शव नाम्'
वि० ।

(४) —'अनेहसम् चक्रोधम्' इति वि० । एहः—इति क्रोधनामसु षष्ठम् नि००,१३ ।

(५) —'चतुर्थ्यैकवचनमिदं द्वितीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्' इति वि० । 'चतु-

र्थस्य हृन्दसि (२, ३, ६३) इति मयं तव साधकम् ।

—'प्रार्थयामः'—इति वि० ।

खण्डयोरजुहतेति त्रिष्टुभोदशपञ्च च ।
 अग्निन्नरोविराट्, चित्र-इमंस्तोममितिदृगचः ।
 जागतोऽग्नेर्ऋचः सर्वाः, पूषाः शुक्रान्तइत्यसौ (०) ॥

अथ सप्तम-खण्डे—

मेघं प्रथमा ।

श्यावाश्वऋषिः वामदेवो वा ।

१ २ ३ १ २ ३
 आ जुहोता हविषा मर्जयध्वं

१ २ ३ १ २ ३
 नि होतारं गृहपतिं दधिध्वम् ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
 इडस्पदे नमसा रातह्वय्

(०) - आजुहोता हविषामर्जयध्वमित्याद्यो कः सप्तमः खण्डः, अबोध्याग्निः समिधे-
 त्याद्यपरः; तत्र प्रथमे ऋचोदश, द्वितीये षष्टौ; तदित्थमुभयोः खण्डयोरष्टादश इवः
 सन्ति । तथाच— आजुहोता-इत्याद्योः द्वयोः खण्डयोः अग्निन्नरो-इति या सप्तम-
 स्थानिमा ऋक्,— सा विराट्-इन्दुस्त्वा; ये इमे चित्र इमंस्तोममित्याद्यो सप्तमः इत्य-
 द्वितीय-चतुर्थी— ते जगतो-ऋन्दस्त्वे, श्यावाश्विष्टाः पञ्चदश ऋचः त्रिष्टुप्-इत्य-
 त्रिष्टुप्, शुक्रान्तोऽन्यदिति षष्ठम-खण्डस्य तृतीया ऋक् सौरौ, तदित्तराः समस्ताः ऋ-
 इति स्फुटार्थः ।

१ १ २ २ २ ३क २२

सपर्यता यजत म्यस्यानाम् ॥ १ ॥६३

४र ५ र ४ २ १ र १ २ १
 । आ जुहोता । हविषामर्जया र्ध्वाउवा २ । नि
 २ २ १ २ २ २ २
 होनारङ्गपतिन्दधा र्ध्वाउवा २४ । इडा ३४ स्पदाइ ।
 १ २ १ २ १ २ १ ४
 न (सा) ह्याव्या २म् । सापर्यता । याजतम्या २३ । स्ति
 ५ ४ ५
 योवा । आपूनोईहाइ ॥ ३४ ॥६३

हे ऋत्विजः ! (१) 'आ जुहोत' (२) अग्निमाह्वयत । किञ्च
 'हविषा' 'मर्जयध्वं' मृडयध्वं सुखयध्वं (३) (डकारस्य जकार-
 म्छान्दसः) (४) अपिच । 'इडः' इलायाः (५) 'पदे' उत्तरवेद्याम्

६३ नास्तोयमुत्तराश्विके । ३७

I. यावाग्रम् ।

(१) — 'हे ऋत्विजः ! मत्पुत्रादथोवा' - इति वि० ।

(२) — जुहोतेति सम्प्रसारणे (५, १४, २४) रूपम्, 'ऋचि तु न' - इत्यादिना (६, २, १६३)

ऋचि दीर्घः ।

(३) — मर्जयध्वम्, शोधयध्वम्, मन्मार्गं तृणैः कुरुध्वम् - इति वि० ।

(४) — सुपति ङेत्यादिना — (३, ४, ९८) हल् वर्णव्यत्ययः - इति भावः ।

(५) — इला शब्दस्य पञ्चम्यन्तस्य इलः इति, उलयोरिक्त्वात् इडः अतिः, 'षष्ठ्याः

पति-पुत्र-वारं पदं पयस्योपेषु- (८, २, ५७) - इति मन्त्रे इडस्यदे-इति ।

अथ द्वितीया ।

वाष्टहव्य * ऋषिः '१' ।

२ २ ३ २ १ २ २ १ २
चित्र इच्छिशोस्तरूणस्य वक्ष्थी

२ ७ २ १ २ २ २ २ १ २
न यो मातरावन्वेति धातवे ।

२ १ २ २ २ २ १ २ २ २
अनूधा यदजीजनदधा चिदा

२ १ २ २ १ २ २ २ २ १ २
ववक्ष्मद्यो मच्चि दूत्यं चरन् ॥ २ ॥ ६४

इत्यर्थः (६) । 'हीतारं' देवानामाह्वातारं 'गृहपतिं' गृहपालकम् अग्निं 'निदधिध्वं' निःशेषिणं धारयध्वम् । किञ्च 'नमसा' नमस्तारेण हविषा वा युक्तम् । अतएव 'रातहव्यं' दत्त-हविष्कं 'पस्थानां' यज्ञ-गृहाणां (७) मध्ये 'यजतं' यजनीयं पूजनीय-मग्निं 'सपथ्यत' परिचरत ॥ १ ॥ ६३

* वार्षहव्येति पाठान्तरम् ।

(१) - 'उपसृतस्य वार्षम'-इति वि० ।

६४ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ३८

(६) 'इदित्यन्न नाम (नि० २. ७. १६) तेन चात्र हविल्लक्षणमन्नं परिगृह्यते, तस्य पदे वेद्याश्च स्थाने इत्यर्थः'-इति वि० ।

(७) - 'पक्ष्यानि गृहाणि (नि० २. ५. ७), तेषु ये निवसन्ति ते पक्ष्याः, तेषाम्'-इति वि० ।

^१ ^२ ^{४ २ ४ ५}
 । ओइ । चित्रइच्छाइशोऽस्तरुणा२इ । स्याइवक्षथः ।
^१ ^{२ २ २} ^{४ २२ २ ५२} ^१
 ओइ । नयोमाताराश्वनुवा२इ । तीइधातवे । ओइ ।
^{२ २ २} ^{४ २२ २ ५२} ^१
 अनुधायान्जिजना२इत् । आइधाचिदा । ओइ । वव-
^२ ^{२ ४} ^{२ २ २}
 क्षत्साद्योऽमहिदू२इ । तियाइच्चापूराईपूईन् । दूत्यच्चर-
^{३ १ १ १ १}
 न्महे२इ४पु ॥ ३५ ॥

'शिः' शिशु भूतस्य (१) । अतएव 'तरुणस्य' (२) अग्नेः
 'वक्षथः' (वक्षेरीणादिकोऽथम् प्रत्ययः) ऋविर्वक्षन् (३) 'चितइत्'
 आश्चर्यभूत मेव (४) । 'यः' जातीग्निः 'मातरौ' सर्वस्य निर्मात्रौ
 सर्वस्य मातृ-भूते द्यावापृथिव्यावरण्यौवा 'धातवे' (धिट् पाने) तुमर्थे
 इति (३, ४, ६) तवेन् प्रत्ययः) स्तनपानाय न अन्वेति न गच्छति
 (इण्, गतौ लट्युपसर्गेण समासः (५) तिङि चोदात्तवतीति

(१) 'शमनीयस्य' इति वि० ।

(२) 'तृ अवन तरणयोऽित्यस्यै तत्र पसं, अवन समर्थस्य, अथवा तरुणस्य युनः ।

(३) 'वक्षथः वक्षन् गमनमित्यर्थः' इति वि० ।

(४) इह चितइति पुंश्लिङ्गोऽव्ययनेति (३, ४, ६८) बोध्यम् । चित्रः पूञ्चं गमन-
 मिति विवरण-लक्ष्ण-व्याख्यानम् ।

(५) 'मच्च सुपा (१, २, ४)' इत्यत्र सहेति योगविभागात् ।

अथ तृतीया ।

बृहदुक्थऋषिः ।

२१ २ १२ २१ १ २ १२

इदं न्त एकं परं ज त एकं

२ १२ २ १ २ २ १ २

तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व ।

२ १ २ २ २ १ २

संवेशनस्तन्वेऽचारुरेधि

२ २ २ १ २ २ २ १ २

प्रियो देवानां परमे जनित्रे ॥ ३ ॥ ६५

शोघं 'महि' महत्वम् 'दूत्यं' ["दूतस्य भाग-कर्मणि (४, ४, १२०)"]
इति कर्मणि यत् प्रलयः] दूत-कर्म 'चरन्' आचरन् 'आ
ववचत्' देवान् प्रति हवींश्चावहति ॥ २ ॥ ६४

एतया बृहदुक्थो वाजिनं नाम स्व-पुत्रं मृतं वदति । हे मृत-
पुत्र ! 'ते' तव 'इदम्' (उपरि^(१))ज्योतिषेति वक्ष्यमाणत्वात् अत्रिदं
शब्देन ज्योतिरभिधीयते) इदं ज्योतिरग्न्याख्यम्, 'एकम्' एको
ऽंशः, अतः 'ते' तव देह-गताग्न्यंशेनवाह्यमग्निं 'संविशस्व' सङ्ग-
च्छस्व । तथापरः 'ज' अन्योपि 'ते' तव 'एकं' वायुाख्योऽंशः,
तेन च प्राणवायुाख्येनांशेन वाह्यं वायुं संविशस्व (गरीराग्नि-

६५ नास्तोयमुत्तरार्त्तिके । ३८

(१)--अग्न्या एव ऋचो द्वितीये पादे इति यावत् ।

२६क,

२ ५ २२ १ ६ १ २३४
 । ओ४हा । ह्दाइ । इदन्ण । का३म्परः । उतए

५ २१२२ २ ६ २३४५ २१२
 काम् । तृतीयेना । ज्योतिषा३ । संविशस्वा । संवेशनाः ।

२१२ २३४५ २ ५ २२ १२२
 तनुवे । चारुरेधी । ओ४हा । ह्दाइ । प्रियोदेवा ।

२ १ २ २ ४
 ना३म्पर । मा३४३इ । जा३नापुइत्राईपुईइ ॥३०॥ईपु

प्राणवायोः वाह्याग्नि-वाद्यौथैकत्वाद्दंशत्वमिति भावः) तथा, 'तृतीयेन ज्योतिषा' आदित्याख्येन तेजसा तवात्मना संविशस्व (सूर्यगतात्म-चेतन्यगोरभेदाद्दंशत्वम्, "योऽहं-सोऽसौ"—"योऽसौ सोऽहं"—"सूर्यआत्मा जगतः"—इत्यादि-श्रुतेः आत्मनः सूर्य-प्रवेशो-युक्तः) 'तन्वे' तनुवे पुनः शरीर-ग्रहणाय 'चारुः' कल्याणोभूत्वा तस्मिन् सूर्ये 'संवेशनः' सम्यक् प्रवेष्टा 'एधि' भव । कीदृशस्त्वं ? 'प्रियः' तेन सह प्रीयमाणः । कीदृशि तस्मिन् ? 'देवानां' 'परमे' उत्तमे 'जनित्रे' जनके ("देवानां ह्येतत् परमं जनित्रं यत् सूर्यः"—इति हि श्रुतिः (२) ॥ ३ ॥ ईपु

। यामं कीत्सं वा, अग्नेः ।

(२) --'इदं' 'ते' तव 'एकं' श्रुतिः वैद्युताख्यम्, 'परः' परम् उत्कृष्टमित्यर्थः (क-इति, पादपरः) । 'ते' तव 'एकम्' आदित्याख्यम् । 'तृतीयेन ज्योतिषा' पार्थि-वेन अग्नाख्येन 'संविशस्व' । क पुनः संविशामि ? उच्यते,--'संवेशनः तन्वे' संविशते अस्मिन्निति संवेशनं स्थानम्, तस्मिन्नित्यर्थः, 'तन्वे' तन्वः शरीरस्य । संविश

अथ चतुर्थी ।

कुल्लऋषिः ।

३ २ ७ ३ १ ३ ३ १ २ ३
इम् स्तोममर्हते जातवेदसे

१ २ ३ १ २ ३ १ २
रथमिव सम्महेमा मनीषया ।

३ २ ७ ३ १ २ ३ १
भद्रा हि नः प्रमतिरस्य स्सद्-

२ २ २ १ २ २ २ ३ १ २
यग्ने मख्ये मा रिषामा वयन्तव ॥ ४ ॥ ई ई

‘अर्हते’ पूज्याय ‘जातवेदसे’ जातानामुत्पन्नानां वेदित्वे जात
प्रज्ञाय जात-धनाय वा अग्नये ‘मनीषया’ निशितया बुद्ध्या ‘इमं
स्तोमम्’ एतत् स्तोत्रं ‘रथमिव’ यथा तत्ता रथं संस्करोति तथा,
‘सम्महेम’ सम्यक् प्रजितं कुर्मः^(१) । ‘अस्य’ अग्नेः ‘संसदि’
सम्भजने ‘नः’ अस्माकं ‘प्रमतिः’ प्रकृष्टा बुद्धिः ‘भद्रा हि’ कल्याणी

ई ई उत्तरार्चिकस्य ४, १, ०, १ ।

‘चाहः रधि’ शोभनोभव । ‘प्रियः’ ‘देवानाम्’ । ऋ पुनः प्रियः । उच्यते. ‘परमे’
उत्कृष्टे ‘जनिवे’ जन्यते; स्मिन्निति जज्ञिवं कर्म यागाख्यम्. तस्मिन्नित्यर्थः । अथवा
अन्मै व अनिचम्, परमे जन्मनि, वृत्तादौ यज्जन्म. तस्मिन्नित्यर्थः” इति वि० ।

(१) —‘सम्महतिरत्रगमनार्थः. अन्मर्णित्त्वं ण्यर्थश्च द्रष्टव्यः । यथा कश्चिद्रथं गमयति
तद्दद् गमयेम उच्चारयामीत्येतदाशास्त्रहे-दित्यर्थः- इति वि० ।

अथ पञ्चमी ।

द्वयोर्भारद्वाज* ऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
 मूर्ध्नि दिवो अरतिं पृथिव्या

३ २ ३ ५ ३ ५ १ २ १ २
 । इमां स्तोत्रं ३ ४ माम् । अर्हति २ ३ ४ जा । तावेदसे
 १ ३ २ ३ ५ २ ३ ५ १ २ २
 ३ । होइ । रथामी २ ३ ४ वा । सम्नाचे २ ३ ४ मा । मानी-
 ३ २ १ ३ २ ३ ५ २ ३ ५
 षया ३ । होइ । भद्राची २ ३ ४ ना । प्रमाती २ ३ ४ रा ।
 १ २ १ २ १ ३ २ ३ ५ २ ३ २
 स्यास २ ३ दे ३ । होइ । अग्नाइसा २ ३ ४ ख्याइ । माराइषा
 ५ १ २ १ २ १
 २ ३ ४ मा । वायन्तवा ३ । होइ २ ३ ४ पुइ । डा ॥ ३८ ॥ ६६

समर्थाः खलु (२) अतस्तया बुद्ध्या कुर्मइत्यर्थः । हे 'अग्ने !'
 'तव सख्ये' अस्माकं त्वया सह सखित्वे सति वयं 'मा रिषाम' (३)
 हिंसिता न भवाम । अस्मान् रचेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ६६

* भरद्वाजइति पाठान्तरम् ।

। यज्ञसारथिः, अग्नेः ।

(२)—हि यस्मादर्थे । यस्माद् 'भद्रा' कल्याणो 'नः' अस्माकम् 'उपरि'-इति
 वाक्यशेषः । 'प्रमतिः' प्रकृष्टा मतिः अउपाहिका बुद्धिरित्यर्थः-इति वि० ।

(३)—रिषं हिंसायाम्-इति रेषतेः रूपम् ।

२ ३२ ३२३ ३ २ ३२
वैश्वानरमृत आ जातमग्निम् ।

३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २
कविं सम्राजमतिथिं जनाना-

३ २ ३ १ २ ३ २
मासन्नः पात्रं जनयन्त देवाः ॥ ५ ॥ ६७

‘मूर्हानं’ शिरोभूतम् । कस्य? ‘दिवः’ दुलोकस्य, ‘पृथिव्याः’ पृथिव्याभूमेः ‘अरतिं’ गन्तारम्^(१) । यद्वा गन्तव्यं स्वामिनं । ‘वैश्वानरं’ विश्वेषां सर्वेषां नराणां सम्बन्धिनम् । ‘ऋते’ ऋतमिति सत्यस्य^(२) यज्ञस्य वा नाम । (निमित्तसप्तम्येषा^(३)) ऋत-निमित्तम् ‘आ’ अभिसुस्थेन जातं^(४) सृष्ट्यादावत्पन्नम् । ‘कविं’ क्रान्त-दर्शिनम् ‘सम्राजं’ सम्यग्राजमानं, यजमानानाम् ‘अतिथिं’ हविर्वहनाय सततं गन्तारम् । यद्वा, अतिथिवत्पूज्यम् । ‘आसन्’^(५) (आसन्ति आस्यं, द्वितीयार्थे सप्तमी) आस्य-भूतम् (अग्नि-लक्षणानास्येन हि देवा हवींषि

६७ उत्तराच्चिकस्य ४,२,३,१ ।

(१)—पृथिवीतः हवींषि मृच्छीला दु-लोकस्य गन्तारमित्यर्थः ।

(२)—नि० ३,१०,६ ।

(३)—निमित्तान् कर्म-योगे (२,३,३३)-इति वचनात् ।

(४)—‘आ-इत्येष उपलोकस्य स्थानं । उपजातम् प्रकृतमित्यर्थः-इति वि० ।

(५)—पृथिवी-इत्यादिना (६,१,६३) आस्य-शब्दस्यासन्, सुपां सुलुगित्यादिना

(७,१,३६) सप्तम्यालुक् च ।

^{५ ४ ५ ५ २ ३ ५ १ १ २}
 [मूर्द्धीहोद्वाइ । नन्दाइइइवाः । अरताइम् । पृथी-
^{२ २ १ २ २ १ २ १ २ ४ ५ २ १}
 इयाः । वैश्वानराम् । ऋतत्रा । जातमग्नीम् । कवि-
^{२ ७ २ २ १ २}
 समाजमतिथायिम् । जनाइइनाम् । आसन्नःपा । त्रा-
^{१ २ २ ४}
 इज्जन । याइइइ । ताइदापुइवाइपुईः ॥ २८ ॥

^{४ २ ५ २ ४ ५ २ १ २ १ २}
 II होवाइ । मूर्द्धीहोद्वाइ । नन्दाइ । वाइअर । ति
^{२ ४ ५ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २}
 मृथिव्याः । इहोइयाइ । ईइया । वैश्वानराम् । ऋतत्रा
^{२ ४ ५ २ २ १ २ १ २ १ २}
 जातमग्नीम् । इहोइयाइ । ईइया । कविस्समा । जा
^{१ २ २ ४ ५ २ २ १ २ १ २}
 इमति । थिञ्जनानाम् । इहोइयाइ । ईइया । आसन्नः
^{२ १ २ २ ४ ५ २ २ २ १ २}
 पा । त्राइज्जन । यन्तदेवाः । इहोइयाइ । ईइ । याइइ
^{५ २ २ २ १ १ १ १}
 इपुअौहोवा । ईइइइपु ॥ ४० * ॥ ६७

भुञ्जते (६) 'पात्रं' पातारं रक्षकम् । यद्वा, आस्थिन धारकम् ।

1, II वैश्वानरस्येमे ।

(६) —तथाहि ऐतरेयादौ यूयते 'अग्निमुखा वै देवाः' इत्यादिः ।

* इति प्रामे मेध गाने द्वितीयस्याहः प्रथम ठकः ॥

अथ षष्ठी ।

२३ ३ १ २२ ३ २
वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठा-

३ १ ६ ३ २
दुक्थेभिरग्ने जनयन्त देवाः ।

३ १ २ ३ १ २
तं त्वा गिरः सुयुतयो वाजय-

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
न्याजि न्न गिर्ववाहो जिग्युरश्वाः ॥ ६ ॥ ई८

एवं गुण-विशिष्टं वैश्वानरार्भिं 'नः' अस्माकं सम्बन्धिनि यज्ञे
'देवाः' स्तोतारऋत्विजः (१) देवाएव वा 'आ जनयन्त' यज्ञाभि-
मुख्यिनाजनयन् अरण्योः सकाशाद् उदपादयन् ॥ ५ ॥ ई७

हे 'अग्ने' ! 'त्वत्' (१) त्वत्-सकाशात् 'उक्थेभिः' (२) उक्थैः
स्तोत्रैः यज्ञे हविर्भिद्य (३) 'देवाः' स्तोतारः कामान् आत्मनः
'व्यजनयन्त' विविधं जनयन्ति । तत्र दृष्टान्तः—'पर्वतस्य'
मेघस्य (४) 'पृष्ठात्' उपरि भागात् 'आपो न' (५) आपः उदकानि

ई८ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ४०

(१) - युतिमत्वे न स्तोतारः ऋत्विजोपि देवाः उच्यन्ते ।

(२) - पञ्चम्यादह लुक् ७, १, ३९ ।

(३) - भिमणसादेशेन ७, १, १० ।

(४) - उक्थ-शब्दः स्तोत्रे एव ऋत्विजः, यज्ञादावौपचारिकः ।

(५) - नि० १, १०, ९ ।

(६) - न शब्दः उपरिष्ठादुपसार्थीयः नि० १, १, ९, ६ ।

I ओम् ॥ वित्वत् । ओद्वाइ । आपोनपर्वतस्य

पाश्छात् । उक्थेभिरग्नेजनयन्तदाश्चद्वाः । तंत्वागिरः

सुष्टुतयोवाजयाश्चन्ती । आजिन्नगाइर्ववाश्चद्वाः । जाये

इ । ग्यूराराश्च औद्दोवा । अश्वाश्चधुः ॥ १ ॥

II द्वा । ययाइदिवोद्वाइ । वित्वत् । आपो । तपर्व ।

तस्यपृष्ठात् । द्वा । ययाइ । दिवोद्वाइ । उक्थाइ । भिरा

ग्नेजन । यन्तदेवाः । द्वा । ययाइ । दिवो द्वाइ । तं

त्वा । गिराः । सुष्टुतयः । वाजयन्ती । द्वा । ययाइ ।

दिवोद्वाइ । आजीम् । नगाइर्ववाश्चद्वाः । जायेइ ।

ग्यूराराश्च औद्दोवा । अश्वाश्चधुः ॥ २ ॥ ईट

यथा, तद्वत् । अपिच, हे 'गिर्ववाहः' गीर्भिः स्तुति-रूपाभिः

I, II अनयोरभिधानमाशङ्कम् ऐरतं वा ।

अथ सप्तमो ।

वामदेवीब्रूते ।

९ ३१ २ ३१ २ ३१
 आ वीराजानमध्वरस्य रुद्रः

२२ ३२ २ ३२ २ ३२
 द्योतारः सत्ययजः रोदस्योः ।

३२ ३१ २ ३२ ३ २ ३
 अग्निं पुरा तनयिन्नोरचित्ता-

१२ ३१ २
 द्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥ ७ ॥ ६८

धाग्निर्वहनोयाग्ने ! 'भरहाजाः' (१) स्तोतारः 'तं' प्रमिद्धं 'त्वां'
 त्वां 'वाजयन्ति' बलिनं (२) कुर्वन्ति । यद्वा, याजमन्नं (३)
 मिच्छन्ति । अपिच, त्वां 'सृष्टयः' शोभन स्तुति-रूपाः 'गिरः'
 वाचः 'जिग्युः' जयन्ति वशीकुर्वन्ति । तत्र दृष्टान्तः—
 'अग्वाः' वाहाः 'आजिन्नं' संग्रहं यथा शीघ्रं जयन्ति
 तद्वदित्यर्थः ॥ ६ ॥ ६८

६८ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ४१

(१)—अस्याभग्वाजदृष्टत्वात् ।

(२)—नि०२,९,३ ।

(३)—नि०७,७९ ।

४२ ५२ २ ४ २२ २ २२ ४ ५ १ २२

। आवोराजा । नमध्व । रस्यरुद्राम् । होता ।

१ २ २ २ ४ ५ २ १
राम् । सा । सत्यजाङ्गम् । रोदसीयोः । अग्निभ्यु । रा ।

२ २ २ २ ४ ५ १ २ १ २ १ २
तनयि । त्नोरचित्तात् । हिरण्य । रू । पाङ्गमव । सा

२ २
३४३इ । कार्णपूध्वाईपूईम् ॥ ३ ॥ ई८

हे ऋत्विग्भ्यजमानाः ! 'अध्वरस्य' यज्ञस्य 'राजानम्' अधि-
पतिं 'होतारं' देवानामाह्वतारं 'रुद्रं' (१) रोरुयमाणं द्रवन्तं,
शतून् रोदयन्तं वा । यद्वा, 'एषा वा घोरातनूर्यद्रुद्रइति
रुद्रात्वाकम् । 'रोदसीः' द्यावा-पृथिव्योः (२) 'सत्ययजं' सत्य-
स्यान्नस्य (३) दातारम् । यद्वा सत्ययजं सत्येन हविषा (४)

। वामरेभ्यं रौद्रं वा ।

(१) रुद्र इति निघण्टोन् तृतीय काण्डीय-तृतीय-खण्डस्य तृतीयं पदम् । "रुद्रो-
रौतेति, सतो रोरुयमाणो द्रवतीति वा । रोदयतेर्वा, यदरुद्रत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति
काठकम्, यद्गोदौत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति चारिद्रविकम्"-इति नैरुक्तम् १०, १, ५ ।
'रुद्रं रोदनस्वभावकरम् । पार्श्वोग्निः प्रदीप्तः शुग्धुगाशब्दं करोति, वैद्युतोपि
गर्जित-लक्षणम्, मोर्धा ः स्यः । अतोऽसौ रोदन-क्रिया-योगात् रुद्रः उच्यते'
-इति वि० ।

(२) नि०३, ३०, ४ । 'द्यावा-पृथिवी-पदं चान्न प्रदर्शनार्थं सर्वदेवानां यथात्म'
-इति वि० ।

(३) नि०२, १, २४ ।

(४) हविर्लक्षणेनाद्यनेतार्थः ।

अथाष्टमी ।

वसिष्ठऋषिः ।

२२३ ४ २४१२ २२ ३
इन्धे राजा समर्थानमोभिः

२३ १२ ३१२ ४१२
यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।

१२ ३१२ ४२४
नरोह्वयेभिरीडते सबाध

१२ २२४१२
अग्निरग्रमुषसामशोचि ॥ ८ ॥ ७०

देवान् यजन्तम् । यदाः सत्यस्यानन्द-लक्षणस्य सङ्गमयितारं
रोदस्योर्व्याप्य वर्त्तमानम् । 'हिरण्यरूपं' सुवर्ण-प्रभम् । एवं
विधम् 'अग्नि' 'वः' यष्पाकम् 'अवमे' रक्षणाय 'तनयित्रीः'
तनयित्रीरगनिः (५) मन्त्राकार्मिकः, तत् सदृशाद् 'अचित्तात्' न
विद्यते चित्तं यस्मिन् तदचित्तम्, (चित्तोपलक्षित-सर्वेन्द्रियोप-
संहारो मरणमिति यावत्) तस्मान्मरणात् 'पुगा' प्रागेव
'आ क्लृण्व' यूयं समन्ताद्विभिर्भरगिन् भजध्वम् ॥७॥ ६९

७० नास्तीयमुत्तराञ्चिके । ४२

(५)—तनयित्रीर्मेघ-वाचकः प्रसिद्धः तच्छब्द-पगोऽगनि परम्योपचारिकमन्त्रः ।
तथा च विवरण-नये 'अचित्तात्' अचेतनात् 'तनयित्रीः' गर्जित-लक्षणाच्छब्दात् 'पुगा'
प्राक्कृश्यमानम् 'हिरण्यरूपं' वैद्य-शास्त्रानुसारेण इत्याद्यर्थः ।

^{२ २} ^{५२ २ २} ^{४२५२ ४ ५ ४२}
 । इन्धा३१२३४इ । हाउहाउहाउ । राजासमर्थान ।
^{५ ४ ५} ^{४ ५} ^{२ २} ^{५२} ^२
 मोमोरोभीः । ओभीः । यस्या३१२३४ । हाउ । हाउ
^२ ^{४ ५२ ४२ ५} ^{४ ५ ४ ५} ^{४ ५}
 हाउ । प्रतीकमाहुतङ्गु । ताइनाआइना । आइना ।
^{२ २} ^{५२ २ २} ^{४२ ५ २ २} ^{४ ५}
 नरा३१२३४ः । हाउहाउहाउ । ह्व्येभिरोडतेस । बाधा
^{४ ५} ^{४ ५} ^{२ २} ^{५२ २ २}
 बाधाः । बाधाः । आग्रा३१२३४इ । हाउहाउहाउ ।
^{२ १} ^२ ^{१ १ १ १}
 अग्रमुषसा२३मशाउ । वा३ । ची२३४५ ॥ ४ ॥

^१ ^१ ^{१२} ^{२ २ २ २} ^२
 ॥ हौहो२ । हौहो२ । हौहोइ । इन्धेराजासमर्थान-
^१ ^१ ^१ ^{२ २ २}
 ना३मोभी२ः । ओभी२ः । ओभी२ः । यस्यप्रतिकमाङ्गत
^१ ^१ ^१ ^{२ २}
 ङ्गुत्ताइना२ । आइना२ । आइना२ । नरोह्व्येभि-
^{२ २} ^१ ^१ ^१
 रोडतेसा३बाधा२ः । बाधा२ः । बाधा२ः । हौहो२ ।
^{१२} ^{२२} ^१ ^२
 हौहोइ । आग्रियमुषसा२३मशाउ । वा३ । ची
^{१ १ १ १}
 २३४५ ॥ ५ ॥ ७०

अथ नवमी ।

त्रिंशिरास्वाङ्गच्छिः ।

११२ ११२ ११२
प्रकेतुना वृहता यात्यग्नि

२१ ११ २
रा रोदसी वृषभोरोरवीति ।

‘राजा’ दीप्तः (१) ‘अर्थः’ स्वामी (२) हविषां प्रेरकोवा
‘अग्निः’ ‘नमोभिः’ स्तुतिभिः सह ‘समित्ये’ समिध्यते । ‘यस्य’
अग्निः ‘प्रतीकं’ रूपं (३) ‘घृतेत आहुतं’ भवति । ये च ‘नरः’
अम्नदीयाः ‘सबाधः’ संश्लिष्टाः सञ्जात-बाधाः (४) ‘हव्येभिः’ हव्यैः
साहंम् ‘ईडते’ स्तवन्ति । ‘सः’ अग्नि ‘उषसाम्’ ‘अग्रम्’
‘आ अशोचि’ आ दीप्यते ॥ ८ ॥ ७०

‘अग्निः’ ‘वृहता’ ‘केतुना’ प्रज्ञानेन (१) युक्तः सन् ‘आ’
इदानीं ‘रोदसी’ व्यावापृच्छिव्यौ ‘प्रयाति’ प्रकर्षेण गच्छति ।

(१)—यद्यपि राजेति राजतोत्तैश्वर्य्यकर्मणोरूपम (नि०२,२१,४) भवितुं युक्तं,
परमिद्धोत्तमोश्चर-वाचकाप्रगर्थ्यं शब्द यु तर्दोप्राथस्य प्रमिद्रस्यैव ग्रहणम ।

(२)—नि०२,२२,२ । स्वामिनः प्रेरकत्वं मन्त्रवत्येव ।

(३)—‘प्रतीकं, नःस मयं वा’-इति वि० ।

(४)—सबाधः ऋत्विजः इति वि० । युक्तं चेतत तस्य निघण्टु तृतीयाष्टादश
पञ्चम-पद त्नात् ।

(१)—नि०३,६,२ ।

४२ ४१ २ ३१२ २२
दिवश्चिदन्तादुपमामुदान

४२ ४१ २ ३१२ २२
उपामुपस्थे मच्चिषोववर्द्ध ॥ ८ ॥ ७१

१ २ १ २ १ २ १ २ १
। प्रकोतुना । वृहताया । तियग्नाइः । होइहोवाइहोइ ।

२ २ २ २ १ २ २ १ २ १
आरोदसाइ । वृषभोरो । रवीताइ । होइहोवाइहोइ ।

१ १ २ २ १ २ १ २ १
दिवश्चिदा । तादुपमाम् । उदानाट् । होइहोवाइहोइ ।

२ २ १ २ २ २ २ २ २
अपामुपा । स्थेमच्चिषो । ववर्द्धा । होइहोवाइहोइ ।

२ १ १ १ १ १ १ १ १
वाइइ । देइ । दिवाइइइइइ ॥ ६ ॥

किञ्च, देवानामाह्वान-काले 'वृषभः' (१) इव 'रीरवीति' अत्यर्थं
शब्दं करोति । 'दिवश्चित्' अन्तरिक्ष-लोकस्यापि 'अन्तात्'
पर्यन्तात् 'उपमाम्' (उपमेत्यन्तिक-नाम १) मेघस्य समीपम्
'उदानट्' उदश्रुते ज्वलनात्मनादित्यात्मनावस्थितः सन् जङ्घ

७१ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ४३

(१)—'वृषभः वर्षिता'—इति वि० ।

(४)—नि०२, १६, ११ ।

अथ दशमी ।

वसिष्ठऋषिः ।

७ २ ३ ४ १ २ ४ २ ३
 अग्निं नरोदीधितिभिररण्यो

५ २ ४ ५ ७ ५ १ २ २ २
 ॥ हा । हा^१अ^१हो^१इ । प्रा^२२^४के । तु^७ना । वृ^५ह^१ता^२इ ।

१ २ ४ ५ २ ४ ५ २ ५ १
 या^१ति^२य^४ग्नो^५ः । हा । हा^१अ^२हो^४इ । आ^२३^४रो । द^२सा^५इ ।

२ ३ २ २ ४ ५ ५ ७ ४ २ ५
 वृ^२प^३भो^२इ । रो^२र^४वो^५ति । हा । हा^७अ^४हो^२इ । दी^२२^५वा^५ः ।

१ २ १ २ २ ४ ५ २ ४
 चि^१दा । ता^२३^१दु^४प । मा^२मु^२दा^४न^५ट् । हा । हा^२अ^४हो^१इ ।

४ ५ १ २ १ २ ४ ५ ५ ७
 आ^४२^५३^१४^२पा^५म् । उ^२पा । स्थे^२३^१म^२हि । पो^२व^४व^५र्हा । हा । हा^७

४ २ ५ ४ ४ २ १ २ १ १ १
 औ^४हो । वा^२२^५३^४औ^४हो^४वा । ए^२इ । दि^२वा^१२^२३^१४^१५^१म् ॥७॥७१

व्याप्नोति । अथोतिर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् । तिपोहन्त्वादि-
 लोपः । 'अपां' वृष्टिलक्षणानामुदकानाम् 'उपस्थे' उपस्थाने
 अन्तरिक्षे (४) वैद्युतात्मना 'मह्ये' महान् 'वयस्ये' वर्द्धते ॥६॥७१

I, II इमे यामे, इन्द्रस्य ।

(४) - आपउपगस्य यव तिष्ठन्ति. तदपामुपस्थमन्तरिक्षम्. तन्मिन्द्रियर्थः---
 इति वि० ।

१ २ ३ २
हस्तच्युतं जनयत प्रशस्तम् ।

६ ११ ७१२ ८२

दूरेदृशं गृहपतिमथव्यम् ॥ १० ॥ ७९*

५२ २ २ ४ ५ २१ २१ २१

। हाउहाउहाउ आग्नीम् । नराः । नराः । नराः ।

६ १ २ ३ ४ ५ २ २ २ ४ ५ २ १
दीधिति । भिररण्योः । हाउहाउहाउ । हास्ता । च्युताम् ।

३१ २ १ २ १ २ १ २ ३ ४ ५ २ २ २
च्युताम् । च्युताम् । जनय । तप्रशस्तम् । हाउहाउहाउ ।

४ ५ २ १ २ १ २ १ २ १ २ ३ ४ ५
दूराद् । दृशाम् । दृशाम् । दृशाम् । गृहप । निमथव्यम् ।

५ ५ ५ ७ ११११
हाउहाउहाउ । वा । ई२३४५ ॥ ८ ॥

‘नरः’ नेतारऋत्विजः ‘प्रशस्तं’ प्रकर्षेण स्तुतं ‘दूरे दृशं’ दूरे दृश्यमानं दूरे पश्यन्तं वा ‘गृहपतिं’ गृहाणां पालकम् ‘अथव्यं’ (अथर्वतिर्गत्यर्थः^१) अगमम् अतनवन्तवा ‘हस्तच्युतं’ हस्तेन गतम् हस्तेन जातम्, अरण्यो विद्यमानम् अग्निः ‘दीधितिभिः’

७९ उत्तरार्चिकस्य ६:१.१०,१ ।

* यदुक्तं परस्नातु मप्रमखण्ड-भाष्यारम्भे ‘अग्निद्रोविराट्’ इति तदिह साञ्जान् प्रदृश्य प्रमाणाकार्यम्

(१) —अथर्वमिति-इति गति-कससु नि०२,१५,९० । अथर्वमिति नैगम काण्डे ४,२,४१ ।
उभयैव धकार-वकारात्मकः पाठ-भेदः ।

पर र र ४ ५ २ १ २ १
॥ हाउहाउहाउ । आग्नीम् । नराः । दीर्धिति ।

२ ३ ४ ५ र र र र र ४ ५
भिररस्थो । एयो । एयोः । हाउहाउहाउ । हास्ता ।

२ १ २ १ २ ३ ४ ५
चूताम् । जनय । तप्रशस्तम् । स्तम् । स्तम् ।

र र र ४ ५ २ १ २ १ २ ३ ४
हाउहाउहाउ । दूराइ । दृशाम् । गृहप । तीमथ

५ ३ ३ ३
व्यूम् । व्यूम् । व्यूम् । हाउहाउहाउ । वा । ई

१ १ १ १

२३४५ ॥ ८॥ ७२

इति द्वितीय दशति ॥

अङ्गुलिभिः^(२) जनयन् जनयन्ति । अत्र यास्कः ^(३) "दीर्धतयो

। ॥ अनयोर्वसिष्ठः प्रजापतिर्वा ऋषिः, राशिमरायं,
मरायराशिनं वा स्फान्तिकरणं वा च्यावनं वा शैखण्डिनं वा
इन्वकं वा नाम ।

(२) — "दीर्धतयो" इति नि००, ५, ८ ।

(३) — यास्क घृतेत्वम्भिन मन्त्रे "जनयन्तं" हलच्युती, "अथर्षुस" इति तथ. पाठ
भेदाः परिलक्ष्यन्ते । किञ्च अथर्षुमिति नामिनं याख्यातम् । याख्यातमेतद् देवराज
यज्ञना तद्यथा. — "सन्तः जनि-मनि यजि-र्दमिभ्यो अथि निर्धिति बाङ्गलकाद्

ङ्गुलयो-भवन्ति, धीयन्ते कर्मस्वरणी प्रत्यृतरानि अग्निः समरणा-
ज्जायत इति वा, हस्तच्युती हस्त-प्रच्युत्या जनयन्त प्रयस्तं दूरे
दर्शनं गृहपतिमतनवन्तम् (५,२,११)"-इति ॥ १० ॥ ७२

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवोधे सामवेदार्थप्रकाशे बन्दोद्याख्यानैः
प्रथमस्याध्यायस्य सप्तमखण्डः ॥ ७ ॥

अथ अष्टम-खण्डे—

प्रथमा ।

बुधश्च गविष्टिरश्च हाष्टमी ।

१ २ ३ २ ३ २ १ २ ३

अबोध्याग्निः समिधा जनानाम्

१ २ ३ १ २ ३ २ १ २

प्रति धेनुमिवायतोमुषासम् ।

३ २ ३ २ ३ २ १ २ ३

यङ्गा इव प्र वयामुज्जिह्वानाः

२ २ १ २ ३ २ ३ १ २

प्र भानवः सस्वते नाकमच्छ ॥ १ ॥ ७३

७३ उत्तरार्द्धिकस्य ८,३,१३,१ ।

युष्-प्रत्ययो धातोः अथरादेशश्च, सकार इत्तमञ्जकः । अतनं गमनं अथर्था-शब्देनो-
च्यते । मत्वर्थायस्य लुक्, गमनवक्तवित्यर्थः ।

अथ द्वितीया ।

वत्सप्रिच्छृषिः ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ ३
प्र भूर्जयन्तं मह्यं विपोधां

३ १ २ २ ३ ३ १ २
मूरैरमूरं पुरान्दर्माणम् ।

१ २ ३ २ ३ १ २ २ ३
नयन्तङ्गीर्भर्वनां धिय धां

१ २ ३ १ २ २ ३ २
हरिश्शश्रुं न वर्मणा धनर्च्चिम् ॥२॥ ७४

त्यजन्तोभानवः 'नाकम्' अन्तरिक्षम्^(५) 'अच्छ' आभिसुख्येन
'प्र सस्रते' प्रसरन्ति ॥

“सस्रते”-“सिस्रते”-इति पाठौ ॥१॥ ७३

हे स्तोतः ! त्वम् 'जयन्तम्'^(१) असुर-सेनानां जितारं 'मह्यं'

७४ नास्तोयमुत्तरार्चिके । ४४

(५)—'नाकं युलोकम्'-इति वि० । नाकमिति निघण्टौ दिव्यादित्यस्य च साधा-
रण नामस्य तृतीयम् । 'मूर्ध्यायु स्थानं' इति नैषङ्गाष्टम-शासनाद् आदित्य-पर-पक्षेऽपि
यु लोके परं तुल्यम्, अन्तरोत्तरं तुल्यं लभ्यम् ।

(१)—'प्रत्ययं जयन्तमित्यनेन सम्बन्धयितव्यः, भूः प्रथमैकवचनमिदम् द्वितीयेक-
वचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, भूय प्रथिलोकं जयन्तम्, भूर्धृणस्य प्रदक्षनार्थम् त्रीनपि
लोकान् जयन्तम्'-इति वि० ।

अथ तृतीया ।

भरहाजऋषिः ।

१ १ २ २ १ २ १ २ १ २
शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्

१ २ १ २ १ २
विषु रूपे अहनी द्यौरिवामि ।

२ २ १ २ १ २ २ २
विश्वा हि माया अवसि स्वधावन्

१ १ २ २ २ १ २
भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु ॥ ३ ॥ ७५

हे 'पूषन्' ! 'ते' तव 'शुक्रं' शूक्तवर्णम् 'अन्यत्' एकमहर्भवति वासरात्मकम्, तथा 'ते' तव सम्बन्धि 'यजतं' [यजिरत्र सङ्गति-करणे (१) वर्त्तते] यजनीयं प्रकाशेन सङ्गमनीयं स्वतः कृष्ण-वर्णम् 'अन्यत्' एकमहर्भवति रात्र्याख्यम् । इत्थं 'विषु रूपे' शूक्त-कृष्णतया नानारूपे 'अहनी' तव महिम्ना निष्पद्येते । यद्वा । हे पूषन् ! त्वदीयमन्यद्रूपं 'शुक्रं' निर्मलं दिवसस्योत्पादकम्, त्वदीयमन्यदेकं रूपं 'यजतं' केवलं यजनीयं न प्रकाशकं रात्रेरुत्पादकम् । अतएव 'विषु रूपे' विषम-रूपे 'अहनी' अहश्च रात्रिश्च भवतः । अहीरात्रयोर्निर्माणे सूर्येणैव कर्त्ता ।

७५ नास्तोयमुत्तरार्द्धिके । ४५

(१) —'यज, देवपजा-सङ्गतिकरण-दानेषु' इति भा० उभयपदिषु ।

^{५ ४ २५ ४ ५ ४} ^{५ ५} ^{१ २ २}
 । प्रुक्तंतेअन्यद्यजतम् । तआईन्यात् । विषरूपे
^२ ^० ^२ ^{१ २ २ २}
 अहनिद्यौः । इवा२३सी । वाइश्चाहिमायाअवसाइ ।
^{२ २} ^{१२२२} ^१ ^{२ १} ^{२ २ ४ ५}
 स्वधा३वान् । भद्रा ते । पू । षा३निह । रातिरस्तु ।
^४
 निरापुस्तुच्चाउवा ॥ १२ ॥ ७५

कथमस्य प्रसक्तिरिति ? तत्राह, - 'दोरिवासि' यथा द्यौरादित्यः
 प्रकाशयिता तथा त्वं प्रकाशकोऽसि । कुतः ? इत्यतआह, - हे
 'स्वधावन् !' अन्नवन् ! (१) पूषन् ! 'विष्वाः' सर्वाः मायाः प्रज्ञाः
 'हि' यस्मात् कारणाद् 'अवसि' रक्षसि, अतः कारणात् त्वं सूर्य-
 इव भवसीत्यर्थः । तादृशस्य 'ते' तव 'भद्रा' कल्याणी 'रातिः'
 दानम् 'इह' अस्मात् 'अस्तु' भवतु(२) । यास्कस्वाह "शुक्रं
 तेऽन्यलोहितं तेऽन्यद्यजतं तेऽन्यद्यज्ञियं तेन्यद्विषमरूपे ते अहनी
 कर्मणा द्यौरिव चासि सर्वाणि प्रज्ञानान्यवस्यन्नन्नवन् (१२, २, ६)"
 इति ॥

"स्वधावन्"-"स्वधावः"(३) इति च पाठौ ॥ २ ॥ ७५

। शुक्रम् ।

(१) . स्वधेत्यन्न नामस्य विभक्तितमम् (नि० ९, ७, २०) ।

(२) -ऋचि 'ते अन्यत' इति पाठः, 'प्रकृत्यान्तःपादमन्यपरं (६, १, ११५)' इति
 माधनीयः ।

(३) -'सतुवसौ दम्सम्बुहो बन्दसि (८, २, १)' इत्यादिना सिद्धम् ।

अथ चतुर्थी ।

विश्वामित्रऋषिः ।

१ २ ३ १ २ २ १ १
इडामग्ने पुरुदंस्त्सनिं गोः

२ २ ३ १ २ २ २
शश्वत्तमं हवमानाय साधः ।

१ २ ३ १ २ २ २ ३ २ ३
स्यान्नः सनुस्तनयो विजावा

३ १ २ ३ १ २ ३ २
ग्रेसा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ४ ॥ ७६

५ २ २ २ ३ ४ ५ ४ ३ ४
। इडामग्नाइ । पुरुदाइ । स्सनिंगोः । शश्वत्तमं हव
५ २ २ ३ ५ १ २ २ २ २
माना । यसाइइइधा । स्यान्नसूनुस्तनयः । विजाइवाइ ।
४ ५ ४ ५ ३ २ २ ४ २ ५ ३
आग्नेसाताइ । सुमाइइइ । तीइः । भूतुहाउवा । स्सा
१ १ १ १
इइइइ ॥ १ २ ॥ ७६

हे 'अग्ने' । 'पुरुदंसस' ['दंसः विषः'—इति (नि० १२, १, ३)
कर्म-नामसु पठितत्त्वाहंमः-शब्दः कर्म वाची] पुरुणि बह्नि

७६' नास्त्ययमुत्तरार्चिके । ४६

। कौत्सम् ।

अथ पञ्चमी ।

वत्सप्रिर्त्तृषिः* ।

१८ ६८ ३ २ ३ १ २ ३ २
प्र हेता जातो महान्नभोविन्

३ १ २ ३ १ २ ३ २
नृषद्मा सीदृपां विवर्त्ते ।

इंसांसि कर्माणि यस्याः सा, तां बहु-कर्माणं 'गोः सनिं' (१) गवादिपशूनां सम्पादयित्रीं 'इडाम्' (२) एतन्नामिकां गो रूपां देवतां 'शश्वत्तमं' निरन्तरं 'हवमानाय' यजमानाय मङ्गं 'साध' साधय । किञ्च । 'नः' अस्माकं 'सूनुः' पुत्रः 'तनयः' पौत्रः 'स्यात्' भवतु—इति 'ते' तव या 'सुमतिः' शोभना बुद्धिः सा 'विजावा' (३) अवस्थ्या सती 'अम्ने' (४) अस्माकं 'भूतु' (५) भवतु ॥ ४ ॥ ७६

'यः' अग्निः 'अपाम्' [अन्तरिक्षं नामैतत् (नि० १,३,८)]

* 'वत्सप्रीः' इति वि० पाठः ।

(१) —"इन्द्रसि वन सम रक्षिमथास (३,२,२७)" इति इति रूपम् । 'वत्सदाने, तत्पूर्वकत्वाद्वाभउपलक्षते : सनिं च लामं च गोः' इति वि० ।

(२) —"इडामसमिति० (नि० २, ७, १६) वि० । 'कोदृशसमम ? पुरुदमभमिति च वि० । एतदुक्तमभवति 'अथ गावश्च अम्ने' इत्येत्यपि वि० ।

(३) विजावेति तनय-विशेषणमिति वि० मतम् । तथाचोक्तम् 'कोदृशः पौत्राः उच्यन्ते 'विजावा' विविधं जनयिता पुत्राणां, अनेन प्रकारेण वशस्थायिच्छद आशास्यते' इति वि० ।

(४) सुपां सुलु गित्यादिना (७,१,२९) विभक्तैः शं भावे, 'शम्भ्वन्धं वक्तव्यम् (६,१,२०) इति सिद्धम् ।

(५) —विकरणाभावादिकं सर्वे * इत्यन्तत् (२,४,२३) ।

२ ३ २ ३ १ २ १ २ २ २

दधद्यो धायी* सुते वयाँसि

३ १ २ २ २ ३ १ २ २ २

यन्ता वसूनि विधते तनूपाः ॥ ५ ॥ ७७

अन्तरिक्षस्य 'विवर्त्ते' (१)विवर्त्तनउत्सङ्गे वैद्युत-रूपेण निषण्णोऽ-
भूत्, सद्दानिं 'होता' यजमानानां होम-निष्पादकोजातः
प्रादुर्भूतः 'महान्' गुणैः पूज्यः । 'नभोवित्' अन्तरिक्षस्य ज्ञाता
यतस्तत्रोत्पन्नः अतस्तस्य ज्ञाता 'नृषद्गा' नृषु सीदन् [सदेर्मनिन्,
नितस्वरः (६,१,११७)] 'प्रसीदत्' वेद्यां प्रसीदति । "अपामु-
पस्थे मद्दिषा अगृभ्णत"-इति हि निगमः (२) । यद्वा, अपा-
मयसामित्यर्थः, कर्मणामुपस्थे (३) उपस्थाने समीपे वेद्यामुक्त-
लक्षणः सन् । अथवा, अपाम् उदकानां (४) विवर्त्ते मध्ये योऽ-
ग्निर्हवीर्वीढुमसहमानो निगूढः सन् स देवैः पुनः प्रार्थितः,
उक्तविधः सन् वेद्यां प्रसीदति, सोऽग्निः 'दधत्' हवींषि धारयन्
'सुधायी' (५) वेद्यां निहितोऽभूत् । हे स्तोतः' सोऽग्निः

* प्रतीच्यमुद्रितपुस्तके, भाष्ये च 'धायि' इति ह्रस्वान्तपाठः ।

७७ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ४७

(१)---'आपो यत्र विविध वर्त्तते सोऽपां विवर्त्तः अन्तरिक्षलोकः' - इति वि० ।

(२)---नैरक्त-सप्तमाध्याश्वीय सप्तमपादस्य तृतीये खण्डे एतद्विशेषोदृश्यः ।

(३)---अपः इति नि० २,१,१ कर्म-नामसु ।

(४)---आपः इति नि० १,१२,५१ उदक-नामसु ।

(५)---'धायीसुते' इत्येवं पाठो मन्त्रे । तत्र 'इन्दसि परेऽपि (१,५,८१)' इति ज्ञान

४ २ ५ २ २ ४ २ १ २ २ २ २
 । प्रहोताजाताः । महान्नभोविनृषद्गा२३सीदात् ।
 १ २ २ २ १ २
 अपांविवर्त्ताइ । दधद्यो२३धा । याइ । सुनेवयांसि-
 १ २ १ २ २ १ २ ५ २ २
 यन्ताउ । वा । वासूनिविध । ता२ । या२३४ओहोवा ।
 २ १ १ १ १ १
 तनू३पा२३४पुः ॥१४॥

४ २ ५ २ २ ४ ५ ४ ५ २ २
 ॥ प्रहोताजातः । उज्जवाह्राइ । माहा२न्नाभो२ ।
 १ २ २ ० २ १ ३ २ १ २
 वाइनृषद्गासीददपांविवा२३र्त्ताइ । आओ३हो । इहा ।
 'विधते' परिचरते 'ते' तुभ्यं 'वयांसि' अन्नानि (५) 'वसूनि' धना
 नि च 'यन्ता' नियमयिता भवन् । किञ्च, तनूपाः, 'तन्वः'(६)
 पाता च भवत्वितिशेषः ॥

“नृषद्गा”-“नृषद्गा”-इति च पाठी । “दधद्यो धायी सुने”
 -इति छन्दोगाः, “दधियो धायी सते”-इति बह्वचा ॥ ५ ॥ ७७

1.1 इमे काश्यपे ।

षलान् 'सुधायो'-इत्येव स्थापनं शक्य-परम् । वि०-सते तु 'धायो' धारयिता इतिबह्व
 नादि-कर्मणः-इत्येकं दत्तमभि-पिष्टेषणम्, सुते इत्येकं पदमभिपूतं इति मदर्शः । पद-
 कारस्तु 'धायो', 'सुते'-इत्येवमेकचिच्छब्दः ।

(५)-वधः-इति नि० २,७,९ ।

(६)-'तन्वादीनां छन्दानि बह्वलम्'-इति वचनम् (६-४,८६) ।

अथ षष्ठो ।

वसिष्ठ ऋषिः ।

२ २ २ २ १ २ २ २

प्र सम्भाजमसुरस्य प्रशस्तं

२ १ २ २ १ २ २ १ २

पुंसः कृष्टीनामनु माद्यस्य ।

१ २ २ २ १ २ २ १ २

इन्द्रस्येव प्र तवसस्कृतानि

२ १ २ २ १ २

वन्दद्वारा वन्दमाना विवष्टु ॥ ६ ॥ ७८

१ १ १ २ २ २ ६ १
दाधा२द्योधा२ । याइसुतेवयांसियन्तावसू२३नी । आ२ २ १ २ १ ६ १ २ ५ २ २
औ३हो । इहा । विधताये३ । तनू२पा२३४औहोवा ।२ २ २ १ १ १ १
हविष्मते२३४पू ॥ १५ ॥ ७७

‘असुरस्य’ बलवतः^(१) ‘पुंसः’ वीरस्य [पौंस्यमिति वीर्यमुच्यते^(२)]
तथाच यास्कः—‘पुमान् पुरुमना भवति पुंसतेर्विति] ‘कृष्टीनां’

७८ नास्तोयमुत्तरार्द्धिके । ४८

(१)→‘प्राक्बतः’-इति वि० । “असुरिति प्राक्बनाम”-इति मै० १, २, ६ । तेन
न हान् असुरः । प्राक्बलघोरेकार्यता प्रायः प्रसिद्धा ।

(२)→पौंस्यनि-इति वि० १, ६, १६ ।

५ २ २ २ ४ ५ २ १
 । प्रसंम्राजाम् । असुराः । स्याप्रशस्ताम् । पुंसः
 २ १ २ २ ४ ५ २ २ २ २
 कृष्टाद् । नाऽमनु । मादियस्या । इंद्रस्येवाऽऽप्रतव ।
 २ ४ ४ ५ २ १ २ २ २ १ २ २ २ १ २ २ २ २
 सस्तूतानि । वन्दद्वारावन्दमाना । विवाऽष्टुऽऽश्चोवा ।
 २ ५
 वीऽऽश्चोवाः ॥ १६ ॥ ७८

जनानाम् 'अनु माद्यस्य' स्तूत्यस्य 'तवसः' (२) बलवतः 'इन्द्रस्येव' (३) तस्याग्नेः प्रशस्तम् (४) उत्कृष्टं 'सम्भ्राज' सम्ययाजमानं स्वरूपं प्रस्तौतु । तथा 'वन्दद्वारा' (५) वन्दनं वन्दः स्तुतिः, तद्वाराणि स्तुति-प्रमुखानि 'वन्दमाना' सर्वैः स्तूयमानानि 'कृतानि' कर्माणि 'प्र विवष्टु' प्रकर्षेण कामयताम् ॥

"प्रसम्भ्राजमसुरस्य प्रशस्तम्"-इति छन्दोगाः ; "प्रस-
 म्भ्राजो असुरस्य प्रशस्तिम्"-इति बह्वचाः । "वन्दद्वारा
 वन्दमानां विवष्टु"-इति, "वन्दे दाहं वन्दमानो विवचिम"-
 इति च पाठौ ॥ ६ ॥ ७८

। घृताचेराङ्गिरसस्य साम ।

(२)—तवः इति नि० २.९.५ । पदमेतत् 'इन्द्रस्य'-इत्यस्य विशेषणम् ।

(३)—यथा इन्द्रस्य कृतानि एव वर्षादीनि कर्माणि कथितं यदनि, तददग्रेऽपि कृतानि कर्माणि एविवर्षादीनि 'प्र वदन्' प्रकर्षेण स्तौतिः इति नि० ।

(४)—विवरण-कृतानेऽमौ द्वितीया षष्ठ्यर्थे, तथाचैदमपि पदमित्द्र-विशेषणम् ।

(५)—विवरणेन मते 'वन्दद्वारा'-इति पाठः । प्रत्ययेन च वन्दित्यस्य सम्बन्धः ।

अथ सप्तमी ।

विश्वामित्रऋषिः ।

४ २ ४ १ ५२ ४ १ २ ३
अरण्योर्निहितो जातवेदा

१ २ ३ १२ २२ ४ १ २
गर्भइवेत्सुभृतो गर्भिणीभिः ।

४ १ २ ३ १ २ ४ १ २
दिवे दिवईश्वीजागृवङ्गि-

४ १ २ क ५२ ४ २
र्ध्विष्मङ्गि मनुष्येभिरग्निः ॥ ७ ॥ ७९

५ २ ४ २ ५२ ५२ ४ ५ ४ ५ ५२
। अरण्योः । निहितो जा३४३तवेदाः । गर्भइवेत्सुभृतो

४ ५ २ १ २ ४ २ ७ २
ग । भिणा२३४इभीः । दिवेदिवईश्वीजागृवा२३ङ्गीः ।

‘जातवेदाः’ सर्व-विषय-ज्ञानवान् ‘अयम्’ अग्निः ‘अरण्योर्नि-
हितः’ देवैर्यज्ञार्थं नितरां स्थापितः । तत्र दृष्टान्तः—‘गर्भः इव’-

७९ नास्त्ययमुत्तरार्द्धिके । ४९

। भरद्वाजस्य, प्रासाहम् ।

तथाच,—‘प्रवदन्’ प्रकर्षेण ज्ञीति ‘वारा’ वारं वरणीयं ‘बन्धमाना’ बन्धमानं लु वक्तं
‘विषष्टु’ विविधं कामये इत्यर्थः ।

अष्टाष्टमी ।

पायुर्ऋषिः ।

३ १ २ ४ २ २
सनादये मृणसि यातुधानान्

२ २ १ २ २ १ २
न त्वा रक्षांसि पृतनासु जिग्युः ।

३ ५ २ ५ ४ २ ४ ५ २
द्वा२३४वो । आ२३४ङ्गोः । मनुष्येभ्युभिरग्निः । एक्षियाई
५ ४
हा । होपुइं । डा ॥१०॥७९

इति, यथा गर्भोर्गर्भिणीभिः स्त्रीभिः 'समृतः' सुष्ठु धार्यते तद्वत् ।
स तादृशोऽग्निः 'हविष्मद्भिः' सममृत हविष्कैः अतएव 'जागृवद्भिः'
कर्मणि जागरूकैः 'मनुष्येभिः' मनुष्यैरस्माभिः 'दिवे दिवे'
प्रत्यङ्गं स्तुत्यर्थम् 'इद्यः' स्तुति रूपाभिर्गीर्भिः स्तोतव्यः^(१) ॥

“सुमृतोर्गर्भिणीभिः”-इति, “सुधिनोर्गर्भिणीषु”-इति च
पाठौ ॥ ७ ॥ ७९

हे 'अग्ने' ! त्वं 'सनात्' चिरादेवारभ्य 'यातुधानान्' कु-व्या-
पारेण युक्तान् 'कयादः' क्रव्यादीमांस-भक्षकान् राक्षसान्^(२)***

(१) इह मन्त्रे अतदृष्टव्यः पादं पुरकायं पर्वति न व्याख्यानः ।

(२) इह किञ्चित् पाठोपलब्धति लक्ष्यते. मृणसीत्यादेर्नाम्नादादंशानाम् । विन

१ २ १ १ २ १ २ ३
अनु दह सद् मूरान् कयादौ

१ २ १ २ ३ १ २
मा ते हेत्या मुत्तत दैव्यायाः ॥ ८ ॥ ८०

१ २ २ २ १ २ २ १
। अहा । वोश्हा । वोश्हा । सनादग्राइ । मृणसि ।

२ १ २ ४ ५ २ १ २ २ १ २ २ २ ५
यातुधानान् । नत्वारत्ता । सीःपृत । नासुजिग्यूः ।

२ १ २ १ २ २ २ ४ ५ २ २ २
अनुदहा । सद्मू । रान्कयादाः । अहा । वोश्हा ।

‘दह’ तेजसा भस्मीकुरु । किञ्च । तव सम्बन्धिनो ‘दैव्यायाः’

८० नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ५०

। अग्नेर्वैश्वानरस्य अत्रिर्वा, राक्षीन्नम् ।

रणकारस्त्वस्यैव व्याख्यानं कृतम्—हे ‘अग्ने’ त्वं ‘मृणसि’ यावयसि ‘यातुधानान्,’
राक्षमान् [मैत्यथं प्रतिषेधो जिग्य, रनेन सम्बन्धितयः] ‘त्वा’ त्वां ‘रक्षांसि’ ‘पृतनासु’
सङ्गाभेषु (नि०२.१६.६) ‘न जिग्यः’ न जघन्तोत्यर्थः, सर्वदा अपराजिता एव, अतो
मवोमि ‘अनुदह’ । ‘सद् मूरान्’ सद् भूतान् मृदान् मूर्धानित्यर्थः । ‘कयाद’ क्रय-
शब्दस्य रेफवकारयोश्चन्दमि वर्णलोपेन कयइत्येतद् भवति, तानि ये अदन्ति ते कयादः,
ताम, मांसस्य भक्षितृनित्यर्थः । किञ्च ‘मा ते’ ‘हेत्याः’ हेतिर्वचः तस्य मांसस्य
‘मुत्तत’ अमुत्तत इत्यर्थः दैव्यायाः देवानां स्वभूत्याः, सर्वदा देवैर्हिन्यन्तामि-
त्यर्थः इति ।

९ २ १ २२ १ २ १ ४
वीश्वा । माताइहेत्याः । मुञ्चत । दा३४३इ । वीश्या

पूयाइपूई ॥ १८ ॥ ८०

इति तृतीय-दशति ॥

देव्यात् 'हेत्याः' (१) 'आयुधात्' ते यातुधानाः 'मा मुञ्चत' मुक्ता
मा भूवन् ॥

“कयादः”-“क्रव्यादः”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥ ८०

इति श्रीमाधवाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोग्याख्याने
पद्यमस्याध्यायस्य अष्टमखण्डः ॥ ८ ॥

षोडशानुष्टुभोजिष्ठमाभरेत्यादि नवमं दशम खण्डयोः ।

सीमंराजानमित्येषा वेश्वदेवी ततः परा ।

स्तुतिरङ्गिरसां शिष्टाः आग्नेय्यस्तु चतुर्दश (०) ।

(२)--हेतिः नि०२.२०.३ । ऊति यतीत्यादिना (३,३.१०) मिदम् ।

(०)--अग्नेय्योजिष्ठमाभरेत्यादि नवमं दशम खण्डयोः प्रथमं दश, उत्तरं षट् इति
षोडश ऋषः सन्ति । तत्र दशम खण्डारम्भकं सीमंराजानमिति, अस्या विभेदे वा
देवताः, तदत्यवहित-श्रुता इतरन्ति, मा तु अङ्गिरसां कृतिः, तदितरा सर्वाण्य
आग्नेय्यइति विवेकः ।

अथ नवमे खण्डे —

सधं प्रथमा ।

गयत्रिर्ऋषिः ।

२ २ १ २ २ १ २ २ २ २ २

अग्नं अजिष्ठमाभर द्युम्नमस्त्रभ्यमग्निगो ।

१ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २

प्र नो राये पनीयसे रस्मि वाजाय पन्याम् ॥ १ ॥ ८१

हे अग्ने ! 'अजिष्ठ'^(१) बलवत्तमं 'द्युम्न' द्योतते कटक-मुकु-
टादि-रूपेण सर्वत्र काशते इति द्युम्न^(२) धनम् अस्त्रभ्यम् 'आभर'
आहर । हे 'अग्निगो !' अष्टत-गमन ! [अष्टतमप्रतिहतं गमनं
यस्येति, अष्टता अनिवारिता गावोरश्मयोयस्येति वा, अग्निगुः^(३),
तस्य सम्बोधनं हे अग्निगो] 'पनीयसे' पनीयसा स्तोतव्येन
'राये' राया धनेन । [सुपां सु लुगिति (७, १, ३६) श्रे आदेशः]
'नः' अस्मान् प्रकर्षेण योजय । 'वाजाय' अन्नस्य लाभाय 'पन्याम्'

८१ नास्तीयमुत्तराग्निं के । ५१

(१)—'अजिष्ठः' इति निघण्टौ द्वितीय-नवमे बल-नामसु प्रथमं पदम् ।

(२)—'द्युम्नम्'-इति निघण्टौ द्वितीय नवमे धन-नामसु तथोद्भूतमम् । सासा-
स्ताद्युम्नस्तेत्यादिना द्युत-दोषावित्यस्मात् नञ् प्रत्यसौ मकारान्तादेशश्च निपात्यते ।(३)—'अष्टत-शब्दस्याग्निभावः, गमनं गौः'-इति निघण्टु-भाष्यम् । रस्मि-नामस्त्रिणि
गौ-शब्दः परिलक्ष्यते, तथाहि-'गावः'-इति नि० १, ४, २ ।

१ २, ४ ५ ६ १ २, ४
 । आग्नाओ२३४वा । ओजिष्ठा३मा । भाराओ२३४
 ५ २ १ २ १ २, ४ ५
 वा । द्युम्नस्मभ्यमधिगो३ । ओइ । प्रानाओ२३४वा ।
 २ १ २ ३ ४ ५ १ २ ३ ४ ५
 रायेपनी २यसे३ । ओइ । रात्साओ२३४वा । वाजायपन्या
 १ १ १ १
 २३४५म् ॥ १८ ॥

४ ५ ६ १ २ ३ ४ ५
 II अग्नेद्वाउ । ओजि । ष्टामा१भारा । औचो२३४
 ५ २ १ ० २, ४ ५ ६ १ २
 वा । द्युम्नस्म । भ्यामघ्नीगा । औचो२३४वा । प्रनो
 २ ३ ४ ५ ६ १ २ ३ ४ ५ ६ १ २
 राये । पानीश्यामा । औचो२३४वा । रात्सी२वाजा२ ।
 १ २ ३ ४ ५ ६ १ २
 यपीवा३ । ओ२३४वा । थापुवोईद्वाइ ॥ २० ॥ ८१

पत्यानम् अन्नस्य, मत्समीप-प्राप्ति-साधनं मार्गं, 'रत्ति' (४) वि-
 लिख कुर्वित्यर्थः ॥

“प्र नो राये पनीयसे”-इति छन्दोगाः; “प्र णो राया
 परीणसा”-इति बृहचाः ॥ १ ॥ ८१

I, II इमे पाद्ये द्वे ।

(४)-‘रत्ति’ विशेषणने आदिः, द्वितीयाध्यायीय-ब्रह्मस्य वचनाच्छपोऽयम् ।

अथ द्वितीया ।

वामदेवऋषिः, भरद्वाजोवार्हस्पत्योवा ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
यदि वीरो अनु ष्यादग्निमिन्धीत मर्त्यः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
आ जुह्वद्व्यमानुषक् शर्म भक्षीत दैव्यम् ॥ २ ॥ ८२

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
I यदिवीरो अनुष्यात् । ऐया३४३३४या । अग्नि
३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
मिन्धीतमौ । हो३हा३ । हो३३४र्त्तियाः । आजु३का
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
झा३३ । व्यमा३नू३३४षाक् । शर्मभ । शाइ । तदा३
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
हा३इ । वा३ओ३३४वा । व्या३३४पुम् ॥ २१ ॥ ८२

‘यदि’ यदा ‘यस्य’ मनुष्यस्य ‘वीरः’ पुत्रः ‘स्यात्’ भवति, तदा
सः ‘मर्त्यः’ ‘अग्निमिन्धीत’ आधानमादधीत कुर्वीत । किञ्च ।
‘आनुषक्’ अविच्छिन्नं यथा भवति तथा ‘हव्यम्’ ‘आ जुह्वत्’

८२ं नास्तीयमुत्तरार्चिके । ५२

I बृहत्, आग्नेयम् ।

अथ तृतीया ।

द्वयोर्भरद्वाजऋषिः ।

१ १ २ १ १ २ १ २ ३ १ १ २ २
 त्वेषस्ते धूम ऋण्वति दिवि सक्क्रुक्र आ ततः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ १ २ १ १ २
 सूरौ न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे ॥ ३ ॥ ८३

२ २ १ ४ २ ५ २ १ २
 । त्वेषास्ते२३धूमऋण्वतिद्वाउ । दिविसंक्क्रुक्रा३आताता

आभिमुख्येन जुहोति । अपिच । 'दैव्यं' देव-सम्बन्धि 'शर्म' गृहं सुखं वा 'भक्षीत' भक्षित सेवेतेत्यर्थः^(१) ॥ २ ॥ ८२

हे अग्ने ! 'त्वेषः' दीप्तस्य 'ते' तव 'शुकः' शुक्लोनिर्मलः शुभ्र-वर्णोवा 'धूमः' 'दिवि' अन्तरिक्षे 'आ ततः' विस्तीर्णः 'सन्' 'ऋण्वति' मेघात्मना परिणतोगच्छति । अपिच । हे 'पावक !'

८३ नास्तोयमुत्तराश्विके । ५३

। यामम् ।

(१)—'घदि' 'सत्यं' 'हव्यम्' 'आनुषक्' 'आनुपूर्वक' 'आजुऋत्' 'अग्निम्' 'इत्थीत', तर्हि 'वीरः' 'स्यात्', किञ्च 'दैव्यं' 'शर्म' 'भक्षीत' लभेतेत्यर्थः, अन्विति पाद-पूरणः— इति वि०-सम्बन्धोर्थः ।

अथ चतुर्थी ।

१२ २२ ११२ २२ १ १२ २२
त्वँ हि चैतवद्यशोग्रे मित्रो न पत्यसे ।

१ २ १ २ २ १ २ २ १२ २२
त्वं विचर्षणे अवी वसो पुष्टिं न पुष्यसि ॥ ४ ॥ ८४

४२२ ५ २१ २ ४२ ५
३। सूरोनचीचाउ । द्युताद्वाम् । कृपापवाचाउ ।
१ २ १२ २ १ २ १
करोचा२३सा३४३इ । ओ२३४पुइ । डा ॥ २२ ॥ ८३

शोधक ! अग्ने ! 'सूरोन' सूर्यइव 'कृपा' (१) स्तोतव्याभिमुखीकरण
समर्पया स्तुत्या स्तयमानस्त्वं 'द्युता' दीत्या 'रोचसे हि
प्रकाशसे खलु ।

"दिवि सन्" - इति, "दिवि षन्" - इति च पाठौ (१) ॥ ३ ॥ ८३

हे 'अग्ने !' 'त्वं हि' त्वं खलु 'चैतवत्' क्षितिः चयोऽ
चयः तस्मिन्नि चैतं शुष्क-काष्ठं, तद्युक्तं 'यशः' अन्नं (नि०२, ७
हविल्लक्षणं 'पत्यसे' अभिपतसि गच्छसि । तत्र दृष्टान्तः—'मि

८४ नास्तोयमुत्तरार्चिके । ५४

(१)—'कृपा'-इति निषण्ण-तृतीय-चतुर्दशे चर्षन्ति-कर्मणु इादशं पदम्, त
स्यपामित्यादिना (१, १, १८) तृतीयायास्तुक् ।

(२)—'पूषपदान्' (८, १, १०६) - इति षल वैकल्पेन सिद्धमेव ।

^४ ^{१५} ^{४५} ^{४५४} ^५ ^१ ^२
 । त्व^४च्चैतवद्यशः । इयइयाद्वाइ । अग्नाइमि ।
^१ ^{२२} ^५ ^१ ^२ ^५ ^४ ^५
 चो । नापत्या२३४साइ । आओ३४हो । इयाद्वाइ ।
^१ ^० ^२ ^५ ^१ ^२ ^५ ^४
 त्वंवि । चा । षणो२आ२३४वाः । आओ३४हो । इया-
^५ ^१ ^२ ^२ ^१ ^२ ^५ ^५
 द्वाइ । वासा३उवा । पु । द्वाइम् । नापुष्या२३४सी ।
^१ ^२ ^५ ^४ ^५ ^४
 आओ३४हो । इयाद्वा । होपुइ । डा ॥ २३ ॥ ८४

त्वोन' अहरभिमानी मित्रोदेवः^(१) सइव [यद्वा । अयइति गृह-नाम
 (नि०३,४) 'चैतवत्' चैतं निवासकं हविलक्षणमन्नं तद्युक्तम् यज-
 मान-गृहं मित्रभूतः पुरुषाभिपतसि । यद्वा । पत्यतिरैश्वर्य-कर्मा,
 (नि०२,२१) ईदृशमन्नं 'पत्यसे' ईशिषे] अतः कारणात् हे
 'विचर्षणे!' विशेषेण सर्वस्य द्रष्टः! 'वसो' वासकान्ने! त्वं
 'अवः' अवणीयमन्नम् (नि०२,७) अन्न-कार्य-भूतां 'पुष्टिं' च पुष्यसि
 वर्द्धयसि ॥ ४ ॥ ८४

I बृहच्चैवाग्नेयम् ।

(१)—स च अन्नविद्युः, मैदन्तं (१०,१,८-९) वाद्यादिषु परिगणितवान् । 'मित्रो
 जनान्वाजयति त्रुवाणोमित्रोदाधार शथिवोन्नतयाम् । मित्रः कृष्टोरनिमिषामिषु
 मित्रापद्यं घृतवञ्चोत'-इति ऋक् च तथैवोदाहृतम् ।

अथ पञ्चमी ।

सृक्तः*वाहादितः ऋषिः ।

३ २ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २
 प्रातरग्निः पूरुप्रियो विश्वस्तवेतातिथिः ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
 विश्वे यस्मिन्नमर्त्ये ह्वयं मर्त्तास इन्धते ॥ ५ ॥ ऽपू

५ २ २ १ २ २ ३ १ २ २ ३ १ २
 । प्रातरग्नाइः पूरुप्रियाः । विश्वस्तवे । ता३३ । अ-
 ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
 तिथाइः । वाइश्वेयास्मी३न् । अमार्त्ता३४याइ । ह्वया

‘पूरुप्रियः’ बहु-प्रियः ‘विश्वः’ यजमाने धनस्य निवेशकः^(१)
 ‘अतिथिः’ यजमानानां गृहान् प्रति [तिथिषु न अभ्येतीत्यतिथिः ।
 तथाह यास्कः—“अतिथिरभ्यतितो गृहान् भवत्यभ्येति तिथिषु
 पर-कुलानोति पर-गृहाणीतिवा(४,१,५)” इति] एवं विधोऽग्निः
 ‘प्रातः’ ‘स्तवेत’ स्तूयते । ‘अमर्त्ये’ अमरण-धर्मके ‘यस्मिन्’

ऽपू नास्तोयमुत्तरार्चिके । ५५

* सृक्त-इति वि०-पाठः ।

। बृहतश्च कोमुदस्य साम ।

(१)—‘विश्वः’, प्रथमा-बहुवचनमिदं तृतीया-बहुवचनस्य स्थाने दृश्यम्, विद्भिः
 यजमान मर्त्यैः; ‘स्तवेत’ लिङ्गं लङ्गर्थे द्रव्यः कर्मणि च विद्भिः स्तूयते-इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

वसूयवआत्रेयाऋषयः ।

१२ १२ १ २ १ २ १ २ २
यद्वाच्चिष्टं तद्ग्रये वृद्धर्षं विभावसो ।

१ २ ४ १ २ २ ४ १ २
महिषीव त्वद्रयिस्त्वदाजा उदीरते ॥ ६ ॥ ८६

२३^१५^२५^१इ । मर्त्ता^१इ^२हो । सइन्धा^१२^२ता^१इ^२इ^२इ । ओ^१इ^२इ

४^१पु^२इ । डा ॥ २४ ॥ ८५

अग्नौ 'विश्वे' सर्वे 'मर्तामः' मर्ताः मनुष्याः 'हव्यम्' 'इत्यते'
दीपयन्ति दधतइत्यर्थः^(१) ॥

“विश्वे यस्मिन्नमर्त्ये हव्यं मर्ताम इन्धते” इति छन्दो
गाः, “विश्वानि यो अमर्त्या हव्या मर्त्तषु रण्यति” इति
बह्वृचाः ॥ ५ ॥ ८५

'वाहिष्ठ' बोद्धृतमं 'यत्' स्तोत्रं 'तत्' अग्नये क्रियते । अतः
हे 'विभावसो' ^(१)प्रभा धनाग्ने । 'हृत्' बलत्रं धनं च 'अस्य'

८६ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ५.६

(२)-'विश्वे यस्मिन्' इति परस्माद् यच्छब्दं यवजान् पूर्वस्मिन्नप्यर्षं तच्छब्दाः, धाराशयः ।
पाठकमादर्षं क्रमस्य वनीयस्त्वान् पूर्वं द्वितीयोऽर्षं व्याख्यातव्यं इति वृ० । ० वक्ष्य
यस्मिन्नप्यौ विश्वे मर्तासोऽर्जामिन्धते, भो, यं विडम्भिः कृतवदति भावार्थः ।

(१) बहु धनं, तद् यस्या विविधं भाति दीप्यते स विभावसुः ।

^{४ २ ५ ४} ^१ ^{१ १ २} ^२
 । यद्वाह्विष्ठं तदा । ग्रयाद् । बृहद्वर्चविभावाद्वासाउ ।
^१ ^१ ^१ ^२ ^{१ २} ^२
 माहीत्पाद्वाद्वा । त्वद्रयिः । तद्वाद्वाजाः । उदीराद्वासा
 ३४३इ । ओद्वाद्वासा ३४५इ । डा ॥ २५ ॥

^{४ २ ५} ^{४ ५ ४ ५ २} ^२ ^{४ ५} ^{२ १}
 । यद्वाह्विष्ठं तदग्रये । यद्वाह्विष्ठोवा । तदग्रयाद् ।
^२ ^{१ २} ^२ ^१ ^१
 बृहदाद्वासा । विभावसाउ । महिषाद्वासा । त्वद्रयिः ।
^२ ^{१ २} ^२ ^१
 तद्वाद्वाजाः । उदीराद्वासा ३४३इ । ओद्वाद्वासा ३४५इ । डा
 ॥ २६ ॥ ८६

अस्मभ्यं प्रयच्छ । कथमस्थान्न-धन-प्रदातृत्वमित्यपेक्षायामाह—
 यतः 'त्वत्' त्वत्तः सकाशात् 'महिषी' महती^(१) 'रयिः' धनम्
 'उदीरते' उद्गच्छन्ति^(२) । 'इव'-इति पाद्-पूरणः^(३) ॥ ६ ॥ ८६

[॥ अग्निऋषिः, यद्वाह्विष्ठोये यन्मह्विष्ठोये वा ।

(१)—महत्प्रामस्तु 'महिषः'-इति षष्ठं पदम् (नि० ३, १) ।

(२)—'लद्वाजा'-इत्यस्य व्याख्यानमिह गोपलभ्यते । विवरणकारस्तु 'त्वद्रयिः'-
 इत्यस्य लया सह धनम् इति व्याख्याय 'लद्वाजा' लया सह अन्नानि इति व्याख्यानम् ।
 भाष्य-नये खलु 'लत्' लयः सकाशात् 'वाजा' अन्नानि इत्यर्थः सम्भवपरः ।

(३)—'एतद्वा' भवति--यस्मादग्निर्ना दत्तं धनमन्नं च लया सङ्गच्छते, यस्मा-

अथ सप्तमी ।

गोपवनऋषिः, सप्तवध्रिवा ।

^{१ १ २ १ २ १ १ २ २ १}
विशो विशो वो अतिथिं वाजयन्तः पुरुप्रियम् ।

^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
अग्निं वो दुर्यं वचः स्तुषे शूषस्य मन्मभिः ॥ ७ ॥ ८७

^{५ २ २ २ ५ १ २ २}
। विशोविशोऽम्वोऽतिथाइम् । वाजयन्ताः । पू-

^{१ २ १ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
ऋप्रीऽयाम् । अग्निं वोऽ । दूराऽयाम् । चुम्माइ ।

^{२ २ १ २ ५ १ २ २ २ ५ २ ५}
वाऽचाऽ । स्तूरऽषेऽहाइ । ओ । चुवाइ । शूरऽषा ।

^{१ २ २ १ १ ५ ५ ५ ४}
चुम्मा । स्याऽमाऽ । न्नाऽभाइ । ण्हियाऽहा । हो

पूइ । डा ॥ २७ ॥ ८७

हे ऋत्विग्यजमानाः ! 'वः' यूयं 'वाजयन्तः' अग्निमच्छन्तः

८७ उत्तरार्चिकस्य ७,२,१२,१ ।

। अग्निऋषिः, विशोविशोयम् ऐडं वा ।

दग्निना दत्तेन घनेनाग्नेन च तमोऽग्नेःमि । (कथम्यमर्थनसन्नामि च तथ्य मङ्गलस्यो
उच्यते—'मधिपीव' यथा राजभाष्यां तन्नेव मङ्गलस्ये तद्ददित्यर्थः) इति वि० ।

अतः 'अग्ने' अग्निम् 'अच' इति योजना ।

अथाष्टमी ।

पुरुरात्रेयऋषिः ।

६९३ ६ २ ६१४ २४ ७२ ६१२
 बृहद्द्वयो हि भानवे र्चादेवायाग्रये ।

६१४ २२४ ६१२ ६२ ६२
 यं मित्रं न प्रशस्तये मर्त्तासो दधिरे पुरः ॥ ८ ॥ ८८

५ २१४ २ १ २२१४ २
 । बृहद्द्वयाः । द्विभानारुवाद् । आर्चादेवा । य-

‘विशोविशः’ सर्वस्याः प्रजायाः ‘पुरु-प्रियं’ बहुप्रियम् ‘अतिधिं’
 पूज्यम् ‘अग्निं’ स्तुत्या परिचरतेतिशेषः । अहं च ‘वः’ युष्मदर्थं
 ‘दुर्यं’ गृह-हितम्^(१) अग्निं ‘वचः’ ‘स्तुषे’ स्तौमि ‘शूषस्व’
 सुखस्व^(२) लाभाय । कैः साधनैः ? ‘मन्मभिः’ मननीयैः
 स्तौत्रैः ॥ ७ ॥ ८७

यज्ञे ‘भानवे’ दीप्तिमते ‘अग्नये’ ‘हृहत्’ महत् ‘वयः’ हवी-

८८ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ५७

(१) ‘दुर्याः’-गृहकाराम्-इति नि० १, ४, ६ । ‘दुर्यं’ यज्ञं गृह-कारि मन्त्रं-
 इति वि० ।

(२) -‘शूषस्व’-इति निघण्टु तृताय-पष्ठे शुष्क-नामसु रकादशतमम् । लाभावेति
 षष्ठी अवक्-सामर्थ्याद् गम्यते ।

१ २ १ ० १ १
 अग्नार३याइ । यन्मित्रन्न । प्राशस्ताया रइ । मर्त्तासो-
 २ ४ ४ ४ ५
 इदाइ । धिरोवा । पुपूरोइच्चाइ ॥२८॥

५ २ २ ४ १ २ २ २ १
 ॥ वृहद्वयोद्धिभानाइवाइ । आर्चादेवा । यन्नग्नार३
 २ १ २ १ ० १ २ २ २ १
 याइ । यन्मित्रन्न । प्राशस्ताया रइ । मर्त्तासोद । धा-
 २ २ २ २ २ ४ २ २ २ १ १ १
 इरे१पूरा । औचोवाच्चाइ४औचोवा । वाइच्चा रइ-
 ११ १२
 ४पुः ॥ २८ ॥ ८८

रूपमन्त्रं^(१) दीयते 'हि' अतस्त्वमपि 'देवाय' द्योतमानायाम्गये
 वयः 'अच्च' प्रयच्छ । 'मर्त्तासः' मनुष्याः 'यम्' अग्निं 'मित्रं न'
 मखायमिव 'प्रशस्तये'^(२) प्रकृष्ट-स्ततये अस्मदर्थं देवानग्निः
 स्तौत्विति 'पुरः' 'दधिरे' पुरस्कुर्वति^(३) ॥

“प्रशस्तये”—“प्रशस्तिभिः”—इति पाठौ ॥ ८ ॥ ८८

१, ॥ शार्गप्रजापतिऋषिः, कनीनिके हे ।

(१)—'वयः'—इत्यन्न-नामसु द्वाविंशतिसप्तमम् । नि० २, ० ।

(२)—'प्रशस्तये' । चतुर्थ्यैकवचनमिदं नृनोया-वञ्जवचनस्य स्थानं द्रष्टव्यम् । पुगक्षिभिः
 क्षुतिभिः ; क्षुवतइति वाक्यशेषः—इति वि० ।

(३)—'पुरः' पूर्वस्थां दिशि 'दधिरे' धारयन्ति चाइवनीयाः अनेति वि० । अस्मदोः षं ।

अथ नवमी ।

गोपवनऋषिः ।

१२ २१२ २१२ २१२ २१२ २२
अगन्म वृत्रहन्तमं ज्येष्ठमग्निमानवम् ।

१ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
यः स्म श्रुतर्वन्नार्त्तं बृहदनीक इध्यते ॥ ८ ॥ ८९

५ २ १ २ २ १ २ १
। अगन्मवृ । वाइहान्ताइमाम् । ज्याइष्ठम । प्रिमा-
२ २ १ १ २ २ २
नाइवाम् । यस्माइहोइ । श्रुतर्वन्नार्त्तइ । वृहदाइ-
१ २ २ २ ५ २
होइ । आनीकयाइशुवायेइ । ध्याइष्ठते ॥ ३० ॥ ८९

‘वृत्रहन्तमं’ पापानामतिशयेन हन्तारं ‘ज्येष्ठं’ प्रशस्यम् ‘आ-
नवं’ मनुष्य-सम्बन्धिनं, तेषां हित-कारिणम्^(१) ‘अग्निम्’ ‘अगन्म’
गन्ता ‘वयं’ [पूजार्थं बहुवचनम्] अग्निः ‘यः’ ‘आर्त्तं’ ऋक्ष-पुत्रे
‘श्रुतर्वन्’ नाम्नि राजनि^(२) निमित्तं ‘बृहत्’ महान् ‘अनीकः’

८९ नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ५८

[अतिऋषिः, श्रुतर्वणम् ।

(१)—‘अनवः मनुष्याः’ नि० २, २, २० । ‘अनुर्धनष्यः’ तस्मापत्यम् समुच्चैश्च हि
सम्बन्धेन अग्निर्जन्यते, तेनामौ आनवः, अतस्तस्म आनवम् इति वि० ।

(२)—‘श्रुतर्वा नाम ऋषिः’ इति वि० ।

अथ दशमी ।

वामदेवः कश्यपोवा मारीचीमनुर्वा वैवस्वतउभौवा ।

४ १२ २२ १ १ ४ २ १ १ २ १ १ २

जातः परेण धर्मणा यत्सवृद्धिः सद्भाभुवः ।

४ २३ ४ १ २ २ २ ४ २ २ १ २ २ २ २

पिता यत् कश्यपश्याग्निः अद्वा माता मनुः कविः ॥१०॥ ६०

१२ २ १ ४ २ १ ४ २ ४
। जातः परेणाद्वा । इद्वा । मणा । इद्वा । यो

५ १२ २ १ २ १
२३४नीम् । योनिमिन्द्रश्चगच्छथः । यत्सवृद्धिः साद्वा । इद्वा ।

ज्वाला-समूहः सन् 'इध्यते स्म' प्रवृद्धो भवत् । [लट् स्मे (३,२, ११८) इति भूते लट्] तमग्निमागताइति समन्वयः । एवं श्रुतर्वाणं भिक्षणायागतो गोपवनः अग्निं स्तोति ॥

“अगन्म” — “आगन्म” - इति च पाठौ । “यः स्म श्रुत-
र्वन्नार्त्तं बृहदनीकइध्यते” इति छन्दोगाः, “यस्य श्रुतर्वा
बृहन्नार्त्तौ अनीकइध्यते” - इति च बृहृचाः ॥ ६ ॥ ८६

६० नास्तीयमुत्तराश्विके । ५६

। कश्यपस्य च स्वयोनीन्द्रस्य वा, इन्द्रियम् । इन्द्रस्य वा प्रियम् ।

१ २ ३ ४ १८ २
 भुवाः । इहा । योर३४नीम् । योनिमिन्द्रश्चगच्छथः ।

८ १ २२ २ १ २८ ३ ५
 पितायक्तश्या३पा । इहा । स्याग्नाइ । इहा । योर३४नीम् ।

१८ २ २ २ २ १ २ २ १
 योनिमिन्द्रश्चगच्छथः । अङ्घामातामा३नूः । इहा । कवा-

२ ३ ४ १८ २ २ १ १ १ १
 इ । इहा । योर३४नीम् । योनिमिन्द्रश्चगच्छथार३४पुः ॥

३१ ॥ ९० *
 ।

इति चतुर्थ-दशति ॥

हे 'अग्ने' त्वं 'परेण' उत्कृष्टेन 'धर्मणा'^(१) आधानादि
 कर्मणा 'जातः' प्रादुर्भूतोसि । 'यत्' यः 'सहजिः' यज्ञे सह वर्तन्ते
 इति सहतः ऋत्विजः, तैः सह 'अभुवः' भूमि-सम्बन्धि-यज्ञे वर्तसे
 [ऋष्यपस्याग्निरित्येतयोः परस्परं विभक्ति-व्यत्ययः^(२)] 'यत्' यस्या

(१)—धर्म इति घञ-नामसु अन्त्यम् नि० २, १० ।

(२) विवरण-यन्ते तु यथा विभक्ति चाख्यानं दृश्यते । तत्रादि—'यत्' यः 'अग्निः',
 'ऋष्यपस्य' ऋषेः 'पिता' पालयिता, 'अदा' अदिति मत्य-नाम (नि० २, १०, २), तस्य
 धारयिता, 'माता' दृष्टि-प्रदान-द्वारेण सर्वस्य जगतो निर्माता, 'मनुः' ज्ञाता अधिकांशस्य
 भक्ततया अभक्ततया वा, 'कविः' मेधावी; यश्च 'सहजिः' सह यियमानैर्देवैः 'सहाभुवः'
 सहैव प्रादुर्भवति; सोयम् 'परेण' उत्कृष्टेन 'धर्मणा' कर्मणा 'जातः' प्रादुर्भूतः ।
 इति विवरण-नियन्तोर्थः ।

* इति ग्रामे गेय-गाने द्वितीयः प्रपाठकः । २ ।

ग्नेः 'कश्यपः' 'पिता' 'अद्वा' देवी 'माता' च 'मनुः' 'कविः'
क्रान्त-कर्मा मेधावी वा ["मनुर्वैवस्वतः स्तोतासीत् सोऽग्निः
यजमानायाभीष्टं फलं प्र यकृतु" अनेन सुचितमुपास्थानं ब्राह्म-
णान्तरे द्रष्टव्यम् ॥ १० ॥ ८०

इति सायणाचार्य्यं विरचितं माधवोद्ये सामवेदाद्यप्रकाशे छन्दोशास्त्रात्
पद्यमस्याध्यायस्य नवमखण्डः ॥ ८ ॥

अथ दशमे खण्डे

मेयं पद्यमा ।

अग्निस्तापमऋषिः* ।

२ ४ १२ ३ १२ ४ २ ४ १ २

सोमं राजानं वरुणमग्निमन्वारभामहे ।

४ २३ ४ १० ४ १ २ ३ २ ४ १ ०

आदित्यं विष्णुं सूर्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिम् ॥ १ ॥ ८१

४२४ ४२४ ४४४ २ १ ४ २४

। ओम् । सोमं राजानं वरुणाम् । अग्निमन्वारभाम

* 'वामदेवस्यार्षम्'-इति वि० ।

८१ नाम्तीयमुत्तरार्द्धिके । ६०

। वार्हस्पत्यम् ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

चे३ । चोवा३च्चाइ । आदित्य विष्णुसूर्यम् । चोवा३
च्चाइ । ब्रह्मणा३च्चाइ । चोवा३च्चाइ । वृक्षा३उवा३ ।
पा३३३तीम् ॥ १ ॥ ८१

‘राजानं’(१) राजमानमीश्वरं वा ‘सोमं’(२) ‘वरुणं’(३) च
‘अग्निं’ च ‘गोभिः’ स्तुतिभिः ‘अन्वारभामहे’ रक्षणार्थम् आह्वया-
महे । तथा ‘आदित्यम्’ अदितेः पुत्रं(४) ‘विष्णुं’(५) च ‘सूर्यं’(६)
च ‘ब्रह्मणं’(७) च हृहस्यति(८) च अन्वारभामहे(९) ॥ १ ॥ ८१

(१)—राजानमिति सोममित्यादेर्बिंशेषणम् ।

(२)—“चन्द्रमसो वैतस्य वा ‘सोमं मन्यते’ * * सोमोऽपविशेषैरोषधियन्द्रमा
वा” इति मै० ११,१,१—५ ।

(३)—“वरुणो हृणोतीति * * हृष्टिर्गुनिति भूमिम् इत्यादि मै० १०,१,४—५ ।

(४)—यद्यथादित्यः सूर्य इति प्रसिद्धः “सूर्यमादितेयम्” इति मै० ११,१,१६)
परमिह सूर्यमिति शक्यते अदितेः पुत्र-विशेषस्य इच्छातुक्तस्य वायोर्षणमित्याशयः,
तथोक्तम् तत्रैव नैरुक्ते—“अदितेः पुत्रः * * अन्यासामपि देवतानामादित्य-प्रवादाः
सुतयो भवन्ति” इति ।

(५)—“विष्णुर्भवति * * इदं विष्णुर्विषकृमे” इत्यादि मै० १२,२,८ ।

(६)—“सूर्यः * * उदुत्यं जालवेदसम्” इत्यादि मै० ११,२,१—५ ।

(७)—“ब्रह्मा सर्वविद्यः, सर्वं वेदितुमर्हति” इति मै० १,२,१२ । मायं देवत-
काण्डे देवतासु परिगणितः ।

(८)—“हृहस्यति हृतः पाता” इत्यादि मै० १०,१,११ ।

(९)—आश्वयामइत्यर्थः । इह मन्त्रे चित्यपनेजोमवद्द्योमसूर्योचन्द्रब्रह्मनाम-
यजमानेत्यहर्भुजासमं ध्वन्यतरति बोध्यम् ।

अथ द्वितीया ।

वामदेवोदयोः ।

१२ ३१ १ ११ ३ १ ११२ २२

इत एत उदारुहृन्दिवः पृष्ठान्यारुहन् ।

२ २२ १ १ २ ३१२ २२

प्रभूर्जयो यथा पथो द्यामङ्गिरसो ययुः ॥ २ ॥ ६२

१२ १ २ १ २ १२

। आरोहन् । ३ । इत एतजऽउदारुहृन् । दिवः

२ १ २ २ २ १ २

पृष्ठानोऽथारुहृन् । प्रभूर्जयोयाऽथथापाथार । उ

२ १ २ १२ १ २ १

द्यामङ्गिराऽसोयाथयूः । आरोहन् । आ३ ।

१ २ ४ २ २ १ २

रोः । चार३४ । औहोवा । ऊ३४पा ॥ २ ॥ ६२

एते अङ्गिरसः 'यथा' 'उत्' मार्गणेव 'द्यां दिवं' 'प्र ययुः'
प्रायुः । कोट्टयाः ? 'भूर्जयः' [भृज्जतिः पाक कर्मा] ऋषिषां
पत्नारः^(१) । तत्र दृष्टान्तः--'पथा' मार्गणं जना ग्रामादीन्

६२ नास्तीयमुत्तराश्विके । ६१

। आरुहवत् अङ्गिरसं यामं वा ।

(१)--नेदं व्याख्यानं साधु मन्यते. 'भूः, जयः' इत्येव पदकारकतावप्युद्दर्शनान्न, न
हि भृज्जतेभूर्जयदतिक्रमे 'भूः, जयः'-इत्येवमवग्रहः सम्भवति, नापि तदर्थेन अत्र युतिः ।
विश्वरूपकारकं - 'भः' प्रथिवी तां ये महावीराणां नामानाम् जितवन्तः ते' इत्याह ।

अथ दतीया ।

एतस्याः कश्यपोऽसितोदेवलीवा* ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 राये अग्ने महे त्वा दानाय समिधीमहि ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
 ईडिष्ठा हि महे वृषन्धावा दानाय प्रथिवी ॥ ३ ॥ ८३

५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४
 । राये अग्नेमहाइ । त्वा । दानायसमिधीमाइ

५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४
 द्यौ । आइडोऽष्ठाहोऽ । महेवृषन् । द्यावाऽहोत्राऽ ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
 यपोवाइ ओऽइष्ठावा । थापुइवोइहाइ ॥ ३ ॥

५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४
 II रायायारइग्नेमहेत्वाहाउ । दानायसमिधीमाइ

गच्छन्ति, तथा इतः भूमिः सकाशात् 'उदारुहन्' उदगच्छन् ।
 आगत्य च 'दिवः' स्वर्गस्य 'पृष्ठानि' स्थानानि 'आरुहन्' प्राक्त-
 मन्ति ॥ २ ॥ ८२

* 'वामदेवस्वार्धम्'-इति वि० ।

८३ नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ६२

I, II इमे आसिते ।

अथ चतुर्थी ।

भार्गंहृतिः सोमो वा ऋषिः* ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
दधन्वे वा यदीमनु वोच द्रहोति वेरु तत् ।

२३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभुवत् ॥ ४ ॥ ८४

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
ह्यइ । आइडाइघारह्यइ । माह्येवाइइषान् । द्यावा
२१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
ह्येइत्राइ । यपोइइषवा । थापुइवोइह्यइ ॥ ४ ॥ ८३

हे 'अग्ने' ! 'त्वा' त्वां 'महे' महतः 'राये' (१) धनस्य
'दानाय' दानार्थं 'समिधोमहि' वयं सम्यग् दीपयामहे । 'हृषन्'
वर्षितः । अग्नये 'महते' 'होत्राय' अग्निहोत्रार्थं (२) 'द्यावा'
दिवं 'पृथिवी' न 'ईडिष्व' स्तुहि ॥ ३ ॥ ८३

* 'गृत्समदस्यार्थम्'-इति वि० ।

८४ नाम्नीयमुत्तराश्विके । ६३

(१)—'राये महे द्वे द्याप्येने पशुक्ने द्रष्टव्ये इति वि० । एवञ्च इमः ङ-भावं रूप
मिति ध्वनितम् ।

(२)—'हृषते तदिति होव' होमद्रव्यम्, द्वे अपिचैने तादर्थ्य-चतुष्टया, महर्तो
होमद्रव्यस्वार्थायैत्यर्थ । होम-पक्षकञ्चात् प्रदर्शनार्थम्, सर्वाणां दानादि क्रियाणां
सम्बन्धिनो द्रव्यस्वार्थायैत्यर्थ'-इति वि० ।

४ २ २४ १२ २ २
। दधन्वेवापूयदीमनू । वोचद्ब्रह्मेतिवे-रुतत् । पारि-

विश्वार२ । निकाव्या । नाइमिथ्यक्रौवा । ई२३४वा ।

२१ ४ ५ ४ ६
भुवात् । औ२३होवा । होपूइ । डा ॥ ५ ॥ ८४

‘वा’ अथवा ‘ईम्’ एनं यज्ञम् ‘अनु’ लक्षीकृत्य^(१) ‘यत्’
‘हविरादिकं ‘दधन्वे’ धारयत्यध्वर्यादिः^(२) यद् ‘ब्रह्म’ स्तोत्रम्
‘अनुवोचत्’ अनुवक्ति होत्रादिः [अत्र वा अन्वित्येतद्योज्यम्] ।
‘तत्’ सर्वं ‘वेह’^(३) वेरेव कामयते जानाति वा स्वयम-
नुष्ठातुम् । अयमग्निः ‘विश्वानि’ सर्वाणि ‘काव्या’^(४) काव्या-
नि ‘कवयः’ मेधाविनऋत्विजः तत्-सम्बन्धीनि कर्माणि ‘पर्यभु-
वत्’ परिभवति स्वायत्तानि करोति व्याप्नोतीत्यर्थः । व्याप्नो-

। त्वाष्ट्रीसाम ।

(१)—‘वेति पाद-पूरणः’-इति वि० । ‘इम्’, ‘अनु’ इत्यपि पाद-पूरणौ-इति
च वि० ।

(२)—‘दधन्वे’ धारयति, अत्रुतस्य धारणं न सम्भवति अतः धारणेनात्र अवर्णं
लाभ्यते शृणोतीत्यर्थः; किमुनः शृणोत्यग्निः । उच्यते-इत्यादि वि० ।

(३)—इह वेः, ड-इति षेदः; उ-शब्द उवार्थः ।

(४)—‘वेः’, मध्यमपुरुषस्यैकवचनमिदं प्रथमपुरुषैकवचनस्य स्थाने इदम्यम् ; वक्ति
जानातीत्यर्थः ।

(५)—आत्वं तुपामित्यादिना । ‘काव्यानि अति-वचांसि ज्ञानानि वा’-इति वि० ।

अथ पद्यम् ।

पायुर्ऋषिः ।

१२१ २२१ १२ २ १ ४ २११२
प्रत्यग्रे हरसा हरः ष्टुणाच्च विश्वनस्पति ।

१ ११ २२२ २२२२ २२२२
यातुधानस्य रक्षसो बलं न्युञ्ज वीर्यम् ॥ ५ ॥ ८५

२४४२ २ २४२ ४ ५ १ १२ २ १
। प्रत्यग्रे । होइ । हरसाहराद्दृष्ट । ष्टुणाच्चिवार

२२ २ ५ १२ १२ २ १ १२
इ । श्वताश्चपुः । पारश्चरी । यातुधानस्यरक्षसोइ ।

१ २ १ २१ ५ १ ५ १
वारश्चाम् । नियुञ्जवीर्यश्चवारीरश्चयाम् ॥ ६ ॥ ८५

दृष्टान्तः—‘नेमिः’ वह्निर्वेष्टन वलयः ‘सक्रमिव’ रथाङ्गं यथा
कात्स्न्येन व्याप्नोति तद्वत् ॥

“ब्रह्म”—इति “ब्रह्माणि”—इति च पाठो । “भुवद्”—
“भवत्”—इति च ॥ ४ ॥ ८४

हे ‘अग्ने!’ त्वं ‘हरसा’ त्वदीयेन तेजसा क्रोधेन वा^(१)

८५ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ६४

। अगस्त्यऋषिः, राक्षोघ्नम् ।

(१)—‘निघण्टु’—प्रथम-सप्तदशे जृहत् पथ्याये, द्वितीय तथोदगे क्रोध पर्याये
अत्युभयत्र पाठान् ।

अथ षष्ठी ।

प्रस्कण् ऋषिः ।

१ २ ५ १ ९ ७ २ ७ १ २ ७ २ ७ २
त्वमग्ने वसूँरिह रुद्राँ आदित्याँ उत ।

१ २ २ २ ३ २ १ २ २ १ २
यजा स्वध्वरञ्जनं मनुजातं घृतप्रुषम् ॥ ६ ॥ ८६

४ ५ २ ४ ५ ४ १ १ २ २
त्वमग्ने । त्वमग्नाइ । वसूँरिहा । रुद्राँ आइ
२ १ २ २ १ १
दो । तियाँ उता । यजासूँरवा । ध्वरञ्जनम् । मनु

[तथाच यास्कः—हरीहरतेज्योतिर्हरउच्यते-इति । 'यातधानस्य'
राक्षसस्य 'हरः' हरण-शीलं बलं 'विश्वतः' सर्वतः 'परि'
गतं प्रति 'शृणाहि' नाशयेत्यर्थः । तथा, 'रक्षसः' राक्षसस्य
'वीर्यं' च 'न्युञ्ज' (१) निःशेषेण रुज भञ्जयेत्यर्थः ॥

“शृणाहि”—“शृणीहि”—इति पाठौ । “बलं न्युञ्ज
वीर्यम्”—“बलं विरुज वीर्यम्”—इति च ॥ ५ ॥ ८५

हे 'अग्ने' त्वम् 'इह' कर्मणि वखादीन् 'यज' । 'उत'

८६ नास्तोयमुत्तरार्द्धिके । ६५

। मानवम् ।

(१)---न्युञ्ज. ऋजं कृवित्यर्थः-इति वि० ।

जा२३ताम् । घृतप्रुषम् । इडा२३भा३४३ । ओ२३४
 पुइडा ॥ ७ ॥ ९६

इति पञ्चम-दशतिः ॥

अपिच 'जनम्' अन्यमयि देवता रूपं प्राणिनं^(१) यज । कीदृगम् ?
 'स्वध्वरं' शोभन-याग-युक्तं 'मनुजातं' मनुना प्रजापतिना उत्पा-
 दितं 'घृतप्रुष' उदकस्य सेत्तारं^(२) यजेति सम्बन्धः^(३) ॥६॥ ९६

इति साधनाचार्य्य विरचिते सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्यानं
 प्रथमस्याध्यायस्य दशमखण्डः ॥ १० ॥

(१) प्राणोवायुः तदेकस्थानतया तदवन्तं प्राणिमस् आकाशापरपरमायं प्रजा
 पति-देवमित्यर्थः । "वायुर्वेन्द्रोपान्तरिकस्य" इति हि नैकतम (७,२,१), प्रजापते
 शान्तरिकस्थानेषु परिगणनञ्च स्पष्टं निघण्टु, शेष काण्डे तृतीये खण्डे : आकाशो हि
 प्रजापतिरिति च शबरस्वामिना स्पष्टभूक्तम् (१,२,१०) । अस्याञ्च ऋषि वत्सादीनां
 सर्वासासेव देवगणानामुक्तं चः परिदेश्यते, प्रजापतेः कृत्रेणैव वावशिष्टः उतैतानेन
 स एव बोध्यते । एवधोपपत्स्यते सर्वासासेव तयस्मि शरमङ्गाकानां देवतानां यजन
 मिति ध्येयम् ।

(२) घृतमित्युदकस्य नास, निघण्टु-प्रथम द्वादशे तस्य दशम पदत्वान् । उदक
 सेचनञ्च वायोः कर्म-तदुक्तं भगवता निकृत्कारेण- "अथास्य कर्म रमानुप्रदानं,
 ह्यव-वधः"-इत्यादि (७,७,३) "ह्यव वधो भेद वधः"-इति च तद्भाष्यम् । वायुर्विन्द्रोपान्तरिक
 "वायुर्वेन्द्रोवेति याज्कोक्तः ७,२,१ । वायुर्विन्द्रोपैक एव यथा ह्यनः कर इति" तुद्भाष्याच्च ।

(३) "इहैदं तत्वम् - "तयस्मि शरमङ्गाकानां देवतानां यजन मिति ध्येयम् ।

इति छन्दशास्त्रिके प्रथम-प्रपाठकः ॥ १ ॥

खण्डयोर्हंपुरुत्विति ककुभोऽष्टौ दशीणिहः ।

अज्ञानः पावमानी स्यादुतस्येत्यदितेः स्तुतिः ।

शिष्टाः षोडश चाग्नेयः समाख्या क्वत्रिणीति वत्(०) ॥

अथैकादश-खण्डे --

मथं प्रथमा ।

दीर्घतमा ऋषिः ।

१ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ २ २
पुरु त्वा दाशिवाड्* वोचे रिरग्ने तव खिदा ।

२ १ २ २ २ ३ २ १ २
तोदस्येव शरण आ महस्य ॥ १ ॥ ९७

*“दाश्वान्” इतिपाठो बह्वृचां निरुक्त-सम्मतश्च(५, ३, ८) ।

९७ नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ६६

“अष्टौ वसवः, एकादश रुद्राः, द्वादश आदित्याः, इन्द्रर्षेति द्वात्रिंशत्, प्रजापतिस्त्रयस्त्रिंशत् मङ्गला-पूरकः”-इत्यादि भाष्यम् । ते च सर्वे मनु-जाताः, तद्यथा — “इति स्तुताशौ चसथा दिशा दशो ये स्य चयय विंशश्च । मनोर्देवा यज्ञियातः”-इति ऋग्वेदीया श्रुतिः (८.४, १०.२) । तत् सर्वं यज ।

(०) — पुरु ला-इत्यादिकेकादश-खण्डः, तत्र ऋचोदश, ‘प्र मंदिहाय’-इत्यादि द्वादश खण्डं तय ऋचोऽष्टौ; अनयोवमथो खण्डयोः सङ्कलनया अष्टादश ऋचः त्रयस्त्रिंशत् । तासु द्वादश-खण्डात्काष्टौ ककुप्-बन्धुकाः, एकादश-खण्डात्कालु दश उष्णिक-बन्धुकाः किञ्च एकादश-खण्डोय अज्ञानइत्याद्या पञ्चमी ऋक् पवमान-देवताका, तदव्यवहित-श्रुता उतस्यैत्याद्या षष्ठी ऋदिति देवताका, अवशिष्टालु, सर्वाः चाग्नेय्यः । नन्वनाग्नेय-मन्त्र-मंत्रवेऽपि कथमस्याग्नेय-पवत्वं न ऽप्यति? इति शङ्कामपनोदयितुमाह,— ‘समाख्या क्वत्रिणीति वत्’ एकस्त्रिंशेव प्रधाने क्वत्रिंशि रात्रिंशे दाने यथा, अप्रधानभूतासु

अथ द्वितीया ।

विश्वामित्रऋषिः ।

१२ २२ ४२३ ४ १२ ४ २
प्र होत्रे पूर्व्यं वचोग्रये भरता बृहत् ।

४ १२ २२ ४ १२ ४ २ ४ १२
विपां ज्योतीषि बिभ्रते न वेधसे ॥ २ ॥ ८८

‘अरिः’^(१) तवैव अर्त्ता मेवकोहं^(४) ‘महस्य’ महतः ‘तोदस्य’ शिष्य
कस्य स्वामिनः^(५) ‘शरणम्’^(६) [‘इव’—इत्युपमार्थे] तदा ईग-
गृहे यथा गर्भ-दासादिर्नियतोवर्त्तते तद्वदहमपि । यस्मादेवं
तस्मात् अभिमतं बहु वोचे । त्वमपि तत् सर्वं देहीत्यर्थः ॥

अत्र निरुक्तम्—“बहु दाशांस्वामिभिर्याम्यरिभिरित्युच्यते
रीश्वरोप्यरिरेतस्मादेव यदन्यदेवत्या अग्नावाहुतयोह्यन्तइत्येत-
द्वद्वैवमवच्यन्तीदस्यैव शरणम् महस्य तुदस्यैव शरणेधि महतः
(५,१,८)” —इति ॥ १ ॥ ८७

८८ नास्तोयमुत्तराच्चिके । ६७

(१)—निघण्टु-द्वितीय-पञ्चम-पठितस्य परिचरण-कर्मणः ऋक्तंरुपम । उक्तञ्च
निरुक्तकारेण ‘ऋक्तते’—इति ५,१,८ ।

(४)—‘अरिः ईश्वरः त्वम्’—इति वि० । अर्थः—इति निघण्टौ द्वितीयं द्वाविंशं
ईश्वर पर्याये द्वितीयं पदम् । निरुक्त-छतापुत्रकम्—इश्वरोप्यरि इति (५,१,८) ।

(५)—‘तोद-शब्देनाय गृहस्य उच्यते’ इति वि० ।

(६)—शरणे, आ—इति षट्ः पदप्रत्यये तथैव दर्शनान् । आ-इत्येतत् पाद-पूर्वकं
कश्चिन्नपि भाष्ये तदर्थोदर्शनान्, निरुक्तं नथे लयमा अर्थायः ।

^{५ २ २} ^{६ १} ^१ ^२ ^{१ २}
 १ प्रहोत्रेषू । विर्यं वचो । अग्नयारइभा । रतावृ-
^२ ^२ ^{१ २} ^{१ १ २} ^{५ २ २}
 चत् । विपाज्ज्योत्सतो । षिवायेइ । भारताइइओ-
^{१ २ १ २ १ १ १} ^०
 वा । न वेरधसेरइषु ॥ १३ ॥

^{५ २ २} ^{५ २ ५ ५} ^५ ^{२ १ २ २} ^{२ ५ २} ^२
 १ ॥ प्रहोत्राइइपूरिव्यं वचाः । अग्नयेभरताइवृ । हा
^{२ २ २} ^{२ २} ^० ^५ ^{२ २} ^०
 इत् । विपाज्ज्योताइ । षोइइषो । भताइइ । नार
^५ ^२ ^५ ^६
 इवेइ । धाइइपूसोइहाइ ॥ १४ ॥ ८८

यजमानी होत्रादीन् प्रति ब्रूते - हे होत्रादयः ! 'विपां' विपा-
 णाम् मेधाविनाम् अध्वर्यादीनां 'ज्योतीषि' सत्कर्मानुष्ठान-सम्पा-
 द्यानि तेजांसि 'बिभ्रते' निमित्ततथा कुर्वाणाय 'विधमे' जगतो-
 विधात्रे 'होत्रे' देवानामाह्वाने 'अग्नये' 'ब्रह्मत्' महत् 'पूर्य' पुरा-
 तनं 'वचः' स्तोत्र-ग्रन्थादिकं वाक्यं 'प्र भरत'(१) सम्पादयत ।
 नेत्ययं पाद-पूरणः, अन्वयाभावात् । यद्वा 'विधसे न' यथा

I, II अनयोः आश्वऋषिः, प्रहितो नाम ।

(१)—भरतेति हरते रूपम् दृष्यहोर्भञ्जन्सीति वचनादस्य भवम् । ऋषि अन्वया-
 लक्ष्णु "ऋषि तु-तु (६, ३, १३२)"-इत्यादि श्रुते तद्-प्रवृत्तात् ।

अथ तृतीया ।

गोतमऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अग्ने वाजस्य गोमत ईशानः सहसो यज्ञो ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २
अस्मे देहि जातवेदो मद्भिश्चवः ॥ ३ ॥ ६६

विधाः जगद्धिधाता परमेश्वरः आदित्यादीनि ज्योतींषि करोति तद्वदिति । प्र-शब्दस्य “ऋन्दमि” “व्यवहितान्य” इति^(१) भरते ल्यनेन सम्बन्धः ॥ २ ॥ ६८

हे ‘सहसोयज्ञो’^(२) बलस्य पुत्र ! ‘अग्ने’ ! ‘गोमतः’ बहुभिर्गोभिर्युक्तस्य ‘वाजस्य’ अन्नस्य ‘ईशानः’ ईश्वरस्त्वमसि, अतः ‘अस्मे’ अस्मासु हे ‘जातवेदः’ जात-धन ! जातानां ‘वेदितः’ वा अग्ने ! ‘मद्भि’ प्रभूतं ‘चवः’ अन्नं ‘देहि’ प्रयच्छ स्थापयेत्यर्थः । सहसो-यज्ञो-परांगवद्वावाद्^(३) आमन्त्रितस्य यथामन्त्रित^(४) समुदायो-

६६ उत्तरार्चिकस्य ७, २, ११, १ ।

(१) “ऋन्दमि परेऽपि (१, ४, ८१)” इति सूत्रान्त इत्यधिकारे वर्षमानं “व्यवहितान्य (१, ४, ८२)” इति सूत्रेणैति स्फुटार्थः ।

(२) -निघण्टौ द्वितीय नवमे बल-पृथायेपु मरुः पदमष्टादशम्, तृतीय-द्वितीये अथपत्य-पृथायेपु यज्ञः पदसैकादशम् ।

(३) --“सुवामन्त्रिते पराङ्गवत् स्वरे (०, १, २)” इति सूत्रेणैति यावत् ।

(४) --“षष्ठ्यामन्त्रित-कारक यचनम्” इति वचनं-कृतं परिगणनं श्वाभाषमस्तीह-त्यभिप्रायः ।

४ र र र ४ २ र २ र २ २ २

I अग्नेवाजापुस्य । गोमतोवा । ईशानः सा । ह-

२ र २ र २ र २ र २ र २ र २ र र

सोयक्षी । अस्माद्देहि जातवेदीम । चार३इ । अवा-

२ र २ २ २ २

ओवा । अ॒धिया३ । ए॒र३॒क्षिया३३३ । ओ३३३पु३ ।

११

डा ॥ १५ ॥

I ४ र र र र ४ ४ र र २ र २ र २ र

II अग्नेवाजस्य गोह्रम् मतोक्षीक्षाइ । ईशानः सा ।

२ र ४ १ र २ ४ र ४ २ र २

हासोया३३३क्षी । आस्मे१दाइक्षी३ । जात । वेदा३ः ।

१ ४ २ ४ ८

मा३३क्षी३ । आ३३३पुवी३क्षाइ ॥ १६ ॥ ८९

निहन्यते (४) । अस्मे—सुपांसुलुगिति (७,१,३९) सप्तम्याः शि
आदेशः(५) ॥

“अस्मे देहि”—“अस्मे धेहि”—इति च पाठी ॥ ३ ॥ ८९

१, II इमे शुधिये वा शुवे वा श्वे वा सत्वे वा सामनी,
अनयोः प्रजापतिर्ऋषिः ।

(४)—“शामन्वितस्य च (८,१,१९)”—इत्युपमाष्टमिको निघातः ।

(५)—“शेष्कन्वमि (१,१,२०)”—इत्याद्यपीदं सप्तम्यम् ।

अथ चतुर्थी ।

विश्वामित्रऋषिः ।

३ १ २ ३ २ १ १ २ २ २ १
अग्ने यजिष्ठो अध्वरे देवान् देवयते यज ।

१ ३ ३ १ २ २ २ २ २ १ २
क्षीता मन्द्रो वि राजस्यति स्त्रिधः * ॥ ४ ॥ १००

५ २ २ ५ २ २ २ २ १ २
। अग्नेयजिष्ठो अध्वराईण । देवा देवयाऽनाइयाऽ

जाऽ । ३ २ १ २ १ २ २ १ २
क्षुवाऽक्षीवा । क्षीतामन्द्रः । विराजाऽसीर ।

३ २ १ २ १ २ १
क्षुवाऽ । क्षीश्वा । अतिस्वाऽऽइधाऽऽइः । श्रीऽऽइधुइ ।

६
डा ॥ १० ॥

हे 'अग्ने' । 'यजिष्ठः' यष्टृतमः । 'त्वम्' 'अध्वरे' यज्ञे 'देवयते' (१)

* "स्त्रिधः"-इति क० पाठः । "स्त्रिधः"-इति ग० पाठः ।

१०० नास्तीयमुत्तरार्चिके । ईद

। प्रजापतिऋषिः सदोनाम ।

(१) — "नच्छन्दस्यपुत्रस्य (३, ४, २५)" इति दीर्घ-निबन्धः, "देवसुक्तयोर्द्व्यङ्गुषि कावके (३, ४, २८)" इत्यस्यायमविषयः ।

अथ पचमी ।

त्रितऋषिः ।

१ २ ११ ११ २ ११ १ ११ १ १२
जज्ञानः सप्त मातृभिर्मेधामाशासत श्रिये ।

१२ ११ २ १ १ १ १ १
अयं ध्रुवो रयीणाञ्चिकेनदा ॥ ५ ॥ १०१

५ १ १ २ ५ १ १ १
II अग्ने । इया३४३३३४या । यजिष्ठो अध्वराइ ।
१ १ १ १ १ १ १ १
देवां देवयते२ । द्यौश्चो२ । याजा२ । होता२ । मन्द्रो
१ २ २ १ १ १ ५ १ १
२ । विराजा३सी । आ२ । तिया३४ओहोवा । सी२३-
५ ०
४धाः ॥ १८ ॥

५ ४ ५ ४ ५ १ १ १ १ १ १
III अग्रइया । ओवा । यजिष्ठो अध्वराइ । देवां दा
२ १ २ १ २ २ २ १ १
२३इवा । याते१याजा२ । होता३ओवा । मन्द्रोवी३रा२३
१ १ ५ १ १ १ १ १ १ १ १
जा२सा२३ओहोवा । अतिस्त्रिधा२३४पूः ॥ १८ ॥ १००
देवानात्मनइच्छते यजमानाय 'देवान् यज' तदर्थं यष्ट-

१०१ नास्तोयमुरार्चिके । ६८

II, III इमे हविर्दानि, अनयोरपि प्रजापतिऋषिः ।

५ र १११ १ १ ५
। जज्ञानः सा । सप्तमात्तभाइः । मेधामार३४शा ।

१ १ ० १ ५ १ २ १
मतश्रायाइ । अया२धू२३४वाः । रया२३इणाम् । चि

२ १ १ ५ र र २ ५ ४
काये३ । ता२दा२३४श्रीहोवा । ऊ२३४पा ॥ २० ॥ १०१

व्यानग्नादीन् देवान् पूजय । किञ्च । 'होता' देवानामा-
ह्वाता 'मन्द्रः' यजमानस्य मादयिता स त्वं 'स्त्रिधः' क्षपयित्वा
शतून् 'अति' अतिक्रम्य 'वि राजसि' विशेषेण शोभसे ॥४॥ १००

'ध्रुवः' स्थिरोऽप्यमग्निः 'रयीणां' धनानाम् 'आचिकेतत्'
अस्यानुशासने जानाति । 'सप्त' सप्त-सङ्गाभिः 'मात्तभिः' (१)
हविर्मान-समर्थाभिर्जिह्वाभिः स्वात्मनि हविः-प्रक्षेपीभिर्वा जिह्वा-
भिः सह 'जज्ञानः' प्रादुर्भूतः सोग्निः 'मेधां' कर्मणो विधातारं
सोमं 'अये' सेवार्थम् 'अनुशासत' अनुशास्ति । [गास्तेर्लाटि
व्यत्ययेनात्मनेपदम् (३, ४, ६८) "बहुलं छन्दसि" - इति (२, ४, ०३)
शपो लुङ् न भवति] अन्विच्छतीत्यर्थः ॥

"जज्ञानः सप्तमात्तभिः"—"जज्ञानं सप्त मातरः" इति च
पाठौ । "चिकेतद्"—"अचिकेतयद्"—इति च ॥ ५ ॥ १०१

I त्वष्टाऋषिः, आतिथ्यम् ।

(१)—'सप्त मातरः'—सप्तऋत्यांनि अथवा सप्त होवाः अथवा सप्त सोम-पश्याः-
ताभिः' इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

इरिमिठिर्ऋषिः ।

१२३ २ १ १ ११२ २२ १ १ २

उत स्या नो दिवा मतिरदितिखृत्यागमत् ।

१२ २ १ १ २ २ २ १ २

सा शन्ताता मयस्करदपस्त्रिधः* ॥ ६ ॥ १०२

५ २ ४२५ ४२ ५ १ २ १

। उतस्याऽनोदिवामतीः । आदितिखृ । तिया

१ १२ २ २ ४ ५ १२ १

गाश्माऽन् । साशन्ताऽताऽ । मा । यः । कराओऽऽऽ

५ ४ ४ ४

वा । अपापुस्त्रिधाः । होपुइ । डा ॥ २१ ॥ १०२

‘उत’ अपिच ‘स्या’ सा पूर्वीक्ता ‘मतिः’ मन्वी^(१) मन्तव्या स्तोतव्या वा ‘अदितिः’^(२) ‘जत्या’ रक्षया साधे ‘दिवा’ अहनि ‘नः’

* इह सर्वत्रापि “स्त्रिधः”-“स्त्रिधः”-“स्त्रिधः”-इति पाठ-भेदः ।

१०२ नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ७०

। अदितिर्ऋषिः, आदित्यम् ।

(१) -‘मतिर्ऋषी’ इति वि० ।

(२) -दीर्घ चये. इत्यन्वयोऽव्ययस्य कर्त्तरि क्तिन् इत्यस्य इत्त्वम्, नञ् समासः ; अदितिः सकल-प्रपञ्च-धारणेऽब्दीना, न स्त्रियते इत्यर्थः । अदितिरदीने-त्यत्र भाष्येः खन्त्यामी-यद्यपि नञ्-पूर्वात् यत्नेः क्तिन् ‘यति-स्थिति-सा-स्थानितोले च रूपं सिध्यति, तथापि यत्नेर्नित्यमपूर्वाद्दशान्वयाच्च दीर्घ-चये इत्यस्यैवेदं शान्दस्य रूपं दृश्यम् । तथा षोडशे ‘न संस्कार माद्रिष्टेत्, अर्थानित्यः परीक्षेत-इति । ‘अदिति

अथ सप्तमी ।

द्वयोर्विश्वमनावैयश्वऋषिः * ।

१ २ ३ १ २ ३ २ १ २ ३ १ २
ईडिष्ठा द्वि प्रतीव्या३० यजस्व जानवेद्सम् ।

३ १ २ ३ २ ३
चरिष्णुधूममगृभीतशोचिषम् ॥ ७ ॥ १०३

अस्मान् 'अगमत्' आगच्छतु; आगत्य च 'शन्ताता' शन्तातिः^(१)
शान्तिकरं 'मयः' सुखं^(२) 'सा' अदितिः 'करत्'^(३) करोतु ।
'स्त्रिधः' नाशकान् शत्रून्नापगमयतु [स्त्रिधिर्बाधनार्थः] ॥

“उत स्या”-“उत त्या”-इति च पाठौ । “सा शन्ताता”
“सा शन्ताति”-इति च ॥ ६ ॥ १०२

* 'विश्वमनसप्रार्थम्'-इत्येव वि० ।

१०३ नास्तीयमुत्तरार्थिके । ७१

देवमाता' इति वि० । ऐतिहासिकानां मते देवमाता, नैरुक्तानां मते अदीनादि-
गुणः, आत्मपक्षे प्रकृतिः । 'अदिति रौरदितिरन्तरिक्षम्' इति निघण्टु भाष्यम् । 'अदि-
तिरदीना देवमाता । "अदिति रौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः ।
विश्वे देवा अदितिः पञ्चजना अदितिर्जातमदितिर्जन्मिलम्"-इत्यदितेर्विभूतिमाचष्ट
एवान्यदीनानीति वा'-इति नै० ४,४,११-१४ ।

(१)-“शिवशमरिहृम्य करे (४,४,१४१)”-इति शङ्करोतीति विपक्षे तात्त्रि-
रूपम् ।

(४)-निघण्टोस्तृतीय-पञ्चमे सुक्त-पर्याये सचरत्यहम पदम् ।

(५)-लेटोरूपमिदम् ।

२२१ ४ ५८ १ २१ १ २८
 । ईडाइघा२३ह्निप्रतीवियाम् । याजस्वत्रा । तवे-
 २१ २३ २, ३ ५ २२ १
 दसा२३म् । चरिष्णुधू । मा२३४म । गृभा३इ । ता२
 ३ ५८ ८ ३ ५ ५
 शो२३४त्रौहोवा । ची२३४षाम् ॥ २२ ॥ १०३

‘प्रतीव्यं’ शत्रुषु प्रतिगमन-शीलम्^(१) अग्निं [‘हि’ अवधारणे^(२), अग्निमेव] ‘ईडिष्व’ स्तुतिभिः स्तुतं कुरु । किञ्च, ‘चरिष्णुधूमम्’ सर्वत्र चरण-शील-धूम-ज्वालम् ‘अगृभीतशोचिषं’^(३) रक्षोभिर-प्रधृत-दीप्तिम् ‘जातवेदसं’ जातप्रज्ञं [यद्वा, जातानि भूतानि वेत्ती-ति जातवेदाः,^(४) तमग्निं^(५) ‘यजस्व’ हविर्भिः पूजय ॥ ७ ॥ १०३

। वाक्जम्भम् ।

(१)—‘सहाभूतलात् सर्वगतम्’-इति वि० ।

(२)—‘हीति पादपूरणः’-इति वि० ।

(३)—‘हृषद्दीर्घश्चन्दसि, हस्यं इति भवेत् रूपम् ।

(४)—“जातवेदाः, कस्मात् ? जातानि वेद, जातानि वै न विदर्जाते जाते विश्वे-न इति वा, जातविभो वा, जातधनोव, जातविधो वा, जातप्रज्ञानो यत्तज्जातः पशून-विन्दत, तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वमिति* * * अथमेव सोऽग्निर्जातवेदाः”-इति नै०७, ५,१-५ । ‘एष साहाभाग्यात् कर्मपृथक्त्वाद्दग्निरेव’-इति च तद्भाष्यांशः ।

(५)—सूर्योपि जातवेदः इत्युच्यते, तथा च तदैव मैरुक्ते—“जातवेदमे सुनवाम”-इत्युच्यदाहः। एतस्मिन् व्याख्याय—“यत् किञ्चिदाग्नेरं तज्जातवेदमानां स्थाने युज्यते न न मन्येत अथमेवाग्निरिति उच्यते उत्तरं ज्योतिषी जातवेदसा उच्यते* * * अथासा-वादिष्यः—उदुत्यं जातवेदसमिति”-इदमुक्तम् ।

अथाष्टमी ।

१२ २२ २ १ २ २२ २ १ २ १२
न तस्य मायया चन रिपुरीशीत मर्त्यः ।

२ १२२ २ २ २
यो अग्नये ददाग्र ह्व्यदातये ॥ ८ ॥ १०४

५ ४ २ ५ २२२ २ १२
। नतोवा । स्यार३४मा । ययाचार३ना । रिपुरी-

२ १ ४ ५ १२ १२
शीतमा३१ओवार३ । तो३३४याः । योअग्नये३ददा ।

५ ४ ५ ६
शह्व्यदो३३४वा । ता३३४ये ॥ २३ ॥ १०४

‘मर्त्यः’ मनुष्यः ‘रिपुः’ शत्रुः [चनेति निपात समुदायोऽप्यर्थे] (१)
‘मायया चन’ माययापि(२) ‘तस्य’ जनस्य ‘न ईशीत’ ईश्वरो न
भवति । ‘यः’ जनः ‘ह्व्यदातये’ हविषामादान-समर्थाय ‘अग्नये’
योयजमानः ‘ददाग्र’ हवींषि प्रयच्छति तस्य रिपुर्न ईशीतित्यर्थः ॥

‘ह्व्यदातये’-“ह्व्यदातिभिः”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥ १०४

१०४ नास्तोयमुत्तराच्चिकी । ७२

। अगस्त्यऋषिः, वाचीप्लमं ।

(१)--‘चन’ शब्दः पादपूरणः-इति वि० ।

(२)--‘मायया प्रज्ञया’ इति वि० ।

अथ दशमी ।

विश्वमनाएवधिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
 अष्टपदे नवस्य मे स्तोमस्य वीर विश्वपते ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
 नि मायिनस्तपमा रक्षसो दक्ष ॥ १० ॥ १०६

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 । हाउअष्टपदेनवस्य मेहाउ । स्तोमास्य वा
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 रविश्वपताये३४ । ऐहीहाउहोवा । निमायिनाः । १०
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 सारार३४ । ऐहोहाउहोवा । नासार३४ । ऐहीहाउ
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 होवा । दक्षए३४ । हियाहहा । होपुइ । डा ॥ २५ ॥ १०६
 इति प्रथम-दशमि ॥

'वीर' शत्रूणां विनाशगितः 'वीर्यवन्' वा 'विश्वपते' विश्वां पालयितः 'हे अग्ने' 'नवस्य' इदानीं क्रियमाणत्वान्नूतनं 'मे' मदीयं

१०६ नास्तीयमुत्तराश्विके । ७४

। अगस्थऋषिः, राक्षोघ्नम् ।

भन्तराशिः स्नात् स सर्वमाधारणत्वाद् बह्वृद्वतो वैश्वदेवः स्यात् इति देवराजयज्ञा (७,१,५) । आग्नेयत्वमप्यस्याव्याहृतम्, अग्नाविव सयं देवताभिषादानं, अत उक्तं निरुक्त-भाष्यकारेण—'अग्निर्वै सर्वा देवता इति च विश्वायते, अग्निर्वै देवताणां भूयिष्ठ भाविति च, अपरिपद्यं च प्रधानतामीति न्यायः, तस्मादाग्नेयं स भन्त स्यात्' इति (७,१,५) ।

‘स्तोमस्य’ स्तोत्र-शस्त्रादिकं ‘श्रुष्टी’ श्रुत्वा ‘मायिनः’ मायाविनः
 रक्षसः कर्म-विघ्न-कारिणः, राक्षसान् ‘तपसा’ तापकेन तेजसा
 ‘निदह’ नितरां भस्मीकुर्व(१) । [श्रुष्टीति “ज्ञात्व्यादयश्च(७,१,
 ३८)”-इति निपातितः(२); वकार-लोपम्छांदसः(३) ॥

“तपसा”-तपुषा-इति च पाठौ ॥ १० ॥ १०६

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवोपे सामवेदार्थप्रकाशे बन्दोपाख्यानं
 प्रथमस्याध्यायस्य एकादश-खण्डः ॥११॥

अथ हादश-खण्डे—

मेघं प्रथमा ।

प्रयोगीभार्गवऋषिः * ।

१२ २४ ११ २ १२ १ १२
 प्र म० चिष्टाय गायत ऋतान्ते वृद्धते शुक्रशोचिषे ।

१ १ २ २ २
 उप स्तुतासो अग्रये ॥ १ ॥ १०७

* “सोमरेरार्धम्”-इति वि० ।

१०७ उत्तरार्चिकस्य २, २, १७, १ ।

(१)—‘मे’ नवस्य ‘स्तोमस्य’ बलेन ‘वीर’ ‘विश्रपते !’ ‘क्षुष्टे !’ ‘मायिनः’ ‘रक्षसः’
 ‘तपसा’ ‘श्रुष्टी’ चिप्रम् ‘निदह’—इति वि०-निष्पन्नोऽन्वयः ; इह मते न विभक्ति-व्यत्ययः ।

(२)—अनेन चि सूत्रेण आकारस्य ईलमात्रं विधीयते ।

(३)—वकारागमश्च तथैव ।

^५ ^२ ^४ ^५ ^२ ^१ ^१ ^२
 I प्र म्हाइ छाय गायता । ऋतान्नेर । वृद्धे
^२ ^४ ^५ ^२ ^१ ^२ ^२ ^१
 शूक्राशौर । चारइषाइ । उपाशौर । स्तोता
^२ ^४ ^२ ^५ ^२
 सोश्चाइ । ग्राइपुयोइइइ ॥ २६ ॥

^४ ^५ ^२ ^४ ^४ ^२ ^१
 II प्र म् छिष्ठाय । गापुयता । ऋता रन्नेर । वृद्धा
^२ ^१ ^२ ^१
 ताइशूर । क्र । शोचारइषाइ । उप । स्तयतीर ।
^१ ^२ ^२ ^२ ^५ ^४ ^५ ^२
 ऊवाइ । होश्वाइ । सश्चाइइवा । ग्रापुयाइइइ ॥ २७ ॥

^४ ^५ ^२ ^२ ^२ ^५ ^२ ^२
 III प्र म् छिष्ठाय गा । इयाइइइइइया । यतऋतान्ने
^२ ^२ ^१ ^१ ^१ ^१ ^१ ^२
 वृद्धेशूक्रशौर । होइर । हुवाइइ । चाइषाइइ । उपा
^१ ^२ ^१ ^२ ^२ ^२ ^१
 इइइ । स्तोइइइ । सोश्चाइइयाइइइ । ओइइइ
^१
 पु । इ । डा ॥ २८ ॥

I, II प्र म् छिष्ठाय, इन्द्रऋषिः ।

III प्र म् छिष्ठायम् आसिन् वा, इन्द्रो वसिष्ठो वा ऋषिः ।

अथ द्वितीया ।

द्वयोः सोभरिर्ऋषिः * ।

११ २१३ २३ १ २ ३१ २ ३ १ २
प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तरति वाजकर्मभिः ।

४ ५ २ २ ४ ५ १ २ २
IY प्र म॒हिष्ठाय गायता । प्र म॒हिष्ठो वा । यागायत ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
ऋता२३न्वा३४इ । वृद्धते३५कृशो । चा३६षाइ । उपौ-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
होवा३७हाइ । स्तुतौहोवा३८हाइ । स३९त्रार३४पूइ । डा-

॥ २८ ॥ १०७

हे 'उपस्तुतासः' (१) हे उपस्तोतारः । यूयं 'महिष्ठाय'(२)
दाढतमाय 'ऋतावे'(३) यन्नवते सत्यवते वा 'वृद्धते' महते 'शुक्र-
शोचिषे' दीम-तेजसे 'अग्नये' 'प्र गायत' स्तोत्रं पठत(४)॥१॥ १०७

* "सोभरिः"-इति वि० पाठः ।

IY प्रम॒हिष्ठायम्, इन्द्रऋषिः ।

(१)—कर्त्तरि लजर्थे ऋः । 'उपगम्य' ये स्तुवन्ति-इत्यादि वि० ।

(२)—मंइतिदान-कर्मा, निषण्णोक्तनीयाध्यायीय-विंशतितम खण्डे पाठान् ।
नष्ठात् नृषि "नुमन्दिषि (५,२,५८)"-इतीठनि रूपम् ।

(३)—"मत्तौ (६,२,१०१)"-इति योग-विभागादकारस्य दीर्घः ।

(४)—ऋषिः स्तुतासो अग्नये इति (६,१,११५) प्रह्वनिभावे रूपम् ।

२ १२ १ १२ २२
यस्य त्वं सख्यमाविथ ॥ २ ॥ १०८

१ २ २ १ २ २
। प्राप्नोश्चाद् । आग्नेश्चाद् । तवाश्ओवारश् ।

१ ५ १ १ २ २ १ २ १ २
तीरश्भीः । सुवीराभिस्तरनिवाजकर्मभिः । यस्याश्-

२ १ ४ ५ ४ ५
चाद् । त्वाश्सारश् । ख्यमोवा । वापूद्दयोश्चाद् ॥ २ ॥ १०८

हे 'अग्नेः' 'तव' 'जतिभिः' रक्षाभिः 'सः' यजमानः 'प्र तरति' प्रवक्षते । जतयो विशिष्यन्ते—'सुवीराभिः' शोभन वीराः पुत्रादयो यासु, ताभिस्तथोक्ताभिः 'वाजकर्मभिः' वाजानामन्त्रानां बलानां वा कम रक्षणं यासु, तादृशीभिः । हे अग्नेः ! 'त्वं' 'यस्य' यजमानस्य 'सख्यं' सखित्वं मितत्वम् 'आविथ'(१) प्राप्नो-
षीत्वर्थः, स प्र तरतीति पूर्वचान्वयः ॥

“तरति वाजकर्मभिः”—“तिरते वाजभर्मभिः”—इति च पाठौ । “आविथ”—“आवरे”—इति च ॥ २ ॥ १०८

१०८ उत्तराश्विनस्य ८, २, २, १ ।

। वाजभृद् वा वाजाभृद् वा वाजाभर्मियं वा, भरद्वाजऋषिः ।

(१)—“बन्दि सङ्-भुङ्-सिद्धः (१, ४, ४)”—इति काल सामान्ये सिद्धं ।

रता२इम् । दार३४धा । न्वार३४इराइ । षा३४२३४
 चा । देवार३४२३४चा । व्यमू३४चापुइ । षार३४पू
 ॥ ३३ ॥ १०६

हे 'स्तोतः' ! 'तं' प्रसिद्धमग्निं 'गूर्धयंस्तुतिः' [गूर्धयतिः स्तुति-
 कर्मा (नि०३, १४, ५) कीदृशम्—'स्वर्णरं' सर्वस्य नेतारं सर्वैः
 यजमानैः कर्मादौ नेतव्यं वा । अथवा, स्वर्गं प्रति इविषां नेता-
 रम्^(१) । 'देवासः' दीव्यन्ति स्तुवन्तीति^(२) देवाऋत्विजः 'देवं'
 दानादि-गुण-युक्तम् अर्थं स्वामिनं, यद्वा, अभिप्राप्तव्यं^(३) 'दधन्विरे'
 [धन्वन्ति गच्छन्ति] स्तुत्यादिभिः प्राप्नुवन्ति [धविर्गन्त्यर्थः^(४)] प्राप्य च
 तेनाग्निना 'देवता' देवान् [देवमनुव्येत्यादिना^(५)] द्वितीयार्थं वा

(१) —'स्वः', 'नरम्'— इति प्रथक् पद-द्वयमिति पद-कृत-पाठान् स्वर-युक्तेषु स्यष्ट-
 मव गच्छते ; विवरणकारणैः वक्ष्ये व्याचष्टे, तद्यथा,—'स्वः' लुप्रोपमसिद्धं द्रष्टव्यम्, स्वरिव
 आदित्यमिवेत्यर्थः, 'नरं' नराकारम् इति । स्वः, प्रश्निः—इत्यादि नाम-पठकं द्विव
 आदित्यस्य च माधारणम्, निरुक्त-द्वितीयस्य तृतीय-षोडशं चित्तत्र प्रमाणम् । ऋषि
 स्वर्णरमिति कालमसमानपदैःपि ज्ञान्यमम् ।

(२)—दीव्यतेः लु तिषी कौःर्थः स्यष्टोऽस्ति गण-पाठादौ ।

(३)—'अरतिम्' अलमतिम्, पर्याप्त मतिं मर्थं ज्ञमित्यर्थः ; अथवा देवान् यजमानांश्च
 प्रति गन्तारम्—इति वि० ।

(४)—निवण्णोद्दि नोय-चतुर्दशं पठितत्वात् । 'दधन्विरे', धारितवन्तः, स्थापित
 वन्तः—इति वि० ।

(५)—'देव-मनुष्य पुत्र-पुत्र-मन्वैः भ्यः ।'

अथ चतुर्थी ।

प्रयोगोभार्गवऋषिः, सोभरिः कान्धो वा * ।

१ २ १ १ २ २ १ २ १ २ २ २ २ २
मा नो हृणोथा अतिथिं वसुरग्निः पुरुप्रशस्त एषः ।

२ १ २ २ २
यः सुहोता स्वध्वरः ॥ ४ ॥ ११०

४ ५ ५ २ ५ १ ० २ १ २ ४
। मा । नाः । हृणोथा अतिथीश्म् । वासूराश्श्

५ २ २ २ २ २ २ २ २ १
ग्रीः । पुरोहोवाश्श्चाइ । प्रग्रीहोवाश्श्चाइ । स्तत्रोरश्

५ ४ ५ ५
४वा । आपूश्शोश्श्चाइ ॥ ३४ ॥ ११०

प्रत्ययः । 'हृव्यं' चरु-पुरोडाशादि-लक्षणं हविः 'आ जह्विषे' अभि-
प्रापय [वहेर्लिटि^(१)] यजादित्वात् सम्प्रसारणम्^(२) ॥ ३ ॥ १०९

* 'सोभरैरार्धम्'-इत्येव वि० ।

११० नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ७५

(१)—'लिट्ठे सेट (१.४.७) । लिट्ठेवाय प्रार्थनं. लोडर्थश्च सरवेति भःप्य-
क्षता अभिप्रापयेति लोटोरुपं प्रतिपदं दत्तम् ।

(२) - वचि सपि यजादीनां किति । ६, १. १४ ।

५२ ५ १ २ २ ४ ५ २
॥ मानोद्वाउ । हार३४ । णीथाअतिथिम् । वा

५ ५ २१२ २१ २१२ २१ २
सूरा२३४याइः । पुरौचहोइ । प्रशौचहो । स्ता२३४णयाः ।

५२ ५ ४ ०
एचियाईहा । होपुइ । डा ॥ ३५ ॥ ११०

हे ऋत्विक्-सङ्घ ! 'नः' अस्मत्-सम्बन्धि यज्ञे 'अतिथिम्' अतिथिवत् प्रियम् अग्निम् 'मा हृणीथाः' मा हर । कमग्निम् ' इत्यत आह—'यः' अग्निः 'सुहोता' (१) सुप्र देवानामाह्वाता (२) 'स्वध्वरः' शोभन-यज्ञो भवति 'एषः' (३) अग्निः 'पुरुप्रशस्तः' बहूभिः स्ततः 'वसुः' (४) वासकश्च भवति [तमिति पूर्वत्रान्वयः (५) ॥

“मा हृणीथा अतिथिम्” इति छन्दोगाः, मा हृणीतामतिथिः”-इति बृहृचाः ॥ ४ ॥ ११०

1,1 पक्षस्थस्य मीभरस्य सामनी ।

(१) - पाठ बृहज्ज वचनात् (५.१.३४) ऋः सम्प्रसारणम् ।

(२) - अन्यत्रापि 'त्वमग्रं यजानां होता' इत्यादौ (७.१.१,१,२) अग्रहोतृत्वमृथने । अतएव शम्भुः 'अथास्य कर्म, वचन च हविषामावाहनञ्च देवतानाम'-इत्यादि(०,३,१.) ।

(३) - 'इष् गतौः श्वा०प०' इत्यस्यैव रूपम्, गन्ता' इति वि० ।

(४) - यद्यपि वसुर्देवविशेषोऽपि मृथने परं नेह तस्य यज्ञमभ्यग्रं तस्य च स्थानेऽस्मात्त्वाभावादसामञ्जस्यम्, अत्रिं हि नैरुक्तम् 'अग्निः प्रथिवीः स्थानः' (०,३,१) इति, 'मध्यस्थाना वसवः' (१,२,५,८) इत्यादि च ।

(५) - यः 'अतिथिम्' अतिथिस्थानीयः, 'वसु' प्रशस्तवनवास वा, 'पुरुप्रशस्तः'

अथ पञ्चमी ।

तिष्ठृणां सोभरिर्ऋषिः ।

२१ २ २१२ २२ २२ २ १ २ २१ २ २२
 भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः ।

२ २ २१२ २२

भद्रा उत प्रशस्तयः ॥ ५ ॥ १११

४ ४ ५ २ २ ४ २ ५ ५ २२२२१

। भद्रोऽनः । होइ । अग्निराहुताइए । भद्राराताइः ।

२१ २ १ २ ५ २१२ २ १

सुभगाभाइ । दोरध्वारइराः । भद्राऊरइताइ । प्राइ

४ २ ५ ४
 इशाइ । स्ताइ४पूयोइचाइ ॥ ३६ ॥१११

‘आहुतः’ हविर्भिस्तर्पितोऽग्निः ‘नः’ अस्माकं ‘भद्रः’ कल्याणी भवतु । हे ‘सुभग’ शोभन-धनाग्ने ! ‘भद्रा’ कल्याणी ‘रातिः’ दानं च अस्माकं भवतु । ‘भद्रः’ कल्याणः ‘अध्वरः’ यागस्य भवतु । ‘उत’ अपिच ‘भद्रा’ कल्याण्यः ‘प्रशस्तयः’ प्रशंसाः स्तुतयश्च भवन्तु ॥ ५ ॥ १११

१११ उत्तरार्चिकस्य ७,२,१०,१ ।

। देवानीकम्, पथो वा पक्थस्य ऋषिः ।

वज्रभिः क्षीरभिः स्तुतः, ‘सुहोता’ ‘सध्वरः’ ‘एषः’ गन्ता ‘अग्निः’ त्वम् ‘नः’ अस्माकमुपरि
 माहृषोषाः सा क्रोरसी—इत्ययमर्थो वि०-सम्मतः । हृषिर्निषण्ट-द्वितीय-दादशे क्रुष-
 कर्मसु, शंसतिश्च निषण्टु नृतीष-चतुर्दशे पठितो दृश्यते ।

अथ षष्ठी ।

१२ ११२२११२ २२११२
 यजिष्ठं त्वा वृमहे देवं देवत्रा होतारममर्त्यम् ।

१ २ १ १ २ १ १ २
 अस्य यज्ञस्य सुकृतम् ॥ ६ ॥ ११२

४ ४ २ ४ ५ १११ ४ ४ ४
 । याऽपुजि । षं त्वा इवा इवमहाइ । देवं देवत्रा हो
 २ १ २ १ ० १ ४
 ताऽराम् । आमर्त्यम् । आस्ययाज्ञारः । स्याऽसूः ।
 २ ५ ४
 काऽपुतोऽहाइ ॥ ३० ॥ ११२

हे अग्ने ! 'यजिष्ठं' यष्टृतमं 'त्वा' त्वां 'वृमहे' वृणीमहे मम्
 भजामहे । कीदृशं त्वाम् ? 'देवत्रा' (१) देवेषु मध्ये 'देवम्' प्रति
 शयेन दानादि-गुणम् । 'होतारं' देवानामाह्वतारम् । 'अम
 र्त्यम्' अविनाशिनम् । 'अस्य' 'यज्ञस्य' यागस्य 'सुकृतं' सुष्ठु
 कर्तारं (२) ॥ ६ ॥ ११२

११२ उत्तराच्चिकस्य ६,२,१३,१ ।

। गौतमं साध्यं वा ।

(१)—'निपातस्य च (६,३,१३६)" इति दीर्घः ।

(२)—'यजिष्ठस्य, 'देवत्रा' 'देवम्,' 'होतारम्,' 'अमर्त्यम्' 'सुकृतम्' 'त्वा' त्वाम्
 'वृमहे' प्रार्थयामहे । 'अस्य' प्रक्रान्तस्य यज्ञस्य परिमसाप्रार्थयामि जेप । 'अमर्त्यो'
 विवरच्छन् मन्मनः ।

अथ मप्रसी ।

१९ २१२ २५२ ४ ६ २ १२२ १ २ २ १२
 तदग्ने द्युन्नमाभर यत्सासाह्वा सदने कच्चिदत्रिणम् ।

३ १२ २२ २क २२
 मन्युं जनस्य दूढ्यम् ॥ ७ ॥ ११३

४ २ ४ ४ २ १२ २ १
 । तदग्नेद्युपुन्नम् । आभरोवा । यज्ञासारश्चा । स-

१ २ १ २ १
 ढारश्नाइ । कच्चिदत्राश्चिदत्रिणाम् । मान्युञ्जनस्यदूरश्च

१ १ ५ ४ ४ ४
 चो । ढारश्चयाम् । एच्चियाश्चा । होपुइ । डा ॥ ३८ ॥ ११३

हे 'अग्ने' 'तत्' 'द्युन्नम्' अन्नं यशीवा 'आभर' अस्मभ्यमाह्वर ।
 'यत्' यद्वा 'आसदने' यज्ञ-गृहे वर्त्तमानं कच्चित् कमपि 'अत्रिणम्'
 अत्तारं राक्षसादिकं 'सासाह' अत्यर्थमभिभव । तथा 'दूढ्यं' (१)
 दुर्धियं पाप-बुद्धिं (२) शत्रुं 'जनस्य' 'मन्युं' क्रोधं च अभिभव,
 तदिति पूर्वत्वान्वयः ॥

“दूढ्या”-“दूढ्यम्”-इति च पाठौ ॥ ७ ॥ ११३

११३ नास्तोयमुत्तराच्चिके । ७६

। संवर्गः, जमदग्निच्छृषिः ।

(१)-अतन्वादीनां बन्दिमि बङ्गलम् (६,४,८६)-इति वचनात् यषि, बान्दम-रफ-
 लोपे च रूपम् ।

(२)-'दूढ्या': दुर्धियः पापधियः-इति मै० ४.४.२६ ।

अथाष्टमी ।

विश्वमनाऋषिः ।

१२ २२७ १ २ ११२ १२३ १२ १२
यद्वा उ विश्वपतिः शितः सुप्रोतो मनुषो विशे ।

२३ १२३ ७ १२
विश्वेदग्निः प्रति रक्षांसि सेधति ॥ ८ ॥ ११४

२१२ ४ ४ १२२२ १ २२ १२
। यद्वा ऊरु विश्वपतिः शिताः । सुप्रोतोमनुषो विशे ।

२ १ २१२२ ७ २२ ५ ५ ४ ४
विश्वान्ददा रश्मीः । प्रतिरक्षा । सिसेधना । औश्चेवा ।

४
चोपुद् । डा ॥ ३८* ॥ ११४

इति द्वितीय-दशति ॥

‘विश्वपतिः’ विशां पतिः(१) पालयिता ‘शितः’ हविर्भिस्तोक्षी-

११४ नास्त्येयमुत्तरार्चिके । ७७

। राक्षोघ्नम्, अगस्त्यऋषिः ।

(१)—विदितिमनुष्य नामथादि । मनुष्य-नामान्यतराणि पञ्चविंशतिः इति वैश्वानर
१,२,८ निघण्टौ द्वितीय तृतीयं चतुर्थम् पदं विश्वः इति तेषां पतिरोच्यते ।

* इति ग्रामे गेय गाने तृतीयस्याङ्गः प्रपाठकः ।

कृतः^(१) सोग्निः 'सुप्रीतः' सुष्टु प्रीतः सन् 'मनुषः' मनुष्यस्य 'विशे'
 [विश निवेशने (तु०प०)] गृहे 'यद्वै'^(२) यदा खलु वर्तते तदा-
 नीम् 'अग्निः' 'विश्वाइत्' विश्वान्विव^(३) तस्य बाधकानि रक्षांसि
 'प्रति'^(४)सिसे धति' हिनस्ति । [पिधु गत्यां^(५) भौवादिकः] ;
 'उ'-प्रसिद्धौ ॥

“विशे” “विशि”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥ ११४

इति सायणाचार्य विरचिते माधवीये सामवेदाद्यप्रकाशे ऋन्दोद्याख्यानं
 प्रथमस्याध्यायस्य द्वादश खण्डः ॥ १२ ॥

(२)—'सो' तनुकरणे (दि०प०) इत्यस्यैतद्रूपम्, अग्निः संस्कारार्थः, शितः संस्कृत
 इत्यर्थः-इति वि० ।

(३)—'वै. उ-द्वार्यापि पाद-पूरणे ।

(४)—विश्वान्-इति "सुपां सु लुक् (०,१,३९)"-इत्यादिना चाले रूपम् । 'इदिति
 पादपूरणः-इति वि० ।

(५)—'प्रति शब्दः पाद-पूरणः-इति वि० ।

(६)—गत्यर्थः सोषामिष चिसार्थः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हाई' निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद् विद्यातीर्थमहेस्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्राजाभि राज-परमेश्वर-वैदिक-मार्ग-प्रवर्तक-श्रीवीर-बुद्ध-भूपाल-
साक्षात्-धुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते साधवीथे सामवेदार्थ-
प्रकाशे हृन्दोद्याख्यान आग्रय पर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ समाप्तम् आग्रयेयं पर्व आग्रयेय-काण्डं वा ॥

॥ इति १म पर्व ॥

(सामवेदीय-मन्त्र-भाग-लभ्याः सन्ति यावन्तः अग्नि-देवता मन्त्राः
तावन्तः सर्व एवेहैव पर्वणि काण्डे वा दृश्यन्ते ।)

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थ-महेश्वरम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीयाध्याय आरभ्यते ।

अस्मिन्नध्याये इन्द्रः स्तूयते * ।

अथ प्रथमे खण्डे

सुयं प्रथमा ।

शंयुर्वाहस्यत्यऋषिः ॥ १ ॥

१९ २१४ २२ २२ २ १२
तद्वो गाय सुते सचा पुरुक्षूताय सत्वने ।

२३ २२ २१२

शंयुर्वाहस्यत्यऋषिः ॥ १ ॥ १

* इत आरभ्य चतुर्थाध्याय-शेष-पर्यन्तमध्याय-त्रयात्मकमेन्द्रं
काण्डमैन्द्रं पर्व्वं वेत्युच्यते ।

१ 'भरद्वाजस्यार्पम्' इति वि० ।

१ उत्तरार्द्धिकस्य ८, ४, १ १२

^{५ ४ ४} १ ^२ १ २ २
II तद्वोगाया । सुनाइसचा३ । पूरु२३चूता३४ ।

^{४ २ २} १ २ २ ^५ १ १ २
द्वाद्दो३ । यासत्वार३४नाइ । शंयद्गार३वे । नशौ२ ।

^१ ५ ४ ^५
दौ२ । ऊवो२३४ । वा । कापुइनोइद्दाइ ॥ २ ॥

^{५ ४ ४} २ ^५ २ २ २ २ २ १
III तद्वोगायसुतेसचाइए । पुरुचूतायसत्वने । पुरु ।

^{४ २ २} १ ० २ ^५ २ ३ ५
हता । यासत्वार३ना३४इ । शंयत् । गौवाओर३४वा ।

^१ ४ २ ^५
नार३शा३ । का३४पुइनोइद्दाइ ॥ ३ ॥

^{५ ४ ४} २ ^५ २ २ २ २
IV तद्वोगायसुतेसचाइए । पुरुचूतायसत्वनाइ । शं-

^२ २ ^२ १ १ २
यद्गार३वे । ऐरद्वो१आर३इद्वो । नशा२३ । कारइना-

^{५ ४ २} ४ १ २ २ २
२३४ओद्दोवा । ई२३४पु ॥ ४ ॥ १

I, II, III, IV “रौद्रे द्वे मार्गीयवे द्वे, अपि वा मार्गीयवं च
रौद्रे च मार्गीयवं च, सर्वाणि वा रौद्राणि सर्वाणि वा मार्गीय-
वाणि । इत्यार्षेयकम् ।

अथ द्वितीया ।

सुभकक्षत्रपिः * ।

१० ११ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
यस्ते नूनं शतक्रतविन्द्र द्युन्नितमो मदः ।

१२ १३ १४ १५
तेन नूनं मदेमदेः ॥ २ ॥ २

४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
। यस्तेनूनापुंशतक्रताउ । इन्द्रद्युन्नितमोमा रदाः ।

१२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२
तेननूनारश्मा । दाइमाइउवाइ । देरइइपुः ॥ ५ ॥ २

अथ सोमः स्तूयते—

हे “शतक्रतो”-शतविध प्रज्ञान (१) हे “इन्द्र” (२)

* ‘शुतकक्षस्यार्पम्’ इति वि० ।

। आप्तवम् ।

(१) —‘क्रतुरिति निघण्टु तृतीय नवमं पञ्चम पदम् । शतमिति षष्ठ नाम (नि०१,१,१०), क्रतुरपि कर्म नाम (नि०२,१,११) शत क्रतवो यस्य स शतक्रतु, तस्य सम्बोधन शतक्रतो’ षष्ठ कर्मन् ” इति वि० ।

(२) —इन्द्रः अन्नरीक्षस्य-देवः, “यो जातएव प्रथमो मनस्याम देवो देवान् क्रतुना-पर्याभूवत् । यस्य श्रुत्याद्रोदमो अथ्यमतां नृणस्य सः सः सः इन्द्रः” इति ऋक् सप्त वायुदेव “वायुर्वन्दो वा अन्नरिञ्ज-भ्यानः (१,३,२)” इति छि नैऋक् । “वायु-रिन्द्रश्चेक एव यथा इन्द्रः काः” इति तद्-भाष्यम् । “इन्द्रः इरां इणातीति वरां ददा

अथ द्वितीया ।

हृथतः प्रगाथः* ।

२ ३ १ ९ ३ ५ ३ २ ३ १ २ ९

गाव उपवदावटे मही यज्ञस्य रप्सुदा ।

“द्वन्वितमः”^(१) यशस्वितमः “यः मदः” [माद्यन्थनेनेति मदः सोमः] यः सोमः “नून” पुरा “ते” त्वदर्थम् अस्माभिरभिषुतोऽस्मि । “तेन” अस्माभिर्दीयमानेन सोमेन “नूनम्” इदानीम् “मदे”^(२) तत्पानेन मदे । तत्र सञ्जाति मति अस्मानपि “मदेः” धनादिदानेन त्वं मादय [मदी हर्षे, अत्रान्तर्भावितण्यर्थः] “क्वन्मि वज्रलम्”-इति गाप्^(३) ॥ २ ॥ २

* ‘हृथतस्यार्षम्’-इति वि० । प्रयथनं प्रगाथः ।

नीति वेरां टध्रानोति वेरां दारयतइति वेरां धारयतइति वेभे भूतानोति वा तद् यदेन प्राणैर्भगसैव्यत तदिन्द्रम्येन्द्रलमिति विज्ञायत इदं करणादित्यापायण इदश-मादित्यौपमन्यव इत्यतं वेगवर्थकसंग इच्छवृणां दारयिता वा दारयिता वा यजानाम्-इत्यादि नैरुक्तम् (२.१.८) । “इरा शब्दे उपपदे दृणातेर्दधःतेर्दारयतेधारयतेर्वा”-इत्यादि, “इरामन्न तेन मन्वन्वादा तदेतु हेतुकं बलं लच्छते. तेन बल-लक्षित लक्ष णया तदाधार भूतो संघः”-इत्यादि च देवराजः ॥

(१) ‘द्वन्वितं द्योतते. तेन दीपार्थस्य, अतिशयेन दीपितमः’-इति वि० ।

(२) ‘मदे मप्रत्येकयचनमिदं तृतीयेकयचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, मदेन ; ‘मदे’ भाव्य स्तोत्र्यर्थः’ इति वि० ।

(३) ‘क्वन्मि श्राद्धजपि (०.१.८४)’-इतश्क्वन्मि पदं ‘व्यत्यथो वज्रलम् (३,१.८४)’ इतो वज्रलपदश्च सङ्कलय्य क्वन्मि वज्रलमिति वचनम् । वस्तुतोऽयमुपग्रह व्यत्यथः ।

४ १ २ २ २ १ १ १
उभा कर्णा चिरण्यया ॥ ३ ॥३

४ ५ ४ ५ २ २ १ १ ४
। गावः । ए गावाः । उपव । दा३ । वारदा

४ २ २ २ ५ २ २ ५ ३ २
२३ औक्षेवा । वार३४टे । महीयार३४जा । स्यार३ ।

१ १ २ ४ २ २ ५ २ २ ५
स्यारार३४ औक्षेवा । सूर३४दा । उभाकार३४र्णा ।

४ २ १ १ ४ ४ २ ५
हिरा३ । चारद्वार३४ औक्षेवा । ण्यार३४या ॥ ६ ॥

हे “गावः” घर्मदुषाः । (१) यूयम् “अवटे” (१) अवटं महा-
वीरं (२) प्रति “उप वट्” उपावत [वर्णव्यत्ययः (४, ४, ६८) उग
गच्छत । “यज्ञस्य” घर्म यागस्य (१) साधन भूते “रप्सुदा” (३) रप्सुदे
आ रिप्साः फलदे [रिप्सारश्विनोर्दातव्ये वा ; यहा रपणं शब्दनं
रप् मन्त्रः, तेन सुदातव्ये ; अथवा पद क्षरणे (भा० आ०),
रपा मन्त्रेण चारणीये दीहनीये, ईदृशे] गवाजयोः पयसी
“मही” महती (४) बहुले अपेक्षिते, अत उपावत [गा गद्दा

३ उत्तर्गाश्चिकस्य ०, ३, १ ६, १ १०

(१) - अग्ने-भावे (१, ४, ३९) परकवे (२, १, १०) च रूपमिदम् ।

(२) - घर्मं यामे प्रधान भूत महावीर नामकर्माग्रिम् - इति वि० ।

(३) - ४, ४ : द्विवचनार्थे एकवचनम् । १, ८४ ।

१ ३ ५ २ १ १ २
 ॥ आ॒ङ् गा॒रु॒क्षवाः । उपवा॒श्दा । वाटा॒ञ्चो॒रु॒क्ष-
 ५ २१२ २ १ २ २ १ २ ५ १ ५
 वा । म॒हो॒य॒ज्ञस्य॑र॒प॒सुदा॑श् । औ॒उर॒क्ष॒भा । का॒र्णा
 ५ २ १ ११११
 औ॒रु॒क्षवा । हिर॑ण्य॒या॒रु॒क्ष॒पू ॥ ७ ॥ ३

अजाया अप्युपलक्षकः, अजा-पयसोऽपि महावीरे आसेचनीय-
 त्वात् । अपिच अस्य महावीरस्य “उभा”^(१) “उभौ” कर्णा^(२)
 कर्णस्थानीयौ द्वौ रुक्मो “हिरण्यया”^(३) हिरण्यमयी सुवर्ण-रजत-
 मयाविल्यर्थः^(४) ॥

“उपवदावटे”-इति छन्दीगाः, “उपावतावतम्”-इति
 बह्वृचाः ॥ ३ ॥ ३

१, ॥ टित्ते ।

(५). (३). सुपां सु लुगित्यादिना (७.३,३९) चालम् ।

(७) -“ऋत्य वास्वा वास्व माध्वो-हिरण्ययानि छन्दसि” । ६,५,१७५ ।

(८) ‘गावः’ हे मदीया वाचः । ‘अवटे अवट मेघम्’ ‘महो’ महत्तै च द्यावाप्रथिव्यौ
 ‘उप’ उपगम्य ‘वद’ वदत । कोदृशं मेघम् ? ‘उभा कर्णा हिरण्यया’ उभौ कर्णा
 हिरण्यमयो घस्य । कोदृशौ द्यावाप्रथिव्यौ ! ‘यज्ञस्य रपसुदा’ यज्ञस्य रूपदे । अथ
 मर्षो विवरण-कृतमन्त्रतः ।

अथ चतुर्थो ।

द्वयोः श्रुतकक्षनाम ऋषिः ।

२ १ २ २ १ २ २ २ २ १ २
 अरमश्वाय गायत श्रुतकक्षारङ्गवे ।

२ १ २ २ १ २
 अरमिन्द्रस्य धाम्ने ॥ ४ ॥ ४

२ २ २ ५ २ ५ १ २
 । अरा३४म् । अश्वाय । गायता । श्रुतक ।
 २ १ २ २ ५ २ २ १
 क्षाराङ्गावाइ । आ२३४राम् । क्षा३४इ । इ । द्रास्या-
 २ १ २ २ २ ५ २ २ २
 २३धा । ऊम्नाय३ । म्ना । या२३४श्रीहोवा । ई२३
 ५
 ४ती ॥ ८ ॥

५ ५ ५ ५ २ २ ५ ५ १ २ २ १ २
 ॥ अरमश्वायगायता । रमश्वावा । यागायत । श्रुत-
 १ २ २ २ १ ५ ५ १
 क । क्षा२३ । क्षा३४इ । आरा२ङ्गा२३४वाइ । आ
 श्रुतकक्ष ऋषिरात्मानमव सन्वीक्षयति, १) छि 'श्रुतकक्ष' आत्मान् ।

१, ॥ श्रुतकक्षे ।

(२) नन्द वि० मय्यतम्, तव छि 'छि' 'श्रुतकक्ष' श्रुतकक्षस्य सम एव 'इति ।

अथ पञ्चमी ।

श्रुतकचक्रपिः ।

११ १२ ३ २ ३ २ ३ १ २
तमिन्द्रं वाजयामसि महे वृत्राय हन्तवे ।

१२ २२ ३ १ २
स वृषा वृषभो भुवत् ॥ ५ ॥ पू

१ २ २ २ १ २२ १ २ ४ ५ ४
रमिन्द्रा३ । हा३हा । स्याधाम्ना । औ३होवा । हो
पु३ । डा ॥ ८ ॥ ८

“अरम्” अलं “गायत” [वचन-व्यत्ययः (३, १, ८५] गाय गीतिं कुरु । किमर्थमिन्द्रोद्देशेन स्तुतिस्तत्राह—“अश्वाय” इन्द्रेण दीयमानायाश्वाय तदर्थम् “अरम्” अलं गाय इन्द्र-विषयं स्तोत्रं कुरु, तथा “गवे” अलं गाय. “इन्द्रस्य” इन्द्रकर्तृकाय “धाम्ने” गृहाय तदर्थञ्च “अरम्” पर्याप्तं स्तुतिः; गृहादिकमिन्द्रः प्रयच्छति, तस्मै गायेति [यदा इन्द्रस्येति कर्मणि षष्ठी, गवादि-लाभार्थमिन्द्रं स्तुति ॥

“श्रुतकक्षा”—“श्रुतकशः”—इति च पाठो ॥ ४ ॥ ४

यजमानाआहुः—“तम्” पूर्वोक्तलक्षणम् “इन्द्रम्” वाजया-

पू उत्तरार्चिकस्य ५, १, १०, १ । ३

२ १ ० ४ ४ ४ ४ २ ४ १ २
I तमिन्द्रारश्वाजयामसि । माचेवृत्रा । यहान्ता-

१ २ २ १ ४ ४ ४ ४
श्वेरे । सवार्षाश्वार३ । पभोर३४वा । भूप्वोद्वा
इ ॥ १० ॥

२ २ ० ४ ४ ४ ४ ४ २ ४ १
II तमिन्द्रारश्वाजयामसिहाउ । माचेवृत्रा । यहा

३ १ २ २ ३ १ २ १ २
न्ताश्वेर३ । होवा३हाइ । सवार्षाश्वार३ । होवा३
२ १ १ ३ ४ ४ ४ २ २ १ २
हा । पभोर३ । भूर्वार३४औहोवा । ण३ । दावन्

१ १ १ १

२३४५ ॥ ११ ॥

मसि^(१) सोमेन स्ततिभिर्वाजयामः वाजवन्तं कर्मः, किमर्थम् ?
“महे”^(२) महान्तम् “वृत्राय”^(३) अपावरकं वृत्रामरं “हन्तवे”^(४)
हन्तुम्, सोमपानेन मत्तः स्ततिभिर्वा स्ततः मन् वृत्रहत्यायाञ्च,

I तन्वः पार्थकृषिः ।

II तन्वः पार्थी वा दावसराङ्गिरसो वा ऋषिः ।

(१) “वाजयति” इति निघण्टु, तृतीय्य चतुर्थीं पञ्चमि गणस्य पठसु । “इदानीं
मसि (२, १) इति” इति समदगागमे रूपम् ।

(२) (३) द्वितीयार्थं चतुर्थी (३) ४, १८ ।

(४) “तुमर्थं मे मेन् (३, ४, ५)” इति तन्वेन् प्रत्ययः ।

५ २ २ ५ २ २ २६
 III तमिन्द्रवाजयामसीक्ष्ण । मद्वाश्छाद् । वृत्राश्-

१ ० १ ५ १ २ २
 याह्वन्तवेश् । ओश् । ईश्श्या । ओमोवा । सचे-

१ १ १ ५ २ १ २ १
 वार्षाश् । ओश् । ईश्श्या । ओमोवा । वृष । भोश् ।

२ ५ २ २ २ ५
 याश्श्रुओहोवा । भूरश्श्रुवात् ॥ १२ ॥

२ २ १ २ २ ४ ५
 IV औहोइज्जवाश्होइ । तमिन्द्रवाजयाश्मसी ।

२ २ १ २ ४ २ ५ २ ५ २
 औहोइज्जवाश्होइ । मद्देवृत्राश्याश्ह्वन्तवे । औहोइ

१ २ २ ५ २ २ १ २
 ज्जवाश्होइ । मवार्षाश्श्रुवृ । पभोभुवत् । इडारश्भा

४ ५ ४ ५
 श । एहोडा । होपुइ । डा ॥ १३ ॥ ५

[वाजयामसि वाजवन्तं करोतीत्यर्थं तत् करोतीति^(४)णिच्, 'णावि-
 ष्वत्^(५)'-इति णेरिष्ठवद्भावात् 'टिः' (६,४,१५५)-इति टिलोपः,

III वसिष्ठऋषिः, निवेशो नाम ।

IV वसिष्ठऋषिः इडा वा ऋषयः, निवेशः संचारी नाम ।

(४)—"तत् करोति तदाचलं"-इति गणस्कयम।२,१,२५ ।

(५)—"प्रातिपदिकाहालर्थं यञ्जलिभ्रवच्च"-इति ग०(२,१,२५) ।

अथ षष्ठी ।

इन्द्रमातरोदेवजामयच्छिकाः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
त्वमिन्द्र बलादधि सच्चसो जातञ्जसः ।

१६ १७ १८ १९ २०
त्वस्मन् वृषन् वृषेदमि ॥ ६ ॥ ६

४४ २१ २ २ १
। हाउत्वमिन्द्रा । बलादधि । हाउउहाउ । सच्च
२२ २ १ २ २ २ २ १ २
सोजा । ताञ्जसमाः । हाउउहाउ । त्वास्मन्वृषा
२ २ १ २ २ ४२ २
३न् । हाउउहाउ । वृषायेत् । आसाराउञ्जसो
२
वा । वृषे ॥ १४ ॥

‘विन्मतोर्लुक्(५,३,६५)’-इति वचनान्ततपो लुक्] ‘वृषा’ धनानां
मेक्ता दाता ‘सः’ इन्द्रः ‘वृषभः’ अन्माकं स्तोत्रुणां सोमस्य
दात्रुणां धनादि-मेचको दाता^(५) ‘भुवद्’^(६) भवतु ॥ ५ ॥ ५

हे “इन्द्र!” “त्वम् “महसः”^(७) परेषामभिभावाद्

(५) : ‘वर्षणाद् वृषभः’ इति नै०, ३, १ ।

(६) —लोटोरूपम् ।

(७) —‘पद् वर्षणे, इन्द्रस्यभिभवार्थं, ‘यसुन्’-इति देवगाजयज्ञाः ।

५ २ ५ १ २२ २ १ २ २
 II त्वमिन्द्रबलादधीष्ण । सहसोजा । ताञ्जोऽजसः ।

२ २ १ २ २ २ ५ १ २ २ २ १
 इयाश्चोइ । इयायोऽश्वा । त्वाऽसन्वृषन् । इयाश्चो

२ २ २ ५ २ २ २ १ २ ५ २
 इ । इयायोऽश्वा । वृषायेश्त् । आऽसाऽश्वाश्चो

२
 वा । महेश् ॥ २५ ॥

४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ १ १ २
 III त्वमिन्द्रबलादधिसहसाः । जानाऽः । ओजसा

४ ५ ४ १ २ ४ ५ ४
 २३ः । इहोइहा । त्वाऽसन्वृषाश्चन् । इहोइहा ।

२ २ २ १ २ ५ २ ५ २ ५
 वृषायेश्त् । आऽसाऽश्वाश्चोवा । ईऽश्वाश्चो ॥ १६ ॥ ६

“बलात्” “अधि जातः” अस्मि(१) [अधिः पञ्चम्यर्थानुवादकः ।
 वृत्रादि षध हेतु भूताद् बलाद्विभक्तं प्रख्यातो भवसौत्वर्थः] ।
 अपिच “ओजसः” ओजोनाम बल-हेतुः हृदय-गतं धैर्यं, तस्मा-

I, II, III शार्थ्यातानि त्रीणि ।

(१) ‘बलस्य लधि दृश्यमानत्वात् कारणानुविधायित्वस्य कार्याणामिच्छमास-
 लात्’-इति वि० ।

अथ षष्टमी ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत् ।

३ २ ३ १ २

स्तोता मे गोसखा स्यात् ॥ ८ ॥ ८

यत्' [अयते हि—'इन्द्र इदं हविरजुषतावीवृधत महीज्यायो कृतः-इति] स इन्द्रः "यत्"(१) यस्मात् "भूमिम्" पृथिवीं (नि० १, १, १६) "व्यवर्तयत्" वृष्टादि-प्रदानेन विशेषेण वर्त्तमानामकरोत् । किङ्कर्तुं ? "दिवि" अन्तरिक्षे मेघम् "ओपश" उपेत्य शयानं(२) "चक्राणः"(३) कुर्वन् [यदा आत्मनि समवेतो वीर्यविशेषः ओपशः, तमन्तरिक्षे कुर्वन् ॥ ७ ॥ ७

हे "इन्द्र!" "यथा" "त्वम्" "एकइत्" एकएव केवलः "वस्वः"(४) वसुनः धनस्य ईशिषे, एवम् "अहम्" अपि "यद्" यदि "ईशीय" ऐश्वर्य-युक्तः स्याम्!! तदानीं "मे" मम

८ उत्तरार्चिकस्य ६.२.६.१ । ५

(१) —'नपुंसकलिङ्गमिदं पुल्लिङ्गस्थाने द्रष्टव्यम् । 'यः' 'भूमिम्' 'पृथिवीम्' 'व्यवर्तयत्' विवर्तयति विवर्तितवान् वा अन्यरूपां करोतीत्यर्थः-इति वि० ।

(२) —'गर्जित लक्षण शब्दं कुर्वन्'-इति वि० ।

(३) —'लिङ्गः कान्वा (३, २, १०६)' ।

(४) —'अत्यधेन पुल्लिङ्गः (२, ४, ६८), "जसादिषु इन्द्रमि वा वचनम् (७, २, १७)-इति कात्यायन-वचनात् गुणाभावश्च ।

४ ५ २ ४ ५ २ ४ ५ ४ ५ २
 I यदिन्द्राहं ययौ । ह्रीह्रीवाहाइ । तुवाम् । ई-

१२ २ १ १ २ १ २ १ २
 शीयवस्वऔ२ । ऊवाइ । ऊवाये । काई२त् । स्तोता

२ २ २ १ १ २ १ १
 येगोमखौ२ । ऊवाइ । ऊवाये । माया२३त् । ह्री-

१ ५ ५ २ २ १ २ २ २ १ १ १ १
 १वा२३४औह्रीवा । अग्निराङ्गता२३४पुः ॥ १८ ॥

२ ५ ५ ५ ५ २ २ १
 II आऔह्रीवाहाइ । यदिन्द्राहाम् । यथा । त्वम् ।

२ २ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २
 ऐह्रीयैह्री१ । आइशीयवस्वआइकइत् । ऐह्रीयैह्री१ ।

१ १ २ १ १ २ १ २
 आ२इ । स्तोता२माइगो२ । सखा२३ । सा२या२३-

५ ५ २ १ २ २ २ १ १ १
 ४औह्रीवा । शुक्रआङ्गता२३४पुः ॥ १९ ॥ ८

“स्तोता” “गोमूखा स्यात्” गोभिः सहितो भवेत् [इश्वरस्य तव
 स्तोता कुतो हेतोर्गो सहितो न भवेत् ! अपितु भवेदेवैव्यभि-
 प्रायः ॥ ८ ॥ ८

I, गोघूक्तम् ।

II अश्वसूक्तम् ।

अथ नवमी ।

मेधातिथिराङ्गिरसऋषिः ।

१२ १ १२ ३ १ २ १ १२

पन्यं पन्यमित्मोतार आ धावत मद्याय ।

१ २ ३ २ ३ १ २

सोमं वीराय शूराय ॥ ६ ॥ ६

४ ५ ४ ५ ४ ५ १ २ २
 । पन्यमपन्यमित् । सोताईराः । पन्यमपन्यमित्मो१ता

२ १ २ २ ३ ४ ५ १ २ २
 इराः । आ । धावत । मद्याया । सोमं वी । रा२३ ।

३ २ ४

यशूरापूया६पू६ ॥ २० ॥ ६

हे “सोतारः” अभिषोतारोऽध्वर्यवः । “मद्याय” मादयितव्याय
 “वोराय” विक्रान्ताय “शूराय” शौर्यवते इन्द्राय “पन्यम् पन्यम्^(१)
 इत्” सर्वत्र स्तुत्यमेव “सोमम्” “आ धावत” अभि गमयत प्र-
 यच्छतेत्यर्थः^(२) ॥ ६ ॥ ६

६ उत्तरार्चिकस्य ८, २, १, १ । ६

। गौरीवोतम् ।

(१) --प्रपति स्तुत्यर्थः (नि० ३.१४.१६) । ‘क्रियामभिहारो च (८१.१०) इति
 कात्यायनवचनाद् द्विवचनम् ।

(२) --नघतेत्यर्थः इति वि० ।

अथ दशमो ।

काणः प्रियमेधच्छृषिः* ।

३ १ २ ३ २ ७ ३ २ ७ १ २ ३ १ २
इदं वसो सुतमन्धः पिवा सु पूर्णमुदरम् ।

१ २ ३ १ २
अनाभयिन् ररिमा ते ॥ १० ॥ १०

५ २ १ ० २ १ २ २ २ २
। इदं वसाउ । सुतमारुधाः । पिवारसुपू । ण-
१ २ ३ २ ३ २ ४ ५ ४
मुदारुडाराडम् । अनाडुडभयाडुडन् । ररोवा । मा-

५
पुतोईचाइ ॥ २१ ॥

हे “वसो” वासयितः ! (१) इन्द्र ! “इदम्” पुरीवर्त्तमानं
‘सुतम्’ अभिपुतम् “अन्धः” अन्नम् (२) सोमलक्षणम् “पिवा” (३),
यथा “उदरम्” त्वदीयं जठरं “स पूर्णम्” अतिशयेन सम्पूर्णम्
भवति तथेत्यर्थः । हे “अनाभयिन् !” [आ समन्ताद् विभेत्याभयो,
विभेतेरौणादिक इनिः, न आभयो अनाभयो तादृग !] हे इन्द्र !

* ‘मिधातिथेरापम्’ इति वि० ।

१० उत्तराञ्चिकस्य १, ०, ८, १ । ०

(१) — ‘प्रशस्त्रधनवन्’ इति वि० ।

(२) — अन्ध इति अन्ननामसु प्रथमसु नि० २, ० ।

(३) — ‘हृजोतः’ (१.१ १, ३५) इति दाघः ।

^{५ ४ ० २ १ ४ ५} ^{२ १ २} ^२ ^१ ^१ ^२
 ।। इदाश्वसोसुतमन्धाः । पिवास्त्ररुपू३ । णमूरदा-
^५ ^१ ^२ ^१ ^० ^२
 २३४राम् । आर३ना । भार्याइन् । ररा२३ । छाउ-
^{१ २ ३ १ १ १}
 वा३ । मानेर३४पू ॥ २२ ॥

^५ ^२ ^५ ^{२ ४} ^{५ १ ०} ^{२ ४}
 ।।। इदं वसोसुतमन्धाईण । पिवासुपू३र्णामुदरौ । हो-
^२ ^{१ २} ^२ ^{० २ २} ^२ ^१ ^२ ^२
 ३वा । पिवासुपू३र्णामुदरौ । हो३वा । आनाभा३यीन् ।
^१ ^{२ २} ^१ ^२ ^{४ ५} ^४
 ररीमाता । औ३होवा । होपू३ । डा ॥ २३ ॥ १०

॥ इति तृतीय-दशति ॥

“ते” तुभ्यं त्वदर्थं “ररिमा”^(४) उक्तगुणं सीमं दद्मः [रा दाने,
 छान्दसो लिट्^(५) ॥ १० ॥ १०

इति साधनाचार्य्यः-विरचिते साधवीथे सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोब्याख्यान-
 द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

I,II,III गाराणि ।

(४) —‘लिट्’ (६,१,१२५) —इति योगभागाद् दीर्घः ।

(५) —‘छन्दसि लिट्’ ३, २, १०५ ।

अथ द्वितीये खण्डे—

मेयं प्रथमा ।

द्वयोः सूतकक्षः श्रुतकक्षो वा ऋषिः ।

२५ २२ ०१ २ ०११ २१
उद्घेदभि श्रुतामघ वृषभन्नर्यापसम् ।

१ २
अस्तारमेषि सूर्य ॥ १ ॥ ११

४ ४ ४ ४ १५ ४ ५ ११ २ १
। उद्घेदभ्योवा । श्रुतामा२३४घाम् । वृषाभन्ना ।
० २ ४ १ २ २ १
रियारपा२३४साम् । आ२स्ता । रा२३मे । पाइच्छरिया ।
२ ४ ४ ४
औ३होवा । हो३इ । डा ॥ २४ ॥

अस्मिन् हृत्ते सूर्यरूपेणन्द्रस्य स्तुतिः क्रियते --- 'असौ वा
आदित्य इन्द्रः' इति हारिद्रविकम् । हे "सूर्ये !" [(१)हादगस
भानुषु इन्द्रोऽपि सूर्यात्मना पठितः, तस्मात्] सूर्यात्मक,

११ उत्तरार्चिकस्य ६,२,४,१ ।

।।। सोपर्णं गरुप्रवेतसे वा ।

(१)—ननु 'वायुर्वेन्द्रो वा अन्तरिक्षस्थानः सूर्यो वायुः ॥७०१॥' इति वैश्व-
सिद्धान्ते कथमिन्द्रमूर्धयोरेकार्थ्यमिति शङ्कां निराकुर्वन्नाह—'हादगसित्यादि ।
आदित्याश्च दादग, तय मानस—'अष्टौ वसवः एकादश रुद्रा, द्वादश आदित्या-
दित्यादि ताण्ड्य-ब्राह्मणः'दिकम् ०१,०१

II उद्देदभिश्रुतामाईघाम् । वृषभन्नर्या । ऊम् ।

पार३४साम् । आस्ता३उवा । रामाइ । षिह्३४वा ।

रापुथोईहाइ ॥ २५ ॥

III उद्घेदभिश्रुतामघम् । इयइयाहाइ । वृषभन्नर्या ।

चा३हाइ । पार३४साम् । आस्ता३उवा३ । रा२मा

२३४औचोवा । षिह्३रिया२३४५ ॥ २६ ॥ ११

सुवीर्यं, हे इन्द्र ! “श्रुतामघम्”^(१) सर्वदा देयत्वेन विख्यात-
धनम्, अतएत्र “वृषभम्” याचमानानां धन-वर्षितारं “नर्थ्या-
पसम्” [नर-हितं नर्थ्यम्] नर-हित-कर्माणम् “अन्तारं”^(२)
दानशौण्डम् औदार्यवन्तं एतादृशम् “उदेपि” अभितउदेपि ।
“इदम्” अवधारणे, त्वमेव तस्य यज्ञे सूर्यात्मना उद्गतोऽसि ।
“घ”-इति प्रसिद्धौ^(३) ॥ १ ॥ ११

III विलम्बमोपर्णं शरुप्रवेतसं वा ।

(१)—“द्यचोऽतः ॥ ६.१.१०५” इति योगभागाद् दीर्घः ।

(२)—“अन्तारं, चेन्नारं शत्रूणां”-इति वि० ।

(३)—‘घा’, ‘इत्’ द्वावपि पादपरणौ-इति वि० ।

अथ द्दित्तीया ।

२ २ १ २ २ २ २ १ २ २ १ २
यदद्य कच्च वृत्रहन्नुदगा अभि सूर्य ।

२ १ २ २ १ २
सर्वन्तदिन्द्र ते वशे ॥ २ ॥ १२

४ ४ २ १ २ २ १ २ २
। यदद्यकापूच्चवृत्रहान् । उदगाअभिस्तरा२३या ।

१ १ २ १ २ १ २ ४
सार्वा२म् । तादिन्द्रताये३ । ऊम् । वा३४प्रशोईच्चा
इ ॥ २७ ॥ १२

अत्र शौनकः^(१)—

“यदद्यकच्चेल्यदिते रवी स्तुत्वा पुरन्दरम् ।

गृणन्नपाहते रिप्रं वश्यं वा कुरुते जगत्”-इति^(२) ॥

हे “वृत्रहन्” वृत्रस्य अपामात्रकस्य मेघस्य हन्तः ! ^(३) हे

। शाकलम् †

(१)—आथर्वणशाखाकृतं शौनकः, स्मृतिकारोऽप्यस्मिन्, शौनकः, म ५ व म इत्यत्राभि
संशयः; इह तु कथ्यमानमिदं स्मृतिवचनम् । •

(२)—विहितमेतत् सामविधानब्राह्मणे तथाहि “उदितं यदद्यकच्च वृत्रहन्नित्या-
कालं स्वस्त्ययनम्”-इति मा० ब्रा० ७ प्र० ४ ख० ।

(३) इवइति निघण्टौ प्रथम दशमे मेघनामसु अष्टाविंशतितमम् । ‘वृयः’
एकोनेराच्चादनार्थात् ‘अभि चभि-मिदि शभिभ्यः वन्’ अभाट् बाऊलुकाट् भवन्ति

अथ तृतीया ।

भरद्वाजऋषिः ।

१२ २१ २२ २३ १ २ २२ २ २२
य आ नयत्परावतः सुनीती त्वर्षं यदुम् ।

० २ २ २ २ २
इन्द्रः स नो युवा सखा ॥ २ ॥ १३

“सूर्य” सूर्यात्मकेन्द्र ! (१) “अथ” अस्मिन् दिने (२) “यत् कश्च”
यत् किञ्चित् पदार्थजातम् “अभि” अभिसखीकृत्य “उद्गाः”
[इण् गतौ उत्पूर्वः, तस्य लुङि गादेशः] उदयं प्राप्तवानसि “तत्
सर्वम्” पदार्थजातं “ते” तव “वशे” वशवर्ति स्वायत्त-
मस्ति ॥ २ ॥ १२

“यः” इन्द्रः “त्वर्षं यदु” च एतत्सञ्ज्ञौ राजानौ शत्रुभिः

आच्छादयति श्रमो क्लृप्तं नभः । वर्त्ततेवा गति-कर्मणः, ‘स्माथि-तश्चि’ इत्यादिना
रक् प्रत्ययः । गक्त्वमौ क्लृप्त नभः । वर्त्ततेवा एदार्थात्, बाङ्लकान् इति धका-
रस्य तकारः वर्द्धते चि वर्पास् मेघ । आङ्गणोक्ता एवामो वशेऽर्थः इति देवराज-
श्रुत्या । ‘अथास्य कर्म - रमानप्रदानं, एव-बधः’ इति नै० ७, ३, ३ । ‘एव-बधो मेघ-
बधः’ इति तद्भाष्यम् ।

(२) विवरण मने सूर्य इति ‘सुपर्णं सुनुगित्यादिना (७.१.३२) मौर्त्तिक रूपम् ।
इ ‘एतन्नम्’ इन्द्रः । ‘अथ’ ‘यत्’ ‘कश्च’ किञ्चित् ‘अभि’ अभिलक्ष्य ‘सूर्य’ सूर्यः उद्गाः
उद्गच्छति प्रकाशयति ‘तत्’ ‘सर्वम्’ ‘ते’ तव ‘वशे’ वर्त्तनइति-शेषः—इत्यर्थो वि०-
सम्मतः ।

(३)—‘अथ-यश्च सात्र प्रदर्शनार्थम्, सर्वकामित्यर्थः’ इति वि० ।

^४ ^५ ^१ ^१ ^२
 । यच्चाहाउ । आनाया२त् । आनाया२३त् । पारा२-
^० ^५ ^{१२} ^{१२} ^१ ^०
 वार३४ताः । सूनीतीत्^२ । सूनीतीत्^३ । वांशंयार३४-
^५ ^१ ^१ ^१ ^५
 दूम् । इन्द्रःसाना२ः । इन्द्रःसाना२३ः । यू२वा२३४आ-
^२ ^२ ^५
 चीवा । सा२३४खा ॥ २८ ॥

^४ ^५ ^५ ^५ ^{१२} ^२ ^० ^२
 ॥ यच्चाानयत् । परावाद्दताः । सुनीतीत्^२र्वाशा१या
^२ ^१ ^२ ^२ ^२ ^५ ^५ ^२
 ३दूम् । इन्द्रःमनोयुवा१मा३खा । इन्द्रो२३४ग्राइ । इ-
^१ ^२ ^५ ^१ ^{२२} ^१ ^०
 न्द्राओ३४हो२३४ । ग्राइ । आइन्द्रोअ । ग्रा२ । या२३४
^५ ^२ ^० ^५
 औचीवा । ई२३४ग्राः ॥ २९ ॥ १३

दूरदेशे प्रक्षिप्तौ "सूनीती" (१) सुनीत्या शोभनेन नयनेन "परा-
 वन." तस्माद् दूरदेशात् (२) "आनयत्" आनीतवान् "युवा"
 तरुणः "मः इन्द्र." "नः" अस्माकं "सखा" भवतु ॥ ३ ॥ १३

I.11 आभरदसवे ।

(१) सुपां सुलुगित्यादिना (१,१,३९) पूर्वसवर्णदीर्घः ।

(२) "परावनः" इति निघण्टु तृतीय सप्तविंशतमे दूर-भाषसु पद्यसप्त ।

अथ चतुर्थी ।

श्रुतकचक्रष्टषिः ।

१ २ ३ २ २ १ १ १ १ २ २ २
मा न इन्द्राभ्याऽदिशः सूरौ अक्तुषायमत् * ।

२ १ २ २ २
त्वायुजा वनेम तत् ॥ ४ ॥ १४

५ २ २ ४ ५ १ २ २ १ २
। मानइन्द्राभियादाइशाः । सूरौअक्तु । पुवाया-
२ २ २ २ २ १ २ १
२३मा३३त् । तुवा३३युजा । वनाइमा२३ता३३त् । औ
२३४५इ । डा ॥ ३० ॥

हे “इन्द्र !” “आदिशः” आदिष्टा समन्तादायुधान्यति-
सृजन् “सूरः” [सृ गती (भा०प०)] सर्वत्र सरणशीलः राक्षसः
“अक्तुषु” रात्रिषु^(१) “नः” अस्माकम् ? “अभ्यायमत्” आ आभि-
मुख्येन “मा” नियन्ताऽऽगन्ता भवतु । यद्यागन्ता चेत् तदा

* “यमत्” इति सु० ख० पुस्तकयोः पाठः ।

(१) अक्तुः इति निघण्टुः प्रथम नवमे रात्रि-नामसु चतुर्थेन । ‘रात्रि-ग्रहणञ्चान्
प्रदर्शनार्थम् सर्वकालमित्यर्थः’ इति वि० ।

^{४२५ ४} ^{१ १} ^२
 । ओम् । एन्द्रसा । नसि॒रयिम् । सजित्वान्-
^{२१२} ^२ ^१ ^१ ^{१ २ २} ^२
 सदासा॒र॒हाम् । वा॒र॒र्षा । ष्टामू॒तया॒उवाये॒३ ।
^५
 भार॒३४रा ॥ १ ॥

^{४२५ २} ^४ ^२ ^{१ २} ^{२ १२}
 ॥ एन्द्रसानसाइम । रया॒र॒इम् । सजित्वान्मदा-
^२ ^१ ^१ ^{२ १} ^५ ^४
 सा॒र॒हाम् । वा॒र्षो॒र॒ष्टामू॒३ । तयो॒र॒३४वा । भा॒पूरो
^५
 इ॒हाइ ॥ २ ॥ १५

हे “इन्द्र !” “जतये” अस्मद्रक्षार्थम्^(१) “रयिम्” धनम् “आ-
 भरा”^(२) आहर, कीदृशं रयिम् ? “सानसिम्”^(३) सम्भजनीयम्
 “सजित्वानम्” समान-शत्रु-जय-शीलम्^(४) [धनेन हि शूरान्
 मृत्यान् सम्पाद्य शत्रवो जीयन्ते] “सदासहम्” सर्व्वदा शत्रू-
 णामभिभवन हेतुम् “वर्षिष्ठम्” अतिशयेन वृद्धम् प्रभूत-
 मित्यर्थः ॥ ५ ॥ १५

1, 11 इन्द्रो विश्वामित्रो वा ऋषिः ; रोहिकुलीयं नाम ।

(१) —‘जतये, तर्पणाय’ इति वि० ।

(२) —भरा इति “द्यौतस्त्रिडः (६.१.१३५)” —इत्यन्तदौषः ।

(३) —बन-पण सम्भक्तौ (भा०प०) इत्यस्येदं रूपम् ।

(४) —‘सम्भतानां शत्रुणां जेतृ’ —इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

१२ २१२ २२३ २१२
इन्द्रं वयं महाधन इन्द्रमर्भे हवामहे ।

१२ ०१२ ०१२
युजं वृत्रेषु वज्रिणम् ॥ ६ ॥ १६

१ ० १ ०२
। इन्द्राम् । इन्द्रंवाया२रम् । महा । महाधानारेइ ।

१ ० १ ०२ १
इन्द्राम् । इन्द्रमर्भा२इ । हवा । हवामाहा२इ । यजाम् ।

० १ ० १
युजं वृत्रारेइ । षुवा । षुवज्रिणार२३३म् । आ२३३५इ ।

डा ॥ ३ ॥

१ ०२ १ २ २ १६
।। महा । महाधानार२इ । आ औ३हो । इह ।

“वयम्” अनुष्ठातारः “महाधने”^(१) प्रभूत-धन-निमित्तम्^(२)
“इन्द्रम्” “हवामहे”^(३) आह्वयामः, “अर्भे” अर्भके स्वल्पे-

I, II इन्द्राण्याः सामनी ।

(१)—‘महति मङ्गलम्’ इति वि० । ‘महाधने’ इति निघण्टे, तृतीय-पोडके मङ्गल-
नामसु उक्तत्वादिशक्तसम्पदम् ।

(२)—निमित्तं मन्त्रस्यर्थः, सर्वानि द्विपिनमित्तवदिशाश्रयः ।

(३)—ऋः सम्प्रसारणे (५, १, २४) रूपम् ।

अथ सप्तमी ।

त्रिशोकच्छिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अपिवत् कद्रुवः सुतमिन्द्रः सहस्रबाह्वे ।

१ २ ३ १ २
तत्राददिष्ट पौंस्यम् ॥ ७ ॥ १७

१ २ ३ ४ १ ७ २
इहिवाला । ओ२३४वा । इन्द्रमर्भाइ । ह्वा । ह्वामा-
१ २ ३ १ २ ३ ४
हारइइ । आ औ३हो । इह । इहिवाला । ओ२३-
४ १ २
४वा । युजंवृत्राइ । षुवा । षुवज्जिणार३म् । आ औ
२ १ २ ३ ४ ५ ६ ४
३हो । इह । इहिवाला । ओ२३४वा । ई२३४हा ॥४॥ १६

ऽपि धने निमित्त भूते सति^(४) इन्द्रं ह्वामहे । कीदृशम् इन्द्रम् ?
“युजं”^(५) सहकारिणं [समाहितं वा] “त्रे पु” गत्रुप धन-लाभ-
विरोधिषु प्राप्तेषु तन्निवारणाय “वज्जिणं” वज्रोपेतम् [महा-
धन शब्दी यद्यपि सङ्ग्राम-वाची तथापि महद्वनमत्र विव-
क्षितम्^(६) ॥ ६ ॥ १६

(४) —‘सर्भकः’-इति निघण्टु, तृतीय द्वितीये दशमम् ।

(५) —‘युज्यते इति ध्रुक् सहायः तस् इत्यर्थः’-इति वि० ।

(६) इह विनिगमकं चिन्त्यम् ।

^५ ^२ ^५ ^१ ^१
 । अपिबत्काद्रूद्वःसुताम् । इन्द्राच्चोरेइ । सचाच्चोरे ।
^१ ^२ ^{१२} ^२ ^१
 स्तावाश्जवेरे । तत्रादाररेदी । छपौरे । चौर । ऊवा
^१ ^२ ^१ ^४ ^५ ^४
 रेइ । ईश्या । सियाम् । औरश्चोवा । चोपइ ।
 डा ॥ ५ ॥ १७

“इन्द्रः” “कद्रुवः” कद्रुनामकस्य ऋषिः सम्बन्धिनः^(१) “सुतम्”
 अभिपुत्रं सोमम् “अपिबन्” पीतवान् “महस्त्रवाह्ने” महस्त्र
 बाह्नाख्यं शत्रुम्^(२) अह्नविति शेषः । “तत्र” तस्मिन्नवसरे^(३)
 “पौंस्यम्” इन्द्रस्य वीर्यम् “आ ददिष्ट” आ दीप्यत^(४) ॥

‘तत्राददिष्ट’-इति कन्दोऽगाः, ‘अत्राददिष्ट’-इति बह्वृचाः
 ॥ ७ ॥ १७

। इन्द्रऋषिः, महस्त्रवाह्वीयम् ।

(१) -तन्वादित्वात् रूपम् । ‘कद्रु’नाम कश्यपस्य भार्गवः तस्याः सम्बन्धिनः-इति वि० ।

(२) -महस्त्रमिति बह्वनाम (नि० ३.१,१.१) बाहुशब्देनापि अवयवेन समुदायस्य
 सम्बन्धात् कर्ता उच्यते । महस्त्रं बहवः कर्तारो धव तन् महस्त्रबाहु मव, तस्मिन्
 पीतवान् इत्यर्थः-इति वि० ।

(३) -‘तत्र सचे’-इति वि० ।

(४) -‘अत्यर्थं दृश्यते वर्णत इत्यर्थः, कद्रु ! सामर्थ्यान्मन्त्रैः’-इति वि० ।

अथ षष्ठमी ।

वसिष्ठऋषिः ।

४१ ४ २२ १४ २४
वयमिन्द्र त्वायवोभि प्रनोनुमो वृषन् ।

४२ ५ १ २
विद्धी त्वा३स्य नो वसो ॥८॥ १८

१ २ ३ ४ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
। वयमार३४इन्द्रा । त्वा३३ । या३वार३४औहोवा ।

२ १ ३ ४ ५ ६ ७ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
अभिप्रनो२नुमोवृषन् । विद्धा३तुवा३ । स्या३ना३४औ

१ २ ३ ४
होवा । वा३४सो ॥ ६ ॥

५ ६ १ २ ३
॥ ह्याउवयमिन्द्रा । त्वा३यावा३ः । अभिप्रनोनुमो३-

१ २ ३ ४ ५ ६
वार्षा३न् । विद्धा३इतूवा३ । स्पनो३३ । वा३सा३४

५ ६ ७ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
औहोवा । अस्मभ्यङ्गातुवित्तमा३४५म् ॥ ७ ॥

४ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
॥ वयमिन्द्रा । त्वाया३वाः । अभिप्रनोनुमी३वा३-

। भुषता मा३स्य साम ।

॥ भारद्वाजऋषिः, अदारसत् ।

॥ धृषट्ऋषिः, अदारसत् ।

२ २ ५ २ ५ ४ ५
 र्षान् । विञ्चोत्तर३४वा । उ२३४चाइ । स्यनोवाप्रमोइ
 ५
 चाइ ॥ ८ ॥

५ २ ४ २ ५ ४ ५ १ २ २ १ २
 IV वयामौहो । इन्द्रा । त्वायाश्वा । अभिप्रनो
 २ २ २ २ ४ ५ १ २ २
 नुमोश्वार्षान् । विञ्चोत्वा२३४चाइ । स्यानोश्चाइ ।
 १ २ ४ ५ ४
 वसा । औश्चोवा । चोप्रइ । डा ॥ ९ ॥

४ ५ २ २ ४ ५ ४ ५ २ २ ४ ५
 V वयामौहोवाचाइ । इन्द्रा । त्वाऔहोवाचाइ ।
 ४ ५ १ २ १ २ १ २ २ २
 यावाः । आ२३भो । प्रा२३नो । औइनुमोवा२३र्षान् ।
 १ २ १ २ १ ४ ५ २ २ ४
 वार३इञ्चो । तूर३वा३ । स्या२ना२३४औहोवा । वा
 ५
 २३४सो ॥ १० ॥ १८

हे “वृषन्” कामानां वर्धितः ! “इन्द्रः” “त्वायवः” (१)
 त्वत्कामाः “वयं” वामिष्ठाः त्वाम् “अभि प्र नोनुमः” (२) प्रकर्षण
 स्तमः । हे “वमो” वामयितः इन्द्रः “अस्य” (३) इदम् “नः”

IV, V माकृतस्य भरद्वाजस्य इमं अदारसृती ।

(१) - त्वां घट्ट् मिच्छन् इति विग्रहे, क्वचि, “न क्छन्स्यपुत्रस्य ३.५.३५; इतीत्याभावे,
 “भ्राच्छन्दमि (३.२.१००)”-इत्ति-उ-प्रत्यये रूपस ।

(२)---“अभि प्रनोनुमः; अभि प्रति द्वावपि पः-द-पूरणे, अत्यर्थं लुप्तः”-इति वि० ।

(३) ‘अस्य सुतस्य’-इति वि० ।

^{५२ २ ४ ५ २ १ २}
 । आघाये अग्निमिन्धाताइ । स्तृणन्तिवर्हीरानुषाक् ।
^{२२ १२ २ २ १ ५ ४}
 येषामिन्द्रोयवाइहा । ऊवाइ । ऊवोर३४ । वा । साध
^५
 खोइहाइ ॥ ११ ॥

^{५२ २ ४ २ १ २ १ ५}
 ॥ आघायइहा । ग्निमाइ । धाताओर३४वा ।
^{२ ५ २ १ २ ३ २ ५}
 ई२३४हा । स्तृणन्तिवर्हीरानुषाक् । नूपाओर३४वा । ई२३४हा ।
^{२२ १ २ ३ ५ २ १ २}
 येषाम् । आइन्द्राओर३४वा । ई३३४हा । युवा । युवार
^{२ ४ ५}
 सार३४प्रखाइ५इ । ई२३४हा ॥ १२ ॥

^{५२ २ २ ५ २ १ २ ३}
 ॥ औहोआघायाइण । ग्निमाइन्धाता । औहो३४
^{५ २ १ २ ३ ५ २ २}
 वा । स्तृणन्तिवर्हीरानुषाक् । औहोर२४वा । येषामा
^{२ ३ ५ २ १ १ ५}
 इन्द्रा । औहोर३४वा । युवा३ । सार३४खा । उऊवा
^५
 इहाउ । वा ॥ १३ ॥ १८

१,१,११ ऐषवाहानि ऐषहाराणि वा ।

अथ दशमो ।

२ २७ २ २२ २२ २२ १ २ १२ २२
 भिन्धि विश्वा अप द्विषः परिबाधो जह्वी* मृधः ।

१ २ २ १२ २२
 वसु स्यार्हन्तदा भर ॥ १० ॥ २०

५ ४ १ २ २
 । मि । ध्योच्चाइ । वाइश्वाअपा । दाइषाओ२३४
 ५ १ २ २ ५ १ २ २ २ २
 वा । पाराओ२३४वा । बाधोजच्चाइ । माइीओ२३४वा ।
 १ २ २ १ २ २ २ १ १ १ १
 वसुस्यार्हन्तदाभरा२३४५ ॥ १४ ॥ २०

॥ इति चतुर्थ-दशति ॥

हे “इन्द्र !” “विश्वाः” सर्वाः “द्विषः” हेष्ट्रीः शत्रु-सेनाः
 “अप(१) भिन्धि” विदारय “बाधः” हिंसित्वीः “मृधः” सङ्गामान्

* “जह्वी”-इति क-पाठः ।

। अहिः पैडस्य सामाहिर्षो वा पैडस्य पैत्वस्य दा ।

२०. उत्तरार्चिकस्य ४, १, ८, १ । १०

(१) ‘अप उपसर्गश्रुतः क्रियापदमध्याह्रियते, अपत्य अघ्नतः अपनीधेत्यर्थः’-
 इति वि० ।

[‘स्पृधः’, ‘सृधः’—इति सङ्ग्राम-नामसु पठितत्वात्^(२)] “परि
जही”^(३) हिंस्याः । ततः तासां “स्याह” सृहणीयं “तत्”
प्रसिद्धं “वसु” “आ भर” अस्मभ्यम् आ हर ॥ १० ॥ २०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे इन्दोऽप्याप्याने
द्वितीयाध्यायस्य द्वितीय-खण्डे ॥ २ ॥

अथ तृतीय-खण्डे—

मयं प्रथमा ।

कणोघौरऋषिः ।

१ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
इत्थेव ष्टण्व षष्ठा कशा हस्तेषु यद्वदान् ।

१ २ २ ३ १ २
नियामञ्चित्रमृञ्चते ॥ १ ॥ २१

(२)—निषण्टौ द्वितीय-सप्तदशे ‘स्पृधः’ इति उजविङ्गन्तिमस पदम्. तेनपरमाच.
मृषइति ।

(३)—द्व्यचोत इति (६,१,१२५) दाषः ।

अथ द्वितीया ।

हयोस्त्रिशोकऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इम उ त्वा वि चक्षते सखाय इन्द्र सोमिनः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २
पुष्टावन्तो यथा पशुम् ॥ २ ॥ २२

१ २ १ ४ ५ १ २ २ २ २
। इहेवा२३पूषावृणषाम् । कशाहस्तेषुया१द्वा३दान् ।

४ ५ २ ३ ५ ५ १ २ १ २ ३
नियामच्चा३त्रा३मृञ्जताइ । नियामच्चाइ । त्रमा३ञ्जा-

५ ३ २ ३ ४ ५ २ १ २ २
२३४ताइ । एहिया३४औहोवा । एहियौहोइ । एहि-

१ २ ५
यौहो२३इ । ए२३४हो ॥ १५ ॥ २१

“एषां” मरुतां “हस्तेषु” स्थिताः “जगाः” स्व-स्व-वाहन-
ताडन-हेतवः “यद् वदान्”(१) यद् वदन्ति ध्वनिं कुर्वन्ति, तं
ध्वनिम् “इहेव” अत्रेव स्थित्वा “शृणु” (२) शृणोमि । स
ध्वनिविशेषः “यामम्”(३) सङ्ग्रामे “चित्” विविधं शौर्यं

[षिषम् ।

(१) —‘यत् यदा’-इति वि० । वदान्-इति जेटोरूपम् ।

(२) —‘श्रूयते इति वि० ।

(३) —‘यानि येन स यः सो रथः । तम्’-इति वि० ।

अथ तृतीया ।

वक्तः काण्वृष्टिः ।

१ २ २ २ २ २ १ २ २ १ २
समस्य मन्यवे विशो विश्वा नमन्त कृष्टयः ।

२ १ २ २ १ २
समुद्रायैव सिन्धवः ॥ ३ ॥ २३

१ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २
। समस्यामा २ । न्यावेविशाः । विश्वानामा २ । ता-
१ १ १ १ १
कृष्टयाः । समुद्रायै २ । वसिन्ध्वा २ ३ वा ३ ४ ३ । ओ २ ३-
४ ५ ३ । डा ॥ १७ ॥ २३

“विशः” निविगन्त्यः^(१) “विश्वः” सर्वाः “कृष्टयः” प्रजाः
“अस्य” इन्द्रस्य “मन्यवे” क्राधाय [यहा मन्युर्मनन-साधनं स्तोत्रं
तदर्थम्] “सं नमन्त” सम्यक् स्वत एव नमन्ति प्रभूभवन्ति ।
तत्र दृष्टान्तः—“समुद्राय इव” यथा समुद्रम् अग्निम् प्रति
“सिन्धवः” स्यन्दन शीला नद्यः स्वयमेव नमन्ति तद्वत् ॥ ३ ॥ २३

। मरुतां संवेशीयम्, सिन्धुषाम वा ।

(१) ‘यद्यपि विश्वइति मनुष्यनाम (नि०) तथापि कृष्टय इत्यनेन पौनरुक्त-
प्रसङ्गान् क्रिया-निमित्तं द्रष्टव्यम् । विप्लु व्याप्नो (द्वा० उ०) इत्यस्येदं रूपम्, स्तुति-
भिर्हविर्भिश्च व्यापारः-इति वि० ।

अथ चतुर्थी ।

कुसीदी काण्वृष्टिः ।

३ २ ३ १ २ २ ३ १ २ २ २ ३ २
 देवानामिदवो मत्तदा वृणोमहे वयम् ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २
 वृष्णामस्म्यमूतये ॥ ४ ॥ २४

५ २ २ २ ३ २ ३ ५ १ २ ३ ५
 । देवा । नाम् । इदाओ३३४वा । ओवाओ३३४वा ।
 ३ ५ २ १ २ २ ३ ५ ३
 मा२३४हात् । तदावृणाइ । माहाओ३३४वा । वा२-
 ५ २ १ २ २ ३ ५ ३
 ३४याम् । वृष्णामस्मा । भ्यामाओ३३४वा । ता२३-
 ५
 ४ये ॥ १८ ॥

हे देवाः ! “देवानां” स्व-तेजसा सर्वतो दीप्यमानानाम्
 “इत्” ण्वार्थे^(१) यष्माकमेव “मत्तत्” व्याप्तं [मंहनीयं वा] “अवः”
 पालनं यद् विद्यते “तत्” “वृष्णां” कामानां वर्षिष्टृष्णां यष्माकं

I. II हाविष्यते हे ।

(१) इदिति पादपरणः-इति वि० ।

^{५२ २२ २ २ २२ २ १}
 ॥ हाउदेवानामिदवोमहद्वाउ । तदावृणाइ । मा-
^{५ ५ १ १ २ २}
 च्चेवार३४याम् । ऐ२हो१आ२इहो । वृष्णामार३स्मा ।
^{१ १ ५ ५२ १ १ १ १ १ १}
 भ्यमू२३ । तारयार३४औहोवा । हविष्मते२३४पु ॥ १९ ॥
^{५२ २ २ ४ ५ २ २ २}
 III देवानामिदवोहाउमाहात् । तदावृणाइ । महा

^{२ १ २ १}
 इवार३याम् । वृष्णार३होइ । आर३स्मा । भ्यमू-
^{१ २ ५ २ १ १ १ १ १ १}
 २३ । तारयार३४औहोवा । हविष्कृते२३४पु ॥ २० ॥
^{५ २ २ २ ४ ५ १ २ २ २ १}
 IV देवानामिदवोमाहात् । तादावृणी । महाइवार३

^{२ १ २ २ २ १ ५ ५}
 याम् । वृष्णामार३स्मा३ । भ्यमू२३४वा । तापूयोई
^५
 चाइ ॥ २१ ॥ २४

स्वभूतं तद्रक्षणं यजमानाः “वयम्” “आ वृणीमहे” समन्तात्
 सन्नजामहे^(१) । किमर्थम् ? “अस्मभ्यम्” “जतये” पूर्वमस्मभ्य-
 मस्मदर्शमिति साधारण्येनोक्तं तद् विशिनष्टि-जतयइति, अस्माकं
 पालनायेति ॥ ४ ॥ २४

III, IV हाविष्कृते हे ।

(१) ‘आभिमंथेन प्राथेयासः’-इति वि० ।

अथ पद्यम् ।

मेधातिथिः ऋषिः ।

४ २ ३ १ २ २ १ २
सोमानां^७ स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्यते ।

४ १ २ ३ १ २ ३ २
कक्षीवन्तं य औशिजः ॥ ५ ॥ २५

५ २ १ ४ २ ५ २ १ २ १ २ १ २
१ सोमानां^७स्वरणाम् । कृणुहि ब्र । ब्रह्मणस्यताये-
२ ३ ४ २ १ २ १ २ ३ ४
३ । औशिजः । हाहोइ । कक्षाद्वा^२शन्ताम् । य औ-
२ ३ ४ २ १ ५ ५ ५
होइ । औहो^२इ^३वा । शापुइजो^६इ^७चाइ ॥ २२ ॥ २५

हे “ब्रह्मणस्यते !” एतन्नामक देव !^(१) त्वं “सोमानाम्”
अभिपवस्य कर्तारं माम् अनृष्टातारं “स्वरणं” देवेषु प्रकाशन-

२५ उत्तरार्चिकस्य ६,३,१०,२। ११

। काक्षीवतम् ।

(१) - ब्रह्मणस्यतिरिति निघण्टौ देवतकण्ठं परिगणितो नोपलभ्यते, अस्मिन् तु
तत्र अक्षरीवस्थान देवतासु वायुादिषु ब्रह्मस्यतिरिति । तस्यैव निर्वचनावसरे ब्रह्म-
णस्यतिः 'चेवस्यतिः' 'वालोप्यतिः' 'वाचस्यतिः' 'वभोप्यतिः' एषामपि पञ्चानां
भोदाहण निर्वचनं प्रदर्शितम्—'ब्रह्मणस्यतिर्ब्रह्मणःपाता प्रालयित्वा' इत्यादि
नै० १०,१,१२ । ब्रह्मणः सन्त्यति तद्भाष्यकारः । 'पठ्याः पति-पय पार-पद पय
स्योपेषु (८,३,५३)'—इति पद्यम् ।

वन्तम्^(२) “कृणुहि”^(३) कुरु । तत्र दृष्टान्तः—“कचीवन्तम्”
 एतन्नामकण्डपिम् [इव-शब्दोऽत्राध्याहार्यः] कचीवान् यथा
 देवेषु प्रसिद्धः तददित्यर्थः “यः” कचीवान् “औगिजः” उगिजः
 पुत्रः तमिवेति पूर्वत्र योजना ॥ कचीवतोऽनुष्ठाटषु मुनिषु
 प्रसिद्धिस्तैत्तिरीयैरान्नायते—“एतं वै पर आट्णारः कची-
 वानौगिजो वीतहव्यः आयसस्तसदस्युः पौरुकुत्स्यः प्रजाकामा
 अचिन्वत”-इति । ऋगन्तरेऽप्यृषित्व कथनेन अनुष्ठाटत्व-प्रसिद्धिः
 सूच्यते—“अहं कचीवानृषिरस्मि विप्रः”-इति । तस्मादस्यानु-
 ष्ठातारं प्रति दृष्टान्तत्वं युक्तम् ॥ मन्तोऽप्येवं यास्केनैव व्याख्यातः
 —“सोमानां सोतारं प्रकाशनवन्तं कुरु ब्रह्मणस्पते ! कचीवन्त-
 मिव य औगिजः कचीवान् कचावा*नौगिजः उगिजः पुत्रः,
 उगिक् वष्ट्रेः कान्तिकर्मणोऽपि त्वयं मनुष्यकचा^१ एवाभिप्रेतः
 स्यात्, तं सोमानं सोतारं मां प्रकाशनवन्तं कुरु ब्रह्मणस्पते !
 (६, ३, १२)”-इति ॥ अस्मिन् मन्त्रे सोममिति पदेन ब्रह्मणइति
 पदेन च सूचितं तात्पर्यम् तैत्तिरीया आमनन्ति—“सोमं
 स्वरणमित्याह—सोमपोथमेवावरुन्धे, कृणुहि ब्रह्मणस्पते इत्याह-
 ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे”-इति ॥ ५ ॥ २५

*^१, निरुक्त कार-पाठस्तु—“कच्यावान्”, “कच्यएव”—
 इति स-यकारः ।

(२)—कृ शब्दोपतापथोः (भा०प०) इत्येतस्यैतद् रूपं, शब्दधितारं सुतोनाम्
 उच्चारयितारं सोतारं यद्वारच्छेत्यर्थः-इति वि० ।

(३) -विकरण-व्यत्ययेन धातूनामनेकार्थत्वेन वा रूपम् ।

अथ षष्ठी ।

अतकक्षत्रषिः ।

१ २ ३ १२ २१ २
बोधन्मना इदस्तु नो वृत्रहा भूर्यासुतिः ।

३ १२ ३ २ ३ १२
शृणोतु शक्र आशिषम् ॥ ६ ॥२६

५ १ १ १ २ १ ७
। बोधन्मनाः । इदा रस्तूनाः । वृत्रहाभू । रिया-

५ ५ ३ २ ५ ० ११
रसू३४जीः । शृणा३४औहो । तुशक्रजा । शि ।

५ ५
षाम् । और३होवा । होपुइ । डा ॥ २३ ॥२६

अयं परोक्षकृतः^(१)। 'वृत्रहा' वृत्रस्य हन्ता "भूर्यासुतिः"^(२)
बहुषु देशेषु इन्द्रार्थं सोमा आसूयन्ते अभिपूयन्त इति तादृशः
[यद्वा, बह्वनि सोमादिहवीषि इन्द्रार्थमासूयन्ते ह्यन्तइति
तादृशः] "बोधन्मनाः" [बुध अवगमने (म्वा०प०), औणादिकी
ऽत् प्रत्ययः] यस्य मनः स्तोत्राणामभिमतं बुध्यते जानातीति

। औषसम् ।

(१)—उक्तं परस्मान्, (२)६ प्र०) 'विविधा ऋचो भवन्ति परोक्षकृताः १. प्रत्यय
कृताः, आध्यात्मिकेषु २, इत्यादि । तदिह धर्मव्यम् ।

२) — भूयति बह्व-नामधेयम् ३, १, ५ अन्तः। इति शब्दो रम-वचनः 'ता गमाका
पुनाभुवी इति । तथाच नरि अ-भुतिर्यस्य स भूयासुति बह्व-मदर्थः इति वि० ।

अथ मन्त्रो ।

श्यावाश्वत्थिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अद्य नो देव सवितः प्रजावत् सावीः सौभगम् ।

१ २ ३ १ २

परा दुष्प्रयत् सुव ॥ ७ ॥ २७

तथोक्तः “इद्”^(३) अवधारणे “नः” अस्माकं बोधन्मना एव “अस्तु” सर्वदास्मद्भोषितानि जानात्वित्यर्थः [यद्वा एतादृश इन्द्रः नोऽस्माकं सम्बन्धि यज्ञे भवत्विति] । किं ततः ? “शक्रः” सङ्ग्रामे शत्रु-हनन-समर्थ इन्द्रः “आशिषम्” अस्मदीयां स्तुतिम् [आशासनं वा] “शृणोतु”^(४) ॥

‘बोधन्मना’ ‘बोधिन्मना’ इति पाठौ ॥ ६ ॥ २६

हे “सवितः^(१) देव ।” “नः” अस्मभ्यम् “अद्य” अस्मिन् यागदिने “प्रजावत्” पुत्राद्युपेतं “सौभगं” धनं^(२) “सावीः”

(३) - ‘इदिति पाद परष्णः’-इति वि० ।

(४) - ‘एतद्भक्तम् भवति-यदहं प्रार्थयामि. तच्छृणोतु शक्रः, नृणां च बुद्धयु, बुद्ध्या च सम्पादयतु’ इति वि० ।

(१) ‘सविता आदित्यः तस्य रुद्धे धनम् हे सवितः’-इति वि० । “सविता, सर्वस्य प्रभविता”-इत्यादि नैरुक्तम् १०, ३, ७, १ । “आदित्योऽपि सवितोऽपते”-इत्यादि च तथैव तदुत्तरखण्डे ।

(२)- भगमिति धननाम, शोभनं भगं सुभगम्, सुभगमेव सौभगम् स्वार्थिक-सहितः. शोभनं धनमित्यर्थः ।

५ ४ ५ र र ४ र ५ र ४ २ १
 । अद्यनोदेवसवितः । औचोवा । इहश्रुधाइ ।

र २ र १ र र १ १
 प्रजावा२इत्सा । वोःसौभगाम् । परादूर३घ्वाइ । औ-
 वाइहा । प्रिय२सू३इ४पुवाइ५पुई । दक्षाश्या२इ४पु ॥२४॥

४ २ र र ५ र ४ ५ २ र १ २ र
 ॥ अद्याइ४नोदेवमा । विताः । प्रजावत्सा । वोः

१ र २ ४ ५ २ १ २ १
 सौभगाम् । पाराइदूष्या । प्रिय२सुवोवाइ । औ३ ।

१ ५ र र २ १ २ र १ २ र १ १ १ १
 वारइ४ । औचोवा । अस्मभ्यङ्गातुवित्तमा२इ४पुम् ॥२५॥२७

प्रेरय(३) । “दुःखप्रमम्”(४) दुःस्वप्नं दुःस्वप्नवद् दुःखकरं
 दारिद्र्यं “परासुव”(५) दूरे प्रेरय ॥ ७ ॥ २७

I भरद्वाजस्य मौचम्, दक्षणिधनं वा ।

II भरद्वाजस्य मौचम् ।

(३)—‘घावीः अम्यनुजानीहि’ इति वि० ।

(४)—अनिष्टस्य कस्यचित् भूचकः स्वप्नः, दुःस्वप्नः, तस्मिन् भव दुःस्वप्नम् । “पूर्व-
 पदान् (८,३,१०३)” इति पलम् ।

(५)—‘सुवेति षु प्रेरणे (भा०प्र०) इत्यम्ये द रूपम् इति वि० ।

स्य अष्टमी ।

प्रागाथः काण्वृषिः ।

२ १ ११११ ११ ११ १ ११

काऽस्य वृषभो युवा तुविद्यीवो अनानतः ।

१ ११ ११

ब्रह्मा कस्तु सपर्यति ॥ ८ ॥ २८

१ १ ४ १ १ १ ११
। कूर्३४वस्यवापुवृषभोयुवा । तुविद्यीवो२ । अना-

१ १ १ १
नताः । ब्रह्माकार३स्ताम् । ऐ३ची१आ२३इ३ची । स-

१ १ १
पर्या२३ना३४३इ । ओ२३४पुइ । डा ॥ २६ ॥

४ ४ ४ ४ २ १ ७ ५ २ ४ २
।। कुवाकुवा । स्यवृषा३भोयुवा३ । ओ३४ । चा३ची

१ १ १ ७ ५ २ ४ २
इ । तुविद्यीवोआ३नानता३ः । ओ३४ । ची३चीइ ।

“स्यः” सः“ वृषभः” वर्षिता “युवा” नित्य-तरुणः “तुविद्यीवः”
प्रहृष्ट-योवः^(१) “अनानतः” कदाचिदप्यनवनतः इन्द्रः “का”

(१)---तुविद्यीवः, पुरुषीयः बह्वृषीवदत्यर्थः । कथमिन्द्रो बह्वृषीवः । उच्यते-
परमात्मस्वरूपत्वात् । सर्वतः प्राणिपादान्तः सर्वतोऽर्चिश्चिरोमुखः, सर्वतः श्रुतिमां
श्लोकं सर्वमाहृत्य निष्ठति इति वि० । तुवि-इति बह्वृषीवः नि० १,१,२ ।

अथ दशमौ ।

इरिमिठऋषिः* ।

२ १ २ १ २ १ २ २ २ १ २ १ २ १ २
 प्र सम्म्राजश्चर्षणीनामिद्र् स्तोता नव्यं गीर्भिः ।

१ २ ३ २ ३ १ २
 नरं नृपाच्चं म्द्दिष्ठम् ॥ १० ॥ ३०

“नदीनां” सरितां “सङ्गमे” सङ्गमने च ईदृग्विधे देगे क्रियमा-
 ग्या “धिया” स्तुत्या^(१) “विप्रः” मेधावी^(२) इन्द्रः “अजायत”^(३)
 प्रादुर्भवति, स्तुतिं श्रुतिमिति शेषः^(४) [गिरीणामित्यत्र ‘नामन्य-
 तरम्याम्’ (६, १.१७७)-इति नाम उदात्तत्वम्^(५) ॥

‘सङ्गमे’-‘सङ्गथे’ च इति पाठौ ॥ ८ ॥ २९

“चर्षणीनां” मनुष्याणां मध्ये^(१) “सम्म्राजं” सम्यग् राजमा-

(२)- ‘धिया प्रज्ञया’-इति वि० । धीगिति प्रज्ञा नामम्, सप्रसम पदम् नि० ७.९ ।

(३)- विप्रइति मेधावि नामम् प्रथमसम नि० १.१५ ।

(४)- कान्तमामान्ये प्रत्ययः (१.४.६) । मन्त्रे विप्रोश्चायत इति प्रकृति-
 भावोऽद्यपरे इति ६, १.११५ ।

(५)- एतदुक्तम् भवति - यत्र प्रदेशे बहवो मेधाः, यत्र बहूदकं, तत्र स्तोत्रां चोद-
 कस्य पानार्थम् इत्यादि वि० ।

(१)- ‘चर्षण्यः’-इति मन्त्र-नामम्, नवमसम वि० २, ९ ।

^५ ^४ ^१ ^१ ^१
 I प्रसम्नाजाम् । चार्षा^१रुणा^१इना^१रुम् । आइन्द्रा^१रु-
^१ ^१ ^१ ^१ ^१ ^१
 स्तोतारु^१ । नव्या^१रुङ्गारु^१इर्भीः । नारा^१रुमार्षारु^१ ।
^४ ^५ ^४ ^५
 चम्नोवा । चाप्रुइष्ठोइचाइ ॥ ३१ ॥

^४ ^५ ^४ ^१ ^१ ^१ ^१ ^१
 II प्रसम्नाजीचाइ । चार्षाणी^१इनाम् । आइन्द्रा^१रु^१स्तो
^१ ^१ ^१ ^५ ^१ ^१ ^१ ^१
 इतारु^१ । नव्या^१रुङ्गारु^१इर्भीः । नारमोइ । नृषाचमोइ^१ ।
^४ ^४
 म्चाप्रुइष्ठाम् । चोप्रुइ । डा ॥ ३२ ॥

नम्^(१) [यद्वा मनुष्याणामधीश्वरम्^(२)] “इन्द्रम्” हे स्तोतारः ! “प्र-
 स्तोत”^(३) प्रकर्षेण स्तुत । कीदृशम् ? “गीर्भिः” स्तुतिभिः “नव्यं”^(४)

1.11 वर्षन्वरे ।

(१)---‘राजते’ इति जलनि-कर्मसु नि० १.१५ ।

(२)---‘राजति’-इति ऐश्वर्य-कर्मसु चतुर्थम् नि० १.२२ ।

(३)---गुणभावोवाञ्छलकात् । ऋषि दीर्घान्मो द्वाघोत लिङ् (६,३,१२५) इति ।

(४)---‘नव्यं नवतरम्’-इति वि० । इह नये नौतेरूपम् । नौतीति ऋषति-कर्मसु
 षटादशम् नि० १,१४ ।

२ ५ ४ २ ४ ५ ३ २ ५ २ १ २
 III प्रसम्नाजच्च । षणा३२३४इनाम् । इन्द्रा९स्ती३-
 २ १ १ २ ५ ४ ५ ४ २ ५ ४
 ता३ । नव्या२ङ्गा२३४इर्भीः । नरंनृषाहम्मापृ९चि ।
 ५ २ १ १ १ १
 आ६हाउवा । षार३४पुम् ॥ ३३ ॥

४ ५ ४ २ ५ २ ४ २ ५ २ २ ४ ५ ५
 IV प्रसम्नाजच्चर्षणीनामिन्द्र९स्तोतान । व्यङ्गा६इर्भीः ।
 १ २ २ २ ५ ४ ५ ४
 इन्द्र९स्तोतानव्यङ्गा२३इर्भी३४ः । नरंनृषाहम् । मापृ९-
 ४ २ २ १ १ १ ४ ५ २ २ २
 चिष्ठाम् । सहमैहै३होर । या२३४औहोवा । म९-
 १ १ १ १ १ १
 ची३षार३४पुम् ॥ ३४ ॥ ३०*

॥ इति पञ्चम-दशति ॥ **

III, IV कुत्सस्य प्रस्तीको ।

** छन्दश्चाचिके द्वितीयस्यार्द्धः प्रपाठकः ।

* इति ग्रामे गेय-गाने चतुर्थस्यार्द्धः प्रपाठकः ।

स्तुत्यं “नरं” नेतारं^(१) “वृषाहम्”^(२) वृषाणां शत्रु-मनुष्याणाम्
अभिभवितारम् “मंहिष्ठम्”^(३) दाहृतमम् ॥ १० ॥ ३०

इति मायणाचार्य-विरचिते सामवेदोपनिषद्-प्रकाशे इन्द्रो-व्याख्यानं
द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

अथ-चतुर्थखण्डे —

मयं प्रथमा ।

अतकत्तच्छिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ ०

अपाद् शिष्यन्धसः सुदक्षस्य प्र चोषिणः ।

२ २ २ ३ १ २

इन्द्रोरिन्द्रो यवाशिरः ॥ १ ॥ ३१

“शिप्री”^(१) [“शिप्रे हनू नामिके वा”^(२)] शोभन-हनूः

(१) — ‘नरं नराकारम्’ इति वि० ।

(२) — ‘इन्द्रसि सप्तः (२.२.६२)’ इति षोडशो “पूर्वपदान् (८, २, १०६)” इति षष्ठे रूपमिदम् ।

(३) — ‘मंहित-इति दान कर्मसु चान्यम् । तस्य तच्चि “तुच्छसि (५, २, ५६) इती षड्भि रूपम् ।

(१) — प्रशस्ते शिप्रे यस्य — सुशिप्री ।

(२) — इत्येतत् षष्ठाध्यायोप-यास्क-वचनम् (६, ४, १६) । सप्त गतौ. स्फायि-तच्चि षड्भि

^५र ^{२१} ^२ ^२
 । अपादुशी । प्रियन्धसाः । सुदत्तारश्या । प्रहो-
^१ ^२ ^२ ^{१२} ^२ ^२ ^१
 षिणः । इन्दोरा२इन्द्राः । यवाशा२इराः । ए । हि
^१ ^२ ^५र ^२ ^२ ^{१२} ^{११११}
 यारइ । हिया३४औहोवा । ए३ । जपा३१२३४५ ॥ १ ॥

^५र ^२ ^४ ^५ ^{२१} ^२ ^२
 । अपादू३शिप्रियन्धसाः । सुदत्तस्यप्रहोषिणाः । इन्दौ
^१ ^२ ^५ ^२ ^४ ^५
 २ । हौ२ । ऊवार३इ । आ३४इन्द्रो । यवाशाइराः ।
^{२२} ^१ ^२ ^५र ^२ ^२ ^{१२}
 ए । हा२ए२३ । हिया३४औहोवा । ए३ । जपा३१-
 ११११
 २३४५ ॥ २ ॥३१

[यद्वा शिप्राः शीर्षण्याः^(१), सगिरस्त्राणः] सः “इन्द्रः” एव “प्रहो-
 षिणः”^(४) प्रकर्षणं देवान् हविभिर्जुह्वतः “सुदत्तस्य” एतन्नामकस्य
 ऋषेः^(५) सम्बन्धि “यवाशिरः” [श्रीब् पाके (क्रा० उ०)आङ्-पूर्व-

I,II औपगवे, सौश्रवसे वा अश्रमये वा मथाथे वा सौमित्रे
 वा शैखण्डिने वा ।

शक्ति-क्षयि-स्यपि नृपीति-रक्, बाहुलकात् मृ शब्दस्य शि भावः, शब्दं गन्धनं प्रति वा
 मृश्रं भवतः-इति देवर(जयज्जा) ।

(१) इह मानं यत्न-लभ्यम भवितुं संचति ।

(४)- ‘जुहोतेदानार्थस्यं द रूपम्’ इति वि० ।

(५)-‘मुष्ट, उदाहृतस्यं त्यर्थः’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

मेधातिथिऋषिः ।

३ १ ९ ३ १२ २२ ३ १९
इमा उ त्वा पुरूवसोः॑ भि प्र नोनवर्गिरः ।

१ २ ३५३ ३ १२
गावो वत्सन्न धेनवः ॥ २ ॥ ३२

कस्ये “अपसृधेथामानृचुः”-इत्यादिना^(६) धातोः शिरादेशः^(७) यवै-
षामिश्रितं^(८) यवैः सह पक्वम् “इन्दोः” सर्वत्र पात्रेषु चर-
न्तम् “अन्धसः”^(९) सामलक्षणमन्नम् “अपात्” अपिवत् “यद्वा-
सामस्य भागम् इन्द्रार्थम् परिकल्पितं सोमांशम् अपिवत् ।
“उ”-इत्यवधारणे ॥ १ ॥ ३१

हे “पुरूवसो !” बहुधन ! “यद्वा वसवो यज्ञाः^(१) बहुयज्ञ !

* “पुरूवसो”-इति ख० ग० ए०पुस्तकानां पाठः ।

३२ उत्तरार्द्धे कस्य ७, ३, १८, १ ।

(६)- “अपसृधेथामानृचुरानृच्छिष्युधेतित्याजयात यितमाशिराश्रीभिः” (३, १, ३६ ।

(७)-“यव शब्दे नात्र यव-विकाराः सक्तव उच्यन्ते, तैर्मिश्रण यस्य स यवाशिरः ।
प्रथमा च षष्ठ्यर्थे द्रष्टव्या । यवमिश्रितस्येत्यर्थः । सन्धौ च नाम षष्ठः स सक्तुभिर्दृश्यते
“सन्धिन सक्तुभिरिति वचनान्तरसर्वेच्छित्तैतदुच्यते यवाशिरइति-इति वि० ।

(८)- ‘सोमस्य’-इति वि० ।

(९)-इह मानं यम-सम्भ्यम् ।

अथ तृतीया ।

गौतमऋषिः* ।

२३ २ १ २ २ २ २ १ २ क २२

अत्रा ह गौरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्यम् ।

२२ २ १ २ २ २

इत्या चन्द्रमसो गृहे ॥ ३ ॥३३

५ २ १ १ १ २ १
। इमाउत्वा । पुह्स्वासाऽउ । अभिप्रनोनवूर्गर्गा-२ २ २ २ २ १ १ ४
द्वारः । औचोश्द । गावोवात्मारश्म् । नारश्धेइ ।
२ ३
नाइ४पूर्वोईहाइ ॥ ३ ॥ ३२

इन्द्र ! “त्वा” त्वाम् “अभि” “इमाः” अस्मदीयाः “गिरः” स्तुतयः
 “प्रनोनवः” प्रकर्षणं पुनः पुनः स्तुवन्ति प्राप्नुवन्तौत्यर्थः । नौति-
 रत्र व्याप्तिकर्मा” । तत्र दृष्टान्तः—“गावो वत्सं न धेनवः” यथा
 धेनवः गावः गृहे वर्त्तमानं वत्सं शीघ्रमभिमगच्छन्ति तद्वत् ।
 यद्वा, अस्मदीया वाचः त्वाम् अभिनोनवः शब्दयन्ति स्तुवन्ति,
 यथा गावो वत्समभिलक्ष्य हस्त्रा-रवं कुर्वन्ति तद्वत् ॥ २ ॥ ३३

*—‘गौतमस्यार्षम्’-इति वि० ।

। त्वाङ्गी साम ।

४ ५ २२ १२ १ १ २
 I आत्रा । द्वागोरमन्वताउवार३ । होवार३होइ । ना-
 २ १ १ २ १२ २
 मत्वष्टुरपोचियाउवार३ । होवार३होइ । इत्याचन्द्रमसो-
 १ १ २ ५ २ २
 गृह्णाउवार३ । होवार३होइ । वार३४औहोवा । ऊर-
 ५
 ३४पा ॥ ४ ॥

४ ५ २२ १२ १
 II द्वावात्रा । द्वागोरमन्वताउवार३ । होइयार३ ।
 १ २ २ १
 द्वा३ऊवारइ । नामत्वष्टुरपोचियामियाउवार३होवार३-
 १ २ १२ २ १
 द्वा३इया । इत्याचन्द्रमसोगृह्णाउवार३ । होइयार३ ।
 १ १ २ ५ २ २
 द्वा३ऊवार । यार३४औहोवा । ऊर३४पा ॥ ५ ॥ ३३

“अत्रा(२)ह” अस्मिन्नेव “गोः” गन्तुः(१) “चन्द्रमसः” “गृहे”
 मण्डले “त्वष्टुः”(४) एतस्यञ्जकस्य आदित्यस्य सम्बन्धि “अपीच्य”

1, II त्वष्टुरातिथे ।

(२) —“निपातस्य च (१.३.१३१)” —इति दीर्घः ।

(३) —‘गो’ शब्देनेह सुषुक्ला नाम आदित्य-रश्मिः, चन्द्रमसं प्रति गतः, अल्पला
 चन्द्रमण्डलस्य, रश्मिं प्रति गतः, ततः परावृत्य पृथिव्यां च्योस्त्रःरूपेण दीव्यते गोः।व
 गो-शब्देनोच्यते-इति वि० ।

(४) —त्वष्टा इति पृथि-स्थान-देवताम्, अन्तरिक्ष-स्थान-देवताम्, द्यु-स्थान-देवताम्
 च त्रैवष्टुकाः संस्मरन्ति । तैरुक्तं च त्रिषूपलक्ष्यते. तद्यथा—“त्वष्टा तूर्णमञ्जुत इति

रात्रौ अन्तर्हितं खकीयं यत् "नाम" (५) तदादित्वरश्मयः "इत्थया इत्थम् अनेन प्रकारेण "अमन्वत" अजानन् (७) । उदकमये स्वच्छे चन्द्रविम्बे सूर्यकिरणाः प्रतिफलन्ति, तत्र प्रतिफलिताः किरणाः सूर्ये यादृशीं सञ्ज्ञां लभन्ते, तादृशीं चन्द्रेऽपि वर्त्तमानां लभन्त इत्यर्थः ॥ एतदुक्तम् भवति—यद्वावावन्तर्हितं सोरं तेजः तच्चन्द्रमण्डलं प्रविश्याथ नेगं तसो निवार्य सर्वं प्रकाशयति; ईदृग्भूततेजसा युक्तः सूर्य इन्द्रएव. हादृग्भूततेजसो इन्द्रस्यापि परिगणितत्वात् । अतोऽहोरात्रयोः प्रकाशक इन्द्र-एवेति इन्द्रस्तुतेः प्रतीयमानत्वात् इन्द्रो देवतेत्युपपन्नं भवति, ईदृग्भूतस्य तेजसः तदाश्रयत्वेन चन्द्रमसः प्राधान्य विवक्षया चान्द्रमस्यामिष्टो विनिर्गोऽप्युपपद्यते ॥ अत निरुक्तम् "अथाप्यस्यैकोरश्मियन्द्रमसं प्रति दीप्यते तदेतेनोपचितव्य आदित्यतोस्य दीप्तिर्भूतोति सप्तमः सूर्यरश्मियन्द्रमा गन्तव इत्यपि निगमो भवति सोऽपि गौरुच्यते अत्राहगारमन्वतेति" (२,३,६) ; अत्र ह गोः समसंमतादित्वरश्मयः स नासापीच-

नैरज्ञाः, लिप्येवा दाप्रि कर्मणः, त्वत्तयो स्यात् करोति कर्मणः ॥ अग्रिगिति शाक पूणिः—इत्यादि प्रथमम् नै० ८७१। १३। "तथा व्यप्यातमस्येवा भवति" इत्यादि द्वितीयम् (नै० १०२६ १०) । लघा ५२ लघा दित्पूर्वजन करोतीमानि च सर्वाणि भूतान्यभि समगच्छन्ति यमस्य माता पर्युद्धमाना भवती जाया गिवभतो ननाश राविरादित्यस्यादित्योदयेनाहीयते" इति अन्त्यम् (नै० १०२११) । इह चान्यन्याख्यात एव लघा ४२ श्रुते

(५) —"नाम नमनं प्रवृत्तिभावम" इति वि० ।

(६) —"प्रत्यप विद्येमात्थान् इन्द्रमि (५,७,१११) इति इदमो विलगादिवाचं विहितोऽपि चान् व्यथयेन प्रकृतभूतादिदं-शब्दादिप ।

(७)—"अमन्वत, अमुमन्वते" इति वि० ।

अथ चतुर्थी ।

भरद्वाजऋषिः ।

२७ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ १ २ २ २ १ २ २ २

यदिन्द्रो अनयद्रितो महीरपो वृषन्तमः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २

तत्र पूषा भुवत्सचा ॥ ४ ॥ ३४

१ ५ २ १ २ ४ ५
 । यदिन्द्रोया । नायार३त् । उमो३म् । उवा ।

१ २ २ १ २ ४ ५ १ ० १
 रितोमहीरापा२३ः । उमो३म् । औवा । वृषावृषार ।

३ २ ५ २ २ १ २ २ २ २ २ ३ १ १ १ १ १
 तमा३४औचोवा । तत्रपूपामुवत्सचार३४५ ॥ ६ ॥

५ २ ५ १ २ १ २
 ॥ यदिन्द्रोअनयद्रिता६ए । महीरापा२ः । मही-

मपचितमपगतमपहितमन्तर्हितं वा^(८) (४, ४, २ ५)"-इति॥३॥ ३३

“यद्” यदि^(१) “इन्द्रः” “वृषन्तमः” अतिशयेन वर्षिता इन्द्रः
 “रितः” गच्छतीः^(२) “महीः” सहतीः “अपः” वृष्ट्युत्कानि “अन-

I, II पौषे ।

(८)-निरुक्तपाठान्, —‘अमुत्र चन्द्रमसो गृहे’-इत्यशनाधिको लक्ष्यते ।

(१)- यत्, संवस्थानम्-इति वि० ।

(२)-‘रितः, गतः प्राप्तः सन्-इति वि० ।

अथ पञ्चमी ।

विन्दुः पूतदक्षी* वा ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ २ २ २ ३ १ २
गौर्द्धयति मरुतां^३ अवास्युर्माता मघोनाम् ।

३ ० ३ ३ १ ०

युक्ता वक्त्रो रथानाम् ॥ ५ ॥ ३५

१ २ ३ ५ १ २ १ १ ३
रापारः । वर्षा^४ तारः ३४माः । तत्रापूषाः । पूरषार

५ २ २ २ १ ३ १ १ १ १
३४औक्षीवा । भुवत्सचारः ३४५ ॥ ७ ॥ ३४

५ २ ५ ३ १ १ ३ २
। गौर्द्धया^५ । तिमरुता^६म् । अवास्युर्मा^७ । ता

यत्^(१) इमं लोकं प्रापयति । “तव” तदानीं^(२) “पूषा” पीपकी
देवः^(३) “सचा भुवत्”^(४) इन्द्रम्य सहाया भवति ॥ ४ ॥ ३४

* ‘पूतदक्षिणः’ इति वि० पाठः ।

(३) —कालमामान्यं लुङ् (३.४.६) ।

(४) —तव तत्स्थाने—इति वि० ।

(५) —अमो य म्यानदेवतासु दृशमो देवः, “पूषे पृथति तत् पूषा भवति”—
इत्यादि च नैरुक्तम् (१३.२.०) ।

(६) —सचेति सहायैः व्ययम्, भवति इति लोटोरूपम् ।

२ ५ १ ७ २२ १, ६
 मघीर३४नाम् । युक्तावङ्गाइः । रथा३ । नारमार३४
 ५२ २ ३ ५
 औहोवा । ऊर३४पा ॥ ८ ॥

५२ ५ २ १ ५२ १२ २ ५२
 II गौर्द्धयतिमरुताद्मे । अ्रवस्युर्मा३रतामघीनारम् ।
 २२ २ १२ २ १ २
 उङ्गवार३४चाइ । युक्तावार३४न्हीः । उङ्गवार३४चाइ ।
 २२२१ ५ ५ ५
 रथानाम् । और३४होवा । ह्योपुइ । डा ॥ ९ ॥ ३५

“मघीनां” घनवतां “मरुतां”^(१) “माता” निर्मात्री “गौः”^(२)
 पृथिरूपा [पृथिवीं पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः ; गौर्माध्य-
 भिका वाक्^(३), तत्रैव मध्यमस्थाने मरुतामपि वर्त्तनात्^(४), तेषां

1.11 श्यावाश्वे ।

(१) --मरुतो अन्नरोल स्थान-गणविशेषाः । तथा च नेरुक्तम् -- “अथातोमध्यस्थाना
 देवगणान्तेषां मरुतः प्रथमागामिनो भवन्ति, मरुतो मितराविणो वा मितरोचिनो
 वा महद्रवन्तीति वा” इत्यादि ११,२-१ २ ।

(२) --“गौर्माध्याता तस्यैषा भयति ॥ वागर्थेषु विधीयते, तस्मान्माध्यमिकां
 वाचं मन्यन्ते”-इति नेरुक्तम् ११,३,६ ।

(३) ‘अतुर्भा द्वि वाचो वदन्ति परा पश्यन्ती मध्यमा वैखरोति शाब्दिक सिद्धान्तः
 तत्र गौरिति साध्यमिक वाचोऽभिधानम् । वाक्पदञ्च अन्नविज्जभागित्वेन परिगणित
 निघण्टौ, नेरुक्तञ्च सोदाहरण वर्णितम् तद्यथा --“वागर्थेषु विधीयते, तस्मान्माध्य-
 मिकां वाचं मन्यन्ते, वाग् व्याख्याता तस्या एषा भवति । ‘यद्वाग् वदन्यविचेत-
 नानि राष्ट्री देवानां निषमाद् मन्द्रा । अतस्तेतुदिशःकुर्जं दृष्टुञ्चे पर्यामि क्वचि-
 दस्याः परमं अगाम (ऋक् १०,७,१०) ‘यद् वाग् वदन्यविचेतनानि अविज्ञातानि”-इत्यादि
 ११,२,७ । “वागेषा माध्यमिका”-इत्येवमादि च ११,४,८ ।

(४) ‘गौः’ इति निघण्टु देवतकाण्डे मध्यमस्थानभागिण्य उन्नपठितमम् पदम्
 ‘मरुतः’ इति तत्रैव मप्रति शतमम् ।

अथ षष्ठी ।

दयोः श्रुतकच्च एव सुकच्चो वा ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ४ २ ३ १ २

उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानांपते ।

१ २ ३ १ २ ३ २

उप नो हरिभिः सुतम् ॥ ६ ॥३६

२ १ ४ ५ ४ ५ २ १ २ २ २ १

I उपनो२३हरिभिःसुनोवा । याहिमदा३नाम्य । ता-

तत् पुत्रत्वमुपचर्यते^(५), मा] “धयति” सोमं पिबति | पोषयति
वा स्व-पुत्रान् मरुतः| किमिच्छन्ती ? “श्रवस्युः”^(६) अन्नं कामय-
माना । कीदृशी ? “रथानां” मरुतां^(७) “वह्निः” पृषतीभि
र्वडवाभिर्वीद्री संयोजयित्री सा “युक्ता” सर्वत्र सम्प्रता पूज्या-
भवति ॥ ५ ॥ ३५

हे “मदानां पते !” “माद्यन्त्यनेनेति मदः सोमः | ‘मदोऽनुप-

३६ उत्तराञ्चिकस्य८,१,१०,१ । १४

(५)—वैदिकाव्यायिकाणु वृत्तान्ताम्बाव्यामस्य अथयात्वात् कल्पनावीजत्वाद्वा ।
तद्भक्तम् तर्कपादान्निसे—‘अमदुष्टतान्ताम्बाव्यामम्’ इत्यादि श्रवणस्वामिना भगवता
मीमांसाचार्य्य विशेषेण तथा न्याय्यैरपि ।

(६)—‘श्रवःशब्दे न कीर्तिकथने तामिच्छति श्रवस्यति. श्रवस्यतः उ प्रत्ययः. (१,७,-
१७०) कीर्तिकाम इत्यर्थः’-इति वि० ।

(७)—‘कीदृशानां पुत्रमरुताम् वीद्री ? उच्यते ‘रथानां’ रथस्वभावकानामित्यर्थः-

० ० २ २ १ ५ ० ५
 २३इ । उपनो३ । हा३और३४वा । रा२३४इभोः ।

२ १ ४ ५ ४
 सुताम् । और३होवा । होपुइ । डा ॥ १२ ॥

५ २ २ ४ ५ ४ ५ १ २ १
 ॥ उपनोहाहोहा । राइभोः । सूर३ताम् । याहि-

२ २ १ २ २ ० २ ० ५ १ ५
 मदा । नाम्या३ताइ । उपानो२३४हा । रा२इभा

५ २ २ २ १ ० १ १ १ १
 २३४औहोवा । सुत३रयिष्ठा३३४पुः ॥ ११ ॥ ३६

सर्गे?’ इति करणे अण् प्रत्ययः] सोमानां स्वामिन्! इन्द्र! “हरि-
 भिः” [आ शतेन हरिभिरित्यादिषु बह्वनामश्वानां श्रुतेः अत्रापि
 शतमहस्र सङ्ख्याकेः] अश्वैः^(१) सह “नः” अस्माकं यजे “सुतम्”
 अभिषुतम् सोमम् “उप याहि” तत्पानार्थं शीघ्रमागच्छ । पुनः
 “उप नः” इत्याद्युक्तिरादरार्था ॥ ६ ॥ ३६

1.11 प्रजापतेः सुतं रयिष्ठीये सहोरयोष्ठीये वा ।

इति वि० । ‘रथो रदतेर्गति कर्मणः’-इति नै०८.०,२ । तथाच गन्तुणामित्यर्थो
 निष्पद्यते ।

(१) इन्द्राद्याः हरि-मञ्जुकाः, तथाहि निघण्टुः—‘हरिः इन्द्रस्य (१.१५,२) इति ।

अथ मन्त्रो ।

३ १ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ ०
 इष्टा होत्रा असृक्षतेन्द्रं वृधन्ती अध्वरे ।

१ २ ३ १ २ २ २
 अच्चावभृथमोजसा ॥ ७ ॥ ३७

५ २ ४ ५ १ ० ३ ५ २ १ ०
 । इष्टाहोत्राः । आसृक्षारक्षता । इन्द्रं वृधा । तो
 २ ५ १ २ ४ ५ ३ २ ४
 रं रंध्वारं रंधराइ । आच्छावोभृ । थमो रंजापुसाइपुई ।
 २ २ १ २
 ए३ । उदधिर्निधोः ॥ १२ ॥ ३७

“अध्वरे” अस्मदीये यज्ञे “वृधन्तः” हविर्भिरिन्द्रं वद्धयन्तः
 “इष्टाः” इष्टवन्तः यागं कृतवन्तः सप्तसङ्ख्याकाः “होत्राः”
 होत्रकाः “अवभृथम्”^(१) सुव्याभियसम् “अच्छ” अभि प्रति
 “अजसा” स्वतेजसा सहिताः “इन्द्रम्” “असृक्षत” व्यसृजन्^(२) ।
 यात्रदवभृथ-समाप्तिं हात्रका यजन्तोति ॥ ७ ॥ ३७

। इष्टाहोत्रोयम् अप्परमं वा अप्पानिधि वा ।

(१) प्रधानाङ्गतिषु कृतासु अवभृथ-सज्जं कर्म करिष्यते, तस्मिन्वथ ।

(२) ऋषिः आहोत्रान् ऋत्विजश्चाह “इष्टाः प्रियः” होत्रा इत्यन्त इति होत्राः
 आङ्गदय इत्यर्थः, ताः ‘असृक्षन्त’ विजत दत्तइत्यर्थः इति वि० ।

अथाष्टमी ।

वत्सः काण्वृषिः ।

० २३ ३ १२ २२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 अहमिद्धि पितुस्परि मेधामृतस्य जग्रह ।

३ १ २ ३ २
 अह्स्सूर्य्यइवाजनि ॥ ८ ॥ ३८

I अहमिद्धाप्रुइपितुष्पराइ । मेधामृतस्यजग्रहा ।
 २ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १
 अह्स्सूर्याः । इवार३४ । हाहोइ । जनि । होइ ।
 ३ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
 होइ । औहाऔहोवार३४पुहाउ । वा ॥ १३ ॥ ३८

“पितुः” (१) पालकस्य “ऋतस्य” सत्यस्यापि तस्येन्द्रस्य “मेधाम्” अनुग्रहात्मिकां वृद्धिम् “अहम् इत्” (२) अहमेव “परिजग्रह” परिगृह्येत्तवानस्मि नान्यः “हि” (३) यस्मात् एवं तस्मात् “अह” “सूर्य्यः इव अजनि” सूर्य्यो यथा प्रकाशमानः सन् प्रादुर्भवति तथा अहमजनिषम् प्रादुरभूवम् ॥ ८ ॥ ३८

३८ उत्तराच्चिकस्य ७, १, ५, १ । १५

I प्रजापतेः निधनकामम् सिन्धुषाम वा ।

(१) —‘पितुः’, कण्वस्य सकाशात् इति वि० ।

(२), (३) ‘इत् हि द्वावपि पाद परणौ’-इति वि० ।

अथ नवमी ।

शुनःशेषऋषिः ।

३१२ ३२ ३१ ३१२
 । रेवतीर्नः सधमादइन्द्रे सन्तु तुविवाजाः ।

३२ ३२ ३१ ३१
 क्षुमन्तोयाभिर्मदेम ॥ ६ ॥ ३६

५२ २ १ ५ ५ १ ५ ५
 रेवतीर्नाः । सधामा२३४टाइ । इन्द्रा३इमार
 ५ २ १ १ २ १ ५ ५
 ३४तू । तुविवारजाः । चूर३मा । तो२या । भिर्मा
 ५ ५ ५
 २३४वा । दा५इमो६हाइ ॥ १४ ॥ ३६

“क्षुमन्तः”^(१) अन्नवन्तः वयं “याभिः” गाभिः “मदेम” हृष्येम
 “इन्द्रे” “सधमादे” अस्माभिः सह हर्षयुक्ते मति “नः” अस्माकं
 ता गावः “रेवतोः”^(२) क्षीराज्यादि धनवत्यः “तुविवाजाः”
 प्रभूतबलाश्च^(३) ‘सन्तु’ ॥ ६ ॥ ३६

३६ उत्तराञ्चिकस्य ४, १, २, ४, १ । १६

। रेवत्यः वाजटावर्षी वा ।

(१) क्षुरिति अन्न नामसु दादशम् नि०२, १ । विवरणकारम्, ‘क्षु’ शब्दे अ०५०
 इत्यस्यैव रूपम्, शब्दवन्तः, कान्निवन्त-इत्याह ।

(२) ‘रथेर्षते’ बङ्गजम् ; ६, १, ३५-इति वचनादिह संभावः । ‘सुप्रां सु भृग
 (११, ३६)’ इति जमः सु ।

(३) ‘तुवि-शब्दे’ बङ्ग वाची नि०३, १, ३, वाज शब्द इह बलवाची नि०२, ६, १॥

नारा२३ । थियो३र्चापुइताईपुई । गावो३अश्वा२३-

११

४पूः ॥ १५ ॥ ४०

॥ इति प्रथम-दृशति ॥

क्षितीनां मनुष्याणां सम्बन्धीनि हवीषि इन्द्रार्थं कृतानि
“चेतत्” जानीतः ॥ १० ॥ ४०

इति मायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदाद्यप्रकाशे ऋग्वेदाख्याने
द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमे खण्डे—

मेयं प्रथमा ।

श्रुतकलकृषिः ।

२ ७ ९ ९ १२ ७ १० ७ १२ २४

पान्तमावोअन्धसद्न्द्रमभिप्रगायत ।

४ १ २ २ १९ ७ १ ० ७ ०

विश्रामाद्शतक्रतुंमृच्छिष्ठच्चर्षणीनाम् ॥ १ ॥ ४१

हे ऋत्विजः ! “वः” यूयम् “अन्धसः” मीमलक्षणम् । अन्नम्

४१ उत्तराञ्चिकस्य १,२,१,१ । १०

४२ ५ ४२ ५२ ४ ५ ४ २१ २ १ २
 I पान्तमावोअन्धसाः । इन्द्रामाभि । प्रगायाता
 २ २ १ २ १ २ १ १
 ३ । चारुचाइ । विश्वासाहम् । शताक्रात्त्रम् । चा-
 २ १ २ २ २ १ १ ४
 रुचाइ । म्हाइष्ठचारु । चारुचा । षणारइ । नारु
 ५२ २ २ ५
 ४औहोवा । उरुइपा ॥ १६ ॥

“आ पान्तम्” आभिमुख्येन पिवन्तं [पा पाने (स्वा०प०) क्वान्दसः
 शपोलुक्^(१) । ‘सर्व्वे विधयच्छन्दसि विकल्पान्ते’ इति ‘न
 लीकाव्यय’ (२,३,६८पा०) इति षष्ठी प्रतिषेधाभावः । ततो-
 ऽन्धसइत्यत्र ‘कर्तृकर्मणोः’ (२,३,६५पा०) इति षष्ठी] सोम-
 माभिमुख्येन पिवन्तम् एतादृशम् “इन्द्रम्” “प्र गायत” प्रक-
 र्षणाभिष्टुत । कीदृशम्? “विश्वासाहम्” सर्व्वेषां शत्रूणा-
 मभिभवितारम् “सर्व्वेषां भूतजातानां वा” अतएव “शतक्रतुम्”-
 (२) बहुविध प्रज्ञानं “बहुविध-कर्माणं वा” “चर्षणोनाम्”^(३)

I अधर्द्धेड-वैतहव्यम् ।

(१) शब्लुकि शित्परकत्वाभावात् पिकादेशाभावः ।

(२) ‘शतम्’ इति बहुनामसु दशमम् नि०२,१ । ‘क्रतुः’ इति प्रज्ञा-नामसु पञ्च-
 मम् (नि०३,९) कर्म नामसु च एकादशम् नि०२,१ ।

(३) ‘चर्षणयो मनुष्याः’ (नि०२,३,९) । षष्ठी-बहुवचनं चतुर्थी-बहुवचनार्थं,
 यजमान मनुष्येभ्य इत्यर्थः’ इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

वसिष्ठऋषिः ।

२ २ १ २ २ १ २ २ १ २

प्रवइन्द्रायमादन्त्वर्यश्वायगायत ।

१ २ २ १ २

सखायःसोमपावु ॥ २ ॥ ४२

।

१ २ २ १ २ १ २ १

I प्रवइन्द्रा२ । यमादा२३४नाम् । प्रवा२इन्द्रा ।

२ २ ३ ४ २ २ १

औ३हो । या२३४मा । दा३नाम् । हरा२अश्वा ।

२ २ ३ ४ २ २ १

औ३हो । या२३४गा । या३ता । सखा२याःसो ।

२ २ १ ४ ४ ४

औ३हो३ । मापो२३४वा । आपुवो३हाइ ॥ १८ ॥

१ १ २ २ ३ ४ २ २

II प्रवा२इन्द्रा । औ३हो । या२३४मा । दा३नाम् ।

१ १ २ २ ३ ४ २ २ १

हरा२अश्वा । औ३हो । या२३४गा । या३ता । सखा-

४२ उत्तरार्चिकस्य १,२,२,१ । १८

I,II शक्त्ये सामनो ।

१ २ ३ ४ ५ ६
 रयाःसो । औश्चोश् । मापोरश्वा । आप्वोद्
 ५
 द्वाइ ॥ २० ॥

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३
 III प्रवईश्या । ईश्या । इन्द्रोईश्या । इश्या । या-
 ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३
 रश्माम् । दाशनाम् । हरईश्या । ईश्या । आश्वो-
 ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३
 ईश्या । ईश्या । यारश्माम् । याशनाम् । सखईश्या ।
 ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 ईश्या । याःसोईश्या । ईश्याश् । मापोरश्वा । आ-
 ५
 प्वोद्द्वैद्वाइ ॥ २१ ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 IV प्रवीक्षोवाश् । इन्द्रोक्षोवाश् । यारश्माम् । दाश-
 २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 नाम् । हरीक्षोवाश् । आश्वोक्षोवाश् । यारश्माम् ।
 २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 याशनाम् । सखीक्षोवाश् । याःसोक्षोवाश् । मापोरश्वा ।
 ५
 आप्वोद्द्वैद्वाइ ॥ २२ ॥

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 V प्रवीदाशदा । औश्चो । इन्द्रोददा । औश्चो ।

III, IV गौरीविते । V गान्ध्यासाम् ।

^३ या२३^५४मा । ^२ दा३^२नाम् । ^१ हरि३^२दा३दा । ^२ औ३^२हो ।
^१ आ३^२श्वीददा । ^२ औ३^२हो । ^३ या२३^५४गा । ^२ या३^२ता । सखि
^१ दा३^२दा । ^२ औ३^२हो । ^१ याःसो३^२ददा । ^२ औ३^२हो३ । मापो-
^५ र३^५४वा । ^५ आपुवो३^५द्द्दाइ ॥ २३ ॥

^{४५} VI प्रवः । ^४ प्रवा । ^२ इन्द्रायेन्द्रा । ^१ यमादा३^२ना३^२म् ।

^२ हराइ^१ह्यश्वा । ^१ यगाया३^२ता३ । ^१ सखाया३^२ःसो३^१ । मा-
^५ पो३^५४वा । ^५ आपुवो३^५द्द्दाइ ॥ २४ ॥ ४२

हे "सखायः !" "वः" यूयं "ह्यश्वाय" (१) हरि-नामकाश्वाय
 "सोमपावै" (२) सोमानां पात्रे "इन्द्राय" "मादनं" मदकरं
 स्तोत्रं "प्र गायत" प्र पठत ॥ २ ॥ ४२

VI गौरीवीतम् । सर्वाणि शाक्त्यसामानि, सर्वाणि वा
 गौरीवीतानि ।

(१) —'हरी ह रतयर्णा अश्वो यस्य मः, ह्यश्वा, इति वि० । "हरी इन्द्रस्य"-
 इति नै० १.१४. १ ।

(२) —'आतो भनिन्कानिभनिपथ' (४, २, ५४) ।

अथ ततोया ।

मेधातिथिः ऋषिः प्रियमेधश्च ।

१ १ २ २ १ २ ३ १ २ ३ २ २ १ २

वयमुत्वातदिदृर्थाइन्द्रत्वायन्तःसखायः ।

१ २ ३ १ २

कण्वाउक्थेभिर्जरन्ते ॥ ३ ॥ ४३

I वयंवायाम् । ऊरुत्वा । तादीदारुथ्याः ।

इन्द्रत्वायन्तः । सखात्थ्याः । कण्वात्थ्याः । उक्थे-

भिर्जरन्ते । एहिद्याईहा । होपुइ । डा ॥ २५ ॥

II वयमूत्वातदिदृर्थाः । ऐहिहार्इ । वयमुत्वातदि-
दृर्थाइन्द्रत्वायन्तः सखात्थ्याः । कात्थ्याः । उ ।

क्याइ । भिर्जात्थ्याः । रन्तात्थ्यात्थ्या ॥ २६ ॥ ४३

हे “इन्द्र !” “त्वायन्तः” त्वामात्मनइच्छन्तः ‘सखायः’
समानख्यानाः(१) “वयम्” “तदिदृर्थाः” यत् त्वद्विषयं स्तोत्रं

४३ उत्तराञ्चिकस्य १,२,३,१ । १८

I,II काग्नौ इमे ।

(२) ‘याग पाग इत्यर्थः इति वि० ।

वय चतुर्था ।

श्रुतकक्षत्पिः ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २
इन्द्रायमदने सुतम्यरिष्टोभन्तु नोगिरः ।

३ १ २ ३ १ २
अर्कमर्चन्तु कारवः ॥ ४ ॥ ४४

। ४ ५ २ ४ ५ ४ २ १ २ ३ १ २ ३ १
। इन्द्रायमदनाइ । सुताम् । इन्द्रायमदनेसुताम् ।

तदित् तदेवार्थः प्रयोजनं येषां तादृशाः सन्तः^(१) “त्वा” त्वाम्
जरामहे^(२) स्तूमहे । “उ” इति पाद-पूरणः । “कणाः”
कण्व-गोत्रोत्पन्नाः अस्मदीयाः पुत्राश्च “उक्थेभिः”^(३) उक्थैः
शस्त्रैः “जरन्ते”^(४) त्वां स्तुवन्ति^(५) ॥ ३ ॥ ४३

“मदने” “माद्यतेः क्वनिप्” मदन-शीलाय “इन्द्राय” तदर्थं
सुतम्” अभिपुत्रं सोमं “नः” अस्मदीयाः “गिरः” स्तुति-लक्षणा-
वाचः^(१) “परिष्टोभन्तु” “स्तीभतिः स्तुति-कर्मा (नि० ३.१४.४)”

४४ उत्तरार्चिकस्य १, २, ४, १ । २०

(१)- उत्तर-वाक्ये जरन्ते इति दर्शनान्तं इहापि जरामहे इत्यध्याहारः ।

(२)- सामासिक-बहुल-वाचनात् भिमहेऽर्कमवः (०.१.११ ।

(३)- ‘जरन्ति’-इति अर्चति कर्मस्य मग्नस्य पदम् नि० ३.१४ ।

(४)- विवरण-मते नथ कणाः जरन्ते इत्येकदलमत्र व्याख्यातम् । तथाचोक्तम्—
‘कणाः’ कणस्य पुत्राः, कंधानिधि-प्रभृतय-इति ।

(५)- ‘गिरः’ स्तुतयो गिरो गच्छन्तेः-इति नै० १.३.१५ ।

११ २ १२ २ १२
 पराङ्घोर्शभा । तुनोगिरो । अर्कमारश्चा । तुकारा-

२ १
 र्शवाङ्घ्रः । ओर्शङ्घ्रुइ । डा ॥ २७ ॥

५ २ २ १ २ २ १ २ २
 II इन्द्रायमदनेहाउ । ओइस्रताम् । परिष्टो ।

१ २ २ १ १ २ २
 भा । तुनोर्शहाइ । गाइरारः । परिष्टोभा । तुनोर्

२ १ १ २ ३ ५
 शहाइ । गाइरारः । अर्काश्शम् । आर्चाश्शञ्चौ-

२ २ १ १ १ १
 होवा । एङ् । तुकारवाश्शङ्घुः ॥ २८ ॥

४ ५ ४ ५ २ ४ ५ २ २ २
 III इन्द्रायमदनेसुतम् । इन्द्रायमोवा । दाङ्नाइस्र

२ १ २ २ २ २ १ ४
 शताम् । परिष्टो । भार्श । हाङ्हाङ् । तुनोर्गारश्-

५ १ २ २ २ १ २
 शङ्घुः । आर्कमर्चाश्श । हाङ्हा । तुकाराश्शवाङ्घ्रः ।

१
 ओर्शङ्घ्रुइ । डा ॥ २८ ॥ ४४

परितः सोमं स्तवन्तु । ततः “कारं वः” स्तुतिकारिणः स्तोता-

I, II गौरीविति इम ।

III इदं श्रौतकक्षम् ।

अथ पञ्चमी ।

इरिमिठञ्चपिः ।

७ १ २ ७ २ ७ १ ० ७ १ २ ३ १ २
 अयन्तइन्द्रसोमोनिपूतोअधिबर्हिषि ।

१ २ ३ २ ३ ३ १ २

एहीमस्यद्रवापिब ॥ ५ ॥ ४५

१ ५ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
 I अयन्तआ । द्रसोमो । होवा३होइ । निपूतो-

२ १ २ ३ ५ १ २ १ १ १
 आ३ । धीबर्हा२३४इषी । आइहीमस्यार३ । द्रास्वा

५ २ ३ २ ५
 २३४औहोवा । पीर३४बा ॥ ३० ॥

५ ५ १ २ २ १ २
 II अयन्तइन्द्रसो४माः । निपूतोअधिबारर्हाइषीर । ऐ-

रथ(२) "अर्कम्" (३) सर्वैरर्चनीयं सोमम् "अर्चन्तु" पूजयन्तु ॥४॥४४

हे "इन्द्र ।" "ते" तभ्यं त्वदर्थम् "अयं सोमः" "बर्हिषि अधि"

४५ उत्तरार्चिकस्य १, २, ५, १ । २१

I. II इमे हेसोमिन्ने । .

(२) 'कारः'-इति स्तोत्रनामसु तृतीयम् नि०२.१५ ।

(३) 'अर्कं देव सोमम्' इति वि० । "अर्को देवो भवति, यदेगमर्चन्यको मन्वो भवति, यदेतेनाचर्चन्यर्कमगमभवत्यर्चति भूतान्यर्को एषो भवति स-एतः कटुकिन्वा"-
 इत्यादि नै० ५.१, ५.६ ।

१ २ २ १ १ २ २
 होइमास्या । द्रवापाइवा २ । आइहीमस्याद्रवा३१उवा

३
 २३ । पी२३४वा ॥ ३१ ॥

४ ४ ४ ३ ५ १ २ ५ ४ ५ ४
 III अयन्तइन्द्रमोऽमः । ना२३४इ । पूतोअधिबर्हि

५ १ २ २ २ १ २ २ १ २ १ २
 पी । निपूतोअधिबर्हा२३इपी । ऐहोइमा२३स्या । द्रवा

४ ५
 पार३४पुइवा६पुई । ई२३४हा ॥ ३२ ॥ ४५

वेद्यामास्तीर्णे दर्भे^(१) “निपूतः” नितरां दगापवित्रेण शोधितः
 अभिषवादि-संस्कारैः संस्कृतः इत्यर्थः “इम्” इदानीम्^(२)
 “अस्य”^(३) इमं सोमं प्रति “एन्ति” आगच्छ, आगत्य च यत्र
 रसात्मकः सोमो ह्ययते तं देशं प्रति “द्रव”^(४) शौघं गच्छ, तदन-
 न्तरं तं सोमं “पित्र” ॥ ५ ॥ ४५

III इहवद्देवोदासम् ।

(१) ‘अधिबर्हिपि बर्हिषः उपरि’ इति वि० ।

(२) ‘इम्’ इति षट् प्रमाणः इति वि० । निरुक्तकारोऽप्याह ‘षट् प्रमाणं
 मितान्तरेष्वनथकाः कसोमिदिति’ १, ७, १४ ।

(३) —‘अस्य सोमस्य षष्ठी-निर्देशात् स्वइमं’ इति वि० ।

(४) —‘एन्ति, द्रव - इति द्वावपि गत्यर्थौ, अन्याम् च भूयामोर्थाः प्रतीत्यन्तौ-
 इति वि० ।

५ २ २ २ १ १ १ २ २
 II सुहृद्वाहाउ । पकृन्नुमूरेतायाइ । सुदुघाम् ।

१ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ १
 इवगोरे । दुहे । ऐह्यैह्यो । जुहोरे । ऊवाइ ।

१ १ २ २ २ २ २ २
 मासोरे । द्यविद्यवि । ऐह्यैह्यो ॥ ३४ ॥

२ २ १ ५ १ २ २
 III सुहृपकृन्नुमूरेतायाइ । ओइसुहृपकृन्नुमूरेजा-

१ २ २ १ २ १ २
 यारइ । ओइसुदुघामिवागोरेदुहाइ । जुहूममारइ ।

२ २ २ ५ ४ ५ १ १ १
 द्यविद्यारइष्वी । ऐह्यी । जुहूरमामोरे । द्यविद्या ।

५ ५ २ ५ ५ २ ५ २ २
 वोवोरे । आओह्योइ । आओह्योइवा । णउ । द्यवीरे-

१ १ १ १ १
 ईरेइषु ॥ ३५ ॥

५ ५ २ १ १ १ २ २ १ ५
 IV सुहृपकृ । त्नुमूरेतायाइ । सुदुघामोरे । वागो-

नामसु द्यविद्यवोति दादगान्नामानोति पठितम्^(२) ॥ ६ । ४६

II, त्रीङ्गम् । III, IV ङिण्वे वैण्वे वा औटले ।

(२) अहर्नामानि दादग इति यत्रेकं पठिगणनं 'वयोः' इत्यादिषु दादगसु नामसु तदनुगतं 'द्यविद्यवि' इति निघण्टो पठितम् इत्यर्थः । तथा च नैकेन्द्रम्. 'अहर्नामान्युसराणि दादग अहः कश्चात् ? उपाहृत्यभिन्नं कर्माणि' इत्यादि ५.३.५८ ।

अथ सप्तमी ।

त्रिगोकऋषिः* ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
अभित्वावृषभासुतेसुतृच्छजामिपोतये ।

३ १ २ ३ १ २
त्वम्पाव्यश्रुद्धीमदम् ॥ ७ ॥ ४७

३ १ ५ ४ ५ २ ४ १ १ २ १ २
दूरश्छद्वाइ । सुदुघामा । वागोरदुद्वाइ । जुह्मार्श्-
२ १ ४ २ ५
सीश् । द्यार्श्वीश् । द्यार्श्पुवौईद्वाइ ॥ ३६ ॥* ४६

हे "वृषभ!"^(१) कामानां वर्धितरिन्द ! "त्वा" त्वाम्^(२)

* 'दृगोक'-इति वि०-पाठः ।

४७ उत्तरार्चिकस्य १, २, ७, १ । २३

"वल्गोः१ धृः२ भानुः३ वासरसु४ स्वसराणि५ ई घर्मः७ घृणिः८ दिनस् दिवि१० दिवे-
दिवि११ द्यविद्यवि१२" इति नि०१.९ ।

(१) ऋचं वृषभा इति 'सुपां सु लुगिति (७, १, ७.९) शाल्ते रूपम् ।

(२) -द्वितीयेकवचनमिदं चतुर्थ्येकवचनस्यार्थे 'द्रष्टव्यम्' इति वि० । तथाच
'चतुर्थ्यर्थे बङ्गलञ् कृन्दमि (२, ३, ६३)' इति चि शरणम् ।

* इति ग्रामे गेय गाने चतुथः प्रपाठकः ॥४॥

I ओम् । अभित्वावृषभासुनाइ । सुतृञ्जजा । मिपाइ-
 ताश्यारेइ । त्म्यावाश्याऽर । श्रुहाइशुवायेऽ । मार-
 ३४दाम ॥ १ ॥

II अभित्वावृषभासुनेअभ्याहाउ । त्वावृषाभाशसू-
 तारेइ । हतृञ्जजा । मिपाइताश्यारेइ । त्म्याश्चो-
 इ । वियाश्चो । श्रुहीमाश्चदाश्चश्चम् । ओश्चश्चपुइ ।
 डा ॥ २ ॥

III अभित्वावृषभासुने । सुतृञ्जजोवा । मिपोता-
 यारेइ । सुतृञ्जजामि । पोताश्चयाइ । चारश्चयाइ ।
 वारयाश्चश्चोश्चोवा । श्रुहीमदाश्चश्चपुम् ॥ ३ ॥ ४७

“सुते” सोमेऽभिषते मति तं “सुतम्” अभिषृतं म.सं “पोतये” (?)

I, II, III आर्षभानि त्रीणि संसृष्टितानि वा बाधाणानि वा ।

(२) --“स्त्रागापाप जोभावे (३, ३, ६५)” इति क्लृप्तं रूपम् ।

अथ नवमी ।

शुनःशेष ऋषिः ।

^{११} ^{११२११२}
योगयोगेनवस्तरंवाजेवाजेहवामहे ।

^{१२} ^{११२११२}
सखायइन्द्रमूतये ॥ ८ ॥ ४८

^२ ^१ ^२ ^१ ^२ ^१ ^२
मश्चमू३ । पू३ताइस्त्रताः । आऽऽइ । पिबेदस्योर३

^५ ^{१२} ^४
४हाइ । त्वमाइइशापुइषाइपुइइ ॥ ५ ॥ ४८

हे “इन्द्र !” “ते” त्वदर्थं “सुतः” अभिषुतो यः “सोमः”
“चमसेषु”^(१) एतन्नामकेषु पात्रेषु तथा “चमूप” [चमन्ति^(२)
भक्षयन्त्यत्रेति] चम्बोयज्ञाः तेषु च “आ” सर्वतः अस्ति ।
“अस्य”^(३) तमेतं सोमं “त्वम्” “पिब इत्” [इदवधारणे] पिबैव ।
कथं मम सोम-पान-योग्यता ? तत्राह—हे इन्द्र ! त्वम् “इंगिषे”
तस्य त्वमोश्चरो भवमि खलु ; यत्र रवं ततः पिबेति ममन्वयः
[इंगि एश्वर्ये (अ०आ०) लटि “इंगः मे (०,०,००)” इति डडा-
गमः ॥ ८ ॥ ४८

“योगे योगे” प्रवेगे प्रवेगे तत्तत्कर्मापक्रम^(१) “वाजे वाजे”

४८ उत्तरार्चिकस्य १, २, ११, १, २४

(१)—‘बहुवचनं, बहुवचनपेकम्, बहुषु, यज्ञेषु, अधिपवण-फलकेषु’ इति वि० ।

(२) चमू, चमू, चमू, चमूने म्या० प० ।

(३) ‘अस्य सोमस्य, यत्रो निदृशत् एकदेशमात्रं वाक्यशेषः’ इति वि० ।

(४)—‘योगे नियोगे, व्यापारः कर्म इववधादि, तस्मिन् सर्वस्मिन्’ इति वि० ।

४४४४४ ४ ५ ४ १४४४४ ४ ४
योगेयोगेतवस्तराम् । वाजेवाजेह्वामहे । स-

१४ २ २ १ ५ ४ ५
खाया२३ई३ । द्रमू२३४वा । तापूयो६३हाइ ॥ ६ ॥

४४४४४ ५ १४४ ४४४ १४४
II योगेयोगेतवस्ता६राम् । वाजे२वाजे२ह्वामहे३ ।

१ २ २ १ १ १ २ २ १
होवा३हाइ । साखा२याई२३ । होवा३हाइ । द्रमू२३ ।

१ १ ४४४ २ ५
ता२या२३४औहोवा । ऊ२३४पा ॥ ७ ॥

४४४४४ ४ ५ १४४४४
III योगेयोगेतवाहाउस्तराम् । वाजेवाजे । ह्वा-

१ २ ५ १ २४ १
२माहाइ । ऊवाइ । औ३हो२३४वा । साखायई ।

१ २ ५ २ २ २ १
द्रमू२तायाइ । हुवाइ । औ३हो२३४वा । सखायआ ।

१ १ १ १ ५
ह्वारेइ । औ३हो२३४पूवा६पूई । द्रमू३तये२३४५ ॥८॥४९

कर्म-विधातिनि तस्मिन् तस्मिन् सङ्ग्रामे^(१) "तवस्तरम्" अति-

I, II, III सौमिधानि, पूर्वतिथानि वा पौर्वातिथानि वा ।

(१) अत्रे अत्रे हविल्लक्षण उपकल्पिते इति वि० । 'वाजे' इति निघण्टौ सङ्ग्राम-
नामसु चत्वारिंशत्तम पदम् । २.१७ । 'वाजे' इति निघण्टौ अन्न-नामसु द्वितीयं
पदञ्च २.७ ।

अथ दशमी ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

२३ २ १ २ ३ १ २ २ १ २ २ २

आत्वेतानिषीदनेन्द्रमभिप्रगायत ।

१ २ ३ १ २

सखायःस्तीमवाहसः ॥ १० ॥५०

॥ इति द्वितीय-दशति ॥

३२ २ २ २ ५ २ ५ २ १
I आतू३४ । एतानि । षीदाईना । इन्द्रमभाइ ।

२ २ १ २ २ १ २ ० २ १ ५
प्रगायता । साखायःस्तीम । वा । औ३४ौ । ववार३हा

शयेन बलिनम्^(१) “इन्द्रम्” “ऊतये” रत्तार्थं “सखायः^(४) मखि
वत् प्रिया वयं “हवामहे” आह्वयामः ॥ ८ ॥ ४९

[तु शब्दः क्षिप्रार्थो निपातः] ‘आ तु आ इत’^(१) । इति

५० उत्तरार्चिकस्य १,२,१०,१ । २५

I देवातिथं मैधातिथं वा ।

(१) — ‘तवः’ इति निघण्टौ बल-नामसु पञ्चम पदम् (० ४) ।

(४) — ‘हे ‘सखायः’ ऋत्विजः ।’ इति वि० ।

(१) — इता इति ऋचि निपात-सूत्रणोदीर्घः (६.३, १३६) ।

२३४साः । इयाइ । साखायःस्तोम । वा । औश्चो ।
 १ २ ५ १२ १२ १ १
 १ २ ५
 ऊम्मार३ । चा३४५सोइचाइ ॥ ८ ॥ ५०

हाभ्यामाङ्भ्यां मन्वे तु इत-शब्दोऽभ्यसनीयः] (१) हे “सखायः”
 ऋत्विजः ! क्षिप्रमस्मिन् कर्मणि आगच्छतागच्छत [आदरार्थोऽ-
 भ्यासः] आगत्य च “निषीदत” उपविशत “इन्द्रम्” “अभिप्र-
 गायत” सर्वतः प्रकर्षेण स्तत । कीदृशाः सखायः ? “स्त्रोमवा-
 हसः” त्रिवृत्-पञ्चदशादि-स्तोमान् (१) अस्मिन् कर्मणि वहन्ति
 प्रापयन्ति ॥ १० ॥ ५०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवोये सामवेदार्थप्रकाशे इन्द्रोद्याख्यान-
 द्वितीयाध्यायस्य पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

(१) उपमशानुरोधात् क्रियायाच्चावर्तनमित्यर्थः विवरणे तु एक आ व्यर्थः स्त्रोक्तः ।
 (२) -विधा वर्धते इति त्रिवृत् । एवं पञ्चदशादयश्च स्तोमाः । ते च “तिसृभ्यो
 द्विङ्करोति स-प्रथमया, तिसृभ्यो द्विङ्करोति स-मध्यामया, तिसृभ्यो द्विङ्करोति स-उत्तम-
 योषमो त्रिवृत्तो विष्टुतिः” इत्यादि-साण्ड्याद्यनुशासनादभिगम्यथाः । साण्डे द्वि-
 चाद्वितीयाध्यायारम्भतमोऽयं अध्यायः समस्तमेतद्ग्रन्थेषु च नियुक्तं श्रुतम् । तत्र च
 त्रिवृत्-पञ्चदशः-२ सप्तदशः-३ एकविंशः-४ त्रिणावयवः-५ चतस्रिंशः-६ इति पृष्ठपङ्क्तस्य
 षट् स्तोमाः क्रमेण विहिताः । अमन्तरं इन्द्रोमानां चतुर्विंशः-१ चत्वारिंशः-२ अष्ट-
 चत्वारिंशः-३ इति चतस्रोमाः व्यवस्थिताः । इत्थं सङ्कलनया नवस्तोमाः, तथाचाद
 चादिपदान् सप्तदशादर्धेषु ।

अथ षष्ठे खण्डे—

सैयं प्रथमा ।

विश्वामित्र ऋषिः ।

१ १ २ २ २ ३ १ ४
इदच्छन्वोजसासुत्प्राधानाम्यते ।

२ २ १ २
पिवात्वाइस्यगिर्वणः ॥ १ ॥ ५१

५ ५ २ १ २ १ २ १ २
I इदाइम । द्वियाइनुओऽजासाः । छत्प्राधा ।

१ २ १ २ ३ ४ २ ० २
नाम्याशनाः । पिवात्वावस्यागिर्वाणाः २३४ः । पिवाः ३४तुवाः ।

१ १ २ ५ २ २ ३ ५
स्यारगाः २३४ओच्चोवा । वारः ३४णाः ॥ १० ॥

हे “प्राधानां” धनानां (१) “पते” ! “गिर्वणः” (२) गीर्भिः
स्तुतिभिर्वननीय ! इन्द्र ! “ओजसा” बलेनोपहितस्त्वं “इदम्” (३)

५१ उत्तराश्विकस्य १, २, ८, १ । २६

I आङ्गिरसं माधुच्छन्दसं वा ।

(१) — ‘प्राधः’ इति निधगौ धन नामसु अष्टादश पदसु (२.१०) ।

(२) — गिर्वणम् इति मान्मः शब्दः । ‘गिर्वणा देवा भवन्ति गीर्भिरेव वनयन्ति ।
‘अष्टं गिर्वणमे दृष्टत्’ इत्यपि निगमो भवति” इति नेरुक्तम्. ६.३.१६ ।

(३) — ‘नपुंसकलिङ्गं व्यत्ययेन’ इति वि० तद्याच्च इदम् इममित्यर्थः । माधु-सने
त्यं ‘सुपां सुलुगित्यादिना तृतीयाया लुकि रूपम्’

II इद्र^५र्हिया^५ञ्चौ^५हो^५ । नू^५ञ्चौ^५जा^५र^५ञ्च^५सा^५ । सु^५त^५र्-
 रा^१धा^२ । ना^५र^५म् । पा^५र^५ञ्च^५ता^५इ^५ । पि^५वा^५तु^५व^५स्या^५र^५ञ्च^५ । ग^५ ।
 वा^५च्चा^५इ^५ । वा^५र^५ञ्च^५णा^५ । ए^५र्हिया^५इ^५च्चा^५ । हो^५प्र^५इ^५ ।

डा ॥ ११ ॥

III इद्र^५र्ह्य^५नू^५ञ्च^५नू^५ञ्च^५ओ^५ज^५सा^५ । सु^५त^५र्^५रा^५धा^५ । ना^५म्या^५तौ^५ ।
 हो^५वा^५र^५च्चा^५इ^५ । पि^५वा^५तु^५व^५ । स्य^५गा^५इ^५र्वा^५णी^५ । हो^५वा^५र^५च्चा^५इ^५ ।
 पि^५वा^५तु^५वौ^५ । हो^५वा^५र^५च्चा^५ । स्य^५गा^५ये^५र^५ । वा^५र^५ना^५र^५ञ्च^५ओ^५-
 हो^५वा^५ । घृ^५त^५स्य^५ता^५र^५ञ्च^५५^५ ॥ १२ ॥ ५१

अनु" अननानुक्रमेणेत्यर्थः "ओजसा" बलेन यावभिः^(४) "सुतम्"
 अभिद्रुतं "अस्य"^(५) इमं सोमं "तु" क्षिप्रं "पिवा"^(६) हि"^(७)
 ॥ १ ॥ ५१

II आङ्गिरसं क्रौञ्च वा ।

III आङ्गिरसं घृतस्यन्निधनम् प्राजापत्यं माधुच्छन्दसं वा ।

(४) -यावविशेषैरित्यर्थः । इह निरुक्तम् "प्रावाणा वृत्तोर्वा ऽण्वातेर्वा ऽण्वा-
 तेर्वा" इत्यादि तद्व ऽण्वातेर्वापथेगः ।

(५) -अस्य षडो-निर्देशात् एकदेशमित्यर्थः-इति वि० ।

(६) -क्षिप्रं पिवा इति द्रुच इति दोषः ।

(७) -'हि' अतु द्वावपि पादपूरणौ ।

अथ द्वितीया ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

४ १ २ २ ४ १ २ ४ १ २ ४ १ २
महाइन्द्रपुरश्चनो महित्वमस्तवजिणे ।

१ २ २ ४ १ २ २ ४
द्यौर्नप्रथिनाश्वः ॥ २ ॥ ५२

४ ५ २ १ ० १
I महाइन्द्राः । पुरश्चनो । माश्चौरत्वामा २ ।

१ २ ४ ०
स्तुव । जिणाइ । द्यौर्नाप्रा २ । थिनाशाश्वाश्वा ३ ४ ३ ।

१
ओरश्वाइ । डा ॥ १३ ॥

५ ४ ४ ४ ५ ० १ ० ५ १ ४ ४
II माहाहाइन्द्राः । पूराश्चानो । महाइन्द्रा

५ २ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४ ४
इमा । स्तुवैश्चौ ३ । हवाभुजिणाइ । द्यौर्नप्र ।

अथम् "इन्द्रः" "महान्" शरीरेण प्रोक्तः "परा" गुणैक

• "पुरश्चनो" इति पाठः क० ख० ए० क० म० ख० ५०
इति षट्स, विवृणमस्तव । "परश्च नु" इति भाष्य मस्तवः
पाठः, नान्यत्र क्वचिदपि ।

अथ ततोया ।

कुमीदी काण्व ऋषिः ।

१२ २२ ३ १ २ ३ १ ३ १२ २२
 आतूनइन्द्रतुमन्तच्चित्रं ग्राम्भ्रमङ्गुभाय ।

३ १२ २२
 महाहस्तीदक्षिणेन ॥ ३ ॥ ५३

चित्र-नामसु^(३) नु-मस्त्वित्यादिषु पठितः^(४) तथापि तदर्शत्वाम-
 भवात् समुच्चयार्थोऽत्र गृह्यते^(५) ॥ न गच्छो लोके प्रतिषेधार्थं
 एव, स्वाध्याये तु प्रतिषेधार्थं उपमार्थथेति द्विविधः ; यत्र पदे
 नान्वीयते, तस्मात् पूर्वं प्रयुज्यमानः प्रतिषेधार्थः, उपरिष्टात्
 प्रयुज्यमान उपमार्थः; तथाच यास्क उदाहरति "उभयमन्वध्यायं
 नेन्द्रं देवममंमतेति प्रतिषेधार्थीयः परस्तादुपचारस्तस्य यत्
 प्रतिषेधति, दुर्मदासो न सुरायामित्युपमार्थीय उपरिष्टादुप-
 चारस्तस्य येनोपमिमतेति^(१,२,६)" इति । अत्रोपमा वाचिनी
 द्यु-शब्दस्योपरि-प्रयुक्तत्वादुपमार्थः स्वीकृतः ॥ २ ॥ ५२

५३ उत्तरार्चिकस्य १, २, ६, १ । २७

(३) "चित्र नामान्युभरणि पठिदुष्टतः चित्र कस्मात् 'मङ्गुवभ्रोविकर्ष' इति
 नैरुक्तम् ३, २, १० ।

(४) - नियमोर्द्धनीय-ध्याथीय चतुर्दशखण्डादनन्तरम् ।

(५) "आद्यर्थमेतत् ? क्वामि मन्त्रे 'न' इति । विवरणकृता तु यथाशक्तस्य 'न'
 इत्यस्य विवरणं पाठपरणार्थदत्युक्तम् । पद प्रत्ये खलु न.. मंजु इत्येव कंटः श्रूयते,
 तथाच नः मंहिलम् अस्तु इत्येतादृशार्थं कोवा वादः इत्यपि न गम्यते ।

^{५४ ४} ^{२ १} ^२ ^१ ^{२२ १}
 । आतूनआ । द्रक्षुमारश्न्ताम् । चाइत्रंयाभारश्^{२२}-
^२ ^१ ^१ ^{२४ २} ^५ ^१ ^१
 हाइ । संघृभया । महाहस्तोरश्छाइ । दक्षारइ-
^१ ^१ ^२ ^{५४ ४} ^{१ २}
 णाइना । माहारश् । हारस्तोरश्छाऔहोवा । दक्षिणे
 शनारश्छपु ॥ १६ ॥

^{५४ ४} ^{४ ५} ^{१ २} ^५
 । आतूनइद्रक्षुमान्ताम् । चित्रारङ्गारश्छभाम् ।
^{२ २} ^५ ^{१ २} ^{१ २} ^{५४ ४}
 सङ्गभारश्छया । माश्छाश् । हारस्तारश्छाऔहोवा ।
^{१ २ २ २ १ १ १}
 दक्षिणेनारश्छपु ॥ १७ ॥

हे “इन्द्र” । “महाहस्तो”^(१) महाहस्तवान् त्वम् “तु”^(२)
 तदानीमिव ‘जः’ अस्मभ्यं दातुं “क्षुमन्तं” शब्दवन्तं स्तुत्यमि-

I, 11 गौरोविते ।

(१) - महाशामी इत्यथ महाहस्तः, तस्मादिदं तृतीयैकवचनम्, तस्य “इथाडिया-
 जिकाराणामुपसङ्गानम् - ३, १, ३, १” - इतोकारादेशः सद्यता हस्तेनेत्यर्थः ।

(२) ऋचि त इति “ऋचि तु नु ष मल्ल-तङ् कु वोरुष्याणाम् (६, ७, १, १३)” - एनेन
 दीर्घः ।

४२ २५४ ५ ५ २ १२
III आतूनइ । द्रक्षुमाइन्ताम् । चित्रं ग्राभं सङ्गृभा रे

१ २ १२ २ २ ३ ५ २२
या । चित्रं ग्राभं सम् । गृ । औश्चोइ । भार३४या । ऐहोइ ।

२ २ १ २२ ३ ५ ४
महाहस्तीदक्षार३होइ । औहो । वाहो२३४वा । णापइनो

५
इहाइ ॥ १८ ॥

५२ २ ५ २ २ २ २
II आतूनइन्द्रक्षुमाइन्ताम् । चित्रं ग्राभं सङ्गृभाया ।

२ १ २ ३ ५ ३ ५
चित्रं ग्राभं सम् । गृ२३ । ई३४हा । भार३४या ।

२२ २ २ २ ३ ५ ३
ऐहोइ । महाहस्तीदक्षार३होइ । औहो । वाहो२३-

५ ४ ४ ५
४वा । णापइनोइहाइ ॥ १८ ॥ ५३

त्यर्थः “चित्रं” चायनीयं “ग्राभं”^(१) ग्राहकं । यज्ञणाहं ता ।
धनं “द्रक्षिणेन” हस्तेन “आ सङ्गृभाय”^(२) आभिमुख्येन
सङ्गृहाण ॥ ३ ॥ ५३

III, IV आपानवैणवे, वैणवे वा आपाने वा आकृपरिवा
पारववे वा ।

(१) - हृषहोरिति भस्त्रं रूपम् । अभिपवादिभिः सम्कारैः सम्भूतमित्यर्थः ।

(२) - कन्दमि शायजपि (३, ५, ६५) इति शाययः । हृषहोरिति भस्त्रम् ।

अथ चतुर्थी ।

प्रियमेध ऋषिः ।

३ १४ २२ ३ १ २ ३ १ २ ३ ९
अभिप्रगोपतिङ्गिरेन्द्रमर्चयथाविदे ।

३ २ ३ २ ३ १ २
सूनुस्मत्यस्यसत्यतिम् ॥ ४ ॥ ५४

४ ५ ४ ५ २ १ १ २ ३ १ २
I अभो अभो । प्रगोऽपातिङ्गिरा २ । इन्द्रमर्चयाथा

३ १ २ १ ३ ५ १ २
१विदा १इ । सूनुः १हाइ । सात्या २३हा । स्या २मा

५ १ २ १ १ १ १ १
२३४ औचोवा । पतोऽमे २३४ ५ ॥ २० ॥

४ ५ ४ ५ २ १ २ ३ १
II अभो अभो । प्रगो । पतिङ्गिरा । इन्द्राम् ।

“गोपति” गवां^(१) कामिनम् “इन्द्रम्” “अभि अर्च^(२)”

५४ उत्तरार्चिकस्य ७,१,१,१ । २८

I, II धरोः सामनी ।

(१) ‘गोशब्दे नाव मोस उच्यते’ इति वि० ।

(२) ‘साम्यम परुषे कवचन’मदमुत्तमपरुषे कवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, लोड लडर्थे ।

‘अथर्ष’ आभिमुक्त्वा न लोमोत्तर्यः- इति वि० ।

४ २ ४ ५ १ १ ५ १ ४ ४
 अर्चयार्३४था । ऊं३ऊं३म् । आ२३४इविदाइ । स्रुः

४ ३ ४ ५ १ १ २ १ ५ ४
 मत्यस्यसा । ऊं३ऊं३म् । आ२३४वा । पापु । तोई

५
 हाइ ॥ ३१ ॥

५ ३ ४ ५ १ १ ५ १ ४ ४
 III अभि । प्रगो३ । पतिं गिरा । इन्द्रमर्चयथावि-
 १ २ ४ १
 दार्३ई । स्रुः सत्या३१२३ । स्यमापुत्यतायिम । स्रुः
 २ ४ ५ ४ ५
 सत्या३१२३ । स्य सावा । पापु । तोईहाइ ॥ ३२ ॥ ५४

“गिरा” स्तुत्वा प्रकर्षणं पूजय “यथा विदे” (३) स यथा स्वात्मानं
 स्तुत प्रकारं जानाति यथा वा यागं प्रति गन्तव्यमिति जाना-
 ति तथाऽर्चति । कोट्टगमिन्द्रम् : “गयस्य” यज्ञस्य “स्रुम्”
 पुत्रं (४) [तवानुगृह्णात् स्रुविर्युपचर्यते] “सत्यति” सतां यज-
 मानानां पालकम् ॥ ४ ॥ ५४

III महागौरीवितम् गौरीवितं वा ।

(३) ‘कथं पुनः क्रीमि’ ‘यथाविदे’ यथा जानामीत्यर्थः इति वि० ।

(४) कथम्यनः सत्यस्यपुत्रः ? उच्यते वैविद्यलक्षणं त्रयम् मत्स्यं तनं त्रयम्-नामकेन

र र र र ० १ २ ० ५ २ २ ५ २ २
 होवाजतीसदा । वृधाः साखा३४ । होवाइ । होवाइ ।

र २ १ २ ३ ५ २ २ ०
 कयाशचाइ । छया । वार्त्ता३३४औहोवा । ऊ३३-

५
 ४पा ॥ २४ ॥

० २ ५ ० ५ २ ५ १ २ २ १ २
 III काऽप्रया । नद्याइत्रात्राभुवात् । ऊ । तीसदावृ-

२ १ ० २ ० १ २ २
 धःस । खा । औइ हो हाइ । कया३३शचाइ । छ

२ २ १ १ ०
 यौ होइ । ऊम्मा २ । वाऽ२ । ती३पुहाइ ॥ ०५ ॥ ५५

मित्रभूतः इन्द्रः “कथा” “ऊतो”^(२) ऊत्या तर्पणेन “नः” अस्मान्
 “आ भुवत्”^(३) अभिसुख्येन भवेत् “शचीतया” प्रज्ञावत्तमया^(४)
 प्रज्ञासहित मनुश्रीयमानेन “कया वृता” केन वर्तनेन कर्मणा च
 अभिसुखो भवेत् ॥ ५ ॥ ५५

III मन्नावामदेव्यं वामदेव्यं वा ।

(२) - सुषां सुजुगित्वादिना ०.१.३६ पू।सवर्ण दीध ।

(३) - लोटो रूपस ।

(४) - “शची” इति निघण्टो प्रज्ञानामसु अष्टमम् पदम् ० ६ । “शचीति कर्म नाम

अथ षष्ठी ।

श्रुतकञ् ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

त्यमुवःसत्रासाहंविश्वास्तुगीर्धायतम् ।

१ २ ३ ४ ५

आच्यावयस्यतये ॥ ६ ॥ पू६

।

५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

I त्यमुवाः । सत्रासाहारेम् । विश्वास्तुगीर्धुं आश्या-

१२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०

तारम् । आच्यार३ । वार्यार३४औ । होवा । सि-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

यू३त । ये२३४५ ॥ २६ ॥

यजमानः स्तोतारं सम्बोध्याङ्(१)---हे स्तोतः ! “सत्रासाहं”

[सत्रा शब्दो बहु-वाची(२)] बहूनामभिभवितारं [यद्वा गत्रून् स्व-

पू६ उत्तरार्चिकस्य ८, १, १०, १ — ऋखे दस्य ६, ६. १६, २ —

जहगानस्य १२, २, ४ ।

(नि०२, १, १२) अतिशयेन शचीः शचिष्ठा, तथा शचिष्ठया. अतिशय-कर्मवत्या याम-क्रिय
येत्यर्थः इति वि० ।

(१)---श्रुतकञ्ः पुत्रयौवसाहं इति वि० ।

(२)---निवष्टौ द्वादश पदानि बहुवाचकानि पठितानि (०.२) । न तद मयेत्यु-
पलभ्यते ।

II त्या३४म् । उवःसत्रासाहम् । ओद्वा । विश्वा-

सुगीर्षायाः३ताम् । आ२च्या । वार३या । मियौ३हो ।

वाहा३४३इ । तार३४योद्हाइ ॥ २७ ॥ ५६

बलेन सङ्गत्य जितारं^(१)] “वः” युष्मदीयेषु “विश्वासु गोषु”^(२)
 सर्वेषु स्तोत्रेषु “आयतं”^(३) विस्तृतं । सर्वत्रेन्द्र एव स्तूयते
 तस्मात् तेषु विततम्] “त्यम् उ” [“उ-इत्यवधारणे] तमेवेन्द्रम्
 “ऊतये” अस्मद्रक्षणाय “आचावयसि” | च्छु, प्रु, प्रु-
 गतौ (स्वा० प्रा०)] त्वदीयेः स्तोत्रैः यज्ञं प्रति आभिसुख्येन
 गमय ॥ ६ ॥ ५६

I, II इन्द्रस्य सत्रामाह्वीये, अजितस्य आजितो वा ।

(१)—‘सत्रा इन्द्रः सत्य-वचनः (नि० ३, १७, ७ मदा इन्द्रपर्यायौ वा । सच्चि अग्निभवे
 सर्षणे च (स्वा० आ०), अत्र सच्चि अग्निभवार्यौ । सत्येन सर्वदा वा शत्रूणां समि
 भवितारम्’ इति वि० ।

(४)—‘सप्तमी-वज्रवचनमिदं तृतीया-वज्रवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम् । विश्वाभिर्गोभिः
 सर्वाभिः ऋग्यजुःसाम-सत्त्वषाभिर्वीर्यभिरित्यर्थः’—इति वि०

(५)—‘आयत निवृद्धं कृतमित्यर्थः’ इति वि०

अथ सप्तमी

मेधातिथि ऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 मदसस्यतिमङ्गतम्रियमिन्द्रस्यकाम्यम् ।

३ २ ३ १ २
 सनिमेधामयामिषम् ॥ ७ ॥ ५७

४ ५ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
 । सादा । सस्यताइमङ्गता । ओर३४वा । प्रायाओ-
 ५ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
 २३४वा । आइन्द्रा । स्याकामार३४प्रयाईपुद्म । सनिमे-
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 रधामयासिषार३४पुम् ॥ २८ ॥ ५७

“मेधां” लब्धुं “मदसस्यति”^(१) एतन्नामकं देवम्^(२) “अया-
 मिषम्” प्राप्तवानस्मि । कीदृशम् ? “अङ्गतम्” आश्चर्यकरम्
 “इन्द्रस्य प्रियम्” [सोम पाने सहचारित्वात्] “काम्यम्” कर्म-
 नीयं “सनि”^(३) धनस्य दातारम्^(४) ॥ ७ ॥ ५७

५७ ऋग्वेदस्य १.१.३५.१ ।

। वामदेव्यम् ।

(१) - षष्ठाः पति पत्नेत्यादिना । ८.३.५१। यलम ।

(२) नैषण्डक देवत-कार्ण्डे च परिगणितम् ।

(३) - इन्द्रसि धनेत्यादिना । ३.२.२७; इन् ।

(४) - ‘मदसस्यति’ सदोनाम-यज्ञगृह-स्वामिनम् ‘अङ्गतं’ महान्तम् ‘काम्यं’ कर्मनीय

अथाहमी ।

वामदेव ऋषिः ।

२ ४ १ २ ३ २ ३ ० ३ क २ १ २ २
येतेपन्थाअधोदिवोयेभिर्व्यश्चमैरयः ।

२ १ २ ३ १ २
उतश्रीषन्तुनोभवः ॥ ८ ॥ ५८

२ ४ १ २ ३ २ ३ ० ३ क २ १ २ २
। ह्राइ । आप्सूदा२३४जाः । आप्सूदा२३४जाः ।

२ ४ १ २ ३ २ ३ ० ३ क २ १ २ २
येतेपन्थाअधोदिवोयेभिर्व्यश्चमैरयः । ह्राइ । आप्सूदा२३४जाः ।

२ ४ १ २ ३ २ ३ ० ३ क २ १ २ २
येभिर्व्यश्चाइमाइरया२३४पुः । ह्राइ । उताश्री२३४पा ।

२ ४ १ २ ३ २ ३ ० ३ क २ १ २ २
तुनो२३ । भू२वा२३४श्रीहोवा । ई२३४तो ॥ २८ ॥ ५८

हे इन्द्र ! “दिवः” द्युनीकस्य “अधः” अधस्तात् “वे”

“विश्वम्” एष पाठा भाष्ये मात्र सम्मतः । “व्यश्वम्”-

इति पाठस्तु सङ्गृहीत-समस्त पुस्तकानाम् ।

विवरणकारस्य सम्मतस्य स एव, तथाच --व्यश्वम् वेगिताश्च शीघ्रं मित्यर्थे इति
तद्-विवरणम् ।

। अश्विनोः माम ।

‘प्रियं’ बहुलं नाम, इन्द्रः ‘मनि गो’, ‘मेषां’ प्रजापतयः ‘अश्विनियमं’ याचं—एयोर्जा
विवरण-सम्मतः ।

अथ नवमो ।

श्रुतकक्ष ऋषिः* ।

२ १ २ ३ २ ३ २ १ २

भद्रम्भद्रन्नआभरेषमूर्जंशतक्रतो ।

१ २ ३ १ २

यदिन्द्रमृडयासिनः ॥ ८ ॥ ५८

“पन्याः”(१) पन्यानः मार्गाः सन्ति, “येभिः”(२) यैर्मार्गैः “विश्वं” सर्वं जगत् “ऐरयः” प्राप्तवानसि, ते मार्गाः यजमानैः स्तूयन्ता-
मिति शेषः । “उत्” अपिच “नः” अस्मादीयाः “भुवः”(३) भूमिः
निवास-स्थानानि “ओषन्तु”(४) यजमानाः त्वदनुग्रहाच्छृण्व-
न्तु(५) ॥ ८ ॥ ५८

* ‘सुकक्षस्यार्षम्’-इति वि० ।

५८ ऋग्वेदस्य ६, ६, २६, ३ ।

(१) -एकवचनमिदं बहुवचनार्थं भवति-इति वि० ।

(२) -भिमणे मादेशच्छन्दसि बाहुव्येन भवति (१, १, १०) ।

(३) -“इन्द्रस्युभयथा (६, ४, ८६)” इत्यादि ।

(४) -लोटि सिप्पक्षे (२, ४, २४) रूपम् ।

(५) -‘ये’ ‘ते’ तव स्वमताः ‘पन्याः’ पन्यानः ‘दिवः’ अधः ‘अन्तरीच-लोके’ ‘येभिः’ यैः पशुभिः ‘विश्वं’ शीघ्रम् ‘ऐरयः’ आगतवानसि । ‘उत्’ अपिच तै रेत्य ‘भुवः’ स्व-
यमेवेत्याख्य-प्रदेशे ‘नः’ अस्माकं स्त, तोः ‘ओषन्तु’ शृणोतु भवान्—इत्यथमर्थो विवरण-
सम्मतः ।

५ ४ ५ २ १२ २ ४ ५ ४ ५
I भद्रंभद्राम् । नत्राभारश्राश् । आद्रुषामूर्जाम् ।

२ १ २ ४ ५ ४ ५ १ ४ ५ ४ ५
शतक्रारश्ताश् । यादिन्द्रामृ । डार्यारश्छाश्चोवा ।

३ ५
सीरश्छनाः ॥ ३० ॥ ५८

हे “शतक्रतो” शत-विध-कर्मन् ! [शत प्रज्ञ ! वा] “इन्द्र” !
“भद्रं भद्रं” कल्याणतमं^(१) [सुखीत्यादकं वा] धनं “नः” अस्म-
भ्यम् “आभर”^(२) सम्पादय देहि, तथा “डषम् ऊर्जाम्”^(३) अन्न-
रसं [यदा बलवदन्नं^(४) देहि], “नः” अस्मान् “यद्”^(५) यदि
“मृडयासि” सुखयामि तर्हि धनादिकं देहीति [मृड सुखणे
(क्या० प०)] तस्य लेटि अङ्गस्याडागमः^(६) ॥ ८ ॥ ५८

I गीतमस्य भद्रम् ।

(१) —अभ्यासेनातिशय्य लक्ष्यते ।

(२) —हृत्तेर्भले रूपम् आहरेत्यर्थः ।

(३) —‘डषम्’, ‘ऊर्जाम्’ द्वे अर्थेते अन्ननामनी । नि०. २. १० - १८, अमः पौनरुक्त्य-
प्रसङ्गात् ऊर्जाशब्दोऽयं रम-वचनो द्रष्टव्यः अन्नञ्च रमश्चेत्यर्थः इति वि० ।

(४) —‘उन्नं’-इति निघण्टौ बल-नामस्य एकविंशतितमम् ५, ८ ।

(५) —‘यत्’ तृतीयाया अत्र लृक्, येन अन्नं न रमेन च ‘मृडयामि’ सर्वदा सुखयामि,
जीवद्यमोत्यर्थः —इति वि० ।

(६) —‘लेटोडाटौ (०.४.२५)’ ।

“मरुतः” प्रातः^(१) “पिबन्ति”^(२); “उत” अपि च “अश्विनौ”^(३)
अश्विनौ च सोमं प्रातः सवने पिबतः ॥ १० ॥ ६०

इति माथणःचार्यं विरचिते माधवौधे सामवेदार्थप्रकाशे इन्द्रोवाण्यानं
द्वितीयाध्यातस्य षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

अथ मप्रमे खण्डे—

भेषा प्रथमा ।

इन्द्रमातरो देवजामय ऋषिकाः ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
ईङ्ख्यन्तीरपस्युवइन्द्रञ्जातमुपासते ।

३ १ २ ३ १ २
वन्वानामःसुवीर्यम् ॥ १ ॥ ६१

६१ ऋग्वेदस्य ८, ८, ११, १ ।

(१)—प्रातइति न जाने कुतो नमः ।

(२)—“लडथं लोडर्थं द्रष्टव्यः पिबन्तु । इति वि० ।

(३)—“अथातो युस्थाना देवता नामा अश्विनौ” ३-यावाप्रथिव्यावित्यके अश्वि-
रात्रा वित्यके, मर्याचन्द्रमसावित्यके, राजानो पृष्यन्तायित्येतिरामिका” इत्यादि
नेकत्र १२.१.१-२ ।

I ईङ्ख्यन्तीः । अपा॒स्युवा॒रः । आइन्द्र॒ञ्जातम् ।

ऊपा॑साता॒इ । वन्वा॒ना॒र॒साः । सुवी॒रिया॑३१उवा॒र३ ।

वृधे॑ ॥ ३२ ॥ ६१

“ईङ्ख्यन्तीः”^(१) गच्छन्त्यः स्तुत्यादिभिः इन्द्रं प्राप्नुवन्तः
 “अपस्युवः” अपः कर्मात्मन इच्छन्त्यः इन्द्रमातरः अस्य सूक्तस्य
 द्रष्टुः^(२) “जातं” प्रादुर्भूतं तम् “इन्द्रम्” “उपासते”^(३) परि-
 चरन्ति, “सुवीर्यं” शोभन-वीर्योपेतं धनं च “वन्वानासः”^(४)
 तस्मात् इन्द्रात् सशक्तवत्यो भवन्ति ॥

“वन्वानासः”-“भेजानासः”-इति पाठौ ॥ १ ॥ ६१

I त्वाष्टसाम । “त्वाष्टी”-इति च पाठः ।

(१) -‘ईङ्खते’ इति गतिकर्मसु अशोतितमम जि० २, १४ ।

(२) -‘स्तुतयः’ इति वि० ।

(३) -‘उपगम्य इन्द्रं तस्यैव समीपे अवनिसक्त इत्यर्थः’-इति वि० ।

(४) -‘वदु, याचने इत्यस्यैव रूपम । याचमाना उच्यन्ते । किं याचमानाः ?
 उच्यते—तस्यैवेन्द्रस्य शोभनं वीर्यम्’-इति वि० ।

षष्ठ दितीया ।

गीधा ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
नकिदेवाः* इनीमसिनक्याः† योपयामसि ।

३ १ २
मन्त्रश्रुत्याः‡ चरामसि ॥ २ ॥ ६२

५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
I नकिदेवाः । इनाइ । इनोमामाइइ । मासीइया ।

५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ ५
नकियायो । पया । पयामामाइइ । मासीइया । मन्त्र-

२ १ २ १ २ ३ ४
श्रुत्याम् । चरा । चरामामाइइ । मासीइया ॥ ३३ ॥ ६२

हे “देवाः” इन्द्रादयः । यस्मिन् विषये “न कि(१) इनीमसि”
न किमपि हिंस्रः(२) [मोङ् हिंसायां, क्यैयादिकः “मीनाति

६२ ऋग्वेदस्य ८, ७, २२, ७ ।

* “नकिर्देवा”-इति, † “नकिरायो” इति च ऋग्वेद-पाठः ।

‡ “मन्त्रश्रुत्यम्” इति आद्यनदान् अन्तीदान् च ऋग्वेद-
पाठः ।

I गीधासाम ।

(१)- ‘नन्ति प्रतिषेधे, कीति निपातोः नद्यंकः’ इति वि० ।

(२)- इह देवाः न इनीमसि, प्राणि-वध कर्म पश्चादि घाग न कुम् इत्यर्थे

-इति वि० ।

अथ तृतीया ।

दध्यङ्ङायवर्ण ऋषिः* ।

३ १२ २२ ३ १ २ ३ १

दोषोआगाहृ चङ्गायद्युमङ्गामन्नायवर्ण ।

३ २ ३ १ २ ३ ३ १ २

स्तुद्धिदेव्सवितारम् ॥ ३ ॥ ६३

४२ ५२ ४ ५

२ १ २

२

१२

I दोषोआगात् । बृहङ्गाया । द्युमङ्गा२३मान् । आथ-

निर्गमे (७,३,८१ पा०)" इति ऋषिः, "इदन्तोमसि (७,१,४६ पा०)" मकार-लोपश्चान्दसः । आकारः समुच्चये ।] "न किं न च 'योपयामसि' योपयामः^(१) अननुष्ठानेन [अन्यथानुष्ठानेन वा] मोहयामः [युप विमोहने (सु०प०)]। किन्तर्हि? "मन्त्रश्रुत्यं मन्त्रेण स्मार्यं श्रुतौ विधिवाक्य-प्रतिपाद्यं यद् युष्मद्द्विषयं कर्म^(४) तत् "चरामसि" आचरामः^(५) अनुतिष्ठामः ॥

"इनीमसि"-"मिनीमसि"-इति च पाठौ ॥ २ ॥ ६२

* 'वामदेवस्थार्षम्'-इति वि०-पाठः ।

[सवितुः साम ।

(१)--इह निखननार्थे द्रष्टव्यः ; युप-निखननमपि न कुर्मः. दृक्लोपश्चादि-हिंसा-मपि न कुर्मः इति वि० ।

(४)--अपाक्यम्'-इति वि० ।

(५)--प्राक्चि बध न कुर्मः. अपमेव कुर्म इत्यर्थः । उक्तञ्च--"अथनेष तु संसिद्धे दे

४ २ २ १ ५ ६ ६ २ ५ ५
 वीणा३ । स्तुहि । औ३हो३४इ । देवा३म् । सवोवा ।
 ४ ५
 तापूरोद्द्वाइ ॥ ३४ ॥ ६३

हे “बृहन्नाय”^(१) बृहदाख्यस्य सान्नी गातः ! “द्यमन्नामन्”^(२)
 दीमन्-गमन ! “आथर्वण”^(३) अथर्वन्ऋषेरपत्य ।^(४) ऋषिः स्वा-
 त्मानमेवामन्वयते । त्वं “दोषः”^(५) ऋत्विग्जमानापराधेन यः
 कश्चिद् दोषः “आगात्” आगच्छति तत्परिहारार्थं “सवि-
 तार”^(६) प्रेरकम् एतन्नामकं “देवं” “स्तुहि” । [यद्वा “दोषः”
 दूषयति नाशयति तमांसोति, दुनोति उपतपति रक्षांसोति वा
 दोषः, सः सविता “आगात्”, अतो हे “आथर्वण !” “बृहत्”
 स्तोत्रं “गाय” । तथा “गामन्” गायतीति गामा हे एवं विधं !
 स्वात्मन् ! “द्यमत्” दीमिमदन्यत् स्तोत्रम् उप गाय । शिष्टं^(७)
 पुनरादरार्थम् ॥ ३ ॥ ६३

ब्राह्मणो नाव संशयः । कुर्यादन्वयं वा कुर्यान्मन्त्रो ब्राह्मण उच्यते (सनु० ७७०)
 -इति-इति वि० ।

(१) —‘गाय उच्चारय’-इति वि० ।

(२) —‘द्यमन्तां स्वर-सौष्टव-शुक्लानां सान्नां गामन गातः’-इत्यर्थो वि० मध्यत ।

(३) —‘यवेति गंत्यर्थः’ यथा गन्ता, न यथा अथर्वन्त्युच्यते, तस्यायं कोना स्वभतः तेन
 स आथर्वणः, तस्य मन्त्राधनं च आथर्वणं । मम वामदेवस्य स्वभतः । इत्यर्थः
 इति वि० ।

(४) —‘अथर्वणोऽथनवन्मन्वयतिथरतिकर्षा तस्य प्रतिषेधः’ इत्यादि नै० ११, १८ ।

(५) ‘दोषा राविः, उ इति षट्प्रकाः’-इति वि० । षट्कारण्यं च संघ-
 चिच्छेद-‘दोषा, उ’-इति ।

(६) —‘सविता सर्वस्य प्रमविता’-इत्यादि नै० १० ७१ । ‘सवितृ देवत्वञ्च वृषत्’
 -इति वि०-ध्वनिः ।

(७) —‘शेषमर्द्धम्’ ।

अथ चतुर्थी ।

प्रस्कण ऋषिः ।

३ २ ३ १ २ २ २ क २ २ ३ २ ३ २
 एषोउषाअपूर्व्याव्युक्त्तिप्रियादिवः ।

३ १ २ ३ २
 स्तुषेवामश्विनावृत्त ॥ ४ ॥* ६४

४ २ २ १ २ २ २ १ २ २
 । एषोउषाः । आपूर्विया । व्युक्त्ति । होवाश्चाइ ।

१ २ २ २ २ २ २ २ २ १ ४
 प्रियादारश्चाइवाः३ः । स्तुषाश्चाइवामाः३ । श्विनोश्चाइवा ।

४ ४
 वृषूचोश्चाइ ॥ ३५ ॥

“एषः”^(१) एषैव अस्माभिः परिदृश्यमाना “प्रिया” सर्वेषां प्रीतिहेतुः “अपूर्व्या”^(२) पूर्वेषु मध्यरात्रादिकालेषु विद्यमाना न

६४ उत्तरार्चिकस्य ८, ३, ७, १—ऋग्वेदस्य १, ३, ३, २, १ ।

। उपस साम ।

(१) - 'एषा, उ, उषा' इति पदकारः । विवरणकारेण च तथैव व्याख्यानः
 “उकारः पादपूरणः” इति ।

(२) - 'यतः पूर्व' नालि मा अपूर्वा, अपूर्वा एव अपूर्व्या, स्वार्थिकलक्षितः, प्रथमे-
 त्वर्थः-इति वि० ।

*॥ इति ग्रामे गेये पञ्चमस्याङ्गः प्रपाठकः ॥

अथ पद्यमी ।

गोतम ऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २

इन्द्रोदधीचोअस्थभिर्वृत्राण्यप्रतिष्कृतः ।

३ १ २ ३ १ २ २ २

जघाननवतीर्नव ॥ ५ ॥ ६५

भवति किन्विदानीन्तना “उषा”^(१) उषो देवता “दिवः” द्युलोकस्य सकाशात् आगत्य “व्युच्छति” तमो वर्जयति^(२) । हे “अश्विनो” अश्विनौ !^(३) “वां” युवां ‘बृहत्’ प्रभूतं यथा भवति तथा “स्तुषे” स्तौमि ॥ ४ ॥ ६४

६५ उत्तरार्चिकस्य ३, १, ८, १—ऋग्वेदस्य १, ६, ७, ४ ।

(१)—‘उषाः, कस्मात्? उच्छतीति सत्या रात्रे रपरः कालस्य षष्ठी भवति’ इत्यादि नैगम-काण्डोद्यं नैरुक्तम् (०, १८) पटकन्तंऽवलम्बनीयम् । सः यण सन्ते तु ‘उषा, वष्टः कान्ति-कर्मणः, उच्छतेरितरा माश्रमिका, तस्या षष्ठी भवति’ इत्यादि देवत-काण्डोद्यं नैरुक्तम् (३ ५--६) प्रेक्ष्यम् ।

(४)—‘व्युच्छति, उच्छिविषामे, विवासयति—किम्? मासर्थ्यात् तमांमि, शक्नोति विवासयितुम् अतो विवामनेनाव उदितत्वं लक्ष्यते. उदितेत्यर्थः इति वि० ।

(५)—‘अथातोद्यं स्याना देवताः । नामासश्विनौ प्रथमागामिनौ भवतः अश्विनौ यद् व्यद्वाते सर्वं रमेनाभ्योश्चोतिषान्यः । अश्विनौ अश्विनौ विष्वोर्वाभे । तत्काव श्विनौ द्यावापृथिव्यावित्येकं ; होरावावित्येकं मर्धाचन्द्रसमावित्येकं राजानो पृथक्कतावित्येतिहासिकाः । तयोः कालः ऊदकद्वारात् प्रकाशभावस्यानुविष्टमनुत्तमो भागो हि मध्यमो ज्योतिर्भागश्चादित्यः । तयोश्च भवति’ इत्यादि नैरुक्तम् । ० ।

I ओम् । इन्द्रोदधीचोऽस्थभिरिया २ई३या । वृत्राण्य-

प्रतिष्कृतइया २ई३या । जघाननवतीर्नवइया २ । इ२ ।

या२३४ । औहीवा । ऊ२३४पा ॥ १ ॥

II इन्द्रोदधाइ । चोऽस्थ्या२३४भोः । वृत्राणिया ।

अत्र शाटायनिन इतिहास माचक्षते -- 'आद्यर्वणस्य दधीचो जीवतो दशनेन असुराः पराबभूवुः । अथ तस्मिन् स्वर्गते, असुरैः पूर्णां पृथिव्यभवत् । अथेन्द्रस्तैरसुरैः सह योद्धुं मशक्तुवंस्त सृषि मन्विच्छन्, स्वर्गं गत इति श्रुत्वाव । अथ पप्रच्छ तत्रत्यान्—इह किमस्य किञ्चित् परिशिष्टमङ्गमस्ति ? इति, तस्मात्प्रवोचन्—अस्येतदाश्वं शीर्षं, येन शिरसा अश्विभ्यां मधुविद्यां प्राब्रवीत्, तत् न विद्यः तद्यत्नाभवदिति ; पुनरिन्द्रोऽब्रवीत्—तदन्विच्छतेति । तदा अन्वेषिषुः । तच्छर्यणावत्यनुविद्या जङ्गः, (शर्यणावद्ध वै नाम कुरुक्षेत्रस्य जघनार्द्धं सरः स्यन्दते) । तस्य शिरसोऽस्थिभिरिन्द्रो ऽसुरान् जघानेति'(१) ॥

I, II त्वष्टुरातिथे हे ।

(१) --शिवरणकारकत्वं नमितिहासमन्यथाचष्टे । तथाहि--'कालवज्रा नाम अक्षुराः । रसुरैर्वाध्यमाना देवा ब्रह्माणसुपगम्योक्तवन्तः--भगवन् ' कालवज्रै रसुरैर्वाध्यामहे,

२११ ११२ २ २२२ १ २ ४ ५
 प्रतिष्कृतः । जघाना२३ना । वतीर्नवा । औ३होवा ।

४
 होपुइ । डा ॥ २ ॥ ६५

“अप्रतिष्कृतः” (२) परैरप्रतिशब्दितः प्रतिकूल-शब्द-रहितः
 “इन्द्रः” आथर्वणस्य “दधोचः” (१) एतत्सञ्ज्ञकस्य ऋषेः
 “अस्थभिः” पार्श्व-शिरः-सम्बन्धिभिरस्थिभिः “नवतीर्नव” नव-
 सङ्ख्याका नवतीः, दशोत्तरा अष्टशतसङ्ख्याकाः [८१० |
 [तथाहि—लोक-त्रय-वर्त्तिनो देवान् जेतुम् आदावासुरो माया
 त्रिधा सम्पद्यते, त्रिविधा सा अतीतानागत-वर्त्तमान काल-भेदेन
 तत्काल-वर्त्तिनो जेतुं पुनरपि प्रत्येकं त्रिगुणिता भवति, एवं नव
 सम्पद्यन्ते, पुनरपि उत्साहादि-शक्ति-त्रय-रूपेण (४) त्रैगुण्ये मति

तेषां मारणोपायं विधत्स्वेति । तच्छ्रुत्वा स तानुवाच दधोचिर्नाम ऋषिसमुपगम्य
 ब्रूत, स मारणोपायं विधास्यति । ते तच्छ्रुत्वा तथेत्यङ्गोक्त्यत दधोचमुपगम्य उक्तवक्त्र-
 भगवन् ! अस्मदीयान्यस्वाणि शक्रस्तेषां पुरोधो अपहरति, तानि रक्षस्व । ततः स
 ऋषिसानुवाच—मम मुखे प्रक्षिपध्वम् । तत इन्द्रादिभिर्देवैः स मरुद्गणैः तस्य मुखे
 प्रक्षिपन्ति । पुनः कालेन देवासुर-सङ्घासे पर्युपस्थिते एत्य देवा ऊचुः भगवन् !
 तान्यत्राणि प्रयच्छस्वास्माकम् । ततस्ते नोक्तम्—तानि मे ओर्णानि, न तानि पुन-
 प्राप्तुं शक्यानि । ततः प्रजापति-सुखा देवा ऊचुः—भगवन् ! प्राण-त्यागं कुरुष्वः इति
 श्रुत्वा पुनः कृतश्च तेन प्राण-त्यागः । तस्य दधोचः स्वभनेरस्थिभिर्गिन्द्रो वत्राणि जघान-
 इति ।

(२)—‘अप्रतिस्वलितः’-इति वि० ।

(३)—‘या मथवा मनुष्यिता दध्यङ् धियमग्नत’-इति (१,१७,२,१४) ऋग्वेदीय-
 मन्त्रार्थः परिद्रष्टव्यः ।

(४)—प्रभावोत्साहसन्तजाः शक्तयस्त्रिभिः ।

अथ षष्ठी ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

२३ ३१४ २४३ १२ २१९
इन्द्रेहिमत्स्यन्धसोविश्वेभिःसोमपर्वभिः ।

३१ २३ १४ २४
महा^५अभिष्टिरोजसा ॥ ६ ॥ ६६

५ ४ ४ २ १ २ २ १ २४
। इन्द्रेहिमाहाउ । त्सीश्चान्धाःसाः । वाइश्वेभिः

सप्तविंशतिः सम्पद्यते, पुनः सात्विकादि-गुण-त्रय-भेदेन त्रैगुण्ये सति एकोत्तरा अगोतिः सम्पद्यते, एवं चतुर्भिस्त्रिकैर्गुणिताया मायाया दगसु दिक्षु प्रत्येक मवस्थाने सति नव नवतयः सम्पद्यन्ते; एवं विधं मायारूपाणि] “वृत्राणि” (५) आवरकाणि असुर-जातानि “जघान” हतवान् ॥ ५ ॥ ६५

हे “इन्द्र!” “एहि” अस्मिन् कर्मणि आगच्छ, आगत्य च “विश्वेभिः” सर्वैः “सोमपर्वभिः” (१) सोमरसरूपैः “अन्धसः”

६६ ऋग्वेदस्य १, १, १७, १—यजुर्वेदस्य ३१, २५ ।

I पौषम् ।

(५) - नपुंसकलिङ्गमिदं व्यत्ययेन (३, १, २८)—वृत्रानिति ।

(१) —‘पर्वीणि’ अथययाः, सोमस्य पर्वीणि, तैः सोमपर्वभिः, तदर्धमभिपत्तैः सोम वषवैः इति वि० ।

अथ सप्तमी ।

वामदेव ऋषिः ।

१२ २२ ३ २ ३ २ ३ १ २
 आत्नइन्द्रवृत्रहन्साकमङ्ग* मागच्छि ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २
 महान्महीभिहृतिभिः ॥ ७ ॥ ६७

१ २ १ २ ३ ५ १ १ ४
 सोऽरुहाः । मापर्वारुः४भीः । महाः२३ । आरुभारु

५ २ २ २ १ २ ३ १ १ १ १
 ४ औहोवा । छिरोजसारुः४५ ॥ ३ ॥ ६६

अन्योभिः अत्रैः^(१) “मत्सि” माद्य हृष्टो भव, तत ऊर्ध्वम् “ओज
 सा” बलेन महान् भूत्वा “अभीष्टिः”^(२) शत्रूणांमभिभविता
 भवेति शेषः [अष्टाविंशति^(३)]-सङ्ख्याकेषु वल नामस ‘ओजः’
 ‘पाजः’-इति (नि०२,८) पठितम् ॥ ६ ॥ ६६

* ‘अर्धम्’-इति ऋग्वेद-पाठः ।

६७ ऋग्वेदस्य ३, ६, २७, १ --आरण्यगाने ४, ३ ।

(२) —“अथ इत्यत्र नाम”-इति ने० ५, १ ।

(३) —“आभिसन्त्येन यष्टयो वा”-इति वि० ।

(४) —‘वल-नामान्यनराण्यष्टाविंशतिः’-इति ने० ३, ८ ।

अथाष्टमी ।

वत्स ऋषिः ।

३ १ २ ३ २ ३ ३ १ २
 ओजस्तदस्यतिविषउभेयत्समवर्त्तयत् ।

३ १ २ ३ १ २
 इन्द्रश्चर्मवरोदसी ॥ ८ ॥ ६८

४ २ २ ४ ४ ४ ४ २ २ ४ ४ ४ २ १ २ १ ४
 । आतूश्ची । आतूश्ची । नइन्द्रवृत्रार२४हान् ।
 २ १ २ २ १ २ १ २ १ १
 अस्माकमर्द्धम् । आगार२ही । गाही२ । माही२न्मा
 २ १ ४ ४ ४
 हो२३ । भिहृ२३४वा । ताप्रइभोईचाइ ॥ ४ ॥ ६७

हे “वृत्रहन्!”^(१) वृत्राणां शत्रूणां हिंसक! इन्द्र! त्वं “नः”
 अस्मान्^(२) प्रति “तु”^(३) क्षिप्रम् आगच्छ, हे “इन्द्र!” “महान्”
 प्रभूतः त्वम् “महीभिः” महतीभिः “जतिभिः” रक्षाभिः सह
 “अस्माकम्” “अर्द्ध” समीपम् “आ गहि” आगच्छ ॥ ७ ॥ ६७

६८ उत्तराच्चिकस्य ८,१,१२,३ ।

। इन्द्रस्य माया ।

(१) ‘अथास्य कर्म –रसानुप्रदानं वृत्रवधो या च का च बलकतिरिन्द्रकसव तत्’
 इत्यादि नैरुक्तम् १,१.१० । ‘वृत्रवधो मेघ-वधः’ इति तद्भाष्यम् ।

(२) –‘अस्माकम्’ इति वि० ।

(३) –‘ऋषि तु, ‘तु’ इति दोषः श्रूयते । तद सूत्रम् –‘ऋषि तु-नु-घ-स-नु-तङ्-
 कु बोध्याणाम् (३,२.१२२) – इति ।

I हा। हाउवा३। ओजस्तदस्यतित्विषे२३४। हा।
 हाउवा। उभेयत्समवर्त्तया२३४८। हा। हाउवा३। इन्द्र-
 स्वर्मे२वरोदसी२३४५ ॥ ५ ॥ ६८

II ओजस्तदाप्स्यतित्विषाद्। उभेयत्समवर्त्तयादा१
 इन्द्रा२३। चार्मा२३४औहोवा। वरोदसी२३४५ ॥ ६ ॥ ६८

“अस्य” इन्द्रस्य “तत्” “ओजः” बलं “तित्विषे” दिदीपे
 [त्विष दीपो (दि०प०)] “यत्” येन ओजसा अयम् “इन्द्रः”
 “उभे” “रोदसी” व्यावापृथिव्या “चर्मव” (?) “समवर्त्तयत्”
 सम्यग् वर्त्तयति। यथा कश्चित् किञ्चित् चर्म कदाचिद्
 विस्तारयति कदाचित् सङ्कोचयति, एवं तदधीने अभृता-
 मित्यर्थः(?) ॥ ८ ॥ ६८

I, II इन्द्रस्य संवर्त्तस्य वा मांवर्त्त ।

(१) — “चर्म चरतेर्वाचुं भवतीति वा” इति नै० ७, ५ ।

(२) — “यथा कश्चित् चर्म वेष्टयति, तद्वदित्यर्थः” इति वि० ।

अथ नवमी ।

शुनःशेष* ऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अथमुतेसमतसिकपोतइवगर्भधिम् ।

३ १ २
वचस्तच्चिन्नओहसे ॥ ९ ॥ ६९

१ ४ ३ ४ २ ४ २ ५ १ २ २
। अयाऽधुम् । ताइसाइमानसाइ । कापोतइ ।

१ २ १ १ २ १ ५
वगर्भा१धी२म् । वाचा२स्ताच्चोर३त् । नओर३४वा ।

४ ५
हाधुसोइहाइ ॥ ७ ॥ ६९

हे इन्द्र ! “अथम् उ” अथमपि^(१) दृश्यमानः सोमः “ते”
त्वदर्थं सम्पादितः यं सोमं “समतसि” सम्यक् सातत्वेन
प्राप्नोषि । तत्र दृष्टान्तः—“कपोत इव” यथा कपोताख्यः पक्षी

* ‘शुनः शेष’ इति वि०-पाठः ।

६९ उत्तरार्द्धिकस्य ७,३,१५,१—ऋग्वेदस्य १,२,२८,४ ।

। आङ्गिरसस्य शौनःशेषम् च्यावनं वा ।

(१) इह माथण मते उ अणर्थः । विवरण मते नु प द परगाय ।

अथ दशमी ।

वातायन उल्ल ऋषिः ।

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
वातश्चावातुभेषज्शम्भुमयोभुनो हृदे ।

१ १ २
प्रनञ्चायूषिः* तारिषत् ॥ १० ॥ ७०

॥ इति चतुर्थ-दशति ॥

४२ ४ ४२ ४२ ४ ४ २ २ २ २
I वातश्चावातु । भापुइपजाम् ! शम्भुमयः । भुनो
७ ४२ २ १ २ २ २ १
हृदार३४इ । हाहोइ । प्रनञ्चायूषीञ्जा । रिपात् ।
४ ४ ४ ४
और३होवा । इडा ॥ ८ ॥ ७०

“गर्भधी” (१) गर्भधारिणीं कपोतो प्राप्नोति तद्वत्. “तन्निवृत्” (२)
तस्मादेव कारणात् “नः” (३) अस्मदीयं “वचः” “आहमे”
प्राप्नोषि ॥ ८ ॥ ६६

* ‘प्रणञ्चायषि’-इति ऋग्वेदीय पाठः ।

७० उत्तराश्विनस्य ८, २, ११, १—ऋग्वेदस्य ८, ८, ४४, १ ।

I प्रतीचीनेङ् काशीतम् ।

(१)—गर्भा धीयन्ते यस्यां सा गर्भधिः ताम् ।

(२)—‘तन्मम स्वमतं वचः’ इति. ‘चिदिति पाठपुत्रणः इति च वि० ।

(३)—‘बहुवचननिर्देशकवचनस्य स्थाने इष्टयम्’ इति वि० ।

“वातः”(१) वायुः(२) “नः” अस्माकं “हृदे” हृदयाय(३) “भेष-
जम्”(४) औषधम् [उदकं वा] “आ वातु” आ गमयतु, कीदृग्भू-
तम्? “शम्भु” रोग-शमनस्य भावयित्(५) “मयोभु” मयसः सुखस्य
च भावयित्(६) अपि च “नः” अस्माकम् “आयूषि” “प्रता-
रिषत्” प्रवर्द्धयतु(७) ॥ १० ॥ ७०

१ इति मायणाचार्य-विरचिते साधवौधे सामवेदार्थप्रकाशे कन्दो व्याख्यानं
द्वितीयाध्यायस्य सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

(१) —‘वातो वातीति सतः’-इत्यादि नै० द० १०,३४ ।

(२) —‘चन्द्ररिचस्थो देवः । तथाहि—‘वायुर्वेन्द्रोवान्तरिचस्थानः’ इति नै० दे०
७,५ । ‘अथानो मध्यस्थाना देवताः, तासां वायुः प्रथमागामी भवति’ इति नै० दै०
१०, १ ।

(३) —‘हृदयस्य’ इति वि० । एतन्नये ‘षष्ठार्थे चतुर्थी’ (२,९,६२) इति वचनादिच
चतुर्थी ।

(४) —‘पथ्यमित्यर्थः’-इति वि० भेषजं मिलुदकं नाम सूत्रचत्वारिंशत्सप्तमं पदम्
नि० १,१,१२ ।

(५) —‘शम्भुं सुखस्य भावयितुं, इदानीं सुखकरमित्यर्थः’ इति वि० ।

(६) —‘कालान्तरे सुखस्य भावयितुं, अथवा मयो बलं तस्य भावयितुं’ इति वि० ।
शमिति बल-नामसु (नि० १,६) ऊनविंशतितमं पदम्, मयइति तु त्रयोदशमिति
एकार्थयोरुभयोः कालभेदेन व्याख्यानं विवरण-सम्मतम् ।

(७) —‘वात आवातु भेषज्यानि शम्भु मयोभु च नो हृदयाय प्रवर्द्धयतु च न आयुः’
-इति नैरुक्तं व्याख्यानम् दै० १०, ३५ ।

अथाष्टमे खण्डे—

मैषा प्रथमा ।

कण्व ऋषिः ।

१४ २४ ३१२ ३ ४२ ३ १ २ = ४
 यश्चरन्तिप्रचेतमोवरूपोमित्रोअय मा ॥

३ १२ ३१२
 न किः* सदभ्यतेजनः ॥ १ ॥ ७१

४ ५ ४ ५ ४ १ ४ ४ २ १
 I यश्चरन्तिप्रचेतमाः । वरूपोमित्रोअर्या२३मा । न ।

२ १ ६ १ ४ ४ ५ ४
 काइःसार३दा । ह्रम्माये३ । भ्या३तार३४औहोवा ।

२ ५
 जा२३४नाः ॥ ६ ॥ ७१

“प्रचेतमः” (१) प्रकृष्टज्ञानयुक्ताः वरुणादयो देवाः “यं” यजमानं “रक्षन्ति” “स” यजमानः “न किं दर्भ्यतेः” केनापि न हिंस्यते ॥ १ ॥ ७१

* ‘नृचित्’-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

७१ ऋग्वेदस्य १, ३, २२, १ ।

I सौमित्रम् ।

(१)—‘प्रकृष्टज्ञानाः’—वरुणः मित्रः, अर्यमा नं इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

वत्स ऋषिः ।

= २३ ३ १२ ३२ ३१२२२२२

गव्योषुण्यथापुराश्चयोतरथया ।

५ २ ३ १ २

वरिवस्यामघोनाम् ॥ २ ॥ ७२

५४ २ ५४ ४ ५४ ४५ २ २ १ १ २ १

I । गव्योषुण्यथापुरा । अश्चयोतरथा । यावरिवस्या ।

२ १२ २ २ ५२ २ ३ ५
म । हो मार३ । होना३४ औहोवा । उर३४पा ॥ १० ॥

५ २ २ ५ २

II गव्योषुण्यथापुरा६ए । अश्चयो१त । रथा२ ।

१ २ १ १ २ १२ ३ ५२ २
या । वरिवा२स्या । मघो । मघो१नार३४ औहोवा ।

३१ १११

ईर३४पू ॥ ११ ॥ ७२

हे “इन्द्र” ! “गव्योषु” (१) गव्या उ सु (२) इति निपात-द्वय-

* ‘वरिवस्य मघामघ’-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

† ‘मघोनाम्’-इति वि० पाठः ।

७२ ऋग्वेदस्य ६, ४, २, ५ ।

I, II श्यावाश्वे ।

(१) — ‘सुअषः’ (८, १, १०७) इति लम् ।

(२) — ‘उ’ ‘सु’ द्वावपि पादपरणो-इति वि० । सायण-मते तु उ अण्यर्थं, सुष्टि-
त्यर्थेः वरिवस्येति क्रियाभ्यन्तश्च ।

समुदायस्य एकवद्भावेन निपातवद्भावात्^(१) प्रकृतिवद्भावा
 भावः^(४) “नः”^(५) अस्माकं गवामिच्छया अस्माकं गां दातुं “यथा
 पुरा” पूर्वम् अस्माकं सम्बन्धि-यागे गवादि-दानाय^(६) वरिव
 स्यसि तद्दद्यापि सुष्ठु “वरिवस्य”^(७) परिचर^(८) आगच्छेल्लश्वः ।
 न केवलं गविच्छया क्रिन्तु “अश्वया”^(९) अश्व-प्रदानेच्छया “उत”
 अपिच “रथया” रथेच्छया “महोनां”^(१०) धनानां । कर्मणि
 षष्ठी],^(११) महान्ति पूजाकराणि धनानि दानाय वरिवस्य परि
 चर देहीत्यर्थः ॥ २ ॥ ७२

(१)—समुदाय एवैक इति स्वीकारादिति भावः. यथा तथा चंत्वादि ।

(४)—निपात एकाजनाड (१.१.१३ -इति प्राप्तः एकाजलाभावान्न लन इत्यर्थे ।

(५)—‘नः’—द्वितीयाबहुवचनमिदं प्रथमाबहुवचनार्थं द्रष्टव्यम् । यथा त्वां भू, मर्दति
 वाक्-शेषः’-इति वि० ।

(६)—गोषु इच्छा, गया ; तस्मात् तृतीयैकवचन. तस्य ‘सुपां सन्, गति पर्वमवर्ण
 दीर्घः । गया, गव्यथा गविच्छयेत्यर्थः ।

(७)—श्वसि ‘वरिवस्या’-इति निपातस्य चंति (६.३.१३६) दीर्घ ।

(८)—वरिवस्यतिः परिचरणीयः. तस्मात् सन्वृत्तक वचनम्. तस्य स्थानं सुपा
 सुनुमिति आकारः, वरिवस्य ! परिचरणीयेत्यर्थः-इति वि० ।

(९)—अश्वशब्दात् “कन्दमि परेच्छायामपि क्वच् (३.१.८)” इति वचनात् श्वसि,
 “न क्वन्त्यस्यपुत्रस्य (३.४.३३)”-इति ईलदीर्घयोरभावे रूपम् ।

(१०)—‘सघं धनं हविर्लक्षणं तदथवा मलि ते मघवानः हविर्गन्तो यजमाना,
 नेषामित्यर्थः’-इति वि० ।

(११)—अत्यथेनेति (३.१.८४ बोध्यम् ।

अथ तृतीया ।

वक्ष ऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इमास्तइन्द्रपृश्नयोधृतन्दुहृत्आशिरम् ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २
एनामृतस्यपिष्युषोः ॥ ३ ॥ ७३

१ ३ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
I इमास्तइ । द्रपृश्नयोधृतन्दूश्चा । औचीश्चाश् ।
२ १ ३ ४ ३ २ ३ २ १ १
चाश्च । ताआरशाश्चइराम् । एनाश्चमृताश् । स्युषो
४ ४ ४
श्चश्च । प्युषुषोश्चाश् ॥ १२ ॥ ७३

हे “इन्द्र” ! “ते” त्वदीयाः “इमाः” “पृश्नयः”^(१) प्राष्ट
वर्णा^(२) गावः^(३) “घृतं” क्षरण-शीलम्^(४) “एनाम्” “आशि

७३ ऋग्वेदस्य ५, ८, १२, ४ ।

I शैखण्डिनम् ।

(१) -‘पृश्नयः कृतयः’ इति वि० ।

(२) - नाना वर्णा इत्यर्थः । उत्तरार्द्धिक द्वितीय प्रपाठक द्वितीयार्द्ध-पञ्चदश सूक्तीय
द्वितीयर्धे व्याख्याने माघणेनैवानेन स्पष्टाभिहितवान् ।

(३) - निघण्टौ तु ‘प्रक्षिः’ इति दिव आदित्यस्य च साधारणं नाम (नि० १, ४, १) ।
निरुक्तेऽपि तथैव । तथाचि—‘प्रक्षिरादित्यो भवति प्राकृत एव वर्ण इति नैरुक्ताः
मंस्युष्टारसामतस्युष्टा भास औतिषां मंस्युष्टा भासति; वाथ यौः मंस्युष्टा औतिभिः
पुष्पक्षिण्यः’ इति २, १८ ।

(४) - इतिभिनि निघण्टौ प्रथम द्वादशे उदक नामसु दशमम् ।

अथ चतुर्थौ ।

श्रुतकक्ष* ऋषिः ।

३ २ ३ १ २ ३ १ १ २ २

अयाधियाचगव्ययापुरूणामनपुरुष्ट ।

२ २ २ २ ३ १ २

यत्सोमसोमआभुवः ॥ ४ ॥ ७४

५ २ २ ५ २ २ २ २ ५

। अयाधियाचगव्याद्या । पुरूणां३ । मन्यूर३४४ ।

रम्”(५) आश्रयण-द्रव्यं पयः(६) “दुहते” दुहन्ति क्षारयन्ति ।
 कीदृश्यः पुत्रयः ? “ऋतस्य” सत्यस्य अविश्वस्य(७) इन्द्रस्य
 [यज्ञस्य वा(८)] “पियुषोः”(९) वर्धयित्राः ॥ ३ ॥ ७३

* ‘सुकक्ष’-इति वि० पाठः ।

७४ ऋग्वेदस्य ६,८,२४.२ ।

। वैतहव्यम् ।

(५) —“अपस्य धेयामानुचरानुचरिष्ठिष्ठे तित्याज्याताश्रितमाशोराशोभः (६,१.२६)
 इति शोञ् पाके इत्यस्य निद्रायां रूपम् । “आशिगाययणादाश्रपणादा” इति च
 नैरुक्तम् ६,८ ।

(६) —‘सोममियं यद् दधि.तत् क्षामिरम्’-इति वि० ।

(७) —‘निघण्टु, तृतीय-दशम-खण्डमिह मानम् ।

(८) —‘निघण्टु, प्रथम-द्वादश-खण्डमिह मानम् ।

(९) —‘द्वितीया प्रथमैकवचनार्थे’-इति वि० ।

२१ २ ५२ २२ ३ २ १ २ ५२ १२
 टूतौ । वा३२ । यशोमे३सोमत्रा । यारमोमे२सो ।

२१ ५ ४ ५
 मञ्चोर३४वा । भूप्वोद्हाइ ॥ १३ ॥ ७४

हे “पुरुषामन्”^(१) बहुविध-शक्र-वृत्रहादि नामोपेत^(२) ! [यद्वा बहु-स्तुतिमन् ! नमयति स्तुत्यं देवं यशं नयतीति नाम स्तोत्रम्] अत एव “पुरुष्टुत” बहुभिरभिष्टुतेन्द्र ! “सोमे सोमे” मदी-येषु स्रैषु सोमेषु त्वं “यद्” यदा^(३) “आभुवः”^(४) तेषां पानार्थं समन्ताद्भवः तदा वयं “अया” अनया^(५) ईदृश्या “गव्यया” गा आत्मन इच्छत्या^(६) “धिया”^(७) बुध्या युक्ता भवेम । त्वयि सोमं पिबति सति वयं गवाद्युक्ता भवेमेत्यर्थः ॥

“आभुवः”-“आभवः”-इति च पाठौ ॥ ४ ॥ ७४

(१) पुरुशब्दो बहुवचनः निषण्डु-तृतीय-प्रथम-खण्डे तृतीय इति दर्शनात् ‘पूर्वप्रदादिदिति (८, ४, ७) शलम् ।

(२) -पुरुषामन् । बहूनां शत्रूणां प्रहृीकर्तः ! इत्यर्थः । अथवा बहुवो यजमानाः प्रव्दोभूताः इति वि० ।

(३) -‘यत्’-पद्य्या अत्र लुक्, यस्मात्’-इति वि० ।

(४) -‘आभिसुख्येन भवसि’-इति वि० ।

(५) -‘अया’-अनया । ‘धिया’-धीरिति प्रज्ञानाम्, प्रज्ञया त्वां क्षुम इति वाक्यशेषः । अथवा धीरिति कर्मनाम, अनेन यागाख्येन कर्मणा ; त्वां यजामह इति वाक्यशेषः’-इति वि० ।

(६) -‘किमर्थं पुनः क्षुमः ? उच्यते—गव्यया गविष्यां’-इति वि० ।

(७) -‘धीरिति प्रज्ञा-नामसु सप्तमस्(नि०२९)कर्म-नामसु एकविंशतिसम्(नि०२, १) ।

अथ पद्यम् ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
पावकानः सरस्वतीवाजेभिर्वाजिनोवती ।

३ १ २ ३ १ २
यज्ञंवष्टु धियावसुः ॥ ५ ॥ ७५

५ २ २ ४ ५ २ १ २ १ २ २ ४
। पावकानईया । सरास्वाशती २ । वाजेभिर्वा । जि-

१ २ १ १ ३ ५ २ २ २ १ २
नाइवाशती २ । यज्ञारम् । वारष्टूर३४ औहोवा । धिया-

३ १ १ १ १
वत्स२३४पुः ॥ १४ ॥ ७५

“सरस्वती” (१) देवी “वाजेभिः” हविर्भक्तगणैः अत्रैर्निर्मित्त
भूतैः [यदा यजमानेभ्यो दातव्ये रत्रे निर्मित्तभूतैः] “नः”
अस्मदीयं “यज्ञं” “वष्टु” कामयताम् । कामयित्वा च निर्वहत्वि-
त्यर्थः । तथा चैतरेयारण्यकाण्डे श्रुत्यैव व्याख्यातम् ‘यज्ञं वदति

७५ ऋग्वेदस्य १, १, ६, ३ ।

I भारद्वाजम् ।

(१) —‘सरस्वती’-इति निघाण्टु-प्रथमस्य त्रयोदशे नदी नामस्य ष्कारादेशे वाङ्नामस्य
च दृश्यते । इह च नैषङ्गम् —‘सरस्वती त्वेतस्य नदीवत् देवताय च निगमा भवन्ति
(२, २१)-इत्यादि, ‘सरस्वती माध्यमिका वाक्’ इति वि० । ‘वागर्थेषु विधीयते, तस्मान्
माध्यमिका वाचं मन्यन्ते’-इति नैषङ्गं (११, २०) मानम् ।

अथ षष्ठी ।

वामदेव ऋषिः ।

२ ३ १२ २२ ३ २३ ३ १ २

कइमन्नाङ्गपीष्ठाइन्द्रसोमस्यतर्पयात् ।

२ ३ २ ३ १ २

सनोवह्न्याभरात् ॥ ६ ॥ ७६

यदाङ्, यज्ञं वह्नित्विव तदाहेति] कीदृशी सरस्वती ?
 “पावका”(२) शोधयित्री “वाजिनीवती” अस्रवत्-क्रियावती
 “धिया वसुः” कर्म प्राप्य-धन निमित्त-भूता [वाग्देवतायास्तथा-
 विध-धन-निमित्तत्वमैतरेयारण्यकाण्डे श्रुत्या व्याख्यातम्—‘यज्ञं
 वष्टु धियावसुरिति वाग्वै धियावसुरिति] । ‘श्येनः, ‘सोमः’-
 इत्यादिषु पञ्चविंशति-संख्याकेषु देवता-विशेष-वाचिषु पदेषु
 ‘सरमा, ‘सरस्वती’-इति पठितम्^(१) ॥ एतामृचं यास्क एजं
 व्याचष्ट (ने० ११, २६)—‘पावकानः सरस्वती यज्ञं वष्टु धियावसुः
 कर्मवसुरिति ॥ ५ ॥ ७५

(१)—‘पावकादीनां इन्द्रमि १, २, ६२’ इति वचनादिह इत्वाभावः ।

(२)—निघण्टौ दैवतकाण्डे चतुर्थसप्तमोऽङ्कः श्येन इत्यादीनि षट्त्रिंशदपदानि
 पठितानि, तत्र सरस्वती सप्तदश सरस्वतीत षाडशम । तानि च पदानि अन्तरिक्षस्थ
 देवता-वाचकानि, तथाहि नैरुक्तम्—अथातो मध्यस्थाना देवताः इत्यादि—‘सुचा
 मरुद्भिः मरुतोदधे’ इत्यन्तम् (१०, १ - ११, ५०) ।

१३४ १ २ ३ १ २

एदंबर्हिःमदोमम् ॥ ७ ॥ ७७

५२४

२ १ २

१ २

I आयाह्विह् । घुमाचा१इते २ । घुमाचा१इते २ ।

१ २ १ २ १ २
 आइन्द्रसोमम् । पिवाइमम् । पिवाचा१इमा२म् ।

३४ २ १ ० १४ २ १
 षदम्बर्हिः । सदोमा२३मा३४३ । ओ२३४पूइडा ॥ १६ ॥ ७७

हे “इन्द्र” ! त्वम् “आयाह्वि” आगच्छ, वयं “ते” त्वदर्थं
 “सुषुमा ह्वि”(१) सोममभिषुतवन्तः खलु, तम् “इमम्” अभिषुतं
 “सोमं” त्वं “पिब,” तदर्थं “मम” मदोयम् “इदम्” “बर्हिः”(२)
 वेद्यामास्तोर्णं दर्भम् “आ(३) सदः” आसीद अभि निषीद ॥ ७॥७७

७७ उत्तरार्चिकस्य १.२.६.१---ऋग्वेदस्य ६.१.२२.१ ।

I सौभरम् ।

(१)---‘सुषुमा’-इति षुओरूपं हान्दमस अभिषुणस इत्यर्थः । हि शब्दां हेतोः
 यस्मान् षुणसः तस्मादागच्छति वि० मन्त्रतोः ।

(२)---‘इदं बर्हिः’ इ अथ्येते मन्त्रस्य कवचनान् द्रष्टव्यं । अस्मिन् बर्हिषि ।
 क पुनर्थत् बर्हिः । उच्यते ‘मदः’ इत्यपि मन्त्रस्य कवचनान् । इत्यस्य सदोमसस्य
 भूते वेद्याख्यं स्थाने इत्यर्थः इति वि० ।

(३) -विबर्ह-वय आ इत्यसं सुषुमेत्यनेनमन्त्रधत्ते

अथाष्टमी ।

वारुणिः सत्यधृति ऋषिः ।

१ ० ३ १८ २८ ३२ ३१ ३ ० २
महित्रीणामवरस्तु*द्युत्तमित्रस्यार्यम्णः ।

० २३ १ ०

दुराधषवरूणस्य ॥ ८ ॥ ७८

३ ३ ३ ५ १ १ ३ २ ३
I महित्रीणामवरस्तु^३द्युत्तमित्रस्यार्यम्णः^३ ।
४ इत्रा । स्यार्यम्णः^१ । दुराधा^३रू^३षाम् । वरौची^५रू^५षाम् ।
वा । णापुस्यो^५द्वाइ ॥ १७ ॥

५ २ २ ५ २ १ २ २ २ २ २
II महित्रीणामवरस्तु^५द्युत्तमित्रस्यार्यम्णः^५ । दुरा-
धा^०रू^१षाम् । वरौची^१रू^१षाम् । इन्द्रा^१रू^१षाम् । णापु^१स्यो^१रू^१षाम् ।
३ ५ २ २ २ २ १ ० १ ३ १ १ १ १
यारू^३षाम्^५ओची^५वा । चाओवा । ओवा^१रू^१षाम्^१ ॥ १८ ॥ ७८

* 'अवोऽस्तु' इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

७८ ऋग्वेदस्य ८, ८, ४४, १—यजुर्वेदस्य ३, २१—

आरण्यगानस्य ३, २, १, २ ।

I, II इमे द्वे पाठौहे ।

अथ नवमो ।

वत्स ऋषिः ।

१ २

० १ २

त्वावतःपुरूवसोवयमिन्द्रप्रणेतः ।

१४ २ ५ २ २२ २५ २
। त्वावतो३ । चौ३चौ३१इ । पुरूवसो३ । चौ३चौ-

२१ २ २५ २ २२ २५
३१इ । वयमिन्द्रा३ । चौ३चौ३१इ । प्रणेता३ः । चौ३-

“त्रीणां”* त्रयाणां “मित्रस्य” “अर्यम्णः” “वरुणस्य” च
“द्युञ्च” दीप्तम्^(१) अतएव “दुराधर्मम्” अन्यैर्धर्मितुं वाधितु
मशक्यं “महि” महत् “अवर्” अवः रक्षणम् अस्माकम् “अस्तु”
[अवस् इत्यत्र अवः शब्दस्य विसर्जनीयस्य रेफादेशश्चान्दसः ।

“अवर्”-“अवः”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥ ७८

हे “पुरूवसां” बहुधन ! इन्द्र ! “प्रणेतः” कर्मणां पारं
प्रकर्षेण नेतः^(२) ! “इन्द्र” ! “त्वत्सदृशस्य [इन्द्रसमानस्यान्यस्या-

* ‘दृणाम्’ इति वि० पाठः ।

I साकमश्वं धुरां साम वा ।

(१) ‘द्यु’ इति अक्षरं नाम निघण्टु-प्रथम-नवमे द्वितीयलोके दर्शनात् । द्यु-शब्दो
दीप्तिवचनश्च ‘द्योतत इति सतः’ इति नैबन्त-वचनात् (१,६) । ‘च्चि’ निवास-गत्योः ।
तस्मिन् यत् चिद्यति तत् द्युञ्चम् । सुतरामागतं दीप्तिमिति ।

(२) -- ‘प्रणेतः’ अथवा प्रकर्षेण नेतः शब्दं साम्-इति वि० ।

अथ नवमं खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

प्रगाथ ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
उत्वामदन्तु सोमाः* कृणुष्वराधो अद्रिवः ।

१ २ ३ ४ ५

अवब्रह्मदिषोजहि ॥ १ ॥ ८०

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
। उत्वामन्दन्तु सोहोमाः । कृणौहो । ध्वरौहो ।

२३ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
धा अद्रिवाः । अ । वन्नारइह्या । दिषारः । हारइह ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
औइहोइश्येइ । जारहारइइऔहोवा । एइ । ययूर-

१ २ ३

इइयुः ॥ २० ॥ ८०

हे इन्द्र ! “त्वा” त्वाम् “सोमाः” “उत्” (१) उत्कृष्टं “मदन्तु”

* ‘स्तोमाः’ इति ऋग्वेदीयः पाठः, उत्तरार्चिक-व्याख्यायां
सायणाचार्य-धृत-पाठश्च ।

८० उत्तरार्चिकस्य ६, १, ३, १—ऋग्वेदस्य ६, ४, ४३, १ ।

I यामम् ।

(१)—‘उदिति पादपूर्वक’ इति वि० । इह निगमम् “प्रसुप्तपोदः पादपूर्वके
(८.१.६)” इति पाणिनि सूत्रम् ।

^{४ ५} २ ^{२ ३ ४ ५} २ ४
 । सादा । वइन्द्राः । चर्कषादा । उपोनुसाः ।
^१ २ १ ३ २ १ २ ३ ४ ३ २ ४
 सापर्यन्यनदेवाः २३ । वृताः ३४३ । शूः ३४३ । राः ३आपु
 यिन्द्राः ६५६ ॥ २२ ॥ ८२

हे ऋत्विग्यजमानाः (१) ! "इन्द्रः" "सदा" सर्वदा "वः"
 येषाम् "आ चर्कषत्" यज्ञानुष्ठानार्थम् आहूषत् कर्त्तुमिच्छति ।
 किं कुर्वन् ? "उपान्" येषां समीप एव "समपर्ययन्" पुनः पुनः
 भृशं वा सपर्यां कुर्वन् [हविर्भोक्तुं मामाह्वयध्वमिति प्रार्थयमान
 इत्यर्थः] अतएव श्रुत्यन्तरे देवानां यजमान-प्रदत्त हवि-रूपजी-
 यित्वं श्रूयते-इतो दानाहि देवा उपजीवन्तीति] अतः अस्मत्सप-
 र्यां कर्त्तृत्वात् "इन्द्रः देवः" "नः" "शूः" यजमानानां बाधक
 इत्यर्थः (१) ॥ ३ ॥ ८२

। वैरूपम् ।

(१) — 'आह्वीयं पवपौवसाह' इति वि० ।

(२) — 'सदा' सर्वदा. 'वः' युष्माकम्. 'इन्द्रः' 'चर्कषत्' अत्यर्थं करोतु पुनः पुनश्च
 करोतु बलं पुष्टिं धनं चिरञ्च दीर्घञ् जीवितम् । 'आ' 'उप', 'उ', 'व' चत्वारो-
 ऽप्येते षट् प्रकाः । 'स' शब्दो यच्छब्दसन्तरेण न निगदाक्षितां प्रतिपद्यते
 अतः चोऽर्थो-सन्तरेण यच्छब्दोऽप्याहर्तव्यः । य चक्षसादुत्सृज्यः स कर्त्तुं बलपुष्टा-
 दीन् करोति । उच्यते — 'सपर्थेन' सपर्ययतिः परिचरत्कर्त्तव्यं 'नशब्द उपरिहादुप-
 सार्थात् यथा कश्चित् परिचरन् प्रीतिमुत्पादयति तद्वत् प्रीतिमुत्पाद-

अथ चतुर्थी ।

श्रुतकञ्च ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ १ २

आत्वाविशन्विन्दवःसमुद्रमिवसिन्धवः ।

२३ ३ १ २

नत्वामिन्द्रातिरिच्यते ॥ ४ ॥ ८३

५ ४ ४ ५ २ १ २ १ ० १
। आत्वाविशन्विन्दाद्वाः । समुद्रमिवसिन्धवः । स-

१ ० १ २ १ ४ ४ २ ४ २
मुद्रमि । वसिन्धा२३वाः । नत्वामिन्द्रातिरिच्यते । न

१८ २ १ २ १
त्वामा२३यिन्द्रा । तिरिच्या२३ता३४३यि । ओ२३४पुई ।

५
डा ॥ २३ ॥ ८३

हे इन्द्र ! 'इन्दवः' स्रवन्तः अस्माभिर्दीयमानाः सीमाः^(१)

८३ उत्तरार्द्धिकास्य ८, २, २, १ -- ऋग्वेदस्य ६, ६, १८, २ --

ऊहगानेऽपि १४, २ -- १८ -- १ साम ।

। आसितं सिन्धुषाम वा ।

यनीत्यर्थः । 'देवः' दानादि गुण-युक्तः, 'वतः' अभ्यर्धितः, 'शरः' विक्रान्तः, 'इन्द्रः'
ईश्वर इत्यर्थः इति वि० ।

(१)—इन्द्र इति निषण्ठी उद्क नामधु १, १९। यज्ञ नामधु १, १७ च दृश्यते ।

अथ पद्यमी ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

० २३ १ २०४१ ४९३१ २ १४ १
इन्द्रमिन्द्राथिनोवृद्धिन्द्रमर्केभिरर्किणः ।

३ १ २

इन्द्रवाणीरनूपत ॥ ५ ॥ ८४

५ ३ २४ ३ ५४ ५ २ ३ २ १ २
। इन्द्रमिद्गाथिनोवृद्धात् । इन्द्रामर्कोइ । भिर-

“त्वा” त्वाम् “आविशन्तु” । तत्र दृष्टान्तः “ममुद्रम् इव मि-
श्ववः” स्यन्दनगोला नद्यो(१) यथा समुद्रं जलाशयं सर्वतः प्रवि-
शन्ति तद्वत् । यत एवं तस्मात् हे “इन्द्र” ! त्वां कश्चिदपि देवः
धनेन बलेन वा “न अतिरिच्यते” नातिरिक्तोऽस्ति । सामर्थ्यवान्
त्वत्तोधिको नास्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥ ८३

८४ उत्तरार्चिकस्य २,१,८,१—ऋग्वेदस्य १,१,१३,१—

आरण्यगानेऽपि ३,११ ।

। यमस्य इन्द्रस्य वा अर्कः ।

नैबन्धे देवत-कार्ष्णे पि व्याख्यातः, तथाहि ‘इन्द्रु र्निम्बेननेर्वा’ इत्यादि, ‘इतीमानि
सप्तविंशति-देवता-नामधेयान्यवुक्त्वात्मानि । मूक्तभाञ्जि हविर्भाञ्जि । तेषां मेतान्य
हविर्भाञ्जि वेनोऽसुमीति क्वं तद्वन्दुः’ इत्यन्तम् १०,४२ । इह न उदकवत् मरणं शौक-
मोमो मृच्छते ।

(१) -‘सिन्धवः’ इति निघण्टो नदी-नामसु एकविंशतिसप्त पद्यम् १,१३ ।

१ किंणाः । १ इन्द्रवाणो३ । २ चारुवायि । ३ अनूपसता ।

४ चोपुयि । डा ॥ २४ ॥ ८४

“गाथिनः”^(१) गीयमान-साम-युक्ता उक्तातारः “इन्द्रम् इत्” इन्द्रमेव “वृहत्” वृहता ‘त्वामिद्विहवामहे’-इत्यस्या मृच्युत्यन्नेन वृहन्नामकेन साम्ना^(२) “अनूपत” स्तुवन्ति । “अर्किणः” अर्चन-हेतु-मन्त्रीपेता हीतारः “अर्केभिः” उक्थरूपै मन्त्रै रनूपत । ये त्ववशिष्टा अध्वर्यवः ते “वाणीः” वाग्भि र्यजूरूपाभि “इन्द्रम्” अनूपत । अर्क-शब्दस्य मन्त्र-परत्वं याष्केनोक्तम्^(५,४) ‘अर्को मन्त्रो भवति यदनेनार्चन्तीति^(१) ॥ ५ ॥ ८४

(१)—गाथाइति वाङ्मनामसु दृश्यते नि०१,११ । ‘गाथानि सामानि’-इति वि० ।

(२)—इन्द्रवाणि कस्यास्य तृतीय-प्रथम पक्षस्य द्वितीया ‘त्वामिद्विहवामहे’-इति । अस्यामुत्पन्नानि एकादश सामानि । तत्र गेयमानस्य चतुर्थ-प्रथमे त्रुते द्वे (२८—२९) चारुवाणस्य पक्षमे एकम् (२०), द्वितीये एकम् (२२)—ऊहमानस्य द्वाविंशतितमे चोदश सप्तदशचेति—ऊहमानस्य प्रथमे पक्षमम्, तृतीये षष्ठम्, तृतीये द्वितीये पृथगम्, पक्षमे पौडुमं सप्तदशचेति सङ्ख्यानवा पक्ष । तत्र चारुवाण-मानस्य प्रथमा-ध्यायोद्यमेव वृहदिति अपदिश्यते । मानसमार्थेयके प्राच्याणम् ।

(३)—“अर्को देवो भवति यदनेनार्चन्ति । अर्को मन्त्रो भवति यदनेनार्चन्ति । अर्कमङ्गलं भवत्यर्चति भतानि । अर्को वृषो भवति सप्तः कन्दुकिष्वा”-इति मै०५,४ ।

अथ षष्ठी ।

श्रुतकक्ष* ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ ४ २ ३ २ ३ २
 इन्द्रइषेददातुनऋभुक्ष्णमृभूरयिम् ।
 ३ १ २ ३ १ २
 वाजीददातुवाजिमम् ॥ ६ ॥ ८५

४ ५ ४ ४ ५ ४ ४ २ १
 I इन्द्रइषेददातुनः । ओहायि । ऋभु । क्ष्णा-
 ३ २ ३ ५ २ २ २ ३ २ २ २ २ २
 र्भम् । ऋभुरार३४याम् । वाजीददातुवा३ । वाजी-
 २ २ १ ५ ४ ५
 ददा । तुवोर३४वा । जापुयिनोईहायि ॥ २५ ॥

५ ४ ४ ४ ५ २ १ २
 II इन्द्रइषेददातुनाईष । ऋभुक्ष्णमृ । भूर१२३म् ।
 २ १ २ ४ ५ ४ ४
 रपो३४३म् । वार३जा । ददार३उ२३ । तुवोवा । जा
 ५
 पुयिनोईहायि ॥ २६ ॥ ८५

* 'सुकक्ष'-इति वि०-पाठः ।

८५ ऋग्वेदस्य ६, ६, २७, ४- जहगानस्य ५, २, २५ २६ ।

I, II सोमिवे ।

“इन्द्रः” एवमस्माभिः सुतः इष्टः सन् “ऋभुञ्जणम्”^(४)
 [“वाषपूर्वस्य(६,४,८ पा०) इति दीर्घाभावः] यागादि-कर्म-कर-
 णेन महान्तम् [सर्वेषां भ्रातृणां श्रेष्ठं सौधन्वनं वा(६) । अथवा
 तृतीय-सवने प्रजापति-सवित्रोर्मध्ये सोमपानेन महान्तं रयिं^(९)
 दातारं^(१)] “ऋभुम्”^(२) [सोम-पानेन मर्त्यं च विहाय देवत्वं
 प्राप्तं तादृगम्^(४)] एतन्नामकं देवं “नः” अस्मभ्यम् “इषे”^(८)

(४) -‘ऋभुञ्जा-’ इति महद्नामसु दशमस्य नि०३,३ ।

(६) “ऋभुर्विभ्रुवाजइति सुधन्वन आङ्गिरमस्य वयः पुत्राः बभूवुः । तेषां प्रथमो
 जमाभ्यां बह्ववन्निगमा भवन्ति, न मध्यमनः-इति नै०११,१६ ।

(७) ऋभुरिति मेधावि-नामसु अष्टमं पदम् नि०३,१४ । देवतकाण्डेऽपि निघण्टो
 च्छान्दरिचस्थानदेवतास्त्रकारे श्येनादिषु दशमस्य पदम्, तत्र बह्ववचनान्तम् । तत्र चालि
 नैरुक्तम्—“ऋभवउरुभान्कोति वर्त्तेन भान्कोति यर्भेन भवन्कोति वा”-इत्यादि—“तदे-
 तदृभोश्च बह्ववचनेन चममस्य च मन्ववेन बह्वनि दशतथौषु मूज्ञानि भवन्ति”—
 इत्यपि “आदित्य रश्मयोऽप्यभवउच्यन्ते”-इति च ११,१६ ।

(९) -‘पच लक्षणं धनम्’ इति वि० । “रयिरिति धन-नाम, रातेर्दान-कर्त्तव्यः”-
 इति नै ४,१७ ।

(१) -एष्वर्वाशौ वि०-सम्पत्तः ।

(२) -‘ऋभुस्य संधाविनस्य’ इति रयिमित्यस्य विशेषणञ्च वि० ।

(४) -तदिदृशमानस्यै दीयो मन्तोऽयम्—“विष्टो शमी तर्गित्वेन वाघतो मर्त्तसः
 सन्तो अस्ततत्वमानशः । सौधन्वना ऋभवः स्वरुचस्यः संवरमरे समपृथ्वा धीतिभिः ।
 (१,१०,४,५) इति । यास्के नेथमेव व्याख्याता ‘कृत्वा कर्मणि छिप्रत्वेन वोढारो मेधा-
 विनो वा मर्त्तसः सन्तो ऽस्ततत्वमानशरे सौधन्वना ऋभवः मूरुस्थाना वा मूरुपृजा
 वा संवरसरे समपृथ्वा धीतिभिः कर्मभिः’ इति ।

(८) -‘चतुर्थ्येक वचनं द्वितीयार्थे इष्टव्यम् इषमन्तम्’-इति वि० ।

अथ मन्त्रमी ।

गृह्यमद ऋषिः^(१) ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

इन्द्रोऽङ्गमहङ्गयमभोषदपचुच्यवत् ।

२३ २ १४ २४

सहिस्थिराविचर्षणिः ॥ ७ ॥ ८६

अत्रार्थं^(१) “ददात्” प्रयच्छतु । तथा “वाजी” वलवान्^(२)
इन्द्रः “वाजिन” वनवन्त^(३) | वाज-नामानं^(४) कनीयांसं वा
आतरं सौधन्वनम्] अस्माकमत्रलाभाय ददात् ॥ ६ ॥ ८५

“इन्द्रः” “महत्” अधिकम् “भयं” साध्वसं | भय कारणं

८६ ऋग्विदस्य २, ८, ८, ७ ।

(१) दशमित्यन्न नामसु चतुष्टयम नि०२, ७ ।

(२) —‘वाजी वेजवान्’ इति वि० । वाजी इति निघण्टौ अथ नामसु चतुष्टयम्^१,
१४ । “अपि स वाजी वेजनवान् संपणमन् तूर्णमभनन्, चानम दात तव नैरुक्तम
२, २८ ।

(३) —‘वाजिनसश्चसति’ वि० । वाजदत्यदन्तोऽन्ननामसु । (नि०२, ७) गङ्गाम
नामसु च (नि०२, १७) दृश्यते । वाजिन इति नाम्नोऽथनामसु । (नि०२, १४) —
देगवत्सु (नि०२, २८) बृहती । वाजिन इति नोपधोऽदन्तः दृश्य देवनामानसु च
उपान्त्यसु पदम, तत्र च नैरुक्तम्—‘वाजिन’ इत्यादि ‘देवाश्वा इति वा’ इत्यन्तम
१२, ४४ ।

(४) —अस्मिन् पक्षे वाजइति नाम विद्यते; स्येति विग्रहः परं नाथ कश्चित्तमसः ।

(५) —‘गृह्यमदोऽङ्गमहङ्गयमभोषदपचुच्यवत्’ इति वि० ।

अथाष्टमी ।

भरद्वाज ऋषिः* ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

इमाउत्वासुतेसुतेनक्षन्तेगिर्वणोगिरः ।

१ २ ३ २ ३ १ २

गावोवत्सन्नधेनवः ॥ ८ ॥ ८७

१ ५ ८ २ १ २ १ २ २ १
 I इन्द्रोअङ्गा । मद्दङ्गा२श्याम् । अभीषद् । पच्-
 २ २ २ २ २ ४ ५ ४
 च्या२श्वा३शुत् । सद्वा३श्विस्थिरा३ः । विचोवा । षाप्-
 ५
 णोद्द्वयि ॥ २७ ॥ ८६

वा] “अङ्ग” क्षिप्रम् “अभीषत्” अभिभवति, (१) “अपचुच्युवत्”
 अपश्चावयति च [यहा अभीषद् अभिभवद् भय-कारणम् अपश्चा-
 वयेत्] “हि” यस्मात् कारणात् “स स्थिरः” केनापि चालयितु-
 मशक्यः “विचर्षणिः” (२) विश्वस्य द्रष्टा ॥ ७ ॥ ८६

* ‘संयोरार्षम्’-इति वि० ।

I इन्द्रस्य अभयङ्करम् ।

(२)—‘आभिमन्त्रेण सोदत्, पथं उपस्थितम्’-इति वि० ।

(१)—रतम् पदं चिन्वादिवादिभ्यस्तु पञ्चमिर्कर्मणु षष्ठमि० २, ११ ।

अथ मन्त्रो ।

भरद्वाज ऋषिः ।

२ ३ २ ३ २ २ ३ २ ३ २ २ ३ १ २
 इन्द्रानुपूषणावयुः सख्यायस्वस्तये ।
 ३ २ ३ १ २
 ऊवेमवाजमातये ॥ ६ ॥ ८८

५ २ ३ १ २
 । इमाउत्वा । सुतायिसुतायि । नक्षन्ताभ्रियगी
 ५ २ २ १ २ २ २ १
 ३४ । वनः । गाश्रियराः । गावोवाश्त्माश्म् । नधी
 ५ ५ ५
 २३४वा । नाप्रवोद्हायि ॥ २८ ॥ ८७

हे “गिर्वणः” गीर्भिवननीयेन्द्र । “सुतेसुते” सामे ऽभिषते
 सति “इमाः” अम्नदीयाः “गिरः” स्तुतयः “त्वा” त्वां “नक्ष-
 न्ते”^(१) व्याप्रुवन्ति । “धेनवः”^(२) द्रीग्ध्रुः “गावः न” गाव-
 डव, वत्सं यश्चा श्रोत्रं^(३) व्याप्रुवन्ति तद्वत्^(४) ॥ ८ ॥ ८७

८८ ऋग्वेदस्य ४, ८, २३, १ ।

। त्वाष्ट्रीसाम ।

- (१) ‘नक्षन्ति’-इति ‘ननक्ष’ इति वा व्याप्रिकर्मसु द्वितीय पदभागे २० ८८ ।
 (२) -‘असिद्ध प्रयत्नाः’ इति वि० ।
 (३) - विवरणं सन्ते स्तं शंशं दृष्टान्तं गावोर्नति ।
 (४) - अस्यासिद्धि ‘उ’ इति पदपरणे सायणसम्प्रतिषेधः ।

षय दशमी ।

वामदेव ऋषिः ।

१ २ ३ १२ २३ १ २२
नकिइन्द्र*त्वदुत्तरं†नज्यायोः‡अस्तिवृत्रहन् ।

२ ३ २३ ३ २
नक्येव** यथात्वम् ॥ १० ॥ ८६

॥ इति प्रथमा-दशति ॥

५ ५ ७ २ १२ २५
। न। क्येनाकी । आयिन्द्रत्वदुत्तराम् । नज्यायोर ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
अस्तारुधिवृ । ऊ३ऊम् । तारु३हान् । नक्ये ।

१ २ ३ ४ ५
वंयार३था । ऊ३ऊ३३म् । त३३३३३३३३ ॥३०॥ ८६

हे “वृत्रहन्” वृत्रस्य नागक ! “इन्द्र” ! इन्द्रलोकोऽपीति

* “नकिरिन्द्र”-इति, † “रो”-इति, ‡ “ज्याया”-इति,

** “नकिरेवम्”-इति च ऋग्वेदीयपाठः ।

८६ ऋग्वेदस्य ३, ६, १६, १ ।

I इन्द्राण्याः साम ।

शेषः “त्वत्” त्वत्तः “उत्तरः” उत्कृष्टतरः “नकि^(१) अस्ति” न भवति त्वत्तो “ज्यायान्” प्रशस्ततर^(२) एकोऽपि नास्ति । हे इन्द्र ! “त्वं” लोके “यथा”^(३) प्रसिद्धो भवसि तथाविध एकोऽपि “नकिरेवास्ति” नैव भवति (कश्चिदपि लोके इन्द्रसदृशो नास्तीत्यर्थः ॥ १० ॥ ८९

इति साधनाचार्य-विरचिते साधवोद्ये सामवेदार्थप्रकाशे इन्द्रोव्याख्यानम्

द्वितीयोऽध्यायस्य नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

अथ दृगमे खण्डे

मैषा प्रथमा ।

त्रिगोक* ऋषिः ।

३ १ २ ३ ४ २ ३ १ ४ २ २ २ १ २

तरणिं वीजनानान्द्रदं वाजस्यगोमतः ।

* ‘विरूपस्यार्धम्’-इति वि० ।

(१)—‘न किं-इति चि कमित्यादिषु पठितम् नि० १,१२ । तत्र च नैरुक्तम्—
“नवोत्तराणि पदानि सर्वपदसमाख्यानाथ”-इति । नि० १,१३ ।

(२)—‘उत्कृष्टतरो वा’-इति वि० ।

(३)—‘यथेति कर्मापमा’-इति नि० ३,१५ । तथाच ‘न कश्चित् एवं सर्वोपकार प्रदत्तः’-इति विवरणकद्वयव्याख्यानं साधुतरं मन्यते ।

३ ३ ३ १ २

समानमुप्रशंसिषम् ॥ १ ॥ ९०

५ ४ २ २ १ २ २ २
I तरणिंवाः । जनार३नाम् । त्रदंवाजा३हा३ ।

१ २ ३ ५ २ १ २ २ ४
स्यागोमार३४ताः । समानार३मू । प्रशाप्र३सिषाम् ।

४ ५
क्षीप्रदूडा ॥ ३१ ॥ ९०

हे अस्मदीयाजनाः ! “वः” युष्माकं “जनानां”
पुत्रपौत्रादीनां “तरणिं”^(१) तारकम् “त्रदं” शत्रूणां तर्दं
यितारं “गोमतः” पशुमतः “वाजस्य” अन्नस्य दातारं च
इन्द्रम् “समानम् उ” साधारणमेव “प्रशंसिषम्”^(२) प्रकर्षेण
स्तौमि ॥ १ ॥ ९०

९० ऋग्वेदस्य ६, ३, ४७, ३ ।

I श्यावाश्वं तारणं वा ।

(१)—‘तरणिं’ क्षिप्रम् दातारं वा वि० मतम् । तरणिरिति निघण्टौ क्षिप्रनामसु
उपान्त्यं पदम् २, १५ ।

(२) निघण्टु तृतीय-चतुर्दशे ‘शंसति’ इति चर्चनिकसंज्ञे पक्ष्यपि शंसितमम ।

अथ द्वितीया ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ ४ २ ४

असृग्रमिन्द्रतेगिरःप्रतित्वामुदहासत ।

३ १ २ ३ १ ४ २ ४

सजोषा* वृषभम्भतिम् ॥ ० ॥ ९१

५ ४ ५ १ १ २ ४

। असृग्रमाइन्द्राईतेगिराः । प्रातोरेत्वामूरेत् । अहा ।

१ २ १ २ १ २ १

सता । मा१जोरेषावा२ । षभा२म्भतिम् । ओ२३४५

५

इ । डा ॥ ३२ ॥ ९१

हे “इन्द्र ! ‘ते गिरः’ लदीयाः स्तुतीः ‘असृग्रं’ सृष्टवानस्मि । ता गिरः स्वर्गेऽवस्थितं “त्वां प्रति” “उदहासत”(१) उद्गत्य प्राप्नुवन् । तादृशीर्गिरस्त्वं “सजोषाः”(२) सेवितवानसि ।

* “अजोषा”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

९१ ऋग्वेदस्य १.१.१७, ४ ।

I वैरूपम् ।

(१)—‘सोडाङ् गतावित्यस्य रूपम्’-इति वि० ।

(२)—‘जषो प्रीति-सेवनयो रित्यस्येदं रूपम्’-इति वि० ।

अथ हनीया ।

वत्स ऋषिः ।

३ १ ३ २३ ३ २२ २ १ २ ३ २
सुनीथोघासमर्त्यायंमस्तोयमर्यमा ।

३ २३ ३ १ २
मित्रास्या*न्यद्रुहः ॥ ३ ॥ ६२

४ २ २ ४ १ २ १ २ २ २ २ २
I सुनीथोघापूसमर्त्तियाः । यम्मस्तोरयमर्यमा । मि
१ २ २ २ २ १ १ २ २ १ २
त्रास्यान्यद्रुहः । ऊ । ऊ । वाचा३१उवा३ । अति-
१ २ १ १ १ १
द्विषार३४५ः ॥ ३३ ॥ ६२

कीदृशं त्वाम् ? “वृषभं” कामानां वर्षितारं “पतिं” सोमस्य
पातारं, यजमानानां पालयितारं वा, “पाता वा पालयिता
वेति” (१०, ११) यास्केनोक्तत्वात् ॥ २ ॥ ६१

“सः” “मर्त्यः” मनुष्यः यजमानः “सुनीथः” सुयज्ञः^(१)

* “मित्रःपा” इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

६२ ऋग्वेदस्य ६, ४, १४ ।

I सोमिचम् कोलं वा ।

(१) ‘सुनीथः’ सुप्रशस्तः इति वि० । सुमीथ इति निघण्टो प्रशस्तनामसु
सप्तमम् ३, ८ ।

अथ चतुर्थी ।

त्रिशोक* ऋषि ।

२२१ २ ३२ ३१२ २२ २ १२

यद्दीङावि*न्द्रयत्स्थिरेयत्परिशाने परामृशम् ।

(सुनयनो वा) भवति “व”-इति प्रसिद्धौ^(२) । सद्रत्यक्तं कमित्या-
ह—“यं” यजमानं “मरुतः” देवाः^(३) “पान्ति” रक्षन्ति “अद्रु-
हः”^(४) अद्रोग्धारोमरुतः । तथा “अयम् अयमा”^(५) पाति ।
“यं” “मितः”^(६) पाति स एवं भवतीति ॥ ३ ॥ ८२

* “ह शोक”-इति वि० पाठः ।

(२)—‘व इति पाद-पूरणः’-इति वि० ।

(३)--मरुत् शब्दोवद्बुधः । चिरण्यार्थः (१,२)—रूपार्थः(३,७)ः ऋत्विष्याचकथ
(३,१८) । अथ च अन्तरीक्ष-देवगणेष्वपि मरुतः स्मर्यन्ते --तथाहि नैरुक्तम् -
“अथातो मध्यस्थाना देवगणाः । तेषां मरुतः प्रथमागामिनो भवन्ति । मरुतो मित-
राविष्णो वा मितरोचिनो वा महद्रवन्तीति वा”-इत्यादि ।

(४)--अद्रुहइति विशेषणं पदम् । उत्तरार्चिकस्य मग्नम-द्वितीय-त्रयोदशैके
अग्निविशेषणत्वेन श्रुतम्--तस्यैव षष्ठ-तृतीयैकादश-द्वितीये मित्त विशेषणत्वेन
एतस्यैवार्चिकस्य षष्ठद्वितीयैकषष्ठ --उत्तरार्चिकस्य तृतीयैक चतुर्दश-द्वितीये तृती
यैक षोडश-तृतीये-तृतीये-द्वितीयेनविश द्वितीये च मात्-विशेषणत्वेन--अस्माच्च
तु मरुद्विशेषणमेति ।

(५)--अहोरात्रस्य विभागकर्ता आदित्यविशेषः (नै० १९, ३६-भाष्ये स्पष्टम्) ।

(६)--अहरभिसामोदेवः अयमप्यादित्यविशेषः (नै० १९, ३६-भाष्ये स्पष्टम्) ।

१२ = १२ २१
वसुस्यार्चन्तदाभर ॥ ४ ॥ ८३

२२ २ २ २ ३ ५ ५ २ २ २
I औहोवाऔहोर३४वा । औह्वा । यदोडावी३-
४ ३ ३ ५ २२ २ २ २ ४ ५ ५ २
द्रा३यस्थिरा३ । औहोवाऔहोर३४वा । औह्वा । य-
२ ५ २२ ३ ३ २ २ २ ३ ५ ५
त्पर्शने३पा३रामृतम् । औहोवाऔहोर३४वा । औह्-
५ २ २ ४ २ २ ५ २२ २ २ २ ३ ५
हा । वसुस्यार्चन्ता३दाभर । औहोवाऔहोर३४वा ।
५ ३ ५
औह्वा । हो५इ । डा ॥ ३४ ॥ ८३

हे "इन्द्र" । त्वग च "वोडो" दृष्टे परैः कस्ययित्तमगव्ये
"यत्" धतं "पराभृतं" विन्यस्तः^(१) "यत्" च "स्थिरे" स्वय-
मवलि^(२) पराभृतं. "यत्" च अपि "पर्शनि"^(३) विमर्शत्तमे^(४)

८३ उत्तरार्चिकस्य ४, २, ८, ३ = ऋविदस्य ६, २, ४८, ५ ।

I तोभम् ।

(१) - 'पराभृतम मभृतम मस्थापितमित्यर्थः' इति वि० ।

(२) - 'पर्वतादौ' इति वि० ।

(३) - 'पर्शाने' इति इकारमध्यपाठत्वात् प्रातिशाख्यादुपगमनात् कौथुमैरव ।

(४) - 'कृपादौ' इति वि० । पर्शान इति तु मेघनामसु मप्रमथ (नि० १, १०) ।

अथ पञ्चमी ।

सुकक्ष ऋषिः ।

^{३१ २ ३ १ २ ० १ २ २ २ ३ २}
श्रुतं वोवृत्रहन्तमं प्रशङ्घं चर्षणीनाम् ।

^{३ २ ३ १ २ ३ २}
आशिषेराधसे महे ॥ ५ ॥ ८४

१
५ ४ १ २ २ १
I श्रुताम् । वोवृत्रहन्तमम् । प्रशङ्घं चर्षणा२३इ-
२ २ १ २ ३ २ २ १ २ ४ ५
नाम् । आशाइषा२३इरा । धसेमहा । औइहीवा ।
४
होइइ । डा ॥ ३५ ॥ * ८४

पराभृतं, यद् “वसु” ‘स्यार्हं’ सृहणीयं “तत्” धनम् “आ-
भर” आहर ॥ ४ ॥ ८३

* “आशुंषे”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

८४ ऋग्वेदस्य ६, ६, २४, १ ।

I श्रुताम् ।

* इति ग्रामे गेये पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अथ षष्ठो ।

वामदेव ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अरन्तइन्द्रश्रवसेगमेमशूरत्वावतः ।

१ २ ३ १ २
अरंशक्रपरेमणि ॥ ६ ॥ ८५ ॥

४ ५ ६ १ ७ २ १ २ ३
I अरन्तइन्द्रश्रवसे । ए । गमाइमशूरत्वावताः ।

“श्रुतं” विख्यातम् “हृन्हन्तमम्” अतिशयेन हृत्त्रस्य हन्ता
रं^(१) शर्ष” बलभूतं [विगवत्तरं वा^(२)] एताइगमिन्द्रं “चर्षणीनां”
मनुष्याणां “वः” युष्माकम् “आशिषे” | अग्रान्ते लेटि^(३) उत्तम
“आशिषे” आश्रुषे”-इति च पाठो ॥ ५ ॥ ८४

I आभोषवम् ।

(१)—“हृयो मेघ इति मेघज्ञाः । ताड्योऽसुर इत्येतिहासिकाः । अथां च
ज्योतिषस्य मित्रीभावकर्मणे वर्ष-कर्म जायते, तत्रोपसार्धेन यदवर्षा भवन्ति” इति
शास्त्रः २, १६ ।

(२)—‘उत्साहित बलवत्तरम्’-इति वि० । शर्षमिति निघण्टो बजनामस्य उप
नयम् (३, ५) ।

(३) “सिद्धये स्नेह (३, ५, ७), पा० ।

१ ० २ १ ० १ २ २ १
 होवाश्चाइ । अराश्शाशक्रार३ । होवाश्चाइ । परा
 इमार३णा३४३इ । ओ३३४पुइ । डा ॥ १ ॥ ८५

इटि सिप् प्रत्ययः, (४) 'छन्दस्यपि दृश्यते' - (६, ४, ७, ३, पा०) इत्याडा-
 गमः ; तमिन्द्रं स्तुतिभिः प्रीणयित्वा युष्मभ्यं प्रकर्षणं अश्रुवै
 प्रयच्छानीत्यर्थः] किमर्थम् ? "महे" महते "राधसे" धनाय
 धनं युष्मभ्यं दातम् ॥

हे "शूर" वीर ! "इन्द्र" ! "ते" तव "अदसे" (१) श्रवणीयां
 त्वदीयां कौर्त्तिं श्रोतुम् "अरम्" अलं पर्याप्तं यथा भवति तथा
 "गमेम" (२) प्रवृत्ता भवेम । हे "शक्र" शक्तियुक्तेन्द्र ! "त्वावतः"
 त्वत्सदृशस्य (३) "परेमणि" (४) परत्वे उत्कर्षनिमित्तम् "अरं"
 गमेम [त्वत्कौर्त्तिवदन्यस्यापि त्वत्सदृशस्य देवस्य कौर्त्तिं गच्छे-
 मेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ८५

(४) - 'मिथ वृजल लोटि ३.१.९४) पा० ।

(१) - 'चतुर्थ्यैक वचनमिदं द्वितोथैकवचनस्यार्थं द्रष्टव्यम् । अथः अन्नं सोमलक्षण
 मित्यर्थः' इति वि० । अथ इत्यन्ननामसु चतुर्थ्यसु नि० २, ७ ।

(२) - 'गमेम गमथस दद्यामित्याशास्त्रज्ञे' इति वि० ।

(३) - 'सरसदृशस्यापि श्रवणेगमेम किम्युनलवैवेत्यभिप्रायः' इति वि० ।

(४) 'कपनर्दशाम ? उच्यते - परेमणि - परसुः कृष्टं स्वर्गाण्यं स्थानं, तव गम्यते
 येन सः परंसा यज्ञः श्रोतियोसादिः तत्रेत्यर्थः' इति वि० ।

अथ मंत्रम् ।

विश्वामित्र, १) ऋषिः ।

० १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 धानावन्तंकरम्भिणामपूपवन्तमुक्थिन्मम् ।

१ २ ३ ४ ५
 इन्द्रप्रातर्जुषस्वनः ॥ ७ ॥ ८ ६

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 I धानावन्तङ्करम्भिणाम् । अपूपवन्तमूक्थोऽनाम् ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 इन्द्राप्रातर्ऽऽताः । ओऽऽहाइ । जुषोवा । स्वाधुनो
 ईहाइ ॥ २ ॥ ८ ६

यजमानो व्रते—हे “इन्द्र” ! “धानावन्तं” घाना भृष्ट-यवाः
 तद्वन्तं “करम्भिणं” करम्भो दधि मिथ्याः सक्तवः तद्वन्तम् “अपूप-

८ ६ ऋग्वेदस्य ३, ३, १७, १ ।

I पौषम् ।

(१)—“तव निष्काममाचक्षत—विश्वामित्र ऋषिः सुदामः पैअयनस्य पुरोहितो
 बभूव । विश्वामित्रः सर्वामित्रः । मन्त्रं” संख्यत सुदाः कन्याणदानः । पैअयनः
 पिअयनस्य पुत्रः पिअयनः पुनः स्पृहर्नोथ अथो वा मिथीभाव गति वा’ इत्यादि ।
 “मिने वषो (६, २, ११०)” इति शब्दो रूपम् । इह “मञ् जायां मिचाजिनथो’
 (६, २, १६४)” इति प्राप्नोःकोदानः “ऋषि प्रतिषेधो मिचं (६, २, १६४)” इति वचनान्त
 तदभावश्च ।

अथाष्टमी ।

गोषू अश्वसूक्तिनाष्टमी* ।

३ १४ २२ ३१ २४ १ २ ४ १ २

अपाम्फेनेननमुचेःशिरद्रुद्रोदवर्त्तयः ।

३ १४ २२ १ १ २

विश्वायदजयस्पुधः ॥ ८ ॥ ८७

१ ४ ४ २ ५ ४ ४ ४ १ २ १ ७ ३
I अपाम्फेनेननमुचेः । शिरद्रु । द्रोत् । अवा२र्त्ता

५ १ १ २ ५ २ ४ २ ४
२३४याः । वाइश्वार३ः । या२दार३४ औहोवा । जय

१ ३ १ १ १ १
स्पुधार३४५ः ॥ ३ ॥ ८७

वक्त" सवनोय-पुराडाशोपेतम् "उक्थिनं" स्तोत्रिणं "नः" अस्म-
दीयमिमं सीमं "प्रातः" सवने "जुषस्व" मेवस्व । करश्चशब्दात्
तदस्यास्तीत्यत इनिः तस्य प्रत्ययस्वरः^(१) । प्रातः-स्तरादिष्वस्ती-
दात्तत्वेन पठितत्वादन्तोदात्तः^(२) ॥ ७ ॥ ८६

पुरा जिलेन्द्रोऽसुरान् जित्वा नमुचिमसुरं ग्रहीतुं न ग्रशाक

* 'गोषूक्ती वाश्वसूक्ती वा'-इति वि० ।

८७ ऋग्वेदस्य ६, १. १८, ३ ।

I इन्द्रस्य क्षुरपवि ।

(१) -"आद्युदात्तश्च (१.१.३)"-इत्याद्युदात्त इत्यर्थः ।

(२) -"तरादिनिपातमयम् (१.१.३)" इति सवनोपात्त-स्तरादिगणे 'स्वरः' 'अस्वरः'

अथ नवमी ।

वामदेव ऋषिः ।

३ १ २ २ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २

इमेतद्गद्रसोमाः सुतासोयेचसोत्वाः ।

१ २

तेषामत्स्वप्रभूवसो ॥ ६ ॥ ६८

५ २ २ १ २ २ १ २ १ २ २ २

I इमेतच्चा । द्रसोमाः । क्षोवाश्क्षोइ । सुतासोयेश् ।

स च युध्यमान स्तेनासुरेण जगृहे, स च गृहीतमिन्द्रमेवमवा-
चत्-त्वां विसृजामि रात्रावङ्गि च शुष्केणाद्रिंण चायुधेन यदि
मां मा हिंसीरिति, स इन्द्रस्तेन विसृष्टः सन् अहीरातयोः सन्धौ
शुक्लाद्र-विलक्षणैः फेनेन तस्य शिरश्चिच्छेदः; अगमर्धोऽस्यां
प्रतिपाद्यते ।—“इन्द्रः” त्वम् “अपां फेनेन” बन्धोभूतेन “नसु-
चेः” असुरस्य “शिरः” “उदवर्त्तयः” शरीरादुद्धतमवर्त्तयः अच्छे-
त्क्षोरित्यर्थः । कृतेति चेत्-“यद्” यदा “विश्वः” सर्वाः “स्युधः”
स्यर्द्धमानाः आसुरोः सेनाः “अजयः” जितवानसि । “इन्द्रो
वृत्तहन्ता असुरान् परास्य नमुचि मसुरं नानभत”-इत्यादिकमध्व
गुं ब्राह्मणमनसन्धेयम् ॥ ८ ॥ ६७

I सोमिचम् ।

‘प्रातर’-इति प्रातः शब्दस्य तृतीयः सप्त प्रहति एवाकोटागः । तत्र तथा विभक्त्यापाठ
एव नियामकः ।

अथ दशमौ ।

श्रुतकच्च ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

तुभ्यं सुतासः सोमा * स्तीर्णं बर्हिर्विभावसो ।

३ १ २

स्तोत्रभ्य इन्द्रमृडय ॥ १० ॥ ६६

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
चासीतूरश्रवाः । तेषाम् । हाश्चाद् । मान्स्वप्रभूरश्र-

५ ४ ५
श्रवा । वापुसो ईहोइ ॥ ४ ॥ ६८

हे "इन्द्र" ! "ते" त्वदर्थम् "इमे" पुरतो दृश्यमानाः
"सोमाः" "सुतासः" अभिषुताः "ये च" अन्ये सोमाः "सोत्वाः"
इत ऊर्ध्वमभिषीतव्याः हे "प्रभूवसो(१)" प्रभूतधनवन्दिन्द्र !
"तेषाम्" अभिषुतानाम् अभिषीतव्यानामर्थे "मत्स्व" हृष्टो
भव ॥ ६ ॥ ६८

* "तुभ्यंसोमाःसुता इमे"-इति, १ "मावच्"-इति च
ऋग्वेदीयः पाठः ।

६६ ऋग्वेदस्य ६, ६, २५, ५ ।

(१- 'प्रभुः बल, वस्तु धनं, यस्य स प्रभुवस्तुः । इन्द्रसं दीर्घत्वम् (६, ५, १९७ प्रा०)
तस्य सम्बोधनम् च प्रभूवसो ! प्रभूत धन ! इत्यर्थः ।

३ ५ २ १२ २ २ २ ०
 । तुभ्यंहाउ । सुतासःसोमाः । स्तोर्णावा२३र्चीः ।
 १ २ १ २ २ १
 विभारेहो१इ । वा२३साउ । स्तोता३उवा३ । भ्यञ्जा-
 ३ २ ५ २ ३ ५
 २इ । द्रमु३४श्रीहीवा । डार३४याः ॥ ५ ॥ ८८

॥ इति द्वितीय-दशति ॥ ५

हे "विभावसो" (१) दीप्ति धन । [दीप्ति-व्यापक ! वा (१)]
 इन्द्र ! "तुभ्यं" त्वदर्थं "सोमाः" "सुतासः" अभिप्रायः तथा
 "बर्हिः" "स्तोर्ण" प्रसारितम् (२) । अतः हे "इन्द्र" ! त्वं
 बर्हिषि निषद्य सोमान् पीत्वा "स्तातृभ्यः" अस्मभ्यं "सृडय"
 उप दद्यां कुरु [ग्रहा अस्मान् (५) मुखय] । 'क्रिया ग्रहणं कर्त
 व्यम्' इति चतुर्थी ॥ १० ॥ ८८

इति मायणाचार्येण विरचितं माधवीयं भासनदार्थं पकाशं ज्योतिषाचार्येण

द्वितीयाध्यायस्य दशमखण्डः ॥ १० ॥

। सोमत्रम् ।

(१) — 'विविधं भाति दीप्यते वस्तुस्य म. विभावसुस्य सस्वाधनम् हे
 विभावसो ! दीप्ति धन ! इत्यर्थः' इति वि० ।

(२) — 'वस्तु' - इति निघण्टौ द्वितीय दशमं धनं नामसु पीडणम्, प्रथमं पञ्चमं रग्नि
 नामसु 'वसयः' - इति दशमसु ।

(३) — 'वेद्यास्य प्रदेशं' - इति वि० ।

(४) — अतएव माधवनीकम् 'चतुर्था - ब्रह्मचरिणमिदं द्वितीयैकवचनस्थानं' इति ।

अथैकादशे-खण्डे—

सयं प्रथमा ।

शुनःशेष* ऋषिः ।

२ ३२ ३२ ३ १२ ३१२ ३१२

आवइन्द्रं ऋविं* यथावाजयन्तःशतक्रतुम् ।

१ २ ३१२

मच्छिष्टं सिञ्चइन्द्रभिः ॥ १ ॥ १००

५२

२१

२

२

I आवइन्द्राम् । ऋविंयथा । वाजयारंशन्ताः ।

१

२

१५

२

शतक्रतुम् । मच्छिष्टारंशंसो । चायारंशवाइ । दूर

५

३४भोः ॥ ६ ॥ १००

“वाजयन्तः” अत्रमिच्छन्तो^(१) वयं शुनःशेषाः हे ऋत्वि-
ग्यजमानाः ! “वः” युष्माकं सम्बन्धिनम् “इन्द्रम्” “इन्द्रभिः”

* ‘शुनशेष’-इति वि-पाठः ।

* ‘ऋविं’-इति क-पाठः, ऋग्वेदीय-पाठश्च ।

१०० ऋग्वेदस्य १,२,२८,१ ।

I कौत्सम् ।

(१)—पूजयन्तो वा वि० मतम् । वाजमित्यग्ननामसु द्वितीयम् (नि०२,७) ।

अथ द्वितीया ।

श्रुतकण्ड ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २
अतस्त्रिदिन्द्रनउपायाद्दिशतवाजया ।

१ २ ३ १ २
दूषासहस्रवाजया ॥ २ ॥ १०१

५ ५ १ ४ २ १ ४
I अतस्त्रिदिन्द्रनउपाए । आयाद्दिश । तवाजा२३

सौमैः^(१) “आमिञ्चे” [वचन-व्यत्ययः (३, १, ८५ पा०) । सर्वतः
मिञ्चामहे सपर्यामः । कौटुशं ? “गतक्रतु” गत-सङ्ख्याक-कर्मो-
पेतम्^(२) “मंहिष्ठम्” अतिशयेन महान्तम्^(३) । मेचने दृष्टान्तः
“कविं यथा”^(४) [कृतीच्छेदने, कृत्यते छियते खन्यते इति] कविः
कृषिः तां जलेन पुरयन्ति तदत् ॥ १ ॥ १००

१०१ ऋग्वेदस्य ६, ६, १ ६, ५ ।

I कौत्सम् ।

(१)—‘अतमिति वज्र-नाम (नि०३, १, ८) । ऋतुर्वित्यपि कर्म-नाम. (नि०२, १, ११)
यज्ञ-नाम वा । वज्र-कर्मणं वज्र-यज्ञं वेत्यर्थः’ इति वि० । ऋतुर्विति निघण्टौ ऋतीष-
नयसे प्रज्ञा-नामस्यपि दृश्यते ।

(२)—‘अतिशयेन दातारम्, अथवा पूजनीयतमम्’ इति वि० । मंहते-इति
दाज-कर्मण्यु अन्वयं पदम् (३, २० नि०)—महयति-इति अर्धति-कर्मण्यु पद्यपि श्रुत-
मम् । तथोरन्यतरयोः तज्जन्तयोः “तुञ्जन्त्यपि (५, ३, ५८)” इतीदृजि कृषम् विवरण-
कारणम् । सायणसते तु महच्छन्दस्य ।

(४)—‘कृतिर्विति कृष-नाम (नि०३, २३, ८) तस्मादीष्यात् आयाचकोपि कृषिश्च

अथ तृतीया ।

त्रिंशत्कः ऋषिः ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

आबुन्दंवृत्रच्छाददेजातः पृच्छादि*मातरम् ।

२ ३ २ ३ २ २ १ ५ ५ ५
या३४ । इषा३४सच्चा३ । स्रवोर२३४वा । जा५योईच्चा-
इ ॥ ७ ॥ १०१

हे “इन्द्र” । “अतथित्” अस्मात् द्युल्लेखादेव [यद्वा अस्मा-
च्छत्र-स्थानात्] “गतवाजया”^(१) गत-सङ्ग्रह क-बलयुक्तेन तथा
“महस्रवाजया” [वाजोऽन्नम् (नि० २, ७)] स हस्र-सङ्ख्याकाव-
वता बहुलात्रेन “इषा”^(२) अन्न-रसेन युक्तः सन् “नः” अस्मान्
“उपायाहि”^(३) अधिकमाभिसुख्येनागच्छ ॥ २ ॥ १०१

* ‘तृगोक’ इति वि० पाठः ।

* “पृच्छादि”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

अथे । यथा-शब्द उपमा वाचो (नि० ३, १३, २) । आवाहकसिधे । * * । एतदन्त-
र्यर्थात्-यथा कश्चित्, आवाहकसङ्केतमिच्छति विभक्तिं, तदन्तं त्वं हे इन्द्र ! सोमेन
सिन्ध्याम इत्येतदाशास्त्रे इति वि० ।

(१) ‘अतथित्’ ब्रह्म नाम (नि० ३, १, २) । वाजः वेगः (ने० १, २८) । ब्रह्मवेगो
यस्याः सा इत वाजा । तथा ब्रह्म-वेगया शीघ्रया गत्या’-इति वि० ।

(२) ‘इषस्’ इत्यन्न नामसु चतुर्दशम् नि० २, ७ ।

(३) ‘समीपमागच्छ’-इति वि० ।

३ १४ २४
कउग्राः केहृष्टाखिरे ॥ ३ ॥ १०२

५४ ० १४ २
I आबुन्दम् । वहाद । दाइ । जातःपृक्काश्त् ।
१ १ ३ ५ २ १ ० १ २ २ १
विमारता३३४राम् । कउग्रा२३के । चाष्टाखिरोइडा
२ १
२३भा३४३ । औ२३४पुइ । डा ॥ ८ ॥ १०२

“जातः” उत्पन्नः^(१) “वृवहा” इन्द्रः “बुन्दम्” इष्टं । तथा
च यास्कः—‘बुन्द इषुर्भवतीति’^(२) । “आददे” आदाय चिषुम्
“उग्राः” उद्गूर्ण-वज्ञाः^(३) “के” के च “शृण्विरे” वीर्यिण
विश्रुता ।—इति स्वीयां “मातरः”^(४) “वि पृच्छात्” अप्रा
चीत्^(५) ॥ ३ ॥ १०२

१०२ ऋग्वेदस्य ६, ३, ४२, ४ ।

I औषसम् ।

(१)—‘जातमात्रणंति वि० व्याख्याने किञ्चिद्विग्रहोऽर्थः ।

(२)—‘बुन्दइषुर्भवति, बुन्दो वा भिन्दो वा भयदो वा भाममानो द्रवतीति
वा’-इत्यादि नै० ३.१२.२३ ।

(३)—‘अपमन्नाः इति वि० ।

(४)—‘अवयिचौम् आदितिम् इति वि० । ‘अदितिरदीना देवमाता’ इति
नै० ४, २१ । ‘अदितिरारदितिरन्तरित्तमदितिमाता स पिता स पृचः । विश्वेदेवा
अदितिः पञ्चजना अदितिर्जतिमदितिर्जन्तिवस’ इति ऋ० १, २१, ४, ४ ।

(५)—इन्द्रः जात एव इषु मादाय मातरं प्रष्टवान् क उग्राः । के च शृण्वन्ते
यागादि कर्मसु विश्रुताः ? दुष्ट शिष्टयोः परिचयमिति यावत् इत्येवार्थाऽस्या विवरण-
सम्भवात् ।

अथ चतुर्थी ।

मेधातिथिर्ऋषिः ।

३१२ ११२ ३१२
 वृबदुक्थ्वाह्वामहेष्टप्रकरस्तमृतये ।

१२ ३३ ३१२
 साधु* कृण्वन्तमवसे ॥ ४ ॥ १०३

१ ५ ५२ १ १ २
 I वृबदुक्थ्वाह्वामहाइ । साप्रारेकारार । स्तमू ।
 १ २ १ ११ ५ ४
 तथाइ । साधारे काण्वार३ । तमोर३४वा । वाप्र-
 ५
 सोह्वाइ ॥ ८ ॥ १०३

“जतये”(१) लोकस्य रक्षणाय “सृष्टप्रकरस्त्र”(२) प्रसृत-बाहुं

* “साधु”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१०३ ऋग्वेदस्य ६, ३, २, ५ ।

I भारहाजम् ।

(१) -“जनिरवनात्”-इति (जै० ५, ३.) । “जतिद्वीत्यादिना (३, ३, ८७पा०)

सिद्धम् ।

(२) -“करस्त्र बाहुः ; सृष्टौ गतौ । प्रसन्नौ बाहुः यस्य स सृष्टप्रकरस्त्रः । उक्ता-
 रक्षाकारापत्याकूपम् । तं सृष्टप्रकरस्त्रम् प्रसन्नबाहुमित्यर्थः”-इति वि० । इह चिन्त्यमे-
 नत्-—असि च निवण्टे द्वितीय चतुर्थे बाहुः पर्याये करस्त्रौ इति सप्तम्यद्म् । तथा च

अथ षष्ठी ।

इच्छातिथि ऋषिः ।

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २

दूरादिहेवयञ्चतोरुणप्सुरश्चित् ।

५ ४ ५ ४ ५ ४ ५

४

२ १२

२ १

I ऋजुनीतीनीवरुणः । इच्छा । मित्रोनयतिविद्वा-

२

१०

१२

२

१२

१

५

२३त्साः । इच्छा । अर्थमादारश्इवाद् । इच्छा । सजोषाश्

२

२

५

उवाश् । ईश्छा ॥ १० ॥ १०४

अहरभिमानी देवः “मित्रः”, “वरुणः” रात्राभिमानी, मित्रश्च वरुणश्च “विद्वान्” नेतव्यमुत्तमं स्थानं जानन् “नः” अस्मान् “ऋजुनीती”^(१) ऋजुनीत्या ऋजु-नयनेन कौटिल्य-रहितेन गमनेन “नयति” अभिमतं फलं प्रापयति । तथा “देवैः” षण्दैः इन्द्रादिभिः “सजोषाः” समान-प्रीतिः “अर्थमा” अहीरात्र-विभागस्य कर्त्ता सूर्यश्च अस्मानृजु-गमनेनाभिमतं स्थानं प्रापयतु ।

‘नयति’-‘नयतु’-इति च पाठौ ॥ ५ ॥ १०४

I कौत्सम् ।

(१) -“ऋजुनित्यप्यस्य भवति”-इत्यादि (नै० ६.२१) ।

३ २ ३ १ २
विभानुं विश्वथातनत् ॥ ६ ॥ १०५

२२२२ ४२ ५ २ १ २ १ २
। दूरादोरश्चेवयत्सताः । अरुण्णुरगिश्चाश्चदूतात् ।

१२ २ १ २ २ १ २ १
विभानूरश्चो । श्वाथातनत् । इडाश्चभाश्च । ओरश्-

४५६ । डा ॥ ११ ॥ १०५

“दूरात्” दूरतएव विप्रकृष्टे एव नभसः प्राक् प्रदेशे वर्त्तमाना “इह”^(१) “सतः”^(२) सती इह समीपे विद्यमाना “इव” समीपे विद्यमानेव “अरुणम्”^(३) आरोचमानरूपा ईदृगी उवा^(४) “यत्” यदा “अगिञ्चितत्” अश्वेनयत् । श्विता वर्णे,

* “विश्वथा”, विश्वधा” इति च पाठौ ।

१०५ ऋग्वेदस्य ५, ८, १, १ ।

। ओषसम् ।

(१) -‘श्रुधियाम्’-इति वि० ।

(२) -‘प्रशमान यजम नान’-इति वि० ।

(३)-‘अरुणरूपा’ इति वि० ‘स्तः’ इति रूपनामसु मत्रभस (मि० ३, ७) एतद्वेव विवरण व्याख्याने नियामकम् ।

(४)-‘अर्धन्वपः’ । ‘रात्रे रपरः कान्त’ इति मै० २, १८ मन्त्रोक्तम् गर्भं

५८५,

अस्मात् ख्यन्तात्^(५) लृङि चङि रूपम् 'यद्वृत्तान् नित्यम्
(८, १, ६६ पा०)' इति निघात-प्रतिषेधः] तदा "भानुं" दीप्तिं
"विश्वथा"^(९) विश्वथा बहुविधां^(१०) "व्यतनत्" विस्तारयति
[तनोतिर्व्यत्ययेन गप् (१, १, ८५ पा०)। प्रातरनुवाके उपस्थेन
काण्डेन (१, २४, २) उषाः स्तुता सती प्रादुर्भव, हे अश्विनौ !
शंसिष्यमाणम् अश्विनं क्रतुं श्रोतुं युवामपि प्रादुर्भवत-इत्यध्या-
हारेण वाक्यं पूरणीयम्^(६) ॥

"सतः"- "सती"-इति पाठौ ॥ ६ ॥ १०५

धारण-श्रीललात् । तथाहि -- "इदं श्रेष्ठं श्रोतिषां श्रोति रागाश्विनः प्रकृतौ अजनिष्ट
विभवा । यथा प्रमत्ता सवितुः सवाय मेवारात्पुपमे योनि मरिक्" इति ऋ० १, १६, ८,
१ । "इदं श्रेष्ठं श्रोतिषां श्रोतिरागमश्चिवं प्रकृतनं प्रज्ञातन मभजनिष्ट विभततमम्
यथा प्रमत्ता सवितुः प्रसवाय रागिरादित्यस्यैव रात्रुपमे योनि मरिक्त् स्थानम्"
-इति यास्क-कृत तद्ग्राह्यानम् । "स्त्री-थोनिरभियुत एनां गर्भः"-इति च नैरुक्तम्
२, १६ । "रुद्रइत्या रुशतो" १, १६, ८, ९-इत्यादि चोषसः स्त्रौले लिङ्गम् ।

(५) - 'नपुंसकलिङ्गमिदं व्यत्ययेन. या उषा' इति । 'पुरस्ताद् यच्छब्द-श्रुतेर्थाग्या-
र्थसम्बन्धश्चब्दोऽध्याहृत्यः' इति च वि० ।

(६) - "प्रल पूर्णं विश्वं मात धाल्क्वन्दिम ५, ३, १११" इति धालि रूपम् ।

(७) - 'सुदु-मन्द-तीव्र-लक्षणासित्यर्थः ।

(८) - तथाच अ यते -- "प्रातरनुवा विबोधयाश्विना वेद गच्छताम् । अस्य भोमस्य
पीतये (१, ५, ११)"-इत्यादि "प्रातरनुवागिनौ विबोधयाश्विना विशागच्छता मस्य भोमस्य
पानाय"-इत्यादि च यास्क-कृतं तद् व्याख्यानम् । "अश्विनौ यद्व्यदुवतं सर्वं
रसमान्यो श्रोतिषाव्यः * तस्कावश्विनौ श्वावाश्विन्या वित्येके ऽहोराचा वित्येके कूर्था
चन्द्रमसा वित्येके राजानौ पुण्यकृता वित्येतिचामिकाः"-इत्यादि नै० १२, १ ।

अथ मन्त्रो ।

विश्वामित्रो जमदग्निर्वा ऋषिः ।

१ २ ३ १२ २२
 अनोमित्रावरुणाघतैर्गव्यूति मुत्ततम् ।

१ १ २
 मध्वारजासिसुक्रतू ॥ ७ ॥ १०६

३२ ४२ ५ २ १ २२ १ ३२
 I अनोमित्रा । वरुणा३ । औहोवा२३४ । घृतै
 ४ ५ २ १२ १ १ २२ १ ३२
 गव्यूतिमु । क्षता३म् । औहोवा२ । माध्वारजारा
 १२ १ २ १ २ १
 मिसू३ । औहोवा२ । क्रतू । इडा२३भा३४३ । औ२३
 ४५३ । डा ॥ १२ ॥ १०६

“सुक्रतू” शोभन कर्म्याणी हे “मित्रावरुणी !” “नः” अस्माकं
 “गव्यूतिं”(१) गवां मार्गं गो-निवास-स्थानं “घृतैः”(२) क्षरण-

१०६ उत्तरार्चिकस्य १, १, ५, १ — ऋग्वेदस्य ३, ४, ११, ५ ।

I मित्रावरुणयोः संयोजनम् ।

(१)—‘आधो यत्र क्षरन्ति स गव्यूतिरुच्यते’ इति वि० ।

(२)—घृतमिति घृणान्ते रूपम् । तथाचि फणिभाष्ये—(७, १, २५) “घृणान्तेऽपि
 क्वाचि लोके, घृतं धर्मं घृणा” इति ‘उदट्टिष्ठिस्रवचैः’, इति वि० । निघण्टो चोदक-
 नामसु दशमसु १.१२ ।

अथाष्टमी ।

प्रस्कण्णु(१) ऋषिः* ।

२३ २२ २३ २३ २ ३ १ २ ३ १ २

उदुत्येसूनवोगिरःकाष्ठायज्ञे षन्नत* ।

३ १ २ ३ १ २ २

वाश्राअभिज्ञु यातवे ॥ ८ ॥ १०७

'साधनैः पयोभिः'(१) "आ उचतम्" आ समन्तात् सिञ्चतम्, अस्मभ्यं दाग्ध्रोः गाः प्रयच्छतामिति भावः । रजांसि"(२) पारलौकिकान्यस्मदावासस्थानानि "मध्वा"(३) मधुरेण दुग्ध-रसेन सिञ्चतम् [गव्यूतिम्-गोर्यूतौ कृन्दसि(६,१,१२ ३ पा०)]-इत्यवादेशः, मध्वा-सर्वं विधौनां कृन्दसि विकल्पितत्वाद्त्रनुमभावः ॥ ७ ॥ १०६

* "हिरण्यस्तूपस्यार्घम्"-इति वि० । "हिरण्यस्तूपो हिरण्यमय-स्तूपोऽस्येति वा । स्तूपः स्त्यायतेः सङ्घातः" । इति नै० ४, ३३ ।

* "अजमेषन्नत"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१०७ ऋग्वेदस्य १, ३, १३, ५ ।

(१) "प्रस्कण्वः कण्वस्य पुत्रः, कण्व-प्रसवोयथा प्रायश्"-इति नै० ३, १० ।

(२)---'चोनपि लोकान्'-इति वि० ।

(३) 'उदकं'-इति वि० । मधु-इत्युदक-नामसु एकादशम् १, १२ ।

(४)---'सुप्तिङ्ङुपथलिङ्गनराणां काल्लल्लस्ररकर्त्तृयञाच्च । अत्ययमिच्छ-ति शाल्लदेषां भोऽपि च सिद्धति वाञ्छल्लकंन" इति (३, १, ८५) कात्यायन-वचनान् लिङ्गगत्ये "जसादिषु कृन्दसि वा वचनम् प्राङ् लौ चङुपधायाः"-इति (३, ३, ८७) कात्यायनीयेन चि-संज्ञाभावे रूपमिति भावः ।

अथ नवमो ।

मेधातिथिर्ऋषिः ।

२२३ ४ १ २ ३ १ २ २ २ ३ २
इदं विष्णुर्विचक्रमेत्त्रेधानिदधेपदम् ।

१ २ ३ २
समूढमस्यपांसुले* ॥ ६ ॥ १०८

॥ इति तृतीय-दशति ॥

५ ५ १ ३ २ ३ ५ १
I इदा६मे । विष्णुः१ । विचक्रा२३४माइ । चाइ-

हश्वारवोपेताः गाः “अभिन्नु”(६) जान्वभिमुखं यथा भवति तथा
“यातवे”(७) गन्तुं प्रेरितवन्त इति शेषः(८) ॥ ८ ॥ १०७

* “पांशुरे”-इति ऋग्वेदीयो यजुर्वेदीयश्च पाठः ।
“स्वाहा”-इत्यन्तेनाधिकश्च यजुर्वेदे ।

१०८ उत्तरार्चिकस्य ८, २, ५, १ = ऋग्वेदस्य १, २, ७, २ =
यजुर्वेदस्य ५, १५ = अथर्व-ब्राह्मणस्य १, १७ = जहगानस्य १४, ७ ।

I विष्णोः साम ।

(६) - जानुमोक्षः (५, ५, १ ३०) ।

(७) - “तुमर्थे मे सन् (३, ४, ६)” इत्यादिना तवेङ् ।

(८) - ‘त्ये’ मे ‘ह्रस्वः’ ह्रस्वस्य अपत्यभङ्गात् ‘मरुतः’ ‘गिरः’ गर्जितसंज्ञायाश्च
‘काठाय हंष्टि सञ्ज्ञा अपः’ ‘यज्ञेषु’ निमित्त-भूतेषु ‘उद्गमन’ ऊर्ध्वं विस्तारयन्ति ।
कौटुम्भा मरुतः । ‘वासाः’ वामन-स्वभावकाः । कथं क्षिपन्ति ? ‘अभिस्तु’ अभिनिपात्य-
जानुमो मरुतो दात्यर्थः । किमर्थम् ? ‘यातवे’ पृथिवीं प्रति गमनाय । इत्यर्थो
विवरणं नियमः ।

१ १ १ २ १
धानि । दधाइपाशदारम् । समूरक्षी । ढार३मा३ ।

१ २ ५ २ २ २
स्यारपार३४श्रीक्षीवा । ए३ । सुन्ने१ ॥ १४ ॥ १०८

‘विष्णुः’ त्रिविक्रमावतारधारो “इदं” प्रतीयमानं सर्वं जगत् उद्दिश्य “त्रेधा” त्रिभिः प्रकारैः “पदं निदधे” स्वकीयं पादं प्रक्षिप्तवान् । “अस्य” विष्णोः “पांसुले” पांसुरे धूलियुक्ते पादस्थाने “समूढम्” इदं जगत् सम्पगन्तभूतम्^(१) । श्रेयम् यास्तेनैवं व्याख्याता—“* * विष्णु त्रिंशते वांप्रति वा * * * यदिदं किञ्च तद्विक्रमते विष्णुः, त्रिधा निधत्ते पदं त्रेधाभावाय ष्टयिव्यामन्तरिक्षे दिवोति गाकपूणिः । समारोहणे विष्णुपदे गयशिरसौत्थौर्णवाभः । समूढमस्य पांसुरेध्यायनेन्तरिक्षे पदं न दृश्यते । अपिबोपमार्थस्या पांसुल इव पदं न दृश्यत इति । पांसवः पादैः सूयन्त इति वा । पत्राः गेरत इति वा । पंसनीया भवन्तीति वा“(११, १८—१९)” इति ॥ ६ ॥ १०८

इति मायणाचार्य्यै विरचिते साधनेधे मासनेटार्थप्रकाशे छन्दोशास्त्रान्
द्वितीयाध्यायस्यैकादशसंख्यन्तः ॥ ११ ॥

(१) ‘तत्र पादवयमपि “समूढमस्य” वक्षेरिदं रूपम् मय्यक स्यापितम् । “पांसुरे” लुप्तोपसमेतत् द्रष्टव्यम् । पांसुरइव देहे । १ । अथवा पांसुल्लक्ष्योमात् पांसुल्लक्षणेन प्रथित्यन्ते । तेषां त्रयाणां प्रथित्यां यत् पदं तत् ममदम् । २ । अथवा विष्णु इति । स इदं विक्रमम् । त्रेधा निदधे पदम् — उदयगिरौ, मध्ये नमसः, अलङ्कितौ च । ३ । अथवा त्रेधा निदधे पदम् — प्रथित्यामष्टाश्रयाना, अन्तरिक्षे वेद्युतःत्मना, दिवि अदित्यात्मना, तत्र पदवयमस्य समूढम् पांसुर इव देहे । ४ । अथवा समूढमिति सूक्ष्मे मूर्ध्नायस्य रूपम् । समूढं संच्छिन्नं यदस्य वैद्युतात्मना पदम् तत् समूढं संच्छिन्नम् ॥” इति पि० ।

* * * अथ उद्दिष्टितो भवति तद्विष्णुर्भवति इत्यादिभागेनाधिकलयः ।

* * * इदंैव तत्र मन्त्र स्वरूपः पठितः ।

अथ द्वादशखण्डे—

शेषा प्रथमा ।

भेधातिथि ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ २ २
अतीहिमन्युषाविणं सुषुवांसमुपेरय* ।

१ ३ २ ३ २ ४ १ २
अस्यरातौ सुतमिव ॥ १ ॥ १०६

५ २ २ १ १
। अतीहिमा । न्युषारेवाङ्णारेम् । सुषुवांसा

हे इन्द्र! “मन्युषाविणं” क्रोधेन सीमं सुन्वन्तम्^(१) “अतीहि” अतिगच्छ, तथास्मिन् देशे “सुषुवांसं” सीमं सुन्वन्तम्^(२)

* “सुमुपारणे”-इति, षः “इमं रातम्”-इति च ऋग्वे-
दीय पाठः ।

१०६ ऋग्वेदस्य ६, ३, ५.१ ।

। कौत्सम् ।

(१)—द्विप्रस्य सीमस्य अभिषोतारम् भेधातिथिं माम् प्रति'-इति वि० । 'मन्यु'
-इति क्रोध नामस्य उपान्त्यं पदम् २.१३ नि० । 'मन्यते' इति कान्ति-कर्मसु त्रयोदशश्च
२.६ नि० ।

(२)—'अति'ः प्रभृतिमन्यस्यिभ्'-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

वामदेव ऋषिः ।

२ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २ २

कदुप्रचेतसेमचेवचोदेवायग्नस्यते ।

१ २ २ ३ १ २

तदिध्यस्यवङ्गेनम् ॥ २ ॥ ११०

२म् । ^१चोइ । ^२जपै१राया२ । ^३अस्यराता२३उ । ^४सू२-
^३ता२३४^४चौ^५होवा । ^६पो२३४वा ॥ १५ ॥ १०८

^३४^४४^४४^४ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 I कदुप्रचेतसे । ^१महाइइ । ^२वा२३४चो । ^३देवाहाउ ।
^४वचोदेवा । ^५थग्नस्या२३ना३४इ । ^६तदा३४इइ^७द्विया३ । ^८स्यवो
^९२३४वा । ^{१०}धापूनोइइ^{११}हाइ ॥ १६ ॥ ११०

“उपेरय” समीपे प्रेरय । “अस्य” यजमानस्य “रातो” यज्ञाख्ये
 दाने “सुतम्” अभिषुतं सोमं “पिब” ॥ १ ॥ १०८

“महे” महते “प्रचेतमे”^(१) प्रकृष्ट-ज्ञानाय “देवाय” द्यौत-

I काश्यपम् आप्सरसं वा ।

(१) —‘चेतः’ इति प्रज्ञा-नामस्य तृतीयम् ३, ८ नि । “प्रचेताः प्रष्टव्यं चंताः” इति
 मै० ८, ५ ।

अथ हतोया ।

मेधातिथि-प्रियमैधावृषी* ।

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २

उक्थञ्चनशस्यमानंनागोरथिराचिकेत ।

१ २ ३ २ ३ १ २

नागायत्रङ्गीयमानम् ॥ ३ ॥ १११

५ ४ ५ ४ २ २ २ २ २

। उक्थञ्चनोद्वाद् । शस्यमानम् । नागोरा२३थीः ।

नादि-गुण युक्तायेन्द्राय "कदु"(१) कुक्षितम् अस्मदीयं "वचः"
 स्तोत्र-रूपं सत्तं "गस्यते" यथा प्रशस्तं भवति(२) देव स्तथानुष्ट-
 ह्नातीत्यर्थः । "तदित्" तदेव "अस्य" यजमानस्य 'वर्द्धनं हि'(३)
 प्रवृत्ति-साधनं खलु ॥ २ ॥ ११०

* 'मेधातिथेरार्षम्-इत्येव वि० ।

१११ उत्तरार्द्धिकस्य ८, १, १५, २ = ऋग्वेदस्य ५, ७, १८, ४ ।

। वाहदुक्थम् ।

(१)- 'कत्, किम उत्तरस्याः पञ्चम्या अत् आदेशः, कक्षात् काङ्ग्यात्' । 'उ' इति
 पाद-पूरणः, इति वि० ।

(२)- 'शस्यते उच्चार्यते इत्यर्थः' इति वि० । 'शसति' इति अर्चति कर्मसु, पठति
 ३, १४ नि० ।

(३)- 'हि' यक्षात् 'तत्' उच्चारितम् वचनम् 'अस्य' देवस्य 'वर्द्धनम्' वृद्धिकरम्
 तस्मादुच्चारयेति वि०-सप्तमोऽर्थः । क्लृयमाना हि देवता वीर्येण वर्द्धन्ते इति तत्पि-
 क्षात् ।

१२ २ २१२ १ २ १ २
आचिकेता । नगायारश्चाम् । गो । यमारनाश्च

५२ २ ३ ५
श्रीहोवा । ऊरश्चपा ॥ १७ ॥ १११

गायते गौः^(१) “अगोः”^(२) अस्तीतुः^(३) “अयिः” अरिः
[व्यत्ययेन यकारः(३,१,८५पा०)] गत्रः इन्द्रः “गस्थमानं”
होत्रा पठामानम् “उक्तं च” गत्रमपि “आ चिकेत” अभिजा
नाति [कितज्ञाने, छान्दसो लिट् (३,४,७पा०) । नेति सम्बल्यर्थे।
“न” सम्भति प्रस्तीवादिभिर्गीयमानं “गायत्रम्” गातव्यं माम^(४)
[यद्वा गायत्राख्यम्^(५)] आचिकेतेत्येव । अतः कारणात् वयमपि
तमिन्द्रं स्तमइत्यर्थः ॥

“नागोः”-“अगोः” इति. “रयिः”-“अरिः”-इति च
पाठौ ॥ ३ ॥ १११

(१)--तथाहि-“गानेर्वाकारो नाम कर्णः” इति ने० २. ४ । गौरिति निघण्टो
वपि कौतु नामसु दृश्यते १, १६ ।

(२)-“अगोः”-इति पाठान्, ऋग्वेदोपलतोऽत्र न युक्तः, इह पमनागौरिति प्रगौ-
कमद्वर्णं युज्यते ।

(३)-“नागोः” कुङ्कुब् व्यक्तं शब्दे . गु. अयक्तभाषी, न गः = अगः = अक्तभाषी,
न अगः = न अक्तभाषी = नागः । तस्य नागोः अयक्त भाषिण इत्यर्थः इति वि० ।

(४) -“गायत्रं गायतेः स्तुति कर्मणः” इति ने० १, ८ ।

(५)--तत्र गानं चतुर्षु गान-यस्ये प नोपलभ्यते, परमध्ययनारम्भं गुरुमुखादु-
च्यते । तदिदम्-“नरसवितुर्वरेणियोम् । भार्गोदेवस्य धोमाहोरे । प्रियोयोनः प्र ।
२ १२२ १२२ । ऊम् । आरे । दायो । आरे २५ ॥ १ ॥” अस्यां नूक्तस्य तु
उत्तरार्धिकस्य षष्ठ तृतीय-दशम स्तम्भे प्रथमंति पठानं ॥

अथ पञ्चमी ।

मेधातिथि-प्रथमेधावृषी* ।

२ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
 आयाङ्गपनः* सुतंवाजेभिर्माह्वणीयथा ।

२ १ २ २ १ २
 मद्वाद्द्वयवुवजानिः ॥ ५ ॥ ११३

४ २ ५ २ ४ १ २ १ २ २ १ २ २
 I आयाही । उपनःसुतम् । होवाश्चाद् । वाजे
 १ १ २ २ २ १ २ २ १ २ २ १ १ २
 रभिर्माह्वणीयथाश्चोवाश्चाद् । मद्वाद्द्वयवारश्चोवा-
 २ १ २ २ ५ २ २ २ ५
 र्चाश्च । जारनारश्चश्चोवा । ऊर्श्चश्चपा ॥ १८ ॥ ११३

हे इन्द्र ! “नः” अन्मदीयं “सुतम्” अभिष्टुतं सोमम् “उप
 याहि” प्रत्यागच्छ, किञ्च “वाजेभिः” अन्यदीयैर्हविरूपैरश्वैः
 “मा ह्वणीयथाः” मा ह्वयस्व(१)। तत्र दृष्टान्तः - “युवजानिः” यौ-
 वनोपेता जाया यस्यासौ युवजानिः [‘जायाया निङ्(५, ४, १३४
 पा०)']-इति समामान्तः] “मद्वाद्द्वयवुवजानिः” प्रभुरिव ; यथा रूपवद्-

* ‘सुतकक्षस्याप्रम्’-इति वि० ।

* “आयाङ्गद्रिभिः”-इति न-पाठः ।

I कौत्सम् ।

(१)-‘एत्य च लोकेनापराधेन ‘मा ह्वणीयथाः’ मा ह्वयस्वम्, मा गोवीरित्यर्थः’-
 इति वि० । निघण्टौ ऋथति-कर्मसु ‘ह्वणीयते’-इति चतुर्थस्य पदमीक्यते १, १२ ।

अथ षष्ठी ।

कील्लो दुर्मित्र ऋषिः* ।

३ १ २ ३ १४ २२ ३१४ २२३ १ २३ २

कदावसोस्तोत्रं ह्यर्हतत्रावशमशा*रुधदाः ।

३ ५ ३ २ ३ १ २

दीर्घं सुनंवाताप्याय ॥ ६ ॥ ११४

२४ ३५४

१ २

२ ३

। औरेहो१इ । कदावसो । स्तोत्रा३म् । ह्यर्ह-

४ ५

३ २ ३ ५४

३ २ ३ ५

तात्रा । औरेहो१इ । अवशमशा । रुधाद्द्र२३४वाः ।

भार्योपेतः प्रभुः अन्याभिर्नापिच्छियते किन्तु तामेव युवतिं प्रत्या-
गच्छति तद्वत्^(१) ॥ ५ ॥ ११३

हे “वसो” वासयितः^(१) ! इन्द्र ! “स्तोत्रम्” अस्मात्कर्तृकं

* ‘दुर्मित्रस्य सुमितस्य वार्षम्’-इति वि० ।

* “ह्यर्हतत्रावशमशा”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

११४ ऋग्वेदस्य ८, ५, २६, १ ।

(२) विवरणकारस्त्वैव दृष्टान्तं घटयति—‘स यथा तदृग्णा भार्यायाः लोकेऽप-
राधे हि न वध्यति, तद्वन्मा रोषोरित्यर्थः’ इति ।

(१)—‘प्रशस्त-धनवन्’-इति वि० ।

^{३२ २ ३ ४} ^{३२ २} ^{९ ४}
 औ२चो१इ । दीर्घसुतम् । वाता३४३ । पो३यापुया
^{९ १ १ १ १}
 ६पु६ । ई२३४५ ॥ २० ॥

^{४ २} ^{३२ ४ २ ५} ^१ ^२ ^{२ ३ ४}
 II कदा३४औचोवा । वसो । स्तोत्रा३म् । चर्यता
^५ ^{१ २} ^{३२ ४ २ ५} ^१ ^{२ ३ ४}
 आ । अवा३४ । औचोवा । श्मशा२ । रुधादूर३४
^५ ^{३२ २} ^{३२ ४ २ ५} ^१ ^{२ २}
 वाः । दीर्घा३४औचोवा । सुता२३म् । वाता३४३ ।
^{२ ४}
 पो३यापुया६पु६ ॥ २१ ॥ ११४

“हर्यते” कामयमानाय^(१) कामयमानं त्वां । ‘क्रिया-ग्रहणं कर्त्त-
 व्यम् कर्मणः सम्प्रदान-वाचनार्थी’ । “कदा” कस्मिन् काले
 “अवारुधत्” अवरोत्यति, अवरुध्य च कदा “याः” वारयिष्यति-
 तादृशः कालः कदास्माकं सम्प्रविष्यतीत्याशास्ते । तत्र दृष्टान्तः
 —अश्रुते चेतमिति “श्मशा”^(२) कुल्या [लम्पोपममेतत्] यथा
 कुल्या तत उदकान्यवरुणद्भि अवरुध्य च वारयति तथेत्यर्थः ।
 किमुद्दिश्यावरोध इति तत्राह—“दीर्घ” सवन-त्रय रूपेणायतं
 “सुतम्” अभिषतं मोमं प्रति । किमर्थमिति तदाह “वाता-

I, II इमे हे कौत्से ।

(१)—‘हर्यते’-इति कालि-कर्मसु पाठात् नि० २, ६ ।

(२)—‘श्मशा शु अश्रुत इति वा श्मश्रुत इति वा’-इत्यादि नै० ५, १२ ।

अथ सप्तमी ।

मेधातिथि ऋषिः ।

१९ २ १२३२ ३१ २३१८ २२

ब्राह्मणादिन्द्रराधसःपिवासोममृत्नु ।

३२ ३१८ २२

तवेदसख्यमस्ततम् ॥ ७ ॥ ११५

१ ५२ २ २२१ २२१ २
I ब्राह्मणादी । द्द्राधसाः । पिवासोमा रेम् । ऋतू-

१ २२१ १ ४ १
त्नु । तवेदासार्३ । ख्यार३मा३ । स्ता३४पूर्त्तो-

५
इहाइ ॥ २२ ॥ ११५

प्याथ" [वातेनाप्यते अधस्तान्निपाल्यत इति] वाताप्य मुदकं तस्य
प्रदानायेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ११४

हे "इन्द्र" ! "ब्राह्मणात्" शंसिसम्बन्धात् "राधसः" धन-
भूतात् पात्रात् "सोम" "पिब" । किं कृत्वा ? "ऋतून्नु" (१)

* "तवेदसख्य" इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

११५ ऋग्वेदस्य १, १, २८, ५ ।

I अर्हसद्यनम् ।

(१) — "दीर्घादिति समान-प्रदे (८, ३, १)" नकारस्य बले साम्निक-वृडागमे च (७, १, ८) रूपम् ।

अथाष्टमो :

मेधातिथि ऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 वयंघातेअपिस्मसि*स्तोतारइन्द्रगिर्वणः ।

१ २
 त्वन्नोजिन्वसोमपाः ॥ ८ ॥ ११६

५ ४ ५ ४ ५ ४ २ २ १ २
 । वयंघातेअपिस्मसाइ । स्तोतारइन्द्रगिर्वणाः । ववा

१ ७ १ १ १ १ १
 २३होइ । तूवन्नोजो२ । ववा२३हो । न्वसो२३ । मा

५ ४ २ २ १ ३ १ १ १ १
 २पा२३४ओहोवा । ए३ । उपा२३४५ ॥ २३ ॥ ११६

देवानमुद्यत्य ऋतवोऽपि^(१) पिबन्वित्यर्थः । यस्मान् “तव इदं
 सख्यम् अस्तृतम्” ऋतूना मविच्छिन्नं तस्मादृतुभिः पानं
 युक्तम्^(२) ॥ ७ ॥ ११५

हे “गिर्वणः” गौर्भिवननीय ! “इन्द्र” ! “ते” तवापि “वयं घ”

*“अपिस्मसि”-इति ऋग्वे दौयः पाठः ।

११६ ऋग्वे दस्य ६, ३, २, २ ।

I अर्हसङ्गनम् ।

(१)—‘वस्मान्’ ‘तवेदं सख्यम्’ सृष्ट-बहव्य-ससकम् ‘अस्तृतम्’ अर्धसिक्तम् ।
 वस्मान् लं सवेदा बहव्यः तस्मात् पिबेत्यर्थः—इति वि० ।

अथ नवमो ।

विश्वामित्रो गाधिनीभीपाद उदलो वा ऋषिः* ।

१ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ २

एन्द्रपृक्षुकासुचिन्मृणान्तनूपुधेक्षिनः ।

१ २ ३ १ २

सत्राजिदुग्रपौरस्यम् ॥ ८ ॥ ११७

१ ५ २ ५ २ २ १ २

I एन्द्रपृक्षुकासुचीईदे । नृमृणाम् । तनूपूधेधाइह्या-

१ २ २ १ २

१इनाइः । सात्राजिदु । ग्रपौरस्यमियाउ । वाइ ।

२ ५

जइ४पा ॥ २४ ॥ ११७

वयं खलु “स्तोतारः” “स्मसि” स्मः भवामः । हे “सोमपाः”
सोमस्य पातरिन्द्र ! “त्वं” “नः” अस्मान् “जिन्व” प्रीणयसि
॥ ८ ॥ ११६

हे “इन्द्र” ! “पृक्षु”^(१) सम्पृक्तासु “कासु चित्” कान्पि
“नः” अस्माकं “तनूपु” अङ्गिषु “नृमृणं”^(२) बलम् “आ धेहि” आ

* ‘वामदेवस्यार्धम्’-इति वि० ।

I अभीपादस्य औदलस्य साम ।

(१)—‘पृक्षी सत्यर्के-इत्यस्येदं रूपम्, सन्पृक्षन्ते यस्यां याग-क्रियायां यजमाना देवैः
सह सा पृक्, तासु पृक्षु याग-क्रियासित्यर्थः’-इति वि० ।

अथ दशमी ।

श्रुतकक्ष ऋषिः ।

३ १४ १४ २ २ २ १४ २४ १२ २ २

एवाह्मिषिवोरयुरेवाशूराउतस्थिरः ।

३ २ १४ १ १ २

एवानेराधम्मनः ॥ १० ॥ ११८

॥ इति चतुर्थ-दशति ॥

४ ४ २ २ ४ ५ ४ २ २ १ १ २ १
I एवाहोऽसिवीरयूः । एवाशूराः २ः । उता२३

समन्तात् स्थापय । हे “उय” उद्गूणं बल ! इन्द्र ! “सत्रा-
जित्”^(१) हादगाहादिभिः सतैः जीयमानो वशीक्रियमाणः सन्
“पौंस्यम्”^(४)पुंसे हितं फलम् “आ धेहि” प्रयच्छेत्यर्थः ॥८॥ ११७

११८ उत्तरार्चिकस्य २,१,१८,१ = ऋग्वेदस्य ६,८,२०,२
= ऊहगानस्य २,२ ।

I आमहीयवम् ।

(२)—‘मृषमम् घनम्’-इति वि० । मृषरमिति निघण्टौ वक्त नामस्य (२,८) घन-
नामस्य (२,१०) उभययैव दृश्यते ।

(३)—‘सदा शतूणां जेतृ इत्यर्थः’-इति वि० ।

(४)—‘पौंस्यम् वलम्’-इति वि० । ‘पौंस्यानि’ इति वक्त नामस्य अनुविं-इति
नामम् २,८ ।

स्थिराः । आद्वातेरा । धियारम्माउ । वाश्स्तौषे-

१११

३४५ ॥ २५ ॥ ११८

हे इन्द्र! त्वं “वीरयुः”^(१) वीरान् युद्ध-कर्मणि समर्थान्
 शत्रून् हन्तुं कामयमानः ‘एव असि’ भवसि खलु “हि” प्रसिद्धौ
 अतएव त्वं “शूरः” सामर्थ्यवानेव भवसि “उत” अपिच “स्थिरः”
 सङ्ग्रामे धैर्यवान् भवसि । [एकत्र स्थित्वैव शत्रून् सम्ग्रहरसी-
 त्यर्थः ।] एवं सति “ते” तव “मनः” “राध्वं” स्तुतिभिराराध-
 नोयमिष; यतोऽनेन मनसा त्वं शत्रु-वधं सङ्ग्रामे धैर्यादिकं
 करोषीति तत एव मन एव सर्वैः स्तुत्यमित्यर्थः ॥१०॥ ११८

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाद्यतुरो देयाद् विद्यातीर्थं महेश्वरः ॥ २ ॥

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे बन्दो व्याख्याने
 द्वितीयाध्यायस्य द्वादशः खण्डः ॥ ७ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराज परमेश्वर-वैदिक-मार्ग-प्रवर्धक-श्री-वीर-युद्ध-भूपाल-
 सायण्य-भुवनेश्वरस्य सायणाचार्यस्य विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-
 प्रकाशे बन्दो व्याख्याने ऐन्द्रकाण्डे द्वितीयोऽध्यायः ॥

(१)--“ब्रह्मसंहिता(१,२,१००)” इति उः । “ब्रह्मसंहिता पुनर्वसु (७,५,१५)”-इत्य-
 दोर्घाभाषणम् ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थं महेश्वरम् ॥ २ ॥

अथ तृतीयाध्याय आरभ्यते ।

अस्मिन्नध्यायेऽपि इन्द्रः स्तूयते ।

ऋचोऽशीति रभित्वेति^(१) वृहत्यः^(२) सकला अपि ।
नहिवो^(३) मारुतो तत्र प्रमित्रायेति^(४) संस्तुतिः ।

- (१)—‘अभिलाङ्गुलुम’ इत्यारभ्य—‘पिबन्धिष्येत्याः’ अष्टसु दृशतसु पठिताः ।
(२)—‘वृहती’ ऋच्यः । अष्टचत्वारिंशदक्षरा वृहती, इन्द्रः मूय प्रमित्राः, अश्वी-
कस्य न्य मताया मियादि-भावेन पादः पर्यन्ते—आधिक्यं तु न दोषो वैदिकानाम् ।
“वृहती परिवर्षणात् (६, १२)” इति मैत्रेय-निर्घण्टुम् “गायत्रो जेव त्रिपदां सतीं
अतुर्थेन पादेनातुष्टोभतीति प्राञ्जलम्, अत एवोक्तं याज्णेन “अतुष्टुवतुष्टोभनात्”—
इति ; सैषा अतुष्टुप् अतुभिरश्वरैः परिवृंहिता वृहतीत्युच्यते ।
(३)—‘महिवचमचन’-इत्यादि अभित्वेति-ऋच-अश्व-मता नयती ।
(४)—‘प्रमित्राचप्रार्थे मन्त्रे’-इत्यादि इन्द्र-भूमिति तृतीय-अश्व-मता तृतीया । मेषसा-
दित्यानां मन्त्रुतिः आदित्य-देवताकेत्यर्थः ।

अथ प्रथम खण्डे—

सैषाप्रथमा ।

वसिष्ठ ऋषिः ।

३ १ २

३ १ २

३ १ २

अभित्वापू रनोनुमोदुग्धाइवधेनवः ।

आदित्याना मथेन्द्राग्नोअपा^(५) दिन्द्राग्नि-संस्तुतिः ।

अश्वत्थक्ता शचीभिर्नः^(६) कुष्ठयेमाउवामिति ।

यदा कदा^(७) वारुणी स्यात्त्वष्टानो^(८) बहु-देवता ।

उषस्थी प्रत्यु^(९) इत्येषा ब्रह्म वटु^(१०) सूर्य-संस्तवः ।

इत्येकादश^(११) ताभ्यांऽन्या ऐन्द्र एकीनसप्ततिः ॥

(५) —‘इन्द्राग्नोअपादियम्-इत्यादि धोराजंति-पञ्चम-खण्ड-गता नवमी ।

(६) —‘शचीभिर्नःशचीवसू-इत्यादि इतजतीति षष्ठ-खण्ड-गता पञ्चमी । ‘कुष्ठः क्रीडा’-इत्यादि प्रत्युषदशत्यष्टम-खण्ड-गता तृतीया । ‘इमाउवान्दिविष्टधे-इत्यादि नवैव खण्डे द्वितीया । आमान्दक्त्रयाणां अश्विनी देवता उक्ता कथिता वेदविह्वरि-त्यर्थः ।

(७) —‘यदाकदाचमीष्टुषे’-इत्यादि इतजतीति षष्ठ-खण्ड-गता षष्ठी ।

(८) —‘त्वष्टानोदैववच’-इत्यादि इमदन्द्रायेति सप्तम-खण्ड-गता सप्तमी ।

(९) —‘प्रत्युषदश्या’-इत्यादि अष्टम-खण्डीयाया ।

(१०) —‘ब्रह्मवटुजोहरयदन्द्र’-इत्यादि ‘नकिष्टमित्यादि-द्वितीय-खण्डीय-तृतीया ; वसुधंश्वसि’-इत्यादि ‘धोराजंति-पञ्चम-खण्ड-गता षतुर्थी ; ब्रह्मत्वचं मन्त्रः कश्चित्यथं च मन्त्रः सूर्ये-सप्तवः मर्थेऽस्य संस्तुतिः मूर्धे-देवताक इत्यर्थः ।

(११) —‘नचिवो’-इत्यादि कथिता एकादश तथा-कथित-देवताकाः, ताभ्यः एकादशभ्यः ऋभ्यः अन्याः एकीनसप्ततिः ऐन्द्राः केवलेन्द्र-देवताकाः इति एतदध्याये नृमानामशतिसहस्राकानामृचां दैवत-सङ्घे ॥

१ २ ३ १२ २२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

ईशानमस्यजगतःस्वर्हेशमीशानमिन्द्रतस्युषः ॥ १ ॥ १

५ ४ २ १ ७ १ २ २ १

I अभित्वाशू । रनोनुमाः२ । ओइनुः३माः । आदु-

२४ १ ७ १ २ २ १ ४ ६
ग्धाइ । वधाइनवाः२ । ओइनाः३वाः । आइशानमस्य-

१ २ १ २ २ १ २ २
जगतः । सुवाट्टृशम् । आट्टृशाम् । आइशानमि ।

१ २ १ १ ५ ५ ४ ४
द्रतास्युषः । आरः३ । सूरः१ । षारः३४ । औचोवा ।

२ १ ३ १ १ १ १
स्युषःस्युषारः३४पुः ॥ २ ६ ॥

५ २ ४ ४ ५ ४ ५ १ २ ४ १

II अभित्वाः३शूरनोनुमाः । आदुग्धाइव । धाइना

२ १ ४ २ १ १ २ ३
रः३वाः । आइशानमस्याजग । ताः । सुवारः३ट्टृ२३४-

१ उत्तराष्विकस्य १,१,११,१ = ऋग्वेदस्य ५,३,२१,१ =
आरष्यगानस्य २,२१—२८—४,२,२—१५—५१० = जङ्गगा-
नस्य १२,१८—२२,१—१२ = उच्चगानस्य १,१—३,५—५,
१५ ॥

I,II भरहाजस्वार्कौ द्वौ ।

५ २२१२ २ १ २ १ २
 शाम् । ईशाना२३मो । द्रातस्थुषः । इडार३भा३४३ ।

२३४५इ । डा ॥ २७ ॥ १

हे “शूर ! (१) “इन्द्र !” “अस्य” “जगतः” जङ्गमस्य (२) “ईशा-
 नम्” ईश्वरं “तस्थुषः” स्थावरस्य चेशानम् [ईशान-पदस्या-
 वृत्तिरादरार्था (३)] “स्वर्दृशं” सर्वदृशं (४) “त्वा” त्वां “अदुग्धा
 इव धेनवः” यथा अदुग्धा धेनवः क्षीर-पूर्णाधस्त्वेन वत्तन्ते—
 तद्वत् सोम-पूर्ण-चमसत्वेन वत्तमाना वयम् (५) “अभि
 नोनुमः” भृशमभिष्टुमः ॥ १ ॥ १

(१)—‘शूर ! विज्जाम् !’-इति वि० ।

(२)—‘विवरककारस्तु—‘अस्य जगतः’-इत्यंशस्य विशेष-व्याख्यानं मकुर्वन् ‘तस्थुषः’
 स्थावरस्य इति व्याख्याय ‘स्थावर प्रपञ्चं प्रदर्शयार्थं अहमस्य चेत्यर्थः’-इत्याह ।

(३)—‘विवरक नये एकस्येशान-पदस्य अस्तेत्याद्यनेन सम्बन्धः अपरस्य तु पृथगप्ये-
 चरमित्यर्थः ।

(४)—‘सः आदित्यः तमिव यः पश्यति सः स्वर्दृक् । आदित्यमिव सर्वस्य जगतः
 प्रहारमित्यर्थः’-इति वि० । “स्वरादित्यो भवति ; सु चरणः, सुरररः सृती रसां
 रसृतो भासं ज्योतिषां सृतो भासेति वा”-इति जै० २, १४ । निघण्टौ दिव आदि-
 त्यस्य च साधारणनामसु ‘सः’-इति प्रथमं पदम् ।

(५)—‘अचिर-प्रसूता गावः धेनु-शब्देनोच्यन्ते ; ताः यथा आत्मीय वस्त्रं स्त्री चार्द्रं च
 ममसा ऊहारादिभिर्भिवन्ति तद्वत् सृ मरत्यर्थः’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

भरद्वाज ऋषि * ।

१२ २२ ३ १२ २२ ३ १२
त्वामिद्धिह्वामहेसातौ वाजस्यकारवः ।

३ १ २ ३ १ ० ३ २ ३ ३ ३ ३ १ २
त्वावृत्रेष्णिद्रसत्यतिन्नरस्त्वाङ्गाष्ठास्वर्वतः ॥ २ ॥ २

५२ ० १ २४ १ २ २२ २
। त्वामिद्धी । ह्वारमहे । आ । औश्चोवाहाउ

२ ५ २४ २ १२ १
वा३ । ऊ३४पा । सातौवाज । स्या३कारवः । आ ।

२ २ २ ० ० ५ १२ २
औश्चोवाहाउवा३ । ऊ३४पा । त्वावृत्राद्दुषु३ । द्रसा

१ २ १ ० २ २ ० २ ५
रत्यनिम् । आ । औश्चोवाहाउवा३ । ऊ३४पा ।

१ २ २ २२ १ ० १ २ २ २ २
नरस्त्वाङ्गाष्ठा । सुआस्वर्वतः । आ । औश्चोवाहाउवा३ ।

२, ५
ऊ३२३४पा ॥ २८ ॥

* 'संयोरार्धम्'-इति वि० ।

† "साता"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

२ उत्तराश्विनस्य २, १, १२, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, २७, १ = आरः

४८ ५८ ८ ८ ८ ४ ५ १ २
II त्वामिद्धिह्वामहे । सातौवाजोवा । स्याकाशरा-

२८ २ १ ७ १८
वारः । त्वावृत्राइषुइन्द्रसत् । पातिन्नाच्चाः । त्वाङ्का-

२ १ २ १
२३ष्ठा । सुअर्वा२३ताइ३३ः । औ२३४५इ । डा ॥ २८ ॥ २

“कारवः” स्तीतारी वयं “वाजस्य” अन्नस्य “सातौ” सम्भजने निमित्तभूते सति^(१) हे “इन्द्र” ! “त्वामिहि” त्वामिव “ह्वामहे” स्तुतिभिर्ह्वयामहे । हे इन्द्र ! “रुत्विति” सतां पालयितारं श्रेष्ठं त्वां “नरो” नेतारोऽन्येऽपि मनुष्याः “वृत्रेषु” आवरकेषु शत्रुषु सक्तु^(२) “हवन्ते” आह्वयन्ति भजनार्थम् । अपि च “अर्वतः” अश्वस्य^(३) सम्बन्धिनौषु “काष्ठासु” यथाऽश्वः क्रान्त्या तिष्ठति तासु काष्ठासु संग्रामेषु^(४) युद्ध-कामाद्य त्वामिवाह्वयन्ति अतो वयं त्वामिवाह्वयाम इत्यर्थः ॥ २ ॥ २

एयके प्र० २७—हि० २२ = ऊहे हा० १३—१७ = ऊष्टे प्र० ५—
ट० ६—ट० हि० १—प० १६—१७ ।

I, II इन्द्रस्य, भारहाजे हे ।

(१) --‘सति’ लोभः, तस्मादियं निमित्त-सम्प्रती-इत्यादि वि० ।

(२) --‘यस्य च भावेन भावलक्षणम्’-इति अत्र सम्प्रती । तच्छ्रुतेषु लक्षणभूत-योग्यक्रियापद-सम्बन्धनम् । तथा च शत्रुषु चक्रयेयु इत्यर्थः ।

(३) --‘अर्वा’-इति निघण्टौ अश्वनामसु तृतीयम् (१, १४) । ‘अर्वतः’ अश्वगतावित्यस्य सम्बन्धे इत्यादि वि० ।

(४) --‘काष्ठाशब्देन दृष्टिलक्षण-आपउश्वन्ते, तस्मादियं निमित्त-सम्प्रती; अप्यु-च निमित्त-भूतासु । तदर्थं त्वामिवाह्वयामीत्यर्थः । ‘अशवा’-इत्यादि वि० ।

अथ द्वितीया ।

वालखिल्या ऋषयः * ।

१ १ २ २ २ १ २ ३ १ २ ३ १
अभिप्रवः सुराधसमिन्द्रमर्चयथाविदे ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
योजरित्भ्योमघवापुरुवसुःसहस्रेणेशित्ति ॥ ३ ॥ ३

I अभिप्रवाः । सुराधार३साम् । इन्द्रमर्चयाथा-

१ २ ३ ३ ३ १ २ ३ २ ३
१विदार३४इ । योजा३४रित् । भ्योमघवापुरुवाह्वरः ।

१ १ ३ ५ २ १ १ ३ १ १ १ १
सच्चार३ । स्वारइणा३३४औहोवा । वशिश्तोर३४पू ॥३०॥

१ ३ ३ ५ ३ १
II अभाद्रप्रवारः । सुराधार३४साम् । इन्द्रा-

* 'वामदेवस्यार्षम्'-इति वि० ।

३ उत्तराच्चिकस्य २, १, १३, १ = ऋग्वेदस्य ६, ४, १४, १ =
जह-गानेऽत्र चत्वारि सामानि ; द्वि०३- स०७-हा०११-१५
= जह्य गाने चतुर्थस्य द्वितीयाह्नि, च चत्वारि सामानि ७-१०-
११-१२इति ।

I, II सावते द्वे ।

० १ ३ ५ ७ ९ ११ १३ १५ १७ १९
मर्चा२३ । यारथार३४ औक्षीवा । वीर३४दे । योजरि-

१२२ १५२ २१२ २४२ २७२ ३०२ ३३२ ३६२
त्वभ्योमघवारपुरुवसुः । सद्वा । स्रणेवा३शाये३ । चार

३ ५ ७ ९ ११ १३ १५ १७ १९ २१ २३ २५ २७ २९ ३१ ३३ ३५ ३७ ३९
तार३४ औक्षीवा । सुभू३तये२३४५ ॥ ३१ ॥

१ ३ ५ ७ ९ ११ १३ १५ १७ १९ २१ २३ २५ २७ २९ ३१ ३३ ३५ ३७ ३९
III अभिप्रवःसुरा । धसा३४ औक्षीवा । आइन्द्रमर्च ।

१ ३ ५ ७ ९ ११ १३ १५ १७ १९ २१ २३ २५ २७ २९ ३१ ३३ ३५ ३७ ३९
यथाविदार३४इ । ओइहा । योजरित्वभ्यः । माघार३

१ ३ ५ ७ ९ ११ १३ १५ १७ १९ २१ २३ २५ २७ २९ ३१ ३३ ३५ ३७ ३९
वा । पुरु२ । वार३४सूः । सहस्रेणाइवा३शा । ऊम्नाये

१ ३ ५ ७ ९ ११ १३ १५ १७ १९ २१ २३ २५ २७ २९ ३१ ३३ ३५ ३७ ३९
३ । चारतार३४ औक्षीवा । वार३४सू ॥ ३२ ॥ ३

“पुरुवसुः” पश्वादि-धनोपेतः यज्ञादि-बाहुल्याद्बहु-निवासको
वा “मघवान्” “यः” इन्द्रः “जरित्वभ्यः” स्तोतृभ्यः^(१) अस्मभ्यं
“सहस्रेणैव” सहस्र-सङ्ख्याकेन धनेनेव^(२) “शिक्षति”^(३)

I श्येतम् ।

(१)—जरितिं स्तोतृनामसु द्वितीयं पदम् नि० ३, १६ ।

(२)—‘सहस्रेणैव प्रकारेणवेति वाक्यशेषः, बङ्गमिः प्रकारैरित्याद्यः’-इति वि० ।

(३)—शिक्षतीति दान-कर्मसु षष्ठमं पदम् नि० ३, २० ।

अथ चतुर्थी ।

नोधा इन्द्रं स्तौति ।

१० ३१ २२२३ १९ ३११ २२
तं वोदस्ममृतीषहं वसोमन्दानमन्धसः ।

३ २३ १२ ६ २३१ २ ३ १२
अभिवत्संनस्सरेषुधेनवइन्द्रं गौर्भिर्नवामहे ॥ ४ ॥ ४

४५ ४ ५ २२१२ १
I तं वः । एदास्माम् । ऋतीषहम् । हा२इ । आ

पश्वादि-वहु-धनमन्धस्यं प्रयच्छतीत्यर्थः । स इन्द्रः “यथा विदे”
यथा अस्माभिविज्ञायते तथा हे ऋत्विजः ! “वो” यूयं^(४) “सुरा-
धसं” शोभन-धनोपेतम् “इन्द्र” परमैश्वर्ययुक्तं देवम्^(५) “अभि”
आभिसुख्येन “प्राचं” प्रकर्षणार्चत^(६) ॥ ३ ॥ ३

४ उत्तरार्चिकस्य १,१,१२,१ = ऋग्वेदस्य ६,६,११,१ =
जहेत्र नव सामानि प्र० ६ प० हि० १४ त्र० ५—८—ततुर्हं
१०—सप्तद० ४—८—१७—अष्टा० १४ = ऊर्ध्वगानस्य चतुर्थ-
द्वितीये नवममित्येकमस्याम् ।

I प्रजापतेः, नाविकम् ।

(४)—वः त्वामिन्द्रमिति वि०-समस्तोऽर्थः ।

(५)—‘समस्ततो जाः परमेश्वरत्व निमित्तम्-शब्द-वाच्यः’-इति शबरः ।

(६)—प्राचं-प्राचां।मीत्यर्थो वि०-समस्तः ।

१ २ १२ १ २ २ २ १ २ १
 औ३हो । इहा । वासोर्मन्दानमन्वसारः । हा२इ । आ

२ २ १२ १ २ २ २ १ २ २
 औ३हो । इहा । अभिवत्सन्नस्वसरेषुधेनवारः । हा२इ ।

१ २ २ १२ १२ १ २ २
 आऔ३हो । इहा । इन्द्रम् । हा२इ । आऔ३हो ।

१ २ २ २ ३ ५ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 इहा । गोर्भाइः । नार३४औ३होवा । वामद्वे२३४५ ॥ ३३ ॥

५ ४ २ ४ ५ ५ ४ ५ १ २ २ २
 II तंवो३दा३स्मामृतीषहोवा । वासोर्मन्दा । न-

१ २ १ २ ३ ४ ५ २ १
 मान्धा३सारः । आभिवत्सा३१२३४म् । नस्वसरे । पुधा-

२ १ २ ३ २ १
 इना३वारः । इन्द्राङ्गा३इर्भीरः । नवा३ । मार३४५ ।

३ १ २ २ २
 हा२३४५इ ॥ ३४ ॥

३ ४ ५ ४ ५ ५ २ ३ ५ १ २ २
 III तंवोदस्मामृती । षहाऔ२३४वा । वासोर्मन्दा-

१ २ ३ ५ २ १
 नमन्धा३सारः । आभिवत्सन्नस्वसरेषुधे३नावारः । औ३वा ।

II अभीवर्त्तस्य इन्द्रस्य वा, अभीवर्त्तम् ।

III अभीवर्त्तस्य, भागम् ।

१ ५ ११८ १ १११
 इन्द्रज्ञार३४इभीः । नवामार३४५चा६५इ । भगार्यार३
 ११
 ४५ ॥ ३५ ॥

३४८ ४ ४ ४ ८ २२ १ १ ५
 IV तंवोदस्मृती । षचाइम् । वार३४ । सोर्म-
 ५ ५ १ १ १ २
 न्दानम । धामाः । अभिवत्सन्नस्वसरेषू३धाइ । नार३वाः ।
 १ १ २ २ १ २ १ २
 इन्द्रङ्गीर्भाइर्नाइवा । ह३म् । ह३म् । ह३म्ह३म् । नवा-
 १ ५ ४ ५
 नवोर३४वा । मापू३चोइ३चाइ ॥ ३६ ॥

१ १ ४ ४ ४ ४ ५ ५ ५ ११
 V तार३४म् । वोदस्मृती । षाचाम् । वसोर्म-
 २ २ २ २ १ २ १ २ १ २
 न्दा । नाइमान्धा३साः । आर३भी । वात्सन्न । स्वस ।
 १ २ ३ ५ १ २ १ १ १
 राइ । षूधेनार३४वाः । आर३इन्द्राम् । गाइर्भिर्नवो
 ५ ३ ५
 र३४वा । मार३४चे ॥ * ॥ ३७ ॥ ४

IV अभीवर्त्तः ।

V नौधसम् ।

॥ इति ग्रामे गेय गानि षष्ठ्यार्ध-प्रपाठकः ॥

हे ऋत्विग्यजमानाः ! “दस्मं” दर्शनीयम्^(१) “ऋतीषहम्”
 ऋतयो वाधकाः शत्रवः तेषा मभिभवितारं^(२) । पुनः कौटुशं ?
 “वसोः” वासयितुर्दुःखस्य विवासयितुः (यदा, वसोः पात्रं प्रति
 वसत^(३)), तादृशस्य “अन्यसः” सोम-लक्षणस्यान्नस्य^(४) पानेन
 “मन्दानं” मोदमानं “वः” यष्टव्यत्वेन युष्मत्सम्बन्धिनं तं तादृ-
 शमिन्द्र गौर्भिः स्तुति-लक्षणाभिर्वाग्भिः “अभि नवामहे” (नु
 स्तवने, नु शब्दे) अभिष्टुमः । कुत्र ? “स्वसरेषु” ॥ [अत्र यास्कः
 (५, ४)—“स्वसराण्यहानि भवन्ति स्वयं सारीण्यपि वा स्वरादि-
 त्यो भवति स एनानि सारयतीति सूर्य-नेतृकेषु दिवसेषु^(५) वय
 मभिष्टुमः अभितः शब्दयामः] तत्र दृष्टान्तः—“वत्सं न” यथा
 धेनवो नव-प्रभृता गावः स्वसरेषु (सृष्टु अस्यन्ते प्रैथ्यन्ते गावो-
 ऽवेति स्वसराणि गीष्ठानि तेषु) वत्स मभिलक्ष्य शब्दयन्ति
 तद्वत् ॥ ४ ॥ ४

(१)—‘तसु दसु उपक्षये इत्यस्येदं रूपम्; उपक्षयितारं शत्रवाम्’ इति वि० ।

(२)—‘ऋतयः सेनाः, गच्छन्तात्’ इति वि० ।

(३) वि० सते ऋचि ‘वसो मन्दान’ इति रेफ-शून्यः पाठः । ‘अतरव तत्रधे ‘वसो’
 प्रश्लक्ष्णवन्नित्यर्थः । ‘वः’ त्वामिति चार्थः तदभिमतः ।

(४)—‘अन्यः इत्यन्न-नाम, अध्यानीयं भवति’ इत्यादि नै० ५, १ ।

(५) ‘स्वसरेषु यागशेषेषु’ इति वि० । स्वसराणीति शृष्ट-नामस्य दशमस्य
 नि० २, ४ ।

अथ पद्यम् ।

कलिः प्रगाथऋषिः* ।

१ १ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 तरोभिर्वेविद्वसुमिन्द्रसुसबाधजतये ।

३ १ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
 वृद्धगायन्तःसुतसोमेअध्वरेज्जवेभरन्नकारिणम् ॥ ५ ॥ ५

४ ५ १ २ २ ५
 I ओम् । तरो । भाइर्वेविदा३१उवार३ । वार३४सुम् ।

१ २ १ २ २ १ २ २ १ २
 इन्द्रा२सुसबाधजतये२ । वृद्धात् । वृद्धा३१उ । वार२ ।

१ २ १ २ २ १ २ २ १ १ २ २
 गायतःसुतसोमे अध्वरे । ज्जवेभा२३राम् । नाकारिणम् ।

१ २ १
 इडा२३भा३४३ । ओ२३४५इ । डा ॥ १ ॥

४ ५ १ २ २ ५
 II तारो । भाइर्वेविदा३१उवार३ । वार३४सुम् ।

१ २ १ २ २ १ २ २ १ २
 इन्द्रा२सुसबाधजतये२ । वृद्धाद्गा१था२ । ताःसुतसो२ ।

* 'कालेश्वरार्थम्'-इति वि० ।

५ उत्तरार्थिकस्य १, १, १४, १ = ऋग्वेदस्य ६, ४, ४७ (३०) १
 = जहेश्वरार्थि हे सामनी प्र० ७—६०१५ ।

I, II लीगि हे ।

६२क,

^{२ १} ^{२ १ २} ^२ ^{१ २ २} ^१
 मेअध्वराइ । ऊवेभा२३राम् । नाकारिणम् । इडा२३
^२
 भा३४३ । ओ२३४पुइ । डा ॥ २ ॥

^{५ २ २} ^{४ ५} ^२
 III तरोभिवाविददासुम् । इन्द्राम् । इन्द्र॑स-
^१ ^{१ २} ^२ ^२
 बाधा३कताश्याइ । वृहान् । वृहद्गायन्तःसुतसोमा३-
^{१ २} ^२ ^२ ^१
 आधा१राइ । ऊवाइ । ऊवेभरन्नकारिणम् । इडा-
^२ ^१
 २३भा३४३ । ओ२३४पुइ । डा ॥ ३ ॥

^{५ २ २} ^५ ^२ ^१
 IV तरोभिवाविदा४दासुम् । इन्द्र॑स्वा३ । ध-
^३ ^५ ^{२ १} ^२ ^{१ २ २}
 उ२ता२३४याइ । वृहान् । वृहद्गा३१उ । वा२ । गायन्तः
^{१ २ २} ^{१ २} ^{२ १ २} ^२ ^{१ २ २}
 सुतसोमेअध्वरे । ऊवेहोइभा२३राम् । नाकारिणम् ।
^१ ^२ ^१
 इडा२३भा३४३ । ओ२३४पुइ । डा ॥ ४ ॥

III धानाकम् ।

IV धानाकं क्षुण्णककालियं वा ।

^१ ^२ ^४ ^१ ^५ ^१ ^२
V तरोरुभिर्वो । विदाप्रदसुम् । इन्द्रस्वाशधाज-

^५ ^२ ^५ ^४ ^५ ^१ ^२
शतायाइ । औशवा । औशवा । वृहद्गायन्तःसुत-

^५ ^१ ^० ^५ ^२ ^५ ^४ ^५ ^१
सोश्माअध्वाराइ । आशवा । औशवा । ऊवाइभराम् ।

^२ ^२ ^५ ^० ^५ ^१
नाकाराशइणाम् । आशवा । आशपुइ । डा ॥ ५ ॥

^१ ^२ ^३ ^५ ^२ ^५ ^१
VI तरोभिर्वोर । विदद्वाशसुम् । इन्द्रस्वाशधा

^२ ^५ ^२ ^५ ^२ ^२ ^२ ^२
जशतायाइ । औश्वा । औश्वा । वृहद्गायन्तः

^५ ^१ ^० ^५ ^२ ^२ ^५ ^२
सुतसोश्माअध्वाराइ । औश्वा । औश्वा ।

^१ ^० ^५ ^० ^५ ^० ^१ ^२
ऊवाइभाशराम् । औश्वा । औश्वा । नाका

^० ^१ ^० ^१
रणम् । इडाशभाश । आशपुइ । डा ॥ ६ ॥

^५ ^२ ^४ ^५ ^५ ^० ^१ ^० ^० ^०
VII तरोभाशवाविददसुम् । इन्द्रास्वा । धजत-

V, VI, VII कालियानि त्रीणि ।

१ २ ३ ४ २ १ २ ४ २ ५ २ २
 या२३इ । वृ३द्गाया३ । ता२३४ः । सुतसोमे३ । ध्वा-
 २ १ ३ २ २ ४ ४
 ३राइ । ऊवाइभरो । वा३४३ओ३४वा । नकापुरिणाम् ।
 ४
 द्योपूइ । डा ॥ ७ ॥ ५

हे ऋत्विजः ! “वः” यूयं “तरोभिः” वेगवद्भिरश्वैरुपेतं वेगे-
 रेव वा^(१) “विदहसु” वेदयदसुं धन-वेदकम् “इन्द्र” “सवाधः”
 वाधा-सहिताः^(२) “ऊतये” रक्षणाय “वृहत्” सामैतत्सज्जकं
 “गायन्तः” सन्तः परिचरतेति शेषः । कुचेत्युच्यते ? “सुतसोमे”
 अभिषुत-सोमके “अध्वरे” यज्ञे सोम-यागे । अहं च तदर्थं
 “हुवे” आह्वयामि । कमिय ? “भरं न” भर्तारं कुटुम्ब-पोषकं
 “कारिणं” स्व-हित-करण-शीलं यथा, स्व-हित-करणायाह्वयन्ति
 पुत्रादयः, तद्वत्^(३) तथाभूतमिन्द्रं हुवे इति ॥ ५ ॥ ५

(१)—‘तरोभिः आत्मीयैर्वलैः’ इति वि० । तरइति वल-नामसु पञ्चमम् ।

(२)—‘सवाधः सदोषाः ऋत्विजः’ इति वि० । सवाध इति ऋत्विङ्-नामसु सप्तमं
 पदम् वि० १, १८ ।

(३)—वि०-मध्ये ‘भरेकारिणमिति, पाठः । किञ्च भरे-इत्यस्य सङ्गामे इति,
 कारिणमित्यस्य सङ्गाम-कारिणं, प्रतिशोद्धारमित्यर्थः । ऊवे-इति उत्तम-पुरुषेकवचनञ्च
 प्रथम-पुरुषबहुवचनस्यार्थे । तथाचोक्तं—‘यथा सङ्गामे योद्वा प्रतिशोद्धारं मृत्ता
 यत्नेन आह्वयति, तद्वदाह्वयन्तीत्यर्थः’ इति । भरे-इति निषद्यौ सङ्गाम-नामसु
 पञ्चमम् पदम् १, १७ ।

अथ षष्ठी ।

वसिष्ठ ऋषिः ।

३ ५ ३ १ २ ३ ५ ३ १ २ ३ २
तरणिरिक्षिषासतिवाजंपुरन्ध्यायुजा ।

३ १ २ ३ १ २ ३ ५ ३ १ २ ३ २ ३ १ ०
आवइन्द्रम्पुरुहंतंनमेगिरानेमिन्तष्टेवसुद्रुवम्* ॥६॥ ई

५ ३ ५ ४ ५ ३ १ २ १ २
I तरणिरीत् । सिषाश्साती । वाजांपुराम् । धि-
२ १ २ ४ ५ २ १ २ १ १ २ १ १
यायुजा । आवाश्चाइन्द्राम् । पुरुहज्जतम् । नमेगा-
२ ४ ५ २ २ १ १ १ १ १
इरा । नाइमीश्न्ताष्टे । वासुद्रुवाश्शुभम् ॥ ८ ॥

३ ५ २ १ २ १
II तराहाउ । णिरिक्षिषासति । ह्याइ । २ । वा-
२ १ २ १ २ २ १ २ २ २
जम्पुरम् । धियायुजी । होवाश्चाइ । आवइन्द्रंपुरुह-

* "सुद्रुम्" इति ऋक्पाठः ।

ई उत्तरार्चिकस्य २,२,१३,१ = ऋग्वेदस्य ५,३,२०,५ =
ऊहे द्वितीये उजविंशतितममेकमिच्च गानम् ।

I, II ऐश्विने हे ।

तम् । नमाइगाइरौ । होवाइहाइ । नेमिन्तष्टेवाइ

सा । औइहोवाहाइइ औहोवा । उप् । द्रुइइवाम् ॥८॥

III तरणिरिक्षिषा । साइती । वाजम्युरन्ध्यायुजा ।

वाजम्युरन्ध्यायुजा । वआइइन्द्राइइम् । पुरुइतन्नमे ।

गाइइरा । नेमाइन्ताइइष्टे । वसुद्रुवम् । इडाइइभा-

इइइ । औइइइपुइ । डा ॥ १० ॥

IV तरणिरिक्षिषा । सतीइ । वाइइइ । जम्युरन्धिया ।

युजा । वाजम्युरन्ध्यायुजावइन्द्रम्युरुइतन्नमाइइगाइराइ ।

हाइइऊऊवाइ । नेमिन्तष्टेवसोवाइऔइइइवा । इपुवोइ

हाइ ॥ ११ ॥ ६

“तरणिरि” (१) युद्धादौ कर्मणि त्वरित एव पुमान् “पुर-

III, IV गोशृङ्गे द्वे ।

(१) -तरणिरिति क्षिप्र-नामसु पञ्चविंशतितमम् नि० २, १५ । इत् एवार्थः । वि०-
मतेषु इत् पादपूर्वम् ।

या । आपिर्नीबोधिसधमाद्येवृधारश्चोइया । अस्मा^१

आरश्वा । तुताइधारश्चाश्वाश्वा । ओरश्वाश्वा । डा ॥ १२ ॥

II पिवासुतस्परसिनोच्चाउ । मत्स्वानइन्द्रगोमारतः ।

चाओरश्वा । आपिर्नीबोधिसधमादियेवारश्वा । चाओ-

रश्वा । अस्मा^१अवन्तुतेधारयः । चाओरश्वा । इर

१११
३४५ ॥ १३ ॥

III पिवासुतस्परसिनोमत्स्वाच्चाउ । नाः । इन्द्रार-

गोमताश्वा । चाउ । आपिर्नीबो । धिसाधमाश्वा ।

दियेवृधारश्वा । चाउ । अस्मा^१अवारश्वा । चा । तुते-

श्चोर । थारश्वाओश्वा । धियजश्वाश्वा ॥ १४ ॥ ७

हे “इन्द्र” ! “रसिनः” रसवतः “गोमतः” गो-विकारैः पथः-

II शौक्लम् ।

III जमदग्नेः, अभीवत्तः ।

अषाढमी

भर्ग ऋषिः ।

२३ ० १२ ३ २७ ० १ २

त्वञ्छ्विचेरवेविदाभगंवसुत्तये ।

१ २ १ १ ० १ २ २ २ १ २ १ २

उद्वावृषस्वमघवनाविष्टयउदिन्द्राश्वमिष्टये ॥ ८ ॥ ८

प्रभृतिभिः अपण-द्रव्ये र्युक्तस्य^(१) “नः” अस्मदीयस्य “सुतस्य”
 अभिषुतस्य (क्रिया-ग्रहणं कर्तव्य मिति कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतु-
 र्यर्थे षष्ठी) ईदृगं सोमं^(२) “पिब”^(३) पीत्वा च “मत्स्व” मत्तो
 भव अपि च “सधमाद्ये” सह माद्यन्ति देवा अत्रेति सधमाद्यो
 यज्ञः तस्मिन् सहमादयितव्ये यज्ञे त्वम् “आपिः” आपयिता^(४)
 “वस्यः सन् “नः” अस्माकं “वृधे” वर्धनाय “बोधि” बोध्यस्व ।
 “ते” त्वदीयाः “धियः” बुद्धयः अनुग्रहात्मिकाः अस्मान् स्तोतृन्
 “अवन्तु” रक्षन्तु ॥

“सधमाद्ये”-“सधमाद्यः”-इति च पाठी ॥ ७ ॥ ७

८ उत्तराश्विकस्य ७, ३, ४, १ = ऋग्वेदस्य ६, ४, ३ (१६), २ =
 ऊहे ए० १६ -- हाविं० १८ = ऊह्ये प० १८ ।

(१)--शोभस्वेनाय * * * उदकान्य, अन्नं, तद्वतः तैर्मिश्रितस्येत्यर्थः-इति वि० ।

(२)--सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य, षष्ठी-निर्देशात् एकदेशमिति वाक्यशेषः-
 इति वि० ।

(३)--ऋषि पिबा इति दीर्घान्तःपाठः “इयचोऽनक्तिः (६, ७, १७५)” इति दीर्घः ।

(४)--“आपिः आप्तः”-इति वि० । आपातः-इति आप्त कर्मसु षष्ठम् जि०, १८ ।

I तुवाश्चोश्चिचैरवाइ । विदाभगंवसू रत्ताया-
 ५ ४ २ ४ ८ ५ ८ २ १ ८ १
 २३४इ । उद्वावृषस्वमघवान् । ऐच्चोइ । गा रविष्टयाइ ।
 ५ ८ ४ ५ २ ८ १ १
 उदिन्द्राश्चमीवाश्चोश्चवा । ष्टापुयोईच्चाइ ॥ १५ ॥

II त्वच्चोच्चिचैराइवाइ । विदाभगेवसूत्ताश्यार३४इ ।
 ५ ८ ४ ४ १ २ १ २ १
 उद्वावृषस्व । मापूघवान् । आइच्चियाइ । गविष्टाया र-
 १ १ १ ३ ५ ४
 इ । उदिन्द्राश्चश्चमी । ओश्चम् । ओर३४वा । ष्टापुयो
 ५
 ईच्चाइ ॥ १६ ॥ ८

हे “इन्द्र” ! “त्वं हि” त्वं खलु सामर्थ्याद्वातेति गम्यते ।
 अत “एहि” आगच्छ । आगत्यच “चैरवे” क्रमपराचारवते^(१)
 मह्यं “भगं” भजनीयं धनं विदाः लभस्व दत्स्व । किंमर्थम् ?
 “वसुत्तये” अस्माकं वसुदानाय । हे “मघवन्” धनवन्निन्द्र !
 “गविष्टये”^(२) गाइच्छते मह्यम् “उद्वावृषस्व” आसिञ्चस्व^(३)

I, II कौत्सलबर्हिषे हे ।

(१)—‘चैरुः’ चेतयिता, तस्मादियं तादर्थ्यं चतुर्थी, चैरवे ज्ञातुर्मम’ इति वि० ।

(२)—इषु इच्छायामित्यस्येदं रूपम् ।

(३)—इषु सृषु ऋषु सेषने-इत्यस्येदं रूपम् ।

अथ नवमी ।

वसिष्ठः परोक्षेण ब्रूते^(१) ।

१४ २४ ३२ ३१४ ५४ ७ १२

नद्विवश्वरमञ्चनवसिष्ठःपरिमस्ते ।

७ १ ८ ७ २ ५ १२ ३२३ २ १२ ७ १२

अस्माकमद्यमरुतःसुतेसचाविश्वेपिबन्तुकामिनः ॥ ८ ॥ ६

४ २ ४ ४ ४ ४ २१ १

I नद्विवाश्चरमञ्चना । हुवेहोइ । वसिष्ठःपरा-

० १४ ३२ २

इमसाताइ । अस्माकमद्यमरुतारः । सुताइसारइ

४ १ ५ १ २ १ २१ १ ३

चा । वाइश्वेहोइ । पिवाश्चो । तुवारइ । मारइना

५४ २ २ १ ११२

२३४श्रीहोवा । जनित्रारइपुम् ॥ १७ ॥

II नद्विवश्वरमम् । चनाइ । वसिष्ठाः । होइ ।

० ३४ ४ ७ ४ ४ ४ ३२

होइ । पराइमसाताइइ । अस्माकमद्यमरुतः । सुता

गामितिशेषः । तथा हे इन्द्र ! “अग्निमिष्टये” अश्वैषणावतेमह्यम्
अश्वान् “उडावपव” आसिञ्चस्व^(२) देहीत्यर्थः ॥ ८ ॥ ६

१ ऋ वेदस्य ५.४.२६.३ ।

I, II वसिष्ठस्य, जनित्रे हे ।

२ उदित उपसर्गाभ्यासात् वाचस्पति क्रियाभ्याम् ।

(१) — वसिष्ठनामाहस्यविदिति विश्वः ।

अथ दशमी ।

प्रगाथः काण्वऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०

माचिदन्यद्विश्वसतसखायोमारिषण्यत ।

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०

इन्द्रमित्स्तीतावृषण्वसचासुतेमुज्जरुक्थाचश्वसत ॥ १० ॥ १०

इति पञ्चम-दशति ॥ *

४ ५ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०

इइसाचा । वाइश्वेपिवन्तुकी३ । चो३१ये३ । मारइना-

४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०

इइ४श्रौचोवा । जनो३त्रा३४धुम् ॥ १८ ॥ ९

हे “मरुतः” ! “वसिष्ठः” एतन्नामा ऋषिः “वः” युष्माकं मध्ये “चरमं चन” जघन्यमपि “न हि परिमंसते”^(१) वर्जयित्वा न स्तोति किन्तु सर्वानिव युष्मान् स्तोतीत्यर्थः । “अद्य” अस्मिन् दिने “अस्माकम्” अस्मदीये “सुते” सोमे अभिषुते सति मरुतः “कामिनः” सोमं कामयमानाः^(२) “विश्वे” सर्वे “सचा’ सङ्गत्य “पिवन्तु” पानं कुर्वन्तु ॥

“पिवन्तु”-“पिवन्तु”-इति च पाठौ ॥ ९ ॥ ९

१० उत्तरार्धिकस्य ६,१,५,१ = ऋग्वेदस्य ५,७,१०,१ =
जहे ष० १५ ।

(१) — ‘प्रथमपुष्यैकवचनमप्यप्यस्यैकवचनार्थः’ इति वि० ।

(२) — ‘कामवक्त्रं अहावक्त्रो भूला पिवन्तु इत्यर्थः’ इति वि० ।

* ॥ इति ततोयस्य प्रथमार्द्धः ॥

^५४ ^४५ ^३० ^४५ ^१२
 I माचिदन्यदोच्चाइ । विशाश्साता । [सखाया र्चो
^०० ^१२ ^१२ ^१२ ^१
 १इ । माञ्चौर्चो । राइघाउवा । प्याताउवा । इन्द्र-
^१२ ^०० ^१२ ^१२
 मित्स्तोतावृषणा और्चो । साचाउवा । सूताउवा ।
^०० ^१२ ^५२ ^४
 मुहुस्तुक्था और्चो । चशा । और्चो । वाहोर्चुवा ।
^४
 साप्रतोइच्चाइ ॥ १८ ॥ १०

हे "सखायः" समानख्यानाः स्तोतारः (१) ! इन्द्र-स्तोताइ
 "अन्यत्" स्तत्रं "मा चिद्विगंसत" मैवोच्चारयत । "मा रिष-
 ण्यत" मा हिमितारा भवत । अन्यदीय-स्तत्रञ्चारणेन वृथोप-
 चोणा मा भवत । "सुते" अभिषुते मामे "वृषणं" कामानां
 वर्षितारम् "इन्द्रमित्" इन्द्रमेव हे प्रस्तावाद्यः ! "सचा"
 भइ सङ्घोभूय "स्तोत" स्तत । "उक्था च" उक्थानि गस्ता-
 णि चेन्द्र-विषयाणि यूय "मुहुः" पुनः पुनः "गंसत" उच्चार-
 यत ॥ १० ॥ १०

इति त्रिमास्यशाचार्य विरचिते मासवेदार्थप्रकाशे छन्दोशाब्दाने
 द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः खण्डः ॥

I मै गतिथं, दे गतिथं वः ।

(१) प्रगाथ आदीयान् षट्त्रिंशत् आह ० ० ० हेमन्वायः षट्त्रिंशत् इति वि० ।

अथ द्वितीय खण्डे-

सैषा प्रथमा।

आङ्गिरसः पुरुहन्ता ऋषिः ।

१ ७ १२ २४ ९ ० ७ १ २ ३ १ २

नकिष्टं कर्मणानशद्यश्चकारसदावृधम् ।

१ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ७ १ २ २ ४

इन्द्रं नयज्ञैर्विश्वगूर्त्तमृभ्वसमधष्टं धष्णुमोजसा ॥१॥११

५ २ ४ ५ ३ २ ५ ९ १ २ २ १ २ ३ २ ६

I नकिष्टाङ्कर्मणानशात् । यश्चाकारा । सदावृ-

१ २ २ २ २ १ २ १ २ २ ३ २ २ ०
धारश्म । सदावृधाम् । इन्द्रानया । ज्ञैर्विश्वग । त-५ १ २ ३ २ १ २ १ २ २ १ २ ५ २
मारर्भसारश्म । तमृभ्वमाम् । अधार्षन्त्या । ष्णुमो२ ० ३ २ २ १
जसारश्म । ष्णुमोजमारश्म । ओरश्मपुद्म । डा ॥ २० ॥

३ ५ ७ ५ ५ २ ५ २ ४

II नकिष्टं कर्मणानशात् । होश्म । यश्चाकारा-

११ उत्तरार्द्धे संख्य ४, २, ८, १ = ऋग्वेदस्य ६, ५, ८, ३ = जज्ञे च०८ ।

I वखानसम् ।
I पोरुहन्नम् प्राकर्षं वा ।

^{५ ४ २ ४} ^१ ^१ ^{१ २ ०}
 सदावृधाम् । आइन्द्राऽन्नायार । सैर्वैश्वगूर्त्तामृधाम्-
^१ ^२ ^{४ २ ४ ५} ^२
 रम् । अधाऽहो । ष्णारध३४ । हाओवा* । ष्णु-
^{१ २ १ १ १ १}
 मोजसार३४५ ॥ २१ ॥ ११

“तं” यजमानं “कर्मणा” हननादि-व्यापारेण^(१) “नकिर्न-
 शत्” नैव^(२) व्याप्नोति^(३) । यः “इन्द्र” “चकार” इन्द्रमेवानु-
 कूलं “यज्ञैः” साधनेः कृतवान् । कीदृशमिन्द्रम् ? “सदावृधम्”
 “सर्वदा वर्धकं । “विश्वगूर्त्त” सर्वैः स्तृत्यम्^(४) । “ऋध्वस”
 महान्तम्^(५) “ओजसा” बलेन “अष्टष्ट” अन्ये र्धर्षितु मशक्यम् ।
 “धृष्णु” शत्रूणां धर्षकम् ॥

“धष्णुमोजसा”-“धष्णवोजसम्”-इति च पाठो ॥ २ ॥ ११

(१)--‘रत्यात्मकेन’ इति वि० ।

(२)--‘न कश्चिन्नक्षः पिशाचादिः’-इति वि० ।

(३)--‘शुद्धोऽप्ययं नशिर्वि-पूर्वो द्रष्टव्यः अकशीत-ण्डयं, विनाशायतीत्यर्थः’ इति वि० । ‘नशत्’ इति व्याप्ति-कर्मसु अष्टमस्य पदस्य २, १८ ।

(४)--‘सर्वशयषां वधाय आहतम्’ इति वि० ।

(५)--‘ऋधुचाः’ इति महद्भागसु दशमं पदम् नि० ३, ३ ।

अथ तृतीया(१) ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 आत्वामहस्रमाशनं युक्तारथेच्चिरण्यथे ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 ब्रह्मायुजोच्चरयद्द्रकोशिनोवचन्तुसोमपीतये ॥ ३ ॥ १३

५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
 I आत्वामहा । स्रमाशाशता २म् । युक्तारथेच्च-
 रण्यथे । ब्रह्मायुश्जा २ः । चारयद् । द्रकाइशाइना २ः ।
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
 वहान्तूसो २३ । मारपा २३४ औक्षीवा । ता २३४ये ॥ २३ ॥
 द्रव्यात् “ऋते चित्” विनापि(२) “जतुभ्यो ग्रीवाभ्यः सकाशात्
 “आहृदः” आतर्दनात् आरुधिरनिस्त्रवणात् “पुरा” पूर्वमेव
 “सन्धि” सन्धातव्यं तं “सन्धाता” संयोजयिता भवति । “मघवा”
 धनवान् “पुरुवसुः” बहु-धनः स इन्द्रः “विक्रुतं” विच्छिन्नं तं
 “पुनः” “निष्कर्ता” संस्कर्ता भवति(३) ॥ २ ॥ १२

(१) अत्रापि ‘प्रगाथस्यार्षम्’ इति वि० ।

१३ उत्तरार्चिकस्य ६, २, ५, १ = ऋग्वेदस्य ५, ७, १४, ४ =
 आरण्यके प्रथमे द्वाविंशतितम् = ऊहे स० १५—प्रष्टां द्वि० १२
 —त्रयोवि० ३ ।

I भारद्वाजम् ।

(२) —‘ऋते यज्ञे, चिदिति पद-पूरणः’ इति वि० ।

(३) —साक्षाद्भवान् तं वयं क्षुभइति वाक्यशेषः ।

^{५ ४ ४ ४} ^५ ^{२ १ २} ^{२ ४}
 II औक्षीत्रात्वासच्चाक्ष्ण । सुमाशाश्वतारक्षम् । चा-
^१ ^{१ ४ २ ४} ^४ ^१ ^२ ^{२ ४ २}
 क्षोइ । युक्तारथेक्षिरण्यये । ब्रह्मायूश्जाक्ष्णः । चाक्षी
^१ ^२ ^१ ^२ ^{२ ४ २} ^१
 इ । क्षारयइ । द्रकाइशाश्वनाक्ष्णः । चाक्षीइ । वच्चा-
^२ ^{२ ४ २} ^{२ २} ^१ ^५
 न्तूश्सीरक्ष्ण । चाक्षी । मपीक्ष्ण । तारक्ष्णयाइ । उज्ज-
^५
 वाक्ष्णवा ॥ २४ ॥

^{४ २ २ ४ ५ ४ ५ ४} ^{२ १ २} ^{२ १}
 III आत्वासच्चस्रमाश्वतमा । युक्तारथेक्षिरण्यये । ब्र-
^{१ ४} ^{२ १} ^१ ^२
 ह्मायुजोक्षरयइन्द्रकेक्षीरइ । शाश्वनाक्ष्णः । चाश्ववा ।
^१ ^{२ २ २} ^१ ^{२ २} ^१ ^५
 वच्चन्तुसोमपीक्षीर । ऊम्मार । तथाश्व । आक्ष्णवा ।
^{२ १ १ १ १}
 उक्ष्णपू ॥ २५ ॥

^{२ ४ ४ ४ २ ४ ५ ४ २} ^{२ १}
 IV आत्वासच्चस्रमा । श्वतमा । आत्वासच्चा । स्रमा-
^२ ^१ ^२ ^५ ^{१ ४ २ ४} ^४
 श्वतमा । आक्ष्णक्षियाक्ष्णवाइ । युक्तारथेक्षिरण्यये ।

II भारद्वाजम्, कण्वहृद् वा ।

I, II, IV भारद्वाजे हे ।

१ २ १ २ ५ १ २
ब्रह्मायू१जारः । आ२इक्षिया२३४साइ । चारयइ ।

१ २ १ २ ५ १ २
द्रकाइशा१इना२३ः । आ१२इक्षियार३४चाइ । वदानू१सो-

१ २ ५ २१२ २ १
२३ । आ१२इक्षियार३४चाइ । मपौतार३या३४इ । ओ-

२३४५इ । डा ॥ २६ ॥ १३

हे “इन्द्र” ! “त्वा” त्वां “सहस्रं” सहस्र-सङ्ख्याका हरय
स्वदीया अश्वाः “आ वहन्तु” आ नयन्तु अस्मद्यज्ञम् । तथा
“शतं” शत-सङ्ख्याकाश्च भवदीया अश्वा र्वा मावहन्तु ।
(यद्यपि द्वात्रेव हरी^(१) तथापि तद्विभूतयोऽन्येपि बहवोऽश्वाः वहति ।
ननु युगपदनेकैरश्वैः कथं यातुं शक्यते ? इत्यत आह—
“युक्ताः” इति) “हिरण्ये” हिरण्यमये स्वर्ण-विकारे (हिरण्य-
शब्दादिकारार्थे विहितस्य मयटः “ऋत्व्य वास्ये त्यादौ मलोपो
निपात्यते^(२) ताट्ठे) “रथे” “युक्ताः” सम्बन्धाः (बद्धना मश्वानां
शीघ्रगमनाय रथे नियुक्तत्वात् युगपदेव सर्वे रश्वा गन्तुं शक्यत-

(१) —‘हरी इन्द्रस्य’ इति निबन्ध-ग्रामनात् (१, १५, १) ।

(२) —‘ऋत्वा वास्ये वास्ये-हिरण्ययानि इन्द्रमि (१, ४, १०५) ।

अथ चतुर्थी ।

विश्वामित्रो यथार्थ^(१) मिन्द्र माह्वयति ।

२ २ १ २ २ १ २ २ २ २ १ २ .

आमन्द्रै र्मिन्द्रहरिभौर्याह्मियूररोमभिः ।

३ २ २ १ २ २ २ ३ २ २ ७ २ १ २ २ १ २

मात्वाकेचिन्नियेमुरिन्नपाशिनोतिधन्वेवताद्दृष्टिः॥४॥१४

इति भावः) कीदृशा हरयः ? “ब्रह्मयुजः” ब्रह्मणा परिवृद्धेनेन्द्रेण युक्ताः (यहा । ब्रह्मणाऽऽदीयेन स्तोत्रेण अस्माभिर्दत्तेन हविषा वा युक्ताः^(४) “केशिनः” केशाः श्रीवाया उपरि वर्त्तमानाः सटाः तैर्युक्ताः । किमर्थमिन्द्रस्यावहनम् ? तत्राह-“सोमपीतये”^(५) सोम-पानाय । यथाऽऽदीयं सोमं पिबेत् तथा आवहन्वित्यर्थः ॥ ३ ॥ १३

(१)—अस्याहचो ऽर्थमनति क्रम्य, अर्थार्थानुरूपमित्यर्थः ।

१४ उत्तरार्द्धिकस्य ८, ३, ३, १ = ऋग्वेदस्य ३, ३, ८, १ = ऊर्ध्वे अष्टा० द्वि० १८—एकवि० ५ ।

(४)—ब्रह्म अर्धं, तेन निमित्त-भूतेन ये युज्यन्ते . ब्रह्मयुजः ; इविर्लक्षणस्याहस्य भक्षणाय गन्तुं ये रथे नियुज्यन्ते । अथवा त्रैविध्यलक्षण ब्रह्म, तेन निमित्त-भूतेन ये युज्यन्ते, ते ब्रह्मयुजः । अथवा ब्रह्मणा प्रजापतिना अतुज्ञातस्येन्द्रस्य ये युज्यन्ते ते ब्रह्मयुजः इति वि० ।

(५)—“भ-वो-रेत्यादिना त्रिभि रूपात् पीतिरिति ।

^{५ ४ २ २ २ १ २}
 I आमन्द्रैरा । द्रहरिभाइर्याच्चिमयूराइरोमाभाइः ।
^{४ ५ ४ ५ २ ४ ५ २ १ २}
 मात्वाकाइचौत् । नियेमु२३४रीत् । नपाशिनाः । अति-
^{१ २ १ २ ५ ४ २}
 धान्वे २ । वता२३ । आइच्चार३४ओहोवा । वा३-
^५
 क्षयाः ॥ २७ ॥

^{४ ५ ४ ४ ४ २ १ १ १}
 II आमन्द्रैरिन्द्र । चापुरिभाइः । याच्चिमयूररोम-
^{२ २ १ २ २ १}
 भाइः । मात्वाकार३इचौत् । नाइयेमु,रित् । नपाशा२३-
^{२ १ २ १ १ २ ५}
 इनाः । अनाइधार्३न्वे । वता२३ । आइच्चार३४ओ
^{२ २ १ १ १ १}
 होवा । वयो३भीर३४पुः ॥ २८ ॥

^{४ ५ ४ ४ ४ २ १ १ १}
 III आमन्द्रैरिन्द्र । चापुरिभिः । याच्चिमयूररोमभा-
^{१ २ २ १ १}
 उ । वा२ । मात्वा २ । केचिन्नियेमु,रिन्नपाशिनाओ ।
^{१ १ २ ५}
 वा२ । आनी २ । धन्वेवता३ओवा२३ । ई२३४ही ॥ २९ ॥

अथ पञ्चमी ।

गौतम ऋषिः ।

३१२ २२ ३१ ० ३१२
त्वमङ्गप्रशंसिषोदेवः शविष्ठमत्यम् ।

२३ ३१ २ ३२ ३१२ ३१२
नत्वदन्योमघवन्नस्तिमर्द्धितेन्द्रब्रवीमितेवचः ॥ ५ ॥ १५

। हे “इन्द्र” ! “मन्द्रैः” मादयितृभिः^(१) “मयूररोमभिः” मयूर-रोम-सदृश-रोम-युक्तैः “हरिभिः” अश्वै रूपितस्त्वम् “आयाहि” यज्ञं प्रत्यागच्छ । केचिदपि जनाः “त्वं” स्वाम् “मा नियेसुः” मा नियच्छन्तु^(२) । गमन-प्रतिबन्धं मा कुर्वन्तु-इत्यभिप्रायः । तत्र दृष्टान्तः—“पाणिनो न” पाणिनः इव, यथा पाश-हस्ता व्याधाः पक्षिणं न यच्छन्ति तदन्मा नियच्छन्तु । किञ्च । “धन्वेव”^(३) यथा पान्याः धन्वं मरुदेशं शीघ्रमतिगच्छन्ति तद्वन्नमन-प्रतिबन्धकारिणास्तानतीत्य^(४) शीघ्रम् “एहि” आगच्छ ॥ ४ ॥ १४

१५ उत्तरार्द्धिकस्य ८,३,५,१ = ऋग्वेदस्य ३,३,८,१—ऊहे
अष्टा० हि० १८—एकवि० ५ ।

(१)—मन्द्रस्वरैः गभीरस्वरैः-इति वि० ।

(२)—यमित्त्वं वन्धनार्थः ।

(३)—धन्वेव, इव शब्दः उपसर्गस्थान्भावान् पदपूर्वः ; धन्वेत्यत्र च तृतीयायाः लुग्न द्रष्टव्यः ; धन्वना अन्तरीक्षेण, अथवा धन्वना धनुषा अस्त्रैर्विजित्य तान्, इत्यादि वि० ।

(४)—अतीत्यमुपसर्गः । उपसर्गाच्च पुनरेवमात्मकाः—यत्र क्रियावाची कश्चिच्छब्दः तत्र विशेषमाहः ; यत्र न प्रयुज्यते, तत्र स-साधनां क्रियामाह । न चात्र क्रियावाची कश्चिच्छब्दः प्रयुज्यते, अत उपसर्गएव क्रियां त्रवीति अतोऽतीत्यस्यैवातीत्ये तयोर्बोधः ।

५ ४ ४ ५ ५ १ १ १ १
I त्वमा३ंगाप्रशंसिषाः । दाइवा२ः । शविष्ठमा३ ।

४ ५ १ १ २ १ १ १ ४ ५
तायाम्* । नत्वदन्योमघवार३नार । स्तिमा३र्डाइता ।

१ २ १ २ १ १ ५ ४ ५
आइन्द्रब्र । वा । औ३च्चे । मिता२३४वा । वापुचो६ छा

इ ॥ ३० ॥ १५

(अङ्गैत्यभिमुखीकरणे^(१)) “अङ्ग” “शविष्ठ” ! हे बलवत्तम !
इन्द्र ! “देवः” द्योतमानस्त्वं “मर्त्य” मरण-धर्माणं त्वां स्तवन्त्वं
पुरुषं “प्रशंसिषः” सम्यगनेन स्तुतमिति प्रशंस^(२) । हे “मघवन्”
धनवन् “इन्द्र” ! “त्वदन्यः” त्वत्तोऽन्यः कथित् “मर्डिता” सुख-
यिता नास्ति । अतः कारणात् तुभ्य मिदं स्तुति-लक्षणं “वचो”
“ब्रवीमि” उच्चारयामि ॥ ५ ॥ १५

* ‘ताइयाम्’-इति सा०पाठः ।

I गुङ्गोः साम, गौङ्गवं वा ।

(१)—घञ्मोघने इति यावत् । ‘अङ्गं चिप्रम्’ इति वि० ।

(२)—‘प्रशंसं करोषि’—इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

ऋमेध-पुरुमेधावृषी(१) ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३

त्वमिन्द्रयशा असृजीषीशवस तिस्यः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

। त्वंवृत्राणि च ३स्य प्रतिन्ये क इत्युर्वनुत्तश्चर्षणीधृतिः* ॥ ६ ॥ १६

४ ५ ४ २ १ २ २ १ २ २

I त्वमिन्द्रा । यशाः । असाइ । औजीषीशवसः ।

१ २ ३ २ ३ २ १ २ १
पताडः । त्वंवृत्राणोश्च ३सिया । प्रतीनाए २ । क इत्यूरु-१ १ १ २ ५ २ ३
२ । अनूरचो १ । तश्च । धारणा २ ३ ४ औचोवा । धार-५
३४र्त्ताः ॥ ३१ ॥

* “एकइदनुत्ताचर्षनीधृता” इति ऋक्पाठः ।

१६ उत्तरार्चिकस्य ६,२,१२,१ = ऋग्वेदस्य ६,६,
१३,५ = जहे स० हि० १८—षो० हि० ७—अष्टा० हि० १४ = जह्ये
ट० १८ ।

I इन्द्रस्य, यशःसाम ।

(१)—पुरुमेधस्य चार्षम् इत्येव विवरणे दृश्यते ।

^{५ २} ^{४ ५ ४} ^५ ^{२ १} ^{२ २} ^१ ^१ ^२ ^२
 I त्वमाइन्द्रायशाअसाइ । ऋजाइषीशा^१ । वसा-
^३ ^५ ^१ ^२ ^२ ^{१ २ २ १ २} ^१
 ३४पुः । पा२३४तीः । त्वंवृत्राणिहृत्स्यप्रतीन्येकइत्यु । रू ।
^२ ^३ ^५ ^१ ^२ ^३ ^५ ^४
 आनाओर३४वा । ताश्चाओर३४वा । षणाप्रइधृतीः ।
^४
 होप्रइ । डा ॥ ३२ ॥

^{५ २} ^२ ^१ ^४ ^५ ^५ ^२
 II हाउत्वमिन्द्रा । याशाअर३४सीई । होउऋ-
^१ ^३ ^५ ^२ ^३ ^५ ^५ ^{२ १}
 जाइषीर३४शा । वासस्पार३४तीईः । हाउ । त्वंवृत्रा ।
^{२ २} ^१ ^५ ^० ^४ ^५ ^{२ १} ^५
 णोहृत्सिया । हाउ । प्रतीनार३४ण । कइत्यूर३४रूई ।
^५ ^{२ १} ^६ ^५ ^१ ^३ ^{५ २} ^२
 हाउ । अनुत्तार३४श्चाई । हाउ । पारणार३४ओहो
^३ ^५
 वा । धार३४र्तीः ॥ ३३ ॥

हे “इन्द्र” ! “शवसस्पतिः” (१) बलस्य पालयिता “ऋजोषी”

I इन्द्रस्य ; यशःसाम ; माघं वा ।

II इन्द्रस्य ; यशःसाम, समीचीनं वा ।

(१) — “ब्रह्माः पतिपुत्रपारस्यःषिषु । ९, ३, ५३” — इति षड्मा अलुक ।

^{५२} III द्वाउत्वमिन्द्रा । यशा असि । द्वाइ । द्वाये३४ । द्वा
^{२१२ २ १ १ ५५}
^{५ ५ २ २ १२ ५१ २ १ २} उद्वाउद्वाउ । ऋजीषीशवसस्यतिः । द्वाइ । द्वाइ । द्वाये
^{५५ ५ ५ १ २ २ १२ २ १ २ १} ३४ । द्वाउद्वाउद्वाउ । त्वंवृत्राणि च्छ्वप्रतीन्येकइत्यूह ।
^{२ ५५ ५ ५ १ १} द्वाइ । द्वाइ द्वाये३४ । द्वाउद्वाउद्वाउ । अनुत्तश्चर्ष-
^{२ १ २ १ २ ५५ ५ ५} षीधृतिः । द्वाइ । द्वाइ । द्वाये३४ । द्वाउद्वाउद्वाउ
^{१ २ ३ १ १ १ १} वा । सुवर्म चार३४५ ॥ ३४ ॥

^{५२} IV द्वात्वमिन्द्रा । यशा असि । द्वाये३ । द्वाइ३४५ ।

ऋजीषी अपाजितोऽभिपुतः सोमः, तद्दान्^(१) “त्व” “यशः”^(२)
 यशस्वी “असि” भवामि । कथमस्य यशस्वित्वम्? तदाह—“अप्र-
 तीनि” बलिभिरप्यप्रतिगतानि^(३) “पुरु” पुरुषि (“शे कन्दसि-

III इन्द्रस्य ; यशःसाम, प्राचीनं वा ।

IV योक्तस्त्रचम् ।

(१)—‘यत् सोमस्य पूषमानस्यातिरिच्यते, तत् ऋजीषम् : तेन तद्दान् । कथं पुनरपी तेन तद्दान् ? उच्यते शवसस्यतिः’ इति वि० ।

(२)—‘असि’ इति मत्वर्थे दन्द्रष्टव्यम् ।

(३)—‘प्रतिबन्धं कर्तुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः ।

१ २ ० ३ २ ४ १ २ ४ २ ३ १ २ ४ १ २
इन्द्रं समीके वनिनो ह्वामह इन्द्रं धनस्य सातये ॥ ११७

४ ५ ४ ५ ४ ४ १ २ १
आ । इन्द्रमिह देवता । तथा इन्द्रं प्रयतियध्वार-

२ १ ४ १ २ २ २ २ २ २
इराइ । आइन्द्रारम् । समीके वनिनो ह्वामारइ इन्द्राइ ।

१ १ २ १ ५ ३ ५
आइन्द्रारम् । धानस्य सोइइवा । तारइये ॥ ११७

“देवतातये” देवैः स्तोत्रभिः तायते विस्तार्यते इति देवता-
तिर्यङ्गः^(१) तदर्थम् “इन्द्रमित्” “दिवेषु” मध्ये इन्द्र मेव “हवा-
महे” आह्वयामहे । “अध्वरे” यज्ञे “प्रयति” प्रगच्छति उप-
क्रान्ते सति इन्द्रं ह्वामहे । तथा “समीके” सम्यग्जाति सम्पूर्ण-
च यागे “वनिनः” सम्भजमानाः^(२) वयम् इन्द्रमेवाह्वयामहे
[यद्वा । समीकमिति सङ्ख्याम नाम-(नि० २, १७, ११) । समीके
सङ्ख्यामे ॥ ७ ॥ १७

१७ उत्तरार्चिकस्य ७, ३, ८, १ = ऋग्वेदस्य ५, ७, २५, ५ = जह्ने
एका० दि० १२ -- त्रयोवि० ष० ५ = जह्ने दि० १५ ।

I यातसुचम् ।

(१) — देवताता-इति निघण्टौ षड्जनामसु दशमम् पदम् ७, १७ ।

(२) — वनम उदकं सोमसु च एवम, तेन तद्वत्तः सोमवत् इत्यर्थः-इति वि० ।

अथ अथाष्टमी ।

३ १ २ ४ १ २ ३ १ २ ४
इमाउत्वापुह्वसो गिरोवर्द्धन्त्यामम ।

५ ४ ३ ५ २ ४ ५ ४ ५ १ २
I इमाउत्वापुह्वसो गिरः । ए५ । गिराः । वाङ्
३ २ २ १ २ ४ ३ ३ ३ ३ १ २ २ ५
तुयाममा२३ । पावकवर्णाः । शुचयोवी३पा । ह३म् ।
२ ५ ३ ४ २ १ २ २ २ १
हम् । चार३४इताः । अभिस्तोमैरनौ२ । ऊवाइ ।
५ २ १ ३ ५ ५ ४
हो३वा । पता । औ३होवा । होपुइ । डा ॥ २ ॥

५ ४ ३ ५ २ ४ ५ ४ ५ १ २
II इमाउत्वापुह्वसोहोउ । गिरोवर्द्ध । तूया१म-
३ ४ ३ २ १ २ ३ ५ ३ ४ १ ३ ४ १
मा२ । इहाहाहोइ । इहो२३४वा । पावकवर्णाःशु-
२ ५ ३ ४ ३ २ १ २ ३ ५ ३ १
चयः । इहाहाहाइ । इहो२३४वा । विपश्चि । तो ।
४ ४ ३ ४ ३ २ १ २ ३ ५ ३ १
अभिस्तोमैः । इहाहाहोइ । इहो२३४वा । अन२३ ।
१ ५ ४ ५ ४ ४ ३ ५
पारता२३४औहोवा । ऊ२३४पा ॥ ३ ॥

४ ३ ४ ५ ४ ४ ३ ३ १ ४ ५
III इमाउत्वापुह्व । वमा३उ । गा२३४इ । रोव-

I,II,III वाताणि चीणि, वामिष्ठानि वा ।

४ १०३ १ २ ३ २ ३ १२ १२
पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभिस्तोमैरनूषत ॥ ८ ॥ १८

४२ ५ १२ १ २२ १ २२ १
इन्तुयाः । ममा । पावकवर्णाः शुचयो विपश्चि । ता ।

१ २ १ २ २ १ २ २ १
औश्चो । आऔश्चो । अभिस्तोमैरनौ २ । ऊवाइ ।

१ २ १ २ ४ ५ ४
छोइवा । षता । औश्चोवा । चोइइ । डा ॥ ४ ॥ १८

हे “पुरूवसी” बहुधनेन्द्र ! “मम” मदीयाः “इमाः”
“गिरः” शस्त्र-रूपा वाचः^(१) “त्वा” त्वां “वर्द्धन्तु” वर्द्धयन्तु ।
तथा “पावकवर्णाः” अग्नि-समान-तेजस्काः अतएव “शुचयः”
शुद्धाः “विपश्चितो” विद्वांसः उन्नातारश्च^(२) “स्तोमैः” स्तोत्रैर्व-
हिष्यवमानादिभिः^(३) “अभ्यनूषत” त्वामभिष्टुवन्ति (नु स्तुतौ
कुटादिः ॥ ८ ॥ १८

१८ उत्तरार्चिकस्य ७, ३, १८, १ = ऋग्वेदस्य ५, ७, २५, ३ =
जहे हा० १० — अटा० द्वि० ५ ।

(१) — सप्रगीत मन्त्रा इत्यर्थः ।

(२) विपश्चित् इति निघण्ट्वे षोडश पदम् १. १५ ।

(३) — प्रगीतमन्त्रैः “उपाङ्गे गायता नरः” इत्येवमादिषु ऋक् ताण्डिगीत-प्रकारै-
र्गायमानैः ऊहगानारम्भं एव श्रुतेरित्यर्थः । बहिष्यवमानादिभि रित्यादिपदान् ‘आ
धाकोतो’ ‘माध्यन्दिनपवमानः’ इत्यादयो मृच्छन्ते ।

१ ४ २ २ ५ २ २ १
 इरा२ःस्तोमा२ । सत्रा३४पु३ । रा२३४ते । सत्राजि-
 ३८ १२ २२ ३ १ १ १ १ १ ४२ ३ ४२
 तो२धनसा३ञ्चितोतया२३४पुः । ह२३४पु । वाजयन्तो२-
 ५२ ३ ५ २२ १ २२ १ २२ १ १ २
 थाः । इवो२३४चाइ । वाजयन्तो२थाइ । वा । औ-
 ४ ५ ४
 ३होवा । होपु३ । डा ॥ ७ ॥ १८

“त्ये” ते प्रमिज्ञाः “मधुमत्तमाः” अतिशयेन मधुराः “गिरः”
 अप्रगोताः शस्त्ररूपा वाचः । “स्तोमासः” प्रगोतानि वहिष्य-
 वमानादीनि स्तोत्राणि च “उदीरते” । इन्द्र ! त्वामुद्दिश्याद्-
 च्छन्ति जर्धं प्रसरन्ति (ईर गती आदादिकः) तत्र दृष्टान्तः—
 “सत्राजितः” सदैव शत्रून् जयन्तः अतएव “धनसा” धनानि-
 सञ्चजन्तः [वनु षण् सञ्चज्ञा । “जन-सन-खन-क्रम-गमो विट्
 (९, ९, ९०) । “विड्वनोरनुनासिकः स्यात् (४, ४, ४१)”—इत्यात्वम्] “अञ्चि-
 तोतयः” [ञ्चियो भावे निष्ठाया मण्यदर्थे (६, ४, ६०)”—इति पर्यु-
 दासाहोर्षाभावः अतएव “ञ्चियो दीर्घात् (८, ९, ४६)”—इति निष्ठा
 नत्वाभावश्च । अञ्चिताः क्षयरहिताः ऊतयो रक्षा येषां ते तथोक्ताः]
 “वाजयन्तः” वाजमन्नमिच्छन्तः^(१) [क्वचि-‘नक्त्यस्य पुत्रस्येति (१-
 ९) इत्व-दीर्घयोः प्रतिषेधः] एवं गुण-विशिष्ट-रथाइव, ते यथा
 विविध मितस्तत उत्तिष्ठन्ति तदुदीरत इत्यर्थः ॥ ८ ॥ १८

(१)—वाजयन्तः पूजयन्तः । अथवा वाजशब्दो वेगवचनः वेगवन्तः-इति चि० ।

अथ दशमी ।

देवातिथिः काण्व ऋषिः ।

१ १ ३ २ ४ २ ३ २ ३ १ १ ४ २ ४
 यथागौरोऽपाकृतं तद्व्यन्नेत्यवेरिणम् ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
 आपित्वेनंप्रपित्वेतूयमागच्छिकाण्वेषुसुमचापिव ॥१०॥ २०

॥ इति प्रथम-दशति ॥ १ ॥

२ १ २ ४ ४ ४ १ २ २ १ २
 I यथागौरोऽपाकृताम् । तद्व्यन्नेतियवेराऽऽइ

२ ४ १ २ २ २ १ २ २ १
 णाम् । आपित्वेनंप्रपित्वेतूयमागाऽऽहौ । कण्वेषु-

१ १ २ ४ ४ ४ ३ ४
 स्रऽऽ । साऽऽचारऽऽहौ । पीऽऽऽवा ॥ ८ ॥

२ १ ३ ४ ४ ४ ४ २ १ २
 II ओवाऽऽऽऽवा । याथा । गौरोऽपाकृतम् ।

२ ३ २ ४ ४ ४ ४ २ १ २
 ओऽऽ । हाहौ । तद्व्यन्नेतियाऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽ । ओऽऽ ।

२० उत्तरार्चिकस्य ८,३,४,१ = ऋग्विदस्य ५,२,३०,३ =
 ऊहे अष्टा० हि० १८ ।

I, II गौराङ्गिरसस्य सामनां द्वे ; गौतमस्य मनाज्ये वा ।

३२ २ ४ ५ १२ २२ २ ३ २
 हाहोइ । आ२३४पी । त्वेनःप्रपित्वेतूयामाग्हि । औ-

३२ २ १ १ १ ३ ५ २
 ३४ । हाहोइ । कण्वे रघुसूर३ । सारचार३४औहोवा ।

२ १ १ १ १ १
 पिवा३ई२३४५ ॥ ८ ॥२०

“गौरः” गौर-सृगः^(१) “दृष्यन्” पिपासितः सन् “अपा”
 अङ्गिरदकैः (अत्ययेनैकवचनम् । ऊठिदमित्यादिना(६, १, १७१)
 विभक्ते रुदात्तत्वम्) “कृतं” सम्पूर्णत्वं कृतम् “इरिण्” निस्तृणं
 तटाक देशं “यथा” येन प्रकारेण “अवैति” अभिगच्छति (अव-
 शब्दोऽभिगच्छत्यर्थे) अभिमुखः सन् शीघ्रं गच्छति । तथा
 “आपित्वे” वञ्चत्वे^(२) “प्रपित्वे” प्राप्ते सति, हे “इन्द्र” !
 त्वं “नः” अस्मान् “तूयं” (त्विप्र-नामैतत्) शीघ्रम् “आ-
 गहि” आगच्छ । आगत्य च “कण्वेषु” कण्व-पुत्रेष्वस्मात्
 “सचा” सह एक-प्रयत्नेनैव विद्यमानं सर्वं सोमं “सु” सुदु-
 “पिब”^(३) ॥ १० ॥ २०

इति ओमायणाचार्य-विरचिते माघवीये सामवेदार्थप्रकाशे इन्द्रोवाक्याने
 तृतीयाध्यायस्य द्वितीयः खण्डः ।

(१)—‘गौरः गौरसृगः सिञ्चः व्याघ्रो वा’-इति वि० ।

(२)—‘आपित्वे आपानकाले’-इति वि० ।

(३)—‘कण्वेषु सप्तम्या बह्वचनमिदम् तृतीया-बह्वचनस्थाने द्रष्टव्यम्, कण्वे अर्धा-
 दिभि रस्यदीपै कृत्विग्भिः सचा सह पिब सोमम्-इति वि० । कण्वइति निघण्टौ
 केषावि नामसु सप्तमं पदम् १, १५ ।

अथ तृतीये खण्डे—

मैषा प्रथमा ।

भर्ग ऋषिः ।

१ २ ५ १२ १ २ ३ १ २

शग्धूपुत्रेषुशचीपतइन्द्रविश्वामिहृतिभिः ।

I शग्धूपु^५। शचाइ^{२१}पताइ^२। ईर^३इन्द्रा^५। विश्वाभो^२।

इहृतिभाइः^१। भार^२इशगाम्^५। नह्वित्वायशाइमावसू^२।

वीर^३इशदाम्^५। अनूर^१इ। शूर^१राइ^५इश्रीहोवा^१। चरा^२इ-

सीर^३इशपु ॥ १० ॥

II शग्धूपु^५श्रीहोपुइशचीपताइ^५। आइन्द्रविश्वामिहृति-

भिः^२। भगान्नाइ^२ह्री^२। त्वायशमाम्^२। वसू^२इहाइवाइद^२इरम्^२।

अनुशूर^१चरोवाइ^२श्रीइ^५शवा^५। मापुसोइ^५हाइ ॥११॥

III शग्धूपु^५शची^५। पताइ^५। शग्धूपु^५। शचाइ^२पत^२।

I,II,III इन्द्रस्य ; हारयणानि, हारयणानि वा त्रीणि ।

२ १ २ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

भगंनद्धित्वायशसंवसुविदमनुशूरचरामसि ॥ १ ॥ २१

१ ३ ५ १ २ २ १ २
आरद्धिमार३४द्वाः । आइन्द्रविश्वा । भिहूतिभिः । आर

१ ३ ५ १ २ २ १ २ १
द्धिमार३४द्वाः । भागन्नद्धित्वायशसम् । वसूविदम् । आ-

३ २ १ २ १ ३ ५
रद्धिमार३४द्वाः । अनुशूरार३ । आर३द्धिमार३४द्वाः ।

१ १ २ २ १
चरामार३मार३४द्वाः । आर३४५इ । डा ॥ १२ ॥ २१

हे “शचीपते” (१) ! “इन्द्र” ! “शग्धि” (२) देह्यभिमतं ।
“विश्वाभिः” सर्वाभिः सह हे “शूर” ! “भगं न” (३) भाग्यमिव
“यशसं” यशस्विनं । “वसुविदं” धनस्य लक्षकं “त्वा” त्वाम्
“अनुचरामसि” परिचराम इत्यर्थः ॥ १ ॥ २१

२१ उत्तरार्द्धे कस्य ७, ३, २, १ = ऋग्वेदस्य ६, ४, ३५, १८, ५ =
जहे एका० १८ एका० द्वि० ६—अष्टा० द्वि० ११ ॥

(१) —‘शचीति कर्मनाम (नि० २, १, २२) * * * सर्वकर्मणां ज्योतिष्टोमादीना-
सधिपतिभूतः’ इति वि० ।

(२) —‘शग्धीति याचआकर्मसु पञ्चमम् नि० ३, १६ ।

(३) —‘न इन्द्र उपरिष्टात्सुपमाद्योयः, इत्यापसार्थस्य सम्यत्सर्थे प्रयोग इति पद-
पूरणः । पालन-सहितं धनमित्यर्थः’ इति वि० ।

३ ५ ३ १ २

३ २ ३ २ २ १ २

स्तोतारमिन्मघवन्नस्यवद्ध ययेचत्वेवृक्तवर्हिषः ॥ २ ॥ २२

२२ १ २ २ १२ २ १
 सुरेभ्यः । उज्ज्वार२३द्वाइ । स्तोतारमिन्मघवन्न । स्या-
 ७ १ २ २१ २ १
 बर्द्धिया२ । उज्ज्वार२३द्वाइ । येचत्वार२३इव । उज्जवा-
 २ १ २ १
 २३द्वा । त्तवर्द्धा३३इपा३४३ः । ओर३४पुइ । डा ॥ २ ५ ॥ २२

हे “इन्द्र” ! “स्वर्गान्” सुखवान् स्वर्गवान्वा^(१) (अथवा स्वःशब्दः सर्व-पर्यायः^(२) सर्वं भूत-जातम् आत्मन एवोत्पन्नत्वात् तद्दानं^(३)) एवं गुणस्त्वं “याः” यानि “भुजी” भोक्तव्यानि धनानि “असुरेभ्यो” यत्नवद्भ्यो राक्षसेभ्यः “आभरः” आह्वयः तान् हत्वा आहृतवानसि (हृयन्हीरिति भकारादेशः) अतएव हे “मघवन्” ! धनवन्निन्द्र ! “अस्य” (अन्वादेशे अगादेशः) एतस्य आहृतस्य धनस्य दानेन “स्तोतारमित्” तव स्तोत्रकारिणमेव “वर्द्धय” वृद्धिमन्तं कुरु । “ये च” अन्ये यष्टारः “त्वि” त्वदर्थं^(४) “वृक्तवर्हिषः” स्तोत्रं वर्हिषो भवन्ति तांश्च “धनेन वर्द्धय ॥ २ ॥ १२

२२ ऋग्वेदस्य ६, ६, २६, १ ।

(१)—स्वःशब्दो निषण्ठौ प्रथम-चतुर्थे दिवशादित्यस्य च माधारण-नामसु प्रथमं पठितम् । स्वः सुखमिति तु प्रसिद्धम् ।

(२) स्वर्देश-इत्यत्र नैरुक्ते तथैव व्याख्यानात् ।

(३)—स्वःशब्दो धन-वचनः, तद् यस्यास्ति स स्वर्गान् प्रथमैक वचनमिदं पद्यमी वृक्तवचनस्थाने दृष्टव्यम् ; स्वर्वद्भ्यः धनवद्भ्यः । केषु पुनः स्वर्वद्भ्यः ? उच्यते— असुरेभ्यः युकाशादित्यर्थः-इति वि० ।

(४)—त्वे इति “यस्य च भावेन भावस्य चणम् (२, ३, ३०)”-इति मप्रमी ।

अथ तृतीया ।

जमदग्नि ऋषिः ।

२ ३ २ ३ २ ३ १ २ क २ २

प्रमित्रायप्रार्थामेसचथ्यमृतावसो ।

I प्रमित्राय^५प्रा^२हा^२उ । आ^१र्य^१म्णा^१इ । सचा^१र^१हो ।
 थियौ^२र । ऊ^१वा^२इ । आ^२त्ता^२वसा^२उ । वरा^१र^१हो । थि-
 यौ^१र । ऊ^२वा^२इ । वरुणे^२क्का । दीयं^२वचाः । स्तोत्रा^२र^२-
 होइ । राजा^१र । ऊ^२वा । षुगायता^१र^२उवा^२र^३ । ऊ^३र^३पा ॥२६॥

II प्रमित्राय^५प्रौ^२हो^२वा । आ^१र्य^१म्ण । औ^२हो^२र^२इ ।
 औ^२हो^२र^२वा । सा^१चथ्य^१म् । ऋ^१ता^१वासा । औ^२हो^२र^२इ ।
 औ^२हो^२र^२वा । वारु^१ण्य^१वरुणे^१क्क । दियं^१वाचा । औ^२हो-
 र^२इ । औ^२हो^२र^२वा । स्तोत्रा^१राजा । औ^२हो^२र^२इ । औ^२-
 हो^२र^२वा । षुगायता । औ^२हो^२र^२इ । औ^२हो^२र^२वा^३र^३ ।
 औ^२र^२इ^५ । डा ॥ २७ ॥

III प्रमित्रायप्रार्थामणे^५वा । औ^५वा । सा^१चथ्य^१म् ।

I,II,III वरुणसामानि त्रीणि ।

३ २ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २

वरूथ्येऽवरूणेऽह्यं वचःस्तोत्रं राजसुगायत ॥ ३ ॥ २३

१ १ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 ऋतावा१मा २उ । वा२रू । या२र्याइ । वरूणेच्छ ।

२ १ २ २ २ २ २ २ २ २
 दाया२र्याइ । वची३त्रा । स्तोत्रं राजसुगायत ।

१ २ १ २ २ २ २ २ २ २
 स्तो२त्राम् । राजसुगौ३ । हो३र्याइ । वा । या५पूतो-

५
 ई३हाइ ॥ १८ ॥ २३

हे “ऋतावसा”^(१) यज्ञ-धन ! “मित्राय” “सचथ्य”^(२) सेवाहे
 “ह्यं” यज्ञ-गृह-भवनम्^(३) अभिप्रायानुसारं वा “वचः” स्तोत्रं
 “प्रगायत” प्रकर्षणं पठत । “अर्थ्यग्णे” च प्रगायत । “वरूथ्ये”

※ “वरूथ्यं?”-इति ऋक्पाठः अत्राप्येव मेव वि०-सम्मतः ।

२३ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३६, १ ।

(१)-ऋचि तु ऋतावसो इति पद्ये । ऋतो यज्ञः, सुर वसुभूतो यस्य स ऋत-
 वसुः (ऋतवसुरेव ऋतावसुः इत्यस्य दौर्बल्यम्) तस्य सन्वोधनम् ऋतावसो इति ।

(२)-इति गृह-नामसु जनविंशतिमम् पदम् नि० २, ४ । ह्यं इत्यस्य शब्देन
 स्तुतिवचने, तस्यां स्तुतौ भवमित्यर्थः । किं पुनस्तु ? वचः वचनम् स्तोत्र-लक्षणम्
 इति वि० । अत्र मानं-इत्येतेष्विति कर्मसु पाठः (३, १८) ; सोढ नामसु इत्य-
 इति च (३, १६) ।

२ २ २ १ ७ १ २
 समीचीनासञ्चभवःसाश्मास्वराश्नन् । समास्वाशराश्नन् ।
 १२५ २ २ १० १२
 ओमोश्वा । रुद्रागृणन्ताश्पूर्वियाश्नम् । तपूर्वाश्याश्नम् ।
 १२ १ ५ २ २ ३ ५
 ओम् । ओर् । वाश्न । औश्वा । ऊश्नपा ॥१८॥ १४
 स्तोत्रैः “त्वामभि” ष्टुवन्ति । किमर्थं ? “पूर्वपीतये” सर्वभ्यो दे-
 वेभ्यः पूर्वं प्रथमतएव सोमस्य पानाय (सवन-मुखे हि चमस-
 गणैः इन्द्रस्यैव सोमो ह्ययते । तथा “समीचीनासः” सङ्गताः
 “ऋभवः”(१) प्रथम वाचकेन शब्देन त्रयोऽप्युपलक्ष्यन्ते ऋभुर्वि-
 भवावाजइत्येते च(२) “समस्वरन्” त्वामिव सम्यग् स्तुवन् (स्व शब्दे

(१)—ऋभवो मेधाविन इति वि० । अय मानम् - निघण्टो मेधाविनामसु ऋभु-
रिति पद-पाठः (२, १५, ८) ।

(२)—ऋभव इति पदे ऋत्विचि निविधं नैरुक्तम् - प्रकृति-प्रत्यय-लभ्यम्, ऐतिहासिकम्,
यौगक्षदिकश्च । तथाहि—“ऋभव उरुभान्मोति वा, ऋतेन भान्मोति वा, ऋतेन भव-
न्मोति वा (२, ५, १५)”—इत्येकम् । “ऋभु विभ्वा वाज इति सुधन्वन आङ्गिरसस्य चयः
पुत्रा बभूवु स्तेषां प्रथमोत्तमाभ्यां बह्ववशिगमा सवन्ति न मध्यमेन, तदेतद्भोय बह्व-
वचनेन चमसस्य च संज्ञवेन बह्वनि दशतयोषु सुज्ञानि भवन्ति (२, ५, १६)”—इत्यपरम् ;
इह च मानसर्थं मन्त्रः—

“विष्टो शमो^१ तरणित्वेन^१ वाघतो
 मर्त्तासः^१ सक्तो^१ असृतत्व^१ मानशुः ।
 सौधन्वना^१ ऋभवः^१ सूरचक्षसः
 संवत्सरे^१ सम^१ पृथ्यन्त^१ धीतिभिः ॥”

(ऋ० १ म० १६ ऋ० ५ सू० ४ मन्त्रः)

“हत्वा कर्माणि चिप्रत्वे न शोढारो मेधाविनो वा सर्पासः सक्तो असृतत्वम् मान-

अथ पञ्चमी ।

अस्याः परस्याश्च वृमेध-पुरुमेधौ द्वावृषी(१) ।

३१ २ ३१ २ २३ १ २

प्रवद्न्द्रायवृद्धतेमरुतीन्नह्यार्चत ।

पतापयोः)“रुद्राः”(४) रुद्र-पुत्रा मरुतश्च(५) “पूव्य” पुरातनं वृद्धं
त्वामिव “गृणन्ति” अभ्यष्टवन् (वृत्र-वध-समये प्रहर भगवो जहि-
वीर्यस्त्रेत्वेवं रूपया वाचा त्वां स्तुतवन्त इत्यर्थः ॥ ४ ॥ २४

शिरः सौधन्वना ऋभवः सूरव्याना वा सूरप्रज्ञा वा संवत्सरे समश्रयन्त धीतिभिः इति च
यास्क-कृतं तद्व्याख्यानम् ।

“आदित्य-रश्मयोऽप्यृभव उच्यन्तं (२.५.१६)” इति तु तृतीयं नैवक्तम् । अवापि
मान मस्यार्थं मन्त्रः—

“अग्री॑ ह्यस्य॑ यदस॑स्तना गृ॒हे
तदये॑दसृ॒भवो॑ नानु॑ गच्छत ।”

(अ० १ म० २२ अ० ५ सू० १२ मन्त्रार्थः)

“अग्रीह्य आदित्योऽगृचनीयस्तस्य यदस्यपथ गृहे यावत्तव भवथ न तावदिह भव
येति” इति च यास्क-कृत-मन्त्र-व्याख्यानम् ।

तदत्र साधयेन भगवता ऐतिहासिक नैवक्त्यमेवावलम्ब्योक्तं मन्त्रं—प्रथम वाचकेन
त्यादि ॥

(४)—‘रोदन-सभावाकाः कृत्युच्चारण शीलाइत्यर्थः’ इति वि० ।

(५)—‘सवती मिनराविषः’ इति नै० २, ५, १९ ।

(१)—“पुरुमेधा आग्नीया कृत्विज आह”—इत्येकस्मैर्गर्पं दत्तं सो विवरणे दृश्यते ।

३१ २ २२ २१ २२ १९ २१ २
 वृत्रं च नतिवृत्रं द्वाशतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा ॥ ५ ॥ २५

४ ५ ४ ५ ४ ४ ५ ४ २ २ १ २
 I प्रवइन्द्राय वृद्धते । प्रवाः । इन्द्राय वृद्धाश्ते २३ ।

१२ ५ २ २ १९ १२ ५ २
 ओमीश्वा । मरुतो ब्रह्माश्चार्चाश्तार ३ । ओमीश्वा ।

१ २ २ १ १२ ५ २ १
 वृत्रं चाना । तिवृ । त्राद्वा २३ । ओमीश्वा । शता-

२ ३ ५ ३ २ २ ४
 क्रतुः । वार ३४ ज्ञे । णशा ३ । द्वाश्चा । तपापूर्वणा ।

४
 द्योपुइ । डा ॥ २ ॥ २५

हे “मरुतः” ! मितराविणः स्तोतारः^(१) ! “वृद्धते” महते
 “वः” स्तुत्य-स्तोत्रत्व-लक्षणैः सम्बन्धेन युष्मदीयायेन्द्राय “ब्रह्म”

२५ ऋग्वेदस्य ६, ६, १२, ३ = आरण्यके प्रथम-द्वितीये ५-६
 -द्वितीये च २७-२८ द्वे ।

I धृषतो मारुतस्य साम ।

(१)—मरुतो मितराविणो वा मरुद्रवन्तीति पा'-इति नै० २, ५, १२ । 'हे मरुतः !
 मदीया अलिङ्गः'-इति वि० । इह च सामञ्च निघण्टु-तृतीयाष्टादशे ऋत्विक्त्वाभक्तु
 मरुतइति षट्स्य षष्ठत्वेन पाठः ।

अथषष्ठी ।

३ १२ २२ ३ १२ ३ १२
 वृद्धिन्द्रायगायतमरुतोवृत्रहन्तमम् ।

३ २ ३ १२ ३ १२ ३ २ ३ २ ३ १२
 येनज्योतिरजनयन्नृतावृधोदेवन्देवायजागृवि ॥ ६ ॥ २६

१ २ २ १ २ १ १ १
 I सांत्वाहिन्व । तिधाइताइभीइः । तारइ । भार-

३४ । औहेवा । सञ्श्रवमेइ । सांत्वारिण । तिधा-
 साम-लक्षणं स्तोत्रं “प्रार्चत” प्रोच्चारयत^(१) । ततो “वृत्रहा”
 वृत्रस्य मेघस्य^(४) पापस्य वा हन्ता । “शतक्रतुः” शत-विध-कर्मा
 बहु-विध-प्रज्ञो वा इन्द्रः “शतपर्वणा” शत-सङ्ख्याक-धारेण वज्रेण
 एतन्नामकेनायुधेन वा “वृत्रम्” अपामावरकं वृत्राख्य मसुरं^(५)
 “हनति” युष्माभिरभिष्टुतः सन् हन्तु (हन्तेर्लोटप्रडागमः^(६)) ॥ ५ ॥ २५

२६ ऋग्वेदस्य ६, ६, १२, १ = आरण्यके प्र० १६— द्वि०
 द्वि० २ ।

I संश्रवसः, विश्रवसः, सत्यश्रवसः, श्रवसो वा ।

(१)—‘ब्रह्म सोमलक्षणमन्नम्, प्रार्चत प्रकर्षेण क्त, त इत्यर्थः’-इति वि० । ब्रह्मश्रुति-
 नानार्थः, अन्ननामसु च दृश्यते (नि० २, ७, २५) ।

(४)—इवइति निघण्टौ मेघनामसु अष्टाविंशतितमम् पदम् १, १० ।

(५)—असुरइति च निघण्टौ मेघनामसु ऊर्ध्वविंशतितमम् पदम् १, १० ।

(६)—‘लोटोऽडाडौ (३, ४, ८४)’-इति पा० ।

^२ इताइभीः । ^१ तारइ । ^२ भारइ । ^{५२ २} औचोवा । ^{१ २} विश्रव-
^{१ २ २} सेः । ^१ सांत्वातत । ^२ बुद्धाइताइभीः । ^१ तारइ । ^२ भार-
^{५२ २} ३४ । ^{२ १ २} औचोवा । सत्यश्रवसेः ॥२१॥

^{१ २ २} II सांत्वाशिश । ^{१ २} तिधाइताइभीः । ^१ ताइभीः ।
^{२ १ २} बृहदिन्द्रायाऽगायाऽतार । ^१ यातार । ^{२ १} मरुतोवत्राऽह्वा-
^२ न्ताऽमारम् । ^१ तामारम् । ^{२ २} येनज्योतिरजनयननुत्तावा-
^१ श्वाः । ^{२ २ २} वाऽर्वाः । ^१ देवंदेवायाऽजागृवीः । ^१ गृवीः ।
^{१ २ २} सांत्वाशिश । ^{१ २} तिधाइताइभीः । ^{१ २} तारइ । ^३ भारइ ।
^{५२ २} औचोवा । ^{१ २ १ १ १ १} श्रवसेः ३४५ ॥२२॥ २६

हे "मरुतः" ! रु शब्दे, मितं रुवन्तीति मरुतः हे मितभाषि-
 णः^(१) स्तोतारः ! "वृत्रहन्तम्" अतिशयेन पापविनाशनं "ह-

I वाप्यानाम्, इन्द्रस्य वा ।

(१) 'मरुतो मितराविणो वा, मितरोविणो वा. मरुद्रवन्तीति वा' इति नै०
२.५,१९ ।

अथ मन्त्रमी ।

वसिष्ठऋषिः* ।

१ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

इन्द्रक्रतुन्नत्राभरपितापुत्रेभ्योयथा ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

शिक्षाणोअस्मिन्पुरुहूतयामनिजीवाज्योतिरशीमच्च ॥७॥२७

हत्” साम “इन्द्राय” इन्द्रार्थं “गायत” अस्मदीये यज्ञे गानं कुरुत । “ऋतावृधः” ऋतस्य सत्यस्य वा वर्धका विश्वेदेवाः अङ्गिरसो वा ऋषयः “देवाय” द्योतमानायेन्द्राय “देव” देवन-शीलं^(१) “जागृवि” सर्वेषां जागरण-शीलं^(२) “ज्योतिः” सूर्यं “येन” सान्नाम् “अजनयन्^(३)” इन्द्रार्थमुदपादयन् तत्साम गायतेति ॥ ६ ॥ २६

* ‘शक्तिरिन्द्रमाह’ इति वि० ।

२७ उत्तराङ्गिकस्य ६, ३, ६, १ = ऋग्वेदस्य ५, २, २१, ६ =
जङ्घे २, १७ ।

(१)—‘कीदृशं पुनः कृतिरूपम् उच्चारयामः ?’ उच्यते—‘देव’ द्वितीया तृतीयार्थं दृष्ट्या, देवेन सोमेन संयुक्तम् ।

(२)—‘अतिपीतिकरत्वेन जागरणकरम्, अत्यन्तपीति करमित्यर्थः’ इति वि० ।

(३)—‘अजितवान्, आरोपितवानित्यर्थः’ इति वि० ।

^{२ १ २ २} I इन्द्राञ्चीश्चो । ^{१ २} क्रतुन्नाश्चाभाशरा २ । ^{१ २} पिताञ्ची-
^२श्चो । ^{२ १ २} पुत्रेभीश्योयाशथा २ । ^{१ २ २} शिन्नाञ्चीश्चो । ^२ णोञ्च-
^{२ १ २} स्मिन् पुरुञ्जतयामाशनी २ । ^{१ २} जीवारः । ^{१ २ ३} ज्योत्नारःश्चो-
^२चोवा । ^{२ १ २ ३ १ १ १ १} अशीमचोश्चो ॥२३॥

^४ II इन्द्रक्रतूपुत्राभरा । ^{२ ४} पितापुत्रेभियोयथा । शि-
^२न्नाणोरश्चा । ^{२ १} स्माइन पुरुञ्ज । ^{२ २} तयामाशनी २ । ^{१ २} औ-
^१ २ । ^१ चो २ । ^२ ऊवाइ । ^५ औश्चोश्चोश्चोवा । ^{२ २ १ २} जीवाज्यो-
^२श्चोतीः । ^{१ २} अशीमारश्चाश्चोश्चो । ^१ औश्चोश्चोश्चो । ^१ डा ॥ २४ ॥

^{४ ४ ४ ५ २} III इन्द्रक्रतुन्ना । ^{३ २ ३} भराञ्चोश्चोश्चोवा । ^५ पितापुत्रेभि-
^{४ २ ५} योयथा । ^{२ १ १ १ १} चोश्चोश्चोश्चो । ^{४ ३ ४ ४ ४ ५} पितापुत्रेभियः । ^१ याथारश्चाश्चा-

I,II,III वाप्यानाम्, इन्द्रस्य वा ; संशानानि, वाम्नाणि,
 वासिष्ठानि वा ।

इ । शाइक्षाणोआ । स्माइन्पुहृहृतया । मानोर३४-
 चाइ । जीवाज्योतीः । अशोर३४वा । मापूचोइचाइ ॥
 ॥ २५ ॥ २७

हे “इन्द्र !” “नः” अस्मभ्यं “क्रतु” कर्म वा प्रज्ञानं वा
 “आभर” आहर । अपिच । “यथा पिता पुत्रेभ्यः” धनं प्रय-
 च्छति तथा “नः” अस्मभ्यं “गिज्ञ” धनं देहि । हे “पुरुहृत !”
 बहुभिराहृतेन्द्र ! “शामनि” यज्ञे (१) “जीवा” वयं (२) “ज्योतिः”
 सूर्यम् (३) “अशोमहि” प्रतिदिनं प्राप्नुयामः । [यहा । हे
 इन्द्र ! भूतानि प्रकाशयितरिन्द्र ! तथाच यास्कः—“इन्द्रइरां
 दृणातोति वीरं ददातोति, वीरां दधातोति, वीरां दारयत इति,
 वीरां धारयतइति वन्देव द्रवतोति, वन्दो रमत इति, वन्द्ये
 भूतानोति वा तद्यदेनं प्राणेः सर्वः समेवत्तदिन्द्रस्यैन्द्रत्व
 मिति विज्ञायते” (१०, ८)-इति (४) । एवं गुण-विशिष्ट ! परमा-
 त्मन् ! त्वं क्रतुं कर्म स्व-विषय-ज्ञानं वा नः अस्मभ्यम् आभ-

(१)—यानि देवा यस्मिन् स यमो यज्ञः

(२)—जीवा जीवन्तो वयम् इति वि० ।

(३)—ज्योतिः ज्ञानम्-इति वि० ।

(४)—“इदं कर्णादित्याशयणः । इदं दग्नादित्योपमन्वयः । इन्द्रे वसुध-
 कर्मणः । इच्छयणां दारयिता वा. दारयिता वा. दारयिता च यत्नम्-इति च
 ने० दे० १, ८

अथाष्टम

रेभक्तृषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

मानइन्द्रपरावृणक्भवानःसधमाद्ये ।

१ २ ३ २ ३ ३ २ १ २ ३ १ २

त्वन्नजतीत्वमिन्नआप्यमानइन्द्रपरावृणक् ॥ ८ ॥ २८

५ २ १ २ २ १ २ २ १ २ ३

I मानइन्द्रा । परावाऽर्णाक् । भवानः सधमाऽदी-

२ १ २ २ २ २ १ २ २ २ २
श्याद् । त्वन्नजतीत्वमिन्नआपिश्याम् । मानइन्द्रपरावृ-

२ ५

णाऽऽउवारऽ । ऊऽऽपा ॥ २६ ॥

३ २ ४ ५ ४ ५ ३ २ ४ ५ ३ २ ४ ५ ३ २ ४ ५

II मानइन्द्रपरा । वृणक् । मानइन्द्रा । परावा-

राहरप्रयच्छेत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः—पिता पुत्रेभ्यो यथा लोके
विद्यां धनं वा प्रयच्छति तथा नोऽस्मभ्यं शिष्यं विद्यां प्रयच्छ ।
हे पुरुङ्गत ! बहुभिराहतेन्द्र ! यामनि सर्वैः प्राप्तव्ये अस्मिन्
प्रकृते ब्रह्मणि जीवा वयं ज्योतिः परं ज्योति रशीमहि सेवेम-
हि ॥ ७ ॥ २७

२८ ऋग्वेदस्य ६, ६, २७, २ ।

I, II अस्मिन्निगस्य, अस्मिन्निगस्य वा सामनी हे ।

२ १ २५ १२ २ १ २
 र३णक् । भवारनः साधमादार३याइ । त्वन्नजती २ ।

१ १२ २२१ २ १२
 त्वमिन्ना २आपियाम् । मानाआर३इन्द्रा । परावार३

२ १
 णा३३३क् । ओर३३पूइ । डा ॥ २७ ॥ २८

हे “इन्द्र” ! “नः” हविषां प्रदातृन् अस्मान् “मा परावृणक्”
 ना परित्याक्षीः (वृज्जी वर्जने रौधादिकः । लङ्ङि रूपं) तदेवाह
 त्वं नोऽस्माकं “सधमाद्ये” सह मादन्-हेतुभूते यज्ञे सोम-पानाय
 भव । किञ्च । हे “इन्द्र” ! नोऽस्मान् त्वमेव “जती” जत्या स्था-
 पय । यद्वा । जती । व्यत्ययेन कर्त्तरि क्तिच् निपातितः त्वमे-
 वाम्नाकं रक्षिता खल् । तथा “त्वमित्” (इद्वधारणे) त्वमेव
 नोऽस्माकम् “आप्यं” (१) ज्ञातियं त्वमेव बन्धुवित्यर्थः । अतएव
 मा न इन्द्रः परावृणगिति गतार्थः ॥

“सधमाद्ये”-“सधमाद्यः”-इति च पाठो ॥ ८ ॥ २८

अथ नवमी ।

मेधातिथिर्ऋषिः ।

३ २ २ ३ १ २ ३ ५ ३ २ ३ १ २

वयङ्गत्वासुतावन्त आपोनवृक्तवर्हिषः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

। पवित्रस्य प्रस्रवणेषु वृत्रहन्परिस्तोतार आसते ॥ ९ ॥ २९

५ २ ४ २ ५ २ ४ ५ १ २ २ १

। वयङ्गाश्वासुतावन्ताः । आपोनवृ । क्तवारश्चि-

५ १ १ १ २ १ २ २ १ २ १
पाउ । वारश् । पवित्रस्या । प्रस्रवणाद् । पुवृत्रारश्च-५ ४ १ १ २ २ २ १ २
हान् । पारश्री । स्तोतारः । आमारश्चपुताईपुईद् ।

३ १ १ १ १

आरश्चपुष् ॥ २८ ॥

४ २ ५ २ ४ ५ ४ ५ २ २ ४ ५ ४ २ ५ २ ४ १ २

II औहोवा । वयङ्गत्वासुतावन्तः । औहोवा । औ

२ २ ५ २ १ २
होद् । आपोनवृक्तवर्हिषः । पवाद्वाश्चस्या । प्रस्रवणे-

२९ उत्तरार्चिकस्य २, २, १ २, १ = ऋग्वेदस्य ६, ३, ७, १ ऊहे
द्वि० १८—च० ८—न० ६—उ० ६—द्वि० ७ ।

I आष्-कार-णिधनं काण्म् ।

II महावैष्टभम् ।

३१२ ३२ ३ १२ २२ ३१२ २२ ३१२
 यदापञ्चक्षितीनाद्य, मन्माभरसन्नाविश्चानिपौ ॥१०॥३०

॥ इति द्वितीय-दशति ॥ ∞

५२२ ४५ ४२ ५२ ५ १
 । औच्चाइ । यदिन्द्रना । ऊषीषुद्वा । ओजो२-
 नामर्णा२म् । चक्रष्टि । ष । ऐरहीश्चाइहो२ । हा-
 रजजवाइ । याश्दारपाञ्चार् । क्षितीनाम् । ऐरही-
 श्चाइहो२ । हारजजवाइ । द्युमन्माभ । रा । ऐर-

हे “इन्द्र” ! नाहुषीषु [नहुषइति मनुष्यनाम नि०२,३,६]
 तत्सम्बन्धिनीपु(१) “कृष्टिषु”(२) प्रजास (आकारः मसुचये) यच्च
 “ओजो” बलं “वृम्णं” धनं च विद्यते । “यदा” यच्च “पञ्च”
 पञ्चानां “क्षितीनां”(३) निषादपञ्चमायत्वारो वर्णाः पञ्च

३० ऋग्वेदस्य ४, ७, २८, २ ।

[औष्ठीगवम् ।

(१) —‘नहुषइति मनुष्यनाम नि० २, ३, ६. तेषु भवो मःप्रथमः, मनुष्य जानीया
 नायावान्तर-जातीयाभिप्रेता, ते यत्तत्रकौगम्बर्वादयः. तासु. इति वि० ।

(२) —‘कृष्टिषु मनुष्येषु च’ (नि० २, ३, ७) इति वि० ।

(३) —‘क्षितीय इत्यपि मनुष्यनाम (नि० २, ३, ६) । पञ्च च ते क्षितीयस्य । कतमं
 पुनस्ते । चत्वारो वर्णाः, निषादः पञ्चमः ।

ही१आइही२ । चा२ऊऊवाइ । सा१त्रा२वाइश्वा२ ।

निपौ१सि । या । ए२ही१आइही२ । चा२ऊऊवा

२ । या२३४औहीवा । ऊ२३४पा ॥३२॥ ३०

ज्ञतय. तषां स्वभूतम् “युक्त्वं” द्योतमानमन्नं तत्सर्वं मस्मभ्यम्
 “आभर” आहर प्रयच्छ । तथा “सत्रा”(४) महान्ति
 “विश्वानि” सर्वाणि “पौस्या” पौस्यानि बलानि(५) चास्मभ्य
 माहर ॥ १० ॥ ३०

इति श्रीमाधणाय विरचिते साधवीगे सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोव्याख्यानं
 छन्दोयस्याध्यायस्य तृतीय-खण्डः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थे खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

मेधातिथिर्ऋषिः ।

३ २ ३ १२ २२ ३ १२ ३ २
 सत्यमित्यावृषेदसिवृषजूतिर्नैविता ।

(४) —‘यद्यपि सत्राशब्दः अन्न नामसु पठितः, तथापि ह सर्वदाशब्द-प्रयोगे
 दृश्यः । तथाच सर्वदा इत्यर्थः ।

(५) —‘पौ स्यानि’-इति निघण्टौ बल नामसु चतुर्विंशतितम् पदम् (२,९) । सुपां-
 सुलुगित्यादिना आत्वे च पौ स्या इति ।

क २१ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 वृषाद्भुग्राष्ट्रखिषेपरावतिवृषो अर्वावतिश्रुतः ॥ १ ॥ ३१

५ ४ ५ ४ २ ४ १ २ २
 I सत्यमित्यावृ । षापूइदमाइ । वृषजृतिर्नोविता-
 २ । वृषाद्भुग्राष्ट्रखिषा २इ । परावताइ । वृषो २३-
 २ । वताइश्रुत २ता ३४३ः । ओ २३४पुइ । डा ॥३३॥ ३१ *

हे “उग्र” उद्गूर्णन्द्र ! त्वं “सत्यम्” “इत्या” इत्थं “वृषेत्”
 कामानां वर्षक एवासि । “वृषजृतिः”^(१) वृषभिः सेकृभिः
 सोम-रसस्य सोढभिद्याहता “नः” अस्मान् “अविता” रक्षिता
 भवसि । “वृषाहि” सेचक एव “शृणिवषे” श्रूयसे । “परावति”
 दूरेऽपि^(२) “वृषेव” कामानां सेचक एवासि । “अर्वावति”
 समोपेऽपि “वृषा” सेचक एव “श्रुतः” श्रूययत ॥

“अविता” “अवृतः”-“इति च पाठौ ॥ १ ॥ ३१

३१ ऋग्वेदस्य ६, ३, ८, ६ = आरण्यको च० द्वि० १८ ।

I इन्द्रस्य; वृषकम् ।

(१)-वृषजृतिः-जृतिर्गमनं; (जवति गत्यर्थः) वृषस्यैव गमनं यस्य स वृषजृतिः
 इति वि० ।

(२)-निघण्टौ ‘परावते’-इति दरनामसु पञ्चमं पदम् । ३, २६ ।

*॥ इति ग्रामे गेय-गानि पष्ठस्याह्व-प्राठकः ॥

२३४न् । अता३४स्त्वागाइ । भाइर्द्यगदि । द्राके१-
 शिभा२ः । सुता२३ । वा२२आ२३४औहोवा । विवा-
 १ २ १ १ १ १
 रसति२३४पु ॥ २ ॥ ३२

हे “शक्र” शत्रु-हनन-समर्थेन्द्र ! “यद्” यदा “परावति”
 विप्रकृष्टे दूरे द्युलोक-देशे “असि” विद्यसे । हे “वृत्रहन्” वृत्र-
 स्य हन्तरिन्द्र ! “यद्” यदि वा “अर्वावति” अर्वाचोने तस्माद्-
 धस्तात् स्थिते तदपेक्षया समीपे देशेऽन्तरिक्षे भवसि तस्मादपि ।
 “अतः” अस्माद्भूलोकाद्वा हे “इन्द्र” ! “द्युगत्”^(१) (गम्ल्, सृष्टृ,
 गतौ । क्विपि “गमः क्वा” विति अनुनासिक-लोपः । तुक् ।
 “सुपां सुलुगिति” भिसो लुक् । द्युलोकं प्रति गच्छद्भिः स्वभासा-
 सर्वतोगच्छद्भिः “केशिभिः” केशवद्भिः हरिभिरिविस्थिताभिः
 “गोभिः” “त्वा” त्वां “सुतवान्” अभिषुत-सोम-वान् यजमानः
 “आविवासति” आत्मीयं यज्ञं प्रति आगमयति । त्वामेतैः
 स्तोत्रैः परिचरति वा^(२) ॥ २ ॥ ३२

(१)—‘द्युगत्’ द्विप्रम्-इति वि० । ‘द्युगत्’ इति निघण्टौ द्विप्रनामसु तयोर्वि-
 शतितसम् पदम् । २, १५ ।

(२)—‘देवशास्त्रानमेव परोक्षरूपेण प्रतिनिदिशति । रंभीनामाद्यस्यैव परि-
 चरतीत्यर्थः-इति वि० ।

अथ तृतीया ।

वत्सऋषिः * ।

७ १ २ ३ १२ २२ ७ १ २ ३ १२ २२
 अभिवीवीरमन्वसीमदेषुगायगिरामद्वाविचेतसम् ।

७ २ ३ १ २ ७ २ ३ २ ३ १ २
 इन्द्रनामश्रूत्यंशाकिनं वचोयथा ॥ ३ ॥ ३३

५ ४ ५ २ ४ ५ ४ ५ २ १ १
 I अभिवीवीरमन्वसाः । मदेषुगाया २ । गिरा-

७ १ २ ३ २ ४ ५ २ ४ १ १२
 माद्वा ३ । वोचता २३४साम् । इन्द्रनामा । श्रूत्यंशा-

१ ३ ५ २ २ २ १ ३ १ १ १ १
 कारइ । ना २३४ औद्दोवा । वचोउपा २३४५ ॥ ३ ॥ ३३

इयं पिपीलिकमध्या^(१) उहतीति बह्वृचाः आयन्तौ पादौ
 तयोदशाक्षरी, मध्यमोऽष्टाक्षरइति त्रिपदा । [हे उद्गातादयः !

“वः” यूयम् (अथवा हे यजमानाः वो युष्माकं) “हिताय” “अन्वसः”

* 'वसुर्नाम ऋषिः'-इति वि० ।

३३ ऋग्वेदस्य ६,४,३,४ ।

I कार्तियशं, कार्तिवेशं वा ।

(१)—'पिपीलिकमध्येत्यौपमिकम्. पिपीलिका पेल्लते गतिकर्भण'-इति यास्कः

अथ चतुर्थी ।

भरद्वाजऋषिः* ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

इन्द्रनिधातुशरणन्निवह्यस्वस्तये† ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

कृद्दिथिच्छमघवद्भ्रमश्चमच्छयावयादिद्युमेभ्यः ॥४॥३४

४ ४ २ १ २ २ १

I इन्द्रनिधापुतुशरणाम् । निवह्यस्वस्तयाइ ।

सोमस्य “मदेपु” उत्पाद्यमानेषु सक्तु “वीरं” शत्रूणां वीरयितारं । “नाम” शत्रूणां नामकं । “विचेतसं” विशिष्ट-प्रज्ञं “शुल्यं” सर्वत्र श्रोतव्यं स्तुत्यं^(१) । “शाकिनं” शक्तिमन्तम्^(२) इन्द्रशम् “इन्द्र” ! “महा”^(३) महत्या “गिरा” स्तुत्या “वत्ती” वाग्युष-

* ‘संयुक्ताह’-इति वि० ।

† ‘स्वस्तिमत्’-इति ऋग्वेद पाठः ।

३४ ऋग्वेदस्य ४,७,१८,४ ।

I इन्द्रस्य शरणम् ।

(१)-विवरणकारकत्वं वाच्ये - कस्मिन् कश्चि ? उच्यते - ‘शुल्यं वचो यथा’ अतो भवं शूल्यं वचः वचनम् । यथा कश्चित् अतो भव वचनं, अत्यार्थत्वं न स्मृति] तद्वत् कश्चोत्यर्थः ।

(२)-शकन शाकः शक्तिः, मा यस्यास्ति, तम् ।

(३)-‘महा’ इति निघण्टौ मरुन्नामसु प्रथम पदम् ६, ६. सुपां सुचुमित्यात्वं रूपम् ।

^२ कर्दिर्या^१रश्चा। ^१ माघव^२ङ्गयः। ^१ चाम^३द्वारश्चा। ^२ या-
^१ वयार^२दी। ^१ द्यू^१मे^१रभिया। ^२ ओ^४श्चोवा। ^४ द्यो^४प्रइ।

डा ॥ ४ ॥ ३४

दीया “यथा” येन प्रकारेण प्रवर्तते गायत्र्या त्रिष्टुभा वा तथा
 “गाय” गायत स्तुतिं कुरुत ॥ ३ ॥ ३३

हे “इन्द्र” ! “त्रिधातु” त्रिप्रकारं त्रिभूमिकं^(१)। “त्रिव-
 रूथं” त्रयाणां शीतातपवर्षाणां वारकं^(२)। “स्वस्तये” अविना-
 शाय “कर्दिः” कर्दिष्मत् आच्छादन-युक्तम्। एवं-गुण-विशिष्टं
 “शरणं” गृहं^(३)। “मघवङ्गाय” मघं हविर्लक्ष्णं धनं तद्गङ्गा-
 याम्मदीयेभ्यो यजमानेभ्यः “मघं” भरहाजाय “च” “प्रयच्छ
 देहि। अपिच। “एभ्यः” सकाशात् “द्विद्यु” शत्रु-प्रेरितं
 द्योतमान मायुधं^(४) “यवय” पृथक्कुरु ॥ ४ ॥ ३४

(२)—‘धातुशब्देन रसा उक्तेः। त्रयो रसाः, देवपितृमनुष्योपभोग्याः।
 अथवा धातवः, काम-क्रोध लोभादयस्त्रैर्विमुक्तम्। अथवा सुवर्ण-रजत-माणिक्यैः
 त्रिभिः धातुभिः युक्तं यत् त्रिधातु-शरणं गृहम्-इति वि०।

(१)—तत्र घोसवरा-रुमन्तं पृच दत्तागुणकुङ्कुमादिरूपम् विवरण-सम्पत्तम्।

(३)—‘कर्दि’ इति यद्यपि गृहनामसु (नि० ३, ५, १८) पठितम्, तथापि शरण-
 मित्यनेन धौनवक्ता-प्रसङ्गात् क्रियाजनितं दृष्टव्यम्। कर्दिर्ही प्रिदेवनयो रित्येतस्य
 दोषार्थक्षेपं रूपम्। समृद्धा दोषमित्यर्थः-इति वि०।

(४)—‘द्विद्युम्’ इति वज्र नामसु प्रथमं पदम् (नि० २, २०)। ‘द्विद्यु’ देय सखाभ्यम्-
 इति वि०।

इदिन्द्रा२ । स्यभा२क्षाता । वासूनिजातोजनिमा ।

नियोजा१सा२ । प्रतिभागन्नदीधिमः । प्रा२३ती ।

भागान्ना३दा । ऊम् । धिमा३ः । ओ२३४वा । हे२३-

११

४५ ॥ ५ ॥ ३५

श्रिता रश्मयः सूर्यमुपतिष्ठन्ते तथा “इन्द्रस्य” “विश्व” विश्वानि धनानि विभक्तुमिच्छन्तः समाश्रिता मरुतः इन्द्रमुपतिष्ठत इति शेषः । उपस्थाय च मरुतो ‘वसूनि’ उदक-लक्षणानि धनानि “जाते” जायमानाय “जनिमानि” जनिष्यमाणाय^(१) मनुष्याय “ओजसा” बलेन “भक्षत^(२)” विभजन्ते । तत्र चास्माकं यो भागः तं “भागं” (नेति सम्प्रत्यर्थं) प्रतीत्येषः अनुइत्येतस्य स्थानि । “अनु-दीधिमः” वयमनुध्यायेम^(३) । [तथाच यास्कः—(नै० ६, ८) “स-माश्रिताः सूर्यमुपतिष्ठन्तेऽपिवोपमार्थं स्यात्सूर्यमिवेन्द्र मुपतिष्ठन्त

(१)—‘जाते’-‘जनिमानि’ द्वेऽप्येते प्रथमैकवचने चतुर्थ्यैकवचनस्य स्थाने दृष्टव्ये । जातया, जनिष्यमाणाय च भूतयाभस्वार्थाय इति वि० ।

(२)—अद्भोऽप्ययं भक्षि वि-पूर्वो दृष्टव्यः ।

(३)—‘यथा कश्चित् पित्रास्य चार्थस्य साधारणस्य भागं ध्यायति, तददयं तानि विभक्ष्यमानानि उदकानि अनुध्यायामः’-इति वि० ।

१ २२ १ २ ३ ३ २
 आइतग्वाचित् । यन्नाइताशौ । युपाउवाइ । ऊ३४-

५ १ १ १ १ १
 पा । जता२इ । आइन्द्रो२हारी२ । युयो२३ । जा-

५ २ ५
 ३४औहोवा । ऊ३२३४पा ॥ ६ ॥ ३६

हे “दीर्घायो” ! नित्येन्द्र ! सः “अदेवः” इन्द्राख्य-देव-रहितः
 तः “मर्त्यः” मरण-धर्मा मनुष्यः “सी” सर्वे^(१) “ईषम्” अन्नं
 ‘नापतत्’ न पात्राति । “योमर्त्यः” यथेन्द्रस्य “एतग्वाचित्” एत-
 वर्णादेवः श्वी भद्रतोऽभिमत-देश-गमनाय सः “एतशः” एतशौ^(२)
 “युजो जते” याजयति रथे, यज्ञं गन्तुम् । (यथेन्द्रो हरो युजो-
 जते न स्तौति स न प्राप्नोतीति समन्वयः ।

“आपतत्”-“आपद्” इति च पाठौ । “एतशः”-“एत-
 शाः”-इति पाठौ ॥ ६ ॥ ३६

(१) ‘सी’ इति पदप्रकरणः-इति वि० ।

(२) ‘ईषमिति निघण्टौ अन्ननामसु चतुर्दशसु पदसु (२, ७) ।

(३) ‘एतशाः’ इति निघण्टोः वज्रनामसु नवमसु पदसु; ‘एतशः’ इति च दशमसु ।

अथ सप्तमो ।

ऋमेध-पुरुमेधावृषी ।

२ ३ १२ ३२३ १२ ३१२

अनोविश्वासुहव्यमिन्द्र*समसुभूषत ।

४२५ ४ ५ २१ १
 I आनः । एविश्वा । सुहाव्यारम् । आइन्द्र
 २ १२ २ ३ ५ २ २ १२२

सम । त्सुभूषता । ऊरु३४पा । हा३हाइ । ब्रह्मा-

२ २२ ३ २१ २१ २ १२
 णिसवना । निवृत्रहान् । परमारुज्याः । आर्चा३-

२ १ २ ४ ५ ३
 हाइ । पमा । औ३होवा । होपुइ । डा ॥ ७ ॥

५२२ २ २ ४ ५ १ २ २
 II अनोविश्वासुहाहाव्याम् । इन्द्र*समत्सुभूषतो ।

२ २१ ०१ २१ १
 पब्रा२३ह्ना । णिसवना । निवृत्रहान् । परमारुज्याः ।

१२ ३ १ २ ४ ५ ४
 आर्चा३हाइः । पमा । औ३होवा । होपुइ । डा ॥ ८ ॥

५२२ २ ४ ५ ० २
 III अनोविश्वासुहाव्याम् । इन्द्राम् । समत्सुभूषत ।

* "हव्यइन्द्र"-इति च ऋग्वे दीयः पाठः ।

I, II, III शाक्नाणि वा, वामिष्ठानि वा, वेगभानि वा, आ-

उपब्रह्माणिसवनानिवृत्रहन्परमज्याऋचीषमः ॥ ३७

उपाब्राह्मणः । णिसवनानिवृत्रहन् । परामाश्रयाः ।

ऋचीषारश्माश्मः । ओरश्मश्मः । डा ॥ २ ॥ ३७

हे स्तोतारः! “विश्वास” सर्वासु असुर-युद्धेषु “हव्यं” सर्व-
देवै रात्म-रक्षार्थं माहातव्यम् । एतादृशम् “इन्द्रम्” उदिश्य
“नः” अस्माकं यज्ञे “ब्रह्माणि” स्तोत्राणि हवोरूपाख्यानानि वा
“उपभूषत” अलङ्कृत प्रेरयत । हे “वृत्रहन्” वृत्रस्यासुरस्य
पापस्य वा हन्तः! “परमज्याः” युद्धेषु शत्रु-हननार्थं परमा
अविनश्वरा ज्या मौर्वी यस्य तथोक्तः । यदा परमान् वलेन प्रक-
ष्टान् शत्रून् जिनाति हिनस्तीति परमज्याः हे “ऋचीषम”^(१) !
स्तुतिभि रभिसुखीकरणीयेन्द्र ! एतादृशस्त्वं सवनानि प्रातः सव-
नादीनि त्रीणि “ब्रह्माणि” स्तोत्राणि च “उपभूषत” अलङ्कृत ।
“भूषतः”-“भूषतु”-इति पाठी । “वृत्रहन्”-“वृत्रहः”
इति च ॥ ७ ॥ ३७

† “ऋचीषमः”-इत्युत्तरार्चिक-व्याख्यायां सायणाचार्यः ।

३७ उत्तरार्चिकस्य ७, १, २, १ = ऋचवे दस्य ६, ६, १ ३, १ =
जहे द० २—डा० २० ।

श्वानि वा, शील्कानि वा, सुम्नानि वा, दुम्नानि वा, पृष्ठा-
नि वा, यौक्ताश्वानि वा, सोमसामानि वा इमानि त्रीणि ।

(१) -ऋचीषम इति चि ऋच क्षु तावित्यस्य रूपम् ।

अथाष्टमी ।

वसिष्ठऋषिः* ।

१२ २२ ३० ३३ १ २ ३२
 तवेदिन्द्रावमंवसुत्वंपुष्यसिमध्यमम् ।

३ १२ २२ ३१ २ ३ १ २ ३ १ ६
 सत्राविश्वस्यपरमस्यराजसिनकिष्टागोषु ण्वते ॥ ८ ॥ ३८

४ ४ ४ १ २ १ २
 I तवेदिन्द्रापुवमंवसु । त्वंपुष्यसिमध्यमम् । सात्रा-

३ ४ १ २ १ २ २ १ २ ३ ४
 वार३४इश्वा । स्यापरमस्यराजसि । नकिष्टा२३४गो ।

१० २ १ २ १ २ २
 पूवुण्वार३ताइ । होवा३होइ । हो । वाहा३१उवा-

११११

२३४५ ॥ १० ॥ ३८

हे “इन्द्र” ! “अवमम्” अधमं तपु सीमादिकं “वसु” धनं
 यहा । भीमं वसु अवमं “तवेत्” तवैव । “त्व” त्वमेव “मध्यम”

* ‘प्रगाथः इन्द्रमाह’-इति वि० ।

३८ ऋग्वेदस्य ५, ३, २०१ = आरण्यके प्र० २० - २१ - द्वि०
 ४ - ५ ।

I प्रजापतेः, निधनकामम् ।

अथ नवमी ।

मेधातिथिर्मध्यातिथिश्च ऋषिः ।

१२२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

कोयथक्कोदसिपुरुनाचिहितेमनः ।

१ २

३ १ २ ३ १ २

अल्पियुध्वाखजकृतपुरन्दरप्रगायत्राअगासिषुः ॥८॥३९

५४

२ ४ १

१

१४

। कोयथा । कुवेदसा २इ । औहो २ । औहोइ ।

२

५

२ १ २

२ ४ १

१

औश्हो २३४वा । पुरुत्राचाइत् । हितेमना २ः । औहो-

२

१४

२

५

२ १

२ ४ १

२ । औहोइ । औश्हो २३४वा । अल्पियु । ध्वाख-

जकृ २त् ।

१

औहो २ ।

१४

औहोइ ।

२

औश्हो २३४वा ।

वसु रजतहिरण्यादिकम् आन्तरिक्षं वा “पृथसि” । “विश्वस्य”
सर्वस्य परमस्योत्तमस्यापि रत्नादे दिव्यस्य वा वसुनो “राजसि”
ईशिषे “सत्रा” सत्यमेव^(१) । अपिच । “त्वा” त्वां “गोषु” नि-
मित्तेषु “न किर्षवते” केऽपि न वारयन्ति ॥ ८ ॥ ३८

३९ ऋग्वेदस्य ५, ७, ११, २ ।

I इन्द्रस्य ।

(१)—‘सवा’ इति निघण्टौ सत्यनामसु ततोऽयं पदम् (२, १०) । ‘सवा सर्वदा’-
इति वि० ।

२ १ २ २ १ १ १ १ १
पुरन्दरा । प्रगायात्राः । औहो२ । औहोइ । औ-

१ १ १ १ ४ २ १ १ ३ ५ २ ४ २ १ १
३हो२३४वा । अगा३ । सारइपूर३४औहोवा । सुश-

१ १ १ १
सार३४पुः ॥ ११ ॥

४ ५ ४ ४ १ २ २ १ २
II कुवाकुवा । यथा । कुवेदसाइ । ऊवाइ । औ३-

१ १ १ १ २ १ २ २ २ २
हो२३४पु । पुरुत्राचाइत् । हितेमनाः । ऊवाइ । औ-

१ १ १ १ २ १ २ २ १ २
३हो२३४पु । अलर्षियू । ध्माखजकृत् । ऊवाइ । औ-

१ १ १ १ २ २ २ २ १ २
३हार३४पु । पुरन्दरा । प्रगायात्राः । ऊवाइ । औ-

१ १ १ १ २ २ १ १ ३ ५ २ ४ २ १ १
३हो२३४पु । अगा३ । सारइपूर३४औहोवा । सुशा-

१ १ १ १ १ १
३सार३४पुः ॥ १२ ॥

२ २ १ ५ ४ २ २ १
III कथयकूइवाइदा२३४मी । पुरुत्राचित् । हित-

II, III वसिष्ठस्य वा ; प्रियाणि त्रीणि ।

अथ दशमौ ।

कलिर्दृष्टिः ।

१ १ २ ३ १ २ ३ १ १ २

वयमेनमिदाह्योपीपेमेह्वज्रिणम् ।

१ २ ३ १ २ ३
इमा२३नाः । आलर्षि । युध्माखजकृत् । हाउवा ।१ २ ३ १ २ ३
पुरन्दा२३रा । प्रगायात्रा२ः । अगा२३ । सा२इषू२-

३४ औहोवा । सु२३४पु ॥ १३ ॥ ३९

हे “इन्द्र” ! “क” कुत्र देगे “इयथ” गतवानसि पुरा ? “केत्” कुत्र वा “असि” भवसि इदानीं वर्त्तसे ? “पुरुवाचिद्धि” बहुषु हि “ते” त्वदीयं “मनः” सञ्चरति । हे “युध्मकृत्” युद्ध-कुगल ! । “खजकृत्” युद्धस्य कर्त्तः^(१) हे “पुरन्दर” असुराणां पुरां दारयितर्हे इन्द्र ! “अलर्षि” आगच्छ^(२) । “गायत्राः”^(३) गान-कुशला अस्मदीयाः स्तातारः “प्रगासिपुः” प्रगायन्ति स्तुवन्ति । (अलर्षीत्येतत् दाधर्त्यादो^(४)) निपात्यते ॥ ८ ॥ ३९

(१)—‘खजे’-इति निघण्टौ सङ्गामनाससु जनचलारिंशत् पदम् (२, १७) ।

(२)—‘अलर्षति’-इति निघन्ता गति-कर्मसु दृश्यते (२, १४) ।

(३)—‘मन्त्राः’-इति वि० ।

(४)—दाधर्षिं दर्षतिं ददृषिं बोधूतु तेतिक्त् ऽलर्षा ऽऽपनीकृषात् संघनिष्यदत् करिक्त् कनिक्त् भरिभत् दविध्नो दविध्नुना त रचतः सरीमुपतं वरीष्टजन् मष्ट्यागनीगन्तीति च (पा० ७, ४।६४ ॥

१ २ ३ १२ २२ ३२ ४ २ ३ १ ९ ३०
तस्माउअद्यसवनेसुतं*भरानूनंभूषतश्रुते ॥ १० ॥ ४०

॥ इति तृतीय-दशति ॥ ३ ॥

५ २ १ ३ ५ २ २ ३
I वयमेनाम् । आ२इदा२३४औक्षीवा । क्षी२३४
५ १ २ ३ ४ ५ १ १
याः । अपोपेमेक्ष्वजिणम् । तस्मा२रजवा२ । द्यसव-
० २ १ २ ३ ४ ५ १ २ ३ ४ ५
नाइ । सूतम्भारा२ । आनूनार३भू । षातश्रुते । इ-
२ ३ ४ ५ १ २ ३ ४ ५
डार३भा३४३ । औ२३४५इ । डा ॥ १४ ॥

५ २ १ १ २ १ २ ३ ४ ५
II वयमेनाम् । इदा२रहायाः । अपौक्षीइ । पे-
१ २ ३ ४ ५ १ २ ३ ४ ५ १ २ ३ ४ ५
मौक्षीइ । इ । क्षावजिणम् । तस्माउवा । द्यासव-

“वयं” यजमानाः “एनं” वज्रिणं वज्र युक्तमिन्द्रं “इदा”
इदानीं । “क्ष्वः” श्वः अतीतेऽङ्ग । “इह” यदाहर्गणे “अपोपिम”

* “समनासुतम्”-इति ऋत्विदीयः पाठः ।

४० उत्तराश्विनस्य ८,२,१३,० = ऋग्वेदस्य ४,४८(३१),
२ = जज्ञे षी० हि० ५ ।

I, II इन्द्रस्य, वसिष्ठस्य वा वैरूपे ।

नाइ । सूतम्भरा । अनौचो । नम्नौचो । षातश्रुता-

३१ उवार३ । ऊ३४पा ॥ १५ ॥

III वयमेनमिदा । ह्यिय । ओ२३४वा । इयाच्चाइ ।

ऊवेचो रेइ । अपीपेमेच्चावजिणा रेम् । तस्माउअद्य-

सवनाइ । सूतम्भारा रे । ई३या । आनूनार३४भू ।

षताश्रु२३४५ता६५६इ । अवारसार३४पूइ ॥ १६ ॥ ४०

आप्यययाम^(१) सोमेन । “तस्माउ”तस्मादेव “अद्य”अत्रे “सवने”
“सुतम्” अभिषुतं सोमं “भर” हर हे अध्वर्या ! । “नूनम्”
इदानीं “श्रुते”^(२) सति “आभूषत” अलङ्कृत ॥ १० ॥ ४०

इति शोभायणाचार्य्य -विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे बन्दीव्याख्याने
तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

III इदञ्चेन्द्रस्य वसिष्ठस्य वा वैरूपम् ।

(१)—पाथी षो पाथो दृढा वित्यस्य रूपम् ।

(२)—‘श्रुते सप्तम्येकवचनमिदं चतुर्थ्येकवचनस्य स्थाने दृष्टं, युताय विख्याताये
त्यर्थः-इति वि० ।

अथ पञ्चमे खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

पुरुहन्मा ऋषिः* ।

१८ २८ ३९३ ९१२ ६१२
योराराजार्चर्षणीनांयातारथेभिरधिगुः ।

१९ ३१८ २८ ३ ९ ४ १ २ ३ २ ३ २
विश्वासान्तरुतापृतनानांज्येष्ठंयंवृत्रचागृणे ॥ १ ॥ ४१

१५ २ २ ४ ४ ५ १ २ ० २ १ २
I योराराजार्चर्षणाइनाम् । यातारथे । भिराधा-

१ इगूरः । ध्राइगूरः । वाइश्वासाइम् । तरुताइ ।

१ २ १ २ ३ ५ १ ५ २ १
तरुताइ । पार्त्तानारइनाम् । ज्याइन्द्रयोवा । चा-

२ ३ ५ ४ ५
चागारइर्षणाइ । चचापुगृणाइ । चोपुइ । डा ॥ १७ ॥

* 'पुरुहन्मन आर्षम' इति वि० ।

† "ज्येष्ठो" इति ऋग्वे दीयः पाठः ।

४१ उत्तराश्विकस्य ३, १, १५, १ = ऋग्वे दस्य ६, ५, ८, १ =
ज्येष्ठे हि० हि० १४—स० हि० ७—प्रष्टा० हि० १३ ।

I पौरुहन्मनम् ।

अथ द्वितीया ।

भर्गच्छदिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

यतइन्द्रभयामहेततोनीअभयंक्रधि ।

३ २ ४ २ ५ ३ ९ ५ १ २ २ २ २ १

II योराजाच । षणा३२३४इनाम् । यातारथेभिर-

२ १ २ २ २ २ २ १

ध्वा२३इगुः । विश्वासान्तरुतापृतनार३नाम् । ज्या२३इ-

९ १ २ १ २ १ ५ ४ ५

ष्टाम् । योवृत्रहोवा३ओ२३४वा । गापूर्णाईहाइ ॥ १८ ॥ ४१

“विश्वासा” सर्वासां “पृतनानां” सेनानां “तरुता”(१) तारकाः ।

यश्च ज्येष्ठः गुणैर्गरीयान् । “यः” च “वृत्रहा” वृत्रं हतवान् ।

तं “ज्येष्ठ” सर्वे रतिशयेन प्रशस्यन् अधिकं वृत्रं वा महाभाग

मिन्द्रं “ष्टणे” स्तौमि ॥ १ ॥ ४१

II प्राकर्षम् ।

(१) - “यसित-क्लमित-समितोममित-चित-विकसाविशसृ यलृ-शालृ-तकृत-तकृत-वदन्-वकृत-ववयो-वज्जिति-चरिति-वमित्यमित च (पा००।१।४)”-इति सिद्धम् ।

अथ तृतीया ।

इरिमिठऋषिः* ।

१ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २
 वास्तोष्यते ध्रुवास्थ्यां सत्रं सोम्यानाम् ।

३ २ ३ २ ३ १ २ २ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 † द्रुपःपुरांभेत्ताशश्वतीनामिन्द्रोमुनीनां सखा ॥ ३ ॥४३

५ २ २ २ १ २ ३ ५ १
 I वास्तोष्यताइ । ध्रुवा । स्थूणाञ्चो२३४वा । अत्र-

२ २ १ २ २ २ १ २ २ २ २
 सत्रं सोम्यानाम् । द्रुपसः पुरांभेत्ताशश्वता२३इनाम् ।

३ ५ १ २ २
 आ२३४इन्द्राः । मुनी२ । ना३१उवा२३ । सा२३४

५
 खा ॥ = ० ॥

३ २ ४ २ ५ २ २ ३ २ २ १ ५ २
 II वास्तोष्यते ध्रुवा । स्थूणा३ । आ२३४ । सत्रं सो ।

* “इरिमिरि”-इति वि०-पाठः ।

† “भेत्तापुरां”-इति व्यतिक्रमेण पाठः ऋग्वेदीयः ।

४३ ऋग्वेदस्य ६,१,२४,३ ।

I,II कावषे द्वे ।

४२ ५ २ १ २ २ २ २ १
म्यानाम् । द्रप्सःपुराम्भेत्ताशश्वतार३इनाम् । आ२३-

२ १ २ १ ५ ३ ५
इन्द्राः । मुनी२ । नी२३४वा । सा२३४खा ॥ २१ ॥ ४३

हे “वास्तोष्यते”^(१) गृहपते ! “स्थूणा” गृहाधारभूतस्तम्भः
“ध्रुवा”^(२) स्थिरा भवतु । “सोम्यानां” सोमार्हाणां सोम-सम्पादि-
नां वास्माकम् “अंसत्रम्”^(३) अंसत्राणं अंसोपलक्षितस्य छत्रस्य
शरीरस्य त्रायकं बलं भवतु । अपिच । “द्रप्सः” द्रवण-शीलः
सोमः तद्वान् [अग्नेर्वादिवाद्च् प्रत्ययः^(४)] “शश्वतीनां”^(५)
बद्धीनां “पुराम्” असुर-पुराणां “भेत्ता” विदारयिता एव-
भूतः “इन्द्रः” “मुनीनाम्” ऋषीणामस्माकं “सखा” मित्रभूतो
भवतु ॥ ३ ॥ ४३

(१)—‘वास्तोष्यति वास्तु वंसते निनामकर्मणनस्य पाता वा पालयिता वा’-इति
नि०दे०१०, १६ ।

(२)—‘ध्रुवा स्थूणा’ क्षुण्णोपममेतत् द्रव्यम् । भ्रवा स्थूणा इव यथा गृहस्य भ्रवा
स्थूणा आश्रयभूता तद्वत् त्वमाश्रयभूत इत्यर्थः-इति वि० ।

(३)—‘अंसत्रम्’ एतदपि क्षुण्णोपमम् । अंसत्रमित्यत्र अंसत्रं धनुः कवचं वा । यथा
भद्राणां अंतु पालयितु वा तद्वत् त्वं अंता पालयिता इत्यर्थः-इति वि० ।

(४)—‘अग्नेर्वादिभ्य ञच्’ (५, २, १२७)-इति घा० ।

(५)—‘शश्वत्’ इति निघण्टौ बद्धनामस्य पञ्चमस्य पदम् (३, १) ।

अथ चतुर्थी ।

जमदग्नि ऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
बा॒म॒च्चा॒ꣳअ॒मि॒सूर्य॑वडादित्यम॒च्चा॒ꣳअ॒सि॒ ।

३ १ ० ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २
म॒ह॒स्ते॒स॒तो॒म॒हि॒मा॒प॒नि॒ष्ट॒म॒म॒न्नाꣳदे॒व॒म॒च्चा॒ꣳअ॒सि॒ ॥४॥४४

५ २ ४ ५ २ १ २ २ १ २
I बा॒म॒च्चा॒ꣳअ॒सि॒सूर्या॑ । बा॒डा॒दि॒त्य । म॒च्चा॒ꣳअ॒-

३ ४ २ ३ ४ ३ ४ ५ २ २
१सा॒र३४इ । म॒ह॒स्ते॒स॒तो॒म॒हि॒मा॒प॒नि । ष्टा॒श्मा । म-

१ २ २ १ ५ ४ ५
ऋदा॒र३इवा॒र । म॒हो॒र३४वा । आ॒पु॒सो॒द्द्वाइ ॥२२॥४४

(अत्र श्रोनकः—“ब॒ग्म॒हामि॒ति दृ॒ष्ट्वा॒र्कमु॒पति॒ष्ठे॒दचौ॒ जप॒न् ।
वद॒न्न॒प्य॒नृतां॑ वा॒णो॒न्नानृ॒तेन॑ स लि॒प्यते”-इति)हे “सूर्य” ! (१)प्रेर-

* “अज्ञा”-इति च ऋग्वेदीयः पाठः ।

४४ उत्तरार्धिकस्य ८,१,८,१ = ऋग्वेदस्य ६,७,८,१ =
आर॒ण्यके॑ द्वि०१२ = ज॒हे एका०८० ५ — तयो० ८०६ = ज॒ह्ये
द्वि०१४ ।

I सूर्यसाम ।

(१) —“सूर्यः स॒र्गे वा॑ सु॒वते॑ वा॒ स्त्री॒र्यते॑ वा” इति नि०दे०१२,१४ । ‘मुहु॒ ईर॒यिता॑
नाम॒यिता॑ श॒र्त्वां॑ सु॒र्वः’ इति वि० ।

^{४ ५ ४ ५} ^{१ २} ^{१ २} ^{१ २ १}
I अश्वीअश्वी । रथीसूरूपार्इरत् । गोमाय्यदिं ।

^{१ २} ^१ ^१ ^{१ २ १ २}
द्रानेसाखार । श्वात्रारभाजार । वयसासचतेसारइ-

^१ ^१ ^{२ २} ^{१ ४} ^२
दा । चन्द्राद्वर्याशतीइ । सारइभाइम् । जइ४५पोइ-

^५
चाइ ॥ २३ ॥

^{५ २} ^{२ २} ^५ ^{१ २ २} ^२
II अश्वीरथीसूरूपार्इरत् । गोमाय्यदिन्द्रतेसखाउ-

^१ ^१ ^{२ २ २ २} ^२ ^२
वारइहोवारइचाइरइया । श्वात्राभाजावयसासचतेसदा-

^१ ^१ ^२ ^{१ २}
उवारइहोवारइचाइरइया । चन्द्राद्वर्याशतीइ । साभा-

^२ ^१ ^२ ^१
मुप । इडारइभाइइ । ओरइ४५इ । डा ॥ २४ ॥ ४५

हे “इन्द्र” ! “ते” तव “सखा” मित्रभूतः पुरुषः अश्वप्रादि-
गुण-विशिष्टएव भवति (इच्छब्दः प्रत्येक मभिसम्बध्यते) “अश्वी-
इत्” बहुभिरश्वैरूपेतएव भवति न कदाचिदश्वैर्वियुज्यते । “रथी”
रथवान् भवति । “सूरूपः” शोभन-रूपः शोभनावयवएव स

अथ षष्ठी ।

पुरुहन्ता ऋषिः ।

१२ २२ ३२ ११२ २२ १२
 यद्यावद्भूते शतं शतं भमीरूतसूः ।

भवति । “गोमानित्” बह्वीभिर्गीभिर्युक्त एव स भवति न कदा-
 चिदेतेर्व्युज्यत इत्यर्थः । अपिच “श्रावभाजा” (श्रावमिति धन-
 नाम^(१)) शु^(२) श्रावम् अतनोयं शीघ्रं प्राप्तव्यं शीघ्रं धनं
 सश्रजता ईदृग्धन संयुक्तेन “वयसा” (अन्ननामैतत्^(३)) । अत्रेन
 सदा सर्वदा “सचते” समवेति सङ्गच्छते । अतएव “चन्द्रैः”
 सर्वेषामालहादकैः^(४) स्तोत्रै युक्तः सन् “सभा” जन-संसदम्
 “उपयाति” उपगच्छति ॥ ५ ॥ ४५

(१)—श्रावमिति निघण्टौ धन नामसु षष्ठं पदम् (१,१०) । ‘श्रावति’-इति
 मति कर्मसु षष्ठं पठ्यते (१,१४) । ‘श्रावमिति चिप्रनाम । चिप्रं यत् सश्रजते तत्
 श्रावभाक्, तेन श्रावभाजा, चिप्रं सश्रजतेत्यर्थः-इति वि० । एतच्च वयमेत्यस्य
 विशेषणम् ।

(२)—‘शु’-इति चिप्रनामसु पञ्चदशम् (त्रि० १,१५) ।

(३)—निघण्टौ अन्ननामसु ‘वयः’, ‘सुतः’, ‘सुतम्’-इति पदयुग्मं पाठभेदेन सप्तमम्
 पदम् (२,०) ।

(४)—‘चन्द्रचन्दतः कान्ति कर्मसु चन्द्रमिष्यस्य भवति । चारुद्रमति, चिप्रं रमति,
 चक्रवात् पूर्वम् । चारुद्रसंविपरीतस्य’-इति (नै० दे० १,५) ।

१ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
नत्वावजिंत्सहस्रं सूर्यां अनुनजातमष्टरोदसी ॥ ६ ॥ ४६

२ १ २ ४ ५ २ २ १ २ २ १
। यद्यावारइन्द्रतेशताम् । शतं भूमीरुतस्यूरः । न-
२ २ २ १ १ २ १
त्वावजिंत्सहस्रं सूर्यां अनूरः । नाजार्तामारइ । ष्टरो-
५ । ४ ५
रइषवा । दाप्रसोइहाइ ॥ २ ५ ॥ ४६

हे “इन्द्र” ! “ते” तव प्रतिमानार्थं “यद्” यदि “द्यावः”
दुर्लुकाः “शतं” शत-सङ्ख्याकाः स्युः तथापि नाश्रुवन्ति^(१) ।
“उत” अपिच “भूमी” भूम्यः तव मर्त्ति-प्रतिविम्बाय शतं स्युः
तथापि नाश्रुवन्ति । हे “वज्रिन्” ! “त्वा” त्वां “सहस्रम्” अग-
णिता अपि सूर्याः नानुभवन्ति न प्रकाशयन्तीत्यर्थः (न तत्र सूर्यो
भातोति श्रुतेः) किं बहुना “जातम्” पूर्वमुत्पन्नं किञ्चिदनु “न
अष्ट”^(२) नाश्रुते । तथा “रोदसी” द्यावापृथिव्यौ” नाश्रुवाते त्वं
सर्वेभ्योऽतिरिच्यतइत्यर्थः (“ज्यायान् पृथिव्या ज्यायानन्तरिचा-
ज्यायान्दिवोज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः”-इति श्रुतेः ॥ ६ ॥ ४६

४६ उत्तरार्चिकस्य २, २, ११, १ = ऋग्वेदस्य ६, ५, ८, ५—
आरण्यके प्र०, १—२—३—६—५—६—७—८—उहे हावि०
१६=प्र० ७—प० १६—प० द्वि० १—१६ ।

I वैरूपम् ।

(१)—अनुपदमेव व्याख्यायमानाष्टेति पदं नेति पदस्य मनस्थानीयोच्यते नाश्रु-
वन्तीति ।

(२)—‘आष्ट’, ‘अष्ट’, ‘आष्टः’, ‘आष्टः’-इति पदचतुष्टयमेव निघण्टो व्याप्तिकर्मसु
पञ्चमिति पाठभेदेन पठान्ते (१, १८) । अतएव विवरणे ‘आष्ट’ न व्याप्तु वक्तव्यम् ।

अथ मन्त्रमी ।

देवातिथिऋषि ।

१ १ ३ ५ ७ = २ क २४ = ३ ५ ७ १ २
 यदिद्रप्रागपागुद्ङ् न्यग्वाह्यसेनृभिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 सिमापुरुनृपूतीअस्थानवेसिप्रशङ्ङुर्वशे ॥ ७ ॥ ४७

४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
 I यदिद्रप्रागपाक । उदाक । न्यग्वाह्यमनृभादेः ।
 सिमापुरुनृपूतीअ । स्थानवादेः । आमीप्रशादेः ।
 धतोवाश्चोरेषवा । वर्षाशोर्द्वाद् ॥ २६ ॥

II यदिद्रप्रागपागुदाङ्गे । नायग्वाह्य । यसाङ्गनृ-

हे “इन्द्र” ! “यद्” यदि “प्राक्” प्राच्यां दिशि वर्त्तमानैः
 (सप्तम्यन्तादिकशब्दादिहितस्य अस्तातेरञ्जेर्लुगिति लुक् । यदि वा
 “अपाक्” प्रतीच्यां दिशि वर्त्तमानैः यदि वा “उदक्” उदीच्यां
 दिशि वर्त्तमानैः । यद्वा “न्यक्” नीच्यां दिशि अधस्तात्तर्त्तमानैः
 (न्यधीचेति नैः प्रकृति-स्वरत्वम् । उदात्त-स्वरितयोर्यणङ्गिति पर-

४७ उत्तराश्विनकस्य ५,१,१३,१ = ऋग्वेदस्य ५,७,३०,१ =
 जहे ४.२,१५ ।

I, II नैपातिथे हे ।

अथाष्टमी ।

वसिष्ठऋषिः ।

१२ २२ ३ १२ २२
 कस्तमिन्द्रत्वावस*वामर्त्योदधर्षति ।

२ २ १२ ५ १२ २२ २२ २ १
 भी३ः । हा । औचोर३४हा । सिमारपुरूनृषुतो । अ ।
 २ १ ७ २ १२ ५ १ २
 सियानवे२३ । हा । औचोर३४हा । असाइप्राशा३ ।
 २ १२ ५ १ १ ५ २ ३
 हा । औचोर३४हा । धारतू२३४औचोवा । वार्३
 ५
 ४शे ॥ २७ ॥ ४७

स्यानुदात्तस्य स्वरितत्वम् । एवं भूतैः “वृभिः” स्तोत्रभिस्त्वं “हृ-
 यसे” स्व-स्व-कार्यायाह्वयसे (“हसिम अष्टे इसिमइति वै अष्टमा-
 चक्षत्-इति” वाजसनेयकम्) । यद्यप्येवं बाहुभिराह्वयसे तथापि
 “अनवे” अनु-नाम-राजा(१) तस्य पुत्रे राजर्षौ “पुरु” बहुलं
 “वृषूतः” वृभिस्तदीयैः स्तोत्रभिः प्रेरितः “असि” भवसि । राज्ञो
 हित-करणे त्वां स्तोतारः प्रेरयन्तीत्यर्थः (षू प्रेरणे । अस्मात्कर्मणि
 निष्ठा । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।) अपि हे
 “प्रशर्द्धे !” प्रकर्षेण शर्द्धयितरभिभवितरिन्द्र ! “तुर्वशे” एतत्सज्ज्ञे
 च राजनि “वृषूतः” वृभिः प्रेरितो भवसि ॥ ७ ॥ ३७

* “त्वावसु” इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

(१)—‘अनवः’ इति अनुष्यनामसु उज्ज्विभं पदम् (नि० २, २) ।

१ १२ २२ ३१ ५ ३ २ ४ १२ १२
 अद्वाङ्क्षिते *मघवान्पार्यदिविवाजीवाजसिषासति ॥ ८ ॥ १८

I कस्तमिन्द्रा । त्वा^५स्वासा^१रउ । आमर्त्या^{१२}दध^२र्ष-

ताइ । अद्वा^{२२}ङ्क्षिते^१रे । माघवन्पा । रियाइ^१दा^२इवौ-

रे । वाजावाजा^{१२}रम् । सिषार^१३ । सारतार^{५२}३४ औचो-

वा । ऊ^२र^५३३४पा ॥ २८ ॥

II कस्तमिन्द्रत्वा । वसा^३रउ । आर^४३४ । मर्त्या^५दध ।

पताइ । अद्वा^४ङ्क्षिते^२रे । माघवन्पा । रियाइ । दा^१इवा-

* "अद्वाङ्क्षिते"-इति च ऋग्वेदीयः पाठः ।

४८ उत्तराश्विनस्य ८, २, ८, १ = ऋग्वेदस्य ५, ३, १८, ४ =
 ऊहे १५, १८ !

I, II वृहत्तः कौमुदस्य सामनी द्वे ।

अथ नवमी ।

भारद्वाजः ऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ २ २ १ २
इन्द्राग्नीअपादियंपूर्वागात्पदतीभ्यः ।

३ १ २ २ २ २ २ १ २ ३ १ २ ३ २ २ १ २
हित्वाशिरोजिह्वयारारपच्चरत्रिंशत्यदान्यकमीत् ॥ ८ ॥ ४६

३ ५ ३ ५ ३ २ २ १ १
ओ२३४वा । ऊ२३४पा । वाजीवाजा रम् । सिषार२३ ।

१ ३ ५ २ ३ ५
सारतार२३४ओहोवा । ऊ२३४पा ॥ ॥ २८ ॥ ४८

हे “वसो” वासक ! व्यापक ! वा हे “इन्द्र” ! तं प्रसिद्धं
“त्वा” त्वां “कः” मर्त्यः “आदधर्षति आदधर्षयेत्^(१) । हे “मघ-
वन्”, “ते” त्वदर्थं यः “अडा” अदया युक्तः सन् “वाजी” हवि-
षान् यजमानो भवेत् । “पार्ये दिवि” सौत्येऽहनि सः “वाजं”^(२)
हविलक्षणमन्नं “सिषासति” दातुमिच्छति^(३) ॥ ८ ॥ ४८

* “भरद्वाज”-इति वि०-पाठः ।

४८ ऋग्वेदस्य ४, ८, २६, १ ।

(१)---“कः तं यजमानं हे इन्द्र ! त्वावसो तमेव वसु धनं यस्य स त्वावसुः, त्वद्वन-
मित्यर्थः । आदत्यर्थं दधधतीत्याख्यातेन सम्बन्धितव्यः । मर्त्यः मनुष्यः शत्रु रित्यर्थः ।
आदधर्षति, अभिभवति । न कथित् तमभिभवतीत्यर्थः”-इति वि० ।

(२)---“वाजः”-इति अन्ननामसु द्वितीयम् पदम् (जि० १, ७) ।

(३)---“वाजं अन्नं सोमयानं करोतीत्यर्थः”-इति वि० ।

^५ ^४ ^३ ^२ ^१ ^२
 । इन्द्राग्नी अपादियाईमे । पूर्वागा रत् । पदताइभा-
^१ ^२ ^३ ^४ ^५
 १या२ः । हित्वाशिरोऽजिह्वयारा । रापञ्चारा रत् ।
^१ ^२ ^३ ^४ ^५ ^६ ^७
 त्रिंशत्पदा । निया२३ । क्रारमा२३४ औहोवा । ऊ२-
^५
 ३४पा ॥ ३० ॥ ४६

हे “इन्द्राग्नी” (१) “अपात्” पाद-रहिता “इयम्” उषाः (२)
 “पदतिभ्यः” पाद-युक्ताभ्यः “सुपाङ्गाः” प्रजाभ्यः “पूर्वा” प्रथम-
 भाविनी मती “आगाद्” आगच्छति । तथा प्राणिनां “शिरो”
 “हित्वा” (३) त्यक्त्वा स्वयं मशिरस्कापि “जिह्वया” प्राणिस्यया तदी-
 येन वागिन्द्रियेण (४) “रापत्” शृणुं शब्दं कुर्वती (५) “चरत्”
 एवं चरन्ती (६) उषाः त्रिंशत्पदानि अवयव-भूतान् त्रिंशद्गुह-

। वाचःसाम ।

१ इन्द्रो वायुः स च ततमश्चरन्ती वैद्युताग्निश्च इन्द्राग्नी, तथाहि ‘वायुर्वन्दो-
 वान्मन्त्रिभ्यान्’ (नै० दे० १.५) इति ‘अथैतानोद्भक्तो न’ ‘अथास्य कर्म
 ७ ७ अथास्य मन्त्रिका दवाः अग्निः सोमो वरुणः’ (नै० दे० १, १०) इत्यादि च ।

(२) —‘उषाः कस्यादुच्छतीति मत्यागात् वरुणः कालः’ (नै० दे० २, १८) इति ।

(३) —‘शिरोः आदित्यं विना, आदित्यादपि पूर्वमदित्यर्थः’ इति वि० ।

(४) —‘जिह्वंति वाङ्नाम (नि० १, ११) तथा, जिह्वया वाचेत्यर्थः’ इति वि० ।

(५) —‘उदग्रं उषमः उदग्रवेलायां पक्षिणः शब्दं कुर्वन्ति तदुपस्यपचर्यन्ते’
 इति वि० ।

६ ‘चरन्, इदमपि क्लोञ्चि प्रति दृश्यम्, चरन्ती आदित्योदय प्रति गच्छ
 नीतार्थः’ इति वि०

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
 आशन्तमशन्तमाभिरभिष्टिभिरास्वापेस्वापिभिः ॥ १० ॥ ५०

॥ इति चतुर्थं दशति ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
 ॥ इन्द्रनेदोयष्टि । हाइ । मितमे । धा । भिहृति

२१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
 भाइः । आशन्तमशन्तमाभाइः । आभिष्टिभिः । आ

४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६०
 स्वास्पाइस्वाइ ३ । हाइ । पिभिरोइइइइ । डा ॥ ३२ ॥ ५०

सुखतमाभिः “अभिष्टिभिः” प्राप्तिभिः अभिमताभिर्वा^(१) आगच्छेति शेषः (उपसर्गयुते रीत्य-क्रियाध्याहारः) तथा हे “स्वापे” !
 अस्माकं बन्धुभूत-सुखस्य आपयितर्वा । “स्वापिभिः” बन्धुभूताभिः
 सुखस्य प्रापयित्रीभिः “अभिष्टिभिः” आगच्छेति शेषः ॥ १० ॥ ५०

इति मायणाचार्यविरचिते भाष्ये मासवेदार्थप्रकाशे कन्दोवाख्यानं

तृतीयाध्यायस्य पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

५० ऋग्वेदस्य. ६, ४, २ ३, १ ।

(१) — आभिमन्थन दन्तान् आभिमन्थयः इत्यय इत्यर्थं, ताभिश्च निमित्तमन्ताभिः ताश्च मन्थादयितुं मित्यर्थः इति चि०

अथ दिनीया ।

वमिष्ठकृषिः ।

१२ २२ ३ १० ४ ७ ७ ७ १२ २२

मोषुत्वावाघतश्चनारेअस्मन्निरीरमन् ।

१ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ १
होइ । आशुञ्जेतारुहाइतारमुह्वारुहो । रथी । त-७ ७ ७ ५ ७ ७ १ ६ ५ २
मारम् । अतूत्तारुअन्तू । ग्रियाइ । वारुह्वारुह्वो२ १ १ १
वा । स्त्रीषारुअइ ॥ ३४ ॥ ५१

हे अस्मदीया जनाः ! “वी” यूयम् “अजर” जरा-रहितं
 “प्रहेतार” शत्रूणां प्रेरकं “अप्रहितं” केनाप्यप्रेषितं “आशु”
 वेगवन्तं “जितार” शत्रूणां । “होतारं” गन्तारं । “रथीतमं”
 रथिनां श्रेष्ठं “अतूत्त” केनाप्यर्हिसितं । “तुश्याव्रध” उदकस्य^(१)
 बर्धयितारमिन्द्रम् “जती” जल्ये रक्षणाय “इतः” कुरुत पुरु-
 स्कृतेति यावत् ॥ १ ॥ ५१

(१)--तुश्याइति उदकनामस्य षकायशतितम नैषण्ड कम (१.१०) बभ्रयकपाठ
 अक्षयमयस्यस्य प्रतीकमहाकृतस्य, सामवेदीयपाठे तु तुश्या इति ध्यं घम् ।

अथ यतीया

चमिष्ठकर्त्तव्यम् ।

२ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

सुनोतमीमपावनेसोममिन्द्रायवजिणे ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

पचतापक्तीरवसे क्वाणुधमिन् पृणन्नित् पृणते मयः ॥३॥पु३

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

२जज्वा २इ । ऊऽ२ । नआगा२३४ही । आइह ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

वामौवाओ२३४वा । उपयूर३धा३४इ । ओ२३४पुइ ।

डा ॥ ३६ ॥ * ५२

अतस्त्वम् “आरात्तादा” दरेऽपि वर्त्तमानः “नः” अस्मदीयं
 “सधमादे” यज्ञम्^(३) “आगच्छि” आगच्छ । “इह वा” यत्रापि
 वा “सन्” विद्यमानः “उपयुधि” अस्मदीयं स्तोत्रं सुपशृणु ॥

“आरात्तादा”, “आरात्ताच्चित्” इति च पाठौ ॥ २ ॥ पु२

पु३ ऋग्वेदस्य ५, ३, १८, ३ ।

(३)—‘सद् मायन्ति यव देवताः स सधमादो यज्ञः तं प्रति’ इति वि० ।

* इति ग्रामे गेये सप्तमः प्रपाठकः ॥

^{५ ४ ४ ४ ५ १२} ^{१ २}
 । आं सुनोतसोमपावनाइ । सोममिन्द्रा३ । होवा
^{० १ २ १ २५ १ ३४ १ २}
 र्छा । यवञ्जार्इणाइ । पचतापक्ताइरवसेक । ण् । ध्वा
^{० १ २ ० ० १}
 श्मीरश्वाइ । पृ । णान् । आइत्पृश्चा । णताइमा-
^{२ १}
 रश्चा३४३ः । आ३४पुइ । डा ॥ १ ॥

^{४ ३४ ४ ४ ४ ३४ २२ ३ ५ ४ ५}
 ॥ सुनोतसोमपा । आव्नाञ्जार्इवा । इयाद्वाइ ।
^{१२} ^१ ^१ ^०
 सोममिन्द्रा२ । ऊव२ । ऊवे२हो । यावज्जिणा२इ ।
^{१ २} ^{२५} ^१ ^२ ^२
 पचतापक्ताइरवसेक । ण् । ध्वाश्मीरश्वाइ । पृ ।
^१ ^{२ २} ^१ ^२ ^१
 णान् । आइत्पृश्चा । णताइमारश्चा३४३ः । आ३४पुइ ।
 डा ॥ २ ॥ ५३

हे मदीयाः पुरुषाः ! “वज्जिणे” वज्रवते “सोमपान्त्वे” सोमस्य
 पात्रे “इन्द्राय” “सोमं” “सुनोत” अभिषुणुत । “अवसे”-इन्द्र-

अथ चतुर्थो ।

भरद्वाजऋषिः ।

१ २ ३ १२ २२ ३२ ३१ २ ३२
 यः सत्राहाविचर्षणिरिन्द्रन्तर्हमद्देवयम् ।

१२ ३१२३१२ ३२
 सहस्रमन्योतुविनृम्णसन्पतेभवासमत्सुनोवृधे ॥ ४ ॥ ५४

३ ४ २ ४ २ ४ ४ २ ४ ४ ४ २ ४ ४ ४ ४
 I यःसत्राहाविचर्षणिः । इन्द्रन्तार्हमद्देवयाम् ।

न्तर्पयितुं “पक्तोः” पक्तव्यान् पुरोडाशादीन् पचति । “कृणु-
 ध्वमित्” इन्द्रप्रियकराणि कर्माणि च कुरुतैव । इन्द्रो हि “मयः”
 सुखं^(१) “पृणन्नित्” यजमानाय प्रयच्छन्नेव “पृणते” हवींषीति-
 शेषः ॥ ३ ॥ ५३

यः इन्द्रोह “सत्राहा” महतां शत्रूणां हन्ता । “विचर्षणीः”
 विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा तमिन्द्रं वयं “हमद्दे” स्तति-पदै राह्वयामः
 (उत्तरार्धः प्रत्यञ्ज-कृतः^(१) हे “सहस्रमन्योः” बहुविधं शत्रु-

५४ ऋग्वेदस्य ४, ७, २७, ३ ।

I वामदेव्यम् ।

(१)—मथइति सुखनामसु‘सप्रभं नैषण्डकम् ३, ६ ।

(२)—“नास्त्रिविधा ऋचः परोक्षकृताः प्रत्यक्षकृताः आध्यात्मिकव्यय । तत्र परोक्ष-
 कृताः सर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्भुञ्जन्ते प्रथमपदस्यैवाख्यातस्य ‘ ‘ ‘ अथ प्रत्यक्षकृताः
 मध्यमपदस्यथोगाक्वमिति चैतेन सर्वनाम्ना ३३ ‘ अथापि प्रत्यक्षकृताःकोनारो

१ १ ३ १ २२ २२ ३ २ २२ ३ २
मावा^१रातिरूपदसत्कदाचना^२स्मद्रातिः^३कदाचन ॥५॥ ५५

४ २ २ ४ १ २ २ १
I शचीभिर्नाः^४पु शचीवसू^५ । दिवानक्तन्दिशस्यताम् ।

२ १ २ १ २
मावा^६रम् । रातिरूपदसत्कदाचना । आस्मा^७श्त् ।

१ २ १ ५ ४ ५
रातिः^८कदो^९२३४वा । चापुनो^{१०}इच्छा^{११}इ ॥ ४ ॥ ५५

हे “शचीवसू” ! (शचीति कर्म-नाम^(१)) अस्मदनुष्ठितज्योति-
ष्टोमादि-कर्म-धनौ !^(२) युवां “शचीभिः” अस्मदीयैः कर्मभि-
र्यागादिभिर्निर्मित्तभूतैः “दिवानक्तम्” अहनि रात्रौ च “दिश-
स्यतं” विद्युजतं अभिमतं दत्तमित्यर्थः^(३) । अस्मद्गतं हविः सर्वदा
भक्षयन्तं वा । “वां” युवयोः “रातिः” दानं “कदाचन” सर्वदा
याग-कालेऽपि अ-याग-कालेऽपि “मोपदसत्” मोपचीणं भूत्
(दसु उपक्षये । लुङि पुषादि-द्युतादीति च्चेरङ्) न केवलं
युष्मदीयम्, अपितु “अस्मद्” अस्माकमपि “राति” दानं हविरादि-

५५ ऋग्वेदस्य २, २, ३, ५ ।

I अश्विनोः साम ।

(१)—‘शची’ इति कर्मनामसु दानिश्चिततमं पदम् (नि०१, १) ।

(२)—‘अश्विनौ’ इति वि० ।

(३)—‘दाशनि’ इति दानकर्मसु द्वितीयं पदम् (नि०३, २०) । तस्यैतद्गुणं दिश-
स्यति ।

अथ षष्ठो ।

वामदेवऋषिः ।

४ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 यदाकदाचमीढ्षेस्तोताजरेतमर्च्यः ।-

१२ २२ ३१२ ३१ ४२ २२ ३१२
 आदिद्वन्द्वे तवरूपां विपागिराधर्त्तारं विव्रतानाम् ॥ ६ ॥ ५६

५ २ १ ३ ५ २ ४ ५ २ २
 । यदाकदा । चारुमारु३४ औहोवा । दूरु३४षे । स्तो-
 १२ २२ १ २ १ २ १ ३
 ताजरेतमर्त्तिया३ः । आदिद्वन्द्वे । तावरूपां३४म् । वि-
 २ ३२ १ २२ १ २ ३ ५ २ २
 पा३४गिरा । धार्त्तारवीरु३ । वारुतारु३४ औहोवा ।
 ३ १ १ १ १
 नारु३४५म् ॥ ५ ॥

प्रदानं सर्व-विषयं दानं वा, अर्थिभ्यः “कदाचन” सर्वावस्थाया-
 मपि “मोषदसत्” उपक्षीणं माभूत् सर्वदा वर्त्तताम् । अहमपि-
 सर्वदा युष्मानुद्दिश्य दद्याम् । युवामपि मदभिमतं सर्वदा दत्त-
 मिल्यर्थः ।

“दिशस्यत”, दशस्यतम्”-इति च पाठो ॥ ५ ॥ ५५

*“मोड् ङ्गेषे”-इति ऋग्वे दीधोच्चारणम् ।

I, II, III वसिष्ठस्य वासिष्ठस्यवा सफस्यवा, पाज्रस्यवा, पज्र-
 स्यवा ; पज्राणि त्रीणि ।

II यदा^५कदा^४चमा^४हाउ । दूषा^१इ^१स्तोता^१२ । जराइ ।

तमर्त्तियः^१ । आदिद्वन्दा^४ । औहो^४इ^४हा^४इ^४ । हा^४इ^४ । ता-

वार^१हूर^३इ^५क्षणाम् । विपा^२गिरा^१ । धर्त्ता^४रं^२व्या^४ । औहो^४इ-

हा^२इ^२ । हा^१इ^२ । व्रतानाम् । इडा^१इ^२भा^२इ^३इ^३ । औ^१इ^२इ^४पु^५इ ।

डा ॥ ६ ॥

III यदा^४इ^२क^५ । दा^३इ^४चमी^४ । दूषा^३इ^४ । स्तोता^४ ।

जराइ । तमार्त्ताया^२इ^१इ^२ । आदा^१इ^२द्वन्दा^२इ^१इ^४ । तावा^१इ^४हूर-

इ^५क्षणाम् । विपा^४ । गिरौ^३वा^३औ^४इ^३इ^५वा^४ । धर्त्ता^४ । रं^३व्या^२

वा^१औ^३इ^५इ^४वा^४ । व्रता^४पुनाम् । हो^४पु^४इ । डा ॥ ७ ॥ पु^४इ

“यदा कदा च” यस्मिन् काले “मीदृषे” मेक्रे हविः-प्रदावे
यजमानाय तस्य यागार्थं “मर्त्यो” मरणधर्मा “स्तोता” स्तुति

अथ मन्त्रमी ।

मेध्यातिथि ऋषिः* ।

३ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९

पाङ्चिगाअन्धसोमदइन्द्रायमेध्यातिथे ।

कर्त्ताद्वाता “जरेत” स्तूयात् । “आदित्” अनन्तरमेव तस्मिन्-
काले इत्यर्थः । “वरुण” पापस्य वारकं^(१) “विघ्नतानां” विवि-
धानां कर्मणां^(२) “धर्त्तारं” धारकं दारुण-नामानं देवं “विपा”
विशेषेण रक्षिकया “गिरा” स्तूया “वन्देत” स्तूयात् । यदा
यजमानार्थं मुद्गाता स्तूति तदा वरुणमेव स्तूतीत्यर्थः । अथवा
“मीढधे” अभिमत-वर्षिचे वरुणाय तत् प्रीतये “यदा कदा
च” यस्मिन् कस्मिंश्चित् काले स्तूत्यर्हे “मर्त्यः” स्तोतोद्गाता
“जरेत” स्तूयात्^(३) । “आदिदनन्तरमेव” यजमानोऽपि
उक्त-लक्षणं स्वयमपि “विपा गिरा” “वन्देत” नमस्कुर्व्यात्
स्तूयाद्वा ॥ ६ ॥ ५६

* ‘वसइन्द्रमाह’-इति वि० ।

(१) वरुणः दणोतीति मतः इत्यादि मे० १०, २ ।

(२) व्रतम् इति कर्म नामसु मन्त्रं पदम् । नि० ०, १ ।

(३) जरेतं इति अर्चति कर्मसु मन्त्रं पदम् । नि० २, १५ ।

अथ नवमी ।

अस्याः परस्याश्च मेधातिथि-मेधातिथौ ऋषीः ।

३ २ ३ १ २ २ २ १ २ ३ १ २
महेचनत्वाद्रिवाःपराशुल्कायदीयसे ।

२ ४ १ २ ३ १ २ २ २ २ ३ १ २
नसहस्रायनायुतायवज्जिवोनशतायशतामघ ॥ ८ ॥ पू८

५ २ ४ ५ २ ३ ५ १ २ २
I महेचनोवा । त्वाअद्रार३४इवाः । पराशुल्का ।
१ ० ४ ५ ४ २ १ २ २ २ १
या३दायासा३इ । नस । हस्रा३ । यानायुता । यवा-
२ ४ ५ ४ २ २ १ ४ २
जाइवो३ । नश । ताया३ । शा२३ता३ । मा३४पुघो-
५
इचाइ ॥ ११ ॥

५ २ २ ४ ५ २ ४ ५ १ २ २ २ १ २
II महेचो३नत्वाअद्रिवाः । पराशुल्का । यदाया३

* 'प्रगाथइन्द्रमाह'-इति वि० ।

†“त्वामद्रि”-इति, “त्वाअद्रि”-इति, ‡“देयाम्”-इति च
ऋग्वेदीयः ।

पू८ ऋग्वेदस्य ५, ७, १०, ५ ।

I, II सहस्रयुतीये ; प्रजापतेः महोविशोये वा ।

सा^१र^१इ । नसहस्रा^१र^१ । यनायुतायावज्जिवा^१र^०ः । नशा-
 तार^५इया । शता^१र^१इ । मार^१घार^३इ^३श्री^५होवा । मही-
 विशे^१ ॥ १२ ॥ ५८

हे “अद्रिवः”^(१) वज्रवन्निन्द्र ! (च नेति निपात-इय-सम्
 दायो विभज्य योजनीयः) “महे च” महतेऽपि “शुक्लाय”
 मूल्याय नाहं त्वां “परादीयसे” न विक्रीणामि (ददातेरुक्तम-
 पुरुषस्य कर्त्तव्यं व्यत्ययेन रूपम् ।

“परा शुक्लाय देयाम्”-इति बह्वृचा आमनन्ति ।

हे “वज्रिवः”^(२) वज्रहस्तिन्द्र ! “सहस्राय” सहस्र-सङ्ख्या-
 काय धनाय “च न” “परादीयसे” “अयुताय” दशसहस्राय
 शुक्लाय न परादीयसे । हे “शतामघव” बहुधनेन्द्र ! “शताय”
 (बहुनामैतत्) अपरिमिताय धनाय च न परादीयसे न विक्री-
 णामि । उक्त-सङ्ख्याकादनादपि त्वां न परित्यजामि । किन्तु
 बहुभिर्हविर्भिः परिचरामीत्यर्थः ॥ ८ ॥ ५८

(१)—‘अद्रिवः’ ।

(२)—‘वज्रिवः’-इति च ‘मनुष्यमोक्ष-सम्बन्धौ’ इति रूपम् ।

अथ दशमी ।

१ २ ३ १ ३ २ ३ ३ १ १
 वस्यां^१इन्द्रा^२सिमे^३पितुरु^४तभ्रातुर^५भुञ्जतः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
 माताच^१मे^२ऋदयथः^३समावसो^४वसुत्वनाय^५राधसे ॥ १० ॥ ६०

॥ इति पञ्चम-दशति ॥ *

४ ५ ४ २ २ ४ ५ ३ २ ३ ३ ५
 I वस्यां^१इन्द्रा^२सिमे । हाउ^३पितुः । उता^४भ्रा^५२३४तूः ।

२ १ २ ३ ३ ५ २ २ १ २ ३
 अभूञ्जा^१तौ । वा^२ओ^३२३४वा । माताचा^४मौ । वा^५ओ^६२३४

५ २ १ २ १ ३ ५ २ १
 वा । ऋदय^१थः । सा^२मावा^३सौ । वा^४ओ^५२३४वा । वसू-

हे “इन्द्र” ! त्वं “मे” मदीयात् “पितुः” जनकादपि
 “वस्थान्” वसीयान् वसुमत्तरोऽसि । “उत” अपिच अभुञ्जतः”
 अपालयती मम “भ्रातुः” अपि त्वं वसीयानधिकोऽसि । हे
 “वसो” ! वासकेन्द्र “मे” मदीया “माता च” त्वं च “समास-
 मौ” समानी सन्ती (पुमान् स्त्रियेति पुंसः शेषः) “ऋदयथः”

६० ऋग्वेदस्य ५, ७, ११, १ ।

I इन्द्राख्याः साम ।

* ॥ इति तृतीयः प्रपाठकः ॥

त्वानौ । वाञ्छो^१२३४वा । यरो^२२३४वा । धापु^३मी^४ई-

द्वाइ ॥ १३ ॥ ६०

(अर्चतिकर्मायं)(^१) मां पूजितं कुरुथः । किमर्थं ? “वसुत्वनाय”
व्यापनाय “राधसे”(२) धनाय च उभयोर्ज्ञाभायेत्यर्थः ॥ १० ॥ ६०

इति श्रीसायणाचार्य विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे हृन्दोद्याख्याने
तृतीयस्थाध्यायस्य षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमे खण्डे—

मैषा प्रथमा ।

वसिष्ठऋषिः ।

११२ १२ | ११ १ ३ १ २
इमद्द्रायसुन्विरेसोमासोद्धाशिरः ।

१२ १२ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
तां आमदायवज्रहस्तपीतयेहरिभ्यायाह्नौकथा ॥१॥६१

६१ ऋग्वेदस्य ५, ३, १०, ४ ।

(१)—‘ब्रह्मयति’, ‘ब्रह्मयते’ वा अर्चतिकर्मणु णकविंशतितमं पदम मि०३, १४ ।

(२)—‘सतुष्येकवचनमिद् तृतीयैकवचनस्य स्थाने दृश्यम्’ इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

वामदेवऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

इमद्द्रमदायतेसोमाश्चिकित्रतुक्थिनः ।

१ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २

मधोःपपानउपनोगिरःशृणुरास्वस्तोत्रायगिर्वणः ॥२॥ ६२

३ २ ५ २ ५ १ २ २
I इमा३४इ । इमइ । द्रायसुन्वा६इराइ । सोमा-२ २ २ २ २ २ २ २
सोदध्याशिराः । तां आमदायवज्रहस्तपीतायाइ । च-१ २ १ २ १ १ ३ ५ २
रा२३हो । भ्यांया२३हो । ह्यो२३ । कारआ२३४औ-२ ३ ५
होवा । ऊ२३४पा ॥ १४ ॥ ५॥४ २ ४ १ २ २
II इमइन्द्रापुमदायताइ । सोमाश्चिकित्रउक्थिनाः ।

हे “वज्रहस्त” ! “दध्याशिरः” दधि-मिश्रणाः “इमे”
 “सोमासः” सोमाः “इन्द्राय” तुभ्यं “सुन्विरे” सुतावभूवः ।
 “तान्” सोमान् “मदाय” मदार्यं “पोतये” पानाय “औकी”
 यज्ञ-सदनम् “आ” अभि “हरिभ्याम्” अग्नाभ्याम् “आयाहि”
 आगच्छ ॥ १ ॥ ६१

I. सौभरम् । II. गर्त्मदम् ।

अथ ऋतौया ।

मेधातिथि-मेध्यातिथो ऋषी* ।

एके विश्वामित्र इत्याहुः ।

२ ५३ १ २३१२ २ १ २ २ १ २
आ त्वा३१'घसर्वदु३घा७'ङ्गवेगायत्रवेपसम् ।

२ १ १ २ २ १ २ १
मा१धो२ःपापा२ । नउपनोगिराःशा१र्णू२ । रा१स्व१स्ती-
२३३चा । य१गि१र्वा२३३णा३३३ः । आ१२३३५३इ । डा ॥ १५ ॥ ६२

हे “इन्द्र” ! “ते” तव “मदाय” मदार्थम् “उक्थिनः” स्तोत्र-युक्ताः “इमे” सोमाः “चिकित्से” ज्ञायन्ते दृश्यन्ते (कित ज्ञाने । कर्मणि लिट् । इरयोरे-इति रे-इत्यादेशः) किञ्च । “मधीः” मदकरस्य (कर्मणि घञी) मदकर सोमं “पपानः” अत्यर्थं पिबन् अन्नाकं “गिरः” स्तोत्र रूपा वाचः “उपमृणु” सम्यक् मृणु । “गिर्वणी” गीर्भिवननोय हे “इन्द्र” ! स्तोत्राय स्तोत्र कर्त्रे मह्यं “रास्व” अभीष्टं देहि(१) ॥ २ ॥ ६२

* ‘सोमार्थम्’-इति वि० ।

१ “त्वश्”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

(१)—‘राति’ इति दानकर्मसु चतुर्थे पदम् । मै०२,२० ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

इन्द्रं धेनुं सुदुच्चामन्यामिषमुरुधरामरंक्रतम् ॥ ३ ॥ ६३

I आत्वद्यासाद्बर्दुघाम् । ऊवाद्गायत्रवेरपसम् ।

आइन्द्रान्धेनुम् । सुदुघाम् । आ । नियारमारं३४इ-

घाम् । उरुधारं३राम् । अरुधारं३र्त्तारं३४३म् । ओ३४४

५इ । डा ॥ १६ ॥ ६३

अनयेन्द्रं धेनु-रूपेण वृष्टिरूपेण च निरूपयन् स्तोति ।

“अद्य” इदानीं “धेनुं” धेनुरूपमिन्द्रं “नुं” क्षिप्रं “आहुवे” आह्वये । कीदृशीं धेनुं ? “सवर्दुघां” पयसीदीग्धीं “गायत्रवे-पसं” प्रशस्यवेगां । “सुदुघां” सुखेनदोग्धुं शक्यां । “अन्यां” उक्त-विलक्षणां “उरुधारां” बह्वदकधारां “इषम्” एषणीयां वृष्टिं (लिङ्गव्यत्ययः) एतद्रूपेण वर्त्तमानं । “अरुधृतं” अलङ्कृतं पर्या-सकारिणं वेन्द्रं चाह्वये ॥ ३ ॥ ६३

६३ ऋग्वेदस्य ५, ७, ११, ५ ।

I वाचः साम ।

अथ पञ्चमी ।

मेधातिथिर्ऋषिः ।

१२ १२७ ३ १२ ३१२ २२
 कईवेदसुतेसचापिबन्तङ्कद्वायोदधे ।

३ १२ २२ १२२ २२ ४ २ ३ १२
 अयंयःपुरोविभिनत्योजसामन्दानः शिष्यन्धसः ॥ ५ ॥ ६५

५ २ २ २१ २ १ ३
 I कईवेदा । सुताइसाश्चार् । पिबन्तङ्कद्वायो१

कुर्वते 'भावते' मत्सदृशाय मादृशाय स्तोत्रे यद् "वसु" धनं
 "शिष्यसि" ददासि^(१) । ते तव^(२) तदेतद्धनं "नक्ति" न
 कश्चित् "आ मिनाति" आभिमुख्येन हिनस्ति । [मीज् हिंसायां ।
 मीनातेर्निगमे(७, ३, ८१) इति ऋसः । भावते । युस्मदस्मदोः सादृश्ये
 वतुव्वाच्य(५, १, ६१) इति वतुप् ॥

"शिष्यसि" "दित्ससि"-इति च पाठौ ॥ ४ ॥ ६४

६५ उत्तरार्चिकस्य ८, २, १५, १ = ऋग्वेदस्य ६, ३, ८, ३ =
 जहे १६, २, २०—१८, २, ८ ।

I वाशम् ।

(१)—'शिष्यति' इति दानकर्मसु अष्टमं पदम् मै० ३, १० ।

(२)—'प्रसादेनेति शेषः'-इति वि० ।

दाधा^१रद् । अयंयः^२पुरोविभिनत्ता^३ओ^४जसा^५र । मन्दाना^६

र^१ःशो^२र । प्रा^३र्या^४र^५र^६ओ^७होवा । धा^८र^९र^{१०}साः ॥ १८ ॥ ई५

“सुते”(१) अभिषुते सोमे “सचा” ऋत्विग्भिः सह(२) सोमं
 “पिबन्तम्” एनमिन्द्रं “कोवेद्” वेत्ति न कोपि वेत्तीत्यर्थः ।
 “कत्” किंवा(३) “वयः” अन्नं(४) “दधे” धारयति(५) । “योऽयम्”
 इन्द्रः “शिप्रो” हनुमान्(६) “अम्यमः” सोमेन “मन्दानः” मन्द-
 मानः(७) “ओजसा” बलेन “पुरो(८)विभिन्नत्ति” ॥ ५ ॥ ई५

(१)—‘सुते, सप्रम्येकवचन मिदं द्वितीयेकवचनस्य स्थाने दृष्टव्यम्, सुतम् अभिषुते, तं सोमं, सचा मरुद्भिः सह, पिबन्तम्’-इति वि० ।

(२)—‘मरुद्भिः सह’ इति वि० ।

(३)—‘कत्, प्रथमायाश्चथम् अदादेशः, कोवा, अस्मै इन्द्राय मनोऽन्य, इति वि० ।

(४)—‘वयः इत्यश्वनामसु पाठान्तरं सप्रमं पदम् नै० २,७ ।

(५)—‘दधे ददातीत्यर्थः’-इति वि० ।

(६)—‘शिप्रो, हन् नामिके वा, तद्वान् शिप्रो’ इति वि० ‘शिप्रे हन् नामिकेवा’-इति नि० नै० ६, १७ ।

(७)—‘मदो तृप्तावित्यस्येदं रूपम्, तृष्यन्नित्यर्थः ।

(८)—‘पुर, असुरपुरः असुरदुर्भाषोत्यर्थः’-इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

अस्याः परस्याश्च वामदेवऋषिः । *

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

यदिन्द्रं शासीअव्रतं च्यावयासदसस्परि ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

अस्माकमांशुस्मघवन्पुरुस्पृहं वसव्ये अधिवर्हया ॥ ६६ ॥

२ १ ४ २ ४ २ २ ४ २ २ ४ २

१ यदिन्द्रा२३शासी अव्रताम् । च्यावयास । दा३-

१ सास्पारी । वा३२ । अस्माकामौ । वा३२ । शुस्मघवन् ।

१ पुरुस्पृहौ । वा३२ । वसाव्यायौ । वा३२३ । धिबो२३४

५ वा । हापुयोईचाइ ॥ १८ ॥ ६६

हे “इन्द्र” ! “यद्” यस्मात् कारणात् “शासः”^(१) शिञ्जणी-
यानां यज्ञविरोधिनां शिञ्जकस्त्वं तस्मात् कारणात् “सदसः”
अस्मद्याग-गृहस्य “परि” परितो वर्त्तमानम् “अव्रतम्” अकर्माणं
यागविरोधिनमित्यर्थः । “च्यावय” दूरं निःसारय । अपिच—

* “तौरश्वसमं चार्पम्” इति वि० ।

६६ आरण्यके ३, ५ — ६ ।

। तौरश्वसमम् ।

(१) शासयति इति वि०

अथ सप्तमी ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
 त्वष्टानोदैव्यं वचः पर्जन्यो ब्रह्मणस्पतिः ।

२१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
 पुत्रैर्ध्रातृभिरदितिर्नुपातुनो दुष्टरन्तामणवचः ॥ ७ ॥ ६७

४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६०
 I त्वष्टा ३४ । नोदैवियम् । वचाः । पर्जन्यो ब्रह्मण-

६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८०
 स्यारश्नीः । पुत्रैर्ध्रातृभिरदितिर्नुपातूरश्नाः । दुष्टारा-

८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
 रश्न्ता । मणंवारश्चाश्नाः । आश्नाश्नाः । डा ॥ २० ॥ ६७

हे “मघवन्” धनवन्निन्द्र ! “पुरुस्पृह” बहुभिः स्पृहणीयम् “अस्मा-
 कम्” अस्मदीयम् “अंशु” सोमं “वसव्ये” वस्तव्ये निवासयोग्ये
 स्थाने “अधि बर्हय” अधिकं वर्धय । यज्ञ-गृहे याग-विरोधिनी
 राक्षसादीन्निःसार्थं सोमं प्रवर्धयेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ६६

“त्वष्टा” एतत्सञ्ज्ञको रूपाभिमानो देवः^(१) “नः” अस्मदीयं

I त्वाष्ट्रीसाम ।

(१) - 'त्वष्टाष्टपिः' इति वि० । “त्वष्टा तृणमस्य तदिति नैरुक्तास्त्विषंवा स्याद् दीप्ति-
 कर्मणस्त्वष्टने वा स्यात् करोतिकर्मणः । ‘ ‘ ‘ अग्निगिति शाकपणिः” इति
 नि० दे० २, १३-१४ ।

“वचः”^(१) पातु । “ब्रह्मणस्पतिः एतत्सज्जको मन्वाभिमानी
देवः^(२) अस्मदीयं वचः पातु । किञ्च । “अदितिमु^(३)”^(४)
अखण्डनीया अदीना वा एतन्नाम्नी देवमाता च^(५) “पुत्रैर्भ्रा-
तृभिः” स्वकीयैः संहिता “नः”^(६) अस्माकं सम्बधि “दुस्तर”^(७)

(१)—‘द्वैवं देवानां भवं, वचः वाक्च’, पर्जन्यः-इति वि० । एतन्नये द्वैवमित्यपि
कर्तृपदम्, ‘नः’ अस्मान् इत्येष सर्वद कर्मपदम् ।

(२)—‘ब्रह्मणस्पतिर्वृहस्पतिः-इति वि० । “ब्रह्मणः (अन्नस्य) पाता वा पालयिता
वा इत्यादि” नि०द्वै०४,१२-१३ । एषच पर्जन्यः मन्त्रलिङ्गान्, तथा च—

“अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभियमोजसाहृणत् ।
तमेव विश्वे पपिरे स्मृष्टशो बहुसाकं सिंसिचुरुत्समुद्रिणम् ॥

(ऋ०५म०२अ०१८सू०१मन्त्रः) ।

“अश्मवन्तासास्यन्दनवक्त्रमवातितं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभियमोजसा बलेनाभ्यतृणत्-
मेव सर्वे पिबन्ति रश्मयः सूर्यदृशो बहुनें सच्च सिंस्यत्युत्समुद्रिणमुदकवक्त्रम्”-इति च
यास्कृष्टतं तद्वाङ्मनम् ।

(३)—‘तु इति पादपरणः-इति वि० ।

(४)—‘अदितिरदीना देवमाता । * * * इत्यदितेर्विभूति माचष्ट एतान्यदीना-
नीति वा’-इति नि० नै०४,२२-२३ ।

“अदितिद्यौरदिति रन्तरिचुमदितिर्माता स णिता स पुत्रः ।
विश्वे देवा अदितिः पञ्चजना अदितिर्जात मदितिर्जनित्वम् ॥

(ऋ०१म०८अ०४सू०१०मन्त्रः) ।”

(५)—‘नः अस्मान्’-इति वि० ।

(७)—‘द्वितीयैकवचने द्वे दुष्टरं चासणम्, पञ्चम्यैकवचनस्य स्य ने द्रष्टव्यं दुष्ट-
राम् चासणात् वचसः सकाशाद्द्वयत्वार्थः’ इति वि० ।

अथाष्टमी ।

बालखिल्या ऋषयः* ।

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
कदाचनस्त्रीरसिनेन्द्रसश्चसिदाग्रुषे ।

३ १ २ २ २ ३ २ ३ २ ३ ३ १ २ ३ १ २
उपोषेन्नुमघवन्भूयद्भुतेदानं देवस्यपृच्यते ॥ ८ ॥ ६८

५ २ २ ५ २ २, ३ ५ २
I कदाचनास्ताद्रीरसाद् । नेन्द्रासार३४श्चा । साद्-
कर्म विरोधिभि स्तरीतु मशकं “नामाणं” (८) रक्षणीयं “वचः”
पातु ॥ ७ ॥ ६७

हे “इन्द्र !” त्वं “कदाचन(१)” कदाचिदपि “स्तरीः” हिंसको
“नासि” । यद्वा । स्तरीनिवृत्त-प्रसवा गौ स्तथाविधो न भवसि ।
सा यथा वल्गाभावान् गृहं प्रति नागच्छति न तथा करोषीत्यर्थः ।

* वामदेवस्यार्षम्-इति वि० ।

६८ ऋग्वेदस्य ६, ४, १८, २ = यजुर्वेदस्य ३, ३४--८, २ ।

I अदितेः साम ।

(८)—नामाणं शत्रुघ्नकर्मैति वि०-सम्यतः ।

(१)—विवरणमते ‘कदा, च, न’ इति पदत्रयम्, अतएवोक्तम् ‘न शब्द अपिशब्द-
स्यार्थे, कदाचिदपि’ ।

अथ नवमी ।

मेध्यातिथिऋषिः* ।

३ १२ २२ ३१२ ३१२
 युञ्ज्या* द्विवृत्रहन्तमहरीइन्द्रपरावतः ।

२ १२ ३१२ ३२३२ ३१२
 अर्वाचीनोमघवंत्सोमपीतयउग्रऋषेभिरागच्छि ॥ ८ ॥ ६९

१३ ५ ३४२३२ ४५ २२ ४५ १ २ ५
 दाशूर३४षाड् । उपोपेन्नुमघवन्भूयइत् । हारइनूर३४ताड् ।

२ ३ ५ २१ ५ ४ ५
 दानन्दा२३४इवा । स्यपो२३४वा । च्यापूतो६द्वाइ ॥२१॥६८
 किन्तु, “दाशुषे” हविर्दात्रे यजमानाय “सद्यसि”^(१) सङ्गच्छसे
 अस्मान् । हे “मघवन्” धनवन्निन्द्र ! “देवस्य” द्योतनादि-गुण-
 कस्य तव भूयः प्रभूतं दानं “उपोपेत् पृच्यते” (अपर उपशब्दः
 पूरणः) उपपृच्यत^(२) एव अस्माभिः संपृच्यत इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ६८

* ‘मेध्यातिथिरिन्द्रमाह’-इति वि० ।

* “युञ्ज्या”-इत्यननुनासिकः पाठो बह्वृचाम् ।

६९ ऋग्वेदस्य ५, ७, २८, २ ।

(१)—‘सद्यसि’ गतिकर्षस्य पठितः, तथापि दाशुष इति सम्यदान्युतेर्दामार्थो-
 दृष्टव्यः-इति वि० ।

^१ (२)—‘उपपृच्यते’, उपेत्य भवति, यावत् पूर्वदानं नेव क्षीयते तावदेव ददाती-
 त्यर्थः-इति वि० ।

^१ १ २ १ २ ४ २
 । आइहीरे । आइहिहाइ । यत्त्वाहिवाश्नीश्च-
^{३ ४} ^{१ २ २} ^{१ २} ^{३ २} ^{३ २} ^{३ २}
 न्तम । हारोइन्द्र । परावाश्ताश्चः । अर्वाश्चनीनाः ।
^{१ २ १ २} ^२ ^{३ २} ^{४ २}
 माघवन्तो । मपाइताश्याश्चइ । उग्राश्चक्ष्वाइ ।
^{२ १} ^४ ^५ ^५
 भिरोरश्चवा । गापुहोइहाइ ॥ २२ ॥ ६८

हे “वृत्रहन्तम् !” वृत्रं हतवान् वृत्रहा अतिशयेन वृत्रं हत-
 वान् वृत्रहन्तमः यथा पुनर्नोत्तिष्ठति तथा हतवानित्यर्थः^(१)
 (अनो नुट् (८,२,१६) इति तमपो नुट्) हे तादृशेन्द्र ! “हरी”
 स्वदीयावश्वौ “यङ्क्ष्व” (हिरवधारणे) आत्मीये रथे योजयैव ।
 हे “मघवन् !” धनवन् “उघः” उहूणबलस्त्वं “सोमपीतये”
 सोमस्य पानार्थं (दामीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्^(२))
 “अर्वाचीनी” ऽम्भदभिमखः “ऋष्वेभि” ऋष्वेदर्शनीये “मरुद्भिः”
 मरुद्भिः “परावतः” (दूरनामैतत्) दूरे वर्त्तमानात् द्युलोकात्
 “आगहि” आगच्छ ॥ ८ ॥ ६८

I आजीगर्त्तम् ।

(१) — ‘मघोर्भघस्य वा हन्तरित्यर्थः’ इति वि० ।

(२) — ‘मघवन्तुर्नतीथ षड्विंशन्, न्तिम पदम् ।

अथ दशमो

ऋषेः ऋषिः ।

२ ४ १२ २२ ४ १२
त्वामिदाह्योनरोपीप्यन्वजिन्भूर्णयः ।

१२ ३ १ २ ३ २ ४ २ ३ १ २ ४ २
सइन्द्रस्तोमवाचस*इह्यश्रुधुपस्वसस्मागच्चि ॥ १० ॥ ७०

४ ४ ५ २ ३ ४ ५ ५ २ १ २ १
। I त्वामिदा । ह्योइ । ह्योनरोइए । अपाइप्यन्वा ।

२ ४ ५ १ २ १२ २२ १ २
आइन्भूर्णा२३४याः । सइन्द्रस्तोमवाचसः । इह्यश्रुधा ।

हे “वज्रिन्!” इन्द्र! त्वां “भूर्णयो” हविर्भरणशीला^(१)
“नरः” कर्मणां नेतारो यजमानाः^(२) “इदा” अद्य “ह्यः” पूर्व-
द्युश्च^(३) “अपीप्यन्” सोममपाययन्^(४) । हे इन्द्र! स त्वं

* “स्तोमवाचसाम्”-इति ऋक्पाठः ।

७० उत्तरार्चिकस्य २, १, १४, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, २, १ =
ऊहे २, ४—१८, २, ८ ।

I माधुच्छन्दसम् ।

(१)—‘तस्मिन्ने व वेदिप्रदेशे कर्मकरणार्थं भ्रमणशीलाः’-इति वि० ।

(२)—‘अस्तिगल्लक्षणा मनुष्याः’-इति वि० ।

(३)—सर्वकालमित्यर्थः ।

(४)—‘प्याथौ अप्याथौ ष्टवा वित्यस्येद रूपम् वर्धयन्तीत्यर्थः’-इति वि० ।

३२२ १२२ १ १ ३२ १ १२ १ १२
 औहो३४वाहाइ । उपास्वासा । औहो३४वाहा । रमा-
 २ १
 गार् ३४३इ । ओर३४पुइ । डा ॥ २३ ॥ ७०

“स्तीमवाहसः” (षष्ठ्यर्थे प्रथमा) स्तीमवाहसां स्तीत्रवाहकाना-
 मस्माकं स्तीत्रम् “इह” यन्ने “युधि” शृणु “स्वसरं” गृहं च ।
 (दुर्याः स्वसराणीति (नै० १, ४, १०) गृहनामसु पाठात्) “उपाह्यु”
 उपागच्छ ॥ १० ॥ ७०

इति सायणाचार्याविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे हृन्द्याख्याने
 तृतीयाध्यायस्य सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

अथाष्टमे खण्डे—

मैषा प्रथमा ।

इयोर्वमिष्ठऋषिः ।

१२ ३२५१ १ ३ २ ३२
 प्रत्युअदश्यायत्यू३च्छन्ती दुहितादिवः ।

१२ ३१ ५ ३ १२३ १२ १ २ ३१२
 अपोमहीवृणुतेचक्ष्पातमोज्योतिष्कृणोतिमहनरी ॥ १ ॥ ७१

* “व्यु३च्छन्ती”-इति ऋग्वेदीयः पाठः, इहत्योपि सायण-
 सम्मतः परं न कापि पुस्तके तथोपलभ्यते ।

७१ उत्तरार्द्धिकस्य १,२,१४,१ = ऋग्वेदस्य ५.६.१.१ =
 जहे२१,२,८—१२—१५ = जहो१.३—५.२ ।

२ १ ४ २ १ २ २
 । प्रताइ । इहा । आइ । इहा । उवद । शी३-
 १ २ १ ३ २ १ ३ २ २
 आयती । उक्या । इहा । आ । इहा । तीदु । ही-
 १ ७ १ ७ १ ४ २ १ ४ २
 उतादिवा२ः । आदिवा२ः । अपो । इहा । ओ । इहा
 १ २ ६ २ १ ७ १ ७ २ १
 माहीवृणुने च । क्ष्पातमा२ः । आतमा२ः । ज्योताइ ।
 ३ २ १ ३ २ २ १ ७ १
 इहा । आइ । इहा । कृणो । ती३सूनरी२ । ओनरी-
 १
 ६३४३ । ओ२३४पुइ । डा ॥ २४ ॥ ७१

“आयती” आगच्छन्ती “व्यच्छन्ती” तर्मांसि विवासयन्ती
 वर्जयन्ती “दिवा” द्यलोकस्य सूर्यस्य^(१) “दुहिता” पुत्री^(२)
 एवंभूताउपाः “प्रत्यदग्नि” सर्वैः प्रतिदृश्यते (उइति पूरणः)

। उपसः ।

(१) - यद्यपि द्यौर्नाह मूर्धपथाय तथापि युवाचक स्वादि-पदस्य तत्प्राथम्यात्-
 स्यापि तल्लसत्तम । तथाहि—“स्वः, पृथ्विः, नाकः, गौः, विष्टप, नभः-इति षट्
 साधारणानि” इति नि० नै० १, ४ । “साधारणान्यन्तराणि षट् दिवसादित्यस्य च”-इति
 च यास्ककृत तद्वाग्व्य.नम् नै० नै० २, १६ । वस्तुत आदित्यस्य युस्थत्वात् युवाचक-
 शब्देन द्युगच्छेन चोपचारात् सुप्रचः । तदुक्तम् “सूर्यो द्युस्थानः” नै० दै० १, ५ ।

(२) - “द्युलोके जायमानत्वात् दिवः दुहिता”-इति नि० । अतएव प्रजापत्यापर-
 पथायस्यादित्यस्य प्रतिदिनं संप्रस. पश्चात् भावमानत्वात् कन्य बन्तान्काराववाद् ।

अथ द्वितीया ।

० १ २ ३ १ ० ० १ २

इमाउवान्दिविष्टयउस्त्राह्वन्तेअश्विना ।

० १ २ ० १ २ ३ १ २ ३

अयवामङ्गेवसेशचोवसूविशंविशं हिगच्छथः ॥ २ ॥ ७२

० १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९

। इमाउवान्दिविष्टया२३४एच्ची । उस्त्राह्वन्तेअश्विना

सैषा “महो” महती । यद्वा महो महत्तमो नेशं तर्मान्धकारं (अप उ इति निपातद्वयसमुदायः । अपेत्यस्यार्ध) “अपोहृणोति” अपहृणोति । कथं ? “चक्षुपा” दर्शनेन । एषं कृत्वा “सूनरी” । जनानां स्रष्टु नेत्रा(१) “उपाः” “ज्योतिः” प्रकाशं “कृणोति” करोति ।

“अपो महो वृणते चक्षुपा” इति छन्दोगाः । अपो मंदि व्ययति चक्षुसे” इति बह्वृचाः ॥ १ ॥ ७१

“इमाः” “दिविष्टयः” दिवमिच्छन्त्यः प्रजाः ऋत्विजोपि

७२ उत्तरार्द्धिकस्य १,२,१५,१ = ऋत्वि दस्य ५,५,२१,१ =
आरण्यके ४,१,१५—१६ = ऊहे २१,२,१० = ऊञ्चि १,४-५,३ ।

[अश्विनोः साम ।

(३) --शोभनाः नरः यस्याः स्नायकत्वेन सा सूनरी, शोभने स्नायकत्वेन सस्वर्ध
नर्थः इति वि० ।

अथ तृतीया ।

अश्विनो वैवस्वतावृषो ।

० ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
कुष्ठः कोवामश्विनातपाना देवामर्त्यः ।

५ २ २ २ २ २ ५ २ २
२३४एही । अयं वामङ्गवसेशचीवस्व२३४एही । विशंवि-

३ ५ २ ४
श्विगच्छथार३४एही । होपुइ । डा ॥ २५ ॥ ७२

(उद्गतितु चार्थे । हे “अश्विना” अश्विनो !^(१) उस्त्रो ! वा-
सको !^(२) “वां” युवां “हवन्ते” आह्वयन्ति । अयमहं वसिष्ठोपि
हे “शचीवस्व” कर्मधनो ! “वां” युवां “अवसे” ऽस्मद्रक्षणाय युव-
योस्तर्पणाय वा “अङ्गे” आह्वयामि । किमर्थं मेवं प्रजामप्यय
अपीत्यादरोक्तिरिति तत्राह । “विशंविशं हि गच्छथः” हि
यस्मात् सर्वाः स्तुतिकर्त्तव्यः प्रजाः प्रति युवां गच्छथः खलु, तस्मा-
देव मुच्यत इति ॥ २ ॥ ७२

(१) --“अश्विनो यद् व्यशुवांतं सर्वं रसेनाभ्यो ज्योतिषान्यः । अश्वैरश्विना-
वित्यौणवाभः । मत्कावश्विनो यानापृथिव्या वित्योऽहोरात्रावित्योके सूर्याचन्द्रसमा-
वित्योके राजानौ पृथक्कृता वित्यैतिहासिकाः । तयोः काल ऊर्द्धमघरात्रान् प्रकाशी-
भावस्यानुविष्टमनुत्तमोभागो हि मध्यमो ज्योतिर्भाग आदित्यः ।”-इति नै० दे०
६.१ ।

(२) --“उस्त्रोति गोनाम । लुप्रोपमं चेदं दृष्टव्यम् उस्त्रा इव । यथा गावः खान्
वराकान् हवन्ते अःह्वयन्ति तदन्तं इति वि० ।

३ १ २ ३ १ २ २ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३
 घ्नतावामश्रयाक्षयमाणोऽंशुनेत्थमुआद्वन्यथा ॥ ३ ॥ ७३

४ ५ ४ २ ५ ४ २ ४ २ ३ २ ३ १ ७ २

I कुष्ठःकोवामश्रिनाआ । तापानोदे । वामर्त्तयाः३

१ २ २ ३ २ ३ २ २ २ २ २ २ २ २
 होवाइहाइइ । घ्नताइवामा१ । श्रयाया३ । होवाइहा

३ २ ३ २ २ १ २ १ २ २ २
 इइ । क्षपाइइमाणाः । आंशुना३ । होवाइहाइइ ।

३ २ ३ २ १ २ ३ २ ३ २ २
 इत्थाइइमुवाइत् । उवाइन् । यथाइइऔहोवा । ऊ२-

५

इ४पा ॥ २६ ॥ ७३

“अश्विना” अश्विनौ ! हे देवा देवौ द्योतमानौ ! “वां” युवां “कुष्ठः” कौ पृथिव्यां वर्त्तमानः “को” मर्त्यः मरण-धर्मा-मनुष्यः स्तोता “तापानः” तापनः प्रकाशको भवति इति शेषः । न कश्चिच्छक्तु यादित्यर्थः । “वां” युवयोरर्थाय “अश्रया” (अश्र-शब्दाद्विसौ यादेशः^(१)) व्याप्तैरभिषवसाधनैरश्रमभिः^(२) “घ्नता” हन्यमानेन अभिषयमाणेन “अंशुना” सोमेन । यद्वा । अस्मा-

I अश्विनोः संयोजनम् ।

(१)—‘सुपांसुलक पूर्वमवर्णाच्छे याडाडाआलः । (०, १, ३८)

(२)—‘अश्रया क्षुधा’ इति वि० ।

अथ चतुर्थी ।

प्रस्कण्य ऋषिः* ।

० २ ३ १ २ ३ २ ३ ३ १ २

अयं वाम्नाधुमत्तमः सुतः सोमो दिविष्टिषु ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
तमश्चिनापिवन्तिरोअन्धं धत्तं रत्नानि दाश्रुषे ॥ ४ ॥ ७४३ २ ५ ४ ५ ५ ६ १
। अयाश्मम् । अयं वाम्ना । धुमत्ताईमाः । सुतः१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
सोमो दिविष्टिषु । ओश्हा । ओश्हाश्म । ओश्हा ।

भिरभिषुतेन “न्नता” युवामभिगच्छता “अंशुना” सोमेन “अय-
माणः” क्षीयमाणो यजमानः “इत्थमु” इत्थमेव भवति अत्यन्तं
समृद्धो भवतीत्यर्थः । “आहन्” यथा अभिमतान्नरसादिभक्षण-
वान् राजादिरिव । स यथा प्रवृद्धा दृष्टान्तविषयो भवति
तद्वदयमपि भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ७३

हे “अश्विना” अश्विनौ ! “वां” युवयोः “दिविष्टिषु” दिवए-
षणेषु यज्ञेषु “अयं” पुरीवर्त्ती सोमः “सुतो” अभिषुतः । कौ-

* ‘कुत्तस्यार्षम’ इति वि० ।

७४ ऋग्वेदस्य १, ४, १, १ ।

I अश्विनोः साम ।

अथ पद्यम् ।

मेधातिथि-मेधातिथी ऋषोः* ।

० ० १ ० ३ १ २ ३ २ ० १ २ ३ १ २
 आ*त्वासोमस्यगन्धयासदायाचनञ्जगत् ।

१ २ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 भूर्णिम्नगन्धसवनेषुचक्रुधंकर्दृशानंनयाचिषत् ॥ ५ ॥ ७५

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 तामश्चिनापिवतन्तिरोअङ्गियम् । ओ३हा । ओ३हा३४ ।

३ २ ० १ ० १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 ओहा । धत्ता०रा१त्ता २ । ओ३हा । ओ३हा३४ । ओहा ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 निदा२३ । शू२घार३४ओहावा । ऊ२३४पा ॥ २ ॥ ७४

दृशः । “मध्मत्तमः” अतिशयेन माधुर्यावान् । “तिरोअन्ध”^(१)
 तिरोभूते पूर्वस्मिन्दिनेऽभिषुतं तं सोमं “पिवन्त” । “दाशुषे”
 हविर्दत्तवते यजमानाव “रत्नानि रमणीयानि धनानि “धत्त”
 प्रयच्छत ।

“दिविष्टिष्” “ऋतावृधे”-इति च पाठौ ॥ ४ ॥ ७४

* ‘प्रगाथस्यापंम्’ इति वि०

* ‘मा’-इति । † ‘गिरा’-इति च ऋग्वे दोगः पाठ ।

७५ ऋग्वे दस्य ५, ७, १३, ५ ।

(१)- अहनिभवम् अन्धम् । तिरो अन्धं तृतीयमवनिक्तम् । अथवा तिर इति
 धाप्रमाङ्ग, प्राप्ते यागाहनि भवः । तिरो अन्धः त तिरो अन्धम् इति वि०

५२ २ २ १ १ २ ५२ २ १५२
 I आत्वा सोमा । स्य । गल्दारयार३४ औहोवा । सदा-

१२ २१ १ २ ३ ५ २ १ २२
 रयाचन्नहञ्जियार३ । भूर्णाओर३४वा । मृगन्नसवनेषुचु-

हे “इन्द्र !” “त्वा” त्वां “सवनेषु” यज्ञेषु “सोमस्य” “गल्द-
 या”^(१) गालनेन आस्त्रावणेन । “ज्या” जयशीलया स्तुत्या च
 (अतएव गिरेति बह्वृचाः पठन्ति^(२)) तथा युक्तौ “अहं”
 “सदा” सर्वदा “याचन्” याचमानः सन् “आचुक्तुधं” मा चुक्तुधं
 क्रमोधयानि (आ इति प्रतिषेधार्थः, निपातानामनेकार्थत्वात् ।
 अतएव बह्वृचाः मालेत्यामनन्ति) बहुशो याच्यमाने त्वयि क्रोधो
 जायते तं सोमगालनेन स्तुत्या चापनयामोत्यर्थः । कीदृशं त्वां ?
 “भूर्णि” भर्तारं^(३) “मृगं न” सिंहमिव भोमं (स्वामिनः इन्द्रस्य

I सोमसाम ।

(१)—‘गल्दा’ इति वाङ्नामस्य चतुःपञ्चाशन्नैषण्ड्यकम् (१, ११) । ‘गल्दा धम-
 मयो भवन्ति गलन मासु धीयते’ इति नैषण्ड्यम् (६, २४) ।

“आत्वा विशन्तिवन्द्व आगल्दा धमनी नाम” —

(ऋ० ८ म० १ अ० १ सू० २० मन्त्रार्थः)

आगल्दा धमनीनाम् इति तु भैरवम् । माला सोमस्य गल्दयेति बह्वृक्पठितमन्त्र-
 व्याख्यानावसरे ‘सोमस्य गालनेनेति यास्कश्च ।

(२)—ज्याशब्दोऽचर्गिर्वाचीत्यत्र गिरेति बह्वृक्पठ एव मानम् ।

(३)—‘भ्रमणशीलम्’ इति वि० ।

चय षष्ठो ।

देवातिथिः* ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

अध्वर्योद्रावयात् सोममिन्द्रः पिपासति ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

उपोनूनं ययुजे वृषणाक्षरी आचजगाम वृत्रहा ॥ ६ ॥ ७६

क्रुधम् । कर्दशाक्षनाम् । नायाचिषत् । इडाक्षभा

३४३ । ओ३३४५६ । डा ॥ २८ ॥ ७५

I अध्वर्योद्रावयात्सोममिन्द्रः । पिपा-

याचने लौकिकं न्यायं दर्शयति) - लोके को वा पुरुषः "ईशा-
नम्" ईश्वरं स्वामिनं न "याचिषत्" न याचेत सर्व एव हि या-
चते । अतोऽहमपि त्वां स्वामिनं याचे इति भावः ॥ ५ ॥ ७५

हे "अध्वर्यो !" अध्वरस्य नेतृत्वं "सोमं" द्रावय उत्तरवेदि-
लक्षणं स्थानं प्रापय । यद्वा । रसात्मना द्रवण-शीलं कुरु ।

* देवतातिथिरिति वि० पाठः ।

७६ ऋग्वेदस्य ५, ७, ३२, १ ।

I आजमायवम् ।

^५र ^र ^१ ^र ^{२११}
 I अभोषतस्तदाहाउ। भरा। इन्द्रज्यायः कनीया
^२ ^{२१} ^{२२१} ^२ ^१
 २३साः। पुरुवसुर्हिमघवन्वभवार३इथा। भराइभार३-
^२ ^{१२} ^१ ^२ ^१
 रे। चह्व्यः। इडा२३भा३४३। श्री२३४पुइ। डा ॥
 ॥ ३० ॥ ७७

हे “ज्यायो” ज्यायन्निन्द्र ! (“आमन्वितं पूर्वं मविद्यमानवदि-
 तोन्द्रपदस्यविद्यमानवद्भावात् ज्यायइत्यस्य सर्वानुदात्तत्वाभा-
 वः। नकारस्य कृत्वं^(१) व्यत्ययेन नुमभावो वा^(२) “कनीयसः”
 सतो मम “तत्” प्रसिद्धम्। “अभ्याभर” अभ्याहर। हे “म-
 घवन्” धनवन्निन्द्र ! “पुरुवसुः” बहुभिर्वननीयो “बभूविथ”
 असि। “भरे भरे” मङ्ग्यामे^(३) “च” “ह्व्यो” हातव्यस्य बभू-
 विथ^(४) ॥

“मघवन् बभूविथ”-इति छन्दोगाः। ‘मघवत्सना-
 दसि’-इति बह्वृचाः ॥ ७ ॥ ७७

I समुद्रप्रथमेधम् ।

(१) — “रुसम्बुद्धौ (८.३.१)”-इति ।

(२) — “व्यत्ययोवज्जलम् (३, १.८५)”-इति ।

(३) — ‘भरे’ इति सकृत्सनाभसु पृथम नैषण्य कम् (२, १.७) ।

(४) — ‘एतदुक्तं भवति—यस्मात् इत्थरः प्रथम्य तस्मादाभरेत्यर्थः’-इति वि० ।

अथाहमी ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
यदिन्द्रयावतस्त्वमेतावदहमीशिय ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
स्तोतारमिद्दधिषेरदावसोनपापत्वायरसिषं ॥ ८ ॥ ७८

२ १ ४ २ ५ २ १ २ ३ २ ३ २ ३
I यदिन्द्राश्शयावतस्तुवाम् । एतावदहमीशिया ।

३ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
स्तोताराश्शमीत् । दीधिषे । रदावाश्साश्उ । नपापाश्

५ १ २ ३ ५ ५ ५ ५
४त्वा । यारौवाश्शश्वा । साप्इषोश्चाइ ॥ ३१ ॥

५ ३ २ ३ ३ ५ १ २ १ २ ५ ५
II यदिन्द्रयावतस्तुवाम् । आइताश् । वादाश्चामी ।

हे “इन्द्र!” “यद्” यतो(१) “यावतो” धनस्य “ईशिषे” “ए-
तावत्” (षष्ठालुक्(२)) एतावतो धनस्य “अहमीशिय” ईश्वरो

७८ उत्तरार्धिकस्य ८,१,१२,१ = ऋग्वेदस्य ५,३,२०,३ =
जहे २२,२० = जह्ये ५,२०—५,२२ ।

I, II वैरूपे द्वे ।

(१)—‘यच्छब्दो यदिन्द्रस्यार्धे’ इति नि० ।

(२)—सुपां-सुभ्रगिणादिना ।

अथ नवमौ ।

तृमेधकृषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ४ २ ४ २ ४ २
त्वमिन्द्र प्रतृत्तिषभिविश्वाअसिस्पृधः ।

१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
शायार्श १२२ । स्तोतारामी२३त् । दधिषेरदा । वासा३
१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
१२३ । नापापत्वा२३ । यारौवाओ२३४वा । साधु-
५
इषोद्द्वाइ ॥ ३२ ॥ ७८

भवेयम् । हे “रदावसो !” रदति ददाति वसूनीति रद्वसुः^(१)
तादृश हे इन्द्र ततोऽहमस्मदीयं “स्तोतारम्” “इत् दधिषे”
धनप्रदानेन धारयेयमेव । “पापत्वाय” क्षीणत्वाय^(२) “न रंसिधं
न दयाम् ।

“स्तोतारमिद्वधिषेरदावसोनपापत्वायरंसिधम्”-इति
कन्दोगाः । “दधिषेयरदावसोनपापत्वायरासीय”-इति
बह्वृचाः ॥ ८ ॥ ७८

(१)—रदावसो इति दीर्घमध्यपाठोऽस्ति ऋचि । “द्वयोऽतस्मिन्”-(६,३,१३५,१)-
इति तस्याध्वम् ।

(२)—‘पापभक्षाय पापाक्ताय’-इति वि० ।

२ २ ३ १ २ २ १ २ ३ १ २ ३ २
 अशस्तिहाजनितावृत्रतू*रसित्वं तूर्यते रुध्यतः ॥ ९ ॥ ७९

४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ १ २ २
 । त्वमिन्द्रोद्वाइ । प्रतूर्तिष्वोवा । आभिविश्वाः ।

१ २ १ २ २ ४ १ २
 असाइस्याश्वाँरः । आशस्तिहाजनितावृ । त्रातूरा-

१ २ ३ २ १ २ ४ ५ ४
 साइइ । त्वां तूर्यारः । तरुध्यता । औइद्वोवा । चो-

पुइ । डा ॥ ३३ ॥ ७९

हे “इन्द्र !” “त्वं” “प्रतूर्तिषु” सङ्ग्रामेषु^(१) “विश्वाः”
 सर्वाः “स्यधो” युद्धकारिणीः शत्रुसेनाः^(२) “अभ्यसि” अभिभवसि
 किञ्च । हे “तूर्य !” शत्रूणां वाधक इन्द्र । त्वम् “अशस्तिहा”
 देवानामशस्तीनां हन्तासि । “जनिता” असुरेभ्यः अशस्तीनां

* “विश्वतू”-इत्यपि पाठः क्वचिद्दृग्विदीयपुस्तके दृश्यते ।

७९ उत्तरार्द्धिकस्य ८, १, ८, १ = ऋखेदस्य ६, ७, ३, ५ =
 आरण्यके ८, १, ३४ ।

। वैश्वदेवम् ।

(१)--प्रकर्षक तूर्यको हिंस्यन्ते यत्र, स प्रतूर्तिः सङ्ग्रामः ।

(२)--‘स्यधः’-इति सङ्ग्रामनामसु जनविंशतितमं नैघण्टु कम् (२, १७) । स्यधं
 कुर्वन्ति इति स्युधयतेः किंपि स्युधः सङ्ग्रामकारिणीः सेनाः ।

अथ दशमी ।

नोधाऋषिः* ।

१२ २२ ३१२ २४ ३१४ २२ ३ १ २

प्रयोरिरिक्त*ओजसादिवःसदोभ्यस्परि† ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

नत्वाविव्याचरजइन्द्रपार्थिवमनिविश्वं ववक्षिथ‡ ॥ १० ॥ ८०

॥ इति द्वितीय-दशति ॥

जनयिता चामि । "वृत्रतः" (०) सर्वस्य शत्रुवर्गस्य हिंसिता
चामि । "तरुणतः" बाधकांश्च (१) बाधमानोसि ॥ ८ ॥ ७९

* "मेधसप्रार्थम्" इति वि० ।

* "प्रहिरिरिक्त"-इति

† "दिवोऽन्तभ्यस्परि"-इति

‡ "पार्थिवमनुस्वधां ववक्षिथ"-इति च ।

} ऋग्वेदीयाः पाठाः ।

८० ऋग्वेदस्य ६, ६, ११, ५ ।

(०)—तरिति तूर्यतेर्हि सार्धस्य रूपम् ।

(१)—तरुणतिर्बधकर्मा तस्येदं रूपम्. तथाचि— "बनुष्यतिर्ह्यनिकर्मा"-इत्यादि
"तद्यत्निरप्येवं कर्मेति नैदत्तं दृष्टव्यम् ५.९ । विवरणकारणम्, 'तद्यत्निर्यधकर्मा,
तद्यत्नतु मिच्छन्ति शान् तद्यत्नतः (ये त्वां हन्तुं मिच्छन्ति तान्) प्रतिशिक्षेत्यर्थः' इति
वाचस्पतेः ।

४ २ ४ २ १ ५ १
। प्रयोरिरिक्तञ्चोजसाक्षे । दिवः सदोरभ्यस्परि । न

० १२ ५ २ १ २२ ५ १
त्वाविद्या । औचोश्वा । चा । रजः । औचोश्वाइ ।

१२ २ १ १ १
द्रपार्थिवाम् । अतिवारश्इश्वाम् । वावक्षिथ । इडा-

२ १
श्भाश्इश् । ओरश्इश् । डा ॥ ३४ ॥ ८०

हे “इन्द्र !” यस्त्वं “दिवी” द्युलोकस्य “सदोभ्यः” स्थानेभ्यः^(१) परिपर्यन्तेभ्यः “ओजसा” बलेनैव “प्र रिरिक्ते” प्रकर्षणातिरिक्तो भवसि^(२) (रिक्तेर्लाटि बहुलञ्छन्दसीति श्लुः । प्रत्ययस्वरः) किञ्च । हे इन्द्र ! “पार्थिवं” पृथिव्यां भवं “रजो” लोकः “त्वा” त्वां महता स्व-शरीरेण “न विद्याच” न व्याप्नोति (द्यावा-पृथिवीभ्यामपि स्वतः स त्वं बलेन समर्थोऽसीत्यर्थः) एवम्भूतः स त्वम् अस्मान् “विश्वम्” “अति” अतिक्रम्य “ववक्षिथ” ।

I पुरीषम् ।

(१)—‘दिवः’ अथयवभूतानि सदःस्थानानि तेभ्यः । पञ्चमीनिर्देशात् आगत्येति वाक्यशेषः-इति वि० ।

(२)—‘रिक्ते’ हिंसायामित्यस्य मध्यमपुरुषवैक्यवचने एतद्रूपं, यस्त्वं प्रकर्षेण हिंससीत्यर्थः । कान् सामर्थ्याञ्चून्-इति वि० ।

बोद्धमिच्छ^(१) (वहेः सन्नन्तस्य छान्दमेर्लिटि रूपं मन्त्रत्वादाम-
भावः ॥

इति त्रीसायणाचार्य-विरचिते माधवोद्ये सामवदार्यं प्रकाशे बन्दोवाख्यानं
द्वितीयस्याध्यायस्याहमः खण्डः ॥ ८ ॥

॥ इति वार्हतेमैन्द्रम्^(१) ॥

असाविदेवमेकोनत्रिंशत्तासु प्रवोमहे ।

त्रिपदोक्तविराडन्याम्निष्टुभ्रीष्टोर्ध्वविंगतिः^(१) ।

ऐन्द्रीषु तासु तास्यस्य स्तुति रेषा त्यमुष्विति ।

पर्वतेन सहेन्द्रस्य गीरिन्द्रापर्वतेत्यपि^(२) ॥

(१)—‘ववचिथे’ इति मन्त्रग्रामसु षतुद्गुणं नैषण्टु कम (३.३) अतएव ‘महान् भवमी-
त्यर्थः’-इति वि० ।

(२)—इन्द्रदेवताका दृक्षतीच्छन्दस्काः सन्निधे मन्त्रालोपां प्रकरणं समाप्तं मित्यर्थः ।

(१)—असावि देवमित्यादिषु कोऽप्येति ऋक्पर्यन्तं एकत्रिंशत्, तत्र असावित्या-
रभ्य ततश्चरित्यन्तान्तु तोयदशदास्यका नवसखपास्यका वा ऋचो दश, ततः अवरूपस्यो-
इत्यारभ्य ऋषधीष्वित्यन्तान्तु र्थदशदास्यका दशसखपास्यका वा ऋचो नव, ततः
त्यमुष्वित्यारभ्य सजीवादित्यन्ताः पञ्चमदशदास्यका एकादशसखपास्यका वा ऋचो
दशति सङ्कलनयोनिर्विशत् । तासु ऋचुं प्रवोमहे-इति तु षोडशतमा, त्रिपदा इयं
विराट् इत्युक्ता विपाद्-विराट्-बन्दस्का इति पूर्वोक्तार्थे. कथितेत्यर्थः । ‘अन्याः अष्टो-
र्ध्वविंगतिः अष्टाविंशत्सुच ऋचः षिष्टुभः’ इति सम्प्रति व्याख्यास्यमानानामृचां
बन्दः-सङ्कतः ।

(२)—ऐन्द्र-पर्व-गतानाम् प्रकरणकलादैन्द्रत्वं सिद्धमेव, तासु ऐन्द्रीषु ऋचुं त्यमुषु-
इति विंशतितमा ऋक्, एषा तास्यस्य मध्यमस्थानाग्निविशेषस्य । नदाह यावत्—
‘‘तास्यः लडा व्याख्यान (दे० ४. २७) माध्यमिकस्वरूपं त्याज्यमध्यम च स्थानं समाख्या-

तत्र नवमखण्डे—

मैषा प्रथमा ।

दयोर्वसिष्ठऋषिः ।

१२ ३१२ २२ ३२ क२२ ३ १२ २१२
असाविदेवंगोऋजीकमन्धोन्यस्मिन्निन्द्रो जनुषेमुवोच ।

१२ ३१२ २२ ३ १२ २१२ ३ १२
बोधामसित्वाह्यंश्रयज्ञैर्बोधानःमत्तोममन्धसोमदेषु ॥८१

I असौहोवाश्चाइ । वोश्छदे । वाङ्गोऋ । जी-
कमन्धाः । न्यौहोवाश्चा । स्मीश्छनी । द्रौजनु ।
षेमुवोचा । बोधौहोवाश्चाइ । मारश्छमी । त्वाहरि ।

“देव” दीप्तं^(१) “गोऋजीक” गोभिः संस्कृतं गव्येन मिश्रित-
मित्यर्थः^(२) । “अन्धः” सोमरूप मत्तम् “असावि” अभिषुतम् ।

८१ ऋग्वेदस्य ५, ३, ३, १ = आरण्यके ३, २८—३० ।

I प्राकर्षम् ।

नोऽग्निरिति शकपूर्णिः (दे० २, १३)] कृतिः ; किञ्च ‘इन्द्रस्यगौरिति सप्तविंशति
तमा अपिच ‘इन्द्रापर्वता’ इति षड्विंशतितमा ऋक्, इत्यपि पर्वतं न सद्य इन्द्रस्य
कृतिः न केवलेन्द्रस्येत्यर्थः ।

(१)—‘देवं द्वितीयैकवचनं सिद्धं षष्ठोऽकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यं, देवस्य इन्द्रस्यार्थाय’
इति वि० ।

(२)—गो-शब्देनेव गोविंकारं गव्यं, ऋजीकं च मिश्रम् ।

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 अश्वयज्ञैः । बोधीहोवाश्चाइ । नारश्छस्ता । ममन्ध ।

२ ३ ४
 सोरश्छ । मारदाप्रइषुर्इपृद ॥ ३५ ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 ॥ आइहीर । आइही । एहिया । ओरश्छवा ।

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 चाइ । अमाविदेवङ्गाञ्जजीकाश्मान्धारः । आन्धाः ।

३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 अन्धा । ओरश्छवा । चाइ । न्यस्मिन्निन्द्रोजनुषेमूर-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 बोचाश् । बोचा । बोचा । ओरश्छवा । चाइ । बो-

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 धामसित्वाह्यश्चाश्चाश्चश्चः । याज्ञैः । यज्ञा । ओरश्छ

४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 षवा । चाइ । बोधानस्तोममन्धसोमाश्छाडपृ३ । आ-

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
 इषु । एषुवा । ओरश्छवा । चाइ । आइहीर । आइही ।

अथ द्वितीया ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 योनिष्टइन्द्रसदनेअकारितमानृभिःपुरुहूतप्रयाहि ।

३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

॥ ३६ ॥ ८१

“इम्” अयम्^(३) “इन्द्रः” “अस्मिन्” अभिषुते सोमरूपेऽन्वसि
 “जनषा”^(४) स्वभावत एव “न्यवोच” नितरां सङ्गतो भवति^(५)
 (उच समवाये) [अथ प्रत्यक्षस्तुतिः^(६)-हे “हर्यश्च !”^(७) “त्वा” त्वां
 “यज्ञैः” स्तोत्रैः हविर्भिर्वा “बोधामसि” बोधयामः । “अन्वसः”
 सोमस्य “मदेषु” “नो” अस्माकं “स्तोमं” स्तोत्रं “बोध”
 बोधयस्व ॥ १ ॥ ८१ *

(३) -निरुक्तं तु ‘इम्’-इति पदपूर्वार्थे व्यवस्थितम्, तथाहि-“अथ ये प्रष्टन्तेऽप्ये
 ऽसिताक्षरेषु ग्रन्थेषु वाक्यपूरणा आगच्छन्ति पदपूर्णास्ते मित्ताक्षरेष्वनर्थकाः कमी-
 मिद्विति” जे०१,८ । अत एव इमिति पादपूर्णाः-इति वि० ।

(४) -“अनुपेति तृतीयैकवचनमिदं पञ्चम्यकस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, पञ्चमी निर्देशाच्च
 प्रभृतीति वाक्यशेषः, जन्मनः प्रभृति’-इति वि० ।

(५) -‘उवोच उक्तवान्’-इति वि० ।

(६) बोधेति मध्यमपुरुषयोगादित्यर्थः । तथाहि-“अथ प्रत्यक्षकृता मध्यमपुरुष-
 योगान्त्वमिति चेतन सर्वनाम्ना”-इत्यादि नि०७,९ ।

(७) -हरी हरिद्रवणा अक्षौ यस्य, हे तादृशः । ।

* ॥ इति अर्द्धः प्रपाठकः ॥

३ १ २ ३ २ ४ २ ३ २ ३ १ २ ४ १ २ ४ १ २
 असोयथानोवितावृधश्चिद्दोवसूनिममदश्चसोमैः ॥२॥८२

४ ५ १ २ १ २, ३ ४ ५
 I योनोः । तत्राइ । द्राइसद । नाअकारि ।

४ ५ १ २ २, ३ ४ ५ ४ ५
 तामा । नृभाइः । पुरुहूत् । ताप्रयाह्नी । आमाः ।

१ २ १ २, ३ ४ ५ ४ ५ १
 यथा । नोअवि । तावृधश्चीत् । दादाः । वस्व ।

२ १ २ २ ४
 नीश्मम । दाइअइः । चाइसोप्रमाईप्रइइ ॥१॥

१ २ ३ २, ३ ४ ५ ४ ५ १ २
 II योनिष्टत्राइ । द्रसदनाइ । होवा । आकाइ ।

२, ३ ४ २ ५ ४ ५ १ २ २, ३ ४ २ ५
 राइतमानृभीः । होवा । पू । रुहूत् । ताप्रयाह्नी ।

हे “इन्द्र !” “ते” तव “सदने” “सदनार्थ” “योनिः” स्थानम्
 “अकारि” । हे “पुरुहूत” बहुभिराहुतेन्द्र ! “वृभिः” नष्टभि-
 म्कृद्धिः^(१) सार्धं “त” योनिम् “आ प्रयाहि” । “नो”ऽस्माकं “यथा”

८२ ऋग्वेदस्य ५, ३, ८, १ ।

I, II योनिनी हे ।

(१)—‘नृभिः ऋत्विग्भिः-इति वि० ।

^{४ ५ ४} ^{२ २ १ २} ^१
 I अदद्दृहन् । समसृजोविखानि । त्वमर्णा२३-
^५ ^{२ २ २ १ २} ^{१२} ^५ ^२
 षवान् । बह्वधानां अराम्णाः । महान्ता२३४मी । द्रप-
^{१ २} ^१ ^५ ^{१ २ १ २ २} ^१
 र्वतंविद्यादः । सृजाङ्कार३४राः । अवयहान । वारहन्-
^२ ^१
 द्वा३४३न् । ओ२३४पुद् । डा ॥ ३ ॥

हे “इन्द्र !” “त्वम्” “उत्सम्” उत्स्यन्दमानं मेघं “अदद्दः”
 विदारितवानसि । तदनन्तरं “खानि” मेघस्थोदकनिर्गमनहा-
 राणि^(१) “व्यसृजः” विशेषेण सृष्टवानसि । किञ्च । “बह्वधानान्”
 “अर्णवान्” उदकवती मेघान् “अरम्णाः” “विसर्जयसि” चारय-
 स्तीत्यर्थः (अत्र रम्णातिर्विसर्जनकर्मा^(२)) हे इन्द्र ! “यत्” यस्त्वं
 (यदिति लिङ्गव्यत्ययः) “महान्त” प्रभूतं “पर्वतं” मेघं^(३) विवृत-

(१)—खानि आकाशानि उदकाभिगमनशोभानौत्यर्थः ।

(२)—अन्यत्र संयमनकर्मत्वाच्च साधवः ।

(३)—पर्वतमिति मेघ-नामसु नवमम् ।

४५ ४५ ४५ ४ १२ र
 II, अदृहृत्समसृजाः । विखानि । त्वमर्णवान्बद्ध-

२२ २१ २ १२ २१ २
 धानाञ्चरारश्मणाः । महान्तमिन्द्रपर्वतं वियारश्मदाः ।

१ २२ १२२ १२२ १ १ ५२ २
 सृजाद्वाराः । अवायदान । वार । यारश्मदो-

१ १ १ १ १
 वा । चारश्मदुन् ॥ ४ ॥ ८३

वानसि । “धारा” अपां “वि सृजत्” व्यसृजः विसर्जितवानसि । “यद्” यदा “दानवान्” दनोः पुत्रान् । यद्वा । उदकस्य दाहृन् मेघान् “अवहन्” अभिहतवानसि । [अत्र निरुक्तम्—“अदृणा उक्तमुक्तउक्षरणाहोत्सदनाहोत्स्यन्दनाहोनत्तेर्वाव्यसृजोस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्वत एतानित्यादि^(४)] ।

“वियदः सृजद्वारा अवयदानवान्”—“वियदः सृजो-
 विधारा अवदानवं हन्—इति च पाठी ॥ ३ ॥ ८३

I, II औरुक्षये हे ।

(४)—इत्यादि पदेनाख्यापरांशोपाह्वः, तथाहि—(एतामित्यस्यानन्तरम्) “साध्यमि-
 कान्तसंस्थायां वाबध्यमानानरम्भाः । रम्भातिः सथमनकसी विसर्जनकर्मा वा ।
 महान्तमिन्द्र पर्वतं मेघं यद् व्यसृजोर्बसृजो ऽस्य धारा अवहन्मेघं दानवं दान-
 कर्माहम्”—इति ।

अथ षतुर्थी ।

पृथीवेन्यऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 सुष्वाणासइन्द्रस्तुमसित्वासनिष्यन्तश्चित्तुविनृम्णवाजम् ।
 १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 आनीभरसुवितंयस्यकोनातनात्मनासह्यामात्वोताः ॥४॥८४

४ ५ ४ ५ ३ २ २ २ २ ३ ५ ४ ५ ४ ५
 I सुष्वाणासाः । इन्द्रस्तु । मसित्वा । सनिष्य-
 ४ ५ ३ २ २ २ ३ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५
 न्तश्चित्तुवि । नृ । म्णवार३४जाम् । आनः । भरा-
 ३ ५ ४ ५ २ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ २
 ओर३४वा । सुवितंयस्यको । ना । तानात्माना । सहि-
 २ २ २ ४
 या । मा३४३ । तू३वोपूता६पू६ः ॥ ५ ॥

२ २ २ २ ५ १ २ ३ २ २
 II औ३चो३चो३ । इ२३४षा । णासाः । इन्द्रस्ता ।

हे “इन्द्र !” “सुष्वाणासः” सोममभिषुतवन्तो वयं त्वां “स्तु-
 मसि” स्तमः । हे “तुविनृम्ण” बहुबल बहुधन वा इन्द्र !
 “वृज” चरु-पुरोडाशादिलक्षणमन्नं “सनिष्यन्तः” दत्तवन्तः
 सम्भक्तवन्तो वा वयं त्वां स्तमः । यत एवं अतो हेतोः “नी”
 ऽस्मभ्यं “सुवितं” सुष्ठु प्राप्तव्यं शोभनं धनम् “आभर” आहर
 प्रयच्छ । “यस्य” यद्वनमतिप्रियत्वेन “कोना” (कर्मैः कान्तिकर्मण

८४ ऋग्वेदस्य ८, ८, १ ।

I, II पार्थे हे ।

^{२ ३ ५} मसित्वा । ^{२ २ २} औश्चोश्चोइ । ^{३ ५} सार३४नी । ^१ ध्यन्ताः ।
^{२ १} चीत्तुवि । ^{२ ३ ४ ५} नृम्णवाजाम् । ^{२ २ २} औश्चोश्चोइ । ^३ आर३४
^५ नाः । ^१ भरा । ^२ सुविता३म् । ^{२ ३ ४ ५} यस्यकोना । ^{२ १} औश्चोश्
^२ चोइ । ^३ तार३४ना । ^{५ १} त्मना । ^{२ १ २} सच्चिया । ^{२ ३} भा३४३ । ^{२ ४} तू३वीपुः

ताईपुईः ॥ ६ ॥ ८४

इदं रूपं । पचाद्यच् । अकारस्य व्यत्ययेन ओकारः । प्रथमैक-
 वचनस्याकारः) कामयमानो भवसि तद्धनमाभरेत्यर्थः^(१) । वयं च
 “त्वोताः” त्वया रक्षिताः सन्तः । “तना” (धननामैतत्^(२))
 विस्तृतानि धनानि “त्मना”^(३) आत्मना स्वयमेव अन्य-नैरपस्थे-
 ष्वैव “सञ्चाम” (सञ्च अभिभवे । धातूनामनेकार्थत्वात्) त्वत्प्रसा-
 दात्समेमहि ।

“सनिध्यन्तश्चित्त्विनृम्णवाजम्”-इति छन्दोगाः । “सस-
 वांसश्च”-इति बह्वृचाः ।

“कोनातनात्मनासञ्चाम”-“चाकन्त्मनातनासनुयाम”-
 इति पाठो ॥ ४ ॥ ८४

(१)--‘किं पुनरभि भवेम ? कोनाः, कृत्तिसनाद्य ते जनाद्य कोनाः । आन्दस-
 त्वात् कु-शब्दस्य क-भावः । पञ्चम्यं कवचमस्य आन्दसत्वाद्वादादेशः । कोनात् ।
 कृत्तिसनाद् जनाद्य शबोरित्यर्थः’-इति वि० ।

(२)--तनेति धननामसु जनविंशतितमं नैषष्ट्यं क्रम् १,१० ।

(३)--“मन्त्रे ष्याहादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ ।”-इत्यात्मनसाकारलोपः ।

ष्य पञ्चमी ।

सप्तगुर्त्तपिः* ।

^{३ २ ३ १ २ ३ १ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २}
जगृह्णा*तेदक्षिणमिन्द्रहस्तां वसूयवो वसुपतेवहनाम् । विद्वा

^{३ १ १ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २}
द्वित्वागोपतिं प्रूरगोनामस्तभ्यचित्रं वृषणं रयिन्दाः ॥५॥ ८५

I जगृह्णातेदक्षिणमोहाओहाईण । इन्द्रहारस्ता-

^{२ १ २ ३ ५ १ २}
म् । वसूयवो । वसूपा३ । ताइवसू । नाम् । ओ३ ।

^{२ १ २ १ २ २ ३}
हा । ओ३ । हा३ण । विद्वाह्रित्वा । गोपती३म् ।

^{२ ३ ५ २ १ २ ३ २}
प्रूरगो । नाम् । ओ३ । हा । ओ३ । हा३ण । अ-

^{१ २ १ २ ३ ५ १}
स्तभ्यञ्चाइ । चा३०वृष । णं रयिम् । दाः । ओ३ ।

^{२ १ २ १ २ ३ २ ३ ५}
हा । ओ३ । हा३ण । रयाइन्द्रा३उवा३ । ज३४पा ।

^{२ १ २ ३ १ १ १ १ ३ १ १ १ १}
ओ३ओ३ओ३वार३३५उ । वा । ई२३४५ ॥ ७ ॥

* "मङ्गोराषम"-इति वि० ।

* "जगृह्णा"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

८५ ऋग्वेदस्य ८, १, ३, १ ।

^५ ४२ ५२ ४५ ^४ ४२ ^५ २ ^२
 II जगृह्णातेदक्षिणम् । औक्षीक्षीवाहाइ । इन्द्रा
^३ ^५ ^{२२१} ^२ ^२ ^{२५} ^२
 चार३४स्ताम् । वस्यवो । वसुपा३ । ताइवसू । नौ ।
^४ ^३ ^५ ^२ ^२ ^{१२} ^२ ^२
 वाओर३४वा । ह्रिहाइ । विद्माहित्वा । गोपती३
^{२३५} ^२ ^३ ^५ ^२ ^२ ^१
 म् । शूरगो । नौ । वाओर३४वा । हाइहाइ । अस्मभ्य
^२ ^१ ^२ ^{३५} ^२ ^१ ^५
 म्वाइ । त्रा३०वृष । ण्रयिम् । दौ । वाओर३४वा ।
^२ ^{५२२} ^{३११११}
 हाइ३ । औक्षीवा । ई२३४५ ॥ ८ ॥

^१ ^१ ^१ ^{१२ २२ १२}
 III होई२ । होई२ । होई२ । जगृह्णातेदक्षिणम् ।
^१ ^१ ^१ ^{२१३२}
 इन्द्रहास्तारम् । हास्तारम् । हास्तारम् । वसूयवीर
^४ ^१ ^१ ^१
 वसुप । तेवसूना२म् । सूना२म् । सूना२म् । वि-
^{१२} ^{२२} ^{१२} ^२ ^२ ^१ ^१ ^१
 द्माहित्वागोपतिम् । शूरगोना२म् । गोना२म् । गो-
^१ ^२ ^१ ^२ ^१
 ना२म् । अस्मभ्यश्चित्रवृष । ण्रयाइन्दार । आइ-
^१ ^१ ^१ ^१ ^१
 न्दारः । आइन्दारे । होई२ । होई२ । होयार ।
^३ ^{५२२} ^{३११११}
 वार३४औक्षीवा । ई२३४५ ॥ ९ ॥

४ ५२ ४ ५२ ४ ५२ ५ ५
IV आओहोइ । आओहोइ । आओहोइवा । ओ-

२ ५ १ २ २ १२ २
ओइ । ओओइ । ओओओवा । जगृह्णाताइ । दक्षिणाओम् ।

२ ३ ४ ५ ४ ५ ४ ५ २ २ १ २
इन्द्रक्षस्ताम् । द्रक्षस्ताम् । द्रक्षस्ताम् । वसूयवो । वसुपात्र ।

२ २ ४ ५ ४ ५ ४ ५ २ २ २ २
ताइवसूनाम् । वसूनाम् । वसूनाम् । विद्वाहित्वा । गो

२ २ ३ ४ ५ ४ ५ ४ ५
पतीओम् । शूरगोनाम् । रगोनाम् । रगोनाम् ।

२ १ २ १ २ ३ ४ ५ ४ ५
अस्रभ्यञ्चाइ । त्राओवृष । ण्रयिन्दाः । यिन्दाः ।

४ ५ ४ ५२ ४ ५२ ४ ५२ ५
यिन्दाः । आओहोइ । आओहोइ । आओहोइवा ।

५ २ ५ २ १ २ २ ५२ २
ओओइ । ओओइ । ओओओवाओ । ओओवा ।

३ १ १ १ १
इओओओ ॥ १० ॥

५२ २ २ १ २ १
V ह्राउह्राउह्राउ । ओ । होहोवा । ओ । हो

हे “वसुपते” ! वसूनां धनानां स्वामिन्दिन्द्र ! “ते” तव

III, IV, V वाशपाणि त्रीणि ।

२ १२ २ १ ३ ४ ५
होवा । जगृह्णाताइ । दक्षिणाश्म् । इन्द्रहस्तम् ।

४ ३ ४ ५ १ २ १ २
द्रहस्तम् । द्रहस्ताम् । वह्यवो । वसुपाइ । ताइ-

३ ४ ५ ४ ५ ४ ५ १ २ २
वहनाम् । वहनाम् । वहनाम् । विह्णाहित्वा ।

२ २ २ ३ ४ ५ ४ ५ ४ ५
गोपतीश्म् । शूरगोनाम् । रगोनाम् । रगोनाम् ।

२ १ २ १ १ ३ ४ ५ ४ ५
अस्तभ्यश्चाइ । त्राश्०वृष । ण्०रयिन्दाः । रयिन्दाः ।

२ २ २ १ २ १ १
हाउहाउहाउ । ओ । होहोवा । ओ । होहोवा ।

१ २ ५ २ ३ १ १ १ १
ओ । हो । होर । वार३४ । ओहोवा । ई२३४५॥

॥ ११ ॥ ८५

“दक्षिणं” हस्तं^(१) “वसूयो” धनकामा वयं “जगृह्ण” गृह्णीमः

(१)—यदिचेन्द्रस्य तेजोरूपत्वात् हस्ताद्यभाव एव सिद्धान्तः तथाप्यत्र चारोपि-
तत्वे न समाधेयम् यावाद्दीर्घास्येतेन-प्रसिद्धानामपि तथा कृति-दर्शनात् । तथाच
वाक्यः—“अथापि पौरुषविधिकैरङ्गैः संसृयन्ते—

“ऋष्यात् इन्द्रस्यविरस्य वाङ् ।

यत् सं गृह्णा मघवन् काशिरिन्ते ॥”

●●● यथा एतत् पौरुषविधिकैरङ्गैः संसृयन्ते इत्यन्तेन व्यप्येतद् भवति “अभि-
क्रन्दन्ति हरितेभि राशभिः” इति “यावत्कृतिः” इत्यादि नै० दै० १, ७ ।

अथ षष्ठी ।

वसिष्ठऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ १ १ २ ३ २

इन्द्रं नरो नेमधिता ह्वन्ते यत्पार्यायुनजते धियस्ताः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

शूरो नृषाताश्रवमश्चकामआगोमतिव्रजेभजात्वनः॥६॥८६

३ ३ ५ ३ ३ ५ २ १

I इन्द्रन्ना२३४रो । नेमाधा२३४इता । ह्वन्ता-

३ ३ ५ ३ ३ ५ २ १

२३इ । यत्पारा२३४याः । यूनाजी२३४ताइ । धिया-

(यथा बहुप्रद अर्थिनोऽस्मभ्यमदत्वा न गन्तव्यमिति हस्तं गृह्णन्ति तदत्) हे "शूर" विक्रान्तेन्द्र ! त्वां "गोपतिं" (अत्र प्रत्यहन्तिभ्यां स्वामित्वं बहुत्वं च प्रतिपाद्यते) बह्वीनां गवां गोपतिं "विद्मं जानीम । अतोऽस्मभ्यं "चित्र" पूजनीयं "वृषणं" वर्षकं "रसिं(२)" धनं "दाः" धिहि ॥ ५ ॥ ८५

८६ ऋग्वेदस्य ५,३,११,१ = यजुर्वेदस्य २८,१ = आरण्यके १,२,१—२—१४—१५—२,२,१—२—३—४—५—६—७—८—१४,१४—४,२,१—१४—१६—१८—२०—५,४—५,२,१५ ।

I गौरीवितम् ।

अर्थिं गो स्रवणं धनम इति वि० ।

८१क,

स्तार३ः । शूरीनार३४र्षा । ताश्रावार३४साः । चका-
 मार३इ । आगोमार३४ती । ब्रजाइभार३४जा । त्वन्ना-
 इउवाइ । ए३ । उपार३४पू* ॥ १२ ॥ ८६

“यद्” यदा^(१) “पार्थ्याः^(२)” यद्दे भरण-निमित्तभूतास्ताः
 प्रसिद्धाः “धियः” कर्माणि “युनजते” प्रयुज्यन्ते । तदा “नरो”
 नेतारो “यज्ञानां” सङ्ग्रहामाणां वा “नेमधिता” नेमधितौ यज्ञे
 सङ्ग्रामे वा^(३) यमिन्द्रं “हवन्ते” ह्वयन्ति । हे “इन्द्र !” स त्वं
 “शूरः” “नृषाता” नृणां सम्भक्ता^(४) । “श्रवसो” बलस्य अन्नस्य^(५)
 वा “चकामे” चकानि काम्यमाने सति “गोमति” गीयुते
 “ब्रजे” गोष्ठे “नो” अस्मान् “भज” भागिनः कुरु ।

“श्रवसश्चकामे”-“श्रवसश्चकाने”- इति पाठौ ॥ ६ ॥ ८६

(१) -यत् यस्मात्-इति वि० ।

(२) -पार्थ्याः पालयितव्याः प्राप्तव्याः-इति वि० ।

(३) -‘नेमधितिः’ सङ्ग्राम-नामसु वयोदश वैषष्टकम् (२, १०), यज्ञ-नामसु तु न
 दृश्यते । विवरणकारस्तु सङ्ग्रामार्थं एव स्वीकृतः ।

(४) -‘नृषाता’-नरो भद्रव्याः ऋत्विग्नाचक्षास्ते सन्त्यन्ते सम्भक्त्यन्ते चकामेति
 नृषाति र्थज्ञः । वन वषण सम्भक्तावित्यस्येदं रूपम् । तस्मात् परस्य सप्रभ्येकवचनस्य
 आदादेशः । नृषाता—नृषानो यज्ञ इत्यर्थः इति वि० ।

(५) -हविर्होमणस्येत्यर्थः ।

अथ मन्त्रो ।

गौरिवीतऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

वयःसुपर्णा उपसेदुरिन्द्रप्रियमेधाशषयोनाधमानाः ।

अपध्वान्तमूर्णुहिपूहिन्वक्षुर्मुमुग्धाऽस्मान्निधयेवबह्वान्॥८७

। वयोहाहाउ । सुपर्णा उपसेदुरा इन्द्रम् । प्रियमे-

धाऋषयोनाधमारऽनाः । अपध्वान्तमूर्णुहिपूहिन्वाऽऋचूः ।

“वयो” गन्तारः^(१) “सुपर्णाः” सुपतनाः आदित्य-रश्मयः
 “इन्द्रम्” “उपसेदुः” उपसन्ना अभवन् । कीदृगाः ? “प्रियमेधाः”
 प्रिययज्ञाः^(२) “ऋषयो” द्रष्टारः^(३) “नाधमानाः” प्रज्ञा याच-

८७ ऋग्वेदस्य ८.३.४.५ ।

। वैदन्वतम् ।

(१) - वयोः पक्षिमदशा इत्यर्थः - इति वि. ।

(२) - मेध इति यज्ञ-नामसु स्वतुर्थे नैघण्टु-कम् २.११ । प्रियमेध इति विदित्यस्य व्याख्यानात् नरे तु ‘प्रियमेधः’ प्रिया अस्य मेधा इत्यादि यास्कः ४.१७ ।

(३) - ऋषिरिति द्रष्टृरूपमिति नैघण्टु-भाष्यादीः । “माकाऽऋतपक्षपाक ऋषयो बभूवुः” - इत्यादि जि० नै० १.१० ।

मुमुग्धि । औश्चोश्इ । आ२१ । स्मार्निध । ये३-

४३ । वा३वा५द्वा६पु६न् ॥ १८ ॥ ८७

मानाः^(४) (याचनप्रकारउच्यते) हे इन्द्र ! “ध्वान्तम्” अन्यकारम्
 “अपांर्षुहि” परिहर (“अपध्वान्तमूर्णहीति येन तमसा प्रावृती
 मन्येत तन्मनसा गच्छेदपहैवास्मात्तल्लुप्यत”-इत्यैतरेयब्राह्मण-
 मतानुसन्धेयम्) “पूर्द्धि” पूर्य^(५) “चक्षुः” तेजश्च^(६) । “मुमुग्धि”
 मोचय च “अस्मान् निधयेव बहान्” । “निधा” पाश्या भवति
 पाश्या पाश-समूहः^(७) । पाश-समूहेन बहान् यथा मुञ्चन्ति
 तद्वत् । अत्र “वयो वेर्वहुवचन मित्वादि निरुक्तं^(८) द्रष्टव्यम् ॥
 ॥ ७ ॥ ८७

(४) जाधमानाः इत्यस्य याचमानाः इत्यर्थः कृतो यास्कनैव नै० ४, ३ ।

(५) —“पूर्द्धि पूर्य” इति नि० नै० ४, २ ।

(६) —“चक्षुः क्षाते वा वष्टे वा”-इति नि० नै० ४, २ ।

(७) —“विधा पाश्या भवति, यश्चिध दत्त । पाश्या पाशसमूहः । पाशः पाशयने,
 निपाशनात्”-इति नि० नै० ४, २ ।

(८) —नैगसकावैयं तमीयलण्डम् ।

अथाष्टमो

वेनीभागीवृत्तः ।

१ ० ३२३ ०१४ २४ ० २४२४ ० १ ०

नोकेसुपर्णमुपयत्यतन्त् हृदावेनन्तोअभ्यचक्षतत्वा ।

१२ ३१० ००३२३१ ० ३१२० ०

द्विरण्यपक्षवरुणस्यदूतयमस्ययोनीशकुनंभरण्यम् ॥८८

१ ० २४१ ० १ ०
 I आ२याम् । अयायम् । औ३हो३इ । आ२इ ।

१२ २ ३०१ ३११ १ २
 ऊ२ । नोकेसुपर्णमुपयात्यतन्ताम् । पतन्तम् । औ३हो३इ ।

१ ० २४१ ० १ ०
 आ२इ । ऊ२ । आ२याम् । अयायम् । औ३हो-

१ २ २ ० ३ १
 इइ । आ२इ । ऊ२ । हृदावेनान्तोअभ्यचक्षतत्वा ।

३ ० १ ० १
 क्षतत्वौ३ । हो३इ । आ२इ । ऊ२ । आ२याम् ।

३ २ २ १ १ ० १
 अयायम् । औ३हो३इ । आ२इ । ऊ२ । द्विर

८८ उत्तरार्चिकस्य ६,२,१३,१ = ऋग्वेदस्य ८,१,८,३ =
 आरण्यके ३,२,३ ।

I यामम् ।

^{३ २ १} एथपाक्ष्वरुणास्यदूताम् । ^{३ २ १} स्यदूतम् । ^{२ २} औश्चोश्इ ।
^१ आश्इ । ^{३ २ १} ऊश् । ^{३ २ १} आश्याम् । ^{३ २ १} अयायम् । ^{३ २} औश्चो-
^{४ २} श्इ । ^२ आश्इ । ^{१ २ २} ऊश् । ^{३ २ १} यमस्योनौशकुनांभुरण्युम् ।
^{३ २ १} भुरण्युम् । ^{३ २} औश्चोश्इ । ^{३ २ १} आश्इ । ^{३ २} ऊश् । ^{३ २} आ-
^१ याम् । ^{३ २ १} अयायम् । ^{३ २} औश्चोश्इ । ^{३ २ १} आश्इ । ^३ ऊश् ।
^२ वाक्षाश्उवारश्इ । ^२ एश् । ^{१ २ २} दिवम् । ^{२ १} एश् । ^२ दिवम् । ^२ एश् ।
^१ दिवम् । ^२ एश् । ^{१ १ १ १} दिवारश्इ ४५ ॥ १४ ॥ ८८

हे “वेन !” (१) “त्वा” त्वां “हृदा” हृदयेन मनसा “वेनन्तः”
 कामयमानाः स्तोतारः “नाके” अन्तरिक्षे “अभ्यचक्षत” अभि
 पश्यन्ति तदानीं त्वम् उपगच्छसीति शेषः । कथंभूतं : “सुपर्ण”
 शीभन-पतनं “पतन्तं” अन्तरिक्षं गच्छन्तं । “हिरण्यपक्ष” हिर-
 ण्ययाभ्यां पक्षाभ्यां मुपेतम् । “वरुणस्य” जलाभिमानिनो

(१)—“वेनति” इति कामिकर्मसु अतुर्थं नैषण्ट् कम्, १२.६) अर्थातिकर्मसु च हि
 चत्वारिंशत्तमम् (१, १४) ।

^१ ॥ ब्रह्मा । ^२ ब्रा२३ह्मा । ^४ जज्ञानंप्रथमंपुरास्तात् ।
^१ विसाड । ^२ वा२३इसो । ^{४ ४ १} मत सुरुचीवेनआवः । ^२ सबू ।
^२ सा२३वू । ^४ म्निगाउपमाअस्यवाइष्टाः । ^१ सताः । ^२ सा२३-
^२ ताः । ^४ चयोनिममतश्चवाइवा३४३ः । ^१ ओ२३४५इ । डा॥
 ॥ १५ ॥ ८८

^{१ ५ ०} ॥ ऊवे३हाइ । ^{१ ५ २} ऊवे३होइ । ^{१ १ ०} द्विपाश्या । ^{१ २} ब्रह्मज-
^१ ज्ञा । ^{२ १} ना३०प्रथ । ^{० ३ ४ ५} मंपुरस्तात् । ^{१ १ २} विसीमताः । ^{२ १} सुरु-
^{२ ३ ४ ५} चः । ^{२ १} वेनआवाः । ^{२ १} सबुद्धियाः । ^{२ १ ४} उपमाः । ^{२ ३ ४} अस्यवि-
^५ ष्टाः । ^{२ १} मतश्चयो । ^{२ १} नी३मस । ^{१ ३ ४ ५} तश्चविवाः । ^{१ ५ १} ऊवे३हा-

1.11 ऋतसामनी हे ।

३३। ऊवे३३३३। हि। पारः। आ२३४। औ-
 २ २ २१ २ २ २१ ३११११
 होवा। ए३। कृत्नममृतम् ए३। कृत्नममृतार३४पुम्॥

॥ १६ ॥ ८८

वेनो नाम कश्चित् कमनीयो^(१) गन्धर्वः । तथाच ग्राखान्तरे
 “वेनस्तत्पश्यन्नित्यारभ्य गन्धर्वी नाम नित्याम्नातम् ।

स च “वेनः” “परस्तात्” पूर्वस्मिन् काले “जज्ञानम्” उत्पन्नम्
 “अभिज्ञ” वा “ब्रह्म” ब्राह्मण-जातिरूपं^(२) “प्रथमम्” आद्य-शरी-
 रम् । अतोऽस्याः सर्वे दृश्यमानायाः “सुरुचः” शोभनायाः
 कान्तेः “आवी” रक्षितवान् (वसुमेत्यनुग्रहसूचकः कश्चिदनु-
 करणशब्दः तथाविधं शब्दं मुखेनाभिव्यञ्जयन् । ब्राह्मण-
 शरीर-महत्या कान्था योजितवानित्यर्थः) स वेनः “बुध्याः” मूलं
 अन्तरिक्षं वा बुध्नः तत्र भवाः अस्योपमाः एतद्दीय-शरीर-
 कान्ति-मदृशाः, आदित्य-प्रकाशादि-रूपाः कान्तीः^(३) “विष्ठाः”
 विशेषेण स्थापितवान् तथा “मतश्च” इदानीं विद्यमानस्य च
 “असतश्च” भविष्यद्रूपत्वेदानीमविद्यमानस्य च “योनिम्” उत्प-
 त्तिकारणं निवास-स्थानं वा “विवः” विवृतवान् निष्पादितवा-
 नित्यर्थः ॥ ८ ॥ ८८

(१)---“वेनो वेनतेः कान्तिकर्मण” इति जि०टै०४.३८ ।

(२)---“ब्रह्म शब्देनादित्याख्यं च मृशते” इति वि० ।

(३)---“बुध्याः दिग्ः” इति वि० ।

अथ दशमोः

सुहोत्रच्छेषः ।

१२ ० १२ ० १२ ० १२ १२ १२ १२ १२

अपूर्व्यापुरुतमान्यस्मैमहेवीरायतवसेतुराय ।

१ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२
विरप्सिनेवजिणेशन्तमानिवचस्यस्मैस्थविरायतक्षुः ॥१०॥९०

इति तृतीय-दशति ॥ ३ ॥

५ २ २ २ ४ ५ २ २ २ ५ २ ४ ५ २
I अपूर्व्याश्चौहोहोचाइ । पूरुत । मानियस्मै । म-१ २ २ १ १ ५ २ ४ ५ १
हेवीरा । याइतव । साइतुराया । विरप्सि । नाइ-१ ४ ५ २ २ २ ५ २ १ २ १
वजिणे । शाइइ३०तमानि । वचांसिया । स्माइइस्थ-

“अपूर्व्या” अपूर्व्याणि पूर्वैरकृतानि नूतनानि “पुरुतमानि” बहुतमानि “शन्तमानि” सुखकृतमानि “वचांसि” स्तुतिरूपाणि वाक्यानि “अस्मै” इन्द्राय “तक्षुः” ततक्षुः (तक्षतिः करोतीत्यर्थे) । कुर्वन्ति स्तोतार इति शेषः । कौटुशाय ?

९० ऋग्वेदस्य ४, ७, ४, १ ।

I वारवन्तीयम् ।

^{२ ३ ५ १ ३ ५ १}
 I अवद्रा^२३^३४^५प्साः । आ^१श्रु^३मा^५र^१३^३४^५तीम् । आ-
^{२ १ १ १ २ ३ ५ २ ३ ३}
 ती३ । ष्ठार^२३^१४^१पुत् । ईया^२ना^३र^५३^२४^३ऋ । षो^२दा^३शा^३३^३४
^{५ १ २ १ १ १ १ ३ ५}
 भोः । सा^१च्चा^२३ । स्वार^१३^१४^१५^१इः । अवन्ता^१३^३४^५मी ।
^{२ ३ ५ १ २ १ १ १ १ २ ३}
 द्रः^२शा^३ची^५र^१३^२४^१या । धामा^१३ । तार^१३^१४^१५^१म् । आपः^२स्त्रौ^३३^३-
^{५ २ ३ ५ १ ३ २ ५ २ २}
 ४^५ही । ति^२नु^३मा^५र^१३^३४^३णाः । अधार^१द्रा^३र^३४^५श्रौ^२हीवा ।
^{२ १ १ १ १ १}
 अधा^२श्रु^१द्रा^१३^१४^१पुः ॥ १८ ॥

^{५ ५ १ २ २ २ २ १ ३ २ २}
 II अवद्रप्सा^५इए । आ^५श्रु^१मती^२मति^२च्छा^२३^२त् । ईया^३-
^{३ ४ ५ १ २ ३ २ १ ३ २ ३ ४ ५}
 नः^३ऋ^४णाः । दा^१श^२भिः^३स^२ह^२स्त्रा^२३^२इ । आवन्त^३मि^३न्द्राः ।
^{१ २ ३ २ १ ३ ५ ३ २ ४ ५ १}
 शा^१चिया^२धमन्ता^२३^२म् । अपा^३स्त्रौ^३हि^३तीम् । नृ^१मणा^३३ ।
^{४ ४}
 अधा^४पु^४द्रा^४ श्रौ^४पु^४इ । डा ॥ १९ ॥

I, II सुरपविणी द्वे ।

(अत्रेतिहास माचक्षते—पुरा किल कृष्णो नामासुरः दश-
सहस्र-संख्याकै रसुरैः परिवृतः मन् अंशुमतीनामधेयाया नद्या-
स्तोरे अतिष्ठत् । तत्र तं कृष्णं सुदृक-मध्ये स्थितम् इन्द्रो
ब्रह्मस्यति-महागच्छत् । आगत्य तं कृष्णं तस्यानुचरांश्च ब्रह्म-
स्यति-सहायो जघानेति केचिदन्यथा वदन्ति । तेषां कथा-हेतुः—
द्रुपस्युदृक कणोऽभिधीयते । स तु सोमः 'द्रुपस्युदृकदेव्यादिपु-
सोमपरत्रेनोक्तत्वात्^(१) । एतत्पदमाश्रित्याहुः—

“अपक्रम्य तु देवेभ्यः सोमो ब्रह्मभयार्दितः ।
नदी मंशुमतीं नाम अभ्यतिष्ठत् कुरुं प्रति ।
तं ब्रह्मस्यतिनैकेन सोभ्ययात्तत्र ब्रह्महा ।
योत्स्यमानः सुसंहृष्टै र्मरुद्भिर्विविधायुधैः ।
दृष्ट्वा तानागतान् सोमः स्व-वलेन व्यवस्थितः ।
मन्वानो ब्रह्महायान्तं जिघांसु मरिसेनया ।
व्यवस्थितं धनुष्मन्तं त सुवाच ब्रह्मस्यतिः ।
मरुत्पतिं रयिं सोमं प्रेङ्गि देवान् पुनर्विभो ! ।
सोऽन्नवोन्नेति तं शक्रः खड्ग एव बलाहलो ।
इन्द्राय देवानादाय तं पुनर्विधिवत्पुरा ।
जघ्नुः पीत्वो च दैत्यानां समरे नवतीर्नव ।

(१) --निरुक्तावित्यर्थं तथाचि 'द्रुपस्युदृकं कृष्णया दैत्येन द्रुपसः सन्त-पुत्रानोयो

तद्वद्रप्स इत्यस्मिन्नृचे सर्वं निगद्यते । एतदनाघत्वेऽनादर-
णीयं भवति । एषोर्थः क्रमेण ऋचि वष्यते । तथा चास्य ऋचो-
ऽयमर्थः—

द्रप्सो द्रुतं सरति गच्छतीति “द्रप्सः” (पृषादरादिः) द्रुतं
गच्छन् “दशभिः सहस्रैः” दशसहस्र-सङ्ख्याकै रसुरैः “द्रयानः”
इयमानः “कृष्णः” एतन्नामकोऽसुरः अंशुमतीं नाम नदी मनु “अ-
वातिष्ठत्” अवतिष्ठते । ततः “शच्या” स्व-कर्मणा प्रज्ञाने न वा^(१)
“धमम्” उदकस्यान्तरुच्छसन्तम् । यद्वा । जगद्गीतिकरं शब्दं
कुर्वन्तं “त” कृष्णासुर“मिन्द्रो” मरुद्भिः सह “आवत्” प्राप्नोत् ।
“अथ” अनन्तरं पश्चात् “त” कृष्णासुरं तस्यानुचरांश्च हतवान्
इति वदति । “नृमणाः” नृषु मनो यस्य सः । यद्वा । कर्म-
नेष्टु ऋत्विक्षु एकविधं मनो यस्य स तथोक्तः । तादृशो
भूत्वा “स्रोहिति” (स्रोहितिर्वधकर्मसु पठितः (नि० नै० ३, १८)
हिसित्रो” तस्य सेनाम् “अपद्राः” (द्रातिः कुम्भित-गति-कर्मा ।
स इन्द्रः “अपगमयत्” अबधीदित्यर्थः । तस्यानुचरान् हत्वा
तम् असुरं हतवानित्यभिप्रायः ॥ १ ॥ ८१

भवति । सर्वे देवा पुष्करे त्वाधारयन् । पुष्करसम्परीक्षं पोषति भूतानि ।
उदकं पुष्करं पूजाकरं पूजयितव्यम् । इदमपीतरत् पुष्करमेतस्मादेव पुष्करं
वा पुष्यं पुष्यते” इति नि० नै० ५, १४ ॥

(१)—शचीति कर्मे-नामसु द्वाविंशतितमं पदम् (नै० २, १) प्रज्ञा-नामसु च मन्-
वम् (नै० १, ८) ।

अथ द्वितीया ।

४ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२
 वृत्रस्यत्वाश्वमथादीषमाणाविश्वे देवा अजङ्गयै सखायः ।

२ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२
 मरुङ्गिरिन्द्रसख्यन्ते अस्त्वथेमाविश्वाः पृतनाजयामि ॥ २ ॥ ६२

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२
 I हा३ । ओ३हा३ । ओ३हा३ । हाइ । वृत्रस्यत्वा ।

२ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२
 श्वसथात् । ईषमाणाः । विश्वे देवाः । अजङ्गयैः । ये स-

४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०
 खायाः । मरुङ्गिराइ । द्रा३सखि । यन्ते अस्तू । अथे

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०
 मावाइ । श्वा३पृत । नाजयासी । हा३ । ओ३हा३ ।

३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०
 ओ३हा३ । हा३४ । औचोवा । आ औ३चोर३४५ ॥ २२ ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०
 II होये३ । जयाये३ । हया । औचोर३४वा ।

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०
 हाइ । वृत्रस्यत्वा । श्वमथात् । ईषमाणाः । विश्वे-

६२ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३३, २ ।

I, II घृषतो मारुतस्य सामनी दे ।

२ १ २ ३ ४ ५ २ १ २
 देवाः । अजहृः । येमखायाः । मरुद्गिराइ । द्राः-
 १ २ ३ ४ ५ २ १ २ २ ३
 सखि । यन्त्रेस्तू । अशेमावाइ । श्वाःपृत । नाज-
 ४ ५ १ २ २ १ २ २ ३ ४ ५
 यासी । ह्येयेः । ह्यायेः । ह्या । औहोरेः४वा ।
 २ २ ३ ४ १ २ २ १ २ १ २ १ १ १
 हाः४ । औहोवा । आऔःहो । आऔःहोरेः४५ ॥

॥ २३ ॥ ८२

हे इन्द्र ! तव ये “विश्वदेवाः” प्राक् मखायः मङ्गामे मखित्वं
 कुर्यामिति मित्राण्यभवन् । सर्वे देवाः “हृत्रस्य” हृत्रासुरस्य
 “श्वसथात्” (श्वसेरौणादिकोऽथप्रत्ययः (, ,) । सर्वान् आग-
 च्छतो दृष्ट्वा तेषां भीत्युत्पादनाय हृत्रासुरः श्वास मकार्षीत्
 श्वासाङ्गीताः मन्तः अतएव “ईषमाणाः” सर्वतः पलायमानाः
 “त्वा” त्वाम् “अजहृः” मङ्गामे त्यक्तवन्तः । एवं सति हे इन्द्र !
 “मरुद्भिः” सह “सख्यं” मखिभावः “ते” तेषाम् । ये मरु-
 तस्त्वां न परित्यजन्ति तैः सहेति । “अथ” अनन्तरम् “इमाः”
 विश्वाः सर्वाः “पृतनाः” शत्रुसेनाः “जयासि” स्व-बलेनाभि-

अथ तृतीया ।

बृहद्कथकृषिः ।

३ १ २ ३ १२ २२ ३ १२ २२ ३ १ २ ३ १ २

विधुन्द्राण् समने बहूनां युवान् सक्तं पलितो जगार ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ७ ३ २ ३ १ २ २२

देवस्य पश्य काव्यं मच्चित्वाद्याममारसच्चः समान ॥ ३ ॥ ६३

४ ५ १ ७ २ १ २, ३ ४
वीधूम् । दद्रादद्रा । णा३सम । नाइवह-

५ ४ ५ १ ७ २ १ २ ३
नाम् । यूवा । न्सान्सा । ता३पलि । तोज-

४ ५ ४ ५ १ ७ २ १२ २ ३ ४
गारा । देवा । स्यपास्यपा । श्या३कावि । यम्महि-

भवसि^(१) (अनेन वृत्रघ्नं तमिन्द्रमाह^(२)) । अत्र मन्त्रे “इन्द्रो वै वृत्रं हनिष्यन्” इत्यादि एतरेय-ब्राह्मण मनुसन्धेयम् ॥ २ ॥ ६२

६३ उत्तरार्धिकस्य ६,१,७,१ = ऋग्वेदस्य ८,१,१६,५ =
अथर्ववेदस्य १४,२६,६ ।

(१)—‘वृत्रघ्नं’ मेघस्य (क) ‘असथात्’ आसर्षणात् गर्जितशब्दादेवेत्यर्थः ‘ईषमाणाः’ पञ्चायनाः ‘विश्वे देवाः’ सर्वे देवाः ‘अजडः’ त्यक्तवक्त्रः, के ? उच्यतेऽपि—‘सखायः’ ये तत्र सखीभूता आसन् ; केवलैर्मरुद्भिः (ख) च इन्द्र ! ‘सस्य’ ‘मे’ तत्र ‘अस्य’ (सोऽयं सस्ये इत्यर्थः) इत्यादि, वि० ।

(क)—वृत्रः इति मेघ-नामसु अष्टाविंशति पदम् नै०१, १० ।

(ख)—“मरुतः मितराविषो वा मितरोविषो वा मरुद्वन्तीति वा” इत्यादि नि०द्वै०५, १२ ।

(१)—एष एव मन्त्रः, पौराणिक वृत्रोपाख्याने वीजमिति भावः ।

५ ४ ५ १ ० ६ १ २
त्वा । आद्या । ममाममा । रा३सच्चि । या३४३ः ।

२ ४
सा३माप्रनाद्पुई ॥ २४ ॥

२ ३ ३ ११११ २ १
II ह्३४ । आ४पु । ह्३ । ह्३२३४पु । विधुं-

२ १ २, ३ ४ ५ २ १ १
दद्रा । णा३सम । ना३बह्वनाम् । युवान्सा ।

२ १ २, ३ ४ ५ २ १ १ २ १ १
ता३पलि । तीजगारा । देवस्यपा । श्या३कावि ।

२ ३ ४ ५ ३ ३ ३ १ १ १ १
यम्नाहित्वा । ह्३४ । आ४पु । ह्३ । ह्३२३४४ ।

२ १ १ २ १ २ २ ४
अद्याममा । रा३सच्चि । या३४३ः । सा३माप्रनाद्पुई ॥

॥ २५ ॥ ८३

अनया कालात्मक इन्द्रः स्तूयते—“विधुं” विधातारं सर्वस्य
युडादेः कर्त्तारं^(१) (वि-पूर्वी दधातिः करीत्यर्थे) तथा “समने”
(अनन मनः प्राणनं । सम्बगनीपिते) सङ्ग्रामे^(२) “बह्वनां” शत्रूणां

I, II सोमसामनी हे ।

(१) —‘दृष्टि-प्रदानादिना उपकरणेन सर्वजगतः धारयितारम्’ इति वि० ।

(२) —‘समनम्’ इति भङ्गान् नामस्य षोडश नैषष्टकम् २.१० ।

अथ चतुर्थी ।

व्युतानऋषिः ।

२ ३ २४ २३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

त्वच्छत्यशप्तभ्योजायमानोऽशत्रुभ्योऽभवः शत्रुर्निद्र ।

३ १ २ २ ३ १ २ २ ३ १ २

गूढेद्यावापृथिवीऽन्नविन्दोविभुमङ्गयोभवनेभ्योराणभ्या ॥६४

“दद्राण” द्रावकम् । ईदृक्सामर्थ्यापेतमपि “युवान” सन्तम् ।
 “पलितोजगार”^(३) निगिरतीन्द्र-रूपया । एव सुक्त-लक्षणं वक्ष्य-
 माण-लक्षणं च “देवस्य” कालात्मकस्येन्द्रस्य “महित्वा” मन्त्रलि-
 नेपितं “काव्यं” सामर्थ्यं^(४) पश्य हे बृहदुक्त्य ! (ऋषिः स्वात्मान
 मामन्वा वदति—) तथा यो जरां प्राप्नोऽद्य “ममार” स्मियते
 “म” “ह्यः” परेद्युः “समान” सम्यग् जीवति पुनर्जन्मान्तरे
 प्रादुर्भवतोत्यर्थः^(५) ॥ ३ ॥ ६३

६४ ऋग्वेदस्य ६,६,३५,१ ।

(३) —‘पलितः’ पलितत्व एद्वलस्योपलक्षणम् । एद्वः ऋसजगार । गृत् सन्तावितस्य
 उत्तमपुरुषस्यैकवचनभेदम् स्तौमीत्यर्थः इति वि० ।

(४) ‘कविर्मेधावी’ तस्य भावः काव्य कवित्वमित्यर्थः, कीदृशं पुनः कथितम् ?
 उच्यते —महित्वा रुदत्वेन स्वमाहात्म्यानेत्यर्थः इति वि० ।

(५) —धात्कृत्स्वसंभवं व्याचष्टे—“विभुं” विधमनश्लिं ‘दद्राणं’ दसनश्लिं ‘युवानं’
 चन्द्रमभं ‘पलितः’ आदित्यौ ‘जगार’ गिति स ह्यो स्मियते स दिवा समदित त्प्रदिव
 तम् । अथाऽथा—‘विभुं’ विधमनश्लिं ‘दद्राणं’ दसनश्लिं ‘युवानं’ सहान्त
 ‘पलितः’ आत्मा गिति ‘गौ’ स्मियत राविः समदितेत्यात्मगतिसाचष्टे इति नि०
 १००,१८ ।

५ ४ ४ ० १ ० ० ४ १ ४ ४ ५ ५
I औहोइतुवाम् । हृत्त्वस्रभ्योजायमानार३४ः । औ-

४ ४ १ १ ४ १ ० ३ ५ ४ ४ ४ ५
होअशा । ऋभ्याअभवः शत्रिन्द्रार३४ । औहोइगटे ।

१ ४ ४ २ १ ४ ० ३ ५ ४ ४ ४ ५ १ २ ४
घावापृथिवीअन्वविन्दार३४ः । औहोइविभू । मङ्गयो-

१ ४ ४ २ ३ १ १ १
भुवनेभ्योरणश्चार३४पुः ॥ २६ ॥

४ ४ ४ ३ ५ २ १ २ ४ १ ४ २ ४
II त्वोहाइ । हृत्यीवाओर३४वा । सप्रभ्योजायमा ।

१ २ १ २ १ १ १ १ ४ ३ २ ३ ५
नोवा३ । औवार३४पु । औगोहाइ । ऋभ्यीवाउर३४वा ।

१ २ १ २ १ २ ३ २ १ १ ४ ४ ४
अभवःशत्रु,रि । द्रोवा३ । औवा३४पु । गटोहाइ ।

२ ३ ५ २ १ ४ ४ १ २ १ २ १ १ १
घौवाओर३४वा । पृथिवीजन्वि । दोवा३ । औवा३४पु ।

४ ४ ४ ३ ५ १ २ ४ १ २
विभोहाइ । मङ्ग्यौवाओर३४वा । भूवने । भ्यीवा३ ।

१ २ १ १ १ ४ ४
औवा३४पु । रणापुन्धाः । होपुइ । डा ॥ २७ ॥ ८४

I मेडोम् । नत्वावज्जिण्मष्टिमा२३न्ताम् । पुरु-
^{१२} ^{२१} ^२ ^{१२} ^१
 धस्मानं वृषभं स्थिरा२३न्ताम् । करोष्यस्तुरुषाद्दुवार३-
^२ ^१ ^{२१} ^१ ^१ ^५ ^२
 स्थूः । आइन्द्रद्युत्तम् । वृत्रार३ । चारणा२३४श्रीहो-
^२ ^१ ^{१११११}
 वा । गृणीषेर३४५ ॥ २८ ॥

II मेडिन्नत्वा । वा३४श्रीहो । जूइ । णम्भार्थाइ-
^२ ^५ ^{३२} ^२ ^५ ^{२१२}
 मी । वा३२३४ । ताम् । पुरा३४श्रीहो । धस्मानं
^{२१} ^२ ^५ ^{२२}
 वृ । षभं स्थाइरौ । वा३२३४ । ष्णूम् । करा३४-
^५ ^{२१} ^२ ^५
 श्रीहो । पित्र्यस्त । रुषाद्दुर्वौ । वा३२३४ । स्पूः ।
^{२२} ^५ ^{२१} ^१ ^५
 इन्द्रा३४श्रीहो । द्युत्तम् । वृत्रार३ । चारणा२३४
^{५८२} ^२ ^{२३११११}
 श्रीहोवा । गृणीषेर३४५ ॥ २८ ॥ ८५ . .

I, II भृष्टिमतः सूर्यवर्चसः सामनी द्वे ।

हे “द्वन्द्वः” “दुवस्यः” दुवः परिचरणं स्तुत्यादि-सञ्चरणं^(१) तदिच्छुस्वम् यतः “अर्थः” अरीन् अस्मद्विरोधिनः^(२) “तरुषोः”^(३) तारकान् जित्प्रनस्मान् करोषि (यद्वा । तरुषीः तरुण-स्रभावात् । पञ्च द्वयेऽपि लिङ्ग-व्यत्ययः । अर्थः अरीनस्माकं शत्रून् करोषि उपक्षीणानिति शेषः) अतः “मेडिङ्ग” (मेडिरिति-ब.ङ्.ताम) [नै० १, ११, १८] माध्यमिकीं वृद्धि-प्रदां वाचमिव तां यथावृद्ध्यर्थं स्तुवन्ति तद्वत्^(४) “त्वा” त्वां “गृणीषे” स्तोत्रमुच्चारयामि स्तौमि^(५) कोट्टशंत्वां? “वृत्रहणं” वृत्रस्यासुरस्य मेषस्य वहन्तारं । “द्वृत्रं”^(६) (द्वृत्रलुके वर्त्तमानम् । “पुरुषस्मान्” वृहन्ना मुदकानां धारकं^(७) (यद्वा । वर्ण-व्यत्ययः^(८) । पुरुषाणां बहूनां दासयितारं शत्रूणां क्षपयितारं) “वृषभं” कामानां वर्षकम्^(९) । “स्थिरपस्” स्थिररूपं । न हीन्द्रस्य रूपं कदाचिदपि प्रच्युतं भवति (यद्वा । स्थिराणां शत्रूणां भक्तकं विघातिन

(१) — ‘दुवस्य तं’-इति परिचरण-कर्मसु पञ्चमं नष्टकम् ३, ५ ।

(२) — ‘अर्थः’-इति ईश्वर-नामसु द्वितीयं नैषष्टकम् ९, २२ । अतएव ‘अर्थः ईश्वरः’-इति वि० ।

(३) — ‘तरुषमिति बधकसं बधेन सङ्ग्रामो लक्ष्यते, सङ्ग्राममित्यर्थः’-इति वि० ।

(४) — ‘अन्तर्गोः’-त्वर्थश्च दृष्टव्यम्, वाग्मिन मित्यर्थः’-इति वि० ।

(५) — ‘गृणीषे’ मध्यमपुरुषेकवचनमिदम् उत्तमपुरुषेषुबचनैकस्य स्थाने दृष्टव्यम्’-इति वि० ।

(६) — ‘द्वि वि श्लोके लिखयति निवमति इति शब्दः’-तम् ।

(७) — ‘पुरुष इति धननाम, धस्मान मिति धसे हसनं इत्यस्य ईद रूपम्’-इति वि० ।

(८) — ‘दस्मानमित्येवं दकारवर्णे पठितव्यं धस्मानमिति धकारवर्णपाठो वर्णव्यत्ययः’

(९) — ‘वर्षणं दृषभः’-इत्यादि नैषष्टकम् द्वै० ३, २२ ।

अथ षष्ठी ।

वसिष्ठऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 प्रवोमहेमहेवृधे*भरध्वप्रचेतसेप्रसुमतिं कृणुध्वं ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
 विशःपूवीःप्रचरचर्षणिप्राः* ॥ ६ ॥ ८६

५ ४ १ २ २ २ २ १ २ २ १
 । प्रवाः । माहेमहेवृधे । भराधूवाम् । प्रचाइ-

२ १ २, ३ ५ १
 तसाइ । प्रासूमार३४तीम् । कृणुध्वम् । इचा३वा३३-
 मिल्यर्थः ।) “वज्रिणं” वज्रवन्तम् “भृष्टिमन्त” शत्रुणां भर्जन-
 वन्तं (९) ॥ ५ ॥ ८५ ६

* “महेवृधे”-इति, “चरा चर्षणि प्राः”-इति च ऋग्वे
 दीय पाठः ।

८६ उत्तराश्विनकस्य ८, १, ११, १ = ऋग्वेदस्य ५, ३, १६, ४
 आरण्यके ४, २, १३ ।

(९)—‘भृष्टि’शब्देन शिखराण्यन्ते, तानि चाव वज्रशिखराणि परिस्यन्तानि, तैक-
 इन्तम् इति वि० ।

८४ क,

५ १ २ १ २ १
 ४इशाः । पूर३वीः । प्रचा । रा२इचा । षणाइ ।
 प्रा । औ३होवा । होपुइ । डा ॥ ३० ॥

३ १ १ १ १ २ २ ३ ५ ३ २
 ॥ ह॒र३३पु । प्रवाम॑हाइमा॒र३३हे । वृधा३३इ ।

२ ३ ५ ३ १ १ १ १ २ ३ ५
 भरा३इ३ध्वाम् । ह॒र३३पु । प्रचे॑तसाइप्रा॒र३इह ।

३ २ २ ३ ५ ३ १ १ १ १ २ २
 मता३इ३इम् । कृणू३इ३ध्वाम् । ह॒र३३पु । विशःपू-

३ ५ ३ २ २ ३ ५ ३ १
 वाइःप्रा॒र३इचा । रचा३इइ । षणा॒र३इप्राः । ह॒र३

१ १ १ २ २ ५ ५ ३ १ १ १ १
 ३इपु । हाउ॑होवाइ । हाउवा । ई॒र३इपु ॥ ३१ ॥ ८६

हे अस्मदीयाः पुरुषाः ! “वी” यूयं “महेवृधे” महतां
 धनानां वर्धयित्वे “महे” महत इन्द्राय “प्रभरध्व” सोमान् प्रण-
 यत । “प्रचेतसे” प्रकृष्ट-ज्ञानाय इन्द्राय “सुमति” सुष्टुति
 च^(१) “प्रकृणुध्व” प्रकुरुत ।

I, II अङ्गशे हे ।

(१)—‘मन्यते इत्यर्बन्ति कर्मणः (वे० ३, १४, ३८) सुशब्दः कृत्यर्थः ; शोभनां कृति-
 मित्यर्थः’ इति वि० ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

॥ ३२ ॥ ९७

हे “इन्द्र !” “वाजसातौ” वाजस्यान्नस्य सातिर्लाभो यस्मिन् सोऽयं वाजसातिः तस्मिन् “भरे” (विभ्रति जय-लक्ष्मी मनेन योद्धार इति भरः संशामः तस्मिन्) सङ्ग्रामे “शून” शूनम् उत्साहेन प्रवृद्धं^(१) “मघवानं” धनवन्तम् अतएव “इन्द्र” निर-तिशयैश्वर्यसम्पन्नं “नृतमं” सर्वस्य जगतोऽतिशयेन नेतारं त्वां “हुवेम” कुशिकावयं यन्नार्थं माव्हयेमा । तथा “शृण्वन्तम्” अस्माभिः क्षिप्रमाणां स्तुतिं शृण्वन्तम् । “उग्र” शत्रूणामुद्गूणं । “समक्षु” सङ्ग्रामेषु^(२) “वृत्राणि” वृत्रोपलक्षितानि सर्वाणि रक्षांसि “घ्नन्त” हिंसन्तः । “धनानि” शत्रु-सम्बन्धीनि सञ्चितं सम्यग्जे-तारं त्वाम् “जतये” रक्षणाय वयं माव्हयेम ॥ ७ ॥ ९७

(१)—‘शून सुखं (ने० ३, ६, ११), सुखकरमिन्द्रमिति वि० ।

(२)—‘समक्षु’ इति सङ्ग्रामनामस्य द्वाविंशतिदमं नैघण्टु, क्रम २.१.७ ।

अथाष्टमी ।

वसिष्ठ ऋषिः ।

१ ३ १ २

३ १ १ ३ १ २

उदुब्रह्माण्यै रतश्रवस्येन्द्रसमयमहयावसिष्ट ।

१ ४

२ २ ३ १ २

३ १ ०

३ ० ३ १ २ ३ १ २

आयोविश्वानिश्रवसात्ततानीपश्रोतामईवतीवचा ॥ ८८

१

२

३

४

५

६

I द्विवया । ओवा । औश्होश्वा । उदुब्रह्मा । णीश्-

१ ४

२ ३ ४ ५

२ १

२ १

२ ३ ५

एर । तश्रवस्या । इन्द्रममा । यमह । यावसि-

५

२ २ १ ४

२ १

२ ३ ४ ५

१

ष्टा । आयोविश्वानिश्रव । नीश्श्रव । सातताना । द्विव-

२ २

१ २

३

४ २

२ १

२ १ २

या । ओवा । औश्होश्वा । उपश्रोता । मईव ।

२

३

४

तोश्श्रव । वाश्चापुसाद्पद्इ ॥ ३३ ॥ ८८

* "श्रवसा"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

८८ ऋग्वेदस्य ५,३,१,१ = आरण्यके ४,२,६-१० ।

I वैश्वदेवम् ।

३ १२ २२ ३२२ ४ २ ४१२ २२२ १ ५
 पृथिव्यामतिषितं यदूधः पयोगोष्पदधा ओषधीषु ॥ ८॥८८

॥ चतुर्थ-दशति ॥

५ ४ ५ २ ५ २ ५ ४ २ १२ ४ २
 चक्रं यदस्याप्सुवानिषत्ताम् । उतोतदस्मैमध्विच्च-

१ २ १२ २१ २ १२
 कारश्चान् । पृथिव्यामतिषितं यदू२३धाः । पयोगो२३-

“अस्य” इन्द्रस्य “चक्रम्” आयुधं^(१) अप्सु” अन्तरिक्षे “आ”
 सर्वतो “निषत्त” निषण्णामासोन्नि व हननार्थम् । “उतो” तत्
 अपिच “अस्मै” इन्द्राय “मध्विन्” उदकमपि^(२) “चच्छद्यात्”

८८ ऋग्वेदस्य ८, ३, ४, ३ ।

I पुरीषम् ।

(०)—“चक्रं चकते वा चरते वा क्रामते वा” इति नि० नै० ४, १० ।

(१)—‘आप’-इति अन्तरोचनामसु अष्टमं नैवष्टकम् १, ३ ।

(२)—इच्छन्वोप्यर्थः । ‘मधु’ इति उदकनामसु एकादशं नैरुक्तम् १, १९ । मध्वी-

इति ऋचि दीर्घल्लु हान्दसः ।

२ १ २२ १२ २२ १ २ १
 षू । आदधाओषधीषु । इडार३भा३४३ । ओर३४पूइ ।

डा * ॥ ३४ ॥ ६६

वशं नयति । “पृथिव्याम” अतिषितं” अतिषितं” विमुक्तं
 यद्धः” उदकमस्ति तत् “पयोगोष्वोषधीषुच “आदधा” आद-
 धांति ॥ ६ ॥ ६६

इति औसायणाचार्यं विरचिते साधनोपे सामवेदार्थ-प्रकाशे इन्द्रोद्याख्याने
 दत्तोपस्थाध्यायस्य दशमः खण्डः ॥ १० ॥

अथैकादशे खण्डे—

मैषा प्रथमा ।

तार्क्ष्यपुत्रोऽरिष्टनेमिऋषिः ।

३ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २

त्यमूषवाजिनन्देवजूतसुसहोवानं*तरुताररथानाम् ।

१ २ ३ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २

अरिष्टमिन्नेपृतनाजमापुसुस्तयेतार्क्ष्यमिच्छाङ्गवेम ॥ १ ॥ १००

॥ * इतिग्रामगेये अष्टमः प्रपाठकः ॥

* “सहोवानम्”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१०० ऋग्वेदस्य ८, ८, ३६, १ ।

^{५ र २र ११११ २र र ३}
 I ओम् । त्यमूषु । वाजि । ना३४पुम् । देवजूता३-
^{५ र २र २१ २ २ ३ ४ ५ २}
 ४म् । सक्षोवानन्ता । रूता३ । र३रथानाम् । अरि
^{३ ५ २ २ ३ ४ ५ २ १}
 ष्टाना३४इमीम् । पृतना३४इजमाशुम् । स्वस्त । याइ ।
^{२ २ ३ २ २ ४}
 तार्क्ष्यमिच्छा३४३ । ऋ३वापुइमाईपुई ॥ ॥ १ ॥

^{२र २ २ २ र र ५ ३ ३ ४ ५}
 II ईयइया३च्चाइ । त्यमूषुवाजिना३०दे३वजूतम् ।
^{३ ५ ४ ५ र ३ ५ र ३ र २ १ २}
 ई४यइया । चार३४इ । सक्षोवानन्ता । रूता३ ।
^{२ ३ ४ ५ २र २ १ २}
 र३रथानाम् । ईयइया३च्चाइ । अरिष्टा३ । नाइ । मी-
^{१ २ ३ ४ ५ ३ ५ ४ ५ र २ १ १ १}
 ३०पुत । नाजमाशुम् । ई४यइया । चार३४पुइ ।
^{२ २ २ ३ २ २ ४}
 स्वस्त । याइ । तार्क्ष्यमिच्छा३४३ । ऋ३वापुइमाईपुई ॥
 ॥ २ ॥ १००

I, II तार्क्ष्यसामनी द्वे ।

दपूक,

“ल्यम्”^(१) तं प्रसिद्धमेव “तार्क्ष्यं” ढृच-पुत्रं “सुपर्णं” (ढृच-पुत्रो गर्गादिः)^(२) “स्वस्तये” चेमाय “इह” अस्मिन् कर्मणि “हुवेम” भृश माह्वयेमहि (“बहुलं कन्दसीति (६,१,३४) ह्वयते: संप्रसारणं । “लिङ्गाशिष्यङ् (३,१,८६)” । यद्वा । प्रार्थनायां लिङि व्यत्ययेन शः(३,१,८५) । कीदृशं ? “वाजिनम्” अन्नवन्तं बलवन्तं वा “देवजूतं” देवैः सोमाहरणाय प्रेरितं (जु इति गत्यर्थः, सोत्रो धातुः; अस्मात् क्तः पूर्वपद-प्रकृति-स्वरत्वम्) [यद्वा । देवैः प्रियमाणं तर्ष्यमाणं । यदाह यास्तः—“जृतिर्गतिः प्रीति-र्वा^(३) देवजूतं देवप्रीतं वेति] “सहोवानं” सहस्वन्तं (सहश्रशब्दा-द्वनिप् मत्वर्थीयः) बलवन्तं वा । अतएव “रथानाम्” अन्यदी-यानां “तरुतारं” सङ्गामे तारकं । यद्वा । रंहणशीला अमी इमे लोका रथाः^(४) तान् सोमाहरण-समये शीघ्रं तरीतारं (श्रूयते हि—“एष हीमान् लोकान् सदस्तरतीति” । तरते स्तुचि “असित-स्तभितेत्यादौ (७,२,३४) उडागमो निपात्यते) “अ-रिष्टनेमिं” अहिंसित-रथं (यद्वा । नेमिर्नमन-शील मायु-धम्^(५) अहिंसितायुधम् । अथवा उपचारा ज्ञानके जन्वशब्दः ।

(१)—ऋचि “ल्यम्” इति “निपातस्य च (६,३,२३६)” इति दीर्घः । रुचः (८,३,१०७) इति षलं च ।

(२)—तथाच गर्गादितान् थञ् (४,१,१०५, १) ।

(३)—तथाच, —तदाद्यन्तमसुद्धिमिदं “नीर्णेऽकारिचे चियति, तूर्णमर्थं रच-त्यश्रूतेवा तस्थैषा भवति ‘ल्यम्’ वाजिनं तं भृशमन्नवन्तं जृतिर्गतिः प्रीतिर्वा, देवजूतं देवगतं देवप्रीतं वा सहस्वन्तं तारयितारं रथाना मरिष्टनेमिं पृतनाजितमाशुं स्वस्तये तार्क्ष्यमिह ऋषेमेति” इति ६०४,२८ ।

(४)—“रथो रचतेर्गतिकर्मणः स्थिरते वा स्याद्विपरोतस्य रसभागे ऽङ्गिं लिङ्गतीति वा रपते वा रचते वा” इति नि० ६०४,११ ।

(५)—नेमिः इति वज्र नामसु द्वितीय नैवगृ, कम् २,२० ।

^५ २ ४ ३ १ २ १ २
 I यजामहोवा । आइन्द्रं वज्र । दक्षारश्इणाम् ।
^१ २ २ २ १ २ १ २ २ २
 हरीणां रथ्यवि । व्रतारश्नाम् । प्रश्मश्रुभिर्दोधवत् ।
^१ २ ३ ५ १ २ १
 ऊ । ध्वाधाभूरश्छवात् । विसाद् । ना । भिर्भयमा-
^१ २ २ ५
 नारश् । वारश्इरार । धाश्छपूसोद्दहाद् ॥ ४ ॥ १०२

वयं “इन्द्र” “यजामहे” सोमलक्षणैर्हविर्भिः पूजयामः ।
 कोट्टशं ? “वज्रदक्षिणं” शत्रु-वधाय सततं “वज्रो दक्षिणे हस्ते
 यस्य तम् । “विव्रतानां” रथ-वाहनादि-विविध-कर्मणां^(१)
 “हरीणाम्” एतत्सञ्ज्ञकानां मश्वानां^(२) “रथ्यम्” आनेतारम् ।
 स इन्द्रः सामपानानन्तरं “श्मश्रुभिः^(३)” स्वकीयैः “दोधवत्”
 पुनः पुनः धन्वानः सन् “ऊर्ध्वधाः” “वि भुवन्^(४)” विशेषेण
 प्रादुर्भवति । किञ्च । “सेनाभिः” मरुदादिभिः स्वकीयैः सैन्यैः
 “भयमानः” शत्रून् कम्पयन् “राधसा” [द्वितीयार्थे तृतीया
 (३, १, ८५)] राधो धनं (वीत्युपसर्ग-श्रुते योग्य क्रियाध्याहारः)
 विविधं स्तोत्रभ्यो ददाति ॥ ३ ॥ १०२

I वार्त्तितुरम् ।

- (१)—विर्विष्यर्थे । व्रतमिति कर्म-नामसु सप्तमं नैघण्टु, कम् २, १ ।
 (२)—“हरी इन्द्रस्य”-इति नैघण्टु, कम् १, १४, १ ।
 (३)—‘श्मश्रुभिः तृतीया-वज्रवचनमिदं द्वितीया-वज्रवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, इत्यु-
 पसर्ग-धातु प्रदर्शनाद्यम्, सर्वरोसाणि शत्रूणां दोधवन’ इति वि० ।
 (४) भवदिति स्तोत्ररूपम् (३, ४, ७ किञ्च २, ५, ६४) ।

२ १ ४ १२२२ १२ २१५२
 तो३४३ । ता३वापूजा६पू६म् । दातामघानिमघवार

१२ ३ १ १ १ १

सुराधार२३पूः ॥ ६ ॥ १०३

“सत्वाहण” बहूनां शत्रूणां हन्तारं^(१) “दाधृषिं” अतिशयेन धर्षकम् । “तुम्भ” (तुमिः प्रेरण-कर्मा) शत्रूणां प्रेरकं । “महां” महान्तम् । “अपारम्” अपरिमाणं विनाश-रहितमित्यर्थः । “वृषभं” कामानां वर्धितारं । “सुवज्र” शोभनेन वज्रणीपेत-मिन्द्रं वयं स्तोतारः स्तुम इति शेषः । “यः” इन्द्रो “वृत्र” वृत्र-नामान मसुरं “हन्ता” हिंसिता भवति । उतापिच । यः इन्द्रो “वाजम्” अन्नं “सनिता” दाता भवति । “सुराधाः” शोभन-धन-युक्तो यो मघवेन्द्रः “मघानि” धनानि^(२) दाता भवति तमिन्द्रं स्तुम इति पूर्वणं सबन्धः । (अत्र सर्वत्र लघ्नन्त-त्वात् “न लोकाव्ययेत्यादिना(२, ३, ६८) षष्ठी-प्रतिषेधे सति द्वितीयैव भवति ॥ ४ ॥ १०३

(१)—‘सत्वा-शब्दः सदा-शब्द-पर्यायः’-इति वि० । ‘सत्वा’ इति सत्य-नामसु ष तृतीयं नैघण्टु-कम् ३, १० ।

(२)—‘मघम्’-इति धन-नामसु प्रथमं नैघण्टु-कम् २, १० ।

अथ षष्ठी ।

२२ १२ २ २२ १२ २ २२ १ २२ १ २२ १ २२ १ २२
यंवृत्रेषुक्षितयस्पर्द्धमानाययुक्तेषुतुरयन्तोहवन्ते ।

१२ २२ ३ २ २ १२ २२ २ २२ ३ १ २ ३ १ २ २२
यंप्रूरसातीयमपामुपय*न्यंविप्रासोवाजयन्तेसइन्द्रः॥६॥

१०५

गणाः उद्गूणैर्गणाः^(३) 'तुरो'^(४) हिंसित्वी रस्मदीयाः प्रजाः अभि-
गच्छति । केन साधनेन हिंसिष्यन् ? "क्षिधी" [क्षिः क्षयो
धीयते क्रियते अनेनेति क्षिधिः तृतीयैकवचनस्य पूर्वसवर्णः^(५)]
क्षयकारणेन "युधा" आयुधेन^(६) "शवसा" वेगेन बलेन वा
आयाति । "त्वोताः" त्वया रक्षिताः^(७) "वृषमणः" वृषा इवाच
रन्तो वयं "तम्" "अभियाम" अभिभवेम^(८) ॥ ५ ॥ १०४

* "मुपजम्"-इति मुद्रितपुस्तकपाठः सायणाचार्यादि-धृतयः ।

(३)—'उरु गणयतोत्युरुगणाः, उरुगणाः उगणाः उच्यन्ते; एतदुक्तं भवति—थोः-
स्त्रभ्यमहर्षं दत्त्वा बह्वृणयति जनंभ्यः कथयति यस्त्वं मन्यमानः वाचा पूजयन्'-इति
वि० । "उरु"-इति बहु-नामसु प्रथमं पदम् (नै० ३, १) ।

(४)—'तुवनेवंधकर्मण (नै० २, १२) एतद्रूपम्; वाचा पूजयन् हृदयं चिन्-
सीत्यर्थः' इति वि० ।

(५)—'सुपां सु लुक्-पूर्वसवर्णाच्छेदाडाडायाम्' (७, १, ३८) ।

(६)—'युधा युद्धे न' इति वि० ।

(७)—'त्वया उताः'-इति त्वोताः । उताः रक्षिताः ।

(८)—'इत्येतदाशास्त्रे इति भावः । "निपातस्यच (६, ३, १३६)" इति मन्त्रे दीर्घ-
अभोप्याम इति ।

^{५२} ^२ ^१ ^{१ २ ४ ५} ^{१ २}
 I. ^{५२} ^२ ^१ ^{१ २ ४ ५} ^{१ २} ^{१ २}
 ङाउयंवृत्रेषु । क्षितयाः । स्पृष्टमानाः । धमा-
^२ ^१ ^२ ^{५२} ^२ ^२
 नाः । ईर३४यइया । ङाउयंयुक्तेषु । तुरयाः ।
^{२, २ ४ ५} ^{१ २} ^१ ^२ ^{५२}
 तोह्वन्ताइ । ह्वन्ताइ । ईर३४यइया । ङाउयं
^२ ^४ ^{२ ३} ^{२ २ ४ ५} ^{१ २}
 शूरसा । ताःउयम । पामुपय्मान् । उपय्माः ।
^१ ^२ ^{५२} ^२ ^{४ २ ३} ^{२ २ ४}
 ईर३४यइया । ङाउयंविप्रासाः । वाःजय । ताइसइ
^५ ^१ ^२ ^{१ ५} ^५ ^५
 न्द्राः । स इन्द्राः । ईर३४य । इयाइ । ङाउवा ।
 २ १ १ १ १
 ईर३४यु ॥ ८ ॥

^५ ^२ ^२ ^२ ^२ ^{२ ३ ४}
 II यंयया । ङाउयंवृत्रेषु । क्षितयाः । स्पृष्टमा
^५ ^{१ २ २ २} ^{१ ५} ^१ ^५ ^२ ^२ ^२
 नाः । धमानाः । यंयंयंयंयाम् । यंयया । ङाउयंयुक्तेषु ।
^२ ^{२ ३ ४ ५} ^{१ २ २} ^{१ ५} ^१
 तुरयाः । तोह्वन्ताइ । ह्वन्ते । यंयंयंयंयाम् ।

५ र र र ४ १३ १, ३, ४, ५
यंयथा । चाउयंशूरसा । ताउयम । पामुपयान् ।

१ १ १ ५ १ ५ र र र
उपयान् । यंयंय०याम् । यंयथा । चाउयंविप्रासाः ।

४ २ १ १, ३, ४, ५ १ १ १ ५ १
वाउजय । ताउसइन्द्राः । सइन्द्रः । यंयंय०याम् ।

५ ५ १ १ १ १ १
यंयंयाद् । चाउवा । ईरउ३४५ ॥ ८ ॥ १०५

(०)“एतेषु” वरकेषु युद्धेषु^(१) “स्पर्द्धमानाः” क्रोधयुक्ताः “चित्तयो” मनुष्याः^(२) (क्षयन्ति निवसन्त्यत्रेति चित्तयो मनुष्याः) “यम्” इन्द्रं “हवन्ते” आह्वयन्ति “युक्तेषु” सम्बद्धेषु आयुधैर्युक्तेषु सङ्ग्रामेषु “तुरयन्तः” परस्परं हिंसन्तो जनाः^(३) यमाह्वयन्ति । “शूरसातौ” शूराणां सम्भजने^(४) यमाह्वयन्ति । युद्धजयार्थमिति शेषः । किञ्च । “अपाम्” उदकानां “सातौ” लाभे “यम्” “उ-

(०)—‘वासदेव इन्द्रस्यातिभक्ततया इन्द्ररूपमास्थितः’, अथुरै ऽटं हीतो धन्यमान आह—यं एते च्छिति-इति वि० ।

(१)—‘एतेषु’ शत्रुषु, हन्त्येच्छन्ति वाक्य-शेषः-इति वि० ।

(२)—चित्तयइति मनुष्य नामसु षष्ठं नैषण्ट् कम् २, १ ।

(३)—‘तुरयन्तः त्वरमाणाः’ इति वि० । “तूर्णिः”-इति छिप्र-नामसु द्वादशं नैषण्ट् कम् (२, १५) तदेवैवं व्याख्याने वीजम् ।

(४)—‘शूरसातौ सङ्ग्रामे’-इति वि० । शूरसातौ-इति मङ्गास नामसु पञ्चमि श्रद्धे षण्ट् कम् २, १० ।

अथ मन्त्रमी ।

विश्वामित्रः स्तौति ।

१ २ ३ १२ २२ ३ २३ ४ १ २ ३ १ २
इन्द्रापर्वतावृहत्तारथेनवामीरिषावहत्सुवीराः ।

४ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
वीतश्चव्यान्यध्वरेषुदेवावङ्घ्र्याङ्गीभिर्निडयामदन्ताम् ॥ १०६

४ ५ २ २ १ २ ३
I इन्द्राद्याउ । चाद्योइ । पर्वतावृहत्तारथाइइना

पजमन्" वृष्टिप्रदानार्थं^(५) यमुपगच्छन्ति आह्वयन्तोत्यर्थः^(६) ।
विप्रासो^(७) विप्राः मेधाविनो यजमानाः य भिन्द्रं "वाजय-
न्ते"^(८) वाजिनं कुर्वन्ति हविर्भिर्बलिनं कुर्वन्ति स तादृश
इन्द्रः ॥ ६ ॥ १०५

I विश्वामित्रम् ।

१०६ ऋग्वेदस्य ३, २, १८, १ ।

(५)—"सुपां सुलुगिति (७, १, ३८) चतुर्थ्या लुक् ।

(६)—"अपामुपजमन्—उप पूर्वस्याज गति-चेपणयो (भ्वा०) रित्यस्वेदं रूपम् ।
आपः समोपे वसिन् काले आगच्छन्ति स अपामुपजमा वर्षाकालः ; तस्मिन् अपा-
मुपजमन् । उदकाद्यं वर्षाकाले युमाद्भयन्तोत्यभिप्रायः—इति वि०—अथ नये "सुपां
सु लुक् (७, १, ३८)—इत्यादिना सप्रत्येकस्य लुक् ।

(७)—"आजघेरसुक् (७, १, ५०)"—इत्यसुक्ति रूपम् । "विप्रः"—इति मेधावि-नामसु
प्रथमं भैषण्ट् कम् ३, १५ ।

(८)—"वाजयन्ते पूजयन्ति—इति वि० । वाजयतीति अर्चति-कर्मसु षट्चिंश-
तमं भैषण्ट् कम् ३, १४ ।

२ २ ५ ४२ ५ २२ १ २
 उवा३ । ऊ३४पा । वामीर्चाउ । चाचोइ । इषआ-
 ३ २ २ ५ ४२ ५
 वहत॑ सुवा^१इराउवा३ । ऊ३४पा । वीत॑हाउ ।
 २२ १ २ २ ४ २ २ ५
 चाचोइ । ह्व्यान्यध्वरेषुदा^२इवाउवा३ । ऊ३४पा ।
 ४ ५ २२ १ २ २ २ ३ २
 वर्द्धा^३हाउ । चाचो । थाङ्गीभि^४रिड्यामदा^१०रताउवा३ ।
 २ ५
 ऊ३३३४पा ॥ १० ॥ १०ई

“इन्द्रापर्वता” [इन्द्रश्च पर्वतश्(१)] हेइन्द्रापर्वती ! “हह-
 ता” महता रथेनागत्य “वामी” वननीयाः(२) “सुवीराः” श्रीभन-
 पुरोपेताः “इषः” अन्नानि “आवहन्तम्” अन्नमदर्थं धारयन्तं(३)
 प्रयच्छन्तमित्यर्थः । किञ्च । हे “देवा” देवो द्योतमानौ ! हे
 इन्द्रापर्वती ! “अध्वरेषु” अन्नत्-सम्बन्धि-यज्ञेषु “ह्वयानि”
 हवन-योग्यानि पुरोडाशादीनि हवींषि “वीत” भक्षयन्तम् ।
 तथा “इड्या” अन्नाभिर्दत्तेनानेन(४) “मदन्ता” ह्वयन्ती युवां
 “गीभिः” स्तुतिलक्षणाभि रन्नदीयाभिर्वाग्भिः “वर्द्धया” प्रवृद्धी
 भवती ॥ ७ ॥ १०ई

(१) —“देवता इन्द्रोच (६, ३, २६)”—इत्यालं, “सुपां सु लक् (२, १, ३६)”—इत्यालं
 च रूपम् ।

(२) —सम्भजनीया इत्यर्थः ।

(३) —‘आवहन्त मानयन्त’ मिति वि० ।

(४) —‘इडा’-इत्यन्न-नामसु तथोदशं नैसम्, कम् २५ ।

२ २ १ २ २ ४ ५ १ २ १
 प्रैरा। याश्त्सग। रस्यबुध्नात्। अविदाश्त्। अवि-

२ २ १ २ २ १ २ २ ४ ५ २ १
 दत्। योअत्तेणाद्। वाश्चक्रि। यौशचीभीः। ईच्चा

२ ५ २ १ २ १ २
 २३। ईश्छहा। विषक्तस्ता। भाश्पृथि। वीश्छम्।

२ ४

ऊश्तापुद्याद्पुद्म ॥ ११ ॥ १०७

“इन्द्राय” इन्द्रार्थम् “अनिशितसर्गाः” अतनूकृत-विमर्गाः
 उपर्युपरि वर्त्तमानाः^(१) याः “गिरः” स्तुतयः ताभिर्गीर्भिः “सग-
 रस्य” अन्तरिक्षस्य^(२) “बुध्नात्” प्रदेशात् “अपः” उदकानि^(३)
 “प्रैरयत्” प्रेरयति । यः इन्द्रः “शचीभिः” कर्मभिः^(४) “पृथि-
 वोम्” “उत” अपिच । “द्यां” दिवं च “चक्रियौ”^(५) रथ-
 चक्राणि^(६) “अत्तेणेव” यथा रथाच्चेण तद्वत् “विष्कक्” सर्वतः
 “तस्तम्” अस्तम्नात् ॥ ८ ॥ १०७

(१)—अनिशितसर्गाः—शित इति ‘शो ननकरणे’ इत्यस्य निहायां रूपम् ।
 सर्गाः संसर्गाः सङ्घाताः । शितः सर्गां यामां ताः शितसर्गाः तनूकृत सङ्घाः । न शितसर्गा
 अशित सर्गाः, बह्वीरित्यर्थः ।

(२)—“सगरः” इति अन्तरीक्ष-नामसु चतुर्दशं नैषण्ट् कम् १, ९ ।

(३)—पृथि-लक्षणानि ।

(४)—शचीनि कर्म-नामसु द्वाविंशतितमं नैषण्ट् कम् २, १ ।

(५)—“इयाञ्चियाञ्जिकाराणास्यपमप्यनम् (७, १, ३८)”-इति इय् भावे, लिङ्-व्यत्यये

च (३, १, ८५) रूपं चक्रियाविति ।

(६)—चक्र इति द्विवचनान्तेन व्याख्यातम् विवरण्यलता ।

अथ नवमी ।

वामदेवऋषिः* ।

३ १ २ २ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 आत्वासखायःसख्याववृत्युस्तिरःपुरुचिदर्णवाञ्जगम्याः† ।

३ १ २ २ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ २ २
 पितुर्नपातमादधीतवेधाअस्मिन्क्षयप्रतरां‡दीद्यानः ॥६॥१०८

४ २ ५ २ ४ ५ २ ४ २ ५ ४ २ १ २ २
 I आत्वासखायःसख्याववृत्युः । तिरःपुरुचिदर्णवाञ्ज-
 गाऽरम्यौ । द्यौहोश्वा । पितुर्नपातमादधीतवाऽरइधौ ।

* 'वसुराह'-इति वि० ।

† "ओ चित् सखायं सख्या ववृत्यां तिरः पुरु चिदर्ण-
 वां जगन्वान्"-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

‡ "अधि क्षमि प्रतरं"-इति, "अधि क्षमि मतरं"-इति
 च ऋग्वेदीय-पाठः ।

१०८ ऋग्वेदस्य ७, ६, ६, १ ।

I कुतौपादवैरूपस्य साम ।

^१ ^१ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२
 चौचौश्वा । अस्मिन्क्षयेप्रतरान्दीदियाऽरनौ । चौचौ-
^२ ^२ ^{१३ २१११}
 श्वा । औचौरे । इहाऽऽ४५ ॥ १२ ॥ १०८

हे इन्द्र ! “त्वा” त्वां “मखायः” स्तोतारः “सख्या” सख्येन-
 स्ततिभिरित्यर्थः । ताभिः “आ वृहत्यः” अभिमुखं कुर्वन्ति । यत-
 स्त्वं “तिरः” तिर्यग्भूत्वा “पुरु” विस्तीर्णम् “अण्वम्” अन्त-
 रिक्तं^(१) “जगम्याः” अगच्छः । चिच्छब्दः कारण-परः^(२) [अथ-
 परोक्षकृतः^(३)—“विधा” विधाता^(४) इन्द्रः “पितुः” मदीयस्य
 “नपातं” पौत्रं मम पुत्रमित्यर्थः^(५) । त मादधीत प्रयच्छतु ।

(१)—घटाण्वम् इत्यकरोक्ष-नामसु न दृश्यते, तथापि लसुद् इति तु दृश्यते
 एव (१,३) ।

(२)—तथा च घत एवं तत इदं त्रम इति भावः । “चिदित्यपोऽनेक कर्मा ;
 आचार्येद्विद्वद् ब्रूयादिति पञ्चायाम्, (७ * ७) दधिचिदित्युपमार्थं, कुक्षमापांश्चि-
 दाहरत्यवकुन्सिते, (* * *)”-इति नि० १, ४ ।

(३)—“परोक्षकृताः—सर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्युज्यन्ते प्रथमपुरुषेऽप्याख्यातस्य” इति
 नि० दै० ६, १ ।

(४)—“विधा मेधावो भवान्” इति वि० “विधा” इति मेधावि नामसु षष्ठं नैषगट्-
 कम् १, ५३ ।

(५)—“पितुरित्यन्न-नाम ; पाते वां पिबते वां प्यायते वां”-इति देवत-निषक्तम्
 ८, २४ ॥ विवरणकारणम्, ‘पितुः’, ‘न’, ‘पातस्’-इति षट्त्रयं । विच्छेद्य व्याचष्टौ ;
 तथाहि—‘पितुर्न न-शब्द उपरिष्ठादुपचारादुपसार्थाय’, पितु र्विब ; पात पा रक्षणं
 इत्यस्य “नपुंसके भावे क्तः (३, ४, ११४ उ०)”-इति क्त-प्रत्यये षट्त्रयम्, पात रक्षणम् ।
 यथा कश्चित् पितुः रक्षणमाधत्ते, तद्वत् भवानपि अस्माकम् आदधीत आदधानं
 कर्तव्यमित्यर्थः-इति ।

अथ दशमी ।

गीतमन्त्रषिः ।

२ ४ १ २ ४ १ ३ ४ २ ३ १ २ ४ १ २ ३ २
 कोअद्ययुक्ते धुरिगाच्छतस्यशिमौवतोभामिनोदुर्हणायून्
 ४ १ २ ३ १ २ ४ १ २ २ ४ २ ४ १ २ १ २
 आसन्नेषामप्सुवाहोमयोभून्येषांभृत्यामृणधत्सजीवात्॥
 १०॥१०८

॥ पञ्चम-दशति ॥*

५ २ २ २ ४ १ २ २ २
 I कोअद्ययुक्ते धुरिगाच्छतस्यार्षे । शिमौवतोभामि-
 २ २ १ २ २ १ २ २ २ १ २
 नोदुर्हणाश्शयून् । आसन्नेषामप्सुवाहोमयोश्शभूत् ।
 १ २ २ २ १ २ २ ५
 येषांभृत्यामृणधत्सजाइवाश्शवाश् । जश्शपा॥१३॥१०८
 कीदृशः ? अस्मिन् “क्षये”(१) निवास-भूते यज्ञे “प्रतरां” प्रकृष्टं
 “दीद्यानः”(२) तेजसा दीप्यमान इन्द्रः पुत्रं ददातु ॥ ८ ॥ १०८

१०८ ऋग्वेदस्य १, ६, ८, १ ।

I आमहीयवम् ।

(१)—निवासार्थ-क्षि-पानो रूपमिदं क्षयइति ।

(२)—दीपिणो रूपम् ।

* ॥ इति चतुर्थस्यार्द्धः प्रपाठकः ॥

“अथ” अस्मिन् कर्मणि “ऋतस्य” यज्ञस्य^(१) गच्छत इन्द्र-सम्बन्धिनो रथस्य “धुरि” अश्व-वहन-प्रदेशे “गाः” गतिम-तोऽश्वान्^(२) एषा मश्वानां सम्बन्धिनः प्रग्रहान्वा “आसन्” आ-स्येन तज्जनितेन स्तोत्रेण “को युङ्क्ते” को नाम नियोक्तुं शक्नो-ति^(३) न कोपीत्यर्थः । कौटुशानश्वान् ? । “शिमोवतः” वीर्य-कर्मीपेतान्^(४) । “भामिन्” तेजसा युक्तान्^(५) “दुर्हृणायून्” परैर्दुःसहेन क्रोधेन युक्तान् (हृणीयतिः क्रुध्यति-कर्मा (नै०२, १३) । “अप्सु वाहः” आपः कर्माणि^(६) तेषु इन्द्रं वहन्तीति तान्^(७) “मयोभून्” मयसः सुखस्य भावपितृन्^(८) । स्वकीयानां सुखप्रदानित्यर्थः । “यो” यजमानः “एषाम्” ईदृशाना मश्वानां “भृत्यां” भरण-क्रियां रथ-वहन-क्रियां “ऋणधत्” समर्धयति स्तोतीति यावत्^(९) “स” ह यजमानो “जीवात्” जीवनवान् भवेत् ॥

(१)—‘ऋतस्य मत्यस्य सर्वगतस्य वा इन्द्रस्य’-इति वि० ।

(२)—‘गाः गो-शब्देनात्र समय-योगात् अथा उच्यन्ते’-इति वि० ।

(३)—‘आदित्य-सृति-करण-द्वारेणेति विवरणे विशेषः ।

(४)—‘शिमो’-इति कर्म-नामसु चतुर्विंशतितमं नैघण्टु-कम् २, १ ।

(५)—‘भामिनः-शत्रूणां परः क्रुद्धान्’-इति वि० । “भामते”-इति क्रुध्यति-कर्मसु (नै०२, १२) पठित मित्येव तत्र वीजम् । ‘भामिनः कुत्सित-क्रोधान्’ इति वि० ।

(६)—‘अप्सु’-इति कर्म-नामसु प्रथमं नैघण्टु-कम् २, १ ।

(७)—‘अप्सु निमित्त-भूतासु ये वहन्ति त अप्सुवार्हः, उदकस्य घातयितारः ; तान्’-इति वि० ।

(८)—‘मयः’-इति मय-नामसु सप्तमं नैघण्टु-कम् ।

(९)—‘ऋणधति’-इति परिचरक-कर्मणो रूपस ४, ५ ।

यद्वा । “कः” इति प्रजापति रच्यते (“कोह वै नाम प्रजा-
पति” रिति श्रुतेः) “ऋतस्य” यज्ञस्य “धुरि” निर्वाहे “गाः”
वेदरूपान् वाग्विशेषान्^(१०) “अद्य” इदानीं “युङ्क्ते” संयोजयति
कीदृशान् ? “शमौवतः” प्रतिपाद्यैः कर्भभिर्युक्तान् “भामिनः”
उज्ज्वलान् “दुर्हृणायून्” हृणोयति हानि-कर्मा । हातु मशक्यान्
वेदाध्ययनस्य नित्यत्वात् एषां शब्दानां आत्म-प्रतिपादकानाम्
“आसन्” आस्यानि मुखवदाकरभूतानित्यर्थः । “अप्सुवाहः”
अप्सु अन्तरिक्षे तदुपलक्षिते स्वर्गे वहन्ति यजमानं प्रापयन्ति
तान् । “मथोभून्” मयसः अध्ययन-प्रभवस्य सुख-साधनस्या-
दृष्टस्य भावयितृन् । “यी” यजमानः ‘एषां’ वचसां “भृत्यां”
भरण-क्रियां “ऋणधत्” ऋद्धिमती करोति “स जीवात्”^(११)
स एव जीवति । अन्ये जीवन्मृता इत्यर्थः ॥

“आसन्नेषामप्सुवाहः” इति, “आसन्निपून् ह्रस्वसः”-
इति पाठौ ॥ १० ॥ १०६

इति श्रीमायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे बन्दोव्याख्यानं
तृतीयस्याध्यायस्थैकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

॥ इति त्रैष्टुभमन्द्रम् ॥

(१०)—“जोः” इति शाङ्गनामसु चतुर्थे नैषण्ड कम् १,११ ।

(११)—सोडि शाङ्गनामसु रूपम् । १.४.६५ ।

इहाष्टाविंशति ऋचो गायन्ति त्वित्यनुष्टुभः (क) ।

यदीवहन्तीत्यनया स्तूयन्ते मरुतोऽत्र हि (ख) ।

ईडितोऽग्निर्दधिक्रावा दधिक्रावणो इति ऋचा (ग) ।

वयश्चिदित्यघस्येयं वैश्वदेवीत्यमौ इति (घ) ।

ऋक्सामयोः स्तुति ऋचंसामित्यैन्द्रोऽपरा ऋचः (ङ) ।

समाख्या प्राणभृत्र्यायादिति पूर्वमुदीरितम् (च) ।

(क)—“गायन्ति त्वा” इत्यारभ्य “ऋचसामयजामहे” इत्युगन्ताः दशमत्यात्मका अष्टाविंशति ऋचः अनुष्टुप्छन्दोऽस्मादित्यर्थः । इति व्याख्यामानाष्टादशर्चुं छन्दः मङ्गलैः ।

(ख)—अत्र अष्टादशम् ऋचं “यदीवहन्ती” इति पञ्चदशो ऋक्, अनया मरुतो देवताः स्तूयन्ते ।

(ग)—“दधिक्रावणः” इति हि मप्रदशो ऋक्. ऋचा अनया, दधिक्रावा नामकः अग्निः, ईडितः स, तः ।

(घ)—“वयश्चित्” इति विंशतितमा ऋक्, इयं. उपस्था उपोदेवताका । “अमी” इति एकविंशतितमा ऋक् वैश्वदेवो अस्याः, विश्वदेवा देवताः इत्यर्थः ।

(ङ)—“ऋचंसाम” इति अन्तिमा ऋक्, अनया तु ऋक्-सामयोः देवतयोः स्तुतिः प्रकाशते । अपराः एतत्-पञ्चानिर्गन्ताः त्रयोविंशति ऋचः ऐन्द्राः इन्द्रदेवताकाः । इति देवत-मङ्गलैः तथ ।

(च)—ननु मरुदादि-देवतानामृचां साहित्येऽप्यस्य पर्यस्य ऐन्द्रं इति व्यपदेशः कथमित्याह—समाख्या तु प्राणभृत्र्यायात् मिद्विति, गौण्ये ह्यनेति भावः । प्राणभृत्र्यायात्, मीमांसा-शास्त्र-प्रसिद्धः । तथाहि, जैमिनी-सूत्रम्—“तत्तमिद्वि जाति माकण्य-प्रशंसा-भूम-लिङ्गसमवायात् (२.४.१९) ।” इति, तन्मिद्वि-आदि-हेतुतो गौणो ह्यति रात्रयणीयेति तदर्थः । एतच्च मङ्गलं भट्टकारिकायात्—“तत्तमिद्वि जाति माकण्य-प्रशंसा-लिङ्ग भूमभिः पङ्क्तिभिः सर्वैव शब्दानां गौणो ह्यतिः प्रकल्पिता ॥” इति ; तथा च ‘अयं पुनोभवत्स्य प्राणो भौवायनः’ इत्यस्य एकस्यैव मन्त्रस्य प्राणभृत्त्वं ऽपि लिङ्गसमवाय-हेतुतः तत्-सहचरिताः सर्वे एव मन्त्रा गौण्या ह्येता प्राणभृत्छन्दे न लक्ष्यन्ते गृह्यन्ते एव “प्राणभृत उपदेशति” इत्यादि विधौ—तथैवातापि यदीवहन्तीत्यादीनां इन्द्र-लिङ्गकत्वाभावे

अथ द्वादशे खण्डे —

शैवा प्रथमा ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

१ २ ३ १२ २२३ २३ १ २
गायन्तिवागायन्निषोर्चन्त्यर्कमर्किणः ॥

३ १ २ ३ २ ३ १ २
ब्रह्माणस्त्वाशतक्रतउद्वृशमिवयेमिरे ॥ १ ॥ ११०

१२ २ ३ २ २ ५ २ २
। गायार्श । तित्वाश्शरश्श । गाय । त्राश्शुणाः ।

१ २ १ २ ५ २ २ ३ २
अर्च्वाश्श । तियाश्शरश्श । कम । काश्शुणाः । ब्रह्मा-

१ २ ५ २ २ ३ २
श्श । णस्त्वाश्शरश्श । शत । क्राश्शताउ । उद्वाश्श ।

११० उत्तरार्द्धिकस्य ५, २, २३, १ = ऋग्वेदस्य १, ११८, १ =
जहे ६, ८—२२, २, ५—२३, १—५ ।

I, II शैखण्डिने हे ।

ऽपि वेन्द्र समुदाय-मध्य-पतितलेन इन्द्र-निष्ठ-साक्षर्यात् गौष्वा रेन्द्रन मित्यस्य पर्वस्यै-
न्द्रत्वमस्यम् । किञ्च जैतुदिह नृत्तममुष्ते उदीरितशैवं पुण्ड्रादिति स्मारितम् ;
तथाशैक्यादश-सप्तदशोद्गृह्यम् (२५८ पृ० १५०) इति न्यायो ऽप्येष एव, स तु लौकिक-
दृश्येण विशेषः, अतएव साधनेन "एकस्येव मन्त्रस्य प्राणभूत्वे ऽपि इतिषो गच्छन्तीति-
वत् तत्-सप्तपरिताः सर्वे मन्त्राः प्राणभूत्वा न लक्ष्यन्ते (न्या० टी० १, ५, २८)" इति ।

३ २
शमा३१२३४इ । वयापुइमिराइ । होपुइ । डा ॥ १४॥

५ ४ ५ १२ २ ५ १
II गायन्तिवोच्चाइ । गायत्रीर३४णाः । अर्चन्त्यर्क-

२ २ २ २ ५ २ २ ३ ५
मा३र्की३णाः । अर्चन्तियो३३४हा । कमा३र्की३३४णाः ।

२ १२ २ २ २ २ २ ३ ५
ब्रह्माणस्त्वाशना३क्रा३तो । ब्रह्माणस्त्वो३३४हाइ ।

२ २ ५ १ २ २ २
शनाक्रा३३४ताउ । उद३शमिवया३इमी३रे । उद३

३ ५ ४ २ ४
शमो३३४हाइ । वया३इमापुइरा३५इ ॥ १५ ॥

४ ५ २ २ ४ ५ ४ १
I, II, III गायन्तिवागायन्निणत्रा । अर्चन्त्यर्कमर्का

२ १२ २ १
३३इणाः । ब्रह्माणस्त्वा३हो३इ । शतक्रा३३ताउ । उद३

२ २ २ २ ५ १ ५ २
शमिवया३इमी३रे । उद३शा३३मी । वाया३उवाइ ।

२ १ २
उप । मा३रइरो३पु३हाइ ॥ १६ ॥ ११०

हे “शतक्रतो” बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ वेन्द्र ! “त्वा”त्वां “गायन्तिणः”^(१)

III औह३शीयम् ।

(१)—‘गायन्तं साम, तद् धेवास्तस्मि तद् गायन्तिणः, उद्गातार इत्यर्थः-इति वि० ।
माददीवन्त्वा सावित्रास्तसि मीतं गायन्तं सरसद्वम्, मेधं भवति तदस्यास्तसि क्वच,

उद्गातारः 'गायन्ति' स्तुवन्ति^(१)। 'अर्किणो' ऽर्चनहेतु-
मन्त्र^(२)-युक्ता ह्यतारः 'अर्कम्' अर्चनीय मन्त्रं 'अर्चन्ति'
शस्त्र^(३)-गतै मन्त्रैः प्रशंसन्ति। 'ब्रह्माणो' ब्रह्मप्रभृतयः इतरे
ब्राह्मणाः^(४)। 'त्वा' त्वाम् 'उद्येमिरे' उन्नतिं प्रापयन्ति। तत्र
दृष्टान्तः—'वंश मिव' यथा वंशाग्ने नृत्यन्तः शिल्पिनः प्रौढं वंशं
उन्नतं कुर्वन्ति। यथा वा सन्मार्ग-वर्त्तिनः पुत्राः स्वकीयं कुलं
उन्नतं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

एतामृचं यास्कएवं व्याचष्टे—'गायन्ति त्वा गायत्रिणः प्राच-
न्ति तेऽर्कं मर्किणो ब्राह्मणा स्त्वा शतक्रत उद्येमिरे वंशमिव
वंशो वनग्रयो भवति वननाच्छ्रूयत इति वेति(५, ४) ॥१॥ ११०

न तदक्षरान्वित-स्वरमङ्गस्य नाम गायत्रं प्रत्युक्तं गानमावस्यैवेति तु र्थं यम्। अत एव
मीमांसा व्यायमाहारायां सप्रमाध्यायस्य प्रथमपादारम्भे निर्णीतम्—'अतिदेशं विनि-
येतुं कवतोप रथन्म्। गायतीत्युग् गानयुक्ता शब्दार्थो गान मेव वा'-इत्यादि।
गायत्रादि लक्षणस्तु ताण्ड्य ब्राह्मणादिभ्योऽवगन्तव्यम्; तथाहि, तदीय-षष्ठ-तृतीय-
खण्डे "अष्टाक्षरा गायत्री नवमो द्विद्वारः" इत्येव सादि।

(२)—गायतीत्यर्चति-कर्मसु द्वितीयं नैषण्ट कर्म ३.१४।

(३)—'अर्को देवो भवति यदेन मर्चन्ति। अर्को मन्त्रो भवति यदेनार्चन्ति अर्कं
मन्त्रं भवत्यर्चति भूतानि। अर्को ह्यश्वो भवति स ह्यसः कटुकित्वा'-इति नि० नै० ५, ४।

(४)—प्रगीताप्रमीतभेदेन स्तोत्रशस्त्रेति नामभेदः; होत्रैव शस्त्रमन्त्राः पठ्यन्ते अत
उक्तम्—'शस्त्राध्यायुवाक्याभिर्होतास्तद्गुरुतेऽध्वरम्। आश्वपुत्रादिभिः स्तोत्रै ब्रह्मा-
नास्तद्गुरोत्युष्मम्' इति (२५०)।

(५)—'इत्यादिषष्ठवचनात्ता गणस्य सूचकाः'-इति नियमान् सदस्यादीनामपि यत्र
इति भावः।

अथ द्वितीया ।

जेता माधुच्छन्दसऋषिः* ।

२ ३ १ २ २ १ २ ३ १ २
इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्तुमुद्रव्यचसङ्गिरः ।

२ १ २ ३ १ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २
रथीतमर्थानांवाजानां सत्यतिंपतिम् ॥ २ ॥ १११

५ १ १ २ १
I, इन्द्र विश्वाः । आवीरवृधान् । सामुद्रव्या ।

२ १ २ २ १ २
चासङ्गिराः । रथीतमाश्वा २ । रथाइना २म् । वा

१ २ १ २ १ २ १
जाना २ ३ सात् । पातिंपतिम् । इडा २ ३ भा ३ ३ । और

३ ४ ५ इ । डा ॥ १७ ॥

१ ३ ४ ५ २ ४ १ १
II, ओइन्द्रं विश्वाः । अवी । वृधान् । साशमूर

* 'यता नाम ऋषिः तस्येदमार्घम्'-इति वि० ।

१११ उत्तराङ्गिकस्य २, १, १९, १ = ऋषिदस्य १, १, २१, १ =
यजुर्वेदस्य १२, ५६—१५, ६१ = ऐतरेय-ब्राह्मणस्य ५, ७ = जह
२, १२—७, ११—२१, ३—२१, २३ ।

^१द्राव्या^१रे । चसम् । गिराः । रा^२थ्या^१रेतामा^१रेम् ।

^२रथी । नाम् । वाजा^१रेना^१सा^१रेत् । पतिं^१पा^२रेती^२रे४

^१रेम् । ओ^१रे३४५इ । डा ॥ १८ ॥

III, इन्द्रं^{३४} विश्वा^{३४}अवी^५वृधन् । समूद्रा^{२,३}रे३४व्या । चा^५रे-

^१साङ्गी^२रेराः । राथी^१तमा^२रेम् । ऊ^१रे । षा^२रेइ । ऊ^२रे ।

^१रथाइनाम् । वाजाना^{२२}सा^२रेत् । ऊ^१रे । हा^२रेइ ।

ऊ^१रे । पतिं^१पा^२रेती^२रे३४रेम् । ओ^१रे३४५इ ।

डा ॥ १८ ॥

IV इन्द्रं^{४५} विश्वा^{४५}अवी^२वृधन् । ऐया^४हाइ । समूद्रा^{२१२}-

I,II,III श्रेखण्डिनानि त्रीणि ।

IV पूर्वमादच्छ्रम् ।

^{१ १} १व्याः । ^{१ १} चसांगाश्ररारः । ^{१२ २ १} ऐयारश्चाइ । रथाइ-
^२ ताशमाः । ^१ रथाइनारः । ^{१२ २ २ १} ऐयारश्चाइ । वाजा-
^२ नाशसाः । ^{१ २} पताइपाशतीः । ^{१२ २} ऐयारश्चाश्चाइ ।
^१ ओःश्चाइ । डा ॥ २० ॥

^{४ ५ ४ ५ २ ४ ५ ४ ५ ४ ५ १} V इन्द्रं विश्वाअवीवृधन्नैयादी । होइवा । समु-

^{२ १ १२ १ २ २} द्रव्यचसम् । गाइरारः । ऐयारश्त् । औरश्चोवा ।

^{१ २ १ १२ १ २} रथाइतम् । थाइनाः । ऐयारश्त् । औरश्चो-

^{२ १२ २ १ २ १ १२} वा । वाजानासत्यतिम् । पातीः । ऐयारश्त् ।

^{१ २ २ १} औरश्चोवाश्चाइ । ओःश्चाइ । डा ॥ २१ ॥

V उत्तरमादः ।

^२ VI, ^{४ ५ ४ ५} ^२ ह्याइ । ह्याइ । ओहाओहा । ह्याइ ।
^{४ ५ ४ ५} ^२ ह्याइ । ओहाओहा । ह्याइ । ह्याइ । ओहा
^{४ ५} ^२ ओहा । ^{४ २ २ १} इन्द्रविश्वाः । ^२ अवीवाङ्गीरन् । ^{४ ५} समुद्रव्या ।
^{२ १} चसंगाइराः । ^२ रथीतमम् । ^१ रथाइनाः । ^{२ २} वाजा-
^२ नासात् । ^{४ २ १} पतिंपातीरम् । ^२ ह्याइ । ^{४ ५} ह्याइ । ओहा
^{३ ५} ^२ ओहा । ह्याइ । ह्याइ । ^{४ ५ ४ ५} ओहाओहा । ^{४ ५} होइडा
^{३ ५} ^३ होइडा । ^३ होइइइइ । डा ॥ २२ ॥

^{२ १ २} ^{२ १ २} VII ह्यायेइ । ह्यायेइ । ^{१ १ १ १} ह्याइइइइ । ^४ ह्ये
^१ इ । ^{४ ४ २ ५ २} आइइइइ । ^{३ २} इन्द्रविश्वाचवी । ^१ वृधाइन् । ^१ सारइइ ।
^{४ ४ ५} ^{४ १} मुद्रव्यचसम् । ^१ गिराइः । ^{३ ४ ५} राइइइ । ^२ थोतमथी ।

VI, VII महावषामिन्ने हे ।

अथ तृतीया ।

गौतमः ऋषिः ।

१ १ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ २ १ २
इमेमिन्द्रस्तुतम्विवज्येष्ठममर्त्यमदम् ।

२ १ २ २ ३ ४ ५ ६ २ २ २
ना३म् । वार३४ । जानात्सत्यतिम् । पता३इम् । ह

१ १ २ १ २ १ १ १ ३ १ १ १ १ २
याये३ । हयाये३ । हया२३४५ । ह्२३४५ । हो४इ

५ ६ ५ ३
डा । हो४इडा । हो२३४५इ । डा ॥ २३ ॥ १११

“विष्वाः” सर्वाः “गिरः” अस्मदीयाः स्तुतयः “इन्द्रम्” “अ-
वीवृधन्”^(१) वर्धितवत्यः । कीदृशमिन्द्रं ? “समुद्रव्यचसं”^(२)
समुद्रव्यासवन्तं । “रथीनां” रथयुक्तानां योद्धृणां मध्ये “रथी-
तमम्” अतिशयेन रथयुक्तं “वाजानाम्” अन्नानां “पतिं” सम्भा-
र्गवर्तिनां पालकम् ॥ २ ॥ १११

* ‘गौतम’-इति वि० पाठः ।

(१)—“मित्य इन्द्रमि (७, ४, ८)”—इति ऋषित्वम् ।

(२)—‘समुद्रव्यचसं’—समुद्रव्यचसा समुद्रस्य प्राप्तिरुच्यते समुद्रस्यैव व्यचः प्राप्ति-
र्यस्य स समुद्रव्यचाः, तं समुद्रव्यचसं समुद्रग्राप्तिमित्यर्थः—इति वि० ।

२ १ २ २ क १ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २

शुक्रस्यत्वाभ्यक्षरन्धाराऋतस्यसादने ॥ ३ ॥ ११२

२ १ ५ २ १ ३ ५ २ २

I इममार३४इन्द्रा । सुतम् । पाइइवार३४औक्षो

१ २ १ १ १ २ २ १

वा । ज्येष्ठममारर्तियम्नदम् । शुक्रा । स्यत्वाभीइयार

१ ३ २ ५ २ १ २ १ २ २ १ १ १

३ । क्षारार३४औक्षोवा । धाराऋतस्यसादने२३४

२
५ ॥ २४ ॥

५ ३ २ ३ ३ ५ २ २ १ २ २ १ २ १

II, इममिन्द्रसुतपिवा । ज्येष्ठाममा । तियम्नदा

३ २ ३ २ ५ २ २ १ २ ३ २

२म् । शुक्रा । औक्षो३४वा । स्यत्वाभ्यक्षरन् । धा-

२ ३ ५ ३ २ ३ ५ ४

रा । औक्षो३४वा । ऋता । औक्षो३४वा । स्यसा

४
पूदनाइ । क्षोपूइ । डा ॥ २५ ॥

११२ उत्तराच्चिकस्य ३,१,२१,१ = ऋग्वेदस्य १,६,५,४ ।
= ऊर्ध्वे १—२२,२,१७—२३,३ ।

III, इममिन्द्रापुसुतंपिवा । ज्येष्ठममाऽर्त्तायम्नादा २

म् । औ२ । चौ२ । ऊवाइ । औ३होर३४वा ।

शुक्रास्यत्वाऽभायत्तारान् । औ२ । चौ२ । ऊवाइ । औ

३होर३४वा । धाराश्चत्तारान् । औ२ । चौ२ । ऊवा-

इ । औ३होर३४वा । स्यसादार३ना३४इ । औ२३४

५इ । डा ॥ २६ ॥

IV इममीर३ । द्रसुतंपिवा । ज्येष्ठाम् । अमाऽर्त्ता-

यम्नादारम् । शुक्रास्यत्वाऽ । भियाश्चत्तारान् ।

धाराऔर३४वा । आर्त्ताऔर३४वा । स्यसापूदनाइ । चौ-

५इ । डा ॥ २७ ॥ ११२

I, II, III, IV वसिष्ठस्य प्रियाणि चत्वारि ।

अथ चतुर्थी ।

अति ऋषिः ।

१ २

३ २७ ३ १ २

यदिन्द्रचित्रमइक्ष्णा*स्तित्वादातमद्रिवः ।

३ १ २

३ १ २

राधस्तन्नोविददसउभयाहस्याभर ॥ ४ ॥ ११३

हे “इन्द्र!” “सुतम्” अभिषुतं “इमं” सोमं “पिब” । की-
दृशं ? “ज्येष्ठ” अतिशयेन प्रशस्यं “मदं” मदकर “अमर्त्यम्”
अमारकं (सोम-पान-जन्यो मदो मदान्तरवन्द्यारको न भवती-
त्यर्थः) तथा “ऋतस्य” यज्ञस्य सम्बन्धिनि “सदने^(१)” गृहे
वर्त्तमानस्य “शक्रस्य”^(२) दीप्तस्यास्य सोमस्य “धाराः” “त्वा”
“अभ्यक्षरन्”^(३) अभिमुख्येन सञ्चलन्ति त्वां प्राप्तं स्वयमेवा-
गच्छन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ११२

* “यदिन्द्र चित्र मेक्ष्णा” इति वृहृक्पाठः ।

११३ उत्तरार्चिकस्य ४.२, १४, १ = ऋग्वेदस्य ४.२, १०, १ =
जहे ४, १८—२२, २, १८ = जह्ये ५, २, ७ ।

(१)—सदने वेद्याख्यासामे, धाराः, अभ्यक्षरन् चरन्, इति वि०-सम्मतोऽर्थः ।

(२)—‘शक्रस्य, शक्रसंज्ञकस्य पक्षस्य’-इति वि० ।

(३)—‘अभि, अभिशब्दः “अभिरभामे (१, १, ८१)” इत्येवं कर्मप्रथमनीयः, प्रतिशब्दे न
समानार्थः । त्वां प्रति अक्षरन् चरितवन्त्य, चरन्, । काः ? धाराः’ इति वि० ।

^{४ ५ ४} I यदिन्द्रोद्वाइ । ^२ चित्रमइहना२३ । ^१ आ२३४ । ^१ स्ति

^{२ ५ २} त्वादा । ^२ चा३इ । ^{२ १} तमद्राइवा२३ । ^१ रा२३४ । ^{३ ४ २} धस्तन्नो-

^५ विदा । ^२ चा३ । ^१ वा । ^२ साउ । ^२ उभयाच्चा२३ । ^२ स्तिया-

^२ उवा३४३ । ^५ भा३४पुरोईच्चाइ ॥ २८ ॥

^५ II यदिन्द्रचित्रमीहोवा । ^{२ ४ ५} चा२३४ना । ^३ अस्तित्वादा-

^२ तमीवा३ । ^{१ २} ओवा । ^२ द्रा२३४इवाः । ^५ राधस्तन्नोविदो-

^२ वा३ । ^{१ २} ओवा । ^४ वा२३४साउ । ^{१ २} उभयाहस्तियोवा३ ।

^{१ २} ओवा३४३ । ^२ भा३४पुरोईच्चाइ ॥ २९ ॥

I, II वीके द्वे ।

^{२ १} ^{४ ५} ^{२ ३} ^५ ^१
 I यद्विन्द्रा^२र^३चि^४त्र । म^५इ^६च्चा^७र^८३^९ना । अ^{१०}स्ता^{११}र^{१२}इ-
^{१३}त्वा^{१४}दा । त^{१५}म^{१६}द्रा^{१७}इ^{१८}वो । रा^{१९}ध^{२०}स्ता^{२१}न्ना^{२२}रः । वि^{२३}द^{२४}द^{२५}सा^{२६}उ ।
^{२७}उ^{२८}भ^{२९}या^{३०}च्चा^{३१}र^{३२} । स्ता^{३३}र^{३४}३^{३५}या^{३६} । भा^{३७}३^{३८}पु^{३९}रो^{४०}ई^{४१}च्चा^{४२}इ ॥ ३० ॥

^{३४ ५} ^{३९} ^{४ ५} ^{१२ २}
 II यद्विन्द्र^३चि^४त्र^५म^६इ । च^७ना^८इ । आ^९स्ती । त्वा^{१०}दा^{११}त-
^{१२}म^{१३}द्रि^{१४}वः । रा^{१५}ध^{१६}स्ता^{१७}र^{१८}३^{१९}न्नाः । वी^{२०}वी^{२१}रः । द^{२२}द^{२३}सा^{२४}उ । उ-
^{२५}भ^{२६}या^{२७}र^{२८}इ^{२९}च्चा^{३०} । स्ता^{३१}या^{३२}र^{३३} । भा^{३४}३^{३५}रा^{३६}इ^{३७}३^{३८} । ओ^{३९}३^{४०}इ^{४१}५^{४२}इ ।

डा ॥ ३१ ॥ ११३*

हे “अद्रिवो” (१) वज्रवन् ! “चित्र” चायनीयेन्द्र ! “यद्” इदं “त्वादातं” त्वया दातव्यं यद् “राधो” धनम् “इह” अस्मिन्

I आकूपारमनादेशम् ।

II वीङ्गम् ।

(१)—‘मनुष्योरिति (८,१,१) हलौ रूपम् ।

* ॥ इति ग्रामे गेये नवमस्यार्द्धः प्रपाठकः ॥

अथ पद्यम् ।

तिरश्ची आङ्गिरसऋषिः ।

३ १२ २२ ३ १७ १ १२ १ १२
श्रुधीहवन्तिरश्चपाइन्द्रयस्त्वासपर्यति ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
सुवीर्यस्यगोमतीरायस्पूडिमच्चाश्चसि ॥ ५ ॥ ११४

लोके “मे” मम नास्ति तद्वनं हे “विद्वसो” लब्धधनेन्द्र !
“नः” अस्मभ्यम् “उभया हस्त्या”^(२) उभाभ्यां हस्ताभ्याम् “आ-
भर” आहर ॥

अत्र निरुक्तं—“यदिन्द्र चित्रं चायनीयं मंहनीयं धनमस्ति-
यन्म इह नास्तीति वेति द्रष्टव्यम्^(३) ॥ ४ ॥ ११३

११४ उत्तराङ्गिकस्य २, २, १८, १ = ऋग्वे दस्य ६, ६, ३०, ५ =
जुहे २, २, ७—१३, १४ ।

(२)—शाले (७, १, २८) रूपम् ।

(३)—तथाच—“यदिन्द्र चित्रं चायनीयं, मंहनीयं धनमस्ति । यन्म इह नास्तीति
वा (वीणि मध्यमानि पदानि) तया न क्वद् दानव्यम् । चित्रियन् (चित्रिरादृशात्तेने-
नापि वाक्तेः स्यात् । ते सोमाद इति च विज्ञायते । राध इति धन नाम राष्ट्र वन्धे-
नेन) तन्नमत् विपन्नगोभाभ्यां हस्ताभ्यामाहर उभौ मसुब्धौ भवतः” इति ४, ५ ।

I ओम् ॥ ^{५ ४}श्रुधी । ^१हावा^१र^१हावा^१रम् । ^१तिरश्चियाः ।

^{२१}इन्द्रया^२र^५र^२त्वा । ^{१५}सपौ^२र^{१२}त्तो । ^{१२}र्यती^२र^{१२}या । ^{१२}सुवीर्य^२स्थ-

^२गोमताः । ^{२२१}राया^२स्पूर^१र^१त्ती । ^{२३२}मचा^२र^२त्त्वा । ^{२३२}असिया^२र^२त्त्वा ।

ओर^१र^१त्त्वा पु^१इ । डा ॥ १ ॥

II ^{५ २ २ ४}श्रुधी^५हा^५वन्ति^५रा^५श्चियाः । ^{२१२१}इन्द्राय^२त्वा । ^{२३२}सपर्य-

^{१२}ताये^५त्त्वा । ^{५२}सुवी । ^५रिया^५स्या^५र^५त्त्वा गो । ^१माता^१र^१त्त्वा । ^१रा-

^२यास्पूर^२त्ती । ^{२२}चा^४र^४त्त्वा इ । ^४मचा^४र^४त्त्वा पु^४असी । ^४त्तो पु^४इ

डा ॥ २ ॥ ११४

हे इन्द्र ! यः “त्वा” त्वां “सपर्यति” (सपर-शब्दः^(१)) कण्ठादिः)

I, II तैरथे इ ।

(१)—“सपर्यति”—इति परिवरण कनेत् नृमीथं मैवष्टु कम् ३.५ ।

अथ षष्ठी ।

गौतमऋषिः ।

१२ ३१२ २ २१२ ३१२
असाविसीमद्द्रुतेऽविष्टधष्णवागहि ।

१ २ ३ २३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
आत्वापुणक्विन्द्रियर्जःसूर्योर्नरश्मिभिः ॥ ६ ॥ ११५

हविर्भिः परिचरति तादृशस्य “तिरथा” एतन्नामकस्य ऋषेर्मम
“हव” स्तुतिं “शुधि”(१) शृणु । अत्र च हे इन्द्र ! त्वं “सुवी-
र्यस्य” गोभनवीर्योपेतस्य । यद्वा (वीरे पुत्रे भवं वीर्यं) सुपुत्र-
वतः । “गोमतः” गवादि-पशुमतः(२) । “मयो” धनस्य दानेन
“पूर्धि” अस्मान् पूरय(३) । एतत्सामर्थ्यं कुत इत्यत्र आह—
त्वं “महान्” गुणाधिकः देवानां श्रेष्ठश्च “असि” भवसि
खलु ॥ ५ ॥ ११४

११५ उत्तरार्चिकस्य ३, २, २३, १ = ऋग्वेदस्य १, ६, ५, १, =
ऊहे ३, १८, —२२, २ १८—२३, ४ ।

(१)—“शु-शु-णु-ल-एभ्यश्चसि (६, ४, १०२)”-इति सिद्धम् । मन्त्रे तु दीर्घः पाठः
‘शुधी’-इति, स च “सधोऽन (६, १, ३५)”-इत्यत्र चत इत्यमिनस्यैवासाध्यः ।

(२)—‘गो-शब्देनात्र सोम उच्यते सोमश्चत इत्यर्थः’-इति वि० ।

(३)—“पूर्धि”-इति याज्ञा कर्मणु षष्ठं निघण्टुकम् ३, १९ । “शु-शु-णु-ल-एभ्य-
श्चसि (६, ४, १०२)”-इति सिद्धम् । “पूर्धिं पूरय देवोति वा”-इति नि० नै० ४, ३ ।

अथ सप्तमी ।

कणो नीपातिथिऋषिः* ।

१२ ११ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
 एन्द्र[†]याच्चिह्नरिभिरूपकण्वस्यसुष्टुतिम् ।

४ २ २ ४ ३ १ २ ४ १ २ ३ १ २
 दिवोऽमृष्यशासतोदिवंययदिवावसी ॥ ७ ॥ ११६

५ २ २ ३ ४ २ ५ ४ ५ १ १ २ ३
 I एन्द्रा[‡]याच्चिह्नरिभाइः । उपाकण्वाइ । स्यासुष्टू^३३४

५ १ २ १ २ १ २ ५ १ २
 तोम् । दिवोऽमृ^३ । ष्याशासार^३४ताः । दाइवंयया

१ ४ २ ५
 ३१उवार^३ । दार^३इवा^३ । वा^३४पुसो^३इहाइ ॥ ४ ॥

४ २ ५ २ ४ २ ५ ५ १ २ १
 II एन्द्रयाच्चिह्नरिभिः । उऊवाहाइ । उपकण्वस्यसु-

* 'मिधातिथिराह'-इति वि० ।

† "एन्द्र"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

११६ उत्तरार्धिकस्य ८, १, १६, १ = ऋग्वेदस्य ६, २, २, १ ।

I, II काश्चे द्वे ।

२ १ २ १२ २ १ २, ४
 ष्टितिम् । उज्जवा^२३^१चाइ । दिवो^१अमू^२३ । व्याशासा^१२३-

५ १ ३२ ५ ४
 ४ताः । दाइ^१वंययाउ । वा३ । दे२३४वा । वसो^१पू^४चा ।

४
 चोपूइ । डा ॥ ५ ॥ ११६

हे “इन्द्र !” “कण्वस्य” एतन्नामकस्य ऋषेः^(१) “सृष्टि”^(२) शोभनां स्तुतिं प्रति “हरिभिः” अश्वैः “उपायाहि” आगच्छ । “दिवो” द्युलोकं [द्वितीयार्थे षष्ठी(३,१,८५)] “अमृष्य” अमृषि-
 बन्दि “शासतः” शासति [विभक्ति-व्यत्ययः(३,१,८५)] तत्र वयं
 सुखमाप्सहे । हे “दिवावसो” दीप्त-हविष्केन्द्र ! “दिव” स्वर्गं
 “यय” यूयं गच्छत (बहुवचनं पूजार्थम्) ।

यथा । हे “दिवावसो” दिव्यो द्यु नामकं “अमृष्य” अमृं लोकं
 “शासतः” शासनं कुर्वन्ती यूयं “दिव” स्वर्गं “यय” गच्छत (अत्र
 बहुवचनं पूजार्थमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ११६

(१)—‘कण्वस्य सृष्टिं, लुप्तोपममेतद् दृष्टव्यम्—कण्वस्य क्षातिभिर्व-इति वि० ।

(२)—‘पूर्वपदाम् (८,३,१०३)’-इति पलम् ।

अथाष्टमी ।

अस्याः परस्याश्च तिरथी ऋषिः ।

२ ३ १ २ ३ २ ३ २ २ ३ १ २

आत्वागिरोरथीरिवास्युःसुतेषुगिर्वाणः ।

२ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

अभित्वासमनूषतगावोवत्संनधेनवः * ॥ ८ ॥ ११७

५ २ २ २ ४ २ ५ ४ २ ५ २ ३ २ ३ ५

। आत्वागाइरिरोरथीरिवा । अस्युः सुतेषूपूगिर्वाणा

२ ५ ३ ५ २ २ १ २ २

३ः । ओ३४वा । ओ२३४वा । अभित्वासाइमानूषाताइ ।

२ ५ ३ ५ १ २ ३ ३ २ १ ५
ओ३४वा । ओ३४वा । गावोवाइत्साइम् । नधोर३४वा ।५ ५
नापुवोईच्छाइ ॥ ६ ॥ ११७

“गिर्वाणः” गोभिर्वननीय हे इन्द्र ! “सुतेषु” सोमेषु अभिपू-
तेषु सत्सु “गिरः” अस्माकं स्तुतिलक्षणा वाचः “त्वा” त्वाम्

* “समनूषतेन्द्र वत्सं न मातरः”-इति ऋग्वेदीय पाठः ।

११७ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३०१ ।

। वैश्वामित्रम् ।

८०क,

अथ नवमी ।

विश्वामित्र ऋषिः ।

२३ २ २ १२ २ ३ २ १ २

एतोन्विन्द्रं स्तवामग्नुञ्चग्नुद्देनसान्ना ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

ग्नुद्देरुक्थैर्वावृध्वाग्नुद्देराशीर्वात्ममत्तु ॥८॥ ११८

“आ स्युः”^(१) आभिसुख्येन शीघ्रं गच्छन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः ।
तत्र दृष्टान्तः—“रथोरिव” यथा रथवान् रथेन गच्छन् वोरः
प्राप्यं देशं चिप्रं गच्छति तद्वत् । किञ्च । हे इन्द्र ! अस्मदीया
गिरः “त्वा” त्वाम् “अभि” लक्ष्य “समनूषत” सम्यक् शब्दायन्ते
स्तुवन्तीत्यर्थः (नु स्तवने । कुटादिः^(२) । तस्य लुङि रूपं)
तत्र दृष्टान्तः—“वत्सन्न” यथा “धेनवः” प्रीति-युक्ता गमन-
शीला वा “गावः” वत्स मभिलक्ष्य हन्धा-रवादि-शब्दं कुर्वन्ति
तद्वत् ॥ ८ ॥ ११७

* ‘विश्वमना आह आत्मीयान् ऋत्विजः’-इति वि० ।

११८ उत्तरार्चिकस्य ६,२,८,१ = ऋग्वेदस्य ६,६,११,२ =
जहे ७,२,१२ ।

(१)—“इन्द्रसि लक् लुक् लिटः (१,४,१)”-इति सार्वकालिके लिति रूपम् ।

(२)—तथाच—“गार् कुटादिभ्योऽङ् शिकन् (१,२,१)”-इति षडितो षडितश्च
अत्रे गुणमापः फलम् ।

शुद्धं कुरुतेति । तत स्ते च शुद्धात्पादकेन साम्ना शस्त्रैश्च परिशुद्ध-
मकार्षुः । पश्चात्पूतायेन्द्राय यागादि-कर्मणि सोमादीनि-हवींषि
च प्रादुरिति । एषोऽर्थः शाटायनक-ब्राह्मणे प्रतिपादितः—
“इन्द्रो वा असुरान् हत्वा पूत इवामेधो अमन्यत असौ अका-
मयत शुद्धमेव मासन्तं शुद्धेन साम्ना स्तुरिति । स ऋषीन्ब्रवीत्
स्तुत मेति । त ऋषयः सामापश्यन् तेनास्तुवन् एतोन्विन्द्रमिति
ततो वा इन्द्रः पूतः शुद्धो मेधो भवदिति” ।

तथाच अस्या ऋचोऽयमर्थः—

ऋषयः परस्परं ब्रुवन्ति । “नु” क्षिप्रम्^(१) “एतो” आगच्छ-
तैव । आगत्य च “शुद्धेन” शुद्धात्पादकेन साम्ना । तथा शुद्धैः
शुद्धि-हेतुभिः “उक्थैः” शस्त्रैश्चेन्द्रं “शुद्धम्” अपापिनं कृत्वा “स्तु-
वाम” स्तुयाम । ततः “साम्ना” शस्त्रैः “वाहध्वासं” पाप-राहि-
त्येन वर्द्धमानं “शुद्धैः” शुद्धात्पादकैः स्तोत्रैः क्रियाविशेषैः “आ-
शीर्वाण्” आश्रयणवान्^(२) गव्यादिभिः संस्कृतः सोमः “मम-
त्तु” इन्द्रं मादयतु (माद्यते ष्छान्दसः स्रः^(३)) ॥

“शुद्धैराशीर्वाण्”-“शुद्धाश्रीर्वाण्”-इति पाठो ॥ ८ ॥ ११८

(१)—“नु-इति क्षिप्र-नामसु प्रथमं नैषण्ड्यं कम् १, १५ ।

(२)—“सोममिथितं इषि आश्रिरमन्थते, तद् यस्यास्ति सः आशीर्वाण्-इति वि० ।

(३)—द्वितीयोऽध्यायोप-ब्रह्मण-वचनात् (१, ४, ७६) ।

अथ दशमी ।

शंयुर्वाहस्यत्य ऋषिः ।

२ ३ १ ० ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ ०
 योरयिं०*रयिन्तमोयोद्यन्नेद्युम्वत्तमः ।

१ २ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २
 सोमःसुतःसइन्द्रतेऽस्तिस्वधापतेमदः ॥ १० ॥ ११९

॥ प्रथम-दशति ॥

५ २ २ २ ३ ५ १ २ २
 I योरयिं०रयाच्चाउ । ता२३४माः । योद्यन्नेद्युम्व-

२ १ २ १ ० १ २
 तमः । सोमःसुतःसआ२३च्चाइ । द्रता २इ । अस्तिस्वधा-

१ २
 पता२३च्चाये३ । मदी२३४पुइ । डा ॥ ९ ॥

३ २ ४ ३ ४ ५ ३ ५ ३ २ ४ ३ ४ ५
 II योरयिं०रयि । तमो२३४च्चाइ । योद्यन्नेद्युम्वत्तमः ।

* “योरयिवो”-इति निरनुस्वार ऋग्वेदीय-पाठः ।

११९ ऋग्वेदस्य ४, ७, १६, १ = आरण्यगाने ३, २, १४ ।

I, II ग्यञि द्वे ।

२ ५ ३२ ४ ३ ४ ५ ३ ५ २
तमोर३४च्चाइ । सोमःसुतःसइ । द्रुतोर३४च्चाइ । अ-

४ ५ २ २ ३ ५ ४
स्तिस्वधापते । मदोर३४च्चा । चोपुइ । डा ॥ १० ॥ ११९

हे द्रुद्र ! “वः” (वचन-व्यत्ययः—(३,१,८) तव परिचारकेभ्यः
स्तीढभ्यः “यः” सोमः “रयिं” धनं प्रयच्छतीति शेषः । कीदृशः
“रयिन्तमः” अतिशयेन रयिमान् । यद्य “दुम्बैः” द्योतमानैर्यशो-
भिः^(१) “दुमत्तमः” अतिशयेन यशस्वी । हे “स्वधापते” स्व-
धाया अत्रस्य^(२) सोमलक्षणस्य पालकेन्द्र ! स “सोमः” अभिषुतः
सन् “ते” तव “मदः” मदकरः “अस्ति” भवति ॥ १० ॥ ११९

वेदार्थस्य प्रकाशने तमोहार्दन्निवारयन्* ।

पुमर्थास्तुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वर-वैदिकमार्ग-प्रवर्तक-श्री-वीर-वृक्ष-भूपाल-सामाज्य-
धुरन्धरेण सायणाचार्य-विरचिते सामवेदार्थप्रकाशे बन्धो-

बाह्याने तृतीयाध्यायस्य द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

(१)—“दुम्बैः” सवनीच-पुरोडासादिभिः—इति वि० ।

(२)—“स्वधा” इति अन्न-नामसु सप्तदशतमं नैषण्ड कञ् २,७ ।

* “निरामयन्” इति २।० शा० पु० पाठः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथ चतुर्थाध्याय आरभ्यते ।

—ॐ—

तत्र प्रथम-खण्डे—

शैवा प्रथमा ।

भरद्वाजऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
प्रत्यस्मै पिपीषते विश्वानि विदुषे भर ।

३ २ ३ २ ३ २ ३ २
अरङ्गमायजमयेऽपश्चादध्वने नरः ॥ १ ॥ १२०

१२० उत्तरार्चिकस्य ६,३,२,१ = ऋग्वेदस्य ४,७,१४,१ =
जहे १०,१—१६,१—२ = जघ्ने २,२ = ८ ।

१ २ २ १ २ २ १ २२
I प्रत्यस्मैपिपाहाउ । आइषाइताइ । वाइश्वानि-

१ २ २ २ २ १ २ १
वाइ । दूषेइचाइचाइ । भाइरा । आराइंगमा । या-

२ २ २ २ २ १ १ ५२
जाइचाइ । ग्माइयाइ । अपाइइ । श्वारदूरइअ-

१ १ २ १ २ १ १ १ १
चीवा । ध्वनेरनराइइः ॥ ११ ॥

५ २ ५२ १ २ २ १ २२ १
II प्रत्यस्मैपीइपीषताइ । वाइश्वानिवाइ । दूषेभा-

१ २ १ २ २ २
राइ । आराइंगमा । यजग्मा । याइ । अपश्वाइ-

१ २ १ २ ४ ५ ४
ध्वनाइइचोइ । नरा । औइचीवा । चोइ । डा ॥ १२ ॥

२ ४ ५ ४ ५ २ २ २ १ २ ५
II प्रत्यस्मैपिपी । षताइइ । वाइइइ । श्वानि-

I,II कोत्सलवर्हिषि द्वे ।

II नानदम ।

र ४ ५ ४ ३२ ४ ५
विदुषे । भारा । अरङ्गमायज । गमयो२३४च्चाइ ।

४ ५ ४ ५ २ १ ५ ४ ५
आपश्चादा । ध्वनो२३४वा । नापुरो६च्चाइ ॥ १३ ॥ १२०

हे अध्वर्यो ! “नरः” कर्मणि नेतस्त्वं “अस्मै” इन्द्राय प्रति-
भर”(१) प्रतिहर सोमं प्रयच्छेत्यर्थः । कीदृशायेन्द्राय ? “पिपी-
पते” पातुमिच्छते(२) । “विश्वानि” सर्वाणि वेद्यानि “विदुषे”
जानते । “अरङ्गमाय” पर्याप्त-गमनाय । “जग्मये” यज्ञेषु गमन-
शौलाय । “अपश्चाद्घ्वने” [दधि गति-कर्मा(३)] अपश्चाद्गम-
नाय सर्वेषा मद्यगामिने (नरः नृ शब्दाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी(४) । ऊसि
ऋतो गुणान्छान्दस(५)) नरे कमर्णान्नेत्रे(६) । अतएव बह्वृचा
“अपश्चाद्घ्वने नरे” इति चतुर्थ्यन्तत्वेनामनन्ति ॥ १ ॥ १२०

(१)—भरइति “हृपश्चोर्भच्छन्दसि”-इति वचनाद् हरतंभलेन रूपस् अनो व्याचष्टे
प्रति हरेति ।

(२)—पृथ-चमसादीनि प्रायाणीति शेषः ।

(३)—निघण्टौ “दद्यति”-इत्य गति-कर्माद्य एकपठितसत्वेन पाठान् (२, १५) ।

(४)—“चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि (२, ३, ६२)”-इति पा० ।

(५)—“बहुलं छन्दसि (३, ३, ९, २)”-इति पा० ।

(६)—‘नरः प्रथमैकवचनमिदं चतुर्थ्यैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, नराय मनुष्या-
काराध’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

वामदेवः शाकपूतो वा^१ऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
आनोवयोवयःशयमहान्तमङ्करेष्ठांमहान्तपूर्विनेष्ठाम् ।

३ २ ७ ३ १ २
उग्रंवचोअपावधीः ॥ २ ॥ १२१

५ २ २ २ ५ २ २ ३ ५
I आनोवयोवयःशाईयाम् । महान्तङ्करा^२३४इष्ठा-

२ २ २ ३ ५ २ १ २ ३
म् । महान्तपूर्विना^३२३४इष्ठाम् । उग्रवा^४३चाः । अ-

२ ४
पाश्वापुधाईपू^५ईः ॥ १४ ॥ १२१

हे “वयस्य”^(१) मित्रभूतेन्द्र ! “अयम्” ईदृशस्त्वं “महान्तं”
महत्प्रभूतं “मङ्करेष्ठां” गिरि-गुहादौ वर्त्तमानं “नः” अस्म-

* ‘वामदेवस्यार्षम्’ इत्येव वि० ।

१२१ यजुर्वेदस्य ५, ८ ।

I शाकपूतम् ।

(१)—मूले “वयः शयस्य”-इति यद् दृश्यते, तत्रैव ‘वयस्य !’—‘अयम्’-इत्येवं हेतुः
स्वीकृतो भाष्यकृतेति बध्यते । विवरणकारेण तु नात किमपि व्यङ्ग्यतम ।

अथ तृतीया ।

प्रियमेधऋषिः ।

२ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २

आत्वारथं यथोतये सुन्नायवर्त्तयामसि ।

२ १ २ ३ २ २ १ १ ३ १ २

तुविकूर्मिभृतीष्वमिन्द्रं श्विष्ठसत्पतिम्* ॥ ३ ॥ १२२

दीयं “वयः” सोम-लक्षण मन्त्रम्^(१) “आ” हर [उपसर्ग-श्रुतेर्योग्य-
क्रियाध्याहारः^(२)] आहृत्य “महान्तं” महत्-प्रभूतं “पूर्विनेष्ठां”
पूर्वमादौ संसारे प्रवर्त्तमानम् । “उग्रं” क्षुत्पिपासा-निमित्तेन
भयङ्करं । “वचः” अस्मदीयं वचनं (“अशनायापिपासे ह त्वा
उग्रं वचः”—इति श्रुतेः) “अपावधीः” अपजहि, देवत्वं प्रापये-
त्यर्थः (“तत् प्राप्नोत्यशनायापिपासे निवर्त्तते । न वै देवः अन्नं
न पिबन्ति”—इति श्रुतेः ॥ २ ॥ १२१

* “इन्द्र श्विष्ठ सत्पते”—इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१२२ उत्तरार्चिकस्य ८,१,३,१ = ऋग्वेदस्य ६,५,१,१ =
जहे २१,१८ ।

(१)—वय इति सुत इति च अन्न-नामसु पाठ-भेदेन सप्तमं नैवगृह्यम् १,७ ।

(२)—“आजो वयो”—इति मूले आ-टत्युपसर्ग-श्रवणात् इराधाभरेति क्रिया अध्या-
हार्येति भावः ।

अथ सतुर्था ।

प्रगाथऋषिः ।

२ २ २ २ १ २ ३ १ २ २ २

सपूर्व्यामहोनांवेनःऋतुभिरानजे ।

३ २ २ २ २ ३ २ २ ३ १ २ ३ २

यस्यद्वारामनुःपिताः देवेषुधियञ्चानजे ॥ ४ ॥ १२३

हे इन्द्र! “त्वा” त्वां “आवर्त्तयामसि” आवर्त्तयामः ।
 किमर्थम्? “जतये” अस्माकं रक्षणाय “सुस्त्राय” सुखाय च^(१) ।
 किमिव? “रथं यथा” जतये सुखाय चावर्त्तयन्ति तद्वत् । हे
 “शविष्ठ”^(२) बलवत्तमेन्द्र! “तुविकूर्मि” बहु-कर्माण^(३) “ऋती-

* “मनुष्यिता”^(क) -इति सायणाचार्य-धृतपाठः, ऋ पाठस्य ।

१२३ ऋग्वेदस्य ६, ४, ४१ (२४) ।

(१)—“सुस्त्रम्”-इति सुस्त्र-नामसु षोडशतमं नैषण्डकम् ३, ६ ।

(२)—‘सम्बुधोकवचनमिदं द्वितीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, शविष्ठम् अतिशयेन बलवत्तमम्’-इति वि० ।

(३)—‘तुवीति बह्व-नाम (नै० ३, १, २), कूर्मिः कर्मा, ब्रह्मनां वचवधादीनां कर्मणां कर्तारम्’-इति वि० ।

(क)—“इन्द्रमि वाऽप्राम्ने जितयोः (८, ३, ३४)”-इति विश्वामित्रस्य मत्-विकल्प-विधा-
 मात् ।

५ ४ ४ २ ५ २ २ १ २ २ २
I स॒पूर्व्यो॑म॒होना॑मि । वे॒नः॑क्र॒त्त्वा॑भा॒इरा॑नजे॒ । द्वा

२ ५ २ २ १ २ ५ २
इ॒हा । औ॒श्चो॒श्वा । आ॒इ॒हो॒र । य॒स्य॑दा॒रा॒ऽमानुः॑-

२ २ २ ५ २ २ १ १ २
पि॒ता॒ । द्वा॒इ॒हा । औ॒श्चो॒श्वा । आ॒इ॒हो॒र । दा॒इ॒वेषू॑-

२ २ २ ५ २ २ १ १
धा॒ । द्वा॒इ॒हा॒इ । औ॒श्चो॒श्वा । आ॒इ॒हो॒र । य॒आ॒-

१ २ ५ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
३ । ना॒रा॒जा॒र॒श्च॑औ॒हो॒वा । म॒धु॒स्रु॒ता॒र॒श्च॑पुः ॥ १७ ॥ १२३

ष॒ड्म” हिंस॑काना म॒भिभ॑वितारं । “स॒त्प॒ति” स॒तां पाल॑कमिन्द्रं
त्वा॒मि॒ति॒ स॒मन्व॑यः ॥ ३ ॥ १२२

“स” इन्द्रः^(१) “पूर्व्यो” मुख्यः^(२) “महोनां”^(३) पूज्यानां
यज॑मानानां “क्रत्विभिः” र्यज्ञैर्निमित्तभूतैः “वेनः” कान्तः^(४)

I मधुस्रुत्निधनम् ।

(१)—‘स मनुष्यः’-इति वि० ।

(२)—‘पूर्व्यः प्रथम इत्यर्थः’-इति वि० ।

(३)—‘महोनां षकारस्य षकारापत्तिश्चान्वसः, सघोनां सघवतां भगवतां मध्ये,
वेनः कान्तः’-इति वि० ।

(४)—‘वेनति’-इति कान्ति कर्मसु चतुर्थे नैवण्टकम् १, ६ ।

अथ पञ्चमी ।

श्यावाश्व आत्रेयऋषिः* ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
 यद्दीवच्चन्त्याश्वीभ्राजमानारशेषा ।

१ २ ३ २ ३ ३ २ ३ १ २
 पिबन्तोमदिरंमधुतत्रश्रवांसिकृण्वते ॥ ५ ॥ १२४

तेषां हविः कामायमानः “आनजे” आगच्छति^(५) । “यस्य” इन्द्रस्य “द्वारा” द्वाराणि प्रास्य पापानि “धियः” कर्माणि देवेषु” एतेषु मध्ये “पिता” सर्वेषां पालकः “मनुः” “आनजे” प्रापयति [नजिः प्राप्ति-कर्मा^(६)] ।

* “मद्दीनां”-“मद्दानाम्”-इति पाठौ ॥ ४ ॥ १२३

* वामदेवस्यार्धम्-इति वि० ।

(५)—आनजे इति अङ्गनेरूपम् ‘अङ्गीकरोति’-इति वि० ।

(६)—निघण्टौ व्याप्ति-कर्मसु नञ्तेः पाठात् (२,१८) । विवरणकारस्त्वेव साध—
 ‘आनजे-सुञ्जु व्यङ्गि-सुञ्जु-गतिपु इत्येतस्य गत्यर्थस्य अन्तर्गत-व्यर्थस्य चेद् रूपम्,
 आममयति उत्तपादयति इत्यर्थः । एतदुक्तं भवति—यस्य यागद्वारभूतानि आधाना-
 दीनि यागविषयाच्च बुद्धीः सर्वस्य ज्ञाता इन्द्र उत्तपादयति स प्रथमं यागं करोतीति
 समसार्थः’ इति ।

अथ पद्यो ।

शंयुर्ऋषिः* ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
 त्यमुवोअप्रह्णंणंणुणीषेणवसस्यतिम् ।

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 इन्द्रं विश्वासाहंनरंश्चिष्टं विश्ववेदसम् ॥६॥२१५

३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 । त्यमुवोअ । प्रह्णा । चार३४णाम् । गृणीषेणव-

२ १ २ ४ ५ १ २ १ २
 सः । पताइम् । आइन्द्रा३०वाइश्वा । सहा३०होये-

५ ७ ९ २ १ ५ १ २ १
 ३४ । नारमो३३ । शचिष्टा२३४०वी । श्वा३३हो२३४ ।

५ ४ ५
 वा । दा५सी६हाइ ॥ १८ ॥२२५

* शंयुरिति दन्त्यादि-पाठो विवरणे ।

† “नरं मश्चिष्टं विश्वचर्षणाम्”-इति ऋग्वेदीयःपाठः ।

१२५ ऋग्वेदस्य ४, ७, १६, ४ ।

I भारद्वाजम् ।

८२क,

अथ सप्तमी ।

वामदेव ऋषिः ।

२ १ २ ४ १२ २२ ३ १ २
दधिक्राव्णोअकारिषंजिष्णोरश्वस्यवाजिनः ।

४ ५ ४२ ५२ २ ४ १
I ओहाइ । दधिक्राव्णोअकारिषम् । ओहाइ । ओ-

हे ऋत्विग्यजमानाः ! “वो” युष्मदर्थं “त्यमु” तमेवेन्द्रं
“गृणीषे” स्तौमि [यदा । “वो” यूयं “गृणीत” स्तुत वचन-
व्यत्ययः^(१)] कीदृशमिन्द्रम् ? “अप्रहृणं”^(२) अप्रहृत्तारं भक्ताना
मनुग्राहकं । “श्वसो” बलस्य “पतिं” पालकं । “विश्वासाहं”^(३)
विश्वस्य शत्रो रभिभवितारं “नरं” नेतारं “शचिष्ठ” यज्ञादि-
कर्म-स्थितं^(४) । “विश्ववेदसं” विश्वं वेदो धनं^(५) यस्यासौ
विश्ववेदाः तम् ॥ ६ ॥ १२५

I दधिक्राव्णम् ।

(१)—“व्यत्ययो बडलम् (३,१,८५)”-इति । विवरणकारस्त्वेवं व्याचष्टे—‘गृ-
णुता वित्यस्येदं रूपम्, मध्यम-पुरुषैकवचन शोभनपुरुषैकवचनस्य स्थाने दृश्यम् ; गृणे
शौमीत्यर्थः’-इति ।

(२)—‘केनचित् प्रहृणुं मशक्यम्’-इति वि० ।

(३)—“विश्वस्य वसु-राटोः (६,४,१२८)”-इति सूत्रस्था-वार्तिक-वचनात् साहेऽपि
दीर्घः ।

(४)—“शची”-“शचि” च पाठभेदेन कर्म-नामसु द्वाविंशतितमं नैषष्ट्यु कम् (२,१)
तत्र निष्ठकमित्यर्थः ।—“शचिष्ठम्” इति विवरण-सम्मतः पाठः, अतएव तत्र ‘शचिष्ठम्
अतिशयेन अन्नवन्नाम्’-इति व्याख्यातम् । श्व इत्यन्न-नामसु दृश्यते हि निषष्ट्यौ २,७ ।

(५)—‘वेदः’-इति धन-नामसु चतुर्थं नैषष्ट्यु कम् (१,१०) ।

३ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २

सुरभि^३नो^२मुखा^३कर^१त्प्र^२न*आयू^३षिता^२रिषत् ॥७॥ १२६

हाइ । जिष्णो^२रश्च^२स्यवा^१जिना^२रश्चोइ । सुरभि^२नो^२मुखा^१का-

२३२रत् । प्रना^२रश्चोइ । आयू^२रश्चो । षितारा^२रश्च-^{११२}

षा^२रश्चत् । ओ^१रश्चपुइ । डा ॥ २० ॥ १२६

दधिक्रावाऽग्नि-विशेषः । स चाश्वरूपः^(१) “अग्निर्देवेभ्यो-
निलीयत अश्वो रूपं कृत्वा यदश्वेत्यतिष्ठदि” त्यादिअध्ययु-ब्राह्मण-
मनुसम्बेयम् ।

* “प्रण”-इति मूर्धन्य-पाठः ऋग्वेदीयः ।

१२६ ऋग्वेदस्य ३,७,१३, ६ ।

(१)—अत्र यास्कः—“दधिक्रावा इत्येतद् दधत् क्रामतीति वा दधत् क्रन्दतीति वा दधदाकारी भवतीति वा । तस्याश्ववद् देवतावच निगमा भवन्ति (१,२७)”-इति । तस्य षोडाश्रणे इधोरेव, तथा हि अश्व-रूपस्योदाहरणम्—

“उतस्य वाजी क्षिप्रणिं तु रस्यति ग्रीवायां बहो अपि-

“दधिक्राव्णो” देवस्य स्तुतिम् “अकारिषं” करवाणि ।
 “जिष्णोः” जयशीलस्य “अश्वस्य” तद्रूपस्य “वाजिनो” वेगवतः ।
 स देवो “नो” ऽस्माकं “सुखा(१)” सुखानि चक्षुरादीनीन्द्रियाणि
 “सुरभी” सुरभीणि “करत्”(१) करोतु । “नो” ऽस्मभ्यम् “आयूष्-
 षि” “प्र तारिषत्” प्रवर्धयन्तु (प्र-पूर्वस्तिरतिवर्द्धनार्थः ॥७॥ १२६

कृत्वा आसनि । क्रतुं दधिक्रा अन्नु सन्त वीत्वत्पथामङ्गा
 स्यन्वापनीफणत् ॥” (ऋ० ४म० ४अ० ८सू० ४ऋ० ४कृ०)

“अपि स वाजी वेजनवान् क्षेपण मनु तूर्णं मञ्चु ते ऽध्वानं ग्रीवायां बद्धो (ग्रीवा
 गिरतेवां शृङ्गान्ते वां शृङ्गान्ते वां अपि कृत्वा आसनीति व्याख्यातम्) । क्रतुं दधिक्राः कर्म
 वा प्रश्नां वा अतुसन्मवीलत् । तन्नोतेः पूर्वाया प्रहृत्या निगमः । पथा मङ्गासि पथां
 कुटिलानि (पन्थाः पतन्ते वां पथन्ते वां पन्थते वां) अङ्गोऽङ्गते रापनीफणदिति फणते
 अर्करीतष्टम्”-इति च तद्भाष्यम् ।

देवता वपस्थोदाहरणान्निदम्—

“आ दधिक्राः श्रवसा पञ्च कृष्टीः सूर्या इव ज्योतिषा
 पस्ततान । सृष्टश्रसाः शतसाः वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा
 समिमावचांसि ॥” (ऋ० ४म० ४अ० ६सू० १० ऋकृ०)

“आ तन्नोति दधिक्राः श्रवसा बलेनापः सूर्यइव ज्योतिषा पञ्च मनुष्य-जातानि
 सृष्टश्रसाः शतशा वाजी वेजनवान्वैरणवान्स्वभृक्स्तु मो मधुनोदकेन वचनानीसा-
 नीति । (मधु घमतेर्विपरीतस्य)”—इति च तद् भाष्यम् ।

(१)—“सुपां सु-लुगिति (७, १, २८)”—इत्यात्मे रूपम् ।

(२)—लेटो रूपम् (२, ४, ७) ।

अथाहमी ।

जेता माधुछन्दस ऋषिः ।

३ २ १ १८ २८३ १८२८

पुरांभिन्दुर्युवाकविरमितौजाअजायत ।

१३ १२३ १० ३२३ १२ ३२

इन्द्रोविश्वस्यकर्मणोधर्त्तावज्रोपुरुष्टुतः ॥ ८ ॥ १२७

द्वितीय-दशति ॥ २ ॥

५८ ३ १२ ४८ ५

१ ८ ८ २१८

। पुरांभिन्दुर्युवाक । वीः । अमितौजाअजाया२-

२ १ ८ २ १२३ ५ १
३ता । आइन्द्रोविश्वा३ । स्याकर्म२३४णाः । धर्त्ता । वा-२, ३ ५ ४ ४
जौवाओ२३४वा । पुरुष्टु, ताः । होपुद् । डा ॥२१॥ १२७

अयम् “इन्द्रः” उच्यमान-गुण-युक्तः “अजायत” सम्पन्नः । की-
दृश्युणक इति ? तदुच्यते—“पुरां”पुराणां“भिन्दुः” भेत्ता “युवा”
कदाचिदपि बली-पलितादि-वार्धक्य-रहितः । “कविः” मेधावी
“अमितौजाः” प्रभूत-बलः “विश्वकर्मणः” कृत्स्नस्य ज्योतिष्टोमादेः

१२७ उत्तरार्चिकस्य ५,१,२०,१ = ऋग्वेदस्य १,१,२१,४ =
जहे ५,१३—२२, २,२० ।

। मार्तम् ।

“धर्त्ता” पोषकः^(१) “वज्री” यजमान-रक्षणार्थं सर्वदा वज्रयुक्तः
 “पुरुष्टुतः” बहुभिर्होत्रादिभि स्तुतत्-कर्मणि स्तुतः ॥ ८ ॥ १२७

इति श्रीसायणाचार्य विरचिते साधवीथे सामवेदार्थ-प्रकाशे बन्धो व्याख्याने
 चतुर्थस्याध्यायस्य प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

अथ द्वितीय-खण्डे—

मैषा प्रथमा ।

प्रियमेधा ऋषिः ।

१ २ ३ २ ४ १ २ ३ १ २ ३ १ २

प्रप्रवस्तिष्टु भमिषं वन्दद्दीरा*येन्दवे ।

४ १ २ ३ १ २ ४ २ ४ १ २

धियावोमेधसातयेपुरन्ध्याविवासति ॥ १ ॥ १२८

* “मन्दद्दीरा”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१२८ ऋग्वेदस्य ६, ५, ५.१ ।

(१) —‘धर्त्ता’ धारयिता. कर्षं सर्वस्य कर्मणः ? दृष्टायतलात्. दृष्टेय इन्द्रायतलात्-
 इति वि० ।

५ र र र ५ २ १ २
 । प्रप्रवस्तिष्टुभमिषमोहाओहाइए । वन्दद्वीरा । य-
 १ ० ५ २ ५ २ २ २ २ २ २ २
 आइन्दवे २ । ओइहा । ओइहाइए । धियावोमेधसा-
 २ २ ५ २ ५ २ २ १ २ २
 शताश्याइ । ओइहा । ओइहाइए । पुरान्धीश्याइ ।
 ० १ ५ ४ ५
 विवांरइवा । सापुतोईहाइ ॥ २२ ॥ १२८

हे अध्वर्यादयः ! “वो” यूयं [प्रथमार्थं द्वितीया^(१)] “त्रिष्टुभं”
 स्तोभ-तयोपेतम्^(२) “इषम्” अन्नं^(३) “प्र प्र” [अपरः प्र-शब्दः

। वामदेव्यम् ।

(१)—‘वः दुष्प्रभ्यम्’ इति वि० ।

(२)—साम-मन्त्रान्वितमित्यर्थः सामसु एव स्तोभादेः श्रवणात्, तत्प्रम्यादनार्थं एव
 विकार-विशेष-विकर्षण-विरामाभ्याम लोपागम स्तोभादयः क्रियन्ते; अतएवैवं साम-
 विधानं ब्राह्मणम्—“एतस्य साम् ऋगवास्वीनि, सरो मांसानि, स्तोभा स्तोमानि” इति
 (१,१) स च स्तोभः त्रिविधः—पद-वाक्याक्षर-भेदात् । पद-स्तोभाः षाड्-कारादयः पञ्च
 देश, मन्त्र-ब्राह्मण-द्वितीय-प्रपाठकीय-वयोदेश-खण्ड-परिगणिताः, श्रुताश्च ते सर्वत्र मान-
 पन्थे, विशेषत आरण्ये । वाक्यस्तोभाः पुनराशक्तादि-भेदाद्भव, तथाहि—“आशाफिः
 स, तिः संख्यानं प्रलये परिद्वनम् । प्रैष मन्वेषणश्चैव सृष्टिरांख्यानं संव च” इति, इभाक्ष
 स्तोभाः पन्थे श्रुताः आरण्यादौ च गीयन्ते । वर्णस्तोभ-संज्ञकम्, धिकत्वं त्वृत्विज्ञानायत्-
 मिति, तदुक्तम् माधवेन—“स्तोभस्य लक्षणं नास्ति किं वास्ति न विवर्णता । आधिक्य
 मप्यतिव्याप्तं विशिष्टं लक्षणं भवेत् (८५० २पा० ११ अधि०)” इति तदुदाहरणम्,

पूरणः^(४) ।] भरतेति शेषः । उपसर्ग-श्रुते रीग्य-क्रियाध्याहारः ।
 कस्मै ? “वन्दहीराय” यो वीरान् स्तौति स वन्दहीरः^(५) तस्मै
 “इन्दवे” इद्राय । [इन्दते रैश्वर्य-कर्मण^(६) इदं रूपम् । [अश्र-
 वा^(७) फलैर्दृष्टिभिर्वा उनत्तीतोन्द्रिन्द्रः तस्मै । स चेन्द्रो “वो”
 युष्मान् “मिधसातये” यज्ञ-सम्भजनाय^(८) “पुरन्ध्या” बहु-प्रज्ञ-
 या^(९) “धिया” कर्मणा^(१०) “आ विवासति” परिचरति^(११) ।
 अभिमत-फल-योजनेन सत्करोतीत्यर्थः ॥ १ ॥ १२८

सर्वत्रैव गानग्रन्थं, प्रायः सर्व-सामख्येत्युक्तेपि नात्युक्तिः इहैव ऋचि गीतं यत साम
 तत्रापि श्रूयते । तथाहि—

^{३ १ २ ३} ‘मिधसातये’-इत्यत्र ^{२ २ २ २} ‘मिधसा १ ता श्याद्’-इत्यादि ।

(३)—“इषम”-इत्यन्ननामसु चतुर्दशतमं नैषण्टकम् २, ७ ।

(४)—“प्रसमपोदः पादपूरणे”-इति ऋन्दःशामनादित्यभिप्रायः ।

(५)—“वीरो वीरयत्यमिद्वान् वेतेवां स्याद् गति-कर्मणो वीरयते वा इति यास्कः(१, ७) ।

(६)—“इदि परमैश्वर्ये” भा० प० ।

(७)—“इन्दुः” इति उदक-नामसु चतुरश्रोतितमं नैषण्टकम्(१, १२)—यज्ञ-नामसु
 च तथोदशतमम्(३, १७)—द्वैवतकाण्डे नैकृते चाहविर्भाक्तु देवनामाम्-धेय गणनासु
 चान्निमसु-तथाचि यास्कः—“इन्दु रिन्वेकनते वा”-इत्यारभ्य “तेषामेतान्यहविर्भाक्त्वि वेनो
 ऽसुनोतिर्हत्त इन्दुः”-इति ४, ४१—४२ ।

(८)—“मिधः”-इति यज्ञ-नामसु चतुर्थे नैषण्टकम् ३, १७ । विवरणकारणत्वेव साह-
 ‘मिधसातये’ अपठितसपि यज्ञ-नामैतद् द्रष्टव्यम्, चतुर्थ्येकवचनमिदं सप्रत्ययकवचनस्य-
 स्थाने द्रष्टव्यम्, सधसातो यज्ञ इत्यर्थः-इति ।

(९)—“पुरन्धिः बहुधो क्षतकः पुरन्धिर्भगः पुरक्षात् तस्यार्वादेश इत्येकमिन्द्र इत्य-
 परम्, सवञ्चकर्मतमः, पुरांश्च दारयित्तमो वदस इत्यपरम्, तं प्रज्ञया स्तौति”-इति
 नि० नै० ६, ११ ।

(१०)—“धीः”-इति कर्म-नामस्येक विंशतितमं नैषण्टकम् २, १ ।

(११)—“विवासति”-इति परिचरस-कर्मसु दशमं नैषण्टकम् ३, ५ ।

अथ द्वितीया ।

वामदेव ऋषिः* ।

३ १ २ ३ १ २ २ १ २ ३ १ २ १ २
कश्यपस्यस्वर्विदोयावाङ्गःसयुजाविति ।

२ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ २ २ १ १ २
ययोर्विश्वमपि व्रतं यज्ञधीरानिचाय्य ॥ २ ॥ १२८

५ ५ १ २ २ १ २
I कश्यपस्यसुर्वविदाईण । यावाङ्गःस । युजावा१-

३ ४ २ ३ ४ ५ ३ २ १ २ २
इती२३४ । ययोर्विश्वमपि । व्रता३म् । यज्ञाधी३राः ।

१ १ ५ ५ ३ ५
निचा२३ । आ२या२३४भीहीवा । ऊ२३४पा ॥२३॥२२८

पश्यतीति कश्यपः । “कश्यपः पश्यकी भवती” तिशुत्यन्तरम् ।
तस्य “कश्यपस्य” सर्वज्ञस्येन्द्रस्य सम्बन्धिनो “यो” अश्वी ।
“ययोः” च “विश्व” सर्वम् “अपि” “व्रतं” कर्म “यज्ञ” प्रति

* “कश्यपस्यार्थम्”-इति वि० ।

१२८ आरण्यगानस्य ४, १८, २० ।

I काश्यपम् ।

८३क,

अथ तृतीया ।

प्रियमेध ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अर्चतप्रार्चतानरःप्रियमेधासोअर्चत ।

यजनीय-देशं प्रतीत्यिवं “निचाय्य” निश्चित्य “सयुजौ” (सहै व
युञ्जाते-इति) “स्वर्विदः” स्वर्गं लब्धवन्तो “धीराः” जनाः
आहुः^(१) ।

अथवा “कश्यपः” प्रजापतिः (“कश्यपोऽष्टमः स महामेरुं
न जहातीति” श्रुत्यन्तरात्) तस्य “स्वर्विदः” सर्वं पश्यतः “यौ”
देवौ “सयुजौ” सहचरौ जना आहुः वेदविद स्तौ मित्रावरुणौ ।
 (“अह्वै मित्रो रात्रिर्वरुणः” इत्यैतरेय-ब्राह्मणम् । सर्वस्य कार्यस्य
तयोरेवान्तर्भावात् (इन्द्राग्नी वा देवौ तयो रेव सर्व-निर्वाह-
कत्वात्) तदभिप्राण्येय सृक् मैत्रावरुणौ ऐन्द्राग्नी वेति पूर्व-
मभिहितम् ॥ २ ॥ १२८

१३० ऋग्वेदस्य ६, ५, ६, ३, ।

(१)—विषरु-मते स्वर्विद इति षष्ठ्यन्तं कश्यपस्येत्यस्य विशेषण, धीरा इति च
द्विषचन-स्थानिकं ब्रह्मचर्यमन् यावित्यस्य विशेषणम् ।

१ २ ३ २ ३१३ ३ २ ३क २२
 अर्चन्तुपुत्रकाउतपुरमिदुधष्चत ॥ ३ ॥ १३०

२ २ ३ ५ २ २ ४ २ ३५
 I अर्चतप्रार्चताना२३४राः । प्रियमेधा३सो३अर्चत ।

२ १ ४ २२ ३५ १ २ ४
 अर्चन्तुपूर३त्रा३काउत । पुरमिद्धा२३ । ष्णुवा३र्चा३प्रता

दृष्टुं ॥ २४ ॥ १३०

हे “नरः” कर्मणां नेतारोऽध्वर्यादयः ! यूयं इन्द्रम् “अर्चत”
 पूजयत स्तुत्या “प्रार्चत” प्रकर्षेणार्चतेन्द्र मेव । हे “प्रियमेधासः !”
 प्रियमेध-सम्बन्धिनस्तद्गोत्रा यूयं अर्चतेन्द्रम् । “पुत्रकाः”
 पुत्रा अप्यर्चन्तिन्द्रम् । “उत” अपिच “पुरमित्” पुरमेव^(१)
 स्तोत्रेणा मभिमतस्य पूरकं । “ष्टुष्णु” धर्षणशीलं तादृश मिन्द्रम्
 “अर्चत” ॥ ३ ॥ १३०

* “पुरं न”-इति ऋ० पाठः ।

I प्रियमेधम् ।

(१)—‘इच्छन् इव-इच्छन्त्यर्थं, पुरमित् इच्छम् । यथा कश्चित् पुमान् भृशम् इच्छम्
 अभिभवन् परकीयत्वां मेनामान् अर्चति तद्वदित्यर्थः-इति वि० ।

अथ चतुर्थी ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

^{४ १ २ २ २ २ २ १ २ २ १ २}
उक्थमिन्द्रायशस्यं वृद्धं नंपुरुनिषिधे* ।

^{३ १ २ २ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २}
शक्रोयथासुतेषुनो रारणत्सखेषुच ॥ ४ ॥ १३१ ॥

^{३ २ १ २ १ २ १}
I उक्थमिन्द्रा । यशस्यारयाम् । वाद्धं नंपु । रुनिः

^{२ १ २ २ १ २ ३ ५ २ २ १}
षारइधाइ । शक्रोश्याश्याइ । सूतेषूइशनाः । रार-

^{२ १ २ १}
णाइशत्सा । खियाइषू २ ३ चा ३ ४ ३ । औ २ ३ ४ ५ इ ।

डा ॥ २५ ॥ १३१

* “निः षिधे”-इति ऋ०—पाठः, इहापि च सायण-धृतः ।

† “सुतेषुणो” इति ऋ०—पाठः, जर्मन्-द्रित-पाठश्च ।

१३१ ऋग्वेदस्य १, १, १, ८ ५ ।

I बाह्यदुक्थम् ।

अथ पद्यमी ।

प्रियमेध ऋषिः ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
विश्वानरस्यवस्यतिमनानतस्यशवसः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
एवैश्वचर्षणीनामृतीज्जवेरथानाम् ॥ ५ ॥ १३२ ॥

५ २ २ १ १ २ १
I विश्वानरा । स्यवा रस्यती रम् । अनानत ।

१ २ १ २ २ २ २ १ १ १
स्यशावा रसा रः । एवैश्व । चर्षणा रइनाम् । ऊ रती ।

१ १ २ १ ५ ५
ज्जवाइर । था र ३४ नो ईसाइ ॥ २६ ॥

“इन्द्राय” इन्द्रार्थं “वर्जनं” वृद्धि-साधनं “उक्थं” शस्त्रं “श-
स्यम्” अस्माभिः शंसनीयम् । कीदृशायेन्द्राय ? “पुरु निःषिधे”
पुरूणां बहूनां शत्रूणां निषेध-कारिणे । “शक्रः” इन्द्रो “नो”
ऽस्मदीयेषु “सुतेषु” पुत्रेषु “सख्येषु च” सखित्वेष्वपि “यथा”
येन प्रकारेण “रारणत्” अतिशयेन शब्दं कुर्यात् तथा शंस्य मिति
पूर्वतान्वयः । (अस्मदीयेन शस्त्रेण परितुष्ट इन्द्रः नो ऽस्माकं
पुत्रान् अस्मत्सख्यानि च बहुधा प्रशंसन्वित्यर्थः ॥ ४ ॥ १३१

II विश्वा३४ । नरस्यवौक्षोस्यातीम् । अनानता३ ।

स्याशावा२३४साः । एवैश्वा । चर्षणा२३४इनाम् । ऊ
तीज्जवाइर । था२३४नोइश्वाइ ॥ २७ ॥ १३२

“विश्वानरस्य”^(१)विश्वान् शत्रून् न्यतस्य“अनानतस्य”शत्रूणा-
मप्रहस्य “शवसो” बलस्य “पतिं” स्वामिन मिन्द्रं “वः” (अत्र
इन्द्र-सम्बन्धिनी मरुतोऽपि सङ्कीर्त्यन्ते) हे मरुतः! “वो” युष्माकं
मित्यर्थः (यद्यपि मरुत्संशब्दनं नास्ति तथापि व इति सामर्थ्या
लभ्यते)युष्माकं“चर्षणीनाम्”सैनिकानाम्^(२) “एवैः” गर्भनै^(३) सह
(यद्वा । चर्षणीना मिन्द्रस्य सेना-रूपाणां वो युष्माकं गमनैरिति
सामानाधिकरण्यम्) युष्माकं “रथानां” च “जती”^(४) जतिभि

I,II वैश्वानरस्य सामनी हे ।

(१)—“नरे मञ्जायाम् (१,४,१२९)”—इति विश्वस्याकारो दोषः विश्वानर-पदस्य
यास्व-द्वतं व्याख्यानं भिन्नं बिल्लुतं विद्यते—“वैश्वानरः कश्चादित्यारभ्य—“अथमेव सो-
ऽग्निवैश्वानरो निपातमेवैते उत्तरं ज्योतिषी एतेन नामधेयेन भजते”—इत्युपस्था शेषान्ता-
न्वैकादश-खण्डानि द्रष्टव्यानि । नै० दै० १,२१—३१ ।

(२)—“चर्षणय इति बहुष्य-नामसु अष्टमं नैषद्यु-कम् २,९ ।

(३)—एवैरिति गति-कर्मण एते रूपम् (२,१४,१२०) ।

(४)—“जती” इति पूर्वषवर्षदोषे (०,१,३९) रूपम् । “जतिरथनात्”—इति शास्त्रः

(५,३) । अतएव ‘जती-जतये रथणाथः’ इति वि० ।

^{२ १ २} सघायस्ताइ । ए । ^२ दिवोनराइः । ए । ^२ धि-
^{१ २} यामर्त्ताइः । ए । ^{२ १ ४} स्यशमताइः । ए । ^{२ २ १} ऊताइसवृइ । ए ।
^{१ २} हतोदिवाइः । ए । ^{१ २} द्विषोअच्छाइः । ए । ^{२ १ २} नातरति ।
^{१ २} इडा २ ३ भा ३ ४ ३ । ^१ ओ २ ३ ४ ५ इ । डा ॥ २८ ॥

^{४ २} II सघायस्ताइ । ^{२ २ १} दिवोनराः । ^{२ २ १} धियामर्त्ताइः । ^१ स्य
^१ शमताः । ^{२ २ १} ऊतीसावृइः । ^{२ १} हतोदिवाः । ^{२ २ १} द्विषोअच्छा-
^{१ २} इः । ^१ नातरति । ^{१ २} इडा २ ३ भा ३ ४ ३ । ^१ ओ २ ३ ४ ५ इ ।
 डा ॥ २८ ॥ १३३

“शमतः” कर्मानुष्ठानेन शान्तस्य वृत्तस्य निज-मार्ग-वर्तिन
 इत्यर्थः । “मर्त्तस्य” मनुष्यस्य मध्ये [जात्येक-वचनं^(१)] “दिवो”

I, II शाकपूते हे ।

^(१)—“जात्याख्यायामेकस्मिन् वचनवचनान्तरस्याम्”-इति पा० १, ३, ५८ सु०

द्योतनादि गुणकस्य^(२) “ते” तव “धिया” कर्मणा स्तुत्या^(३)
 “नरः” मनुष्यः “सखा” स्तोता^(४) भवति “सः” नरः । “यः”
 “बृहतो” महतो “दिवो” दीप्तस्य तव सम्बन्धिन्या “जतो”^(५)
 जत्या रक्षया “द्विषो” द्वेषुन् “अहो न” आहनन शीलं पापमिव
 “तरति” अतिक्रामति ॥ ६ ॥ १३३

(२) ‘दिन्, क्रोडा-विजिगीषा-व्यवहार द्युति-सन्नि-भोद्-मद-स्वप्न-कान्ति-गतिषु’
 इति दि० प० ।

(३) —‘धोः’ इति कर्म नामसु एकविंशतितम नैघण्टु कम् (२, १) इह च स्तुत्याख्यं
 कर्म । सन्तिक्रियेत्यर्थः ।

(४) —सन्त्य-स्योत्सृज्यं सखित्वमिह प्रकृतं । सन्ते तु सर्वपुंसके “सघा” इत्येव
 पाठः, तव च इत्यनर्थकं “निपातस्य च (६, ३, १३६)” इति दीर्घान्वितश्च । परमिह
 तदन्तौ चिबं यत् सखेति भाष्यकृता कुत आमादितमिति ।

(५) —पूर्वमवर्णदीर्घः (७, १, ३६) ।

(६) —अहः पापस्य अतएव ऋग्वेद प्रथम-मण्डलान्तर्गत पञ्चदशानुवाकोप-दादश
 मन्त्रस्य सप्तदश्या ऋचो व्याख्याने यास्कः

(“सप्त मर्यादाः कवयस्ततस्तुतासामेकामिदभ्य^१ ऊरो
 गात्”)

“सप्तैव मर्यादाः कवयश्चक्रुः सामासिका मर्यादभ्यङ्गदस्वान् भवति । स्तोत्रः (१)
 मतत्पारोक्ष्यं (२) ब्रह्मदत्त्यां (३) भू गदत्यां (४) सुरापान (५) दुष्कृतस्य कर्मणः पुनः
 पुनः सुवां (६) पातके नृतोया (७) मिति” इति ६ २७ ।

अथ सप्तमी ।

अत्रि ऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ४ २ ४ १ २

विभोष्ट*इन्द्राधसोविम्बीरातिःशतक्रतो ।

१ २

३ १

२

अथानो†विश्वचर्षणेद्युम्न‡सुदत्र॥म॑ह्य ॥७॥ १३४

४ २

२

५

२ १ २ ५ १ २ २

। विभोष्टइन्द्राधासाः । विभीरारतिःशतक्रतो ।

१

१ २ ३ ४

५

१

शतार॑क्रताउ । अथानोविश्वचर्षणे । श्वचा॑र॒र्षाणाइ ।

१ १

२

३ २

४

द्युम्न॑सुदत्रम॑ह्य । त्रमा॑हापूयाइपुई ॥ ३० ॥ १३४

* “उरोष्ट”-इति,
† “अथानो”-इति,
‡ “द्युम्ना”-इति,
॥ “सुदत्र”-इति च

ऋग्वेदीयाः पाठाः ।

१३४ ऋ ४, २, ८, १ ।

I वरुणान्याः साम ।

अथाहमी ।

प्रस्काण ऋषिः ।

१२ ३ १ २ ३ १४ २८
 वयश्चिन्तेपतत्रिणोद्विपाच्चतुष्पादर्जुनि* ।

हे “शतक्रतो” बहुकर्मन्निन्द्र ! “विभोः” प्रभूतस्य “राधसो”
 धनस्य “ते” तव “रातिः” दानं “विभो” महती “अथ” अतः
 कारणात् हे “विश्वचर्षणे !”^(१) सर्वस्य द्रष्टः “सुदत्र” कल्याण-
 दानेन्द्र !^(२) “नो” ऽस्मभ्यं “दन्” धनं “महय” प्रयच्छ^(३) ॥

७ ॥ १३४

* “द्विपाच्चतुष्पादर्जुनि” इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

(१)—“विश्वचर्षणिः” इति पश्यति-कर्मसु दशमं नैघण्टु-कम्. “विचर्षणिः” इति च नवमम् (३,११) । अविषेति (ऋ० १ म० ८ अक्षर-२ सु ४ ऋक) मन्त्र-ब्राह्मणानामसरे यावच्चर्षणिरितिपदस्य चायितेत्यर्थमाह । तथाहि—

“इविषा जारो अपां पिपत्तिं पपुरिर्नरा ।
 पिता कुटस्य चर्षणिः ॥”

“इविषापां जरयिता पिपत्तिं पपुरिरिति पृष्ठातिनिगमौ वा प्रेषातिनिगमौ वा । पिता कुतस्य कर्मण चायितादित्यः” इति (५.२४) ।

(२) — ‘सुदत्रः कल्याण-दानः’ इत्येव नै० ६. १४ ।

(३) — ‘संस्तते’ इति दान कर्मसु दशमं नैघण्टु-कम् ३.२० ।

५ ४ ४ ४ ४ ५ ५ १ ४ ४ ४ २
 । अमीयेदेवास्थाना । मध्यन्नारोचनेद्दिवाः । कद्व-
 १ २ १ १४ ४ १ १४ २
 च्यताम् । कद्वमार्त्तारम् । काप्रत्नावत्राह्वरती ३४३ ।
 १
 ओ३३४५इ । डा ॥ ३२ ॥ १३६

हे “देवाः !” इन्द्रादयः “ये” ऽमी यूयं “दिवो” दीप्तस्य
 (सूर्यस्य^१) “आरोचने” दीप्तिविषये “मध्ये” अतरिक्तलोके “स्य”

। देवानो रुचिः ।

कारण मननुबुध्यमाना उद्विग्ना बभूवुः । तद् दृढस्पतिः शुश्राव । अत्र च देवानु-
 वाच, तत्रत्य यज्ञो वर्त्तते, तव गच्छाम इति । तत स्तो देवा आ जगन्मः । स तानाग-
 तान् कृपादन्तरणार्थो तुष्टाय, उपायं लब्ध्वांश्च—“अमी ये देवाः स्य”-इति ॥

इमं संवेतिहासं “सन्नातपन्थभितः” इति मन्त्र व्याख्यानावसरे यास्कोऽप्यवततार ।
 तथाचि— (ऋ० १ म० १५ ऋगु० १२ सू० ८ ऋक्)

“सन्ना^१ तपन्थभितः^१ सपत्नी^१ रिव पशवः^१ । मूषो न शि-
 न्ना व्यदन्ति माध्य^१ स्तोतार^१ ते शतक्रतो वित्तं मे^१ अस्य-
 रोदसी ॥”

“सन्नापन्नि सामभितः सपत्ना इवेमाः पशवः कृपपशवो मूषिका इवास्नातानि
 मूषाणि व्यदन्ति । स्नाङ्गाभिधानं वा स्थाष्किञ्चानि व्यदन्तीति । सन्नापन्नि माध्यः ।
 कामास्तोतारं ते शतक्रतो । वित्तं मे अस्य रोदसी । जानीतं मेऽस्य द्यावापृथिव्या-
 विति । वित्तं कृपेऽवपित स्तेतत् मूष् प्रतिबभौ । तत्र ब्रह्म तिहासमिथ मृक्त्रिषं
 गायामिथ भवति । वित्तस्त्रोर्णतमो मेधया बभूवापि वा सङ्ख्या नामैवाभिप्रेतं स्यादे-
 कतो द्वित स्मित इति तयो बभूवुः” इति ४.६ ।

(१—यद्यपि निघण्टुनादित्य-नामस्य ‘स्यः’-इत्यादि षट्कमेव मन्त्रेण तथाप्यसि

अथ दशमी ।

वामदेव ऋषिः ।

३ १ २ ४ २ ३ १ २ ० १ २
 ऋच^३सामयजामहेयाभ्यां कर्माणि कृण्वते ।

१२ २२ ३ २ ३ १ २
 वितेसदमिराजतीयज्ञन्देवेषुवत्ततः ॥ १० ॥ १३७

॥ तृतीय-दशति ॥

भवथ (सूर्य-प्रकाश स्थाने) इत्यर्थः । तेषां “वी” युष्माकं सम्बन्धि
 स्तोत्र-विषयं “ऋतं” सत्यं “कत्” कस्मिन्देगे वर्त्तते ? “अमृतं
 (न-कारस्य स्थाने मकारः) अमृतं “कत्” कुत्रास्ति ? “वी” युष्म-
 दीया “प्रत्ना” पुराणी “आहुतिः” “का” कीदृशी ? युष्मदीयं
 दानं किमभूदित्यर्थः (इदृग्भूत-दुःखानुभवेन मया पूर्वं मनुष्ठितो
 याग-समूहो युष्मान्न प्राप्नोदित्यनुमते^(१)) ॥ ८ ॥ १३६

“स्वः”-पदोद्य-दिव्-शब्दस्यापि षादित्य-वाचकत्वम्, तथाचि यास्कः—“स्वरादित्यो
 भवति तु अरणः तु ईरणः स्वतो रसान् स्वतो भासं ज्योतिषां स्वतो भासेति वैतेन
 धौर्वाण्याता”-इति २,१४ ।

(२)—‘एतदुक्तं भवति । वृतं मन्त्रं तदत्र नास्ति कृपे निजले, तत् कत् । अमृतं
 घोमास्त्वम् । इति; धानाः, करन्धः, पुरोडाशः, प्रतीषापः, पयस्यापरसुरग्रीषोमीयः
 पशुः सवनीयः एव मीदिकं वृतम् अमृतं च क्वात्र विद्यते?’-इति वि० ।

४ ५ ५ ५ ४ १ १ १ १ १

। ऋच^१सामयजा । मद्दाइ । याभ्यां^२कर्माणि^३कृणा-

२ २ २ २ २ २ २ २ २
२३ताइ । विते^४सदमिराजा^५२३ताः । यज्ञं^६दा^७२३इवे ।

१ २ १ २ १ २ १ २ १
पूवक्षतः । इडा^८२३भा^९३३ । ओर^{१०}३४पुइ । डा ॥ ३३ ॥

५ २ ४ ५ ४ ५ १ २ २ १

II ऋच^१सा^२मायजामद्दाइ । याभ्यां^३कर्मा । णिका-

२ १ १ २ २ १ २
णां^४शता^५२इ । णाता^६३इइ । वाइते^७सद । मिराजा^८१ता-

१ १ २ १ २ १
२ः । जाता^९२ः । यज्ञां^{१०}दा^{११}इवे २ । पूवक्षतः । इडा-

२ १
२३भा^{१२}३३ । ओर^{१३}३४पुइ । डा ॥ ३४ ॥ १३७

“याभ्याम्” ऋक्सामाभ्यां “कर्माणि” शस्त्र-स्तीत्र-प्रमुखानि
“कृणुते” हीतार उद्गातारः कुर्वन्ति । ताम् “ऋचं” “तत् साम”
च “यजामहे” वयं पूजयामः “ते” ऋक्सामे “सदसि” ऋत्विक्त्वा-
मूहे सदोमण्डपे “विराजतः” स्तीत्र-शस्त्र-रूपेण विशेषेण प्रका-

शयतः । ते च ऋत्नामे देवने “देविषु” इन्द्रादिषु “यज्ञ”
 “वन्नतः”(१) प्रापयतः ॥ १३७

इति श्रीमाधवाचार्य विरचिते माधवीये माननेदार्थ-प्रकाशे इन्दोद्याख्या
 चतुर्थस्याध्यायस्य द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

इत्यानुष्टुभमैन्द्रम् ॥

सन्त्येकादश या विश्वाः पृतना इति संमताः ।

जगत्स्य ऐन्द्रा रोदसीः स्तृतिर्घृतयती इति ॥

उभे यदिन्द्रोदसी महापक्ति रिति रिता(क) ॥

(१)—प्रापकार्यस्य वक्षते (भा०उभ०) रूपमिदम् ।

(क)—अनन्तरमिह “विश्वाःपृतना”-इत्यारभ्य-“प्रमन्दिने”-इत्यन्ताः चतुर्थ-दशदा-
 त्तकाः या एकादश ऋतः सन्ति, तत्र “घृतयती”-इति नवमी ऋक् रोदसीः यावा-
 पृथिव्योः स्तृतिः, अन्याः दश ऐन्द्रः, किञ्च “उभे यदिन्द्रोदसी” इति दशमी ऋक्
 महापक्ति ऋक्स्यः स्यपरा जगत्स्यः । इति इन्दोदेवत-सङ्गतः ।

अथ द्वितीया ।

सुवेदः शैलषिऋषिः* ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ ३ २ ३ २ ४ २ ३ २
अत्तेदधामिप्रथमायमन्यवेहन्यदस्युर्नर्य † विवेरपः ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
उभेयत्वारोदसौधावतामनुभ्यसात्तेशुष्मा ‡ त्वृथिवीचि

दद्रिवः ॥ २ ॥ १३८

स्व-यज्ञे प्रादुरभावयन्नित्यर्थः । “उत” अपिच “क्त्वे” स्वकीय-
हृत्त-वधादि-कर्मणे “वरे” येष्टे “स्थेमनि” (स्थिर-शब्दादिमनिच्
५, १, १२२) स्थैर्य-युक्ते स्थाने स्थितम् “आमुरि” शत्रूणां मार-
यितारमिन्द्रम् आत्मनां धन-लाभार्थं स्तोतारः स्तवन्तीत्यर्थः ।
कौटुशम्? “उग्रम्” उर्हृणवलम् अतएव “ओजिष्ठम्” ओज-
स्वितमं “तरो” बलं तदन्तं “तरस्विनं” सङ्ग्रामे शत्रु-बधार्थं
बलवन्तं वेगवन्त वा ॥ २ ॥ १३८

* “सुमेधस आर्षम्”-इति वि० ।

† “यदृत्रं नर्य”-इति ऋग्वे दीयः पाठः ।

‡ “यत्त्वा भवतो रोदसी अनु रेजते शुष्म०”-इति
ऋग्वे दीयः पाठः ।

१३८ ऋग्वेदस्य ८, ८, ५, १ ।

^५ वा । ^{३ ० ३} अयायो२३४वा । ^{५ ४ ५} आहान् । ^१ या२३४द् । ^{५ ४ ५ ४ २} स्युन्नर्थविवेः ।
^{५ ४ ५} अपात्रपा । ^३ अयो२३४वा । ^{५ ३ २ ३} अयायो२३४वा । ^{५ ४ ५} जभाइ ।
^१ या२३४त्वा । ^{२ ५ २ ४ २ ५ २} रोदसीधावताम् । ^{४ ५ ४ ५} अनूअनू । ^३ अयो२३४
^{५ ४ २ ३} वा । ^{५ ४ ५} अयायो२३४वा । ^२ भ्यासात् । ^{४ २} तार२४इष्टु । ^{४ २} ष्मात्पृ-
^{४ २ ५} थिवीचिद् । ^{४ ५ ४ ५} द्विवोद्विवाः । ^{४ ५ ४} द्विवत्रा । ^{५ २ २} औहोवाद् । ^५ हा-
^{२ २ २} उवा । ^{२ २ २} द्विवद्द्वोइष्टु ॥ ३ ॥

^३ IV इयो२३४वा । ^{५ ३ २ ३} इयायो२३४वा । ^{५ ४ ५} आत्ताइ ।
^१ दा२३४धा । ^{५ ४ २ ५} मिप्रथमायम । ^{४ ५ ४ ५} न्यवाइन्यवाइ । ^३ इयो२३४-
^{५ ३ २ ३} वा । ^{५ ४ ५} इयायो२३४वा । ^१ आहान् । ^{५ ४} या२३४द् । ^{५ ४} स्युन्न-
^{५ ४ २} र्थविवेः । ^{५ ४ ५} अपात्रपाः । ^३ इयो२३४वा । ^{५ ३ २ ३} इयायो२३४वा ।
^{४ ५} जभाइ । ^१ या२३४त्वा । ^{२ ५ २ ४ २ ५ २} रोदसीधावताम् । ^{४ ५ ४ ५} अनूअनू ।
^३ इयो२३४वा । ^{५ ३ २ ३} इयायो२३४वा । ^{५ ४ ५} भ्यासात् । ^१ तार३४इष्टु ।

III, IV अत्रेर्विवर्त्तो द्वौ ।

४२ ४२ ५ ३ ५ ३ ५ ३ ५ ५ २
 ष्मात्पृथिवीचिद । द्विवोद्विवाः । द्विवआ । औहोवाई ।
 ५ २ २
 हाउवा । द्विवइहोइच्छ ॥ ४ ॥

२ २ ३ ५ १ २ ५
 V आर३या३म् । आत्ताइ । दा२३४धा । मिप्र-
 ४२ ५ ३ ५ ३ ५ १ २ ३ ५
 थमायम । न्यवाइन्यवाइ । आ२३या३म् । आहान् ।
 १ ५ ३ ५ ४२ ५ ३ ५ १ २
 या२३४ह । स्युन्नर्यविवे । अपाअपाः । आ२३या३म् ।
 ३ ५ १ २ २ ५ २ ४२ ५ २ ३ ५ ३ ५
 जभाइ । या२३४त्वा । रोदसौधावताम् । अनूअनू ।
 १ २ ३ ५ १ ५२
 आ२३या३म् । भ्यासात् । ता२३४यिष् । आत्पृथि-
 ४२ ५ ३ ५ ३ ५ ३ ५ ५ २ ५
 वीचिद । द्विवोद्विवाः । द्विवआ । औहोवाई । हा-
 २ १ १ १ १
 उवा । द्विवोइद्विवा२३४५ः ॥ ५ ॥

२ ३ ५ १ २ ५
 VI अयंया३ः । आत्ताइ । दधा३१२३४ । मिप्र-
 ४२ ५ ३ ५ ३ ५ २ ३ ५
 थमायम । न्यवाइन्यवाइ । अयंया३ः । आहान् ।
 १ २ ५ ३ ५ ४२ ५ ३ ५ २
 यद्वा३१२३४ । स्युन्नर्यविवे । अपाअपाः । अयंया३ः ।
 ३ ५ १ २ २ ५ २ ४२ ५ २ ३ ५ ३ ५
 जभाइ । यत्वा३१२३४ । रोदसौधावताम् । अनूअनू ।

V, VI महासावितसे द्वे ।

^२ अथंया३ः । ^४ भ्यासात् । ^{१ २} तादृग्दृ३१२३४ । ^{२ ५} आत्पृथि-
^{४ २ ५} वीचिद् । ^{४ ५ ४ ५} द्विवोद्विवाः । ^{४ ५ ४} द्विवआ । ^{५ २ २} औहोवा६ । ^५ हा-
^२ उवा । ^{१ १ १ १ १ १} द्विवा३३२३४५ ॥ ६ ॥

^{५ २ ४} VII औहोहोहाइ । ^५ आत्ताइ । ^{४ ५} दार३४धा ।
^{२ ३} मिप्राथा२३४मा । ^५ यमन्या२३४व । ^{२ ३} यमन्या२३४वाइ ।
^{३ २} अहा३१२न् । ^१ या२३४दा । ^{२ ३} स्पन्नारी२३४याम् । ^५ विवेरा-
^५ २३४पो । ^{२ ३} विवेरा२३४पाः । ^{३ २ २} उभा३१२इ । ^१ या२३४त्वा ।
^{२ ३} रोदासो२३४धा । ^५ वतामा२३४नू । ^{२ ३} वतामा२३४नू ।
^{३ २} भ्यसा३१२त्ता२३४इग्दृ । ^५ आत्पृथी२३४वी । ^{२ ३} चिदद्री२३-
^३ ४वः । ^{२ ३} चिदद्रा२३४इवाः । ^{४ ५ ४} द्विवआ । ^{५ २ २} औहोवा६ । ^१ हा-
^२ उवा । ^{२ १ १ १ १ १ १} ए३ । ^{२ ३} द्विवइहा२३४५ ॥ ७ ॥

^{५ २ २ ४} VIII अत्ताऔहोहोहाइ । ^५ दधा३१२३४ । ^{१ २} मिप्रथमा-
^५ यम । ^{४ ५ ४ ५} न्यवाइन्यवाइ । ^{२ ३} अहाऔहोहाइ । ^{१ २} यद्वा३१२३४ ।

VII, VIII, महाशरीषे हे ।

स्युन्नर्यविवेः । अपाअपाः । उभाअौहोहोहाइ । यत्वा-

इ१२३४ । रोदसीधावताम् । अनूअनू । भ्यसाअौ-

होहोहाइ । ताइगृइ१२३४ । आत्पृथिवीचिद् । द्वि-

वोद्विवाः । द्विवआ । औहोवाइ । हाउवा । द्विवए-

इद्विवारइ४५ः ॥ ८ ॥१३८

हे “अद्विवः” वज्रवद्विन्द्र! “ते” तव “मन्यवे” कोपाय तेजसे
वा “प्रथमाय” मुख्याय “अह्मामि” अह्मामादरातिशयन्तद्विषयं-
करोमि(१) । “यत्” येन मन्युना “दस्यु” कर्माख्यपक्षपयितारम्
असुरम् “अहन्” अवधोः (नर्यमिति क्रिया-विशेषणम्) नरहितं
यथा भवति तथा तेन हत्वा च मेघेनाहताः “अपः” उदकानि च
“विवेः” द्रुमं लोकं प्रत्यङ्गमयः (तस्मै मन्यवइत्यन्वयः) “यद्”

(१)—‘अत् सत्यं, ते तुभ्यं’, द्धामि द्दामि-इति वि० । ‘अत्’-इति सत्य-नामसु
द्वितीयं नैघण्टु, कम् ३, १० ।

१ १ २ ३२ २ १ ७
तिथिः । जना२३ना३४म् । द्वा३द्वोइ । सपूर्वि२या२ः ।

१२ २२ १ २ ३२ २ १ २
नू॒तनमा । जिगा२३इषा३४न् । द्वा३द्वोइ । तं॒वा॒र्त्ता-
१ २२ २ १ २ २ २ २
१नी२ः । अनु॒वा॒वृ॒ते । आ॒ये३ । क॒या॒उ॒वा३ । वृ॒धे१ ॥

॥ ८ ॥

५ ४२५ ४ ५२ ४२५ २ ४ ५ ४ ५ १ २२
II समेतविश्वाओजसापतिम् । एपातीम् । दिवथा ।

५ २ २ ५ २ १ २ १२
द्वी२ । द्वी३द्वो३वा३इ३या । य॒आइ॒का३इ३२त् । भूर-
२ १ २ ५ २ २ ५ २
तिथिः । जना२३नाम् । द्वी२ । द्वी३द्वो३वा३इ३या ।

१ २ १२ २ २ १ २
सपूर्वि२या२ः । नू॒तनमा । जिगा२३इषान् । द्वी२ ।

५ २ २ ५ २ १ २ १ २ २ २
द्वी३द्वो३वा । इ३या । तं॒वा॒र्त्ता१नी२ः । अनु॒वा॒वृ॒ते ।

१ २ २ २ २
आ॒ये३ । क॒या॒उ॒वा३ । म॒चे१ ॥ १० ॥

५ ४२५ ४ ५२ ४२५ २ ४ ५ ४ ५ २
III समेतविश्वाओजसापतिम् । एपातीम् । दाइ-

१ ५ २ २ १ २ २ २
वा१या२ । औ२ । द्वी३द्वो३वा । ओ॒मो॒वा । य॒आइ-

I, II, III इन्द्रस्य प्रियाणि त्रीणि ।

^१ का^{१२}ई^२ रत् । ^{१२} भू^२रतिथिः । ^१ जना^२रश्नाम् । ^१ औ^२ र । ^१ हौ^२ ।
^२ र^२होश्वा । ^१ ओ^२मोवा । ^{१२} सपूर्वा^२श्या^२ रः । ^{१२} नू^२तनमा ।
^१ जिगा^२रश्इषान् । ^१ औ^२ र । ^१ हौ^२श्होश्वा । ^१ ओ^२मोवा ।
^१ तंवा^२र्ता^२श^२नो^२ रः । ^१ अनु^२वावृते । ^१ आये^२ र् । ^१ कया^२उवा^२ र् ।
^१ ३ १ १ १ १
 धर्मणे^२रश्४पु ॥ ११ ॥ १४०

हे “विश्वाः” सर्वाः प्रजाः ! “दिवः” स्वर्गस्य “अजसा” बलेन
 “पतिं” स्वामिन मिन्द्रं^(१) “समेत” स्तोत्रेण हविषा वा सम्यक्
 प्राप्नुत । इन्द्रः “एकइत्” एक एव सन् “जनानां” यजमा-
 नानां “अतिथिः” अतिथिवत् प्रियो “भूः” भवति । “पूष्यः”^(२)
 पुरातनः “स” इन्द्रः “आजिगीषन्त” स्व-शत्रून् जेतु मिच्छन्तं
 “नूतनम्” अद्यतनं स्तोतारं प्रति “एकइत्” एकएव वर्त्तनिर्माणः
 सन् “अनुवावृते”^(३) अनुवर्त्तयति ॥ ३ ॥ १४०

(१) — ‘द्युलोकं ग्रहणं चायं प्रदर्शनायम्, वद्याणां मपि लोकानां स्वामिन मित्यर्थः’ इति वि० ।

(२) — ‘पूर्वः कृतमिनिथो च (४, ४, १३३)’ इति च-प्रत्यये रूपम् ।

(३) — ‘साविकार्लिको लिट् (३, ४, ६) — ‘तृजादीनादीनां दीर्घाऽऽयाऽस्य (६, १, ७)’ इति दीर्घश्च इति विशेषः ।

अथ चतुर्थी ।

सव्यश्राद्धिरसञ्जपिः* ।

३१२ ३२३२२ ३२३ ९३१२

इमेतइन्द्रतेवयंपुरुष्टुतयेत्वारभ्यचरामसिप्रभूवसो ।

२३ ६ २ २ २ २ ३ १ २ ३ २ ९ २ २ ३ २ २

नह्वित्वदन्योर्गिर्वणो गिरःसघत्क्षोणीरिवप्रतितद्धर्यनोव

चः† ॥४॥ १४१

I इमेतआ । द्रतेवयंपूरुष्टुता२ । थेत्वारभ्यचरा-

मसिप्रभू१स्वासा२उ । नह्वित्वदन्योर्गिर्वणो गिरा२ःसा-

घा२त् । क्षोणोरिवप्रतितद्धर्यनो१स्वाचारः । वचा३श्री-

२३४वा । क्षोपुइ । डा ॥ १२ ॥

II इमेतआ । द्रतेवयंपूरु । ष्टुता । याश्इत्वा२

१राभ्या२ । चारामसिप्रभू । वसाउ । नाश्ची१स्त्वादा-

* "सत्यस्यार्षम्"-इति वि० ।

† "प्रति नो ह्वर्यं तद्वचः"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१४१ ऋग्वेदस्य १,४,२२,४ ।

I, II, III वैरूप्याणि त्रीणि ।

रेन् । योगिर्वणोगिरः । सघात् । क्षोणीरेराइवा-

रे । प्रतितङ्ग । र्यनोवारश्चारश् । ओ २ ३ ४ ५ ६ ।

डा ॥ १३ ॥

III इमेताश्चन्द्रतेवयंपुरुष्टुतोवा । येत्याराभ्यारे ।

चरामसीरप्रभूवसाउ । नह्वित्वादा रेन् । योगिर्व-

णोश्चगौरःसघत् । क्षोणीरिवा रे । प्रतितङ्गारे ।

र्यनोपुवचाः । क्षोपुइ । डा ॥ १४ ॥ १४१

“प्रभूवसो” प्रभूतधन हे इन्द्र ! अतएव “पुरुष्टुत” पुरुभिर्बहु-
भिर्यजमानैः स्तुत ! “ये” वयं “त्वा” त्वाम् “आरभ्य” आश्रयतया
“बल” “व्यचरामसि”^(१) चरामः यागे वर्त्तामहे । “ते” इमि
वयन्ते तव स्वभूताः हे “गिर्वणी” गीर्भिर्वननीयेन्द्र ! “त्वदन्यः”
त्वत्तोम्यः कश्चिदपि “गिरः” स्तुतीः “न हि सघत्” न हि

(१)—“इदमोमसि (७, १, ४६)”-इति मस इगामसः ।

अथ पद्यमी ।

विश्वामित्रस्तीति ।

३ १ १ ३ २ २ २ ३ १ २ ३ २ ३ क २ २
 चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्याऽ* मिन्द्रगिरो वृद्धतीरभ्यनूषत ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ ३ १
 वावृधानपुरूरुतं सुश्रुक्तिभिरमर्त्यञ्जरमाणन्दिवे

२
 दिवे ॥ ५ ॥ १४२

५ २ २ १ २ २ १ १ १
 I चर्षणीधृतं द्वाउ । मघवानमुक्थ्याऽश्याम् । इन्द्र

२ २ २ १ २ २ १ ० १ ०
 ङ्गिरो वृद्धतीरभ्यनूषारता । वावृधानाम् । पूरुता-
 प्राप्नोति । अतस्त्वं “नो” ऽस्माकं वचः” स्तुति-लक्षणं “प्रति-
 ह्य” (१) कामयस्व “क्षीणीरिव” यथा क्षीणी पृथिवी स्वकीयानि
 भूतजातानि कामयते ॥ ४ ॥ १४१

* “उक्थ्य”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

I वाहं दुक्थम् ।

१४२ ऋग्वेदस्य ३, ३, १५, १ = आरण्ये २, १-२-३ ।

(१) — “हर्षति” इति ऋग्वेद पर्याये दशमं नैषाद, कम् २, ६ ।

२३म् । सुवा^१र^२र्त्तार^५३इभीः । अमा^१र^१र्त्तियाम् । जर-

माणार^१३म् । दार^४३इवे३ । दा^२३४पु^५इवोई^५च्चाइ ॥१५॥१४२

“बृहतीः” प्रभूताः “गिरः” अस्मदीयाः स्तुति-लक्षणा
वाचः “चर्षणीष्टतं” चर्षणीनां मनुष्याणां^(१) मभिमत्-फल-प्रदानेन
धारकं पोषकं [यद्वा आकृषत्यनेन सर्वमिति चर्षणि बलं^(२)
तद्धारकं “मघवानम्” “उक्थम्” उक्थैः शस्त्रैः शसनीयं^(३)
“वाहधानं” वल-धनादि-सम्पत्त्या प्रतिचणं वर्द्धमानं “पुरुहूत”
बहुभिः स्तोत्रभि राहूतम् “अमत्यं” मरण-धर्म-रहितं “सु-
वृत्तिभिः” शोभन-स्तुति-वाक्यैः “दिवे दिवे”^(४) प्रत्यहं “जर-
माणं” स्तूयमाणं तम्^(५) इमम् “इन्द्रम्” “अभ्यनूषत”^(६) अभितः
सर्वे स्तुवन्तु ॥ ५ ॥ १४२

(१)---“चर्षणयः” इति मनुष्य-नामसु अष्टमं नैषण्टकम् २,३ ।

(२)---यौगिकार्थं एष न तु निषण्टु लभ्यः । चर्षणिः “चायिता आदित्य” इति
च नै० ५. २४ ।

(३)---“उक्थयः” इति प्रशस्त्र-नामसु सप्तमं पदम् ३, ८ ।

(४)---“दिवे दिवे” इत्यर्चन-सम्पत्तयं नैषण्टकम् १, ९ ।

(५)---“जते” इत्यर्चति-कर्मसु सप्तमं नैषण्टकम् ।

(६)---“नोति” इत्यप्यर्चति-कर्मसु कनत्विं शप्तमं नैषण्टकम् ६, १३ ।

१ २ ५ ४ ५ ४ ५ २ २ १
II आ२३४ । छावइन्द्रम् । तथाः । सूवयुवार३ः ।

१ २ ५ ४ ५ ४ ५ २ २ १ २
सा२३४ । धीचीर्विश्वाउ । शतीः । आनूषता२३ ।

१ २ ५ ४ ५ ४ ५ २ २ १ २
पा२३४ । रिष्वजन्तज । नयाः । याथापता२३इम् ।

१ २ ५ ४ ५ ४ ५ २ २ १ २
मा२३४ । र्यन्नशुंध्यम् । घवा । नामूतया३१उ । वा-

१ १ १ १ १

२३४५ ॥ १० ॥ १४३

“स्वर्युवः”^(१) स्वर्गण मिश्रयित्रः “सप्रीचीः” सङ्गताः
विश्वा व्यासाः “उशतीः” कामयमानाः “मतयः” स्तुतयः^(२)
“इन्द्रम्” ईश्वरम् “अच्छानूषत” अभिष्टुवन्ति^(३) । किञ्च ।

I, II चासदस्यवे द्वे ।

(१)—‘द्यु मिश्रणे’-इति यौतेरूपम् (अदा०प०) । विप्ररंणे तु ‘स्वर्ग’ याः गन्तु-
मिच्छन्ति ताः स्वर्युवः स्वर्ग-गमन-शीला इत्यर्थः । इतन्मते इच्छत्यर्थे क्वचि “क्वाच्छ-
न्दसि (१, २, १७०)”-इति उ प्रत्यये स्वर्युः, तस्य बहुवचनान्मस्येद् रूपम् ।

(२)—मतय इति “मन्यते”-इति स्तुतिकर्मणो रूपम् (नि० ३, १४, १८) ।

(३)—“अच्छ अमेः, आशुमिति आकृषिः” (नै० ५, २८) । “निपातस्य च
(१, ३, १३६)”-इति क्वचि दौषः ।

अथ सप्तमी ।

सव्य ऋषिः* ।

३ २३ ३ १० ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
 अभित्यंमेषंपुरुहृतमृगिमयमिन्द्रं गीर्भिर्मदतावस्वो अर्णवम् ।

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
 यस्यद्यावोनविचरन्तिमानुषां भुजेमश्चिष्टमभिविप्र

मर्चत ॥७॥ १४४

५ २ ४ २ ५ ४ ५ २ १

I अभित्याऽम्नेषंपुरुहृत् । तमृगमायाऽम् । इन्द्रं गी-

“जनयो” जायाः यथा “पति” भर्तार “मर्यं न” यथाच “शुभ्यु”
 शुद्धं दोष-रहितं “मघवान” धनवन्तम् जतये” रक्षणाय
 “परिष्वजन्त” आलिङ्गन्ति [छान्दसो लोट्^(४)] । तद्वदिन्द्रं मे
 स्तुतयः परिष्वजते ।

“परिष्वजन्त”-“परिष्वजते”-इति च पाठौ ॥ ६ ॥ १४३

* “अङ्गिरा नाम ऋषिः”-इति वि० ।

† “मानुषा”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१४४ ऋग्वेदस्य १, ४, ८, १ ।

I सीमसाम ।

(४)-अत्ययेनेति (१, १, ८५) भावः । “पर्मपदान् ८, २, १०६)”-इति रूपम् ।

भाइः । मद्तावस्वाश्चार्णवम् । ओ३४ । हाहोइ ।

यस्यद्यावोनविचरन्तीमानुषम् । ओ३४ । हाहोइ ।

भुजेमच्छिष्टमभिविप्रमर्चत । दुरा३ । तिना३४ औहोवा ।

ऊर३४ पा ॥ १८ ॥ १४४

“त्वं” तं प्रसिद्धं “मेषं” शत्रुभिः स्पृष्टमानं । [यदा । कण्वपुत्रं मेधातिथिं यजमानमिन्द्रो मेषरूपेणागल्य तदीयं सोमं पपौ । स ऋषिस्तं मेष इत्यवोचत् अत इदानीं मपि मेष इन्द्रो-विधीयते । मेधातिथेर्मेषेति सुब्रह्मण्या मन्त्रैकदेशस्य व्याख्यान-रूपं ब्राह्मणमेव मान्नायते—“मेधातिथिं ह काण्वं मेषो भूत्वा जहारिति” । आगल्य सोमं अपहृतवानित्यर्थः ।] “पुरुहृतं” बहु-भिर्यजमानै राहुतम् “ऋग्मियम्”^(१) ऋग्भिर्विक्रियमाणं स्तृय-मानमित्यर्थः । स्तृत्या हि देवता विक्रियते (यदा ऋग्भिर्मरियते ऋग्मोः तं) “वस्वो अर्णव” धनानां मावासभूमिम् । एवं शब्दात् इति गुणविशिष्टं मिन्द्रं हे स्तोतारः ! “गीर्भिः” स्तृतिभिः “अभिमदत्” आभिसुख्येन हर्षं प्रापयत् । “यस्य”-

(१)—ऋचः कृतयः ताभिः यः कृतयते स ऋग्मियः, तस्य ऋग्मियं कृतयतिवत् कृतय मित्यर्थः इति वि० ।

सुभुवः^१साकाश्मा^१इरा^२ता^२रइ । अत्यन्नवाज^१ह्वनस्याः^२
 दा^१रा^२था^१रम् । आइन्द्र^१ववृ^२त्याम । वसा^१ये^२र । सूर-
 व^३र^४श^५औ^६हो^७वा । त्ती^३र^४उ^५श^६भीः ॥ १८ ॥ १४५

“त्यं” तं प्रसिद्धं “मेषं” शत्रुभिः सह स्पृष्टमानं “स्वर्विदं”
 स्वरादित्यो द्यौर्वा^(१) तस्य “वेदितारं” लब्धारं वा । [यदा ।
 स्वःसुष्ठु अरणीयं धनं तस्य लभ्ययितारम् ।] एवं गुणविशिष्टमिन्द्रं
 हे अश्वर्यो ! “समहय” सम्यक् पूजय । “यस्य” इन्द्रस्य “शतं”
 शतसंख्याकाः^(२) “आववृत्यां” प्रति आवर्त्तयामि । कीदृशं ?
 “रथं” “ह्वनस्यदं” ह्वन माह्वानं यागं वा प्रति वेगेन गच्छ-

(१)—निघण्टौ साधारण नामसु पठितत्वान् (१.४.१) ।

(२)—इतः परं मित्रभाष्यपत्रके किञ्चित् (सुभुवः साकमीरते इत्यस्य व्याख्यानं) उद्धृतं
 दृश्यते । विवरणे लक्ष्या एतं व्याख्यानम्—‘त्यस्’ तस इन्द्रः, ‘मेषं’ मेषरूपम्, ‘समहयां’
 सुष्ठु पूजया मनुतिभिः हे मदीया ऋत्विजः । कीदृशम् इन्द्रम् ? उच्यते—‘स्वर्विदम्’
 (सुःशब्दः स्वर्गपरोऽयः, निदसु लामार्थः ज्ञानार्थो वा) स्वर्गस्य लब्धारं ज्ञानं वा यस्य ।
 किम् ? उच्यते—‘शतं’ यस्य (शतमिति बहुनाम् (३.१.२) ‘सुभुः’ अपठितमपि मरुत्ता-
 मैतद्ब्रह्मस्य बहुषो यस्य महतः, के ? सामर्थ्यात् स्त्रोतारः, ‘साकं’ महभूतः, ‘इरते’
 प्रेरयन्ति, किम् ? सामर्थ्यात् स्रुतीः गच्छन्तेऽयं स्रुवन्तीत्यर्थः । अहमपि ‘अभ्यन्नं
 अरमिव ‘वाजं’ हविसं अश्वभक्षणम्, ‘ह्वनस्यदं’ स्यन्दति गतिकर्मा आह्वानं प्रति गन्तारं,
 केन ? उच्यते—‘रथं’ द्वितीयैकवचनमिदं तृतीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, पथेन
 इन्द्रम् ‘आववृत्याम्’ आवर्त्तयेदित्येतदाशास्त्रे, किमर्थम् ? उच्यते—‘आवसे तर्पणाथ,
 सोमेन ‘सुरत्तिभिः’ सुष्ठु वर्जित-दोषाभिः स्रुतिभिः’-इति ।

अथ नवमी ।

भरद्वाज ऋषिः ।

१ १ २ ३ १ २ १ २ ३ २ १ १ २ ० १ २ १ १ २
 घृतवतीभुवनानामभिश्चियोर्वी पृथ्वीमधुदुघेसुपेशसा ।

१ २ ३ १ २ २ २ १ १ २ १ १ २ ० २ १ १ २
 द्यावापृथिवीवरूणस्यधर्मणाविष्काभितेअजरेभूरि

रेतसा ॥ ८ ॥ १४६

४ ३ ५ ४ २ ० ४ २ ५ २

I घृतव । ताश्चभुवनानाम् । अभिश्चिया । उर्वी-

१ १ २

२ २ २ १ २ २ २ २ २
 पृथ्वीमधुदुघेसुपेशसाश्चोइ । द्यावापृथिवीवरूणा । स्या-

१ १ २ १ २ १ २ २ १ २
 धर्मणाश्च । चोइ । विष्काभारश्चे । आजरे । भूरि ।

२ २ २ १ २ १ २ १ २ २ २
 रायेश्च । तसाउवाश्च । एश्च । इन्दुःसमुद्रमुर्वियाविभा-

४ १ १ १ १ १

तौरश्च ४५ ॥ २० ॥

५ ४ ५ २ ४ ५ २ २

II घृतवतीभुवनानाम् । भापुश्चिया । उर्वीपृथ्वी-

४

४

२ १ २

२

न्तम् । गमने दृष्टान्तः---“अत्यन्नवाज” गमन साधन मग्गमिव
 “मह्य” पूजय ॥ ८ ॥ १४५

१४६ ऋग्वेदस्य ५, १, १४, १ ।

I, II वरूणसामनी हे ।

२ २ १ २ २ २ २ २ १
मधुदुधेसुपेशा२मा । द्यावापृथिवीवरुणा । स्याधर्मणा ।

२ २ १ २ १ २ २ २
वाइष्कमिताइ । अजरे२भूरि । राये३ । तसाउवा३ ।

२ २ १ २ १ २ २ २ १ १ १ १
इन्दुःससुद्रमुर्वियाविभाती२३४पु ॥ २१ १४६ ॥

“द्यावापृथिवी”(१) द्यावापृथिव्यौ “घृतवती”(२) दीप्ति-
मत्यौ(३) उदकवत्यौ(४) वा भवत इति शेषः “भुवनानां”
भूतानाम् “अभिश्चये” अभिश्चयणीये भवत इति सर्वत्रानु-
सन्धेयम्, “उर्वी”(५) विस्तीर्णौ “पृथ्वी” बहुकार्यरूपेण प्रथिते च,
“मधुदुधे” मधुन उदकस्य दोग्ध्यौ(६), “सुपेशमा”(७) सुरूपे,

(१), (२) -पूर्वसवर्णे रूपम् ७, १, ३९ ।

(३) -“तेजो वै घृतम्” इत्यादि-श्रुति रंघैवमर्थे नियामकम् ।

(४) -“घृतम्” इत्युदकनामसु दशमं नैषण्टु कम् १, १२ ।

(५) -“चाले” रूपम् ७, १, ३९ ।

(६) -“जर्विति वज्रनाम (३, १, १) अथयथभूतलास्र वज्र-व्यपदेशः, बहुवचने-इति वि० ।

(७) -“घौक्लावत् साक्षादेव उदके” अरति, पृथिव्यपि उदकस्य हेतुभूताया आकृति-
तत्प्रदानं हारेण-इति वि० । “मधु”-इत्युदक-नामसु एकादशतमं नैषण्टु कम् (१, १२) ।

(८) -“पेशः”-इति रूपनामसु दशमं नैषण्टु कम् (३, ७) । श्री-प्रत्ययस्थाले रूपम्
७, १, ३९ ।

अथ दशमो ।

मेधातिथि ऋषिः ।

महापङ्क्तिच्छन्दः ।

(षड्त्राष्टाक्षराः पादा, द्वौ चार्द्धर्चा वधीमहे)

३ १८ १२ ४ १ २ ३ २ ७ १ २
उभेयदिन्द्रोदसौ आप्रथीषाद्व ।

४ १ २ ३ १ २ २ १ २ ४ २
महान्तंत्वामहीनां संम्राजस्वर्षणीनाम् ॥

४ १ २ २४ ३ १ २ १२
देवीजनित्रजीजनङ्गद्राजनित्रजीजनत् ॥ १० ॥ १४७

५ ४ २ ५ ४ २ ५ ४ १ २ १ २
I उभेयदिन्द्रोदसाइ । आऽऽपा । प्राथउषाऽऽउ-
“वरुणस्य” सर्वनियामकस्य(८) “धर्मणा” धारणे “विष्कभिते”
पृथक् धारिते “अजरे” नित्ये “भूरिरेतसा” बहु-रेतस्के बहु-
कार्ये वा भवतः (अत्र साक्षात् व्यावापृथिव्योः स्तुतिः, प्रसङ्गाद्
वरुणस्येति द्रष्टव्यम् ॥ ८ ॥ १४६

I श्येनम् ।

१४७ उत्तरार्द्धिकस्य ४,१,१८,१ = ८,७,२२,१ = प्रारब्धो
३,१८ = जम्बो १,१८ ।

(८)—वरुणो मेघ-स्रष्टासक-वायु-विशेष इवेति देवत-काव्यीय-नैदन्त पद्योक्तयः
गम्यते । विवरचक्षता तु ‘वरुणो मध्यमस्थानः, सति न् एव’-इत्युक्तम् ।

८८क,

१ ३ २ १ २ २ १ ५ २
 वा२३ । इवन्ना । महान्तंत्वामच्चाइनाम् । संम्रीश्चो ।

१ २ २ २ २ २ १ २ २
 जच्चर्षणाश्शुवायेश् । नाश्मा । देवौजनित्रियाजीश-

१ ५ २ १ २ २
 जानाश्त् । भद्रौश्चो । जानित्रियजाश्शुवाश् । एश् ।

२
 जनदाश् ॥ २२ ॥ १४७ ॥

हे “इन्द्र !” “उभे” “रोदसी” द्यावापृथिव्यौ “यत्” यस्त्वम्
 “आ पप्राथ” स्व-तेजसा आ पूरयसि [प्रा पूरणे आदादिकः
 (प०) । छान्दसो लिट्^(१)] “उषा इव” यथा उषाः स्वभासा सर्वं
 जगदा पूरयति तद्वत् । “तं” “महीनां” महतां देवानामपि “महा-
 न्तम्” नायकम् । “चर्षणीनां” मनुष्याणामपि “सम्प्राजम्” ईश्वरम्
 “इन्द्रम्” “त्वा” त्वां “देवौ” देवनगोला^(२) “जनित्री” साधु-
 जनयित्री^(३) अदितिः^(४) “अजीजनत्” अजनयत् (जनेर्ण्यन्तात्

(१)—“इन्द्रसि लिट् (३,२,१०५)”—इति पा० ।

(२)—‘दानादि-गुण-युक्ता’-इति वि० । यास्कन्त्याह—“देवो दानाद्वा दीपनाद्वा
 सु-स्थानो भवतीति वा यो देवः सा देवता”—इति ७,१५ ।

(३)—साधुकारिणि नृषीति (१,२,१३५)-भाषः ।

(४)—“अदितिरद्रीया देवमाता”—इत्यादि नैरुक्तोक्तेः (४,१२-१३) ।

अथैकादशी ।

एषा गर्भस्त्राविष्यपनिघत्* ।

२३ १२ ४१२ ३२३२ ४१२ ३१२३१२

प्रमन्दिनेपितुमदर्चतावचोयःकृष्णगर्भानिरहन्नृजिश्चना ।

४ २३१२३१२ ३१२ ४१२

अवस्यविवृषणं वज्रदक्षिणं मरुत्वन्त्सख्यायङ्गवे-

महि † ॥११॥ १४८

॥ इति चतुर्थ-दशति ॥

२ १ ४ २ ४ २२३५ १ २
I प्रमन्दारङ्गइने । पितुमदाश्चर्चाश्चतावचः । यःका-

लङ्घि चङ्घि रूप मितत्) यन्मादेषा जनयित्री ईदृशं पुत्र मजी-
जनत् अतः कारणात् सा “भद्रा” कल्याणी प्रशस्ता जाता
[जनेष्यन्तात् साधुकारिणि तृन् (३,२,१३५) । “जनिता मन्त्रे
(६,४,५३)”-इति इडादौ णि-लोपो निपात्यते । “ऋन्नेभ्य
(४,१,५)”-इति ङोप् ॥ १० ॥ १४७

* ‘कुम्भ आम्नीयान् पुत्रान् पौत्रांश्चाह—’-इति वि० ।

† “ह्वामहे”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१४८ ऋग्वेदस्य १,७,१२-१ ।

I वैरूपम् ।

१ ५ १ १२ १२ १ २ २ ३
 ३ओर३४वा । ष्णागर्भानिरहन्नृजिश्चनार । अवस्या२३-
 ५ १२ १ २२ ५ १ २ ४
 ४वाः । वृषणंवा । ज्ञादक्षार४४इणाम् । मारौवाओर-
 ५ ४ २
 ३४वा । त्वन्त्सख्यायज्ञवापूद्मद्वाउ । वा । २३ ॥ १४८

हे ऋत्विजः ! “मन्दिने” स्तुतिमते^(१) स्तोतव्यायेन्द्राय “पितु-
 मत्” हविलक्षणेनाग्नेनोपेतं^(२) “वचः” स्तुतिलक्षणं वचनं
 “प्रार्चत” प्रकर्षणीञ्चारयत । “यः” इन्द्रः “ऋजिश्चिना” एतत्
 संज्ञकेन राजर्षिणा सख्या सहितः सन् “कृष्णगर्भाः” कृष्णीनाम
 कश्चिदसुरः, तेन निषिक्तगर्भाः तदीया भार्याः “निरहन्”नितरा
 मवधीत् [कृष्ण मसुरश्च तत्पुत्राणा मनुत्पत्यर्थं गर्भिणीस्तस्य
 भार्या अपि अवधीदित्यर्थः^(३) । “अवस्यवः^(४)” रक्षणेच्छ्वो वयं
 “वृषणं”कामानां वर्धितारं“वज्रदक्षिणं”वज्रयुक्तेन दक्षिण-हस्तेन

(१)—“मन्दिने”-इति स्तोतृकर्मसु षष्ठादशतमं पदम् ३,१४ । अत्र यावत्—
 “मन्दी मन्दिनेः कृ ति-कर्मणः ● ● प्रार्चत मन्दिने पितुमहश्च”-इति ४,२४ ।

(२)—पितुरित्यङ्गनामसु षष्ठं पदम् १,७ ।

(३)—अत्र विवरण-कार-व्याख्यानं कृतं कृत्तरम्, तथापि—“कृष्णगर्भः—कृष्णो
 मेघः, तस्य गर्भभूता अपः, निरहन्निति (गत्यर्थोऽन्वयोऽत-प्राथम्यं दृष्टव्यः) निर्गमितवान्
 पानितवानित्यर्थः-इति ।

(४)—रक्षणाधीश्वरशब्दान् क्वचि 'क्वाच्छन्दसि (३,१,१००)'-इति उ-प्रत्यये
 ऋ पम् ।

उपेतं “मरुत्वन्तम्” इन्द्रं “सख्याय” सख्युः कर्मणे (५) “हुवेमहि”
आह्वयामः ।

“हुवेमहि”-“ह्वामहे”-इति च पाठौ ॥ ११ ॥ १४८

इति त्रीसायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकारे छन्दोबोध्यमाने
चतुर्थस्याध्यायस्य तृतीयः खण्डः ॥ २ ॥ *

॥ इति जागतम् ॥

---०(—

अष्टाविंशतिरिन्द्रेति मुख्याः(अ) सप्तदशोपिणहः ।

आद्या(क) दशान्याः ककुभः(च) पिबेत्यष्टादशी विराट्(ट) ॥

(५)—“सख्युर्थः (५,२,१३६)”-इति कर्मणि यः ।

(अ)—इन्द्रेति “इन्द्रसुतेषु”-इत्यारभ्य “ययसुषे त्येतदृगन्ताः दशसुषेत्यन्ताः अष्टादश
सुषेः सुष्याः साम्युतं व्याख्यातुं गृहीतत्वेन प्रधानाः ।

(क)—तत्र आद्याः सप्तदश “इन्द्रसुतेष्वित्यारभ्य “अपाभोवेत्यन्ताः उपिणहः उपिणह-
सुषेः सुष्याः ।

(च)—अन्याः दश “अभ्रानृशो”-इत्यारभ्य “ययसुषे त्येतदृगन्ताः अन्तिमदशदा-
त्याः दश सुषेः ककुभ-सुषेः सुष्याः ।

(ट)—पिबेति “पिबा सोम भिन्द्र”-इति द्वितीये दशदन्तिमा ऋक् तु विराट्-
सुषेः सुष्याः । इति खण्डः सङ्गतः ।

तु चे वेत्था ह्यपामीवामित्यादित्यपरिष्टुतिः(त) ।

आगन्त गाव इत्येते मरुता(प) इन्द्रदेवताः ॥

अन्या ऋचो(य) ऽभिधीयन्ते ऋषयस्तत्र तत्र हि(श) ॥

तत्र चतुर्थे खण्डे—

मैषा प्रथमा ।

नारद ऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

३ क २ र

इन्द्रः सुतेषु सोमेषु क्रतुस्यु नीषा उक्थ्यम् ।

(त)—“तुचे तुनाथ”—इति सप्तदशी, “वेत्था हि निर्कृतीनां” इति षोडशी.
“अपामीवामपरिष्ठुतिः”—इति च सप्तदशी ऋक्—आदित्यास्य देवस्य परिष्टुतिः सर्वतः
स्मरणं यथा तादशी, आदित्य-देवताका इत्यर्थः ।

(प)—“आगन्ता मा रिषण्यत”—इत्येकविंशतितमा ऋक्. “गावश्चिदघा”—इति चतु-
विंशतितमा ऋक् च इत्येते द्वे मरुद्देवतानां स्मृत्या इति शेषः ।

(य)—अन्याः अवशिष्टाः तयोर्विंशति ऋचः इन्द्रदेवताः ज्ञेया इति यावत् । इति
देवत सङ्केतः ।

(श)—आसामष्टाविंशत्युचामषयस्त, तत्र तत्रैव व्याख्यानमस्यैव ऋभिधीयन्ते
कथितुं सारभ्यतं इत्यर्थः ।

☆ “इन्द्रः”) इमी ऋग्वेदीयौ पाठौ.

† “पुनौत”) सायण-कृतोत्तर-भाष्ये च ।

III इन्द्रसुतेषुसोमेषू । क्रतू२० पुनाइ । षउकथि-

याम् । विदेवाद्द्वारं । स्यदक्षस्था । मद्वाच्चाइषारः ।

मद्वाच्चाइषारः । चोर४४पुइ । डा ॥ २६ ॥ १४९ ॥

हे “इन्द्र !” “सोमेषु” सुतेष्वभिषुतेषु सक्तु तान् पीत्वा
 “क्रतु” कर्म-कर्त्तारं “उकथ्य” स्तोतारं ३(१) “पुनीषे” शोध-
 यसि(१) । [यदा सोमेष्वभिषुतेषु उकथ्यं(४) क्रतुं यागं तैः सोमैः
 पुनीषे यजमानैः पूतङ्कारयसि] किमर्थं ? “वृधस्य” वर्धकस्य
 “दक्षस्य” बलस्य(४) “विदे” लाभाय । स तादृश “इन्द्रः” “महान्
 हि” महान् खलु (अत एव कर्त्तुं शक्नोतीति भावः ॥ १ ॥ १४९

I, II कौसम् ।

(१)—क्रतुरिति कर्मनाम (२, १, ११)—उकथ्यमिति खोदविशेषस्य नाम, जौष्ठा
 दृश्या इह तत्तत्कर्त्तरि व्यपदेश इति भावः ।

(२)—विवरणकारस्ववैवं व्याख्यातम्—‘क्रतुं प्रति पुनीषे, पुमानिरम मत्यथो’
 द्रष्टव्यः गच्छतीत्यर्थः । कीदृशं प्रति गच्छति ? उच्यते—उकथ्यम् प्रशस्यभिषुतमित्यर्थः
 इति । एतन्नये तु पुनीषे-इति “पवते” इत्यस्य गति-कर्मसु पठितस्य (जै० २, १४, १०८)
 विकरण-व्यत्ययेन १, १, ८८ रूपम् । किञ्च उकथ्यमिति प्रशस्य-नामसु (१, ८, १) पठितस्येति ।

(३)—अथ षष्ठे उकथ्यमिति क्रतुमित्यस्य विशेषणम् ; उकथ्यस्य सप्तानां सोम-
 संख्यानामन्यतमम्, तथाहि, लाट्यायन-सूत्रम्—“अथ सोमसंस्थाः. अग्निहोत्रो(१)
 (त्यग्निहोत्रो(२) उकथः(३) षोडश(४) निरामो(५) वाजपेया(६) श्रोथामः(७)” इति
 (५ प्र० ४ श्ल०) ।

(४)—‘दसः’ इति बल-नामसु षयोदशतमं नैषण्ट-कसम् (१, ९) ।

अथ द्वितीया ।

द्वयोर्गोषूक्तयश्चसूक्तादृषीः* ।

१ २ ३ १८ २२ ३ १ २ २ २
तमुच्चभिप्रगायतपुरुहन्तंपुरुष्ट, तम् ।

५२ २ २ २ १ ५२ २, १
I छाउतमूवभी । प्रगायता । छाउ । पुरुहन्त३४-

५ २, १ ५२ २, ३ ५ २
ताम् । पुरुष्ट, ताम् । छाउ । इन्द्रङ्गार३४इभीः । त-

१ २ ५२ ३ २ ४ १
वाइषार३मा३४ । छाउ । विवा३सापूताइपुई । दी-

५
२३४वौ ॥ २७ ॥

३ ५२ २, १ ३ ४ २ ५ ५ २ १ २
II ता४मूवभि । चोइ । प्रगायताइए । पुरुहन्त३-

* 'गोषुक्ती वाश्वसूक्ती वा आत्मीयान् ऋत्विज आह'-
इति वि० ।

I, II दैवीयांसे हे ।

६६क,

१ २ ३ १ २ ३ १ २

इन्द्रङ्गीभिस्तविषमाविवासत ॥ २ ॥ १५०

२ १ २ २ १ २ ५ २ १ २
ताम् । पु॒रु॒ष्टू॒र॒ता॒म् । पु॒रु॒ष्टू॒र॒३॒४ता॒म् । इन्द्राङ्गी-

२ १ २ २ १ २ २ १ २ ३
र्भा॒इः । तवा॒इषा॒म् । विवासा॒ता॒म् । विवा॒रसा-

५ १ २ ४ २ १
र॒३॒४ता । आ॒इन्द्रा॒३॒४म् । गीर्भा॒इः । तविष॒म् ।

७ २ १ २ ५ ४ १ १ १ १
आ । विवा॒र॒३॒४त् । साता॒ओर॒३॒४वा । ऊ॒र॒३॒४५ ॥ २८ ॥

५ ५ २ ४ ४ ५ २ १ २ १
III तमू॒३॒अभि॒प्रगा॒यता । पु॒रु॒ । ह॒त॒म्यु॒रु॒रु॒ष्टू-

१ १ १ ५ २ १
ता॒म् । इन्द्रा॒र॒ंगा॒इर्भा॒इः । तविषा॒र॒३॒४मा । विवा-

१ २ ५ ४ २ ४ ५
र॒३ । सा॒र॒ता॒र॒३॒४ओ॒द्वा । ओ॒र॒३॒४काः ॥ २९ ॥

१५० ऋग्वेदस्य ६, १, १७, १ ।

III प्रहितोः संयोजनम् ।

५४ २ २४२ ५२ २२ २ १
IV तमू३अभिप्रगायतेदाम् । पु॒ह् । ह॒त॒म्यु॒ह् र॒ष्टृ॒ता-

१ ५२ २ १ २ १
२म् । आ॒इन्द्र॒ङ्गी॒भिस्त॒विष॒मा । वि॒वासा॑श॒तार॑ । आ-

२ ३ ११११ २१ २ १
इन्द्र॒ङ्गा२४५३ । भा॒२३४५३ । त॒त्रा॒इषा॒र३मा॑३ । वा-

१ ३ ५२२ २ ३११११
२इ॒वा॒र३४औ॒हो॒वा । स॒त॒ए॒र३४५ ॥ ३० ॥ १५०

“पुरुहूतं” बहुभिराहूतं “पुरुष्टुतं” बहुभिः स्तुतं “तमु”
तमेव इन्द्रं हे स्तोतारः ! “अभिप्रगायतं” अभिसुखं प्रकर्षण
स्तुध्वम् । एतदेव स्पष्टयति—“तविषं” महान्तम्^(१) इन्द्रं
“गोभिः” वाग्भिः “आविवामत” परिचरत^(२) ॥ २ ॥ १५०

IV ओकोनिधनम् ।

(१)—“तविषः”—इति महान्तमस्तु मप्रमं जेघण्ट, कम् ३,३ ।

(२)—“विवामति”—इति परिचरत-कर्मस्तु अग्निमं पदम् ३,५ ।

अथ द्वितीया ।

१ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
तन्तेमदङ्गणीमसिवृषणमृक्षुसासच्चिम् ।

३ १ २ ३ १ २
उलोककृत्नुमद्रिवोच्चरिश्रियम् ॥ ३ ॥ १५१

४ ४ २ १ ४
I तन्तेपुमदम् । गृणीपुमसि । वृषा । णमृक्षुमा

१ २ १ २ ४ २
सारद्वादम् । उलोका । कृत्नुमद्राड् । वोच्चाररीड् ।

१ २ १
आ३४इया३४३म् । ओ२३४पुड् । डा ॥ ३१ ॥

३ ५ २ ३ ४ ४ ५ ५ ३ १
II ता४न्ते । द्वाड् । मदङ्गणीमसीक्ष्ण । वृषाच्चो२ ।

२ १ २ ४ १
णमृक्षुसाशसाच्चो२म् । उलोककृत्नुमद्रिवोच्चाशरी२ ।

१ ४ ५ ४
श्रियाम् । औ२३च्चीवा । द्वापुड् । डा ॥ ३२ ॥

* "पृत्स्" - इति ऋग्वेदीय-पाठः, सायणकृतोत्तरभाष्ये च ।

१५१ उत्तराच्चिकस्य २, २, १ ८, १ = ऋग्वेदस्य ६, १, १७, ४ =
जह्ने २, २, ६ - ८, १३ - १८, १८ ।

अथ चतुर्थी ।

पर्वतऋषिः ।

१२ २२ ३ १२ ३ १२ ३ २ ३ २

यत्सोममिन्द्रविष्णवियद्वाघत्रितत्राप्लेय ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २

यद्दामरुत्सुमन्दसेसमिन्द्रभिः ॥ ४ ॥ १५२

५ २ ४ ५ १ २ २

I ओम् । यत्सोममिन्द्रविष्णावी । यद्वाघत्रितत्राप्लियाइ ।

२ २ १ ५ १ ३ ५ २ २

यद्दामरुत्सुमाइन्दासो२३४हाइ । सा२मा२३४ओहोवा ।

२ १ ३ १ १ १ १ १

ए३ । दूभी२३४पुः ॥ १ ॥

“पृक्षु” वैरि-सम्पर्क-जनितेषु संग्रामेषु^(१) । (अतएव बह्वृचाः पृत्-
स्त्रिति पठन्ति । पृत्सु समत्स्विति संग्रामनामसु (नि०२, १७,
२१-२२) पठितम् । “सासहिं”^(२) शत्रूणामभिभवितारं “लोक-
कृत्” लोकस्य स्थानस्य कर्तारं “हरिश्चियं” हरिभ्यामशवाभ्यां
अयणीयं सेव्यम् । “उ” शब्दः सर्वेषां समुच्चये पाद-पूरणे
वा ॥ ३ ॥ १५२

१५२ ऋग्वेदस्य ६, १, ४, १ ।

(१)—ननु “पृक्षु” इत्यस्य सकृन्मेषु इत्येव मर्थयेत् कथं तत्पदार्थेषु न पठितं
निघण्टौ? अतस्तव विनिर्गमकमावश्यकमित्याह—अतएवेत्यादि । अस्ति पाठः
इङ्गामनामसु ‘पृत्सु’ इति पदस्य (२, १७, २१) अयं च तथा पाठो बह्वृचि, तद्व
निघण्टोर्वपि ‘पृत्सु’-इति च याठभेदेन प्राञ्च्यमिति भावः ।

(२)—मुञ्जादित्वाद्दशमदोषः ६, १, ७ ।

II यत्सोममापुइन्द्रविष्णवाइ । यद्वाघान्नितआप्ताइ-
 याइ । यद्दामारुत्सुमा । दासायेइ । साऱ्मार३४-
 औहोवा । दर३४भीः ॥ ३ ॥

III हाउहायत्सोममा । द्राऱ्वार३४औहोवा । षा-
 ३३वी । यद्वाघान्नितआरप्रिये । यदामरुत्सुमार३हो ।
 दसारइ । समार३होयेइ । दुभिरौ ३३४पुइ ।
 डा ॥ ३ ॥

IV औहोइइ । औरहोर३४वा । यत्सोममीइन्द्रा-
 ३विष्णवाइ । औहोइइ । औरहोर३४वा । यद्वाघ-
 नीऱ्ताइआप्रियाइ । औहोरइइ । औरहोर३४वा ।
 यदामरुत्सु,मन्दसाइ । औहोइइ । औरहोर३४पुवा-
 इपुई । समिन्दु,भोर३४पुः ॥ ४ ॥ १५२ ॥

I,II,III,IV तैतानि चत्वारि ।

अथ पद्यमी ।

एतदादि तिसृणां विश्वमना वैयश्व ऋषिः ।

२३ १२ ० १२ ३ १ ३ ३ २२
एदुमधी*र्मदिन्तर^१सिञ्चाध्वर्यो^१ अन्धसः ।

३२३ ३ १२ १२ २ १ २
एवाहिवीरस्तवतेतदावुधः ॥ ५ ॥ १५३

हे “इन्द्र!” “विष्णवि”(१) विष्णो सोमपानार्थं मागते सति अन्यदीये यागे “यद्” यदि तेन विष्णुना सार्धं पिबसि । “यद्वा” यदि वा “आस्ये” अपाम्यन्ने “चित्ते” एतत्संज्ञके राजर्षौ यजमाने सोमं पिबसि (चेतिपूरणं) “यद्वा” यदि च “मरुत्सु” च सोमपानायागतेषु अन्यदीये यज्ञे “मन्दसे” माद्यसि तथाप्य-स्यदीयेरेव “इन्द्रभिः” सोमैः सम्यक् माद्य ॥ ४ ॥ १५२

* “मध्वो”
† “सिञ्च वाध्वर्यो” } इति-ऋग्वेदीय-पाठौ ।

१५३ उत्तरार्धिकस्य ८, २, १०, १ = ऋग्वेदस्य ६, २, १८, =
जहे १५, २, ६ ।

(१) —“इन्द्रस्य गणः (०, ३, १०८) — जसि च (१०६) — इति सूत्रे “जसादितु इन्द्रसि वा वचनं प्रादु णो चङुपधायाः” इति कात्यायनोक्तेरिह मुषः । विवरणे तु — “सप्तम्ये कवचमिदं ततोथैकवचनस्य स्थाने ऋद्धं, सप्तम्ये च तृतीया, विष्णुना सह इति व्याख्यानम् ।

३४ ५४ २ २ ३ ५ २ १४ ४
 । एदुमधीः । मदा३२इन्ता२३४राम् । सिञ्चाध्वर्यो-
 १ २ ५ २४ १४ ४ ३
 अन्धमारः । धार३४साः । एवाह्वीरस्तवया२इ । वा-
 ५ ४ २ ५
 २३४ताइ । मदा३वा५र्द्धा६४६ः ॥ ५ ॥

४४ ४ ५ २ १ १
 II एदुमधौक्षोपुर्मदिन्तराम् । सिञ्चाहो २इ । अध्वर्यो-
 २ १ २ २
 अन्धमारः । आइवा१इह्वीर । रा २स्तवताइ ।
 २ १४ २ ५ ५ ५
 मदावृ । धा । औ३होवा । क्षोपुइ । डा ॥ ६ ॥ १५३॥

हे “अध्वर्यो” अध्वरस्य नेतः ऋत्विक्! “मधोः”^(१) मदकरस्य
 “अन्धम.” सोमलक्षणस्यान्नस्य “मदिन्तर” अत्यर्थमादयित्तमं^(२)
 सोमरसमेव “आमिञ्च” इन्द्रार्थमभिचर^(३) । [इदु-इत्यव-
 धारणे^(४)] “वीरः” समर्थः “मदावृधः” सर्वदा हविर्भवेदे-

I, II सुराधमे द्वे ।

(१) लिङ्गव्ययनेन रूपम् ३, १.८५) ।

(२) मड कर्मव्यत्वेन यस्यानि म मदी अतिशयेन मदी. मदिन्तरम् । अति-
 शयेन मडकरमित्यर्थः । अत्र मते “मदिता”-इति नकारहीन-टकारान्वित-पाठ
 एव ब्रूयते ।

(३) —प्रह्वचममादाविति भावः ।

(४) “इत्”-“डु” द्वावापि पट्प्रणौ इति वि० । ‘पट्प्रणो मित्वाचरेष्व
 नर्षका. कसोमिदिति’ इति नि० नै०, १.

अथ षष्ठी ।

२ ३ १ २

३ १ २

३ १ २ २ २

एन्दुमिन्द्रायसिञ्चतपिवातिसोम्यमधु ।

१ २ २ २

३ २

प्रराधासिचोदयते*महित्वना ॥ ६ ॥ १५४

३

४

२

४

५

१ २ २

२ २

I एन्दुपुमि । द्राश्याश्मिञ्चना । पिवारतिसोम्य

२

१ २

२

१ २

२

२

१

मधु । प्रराधारश्सी । चोदयताइमाश्ची । त्वना ।

२

४

५

४

श्रीश्चीवा । होपुइ । डा ॥ ७ ॥ १५४ ॥

नीयः । यहा । सर्वदा स्वबलस्य वर्धकोऽयमेन्द्रः “स्तवते^(१)हि”
 स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तूयते खलु (स्तुतायेन्द्राय सोमो दातव्यः
 तस्मादासिञ्चेति समन्वयः ॥ ५ ॥ १५३

हे ऋत्विजः! “इन्द्र” स्यन्दनशीलं^(१) सोमम् “इन्द्राय”

* “राधमा चोदयाने”-इति ऋग्वेदीय-पाठः, सायणीयो-
 न्तरभाष्ये च ।

१५४ उत्तरार्द्धिकस्य ७, १, ८, १ = ६, २, १७, ३ = जहे १०, २, ८ ।

I मारुतम् ।

(१)-विकरण-व्यत्यये रूपम् (३.१, ८५) ।

(२)-यदाह यास्क-“इन्द्रुग्निं रुनन्ते वेति (१०, ५१)”-तद्विद्योनेन रूपमिष्टमिति
 ‘चन्दी जेदने (२० प०)’ । जेदनेचादीभावः सुतरां स्यन्दनशीलमित्यर्थः ।

अथ मन्त्रम् ।

२ २ २ ० १ २ २ १ २ ३ २ २ १ २
 एतोन्विद्रुस्तवामसखायःस्तोम्यन्नरम् ।

२ १ २ २ २ २ ३ २
 ऋष्टीर्योविश्वाअभ्यस्तेकइत् ॥ ७ ॥ १५५

५ २ २ ५ १ २ २ १ ३ २
 । एतोन्विद्रुस्तवाईमा । साखायस्तोर । मिया३४

१ २ १ २ २ २ १ २ १ २
 पुम् । नरमाक्रष्टीर्योविश्वाअभि । आ । स्तियाये ।

१ ३ ५ २ २ ३ १ १ १ १
 कार्ईरदार३४औहोवा । ऊर३४५ ॥ ८ ॥ १५५ ॥

इन्द्रार्थम् “आसिञ्चत” आभिमुख्येन प्रत्याचारयत (आश्रयण
 द्रव्येण सेचनं कुरुत तमभिषुणेतित्यर्थः) ततः “सोम्य”^(१) सोम-
 मयं “मधु” मदकरं सोमरसं “पिवाति”^(२) पिबन्तु । पीत्वा च
 स इन्द्रः “महत्त्वना” स्व महत्त्वेनैव “राधांसि” अन्नानि स्तो-
 तभ्यः “प्रचोदयते” प्रकर्षणं चोदयत् ॥ ६ ॥ १५४

१५५ ऋग्वेदस्य ६, २, १८, ४ ।

। वैश्वमनसम् ।

(१) — ‘सोमसर्हति यः (३, ५, १०७)’ — ‘कथं च (२, ५, १२८)’ इति मयदर्शं थः ।

(२) — ऋटि (३, ५, ७) बाहुल्यकान् (३, १, १०) मिवभावे इतोभोपस्थापि नैक
 निवृत्तत्वात् (३, ५, १०) आडागम (३, ५, १५) रूपम्

अथ नवमो ।

गीतमऋषिः ।

१३ ३ ३ १ ३ ३ ३ १ ३ २ १ ३
 यएकइद्विदयतेवसुमर्त्तायदाशुषे ।

१ ३ ३ १ ३ ३ १ ३ ३ २
 ईषानोअप्रतिष्कृतइन्द्रोअङ्ग ॥ ६ ॥ १५७

५ २ २ २ २ १ १
 । यएकइदिहाहाउ । विदयताइ । वसुमार३र्त्ता ।

१ २ २ २ २ १ २
 यदाशुषाइ । ईषानोर३हा । प्रातिष्कृता३१उवा३३ ।

५ १ २ २ ५ ५ ५
 ई२३४न्द्राः । अङ्गा । औ३हीवा । क्षीपुइ । डा ॥१२॥

३ ५ ३ ५ २ ५ ५
 II या२३४ण । का२३४ईत् । वीदाया२३४ताइ ।

१ २ १ २ १ २ ३ ५ १ २ २ १
 वासुमर्त्ता२३हा३ । यादाशूर३४षाइ । आइषानोअ ।

स्तुतिमिच्छते^(३) “इन्द्राय” “बृहत्” बृहन्नामकं साम “गायत”
 पठत ॥ ८ ॥ १५६

१५७ उत्तरार्चिकस्य ५,२,२२,१ = ऋग्वेदस्य १.६,६,२, =
 आरण्ये २,१४ = जहे६,७ ।

(३) “पनस्यति” इति अर्धति-कर्मसु पञ्चविंशतितमं नैषण्डकं तस्माद्पत्यं
 (३ २,१७०) रूपम्

प्र^२ता^३र^४च्चाइ । ष्कू^१र^२श्छ^३ताः । आइ^१न्द्रो^२अ । गा^१र ।

या^३र^४श्छ^५ओ^६चीवा । ई^१र^२श्छ^३न्द्राः ॥ १३ ॥

III य^४ए^५क^६इ^७दि^८दा^९या^{१०}क्ष^{११}ताइ । वा^१सु^२म^३र्त्ता^४या^५इ^६ना । ऊ^७म् ।

शू^३र^४श्छ^५षा^६इ । आ^१इ^२ग^३ानो^४अ^५प्र^६ति^७ष्क^८त । आ^१इ^२शा^३ । नो

अ^२प्र^३ताइ । ष्कू^३र^४श्छ^५ताः । आ^१इ^२न्द्रो^३अ । गा^१र । या-

र^४श्छ^५ओ^६चीवा । ई^१र^२श्छ^३न्द्राः ॥ १४ ॥ १५७ ॥

“यः” इन्द्रः “एकइत्” एकएव “दाशुषे”^(१) हविर्दत्तवते
 “मर्त्तय” मनुष्याय गजमानाय “वम्” धनं “विदयते” विंश
 षेण ददाति [अङ्गिति क्षिप्र-नाम^(२)] “अप्रतिष्कृतः” परैरप्रति-
 गच्छितः [प्रति-कूल-शब्द-रहित इत्यर्थः^(३)] एवञ्चूतः स “इन्द्रः”
 क्षिप्रम् “ईगानः” सर्वस्य जगतः स्वामी भवति ॥ ६ ॥ १५७

I, II, III त्रैककुम्भानि णीणि ।

(१) — “दायान् साकान् भोढांश्च (६१, ११) ।”

(२) — “अङ्गोति क्षिप्रनामाच्छित्तमेवाद्धित भवति -इति नि. नै. ५. १७ ।”

(३) — “ष्क, आवरणं (स्वा. ३०) इति ष्क, नोतं रूपम् ।”

अथ दशमी ।

विश्वमना ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
सखायत्राशिषामच्चि ब्रह्मोन्द्रायवज्रिणे ।

३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
स्तूपजषुवोनृतमायधृष्णवे ॥ १० ॥ १५८

॥ पञ्चम-दशति ॥*

५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
। सखायत्राहाउ । शिषाश्मचेहाउ । ब्रह्माइन्द्रा

५ १२ २ ३ १०
हाउ । यवज्रिणाइ । स्तूपजषुइहाइ । वोनृतमार-

२ १ १ २ ५ ६ ७ ८ ९
इहा । यधारइ । षण्यार्वारइअहीवा । ऊरइ-

५
४पा ॥ १५ ॥

४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
। सखायत्राशिषाम । हाइ । ब्रह्मोन्द्रायवज्रि-

* "आशिषामच्चि"-इति ऋग्वेदस्य ।

१५८ ऋग्वेदस्य ६, २, १५, १ ।

* ॥ इति चतुर्थः प्रपाठकः ॥

^{१ ४} णीवा । ^{१ ० ०} आईतोश्वा३ । ^{१ २ २} होवा३हा३ । ^{१ १} हाइ । ^३ स्तु, प-
^{२ २} ऊपू२३४ । ^५ वोहोहाइ । ^{१ २ ५} नार्त्ता३मा३ । ^{१ २ २} होवा३हा३ ।
^२ हा । ^१ यधा२३ । ^{१ ३} ण्या२वा२३४ ^{५ २ २} औहोवा । ^{३ १ १ १ १} ई२३४५॥१६॥

^{३ ५ २} III सा४खायः । ^{४ २ ५ २} आशिषा । ^{० ४} मा३हाइ । ^२ ब्रह्मे-
^{५ ४} न्नायवज्रिणो । ^{२ २ १ १ १} हाइ । ^५ स्तुपऊपुवो३नार्त्तामा । ^० यार-
^५ ३४धु । ^{२ २} हा३हाइ । ^{२ १ ३} वानार्त्तामा । ^{५ २} यार३४धु । ^२ हा
^२ ३हा । ^{१ ५} षवा३इ । ^{० ३ १} औ३हो । ^{४ २ २} औहीवा । ^५ त्मघा३इ ।
^{० २} औ३हो । ^{३ २ ०} औहीवा३४ । ^{५ २} औहीवा । ^{५ १ १ ५} ऊ३२३४ ण
 ॥ १७ ॥ १५८ ॥

"मखायः" मितभृता हि ऋत्विजः । "वज्रिण" वज्रहस्तायि
 न्नाय "ब्रह्म" स्तोत्रम् "आशिषामहे" वयमाशास्महे च । यद्वा ।
 ब्रह्म अस्माभिर्देयमानं हवीरूपमन्नम् आगामः । गा३ अन्-

I, II, III, औक्षी नियानानि त्रीणि ।

शिष्टी (अदा०प०) । व्यत्ययेनात्मनेपदम्(३, १, ८५) । अतएव
 “आशिषामद्धि”-इति वह्वाच्चा आमनन्ति) तत्र “वः” सर्वेषा
 मेव युष्माकमर्थाय “नृतमाय” सर्वेषां नेतृतमाय । यद्वा सङ्ग्रामे
 आयुधानां नेतृतमाय “धृष्णवे” शत्रूणां धर्षण-शीलाय तस्मै
 इन्द्राय अहमेव “सुस्तुषे” सुष्ठु स्तौमि^(१) ॥ १० ॥ १५८

इति ओसायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे इन्द्रोव्याख्याने
 चतुर्थस्याध्यायस्य चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमे खण्डे - -

सैषा प्रथमा ।

प्रगाथ ऋषिः ।

३ १ २ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

गृणेतदिन्द्रतेश्वउपमान्देवतातथे* ।

१ २ १ २ १ २ २ २

यद्धृषिसिवृत्रमोजसाशचीपते ॥ १ ॥ १५९

* “उपमं भद्रा इन्द्रस्य रातयः”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

(१)-ऋषि “उषु”-इति “सुञ्जः (८, ३, १०७)”-इति बल्ले रूपम् ।

१५९ ऋग्वेदस्य ६, ४, ४०(२३), २ ।

I चाउगुणाइ । तदाइन्द्रताइ । शवा२३१२३ः ।

उपाइमान्देवतातयाइ । यङ्सा२इवा । त्रमोइ-

जासा । शचौ । पते । औ२इहोवाइ४ । औहोवा ।

दूरइभौः ॥ १८ ॥

II गृणे । तदाइ४ । औहोपुइन्द्रतेशवाः । उप

मान्देवताता२इयाइ४इ । यङ्गाइ४सिवा । त्रमोजसा ।

शाइचीप । ता२इ४इ ॥ १९ ॥

III गृणेतदौहोपुइन्द्रतेशवाः । उपमान्देवताता२-

तये । उपमान्देवताता२इयाइ । यङ्गामिवृ । त्रमो-

I, प्रथमत्., II, आचारम्, III प्रथमत् ।

^{३ १४} ^{२४} ^{३ १४} ^{२४}
अयससोमइन्द्रतेसुतःपिब ॥ २ ॥ १६०

^{३ २} ^{३ २} ^५ ^२ ^२
I यस्याइ । त्यक्काइ१२३४म् । बरम् । माइदाइ ।

^{३ २} ^{३ २} ^५ ^२ ^२ ^{३ २}
दिवोइ । दासाइ१२३४ । यर । धाइयान् । अया-

^{३ २} ^५ ^५ ^२ ^{३ २}
इम् । ससोइ१२३४ । मई । द्राइनाइ । सुताइ१ ।

^{३ २} ^१ ^५ ^३ ^५
पिबाइ । ओरइ३४वा । ऊरइ३४पा ॥ २१ ॥

^४ ^४ ^{१ २ २ २}
II यस्यत्यक्कापुम्बरम्मादाइ । दिवोदासायरन्धयन् ।

^० ^२ ^{४ ५} ^{० ०} ^{१ ३} ^{५ २ २}
आयससोइ । मइ । द्रताइ । सरताइ३४ औहोवा ।

^३ ^५
पौरइ३४वा ॥ २२ ॥

^५ ^२ ^{४ ५ ४ ५} ^{१ १ २ १ २ २ १}
III यस्यत्याइक्काम्बरम्मादाइ । दिवोदासायरन्धयन् ।

० ० ४५ ४२ १२१ १
 आय॑स्सो३ । म३ । द्र॒ता३इ । सू॒तआ॒र३ः । पा
 १ ३ ५२ २ ३ ५
 १इ॒वा॒र३४औ॒हो॒वा । इ॒र३४ती ॥ २३ ॥

३ ५ २ ३ ४ ५ ५ २ २
 IV या४स्य॒त्यत् । हो॒इ । श॒म्बर॒म्नादा॑ए । दि॒वो-

१ २ २ २ ४ ५ ३ २ ५ २
 दा॒साय॒रन्ध॒यन्नया॑सा३सो । म३ । द्र॒ता३४ । औ-
 २ ३ ५ ३
 हो॒वा । सू॒र३४ताः । पि॒वो॒र३४पु॒इ । डा ॥ २४ ॥ १६०

हे “इन्द्र !” “त्वं” “यस्य” सोमस्य “मदे” पानेन जनिते
 हर्षे सति “शम्बरम्” असुरं^(१) “दिवोदासाय” राज्ञे “रन्धयन्”
 [रध हिंसा-संराज्योः (दि०प०)] हन्ता भवसि [त्यदिति क्रिया
 विशेषणं^(२)] तत् प्रसिद्धं यथा भवति तथा हे “इन्द्र !” “सः”
 “अयं” “सोमः” “ते” त्वदर्थं “सुतः” अभिषुतः । अत
 एव^(३) ॥ २ ॥ १६०

I, II, III, IV दैवीदांसानि चत्वारि ।

(१)—“शम्बरम्” इति निघण्टौ मेघ-नामसु (१,१०)—उदक-नामसु (१,१२)—
 बल-नामसु (२,९) पठितम् । असुरमित्यपि मेघ-नामसु (१,१०) दृश्यते तत्रैव ।

(२) —त्याच्छब्दशब्दपर्यायः ‘‘ तं शम्बरम् इति निघण्टुः ।

अथ तृतीया ।

नृमेघऋषिः ।

१ २ ३ १ २
 एन्द्रनोगधिप्रिय*सत्राजिदगोच्च+ ।

४ २ ३ ४ १ २ ३ ४ २ ३ ४ २
 गिरिर्नविश्वतःपृथुः॥पतिर्द्विवः ॥ ३ ॥ १६१

४ २ ५ ५ २ १ २ १ २ २ १ २
 I एन्द्रनाः । गधिप्रारइया । सात्राजित् । अगो-

२ ४ २ ३ २ १ १ १
 द्वारइयाइ४ । गिराइ४इर्नवाइ । श्वताःपार्थू३ः । पा ।

१ २ ५ ४ २ ३ ५
 रतारइ४औच्चोवा । दीरइ४वाः ॥ २५ ॥

४ ४ १ २ २ १ २ २
 II एन्द्रनो५गधिप्राया । सात्राजित् । अगोच्चायौ ।

* "प्रियः"-इति,

† "दगोच्चः"-इति,

‡ "विश्वतस्पृथुः"-इति च,

} ऋग्वेदीयाः पाठाः ।

१६१ उत्तराञ्चिकस्य ५, १, १८, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, १, ४ =
 जहे ५, १२ ।

I, II साम्बन्धे द्वे ।

अथ चतुर्थो ।

पर्वतऋषिः ।

१२ २१ २२ १२ ३१२
यद्न्द्रसीमपातमोमदःशविष्ठचेतति ।

३२ २२५ २२२ १२
येनाह्स्सिन्याश्त्रिणन्तमीमहे ॥ ४ ॥ १६२

२ १ २५ २ १ १
द्वोश्वा । गिराद्द्वौ । द्वोश्वा । श्वतारः । पार-

३ ५५ ५ १२ ३२
र्यूरुश्वाश्चोश्वा । पतिर्दिवाः ॥ २६ ॥ १६१ ॥

हे “प्रिय !” सर्वेषां प्रियतम ! हे “सत्राजित्” महतां
शत्रूणां जेतः ! हे “अगोष्ठ्य” तिरस्कर्तुमशक्य इन्द्र ! “गिरिर्न”
पर्वत इव “विश्वतः” सर्वतः “पृथुः” पृथुतमः “दिवः” स्वर्गस्य
“पतिः” ईश्वरश्च त्वं “नो” ऽस्मान् “आगधि” (१) आगच्छ ।
॥ २ ॥ १६१

* “न्यश्त्रिणं” इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१६२ ऋग्वेदस्य ६, १, १, १ ।

(१) — “अदितश्च (२, ५, १, ०३) इति चोधिः ।

४ ५ १ २ ५ ५ २ १ २ १ २ २
 । यद्भ्रसो । मापाशतामाः । मदाःशवाद् । छचे-

१ २ ५ ५ २ १ १ ४ ५
 तताद् । याद्नाश्चासी । नियत्रिणाम् । ताश्रीम ।

३ १ १ १ १

द्वारश्शुद् ॥ २७ ॥ १६२ ॥

हे “इन्द्र !” “यः” त्वं “सोमपातमः” अतिशयेन सोमस्य पाता हे “शविष्ठ” बलवत्तम ! [शव इति बलनाम (नै० २, ६, ३) तस्माद्दिब्रन्ता^(१) दातिशयनिक इष्टन् (५, २, ५५) विन्मतीर्लुक् टि-लोपः (६, ४, १५५)] हे इन्द्रशेन्द्र ! तस्य तव सोम-पान-जनितो यो “मदः” “चेतति” सम्यग् जानाति [तत्रवधादीनि कार्याणि कर्तुं । य इत्यस्य चेतनीत्यनेन सखभ्याद् “यद्दृत्तान्नित्यम् (८, १, ६६)” इति न निहन्यते । अथवैतदेक भेव वाक्यम्—हे बलवत्तमेन्द्र ! सोमपातमः सोमस्य पातृतमो यस्त्वं मदः सोमैर्मादयितव्यस्तर्पयितव्यः सन् चेतति । पुरुष-व्यत्ययः (३, १, ८५) चेतसि सम्यग् जानासि । “मदीनुपसर्गं (३, ३, ६६)” इति मदेः कर्मण्यप् प्रत्ययः] “येन” सोम-पान-जनितेन मदेन “अत्रिणम्” अक्षरं राक्षसादिकं “निहंसि” निहिनस्मि निह्वाष्टं हिंसां प्रापयसि “तं” मदं तादृक्-

I आचारम् ।

(१.—पाणिनिकः ४, २, ११२, ब्रह्म-वचनात्मन्तर्धे विनिः

अथ पञ्चमी ।

इतिमिठ* ऋषिः ।

१ १२ २२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

तुचेतुनाय† तत्सुनोद्राघीयत्रायुजीवसे ।

१ २ ३ १ २

आदित्यासःसमक्षसः‡ कृणोतन ॥ ५ ॥ १६३

I ४ ३ ४ ५ २ १ ३ ५ २ ३ ५
 I तुचेतुना । यता३त्सुनो३४नाः । द्राघीया२३४युः ।

मदोपेतं त्वां वा “ईमहे” [याञ्चा-कर्मायं(नि०३,१८,१] याचा-
 महे [यद्वा । ई गतौ दैवादिकः(प०) । छान्दसो विकरणस्य
 लुक् (२,४,७३) । ईयामहे उपगच्छामः स्तुतिभिः सम्भजामहे
 इत्यर्थः ॥ ४ ॥ १६२

* ‘इतिमिठि’-इति वि० पाठः ।

† “तुचेतुनाय” } इमौ ऋग्वेदीयो पाठौ ।
 ‡ “सुमक्षसः” }

१६३ ऋग्वेदस्य ६,१,२८,३ ।

I दीर्घायुषम् ।

२२१ १ १ १२१ १ २
जोवासा २इ । आदीरेत्यासा २ः । समहसाः २ । छ-

२ ४ ३ ११११
णोऽतापु । नाइ३४५ ॥ २८ ॥ १६३ ॥

हे “समहसाः” शोभन-तेजस्काः^(१) हे “आदित्यासः”
अदितेः पुत्राः ! “नो” ऽस्माकं “तुचे” पुत्राय^(२) “तुनाय” [तनो-
तेर्लुक्^(३)] । तनोति कुलमिति तुनः पौत्रः । उकारोपजन-
श्छान्दसः^(४) । अत एव बह्वृचा “स्तुनाय”-इति पठन्ति ।
तस्मै तुनाय] पौत्राय च^(५) “जीवसे^(६)” जीवनाय “द्राघीयी”
दीर्घतमं तत् प्रसिद्धम् “आयुः” जीवितं “सु” सुष्ठु, “कृणांतन”
कुरुत ॥ ५ ॥ १६३

(१)—विवरण-नये महस इति मह पूजाःयाभित्यस्य रूपम् । अतएवोक्तं तत्र
‘समहसः सुपूजाः कृषोत् कुरुतेत्यर्थः’ इति ।

(२)—“तुक्” इत्यपत्य नामसु प्रथमं नैषण्डकम् (२, १) ।

(३)—वृत्ति किले “तनिपत्योश्छान्दसि ६, ४, ९९”-इति उपधा-जीपः फलम अम-
न्तरणं तत्र उकारोपजनः ।

(४)—उपजनोऽत्र बर्कं वृद्धिः, आगम इति भावः । तुय अ-व्यत्यधवचनं शरणम् ।

(५)—तनायेति धन-नाम (ने०२, १०, १९) । तस्माद्विधं तादर्थ्यं अतर्धी, धनस्य
चार्थायेत्यर्थः-इति वि० ।

(६)—“जीवसे” इति “तमर्थे संऽमे (३, ४, ९)” नित्यादिना षडसम् ।

अथ षष्ठी ।

विश्वमना ऋषिः ।

४ १२ २२ ३ १२ ४ १२
वेत्याहिनिर्ऋतीनांवज्रहस्तपरिवृजम् ।

१ २ ३ १ २ ४ १ २
अहरहःशुन्ध्युःपरिपदामिव ॥ ६ ॥ १६४

४१४ ५ ५ ४ १ २ १
। वेत्याहिनिर्ऋतीनाम् । वाज्रहस्तपरिवृ । जाम् ।

२ १ २ १ २ १ २ ४
अहर । हाः । शुन्ध्युःपरि । पदाइमापुइपूना इ५ई

॥ २८ ॥ १६४

इदानीं ऋषिरिन्द्रं सम्बोधाह- हे “वज्रहस्त” वज्रयुक्त-
हस्तेन्द्र ! “निर्ऋतीनाम्” उपद्रवकारिणां रक्षसां^(१) परिवर्जनं
(हिरवधारणे) त्वमेव “वेत्थ” जानोषि । तत्र दृष्टान्तः—अह-
रहरित्यादिः । “शुन्ध्युः” (अस्मिन्नदिते सति ब्राह्मणा आत्मीयं
कर्म कृत्वा शुडा भवन्तीति शोधन-हेतुत्वाच्छुध्य, रादित्यः) आ-
दित्यः “परिपदामिव” परितः पद्यमानानां यजमानानां [यहा ।

१६४ ऋग्वेदस्य ६,२,१८,३ ।

I शुन्ध्युः साम ।

(१)—“निर्ऋतिर्मृत्यु-देवता. तस्याः स्वभूतानां प्रवृत्तीनां कारणाम्बिकानाम्”
इति वि० ।

अथ मन्त्रमी ।

इतिमिठञ्चटिषि ।

१२ २२ ३२ ४ २० १२ ३ २

अपामीवामपञ्चधमपसेधतदुर्मतिम् ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २

आदित्यासोयुयोतनानोअच्छसः ॥ ७ ॥ १६५

४ २ ५ २ २ ४

। अपामीवामपा । स्निधाम् । अपसेधतदुर्मा२३

० १ १ १ २ २ १ ५
 तीम् । आदीरत्यासा२ः । युयोतनानओवा३ओ२३४वा ।

४ ५
 हापुसोईचाइ ॥ ३० ॥ १६५ ॥

परितः पततां पक्षिणां वर्जनं स्वस्थान-त्यागम्] “अहरहः”
 प्रतिदिनं यथा वेति ।

उदिति सूर्ये पक्षिणः स्वस्थानं परित्यज्य सर्वतो गच्छन्ति
 खलु । एवं त्वयोन्द्रे स्ववलेन प्रकाशमाने सति शत्रवः स्वपुराणि
 त्यक्त्वा पलायन्त इत्यर्थः ॥ ६ ॥ १६४

हे “आदित्यासः” आदित्याः ! “अमीवां” रोगम् “अप-
 सेधत” अस्मत्तोपगमयत । “स्निधं” बाधकं गन्त्रं च अपसेधत ।

१६५. ऋग्वेदम्य ६.१.२६.५ ।

। अपामीवम् ।

षष्ठाष्टमी ।

वसिष्ठ ऋषिः ।

२३१ २ ० १ २ ३ १ २ २ १ २ ३ १ २

पिवाससोममिन्द्रमन्दतुत्वायन्तेसुषावर्च्यश्वाद्रिः ।

२ २ ३ २ २ १ २ ३ १ २

सोतुर्बाहुभ्यास्सुयतो नार्वा ॥ ८ ॥ १६६

॥ प्रथम-दृशति ॥

५ ४

१ २

१ २

२

I पिवा । सोममिन्द्रमन्दतुत्वा २ । यन्तेसुषावर्च-

२

१

२

१ २

२

रिया । श्वा२३द्रौः । सो२३तूः । बाहुभी३या३म् ।

१

३

५ २ २

१

१ २

१ १ १ १

सुया२ता२३४औक्षीवा । ए३ । नार्वा२३४पु ॥ ३१ ॥

“दुर्मतिम्” अस्माकं दुःखस्य मन्तारञ्च अपसेधत । अपिच हे
 आदित्याः ! “नो” ऽस्मान् “अंहसः” पापात् “युयोतन”^(१) पृथ-
 क्कृत ॥ ७ ॥ १६५

१६६ उत्तरार्द्धिकस्य ३,१,१३,१ ऋग्वेदस्य ५,१,५,१ =
 आरण्ये १,२,२० — ११,३१ — ३,२५ = जहे २२,२,१ — ३ =
 जह्ये १,१० — ५,२,३ ।

i वैराजम् ।

(१) — ‘तन्नमन्नमथनाथ (७.१,४५)’ इति तस्य तनादेशे रूपम् ।

II ^४हाउपिवा । ^५सोममिन्द्र । ^१मा । ^२दतुत्वा३ ।

^१दतुत्वा । ^२यन्ते ^{१२}सुषावहरिया । ^२आ१द्रौ२ः । ^३आद्री२ः ।

^२सोतुर्बाह्मभ्याम् । ^२सुयता३ः । ^१सुयता३ः । ^१नार३र्वा२र३४

^{५२}श्रीहोवा । ^{३११११}ई२३४५ ॥ ३२ ॥ १६६ ॥

हे “इन्द्र !” “सोम” “पिब” । सोमः त्वां “मन्दतु” मादयतु
हे “हर्यश्व !” “ते” त्वदर्थं “सोतुः” अभिषवकर्तुः “बाहुभ्याम्
अर्वा न” रश्मिभ्यामश्वद्वव “सुयतः” सुष्ठु परिगृहीतः^(१)
“अद्रिः”^(२) यावायं “सोम” “सुषाव” ॥ ८ ॥ १६६

इति श्रीसायणाचार्य-विरचिते माधवीये-सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोब्याख्याने
चतुर्थस्याध्यायस्य षष्ठम-अध्यायः ॥ ५ ॥

II सहोदैर्घतमसम् ।

(१)—‘कथं पिबामि ? उच्यते—सुयतः सुषवः’-इति वि० ।

(२)—‘अद्रिः प्रथमैकवचनमिदं तृतीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, अद्रिभिः अशि-
पावभिरित्यर्थः’-इति वि० ।

अथ षष्ठे खण्डे—

मैषा प्रथमा ।

सौभरिऋषिः ।

३ २ ३ १४ २४ ३ १० ४ १ ९
अभ्राह्मव्योअनात्वमनापिरिन्द्रजनुषासनादसि ।

४ १२ ३ १ २
युधेदापित्वमिच्छसे ॥ १ ॥ १६७

४ २ २ ४ ३ १४ ३ १
I अभ्राह्मव्यीपुअनातुवाम् । अनापिराइन्द्रा २ ।

१ ४ २ ३ ५ २ १४ ३ ४
ज । नुषा २ । सना ३ ४ पुत् । आ २ ३ ४ सी । युधेदा २-

१ २ २ ३ २
पित्वमिच्छसे । युधा १ ॥ ३३ ॥ १६७ ॥

हे “इन्द्र !” त्वं “जनुषा” जन्मनेव “अभ्राह्मव्यः” [“व्यन् सपत्ने (४, १, १४५)”-इति व्यन् प्रत्ययः] सपत्न-रहितः “अना” अनेतृकः [“ऋतच्छन्दसि (५, ४, १५८)”-इति कपः प्रतिषेधः] अनियन्तृक इत्यर्थः । “अनापि” बन्धु-वर्जितश्च “सनादसि” चिरादेव भ्राह्म-व्यादि-वर्जितोऽसि । यत्र त्वम् “आपित्व” बान्धवम्^(१) “इच्छसे”

१६७ उत्तरार्द्धिकस्य ६, २, ४, १ = ऋग्वेदस्य ६, २, ३, ४ =
आरण्ये २, १६ = जहे ७, १० ।

I अभ्राह्मव्यम् ।

(१)—‘आतिथ्यम्’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

सोभरिर्ऋषिः ।

१६०१ २ ०१४ १४ ३२ ३१ २
 योनइदमिदंपुराप्रवस्यन्नानिनायतमुवस्तुषे ।

१२ ३१ २० १२
 सखायइन्द्रमूतये ॥ २ ॥ १६८

५४ ३ २१ २ १
 I योनोच्चाउ । इदाम् । इदंपुरारश्चाउ । प्रवा ।
 प्रवस्यन्नारश्चाइ । निना । निनायतमुवारश्चाउ ।
 १ २ १ २
 स्तुषाइ । सखायन्नारश्चाइ । द्रमूतारश्चाइ ३४३इ ।
 १
 औरश्चापुइ । डा ॥ ३४ ॥

५४४ २३४ ५ १४ २ २ २ १
 II योनाश्इदमिदंपुरा । योनइदमिदा१०पूरा । प्र-
 वस्यन्नानिना । यताश्मूवस्तुषाइ । निना । यताश्मू-
 इच्छसि तत्र “युधेत्”-युधेनैव(१) युधं कुर्वन्नेव स्तोत्रनामर्थाय
 सखा भवसीति ॥ १ ॥ १६७

१६८ ऋग्वेदस्य ६, २, २, ४ ।

I, II शास्त्रे हे ।

(१) - इच्छस्य इव एवार्थः ।

१०३क,

अथ तृतीया ।

सौभरि ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

आगन्तामारिषण्यतप्रस्थावानोमापस्थात*समन्यवः ।

१ १ २

दृठाचिद्द्वयमयिष्णवः। ३ ॥ १६८

१ १ ५ २ १ १ २ ४
 वस्तुषाद् । सखायारः । आर३द् । द्रमू३तापुयाद्-

पुद्द् ॥ ३५ ॥ * १६८

“सखायः” समान-ख्याना हे ऋत्विग्यजमानाः ! “यः” इन्द्रः
 “पुरा” पूर्वम् “इदम् इदम्” दर्शनीयतया विद्यमानं “वस्यः”
 वसीयः (वसोरीयसुनीकारलोपच्छान्दसः) प्रशस्तं वसुनोऽस्मान्
 “प्राणिनाय” प्रकर्षणानीतवान् । “तसु” तमेव धनानामाने-
 तारम् इन्द्रं “वो” युष्माकं धन-लाभार्थम् “जतये” रक्षणाय च
 “स्तुषे” सौभरि रहं स्तौमि ॥ २ ॥ १६८

* “स्थाता”-^३ ^३ “स्थिराचिन्नमयिष्णवः”-इति च ऋ० ।

१६८ ऋग्वेदस्य ६:१, ३६, १ ।

* ॥ इति ग्रामे गेये दशमः प्रपाठकः ॥

४२ ५ ४ २२ १ २ १ २
 I ओम् ॥ आगन्ता । मारिषण्या३३ता । प्रास्था-

२२ २ १२ २२ १ ० १ २ २ ४ ५
 वानोमापस्थात् । सामन्यावा२ः । दृढाची३द्या३ । मयोवा ।

४ ५
 ष्णापूर्वोद्घाद् ॥ १ ॥ १६८

हे “प्रस्थावानः” प्रस्थातारः प्रगन्तारो^(१) “मरुतः” !
 “आगन्त” अस्मानागच्छन्त । “मारिषण्यत”^(२) अनागमनेन
 नोऽस्मान्मा हिंसिषत । हे “समन्यवः” समान-तेजस्काः
 समान क्रोधाः ! वा “दृढाचित्”^(३) दृढान्यपि पर्वतादीनि
 हे “यमयिष्णावः” नियमयितृत्वशीलाः ! नियमयितारः !
 “मापस्थात” अस्मत्तोन्वत्र मातिष्ठत अस्मास्वेवावतिष्ठध्व-
 मित्यर्थः ॥ ३ ॥ १६८

I दृहत्कम् ।

(१)—‘शतृ नामुपरि युद्धार्थं गन्ता इत्यर्थः इति वि० ।

(२)—“दुरस्युर्द्विषण्यवृषण्यतिरिपण्यति (०.४.२६)” इति सिद्धम् ।

(३)—इह विच्छब्दोऽप्यर्थः । “चिदित्येषोऽमेककर्मा” इत्यादि नं० १.४ ।

अथ चतुर्थी ।

सौभरिऋषिः ।

१ २ ३२३ ४ १ २ ३ १ २ ३ १ २

आयाच्चयमिन्दवं*श्वपतेगोपतउर्वरापते ।

१ २
सोम^१सोमपते पिब ॥ ४ ॥ १७०४ ५ ४ २ १ ४ २ १
[आयाच्ची । अयमिन्दवे । श्वपार३ताइ । गोप-२ १ २ ३ २ १ २
तउ । वीरा१पाता२३४इ । सोमा३म् । सोमा२३ ।१ ३ ४ ५ ४ ५
पार२ता२३४ओहोवा । पौर३४वा ॥ २ ॥४ ५ ४ २ १ ३ २ १ २ १ २
[आयाच्चिया । या३माइन्दा३वे । आश्वपतेगो-२ २ १ ० २ २ २ १
पते । ऊ । वीरा२३हा३इ । पा३ताइ । सो२३४म^१

* "याच्चीमइन्दवो" इति ऋषिद्वितीय-पाठः ।

अथ पद्यमी ।

सोमरिऋषिः* ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

त्वया हस्विद्य, जावयं प्रतिश्वसन्तं वृषभन्नुवीर्माच्च ।

५ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 हाइ । सो । म । पतेइहाइइ । पारइइवा । एहि-
 याईहा । दोपुइ । डा ॥ ३ ॥

५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०
 III आयाइछयमिन्दाईवाइ । अश्वापाशता इइ । गो
 पाताऊइ । वराइपारइइताइ । सोम सोमाइ । प-
 ताइ । पिबाइओरइइवा । ऊरइइपा । ऊपा ॥ ४ ॥ १७०

“अश्वपते” अश्वानां स्वामिन् ! “गोपते” गवां पालयितः “उर्व-
 रापते” सर्व-शस्याढगा भूमिरुर्वरा तस्याः पते हे इन्द्र ! “इन्दवे”
 दीमाय तुभ्यम् (अयं सोमोभिषुत इति शेषः) तस्माद् “आयाहि”
 सोमं प्रत्यागच्छ, आगत्य “सोमपते” हे इन्द्र ! “सोमं”
 “पिबे” ॥ ४ ॥ १७०

* “प्रयोगोनाम ऋषिः”-इति वि० ।

I, II, III 'मौयवमानि त्रीणि ।

२ १२ २२ ११ २

संस्थेजनस्यगोमतः ॥ ५ ॥ १७१

५ २

१ २ १

१ ०

I त्वयाहस्वीत् ।

यूजावयम् ।

प्रातिश्वासा २ ।

१ २

१ २

३ २

१ २

तंवृषभ ।

ब्रूवीश्माहा २३४इ ।

संस्थारइ ।

जानस्य-

१

५

३

५

गोरइवा ।

मारइताः ॥ ५ ॥ १७१

“वृषभ” वर्धितः ! हे इन्द्र ! “गोमतः” गवादि-युक्तस्य जनस्य “संस्थे” स्थाने युडे (१) “श्वसन्तम्” अस्मान् प्रति क्रोधातिशयेन श्वास-कारिणं शत्रुं “युजा” (२) सहायेन “त्वया ह स्वित्” त्वयैव खलु (३) वयं “प्रति ब्रूवीमहि” प्रतिवचनं कुर्मः निराकारि-भ्यामइत्यर्थः ॥ ५ ॥ १७१

१७१ ऋग्वेदस्य ६, २, २, १ = यजुर्वेदस्य ३१, ६ ।

I धेनुसाम ।

(१) —‘मणिषन्ते यव योद्धारः स संस्थः सङ्गामः, तस्मिन् संस्थे’-इति वि० ।

(२) —युज्यत इति युक् सहायः, तेन युजा ।

(३) —खलु इति खल्विति । खल्विति पदपरणः इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

१ २ क ३ २२ ३ २४ १ २
गावश्चिद्घासमन्यवःसजात्येनमरुतः*सबन्धवः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २
रिद्धते‡ककुभोमिथः ॥ ६ ॥ १७२

५ २ ४ ५ २ २ १ २
I गावश्चिद्घासासमन्यवाः । सजात्येनमरुतःसबन्ध-

१ २ १ २ २ २ १ २ ४ ५
वारश्चोद् । रिद्धतेकाकूभो । मिथा । औश्चोवा ।

४
होपुद् । डा ॥ ६ ॥ १७२

“समन्यवः” समान-तेजस्काः समान-क्रोधा वा हे मरुतः !
“गावश्चित्” गावश्च युष्मन्मातृभूताः^(१) “सजात्येन” समान-जाति-

* ‘मारुतीयसृग् । सौभरेरार्षम्’-इति वि० ।

† “मरुतः”-इति । ‡ “रिद्धते”-इति च

ऋग्वेदे स्वरभेदेन पठेते ।

१७२ ऋग्वेदस्य ६, १, ४०, १ ।

I सवेशीयम् ।

(१)—‘गो शब्देनाय आदित्यरश्मय उच्यन्ते । विश्वस्य उपमायाम् । आदित्य-
रश्मय इव, * * *, आदित्यरश्मय इव सर्वे मदीन्द्रा इत्यर्थः’-इति वि० । “गावः”-इति
रश्मिनामसु तृतीयं ऋषयः कम् (१, ५) ।

अथ सप्तमी ।

इयोर्नृ मेधऋषिः ।

१० ११ २३ १२ ३१ २

तन्नइन्द्राभरञ्चोर्नृमृण्शतक्रतोविचर्षणे ।

त्विन एकस्माद्भजत इति^(१) एवं “सबन्धवः” समान-बन्धुकाः सत्यः
“ककुभो” दिग्ः^(२) प्राच्यादि-दिग्भागान् प्राप्य “मिधः” परस्परं
“रिहते” लिहन्ति (घेति पूरकः ॥ ६ ॥ १७२

* “नृमेधस आर्षम्”-इति वि० ।

† “भरञ्चोर्नृ”-इति ऋग्वेदीय-पाठः, सायणीयीत्तर-
भाष्ये च ।

(१)—‘सर्वेषां कथं समानजातिलम्? एकस्मात् पृष्णेः सकाशात्प्रायमानत्वात्’-
इति वि० ।

(२)—‘ककुभः प्रधानभूताः, आदित्यरश्मयः, * ‘, अथवा ककुभो दिग्ः, दिक्-
शब्देनात्र दिग्वासिनो यजमानालक्ष्यन्ते, तान् आस्तादयन्ति उपजीवन्तीत्यर्थः ।
कथमपजीवन्ति? उच्यते—मिधः सन्धुतादित्यर्थः । अथवा गाव एव समन्वयो
दोषाः, सजात्यः सपचाः पुत्र-पौत्र-भ्रात्रादि-सहिताः’-इति वि० ।

(४)—अत्र विवरणकृतम्—‘आ-इत्युपसर्गमुक्ते भरेत्याख्यात मनुष्यवृत्ते, आभर ।
वीर पुत्रम् । कीदृशं पुत्रम्? पुत्रनासत्त्वं पृतना इति सङ्ग्राम-नाम, तस्मिन् इत्युक्त्वा
मभिभवितार मित्यर्थः’-इति ।

३ १ २ ३ १ २

आवीरंपृतनासद्धम्* ॥ ७ ॥ १७३

४ ५ ४ २ १ २ २ १ २ २ १

I त्वन्नई । द्रआभार३रा । ओजीनृम्णम् । शात-

२ १ २ ३ ५ १ २ ३ २ १

क्रता३उ । वीचर्षार३४णाइ । आवीरंपा३च्चा३ । तार-

३ ५ २ ४ ३ ५

ना३३४ओ होवा । सार३४चाम् ॥ ७ ॥

४ ५ ४ १ २ २ १ २ २ १

II त्वन्नइन्द्रा । आभार३रा । ओजीनृम्णम् । शात-

२ १ २ ३ ५ ५ १ २ २ ३ २

क्रता३उ । वीचर्षार३४णाइ । आवीरा३३म्या । तना-

२ १ ४ ५ ४

सहाम् । औ२३होवा । होपुइ । डा ॥ ८ ॥ १७३

हे “गतक्रतो” बहु-कर्मन् ! “विचर्षणे” विविध-द्रष्टरिन्द्र !
 “त्व” “नो” ऽस्मभ्यम् “ओजी” बलं “नृम्ण” धनञ्च “आ भर”

* “पृतनाषद्धम्”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१७३ उत्तराश्विनस्य ४,२,१३,१ = ऋग्वेदस्य ६,७,२,४ =
 जहे ४,१८ ।

I, II आभरे हे ।

१०४क,

अथाष्टमो ।

क २२ व १ २ ३ १ २ ३ १ २ ठ १ २
 अधाहीन्द्रगिर्वणउपत्वाकामईमहेसष्टमहे* ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २
 उदेवमन्त[†] उदभिः ॥ ८ ॥ १७४

४ ५ २ ४ २ १ २ १ २ २ २ १ २
 I अधाहिया । द्रगिर्वा२३णाः । उपत्वाका । मई-
 २ १ २ १ १ २
 मा२३हाइ । सष्टमा२३हाइ । ऊदे२ । वममा२३ताः ।
 १ २ ४ ४
 उदा२३भाइः । इडा५भीः । हीपुइ । डा ॥ ८ ॥

५ २ २ ५ १ २ २ २ १ २
 II अधाहीन्द्रगिर्वाईणाः । ऊपत्वाका । माईशमा-
 आहर । “वीरं” वीर्योपेतं “पृतनासहं” सेनानामभिवितारं
 त्वाम् “आ” ह्ययामह इति शेषः^(५) ॥ ७ ॥ १७३

* “कामान्महःसष्टज्महे”-इति ऋग्वे दीय-पाठः ।

† “उदेवयन्त”-इति ऋग्वे दीय-सायणीयोत्तरभाष्ये च ।

१७५ उत्तरार्द्धिकस्य १, १, २३, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, २, १ =
 ऊहे १, १७, = १०, २, ८ ।

हा३इ । साष्टग्माहा३इ । उद्वैवाग्मा३३ । तत्रोवा ।

दापुभोईहाइ ॥ १० ॥

III अधाहीन्द्रगिर्वणाईण । उपत्वाका । माई३मा-

हा३इ । साष्टग्मा३३हाइ । उद्वै३हा३ । वा३हा३ ।

ग्मा३ । तऊ३४अौहोवा । दभौ३रे३४५ ॥ ११ ॥ १७४

हे “गीर्वण” गंभिर्वननीयेन्द्र । “अधा हि”^(१) सम्प्रति
 “त्वा” त्वां “कामां” काम्येनिमित्ते । [यहा । काम इति
 सुपां सु(७,१,३६) कामान्^(२)] “ईमहे” याचामहे^(३) । किञ्च ।
 याचमानाः सन्तः “उपससम्भहे” उप सृजामः स्तुतिभि
 र्स्वां संयोजयाम इत्यर्थः ॥ तत्र दृष्टान्तमाह—“उद्वैव” यथो-

I, II, III षिषराणि त्रीणि ।

(१) -- ‘अध इत्यय पदपरणः । होत्यथ हेतो इति वि० ।’

(२) -- ‘कामः प्रथमैकवचन मित् द्वितीयैकवचनस्य म्याने दृष्टव्यम्, काम - काम-
 शब्देनाव काम्यमानत्वात् धनमुच्यते कामं धनम् इति वि० ।’

(३) -- ‘ईमहे’ इति धायां कसंसु प्रथम नेपणत्वे कस ८ १० ।

अथ नवमी ।

द्वयोः सौभरिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९
सीदन्तस्ते वयोयथा*गोश्रीतेमधौमदिरिविवक्षणे ।

३ १२ ५४
अभित्वामिन्द्रनोनुमः ॥ ६ ॥ १७५

२ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
। सा३४इ । दन्तस्तेव । योयाइथा । गोश्राइतेम ।

२० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
धौमदिराइ । वा३इवक्ष । णार३४पुइ । अभित्वामा-

४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६०
इन्द्रा३नो३ । नू३४पू । मा३३४पूः ॥ १२ ॥

दत्केन "गन्तो" (४) गच्छतः पुण्याः "उदभिः" अञ्जलिना उत्-
त्तिप्यादकैः समीपस्थान् क्रोडाग्रं संसृजन्ति तद्वदित्यर्थः ।

"संसृज्महे"-इति बह्वचाः पठन्ति ॥ ६ ॥ १७४

* "यथा"-इति ऋग्वेदीयः ; स्वरे भेदः ।

१७५ ऋग्वेदस्य ६, २, १, ५ ।

(४) -"इन्द्रस्यभयथा (३, ५, १, १०)"-इति सिद्धम् ।

३२ ४ ५ २ ४ ५ ३२ १ २ ५ २ ४ ५ ६
 II मीदन्तस्त्वयः । यथा३ । गो२३४ । श्रौतेमधौम-

४ ५ ५ ३२ २ १ ५ ० ०
 दिराइ । विवा३ । चा३ । क्षा२३४णाइ । अभी३ ।

२ १ ५ ० २ १ ५ ५
 हो३इ । त्वा२३४मौ । द्रने३ । नूर३४माः । उ-

५
 ऋवाइँचाउ । वा ॥ १३ ॥ १७५

हे “इन्द्र !” “गोश्रौते” (श्रीज् पाके । गोर्विकारो दधि पयस्य गोशब्देनोच्यते । तेन) दध्ना पयसा च श्रौते मिश्रिते “मद्विरे” मद्वकरे “विवक्षणे” (१) रूर्ग प्रापण शीले त्वदीये “मधौ” सोमे “सीदन्तो” निवसन्तः । सद्ने दृष्टान्तः “वयो- यथा पक्षिणी यद्वा एकत्र सङ्घीभ्य तिष्ठन्ति तद्वत् सीदन्तो वयं “त्वाम्” “अभि” आभिमख्येन “नोनमः” पुनः पुनः शृणं वा स्त,मः ॥ ८ ॥ १७५

I.II मीदन्तीये द्वे ।

• (१)—वक्त्रमिच्छन्ते इति वि० ।

अथ दशमो ।

२ ३ १ २ २ २ ३ २ १ २ २ १ २
 वयमुत्वामपूर्व्यस्थूरन्नकच्चिद्भरन्तोवस्यवः ।

१ २ ३ १ २
 वज्रिच्चित्रं हवामहे ॥ १० ॥ १७६

॥ द्वितीय-दशति ॥

५ ३ २ १ ३ ४ ५ २ १ ७
 । वयमुत्वामपूर्विया । स्थूरन्नकच्चिद्भरन्तत्रावस्यावा

५ ३ २ १ ४ २
 २३४ । वज्रिन् । चित्राश्म् । हारश्वाश् । माश्पु

५
 होद्द्वाइ ॥ १४ ॥

५ ४ ५ ४ ५ ४ ४ ४ ५ १ ५ २
 ॥ वयमुत्वामपूर्व्यस्थूरन्नकच्चिद्भरन्तः । ओवा । हार-
 २ २ १ १ १ १ १ १ २ २ ३ २ १ १
 हाइ । अवस्यावारश्पुः । हारहाइ । वज्रिच्चित्रार-

* "वाजिचित्रं" इति ऋ० सायणीयान्तरभाष्ये च ।

१७६ उत्तरार्द्धिकस्य १, १, २२, १ = ऋग्वेदस्य ६, २, १, १
 = ऊहे १.१६-२१, १० ।

। पक्यसाम ।

॥ सोभरम् ।

१११ २ ३ ४ ५
 ३४५५म् । हा३हाइ । हवा३ । मार३४हाइ । उहू

५
 वाईहाउ । वा ॥ १५ ॥ १७ई

हे “वज्रिन्” वज्र-युक्त ! “अपूर्व्य” त्रिषु सवनेषु प्रादुर्भूत-
 त्वाद्भिन्नव ! “भरन्तः” सोम-लक्षणे रत्नस्वां पोषयन्ती वयं
 “चित्र” चायनीयं विविधरूपं वा “त्वाम्” त्वामेव “अवस्यवः”
 अवां रक्षणमात्मनश्छन्तः सन्तः “हवामहे” त्वामाह्वयामः
 तत्र दृष्टान्तः—“स्थूरं न” (२) यथा भरन्तो व्रीह्यादिभिर्गृहं
 पूरयन्ता जनाः “स्थूरं” स्थूलं गुणाधिकं “कञ्चित्” कञ्चिन्मानवं
 यथा ह्वयन्ति तद्वत् ॥ १० ॥ १७ई

इति त्र्योसायणाचार्ये विरचिते माधवायं मासवेदाथं प्रकाशे कन्दोद्याख्यानं

चतुर्थस्याध्यायस्य षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

॥ इत्यौपिण्हं काकुभम् ॥

स्वादोरिष्टाद्गन्धस्वृत्तं चरमा नतमित्यमी ।

उपरिष्टाद्गन्धत्यास्नाताः सप्तदश पङ्क्तयः(क) ॥

(१)—“स्थूरं” इत्येवम्-इत्येवम्-इति विवरणकारः । अत्र मतं “स्थूरं” इति
 पाठः ।

(क)—“स्वादोरिष्टा”-इति तृतीयदशदास्य “नतमंज्ञो”-इति चतुर्थदशत्यन्ति-
 मान्ता अष्टादश ऋचः, नतव “नतम्” इति अमी अन्तिमा ऋक् उपरिष्टाद्गन्धतो-

चन्द्रमानतमित्येते वैश्वदेव्यौ(ख) प्रतीत्यसौ ।
 आश्विनी(ग) तिस्रग्नाग्नेय्यं अतिअग्निदधीमहि ॥
 आग्नीं नाग्नीन्तमित्येता(घ)महेनोअद्य चीषसी ।
 सोमी भद्रन्नइत्येषा(च) शिष्टाऐन्द्राउदीरिताः(ङ) ॥

तत्र सप्तमे खगडे —

मैषा प्रथमा ।

आदितोगोतमोनामऋषिः सम्परिकीर्त्तितः ।

३ २ ६ १ २ ३ २३ १ २ क २२
 स्वादीरित्याविषूवतोमधोः*पिबन्तिगौर्यः ।

* “मध्वः” इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

- इन्द्रस्का । अपराः सप्तदश ऋचः पँक्तयः पँक्ति इन्द्रस्काः । इति इन्द्रः-सङ्केतः ।
 (ख) —“चन्द्रमा” इति नवमी. “नतम्” इति अष्टादशी एते ऋचौ वैश्वदेव्यं
 अन्वयोः विश्वं देया देवताः ।
 (ग) —“प्रतिप्रियतम” —असौ दशमी ऋक् आश्विनी आश्वि देवताका ।
 (घ) —“आतेअग्निदधीमहि” इति एकादशी, “आग्निं न” इति द्वादशी, “आग्नि
 न्तम्” इति सप्तदशी एताः तिस्र ऋचः याग्यः ।
 (ङ) —“महेनो अद्य” इति त्रयोदशी ऋक् चौषसी उपोदेवताका ।
 (च) —“भद्रं नो” इति चतुर्दशी इयमृक् सोमी सोम-देवताका ।
 (छ) —शिष्टाः दश ऋचः ऐन्द्राः इन्द्र-देवताकाः उदीरिताः मन्त्रदृष्टिभिरित्यर्थः ।
 —इति दैवत-सङ्केतः ।

३२ २२ ३ ● १७ २ १ २ २ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

याइन्द्रेणसयावरीवष्णामदन्तिशोभथा*वस्वीरनुस्वराज्य-

म् ॥ १ ॥ १७७

४२ ३२ ४ २२ ४४२ २२ १ ५२

I स्वादीरित्थाविषू । वताः । मारः । धीःपि-

बन्तिगौ । रियाः । याइन्द्रेण सयावारः । वृष्णा-

मद । तिशोभारः । वस्वाइराः । स्वाराजियम् ।

इडाः । ओरः । डा ॥ १६ ॥ १७७

“स्वादीः” स्वादुभूतस्य रम-युक्तस्य “इत्था विषूवतः” इत्थमनेन प्रकारेण सर्वेषु यज्ञेषु व्याप्तियुक्तस्य^(१) “मधोः” मधुर-रसस्य सोमस्य (“क्रिययाङ्गं कर्त्तव्यमिति” कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्ये षष्ठी) एवं विधं सोमं “गौर्या” गौरवर्णा गावः

* “शोभसे”-इति च ऋ० ।

१७७ उत्तराच्चिकस्य ३,२,१५.१ = ऋग्वेदस्य १,६,६,५ =
आरण्ये १,२,२१—२,८,१०—३,१५—१७—१८ ।

I यामम् ।

(१)--विषूवत इति विषून्त्याप्रावित्यस्य (भा० ३०) ।

१०५क,

० २ १ ४ १ २ १ १
 शशाञ्चिम् । अर्चनाश्नू२ । स्वरौहो२ । जियमो-
 २३४५इ । डा ॥ १० ॥

४ २ ४ १ २ १ २ २ १
 II इन्थाहिसोपुमइम्नदाः । ब्रह्मचका । रवर्द्धा२३-
 २ १ ३ ५ २ ४ ५ २ १ २
 नाम् । शाविष्ठार३४वा । जिन्नोजार३४सा । पृथिव्या-
 २ २ १ २ २ २ १ २ १ २ २
 निःशशाञ्चिम् । अर्चा३४होइ । अनूर३४हो । स्वाराजि
 १ ० १
 यम् । इडार३भा३४इ । ओर३४पुइ । डा ॥ १८ ॥ १७८

हे “शविष्ठ” अतिग्रयेन बलवन् ! “वज्रिन्” वज्रवन्निन्द्र !
 “इत्था हि” इत्यम् एव अनेन शास्ताक्तप्रकारेणैव^(१) “सोमे”
 त्वया गृह्यते सति “मदेः” [मदेः स्तुति कर्मणः^(२)] स्तोता^(३)
 “बर्धनं” तव वृद्धिकरं “ब्रह्म” स्तोत्रं^(४) “चकार” । अनेन कृत-
 वान् (इदित्येतत् पठ-पूरणम्) अतस्त्वम् “ओजसा” बलेन “पृथिव्याः

I, II गृहसमदस्य मदी हो ।

(१) —“हि शब्दो यस्मादर्थः । इत्था मत्स इति वि० । ‘इत्था’ इति भाव्य
 नामसु पञ्चम नैघण्टु कस ३.१० ।

(२) —“मदति” इति अर्चति कर्मसु ऊनचत्वारिंशत्तमं नैघण्टु कस १.२५ ।

(३) —“मदे मग्नसो चैयं” इत्यथ च भावेन भावनलक्षणमिति, “सोमे उपकल्पि
 ते” इति वि० ।

(४) — ब्रह्म शब्दो ब्राह्मण शब्दः पर्यायः । गीतस्य पर्येष-रूपेण आख्यान

अथ तृतीया* ।

१६ १२ ३ १२ ३ १२ २२

इन्द्रो मदायवावृधेशवसेवृत्रहानृभिः ।

२८ ३ २ २ २ १२ १२ ३ १२ २४ १२

तमिन्द्रं हन्स्वाजिषूतिः । मर्भेह्वामहेस्वाजेषु प्रनो-

विषत् ॥ ३ ॥ १७६

सकागात्^(५) “अहिम्” आगत्य हन्तारं वृत्रं^(६) “निःशशाः”
निःशेषेण शशाः^(७) मा बधस्वेति शासनं कृत्वा पृथिव्याः सका
शान्तिरगमयइत्यर्थः । किं कुर्वन् ? “स्वराज्यं” स्वस्य राज्यं
राजस्वम् “अनु” लक्ष्य “अर्चन्” पूजयन् स्व-स्वामित्वं प्रकटय-
न्नित्यर्थः ॥ २ ॥ १७८

* ‘गौतमस्यार्धम्’ इति वि० ।

† ‘षूते’-इति ऋग्वेदीयः पाठः, उत्तरायण्यीय-सायण-
धृतयः ।

१७६ उत्तरार्चिकस्य ३, २, १४, १—ऋग्वेदस्य १, ६, १, १ =
आरण्यके ३, १६ = ऊहे १६, २, ४ = ऊह्ये १, १२—१३ ।

निर्दिशति—गौतम-नामा ब्राह्मणः चकार कर्गेति ; किं ? सामर्थ्यान् लोचनं
इति वि० ।

(५)—‘पृथिवीत्यन्तरिक्ष-नाम. अन्तरिक्षात्’ इति वि० । ‘पृथिवी’-इति अन्-
तरिक्ष-नामस्य नवमं नैघण्टुं कम्. (१.३) ।

(६)—‘अहिम्’ भेषम्. दृष्टिमित्यर्थः इति स्पष्टम् वि० । ‘अहिः’-इति भेष-
नामस्य एकविंशतितमं नघण्टुं कम्. (१.१०) ।

(७)—‘शशा’ अतगती भ्वा० ष०-इत्यस्य ऋपस्य. अन्तरिक्षोत्तरार्च्यथेः ।

^{२ ४} इन्द्रोमदायवा३ । ^{४ ५} वाद्वाइ । ^{९ ४} शवसेवृत्रहा३ ।
^४ नभीः । ^९ तमिन्महत्सवा३ । ^{४ ५} जाइपू । ^{९ ४} जतिमर्भेहवा३ ।
^{४ ५} माहाइ । ^{४ ५} मावा । ^{१ २ १} जाइपुप्रनो३३वा । ^{४ ५} वापुइषोइहाइ
 ॥ १८ ॥

^{५ ४} II इन्द्रोमदापुयवावृधाइ । ^{१ २ १} शवसेवृ । ^{१ २} त्रहानृभी-
^५ ३४ । ^{२ ३ ५} ताम् । ^{५ ४ ५} इन्माहा३३४त्सवाइ । ^{५ ४ ५} हाउ । ^{५ ४ ५} जाइपू ।
^{१ २} जतिमर्भेहवा१ । ^{२ ४ ४} मा३हाइ । ^५ मावा । ^{१ २ १} जाइपुप्रनो३
^{५ ४} ४वा । ^५ वापुइषोइहाइ ॥ २० ॥

^{४ ४} III इन्द्रोमहापुयवावृधाइ । ^{१ २ १} शवसेवृ । ^{१ २ १} त्रहा ३नृभि ।
^{१ २ २} आऔ३हो । ^{४ १ १ १ १ १} औहोवा३३४५ । ^{३ १ १ १ १} ह३३४५ । ^{२ १} तमिन्म-

३ १ २ २ १ २ २ २ १ १ १ १ १
ह । त्सुवा रजिषु । आश्रीश्चो । औचोवारश्च४पु ।

३ १ १ १ १ २ २ २ २ १ २ २
हृ२रश्च४पु । ऊतिमर्भे । हवारमचे । आश्रीश्चो ।

२ १ १ १ १ ३ १ १ १ १ २ २ २ ४ २
औचोवारश्च४पु । हृ२रश्च४पु । सवाजेषूप्राश्नोश्च । वा-

४
श्च४पुइषोईचाइ ॥ २१ ॥

४ ५ २ ४ ५ २ २ ४ ५ २ ४ २ १ २ १
IV इन्द्रोमदायवावृधेशवसेव । चहानृभीरः । तामि

२ १ २ २ १ २ ५ २ १ १
न्मह । त्सुआशजिषूश्च । ऊतीमारश्च४र्भाइ । हवारमा-

२ २ २ ४ २ ५
चाइ । सवाजेषूप्राश्नोश्च । वाश्च४पुइषोईचाइ ॥ २२ ॥

४ २ १ २ २ ५ ३
V इन्द्रोश्च१२३४ । मदा । यवावृधेशवारसारश्च४-

५ २ ५ २ २ ५ २ ३ ५
इवृ । चहाश्च । औचोवा । आश्च । औचोश्च४वा ।

४ १ २ २ २ ५ २ २
नृभाइः । तमिन्महन्स्वाजिषूतिमारश्च४र्भाइ । हवाइ । औ

III, IV आभोगवे हे ।

२ ५ २ ४ ५ ४ १ २ २
 हो३वा । आ३ । औहो२३४वा । महाइ । सवाजेषु

५ २ ४ २ ५ २ ४ ५ ४
 प्रना३ । औहो३वा । आ३ । औहो२३४वा । वापुइ

५
 पोईहाइ ॥ २३ ॥

३ २ ४ ५ ५ १ २ २
 VI इन्द्रो३४ । मदाय । वावाईर्होइ । शवसेवृ ।

१ २ ४ ५ ४ २ १ २ १
 चहानुभी३ः । हाउहो । होवा । तामिन्मह । त्स्-

२ २ ४ ५ ३ २ १ २ १
 आशजिषू३ । हाउहो । होवा । ऊतिमर्भे । हवा-

२ ४ ५ ३ २ १ २ २ ५ २
 माहे३ । हाउहो । होवा । सवाजेपूपा३नो३ । वा३४

५ ५
 पूइषोईहाइ ॥ २४ ॥

५ २ ४ ५ ५
 VII ओहाइ । इन्द्रो२४ । मदाय । वावाईर्होइ ।

१ २ २ १ २ ४ ५ ४ २ १
 शवसेवृ । चहानुभी३ः । आउहो । होवा । तामि-

V, VI, VII वार्हृङ्गिराणि त्रीणि ।

२ १ २ २ ४ ३ ३ २ २ १
 ग्मह । त्स्त्राश्जिपू३ । आउच्चौ । होवा । जतिम्
 २ २ ५ २ १ १ २ २ २ २
 भाइ । ह्वौ । होश्वा । माह्वाइ । सवाजेषूप्राश्ने
 २ ४ ५ ४
 विषात् । औश्होवा । होपुइ । डा ॥ २५ ॥ १७६

“वृत्रहा” वृत्रस्यावरकस्य वृष्टिनिरोधकस्य मेघस्यासुरस्य वा हन्ता^(१) [यद्वा । आवरकाणां^(२) शत्रूणां हन्ता इन्द्रः “मदाय” हर्षार्थं “श्वमे” बलार्थञ्च “नृभिः” यज्ञस्य नेतृभिः ऋत्विग्भिः “वावृधे” स्तोत्र-शस्त्र-रूपाभिः स्तुतिभिः प्रवर्द्धितो बभूव स्तुत्या हि देवता प्राप्तबला सती प्रवर्द्धते । “तमित्” तमेव इन्द्रं “मह्वु” प्रभूतेषु “आजिषु” सङ्ग्रामेषु “जतीम्” अस्माकं रक्षकम्^(३) “हवामहे” आह्वयामहे । तथा “तम्” इन्द्रम् “अभे” अल्पे सङ्ग्रामे “हवामहे” । अस्माभिराहुतः “म” चेन्द्रः “वाजेषु” सङ्ग्रामेषु “नो”ऽस्मान् “प्राविषत्”^(४) प्रावत् प्रकर्षणं रक्षतु ॥३॥ १७६

(१)—“इतो मेघ-इति नैरुक्ताः, लाष्ट्रोऽसुरइत्यैतिहासिकाः; अथां च ज्योतिषस्य मिश्रेभावकर्मणो वर्षं कर्म जायते, ततोपमार्थेन युद्धवर्णा भवन्ति”-इति यास्कः (नि० १, १, ६) ।

(२)—“विलं भरं भवति विभते इव” जग्निवानपववार । तद्द्रवो दृष्टोतेवा वर्त्तते वा वर्धते वा । यद्दृष्टोत् तद् दृष्टस्य दृत्रत्वमिति विश्रायते”-(नि० २, १०) इति यास्कौक्त्ति-वैविधात् ।

(३)—“जतिम्, द्वितीयैकवचनमिदं चतुर्थ्यैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्; जतये पालनाय”-इति वि० ।

(४)—अवते लृटि रूपम् ।

अथ चतुर्थी ।

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३

इन्द्रतुभ्यमिदद्रिवोनुत्तंवज्रिन्वीर्यम् ।

०१ ३२३ १ २ ३ २ ३ ३ ० ३ १४ २४ ३ ३ १ २ ३

यद्वत्यंमायिनंमृगन्तवत्यन्मायया^१वधीरर्चन्ननुस्व-

राज्यम् ॥४॥ १८०

५ ५ १ २ ३ १
। इन्द्रतुभ्यमिदद्रिवाक्ष्ण । आनुत्तंवज्रिन्वीरियम् ।३ १ २ ३ २
यद्वात्याश्मन्मा २ । याइनंमृगम् । तवात्याश्मन्मा २ ।१ २ ३ २ १ २ ३ २ १
यायावधीः । अर्चनाश्नू २ । स्वाराजियम् । इडा २-२ १
उभाउ३३ । ओ३३४५इ । डा ॥ २६ ॥ १८०

* 'गौतमस्यार्थम्' इति त्रि० ।

"मृगंतमुत्वंमायया"-इति ऋ० ।

१८० ऋग्वेदस्य १, ५, ३०, २ ।

। स्वाराज्यम् ।

१०६क.

अथ पक्षमीः ।

३ १ २ ३ २४ ७ २ ३ १ २
प्रेक्ष्यभीहिधृष्णु हिनतेवज्रीनियत्सते ।

[अद्रिरिति मेघनाम (नै० १, १०, १)] । हे “अद्रिवन्” वाहन-
रूप-मेघ-युक्त^(१) “वज्रिन्” वज्रवन्निन्द्र ! “तुभ्यमित्” तत्रैव
[षष्ठार्थे चतुर्थी^(२)] “वीर्य्य” सामर्थ्यम् “अनुत्त” शत्रु-
भिरतिरस्कृतम् । “यद्”^(३) येन वीर्य्येण खलु “मायिनं”
मायाविनं “मृगं” मृग-रूपमापन्नं^(४) “त्यं” तं “वृत्रम्” असुरं^(५)
त्वमपि माययैव “अवधीः” हतवानसि । अतः कारणात् तव
वीर्य्यं “यत्” तत् प्रसिद्धं भवति । “अर्चन्ननु स्वराज्यमिति”
पादोव्याख्यातः^(६) ॥ ४ ॥ १८०

* ‘गौतमस्यार्घम्’-इति वि० ।

(१)—‘अद्रयः आभिषवाः पावाणः, तैः तद्दान् ; अथवा अद्रिर्मेघः, तेन दान्त्येन
तद्दान् ; अथवा अद्रिर्वज्रसैनं तद्दान्’-इति वि० ।

(२)—‘षष्ठार्थे चतुर्थी’ति याच्यम् (२, ३, ११) । इति कात्यायनीयोक्तेरिति भावः ।

(३)—द्वितीया चान् तृतीयाद्ये द्रष्टव्या, अत्ययेन (३, १, ८५) ।

(४)—‘मृगो माष्टं गतिकर्मणी’-इति यास्कः (१, २०) । अतएव विवरणे मार्गशीर्षं
वेत्युक्तम् ।

(५)—असुरइत्यपि मेघ-नामसु नैषद्युक्तं दृश्यते १, १०, २६ ।

(६)—अद्यहित-पूर्वस्थानुचीति भावः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

इन्द्रनृमण्प्रहितेश्वोच्चनोवृत्रञ्जयाअपोचन्ननुस्वरा-

ज्यम् ॥ ५ ॥ १८१

I प्राइद्दी २ । अभीहिधृष्णहाओइहो । नाताइइ ।

वज्रोनिष्मयाओइहो । आइन्द्रा २ । नृमण्प्रहिते-

शवाओइहो । दाना २ । वृत्रञ्जयाअपाओइहो । आ-

चांरनानू २ । स्वाराजियम् । इडारइभाइइइ । ओइइइइ

पुइ । डा ॥ २७ ॥ १८१

हे “इन्द्र !” “प्रेहि” प्रकर्षण गच्छ । “अभीहि” हन्त-
व्यान् शत्रून् अभिसुख्येन प्राप्नुहि । प्राप्य च “धृष्णहि”
तान् शत्रून् अभिभवति तव “वज्रो” “न नियंसते” शत्रुभिः
न नियम्यते अप्रतिहतगतिरित्यर्थः । तथा “ते” तव “शवः”
त्वदीयं बलं “नृमण्” नृणां पुरुषाणां नामकम् अभिभावकम् ।

१८१ ऋग्वेदस्य १, ५, २६, ३ ।

I सवेगीयम् ।

अथ षष्ठी* ।

३ १ २ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २

यदुदीरतत्राजयो धृष्णवेधोयते धनम्† ।

३ १ २ २ ३ २ ३ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

युत्वा॑मदच्युताहरीक्चनःकंवसौदधोस्मा॑इन्द्रवसौ-

दधः ॥ ६ ॥ १८२

४ २ २ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २

[यदुदीरापुतत्राजयाः । धृष्णवेधो । यताइधा१-

“हि” यस्मादेवं तस्मात् “वृत्रम्” असुरं मेघं वा “हन” जहि ।
तदनन्तरं तेन निरुद्धा “अपः” उदकानि “जयाः” जय, वृत्रं
हत्वा तेनावृतं मुदकं लभस्वित्यर्थः^(१) । शिष्टं स्पष्टम् ॥ ५ ॥ १८२

* ‘गौतमस्यार्धम्’-इति वि० ।

† “धना”-इति, ‡ “युत्वा”-इति च ऋग्वेदोक्तौ ।

१८२ उत्तरार्द्धिकस्य ३, २, १४, ३ = ऋग्वेदस्य १, ६, १, ३
= जहे १८, २, ४ जह्ये १, १, १—१२, ३, —१३, ३ ।

I सवेष्टीयम् ।

(१)—केचिदिदानीन्तनाः ऋग्वेदात् पर्वतानां चैत्रजल-हरणाय समुद्भूतेत्युभोयर्को ।
वस्तुतस्तदसत्. “अपाञ्च श्योतिषश्च मिथीभावकर्मणो वषं कर्म जायते, तयोपमाद्येन
यद्भवती भवन्ति (नि० २, १६)”-इत्यादिना एवमादीनां कल्पितार्थत्वस्य स्पष्टत्वात्.
“असदुदृतान्त्वान्वाङ्मानम्-इत्यादि मोमांसा-सिद्धान्ताच्चैति दिक् ।

^{१२} ना२म् । ^२ युक्त्वा^{४ ५}मदच्युता३ । ^{२ १ २} हारी । क^{४ ५}च्चनःकं^२वसा-
^{४ ५} ३उ । ^{२ १२} दाधाः । ^२ अस्मा^{१२}ञ्चार३इन्द्रा । ^२ वमौदा२३धा३-
^१ ४३ः । ^१ औ३३४५इ । डा ॥ २८ ॥ १८२

अत्रेदमाख्यानम्-रहगण-पुत्रो गीतमः कुरु-सञ्जयानां राज्ञां पुरोहित आसीत् । तेषां राज्ञाम्परेः सह युद्धे मति म ऋषिरनेन इन्द्रं स्तुत्वा स्वकीयानां जयं प्रार्थयामामिति । तस्य च तत् पुरोहितत्वं वाजसनेयिभिरास्नातम् “गीतमी ह वै राहगणः उभयेषां कुरु-सञ्जयानां पुरोहित आसीत्” इति ।

“यद्” यदा “आजयः” मङ्गामाः “उदोरते” उद्वञ्कन्ति उत्पद्यन्ते तदानीं “धनं” “धृष्णव” यो धृष्णः धर्षयिता शत्रूणां जेता भवति तस्मै धीयते निधीयते । जयती धनं भवतीत्यर्थः । हे “इन्द्र !” त्वां तादृशेषु युद्धेषु प्रहृत्तेषु “मदच्युता” शत्रूणां “मदस्य” गर्वस्य चावधितारो “हारी” त्वदीयावर्षा^(१) “युक्त्वा” रथे त्वदीये योजय । योजयित्वा च “कं” चिद्राजानं तव परिचरणमकुर्वन्तं “हनः” हन्याः । “कं” चन त्वां परिचरन्तं “वसौ” धने “दधः” स्थापयसि (अतो जयाजयौ त्वमेव कारयितासि । तस्मात् हे इन्द्र ! अस्मान् अस्मदीयान् राज्ञः वमौ धने “दधः” स्थापय ॥ ६ ॥ १८२

(१) — ‘हरी इन्द्रा’ इति नैषण्ठ, कम् १, १४१ ।

अथ मन्त्रमी* ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

अत्तन्नमीमदन्त ह्यवप्रियाअधूपत ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ क २ २ ३
अस्तोषतस्वभानवोविप्रानविष्ठयामतीयोजान्विन्द्र-१ २
तेहरी ॥ ७ ॥ १८३

३ ४ २ ४ २ ४ ३ २ १ ५ ४ २ ५ २

[अत्तन्नमीमद । तह्रीः । आ२३४ । वप्रियाअधू ।

४ ५ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
षता । अस्तोषतस्वभानवः । विप्रानार३वी । ष्टाया-
२ २ १ २ २ २ १ २ ५ २ २
मती । योजानू३वा३३३ । द्रारतार३३औहोवा ।३ ५
ह्यार३४री ॥ २८ ॥ १८३

हे “इन्द्र !” त्वया दत्तान्यन्नानि “अत्तन्” यजमाना भुक्तवन्तः
भुक्त्वा च “अमीमदन्त हि” दृष्ट्वा आसन् खलु । “प्रियाः” तनूः
“अवाधूत” अकम्पयन् अतिशयित-रसास्वादेन वक्तुमशक्नुवन्तः
शरीराण्यकम्पयन् । तदनन्तरं “स्वभानवः” स्वायत्तदीप्तयः

* ‘गौतमस्यार्धम्’ इति वि० ।

१८३ ऋग्वेदस्य १, ६, ३, ३ ।

। यामम् ।

२ १ २ २ ३ २ २ २ १ २
घवन्मा । तथाआशइवा२३४ । कदा३४नःह्र । नात्ता

२ १ २ १ २ ३ २ २ २ २
वत । करइद । थायाशमाई२३४त् । योजा३४नुवा

३इ । द्रा२ता२३४औहोवा । हार३४रौ ॥ ३० ॥ १८४

हे “मघवन्” धनवन्निन्द्र ! “गिरः” अस्मदीयाः स्तुतीः “उपो” उपैव “सुशृणुहि” उपगम्य सम्यक् शृणु । “तथाइव”(१) पूर्वं यथाविधस्त्वं तद्विपरीती माभूः (अस्मात् पूर्वं यथा अनुग्रह-बुद्धि-युक्तं तथाविध एव भवेत्यर्थः) अपिच “नो” ऽस्मान् “सूनुता-वतः” (प्रियमत्याम्बिकावाक् सूनुता) तथा स्तुति-रूपया वाचा-युक्तान् “करः” करोषि । त्वमपि “अर्थयासइत्” अर्थयास एव नतद्दाम्से । अस्माभिः प्रयुक्ताः स्तुतीस्त्वमपिस्वीकरोषीत्यर्थः । अतो हे “इन्द्र” ! “ते” “हरी” त्वदीयावश्वी “नु” क्षिप्रं “योज” रथे योजय । “कदा” यदेतिकर इत्यर्थः ।

“करइदर्थ”-इति, “करआदर्थ”-इति च पाठो ॥ ८ ॥ १८४

(१)--‘तथा, ‘तनु’ विसारं (न०, प्र०) इत्यस्येदं रूपम्. मा विसारं कार्षीः, मा विसृजिष्याः. शोभ्रमागच्छे त्यर्थः । इवेत्ययमुपसार्थः, अलुपसार्थस्य समान्यर्थे प्रयोग इति पदप्रत्ययः इति वि० ।

अथ नवमी ।

चित्तकृषिः ।

३ १ १ ३ २ ५ १ ४ २ ४ ३ १ २ २ ०
 चन्द्रमाअस्वा३न्तरा*सुपर्णीधावतेदिवि ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
 वि हिरण्यनेमयःपदविन्दन्तिविद्यु तोवित्तंमेअस्य

रोदमी ॥ ८ ॥ १८५

२ १ ४ २ १ ० १ ४ २
 I चन्द्रमाआउवा । स्रवान्ताराउवा । सुपर्णीधाउ-

१ ४ ४ २ १ २ १ २
 II। वतेदिवि । नवोहिराउवा । ण्यनाइमायाउवा ।

१ २ १ २ १ ४
 दंविन्दाउवा । तिविद्युताः । वित्तम्माआउवा । स्यरोदा

२ १ २ १
 उमा३४३इ । ओ२३४५इ । डा ॥ ३१ ॥

४ ५ ४ ४ ० १ ० २ २ १ २ ४ ४
 II चन्द्रमाआ । सू३अन्तारा । स्रपर्णीधाव ।

* “अस्वा३न्तरा”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१८५ ऋग्वेदम् १,७,२०,१ ।

१०७क,

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

तार३इ । दिविया । नवारहिरण्यनेमयःपदंविन्द ।

तिविद्यूतो२३४चाइ । वित्त०होइ । मआ२३हो । स्य-

रोदा२३सा२३सा३४३इ । ओ२३४पुइ । डा ॥ ३२ ॥

III चन्द्रमा३आप्सुवन्तरा । सुपर्णोधा । वताइ-

दा१इवी२ । नवा२हिरण्यनेमयःपदंविन्द । ति-वि-

द्यूतार३ः । वित्त०होइ । मआ२३हो । स्यरोदा२३सा-

३४३इ । ओ२३४पुइ । डा ॥ ३३ ॥

IV चन्द्रमाअप्सुवा । तरा । सुपर्णोधावतेदार३इ-

वी । नवा२३होइ । हिरण्यनेमयःपदंविन्द । ति-वि-

द्यूतार३ः । वित्त०होइ । मआ२३इहो । स्यरो२३-

दारसार३४भीहोवा । ज३२३४पा ॥ ३४ ॥

५ ४२ ५२२ ४ ५४२ ५ ५ २ १२२ २
V चन्द्रौद्योमाप्तुवन्तरा । ओद्वा । सुपर्णोधावते-

२ १ २ १ १ २ १ २ १ २ १ २
दाइवाये३ । होवा३होरइ । ऊवा३४पुइ । नवा३इरण्य-

१ २ १ १ ३ २ १ १ १ २ १
नाइमाया२३ः । होवा३होरइ । ऊवा३४पुइ । पदं-

१ २ १ १ ३ २ १ १ १ २ १
विन्दन्तिवाइद्युतार३ः । होवा३होरइ । ऊवा३४पुइ ।

२ १ २ २ २ १ २ १ ३ २ ४
वित्तेम्ने अस्यरोदासाये३ । होवा३होरइ । ऊवा३ओ

३ ५ ४ ५
पुवाइ५ई । ऊ३३३४पा ॥ ३५ ॥ १८५

“अप्” आन्तरिख्यास(१) उदकमये मण्डले “अन्तरं” मध्ये
वर्त्तमानः “सुपर्णः” शोभन-पतनः [यद्वा । सुपर्णइति रश्मि-
नाम(नै० १,५,१५)]सुषुम्णाख्येन सूर्यरश्मिना युक्तः “चन्द्रमाः(२)”
“दिवि” द्युलोके “आधावते” आक्षर्यादायाम् । एकेनैव प्रकारेण
धावतेश्रीन्नं गच्छति । तादृशस्य चन्द्रमसः सम्बन्धिनः । ३

IV, V सौपर्णं हे ।

(१)—“आपः” इति चन्द्ररीज-नामसु षष्ठमं नैवष्टकम् (१,२) ॥

(२)—“चन्द्रमाद्याश्चन्द्रमति चन्द्रो माता चान्द्रं मानसम्यति वा । चन्द्रश्चन्द्रतः
कान्ति-कर्मणश्चन्द्रमसित्यण्यस्य भवति चाइ द्रमति चिरं द्रमति चमेर्या प्रमंम । चाइ
५चे विपरीतस्य” इति, [म० दे० ४४ ।

अथ दशमी ।

अवस्य ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३

प्रतिप्रियतमं रथं वृषणं वसुवाहनम् ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३
स्तोता वामश्विनः षिस्तो मेभिर्भूषति * प्रतिमाध्वीममश्रुत्

१२
हवम् ॥ १० ॥ १८६

॥ तृतीय-दशति ॥

“हिरण्यनेमयः” सुवर्ण-सदृश-पर्यन्ताः ! [यद्वा । हित-रमणीय-प्रान्ताः] “विद्यतो” विद्योतमानाः रश्मयः “वो” युष्माकं “पदं” पदस्थानीयम् “अथ” “विन्दन्ति” मदीयानीन्द्रियाणि कूपेना-वृतत्वात् न लभ्यते । अत इदं नोचितं तस्मात् कूपात् मासुत्तारय-तेत्यर्थः । अपिच हे “रोदसी” द्यावापृथिव्यौ ! “मे” मदीयं “अस्य”(४) इदं स्तोत्रं “वृत्त” जानीतम् ॥ ८ ॥ १८५

* “स्तोमेन प्रतिभूषति”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१८६ उत्तरार्चिकस्य ८, ३, १२, १ = ऋग्वेदस्य ४, ४, १५, १ =
जहे ११, १, ३६ = जह्ये ४, १८ ।

(३)—“हिरण्यं” कस्मात् श्रियतश्चायम्यमानमिति वा श्रियते अनाजनमिति वा हित-रमणं भवतीति वा हृदय-रमणं भवतीति वा हयंतेर्वा स्यात् प्रेप्सा कर्मणः” इति नि० २.८ ।

(४)—“द्वितीयाद्यं षडो” इति वि० ।

१ ५ ५ ५ १ ३
I प्रार३४ । तिप्रियतमम् । राथोम् । वार्पणव ।

१५ २ १५ २ २ १ १ ५
सुवाच्चार३नाम् । स्तोतावा३मा३ । श्विनार३वार३४षीः ।

१५ २ २ १ २ १ ५ १५ २
स्तोमाइभो३भू३ । षातिप्रार३४ती । माध्वाइमा३-

२ १ ४ २ ५
मा३ । अ३र३ताम् । ह्वा३४पु३वे३च्चाइ ॥ ३६ ॥ १८६*

हे “अश्विनौ !” (१)(एकः प्रति-शब्दोऽनुवादः) “वा” युवयोः
“प्रियतमं” “रथं” “स्तोता” “ऋषिः”(२) “स्तोमेभिः” स्तोमैः

I त्वीशम् ।

(१)—“अश्विनौ यद् व्यग्रवते भवं रमनान्यो ज्योतिषान्यः । अश्वैरश्विनावि-
त्यौर्णवामः । तस्मादश्विनौ द्यावाश्विन्यायित्येकऽहोरात्रावित्येकं सूर्याचन्द्रमहावि-
त्येके राजानो पुण्यकृतावित्यैतिहासिकाः । तयोः काष्ठाकूर्ध्वमर्धरात्रात् प्रकाशी
भावस्यानुविष्टममनुतमोभागे हि मध्यमो ज्योतिर्भाग आदित्यः” इति नि० दे०
६, १ ।

(२)—“ऋषिः अस्सुर्गाम, आत्मानमेव परोत्तरपेण प्रथमपुत्रपेण निर्दिशति-
इति वि० ।

० ॥ इति अश्विः प्रपाठकः ॥

“प्रतिभूषति” अलङ्करोति । कीदृशं रथं ? “वृषणं” फलानां
वर्षितारं । “वसुवाहनं”^(२) धनानां वाहकं (ईदृशं रथमागम-
नाय स्तोतोत्यर्थः) तस्मात् हे “माध्वी” ! मधुविद्या-वेदितारौ^(४)
“श्रुतं” शृणुतम् ॥ १० ॥ १८६

इति शोभायणाचार्य-विरचिते सामवेदार्थप्रकाशे बन्दोद्याख्यानं
चतुर्थस्याध्यायस्य सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

अथाष्टमे खण्डे —

शेषा प्रथमा ।

वसुश्रुतऋषिः* ।

^{१ २} आते^{१ १ २ ३ १ २} अग्रदधीमच्चिद्यमन्तदेवाजरम् ।

^{३ २ २ १ २ ३ २ २ १ २ २ २ २ २ ३ १ ३}
यद्वस्यातेपनीयसीममिद्वीदयतिद्यवीषस्तोत्भ्य-

^{१ २} आभर ॥ १ ॥ १८७

* ‘वत्सस्यार्धम्’-इति वि० ।

१८७ उत्तरार्द्धिकस्य ३,२,२१,२ = ऋग्वेदस्य ३,८,२२,४
= ऊहे ३,१६—१७,६ ।

(२)—‘वसु धनम् उच्यते प्राप्यते नीयते येन स वसुवाहनस्तं वसुवाहनं धनस्य
नेतारम् इति वि० ।

(४)—‘मधुपूर्वा’-इति वि० । ‘इकारोमत्वार्थः’-इति च वि० ।

१ २ ५ ४ ५ २
I ओम् ॥ आ२३४ । तेअग्रइधी । माहाइ । द्युमन्तं

२ १ २ ३ २ १ २ २ १ १ ३
देवाइ । आ२३ । जरमा । यद्वास्याउताउइ । पानीरया-

५ २ १ २ १ ० ३ २ १
२३४सी । समिद्दीरदय । ता१इ । द्यविया । इषा २

२ २ १ ४ २ ५
स्तो३तृ३ । भ्या२३आ३ । भा३४पूरोइच्चाइ ॥ १ ॥

३ ४ ४ ५ ४ २ ४ ५ २ ४ ४ ४ ५
II आतेअग्रइधी । माइच्चाइ । द्युमन्ताइदेवअजरम् ।

३ ४ ३ ४ ३ ४ ४ ५ ४ ३ ४ ४ ४ ५ २ ५ २
यद्वास्यातेपनीयसी । समिद्दीदयताइ । ऊ३म्चुम् ।

२ ५ १ ४ २ २ ५ २
द्या२३४वी । इष्स्तो३तृभ्या३आ । द्यु३म्चं३३३म् ।

२ ५
भा३४पूरोइच्चाइ ॥ २ ॥ १८७

हे “अग्ने” देव! “द्युमन्तम्” दीप्तिमन्तम् “अजरम्” अजीर्णम्
“ते” “आ” सर्वतः “इधीमहि”^(१) दीपयामः । “यद्वा” खलु,

I, II सञ्जये हे ।

(१)—“जिरन्ती दीप्तौ-इत्यस्य रूपम् ।

अथ द्वितीया ।

विमदऋषिः ।

१५ ५२ ३ १ २
 आग्निं न स्ववृत्तिभिर्होतारं त्वावणीमहे ।

३ १ २ १ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
 शीरम्यावकशोचिषं विवोमदे यज्ञे षुस्तीर्णवर्हिषं

१२
 विवक्षसे* ॥ २ ॥ १८८

२ ४ ५ १२ २ ३ १ १
 । हाउ । औहो२३४वा । आग्निं न स्ववृत्तिभी२३-

११ २ ३ ४ १२२२ २ २ ३
 ४पूः । हाउ । औहो२३४वा । होतारन्तावृणीमहे-

“ते” त्वदोया “स्या” मा “पनीयसी” स्तुत्यर्हा(१) “समिद्” दीप्तिः
 “दोदयति” दीप्यते “द्विवि” द्व्यलोके । किञ्च । “स्तोतृभ्यो”
 ऽस्मभ्यं “इषम्” अन्नम्(२) “आभरा” आह्वर ॥ १ ॥ १८७

* “यज्ञायस्तीर्णवर्हिषे विवोमदेशीरम्यावकशोचिषं
 विवक्षसे”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१८८ ऋग्वेदस्य ७, ७, ४, १ ॥

I उत्सेधम् ।

(२)—“पयते”-इति अर्षति-कर्मणो रूपम् (नै० ३, १४, १२) ।

(१)—“इषम्”-इत्यन्न-नामसु चतुर्ह इतसं पदसु (नै० १, ७,) ।

^{१ १ १ १} २ ^{१ ०} ५ ^{२ २ २ २ २ २ २ २}
२३४५ । ^१चाउ । ^{१ ०}श्रीचो३३४वा । ^{२ २ २ २ २ २ २ २}शीरंपावकशोचि-

^{१ ० ३} ५ ^१ ५ ^{१ ०} ५
षम् । ^{१ ० ३}विवोमार२२४दाइ । ^१चाउ । ^{१ ०}श्रीचो२३४वा ।

^{२ १ २ ५ १ २ ३ १ १ १ १} २ ^{१ ०} ५
यज्ञाइषुस्तीर्णबर्हिषार३४५म् । ^१चाउ । ^{१ ०}श्रीचो२३४वा ।

^{१ २ ३ १ १ १ १}
विवमसे२३४५ ॥ ३ ॥

^{५ ५} २ ^{१ २ २ ५} ५ २
॥ आग्निस्ववृत्तिभिर्छेद्वाचाइ । ^{१ २ २ २}क्षीतारंत्वावृणीम-

^{१ २ १ २} २ ^{१ ०} ५ ^{१ २ २ २ २ २ २ २} १ २ १ २
छेद्वाइ । ^{१ ०}चाइ । ^{१ २ २ २ २ २ २ २ २}शीरंपावकशोचिषमिच्छेद्वाइ ।

^२ ३ २ ३ ^५ ० १ ^{२ ५ १ २} १ २ १
चाइ । ^{१ ०}विवोमार३४दाइ । ^{२ ५ १ २}यज्ञाइषुस्तीर्णबर्हिषमिच्छे-

^२ २ ^{१ ३} ५ ५ ५ ^३ ५
चाइ । ^{१ ३}चाइ । ^{५ ५ ५}वारइवार३४श्रीचोवा । ^३क्षीर३४से

॥ ४ ॥ १८८

हे अग्ने ! तव स्वभूते “विमदे” (१) एतदाख्ये ऋषौ मयि “इयं”
स्तुतिः प्रहृत्तास्ति (नेति सम्प्रत्यर्थ) न आतोवयमिदानौ “स्तव-

II निषेधम् ।

(१)—अस्य हि भाष्यकारेण ‘विमदे’-इत्येव पाठः पश्यतः । इत्यस्य व्याख्यानं न
कृतम् । विवरण-स्तुतिं तु ‘विवोमदे’ इत्येव पाठः, तथा च—तत्र ‘विवः’, ‘मदे’-इति
च इत्येव व्याख्यानम् ।

अथ मृतौषा ।

सत्यश्रवा ऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

महेनोअद्यवोधयोषोरायेदिवित्मती ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

यथाचिन्नोअवोधयःसत्यश्रवसिवाय्ये सुजानेअश्रु-

सूनृते ॥ ३ ॥ १८६

क्लिभिः” स्वयङ्कृताभिः दोष-वर्जिताभिः स्तुतिभिः “होतार”
देवानामाह्वतारं होम-निष्पादकं वा “अग्नि” “त्वा”त्वाम् “आह-
णीमहे” आभिसुख्येन सम्भजामहे । कौटुशं ? “यज्ञेषु”
यागेषु “स्तीर्णवर्हिषम्” आसादितवर्हिष्कम् । “शीरम्” ओषधा-
दिषु सर्वतानुशायिनम्^(१) । “पावकशोचिषं” शोधक-दीप्तिं^(२) ।
“विवक्षसे” (महन्नामैतत) हे अग्ने ! त्वमपि महान् भवसि ।
[यथा । “विमदे” यज्ञस्य सम्बन्धिनः सोमस्य पान-जन्य-विविध-
मदार्थं “त्वामाहणीमहे” इति योज्यम्] ॥

“शीरम्यावकशोचिषंविमोमदेयज्ञेषुस्तीर्णवर्हिषंविमक्ष-
से”-इति ऊन्दागाः । “यज्ञार्थं स्तीर्णवर्हिषोविमोमदेशीरम्या-
वकशोचिषंविमक्षसे”-इति बहुवचः ॥ २ ॥ १८८

१८६ उत्तरार्चिकस्य ८, ३, ११, १ = ऋग्वेदस्य ४, ४, २१, १
= ऊन्ने ४, १७ ।

(१)—“अनुशायिनमिति वा शिनमिति वा”-इति नि० १०, १५ ।

(२)—“पावक-दीप्तिम्”-इति नि० १०, १४ ।

२२ २५२ ४ ५२ ५ १-
 I मद्वा३४इ । महेनोषद्य । बोधा६या । उषो-
 २२ १ २ १ २ ५ १ २ ३
 राये । दिवित्मा२३ती । यथाचौ३न्ना३ः । आबोधा-
 ५ १ २ २ १ २ ५ १
 २३४याः । सत्याश्चा३वा३ । सिवा३र्या२३४याइ । सु-
 २ २ १ ४ २ ५
 जाता३श्चा३ । श्वा२३सु३ । ना३४पु३र्त्तो३इहाइ । ५ ॥१८८

“अयं” अस्मिन्त्यागदिने हे “उषः” उषोदेवि ! (१) “दिवि-
 क्कती” दोषिमती (२) त्वं “नो” ऽस्मान् “महे” महते “राये” धन-
 प्राप्तये “बोधय” प्रज्ञापय प्रकाशयत्यर्थः । सति प्रकाशे क्रतु-द्वारा
 द्रव्यस्योपार्जयितुं शक्यत्वात् । “यथाचित्” यथैव पूर्वं नोऽस्मान्-
 बोधय; अतीतेषु यथा बोधितवतो तद्दद्यापीत्यर्थः । हे “सुजा-
 ते” (३) शोभनं जातं जन्माविर्भावोयस्यास्तदृशि ! हे “अश्वसूतृते”

I सत्यश्रवसय वाय्यस्य साम ।

(१)—अश्विनोः परस्मात्. उदयान् पुग्नाश्च यः कालः, तदाशिका देवो. उषाः देवी, सूर्यैत्यपीत्युच्यते सूर्यो-दृष्टित्यपि वर्ण्यते (नैषक्तं द्रष्टव्यम्) ।

(२)—‘दिवो दुक्षिता’-इति वि० ।

(३)—अथ हि अहमेकारोच्चारणं पारिपत्युक्तिः श्रूयते । तथा चोक्तं भगवता पतञ्जलिना प्रथमाध्यायीषु-प्रथमपाद-द्वितीयाह्निके—“ननु च भोऽन्वोगामां सत्यस्य-
 पिराचायनोवा अहमेकारसहसोकारश्चाधीयते—सुजातेष्वश्वसूतृते”-इत्यादि, “पारिप-
 द्दक्षितरेषा”-इत्यादि च । अत्रि “सुजाते अश्व”-इत्यात्र हि सन्त्युभावस्तु “प्रकृत्याकः
 पादस्यपरे (१, २, ४, ५)”—इति सिद्धम् ।

अथ षतुर्थी ।

विमदृच्छः ।

३ ४ ३ १ २ ३ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ २

भद्रन्नीअपिवातयमनोदत्तमुतक्रतुम् ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

अथातेसख्येअन्धसेविवोमदेरणागावोनयवसेविव-

त्तसे ॥ ४ ॥ १९०

२ १ ४ ५ २ १ ५ १ २

I भद्रन्नीरअपिवातया । मनोदत् । क्षाम् । जत-

३ ५ १ २ ३ १ २ ३ २ १ ३ ५ ३
क्रारअठतुम् । आथाते । सा । ख्येअन्धसाः । वि

२ ३ ५ १ ५ २ ५ १ २ १ ३ १ ५
वोमारअठदाद् । रणारगावारनय । वसायेः । वार-

३ ५ २ ३ ५
इवारअठओहोवा । क्षारअठसे । ६ ॥ १९०

प्रियसत्यात्मिका स्तुतिवाग्यस्याः सा हे तादृशि देवि ! (४) “वाय्ये”
वय-पुत्रे “सत्यप्रवसि” मयि (५) अनुगृह्णाणेर्यः ॥ ३ ॥ १९९

हे सोम ! त्वं “नोऽस्मदीयं” “मनः” “भद्रं” कल्याणं “प्राप”
शुभ-सङ्कल्प-लक्षणं “वातय” गमय (अस्माक परः शुभसङ्कल्पं

* “रणन्गानयव”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१९० ऋग्वेदस्य ७, ७, २, १ ।

I षोडशम् ।

(४)—‘अथशुभते-आदित्यभार्य-इति वि० ।

(५)—‘सत्यप्रवोनाम राजा वाचः’-इति वि० ।

^५ ^२ ^२ ^५ ^{२२} ^२ ^२ ^१ ^२
 । क्रत्वामहा^५ अनुषधा^२ ईमे । भीम^५ आवावृ^२ तान् इशा-
^१ ^२ ^१ ^२ ^५ ^२ ^२
 श्वारः । श्रिय^१ च्छा^२ षाः । उपाका^१ र्श^२ षयोः । निशि^२ प्री-
^१ ^२ ^१ ^२ ^२ ^२ ^५
 ह्वी^१ र्शवा^२ दा^१ धा^२ र्इ । हस्तायो^१ र्शवा^२ र्इ । जूमो^२ र्शवा^५ ।
^५ ^५
 यापुसो^५ इहा^५ । ७ ॥ १८१ ॥

“क्रत्वा” कर्मणा प्रज्ञया वा “महान्” सर्वाधिकः “भीमः”
 शत्रूणां भयङ्कर इन्द्रः “अनुषध” “स्वधेत्यन्न-नाम (नै० २, ७,
 १७) । स्वधायां [विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः^(१)] सोम लक्षणस्यान्नस्य
 पाने सतीत्यर्थः । “शवः” आत्मीयं बलं “आवावृते” आभि-
 मुख्येन प्रावर्त्तयत् । तदनन्तरम् “ऋषो” दर्शनीयः^(२)
 “शिप्रो” हनुमान् । नासिकावान्वा^(३) । “हरिवान्” हरि-
 भ्यामश्वाभ्यमुपेतः इन्द्रः “उपाकयोः” समीप-वर्त्तनोर्हस्तयो

I औषसम् ।

(१) — “अथयं विभक्ति-समीप-सहृदि-व्य इत्यौभावात्ययासम्पत्ति-शब्द-शार्दूमा-
 पश्चाद्-शौगपद्य-सादृश्य-सम्पत्ति-साकल्यात्क वचनेषु” - इति (पा० २, १, ६) हनुर्वैवेते
 भावः ।

(२) — “ऋषोः” - इति (पा० २, १, ६) तृतीयं नैषण्डकम् (१, २) ।

(३) — “शिप्रो हनुमान्” - इति नै० १२, १७ ।

अथ षष्ठो ।

गौतमः ऋषिः ।

३ १२ २२३ २३१२ ३ १२

सघातं वृषणं चरथमधितिष्ठाति गोविदम् ।

१२ २२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ २
यः पात्रं चारियोजनमूणां मिन्द्राचिकेत तियोजान्व-३ १ २
न्द्रतेक्षरौ ॥ ६ ॥ १६२३ ४ २ ३ ४ ५ ३ २ ३ ४ २ ५ १ २ २ २
I सघातं वृषणम् । रथाश्च श्रीक्षीवा । आधितिष्ठा ।१ २ १ २ १ १ २ ३
तिगोवाश्रुदा रम् । यः पात्रं चारि । रीयो रजा २२४-

र्वाहोः^(४) “आयसं” अयोमयं वज्रं “अिये” मय्यदर्थं “निदधे”
निदधाति स्थापयति (सोम-पानेन हृष्टः प्रवलदन्द्रः शत्रूणां हन-
नाय हस्ते वज्रं गृह्णातीत्यर्थः ॥ ५ ॥ १६१

* ‘गौतम’-इति वि० पाठः ।

१६२ ऋग्वेदस्य ६,३,४ ।

I लौघम् ।

(४)—“उपाके” इति अन्तिक-नामस्य सप्तमं पदम् (२,१६) ।

अथ मग्नमी ।

वसुश्रुतऋषिः ।

३ १२ २२ ३ २३ ३ २ १ २ १ २ २ २ १ २

अग्निं मन्ये यो वसुरस्तय यन्ति धेनवः ।

३ १ २ २ २ ३ ३ १ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३

अस्तमर्वन्त आशशोस्तनित्यासो वाजिन इषुस्तोढभ्य

१ २

आभर ॥ ७ ॥ १८३

५ २२ १ २ ५ १ २ २
 नाम् । पूर्णमि । द्रा । चीकेता २३४ती । योजानू३-

२ १ ३ ५ २ ३ ५
 वा३इ । द्रा३ता २३४ औहीवा । द्वा ३३४री । ८ ॥ १८२ ॥

“सघा”^(१) स खल्विन्द्रः “वृषणं” कामाभिवर्षकं “गोविदं” गवां लम्बयितारं^(२) “रथम्” “अधितिष्ठाति” ईदृशे रथे अधितिष्ठतु आरूढो भवतु । हे इन्द्र ! “यो” रथः “हारियोजनं” एतत्सञ्ज्ञं धाना-मिश्रितं “पूर्णं” सोमेन पूर्णं “पात्रं” “चिकेतति” ज्ञापयति (तं रथमधितिष्ठेति पूर्वाचान्वयः) अधितिष्ठाय “ते” त्वदीयो “हरी” अश्वी “नु” क्षिप्रं “योज” रथे योजय ॥ ६ ॥ १८२

१८३ उत्तरार्द्धकस्य ८, ३, १०, १ = ऋग्वेदस्य ३, ८, २२, १
 = जहे ४, १६ ।

(१)—‘घा’ इति दीर्घपाठः । तव ‘निपातस्य च (६, ३, १३६)’ इति दीर्घः ।

(२)—‘गोविदं गाः येन लम्बको- इति वि० ।

मनुष्यम् “अंहः” पापं दुरितं तत्फलरूपं दुर्गमनञ्च “नाष्ट”^(१) न प्राप्नोति (अश्रोतेर्लङि, भलोभलीति सिचोलीपः, अङ्भावञ्छा-
न्दसः) “अर्यमा” अरीन् नियच्छति इति एतत्सन्नकोदेवः ।
(नयन्ति शत्रून् एते) “मित्रः” (प्रमीतेः) त्राता देवश्च नयति ।
“वरुणः” पापानां निवारको देवः “यं” “नयति” । एते
त्रयो देवाः “सजोषसः” सङ्गताः समानाः प्रीयमाणा वा भवन्तः
“द्विषः” द्वेष्टृन् अतिक्रम्य “य” स्तोतारं नयन्ति (प्रत्येक-
विवक्षया एकवचनम्) तन्नाष्टेत्यन्वयः ॥ ८ ॥ १९४

इति त्रीसायणाचार्यविरचिते माषदीये सामवेदार्थप्रकारे छन्दोशास्त्रात्
चतुर्थस्याध्यायस्याष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

॥ इति पाङ्क्तम् ॥

परिप्रधन्वप्रभृतिऋचस्त्रिंशद्भवन्ति(क) हि ।
एतासान्तु ऋषिच्छन्दोदेवतास्तु पृथक् पृथक् ।
वक्ष्यन्ते सायणार्येण(ख) तत्र तत्र परिस्फुटम् ॥

(१)—“आष्टः”, “आष्टः”, “आष्टः”—इति वा निघण्टौ व्याप्तिकर्मणु पचमं पदं
पाठभेदेन पठ्यते (२, १८) ।

(क)—तत्र, “परिप्रधन्वन्नायेत्यादि दशसं” प्रथमं दशन्, “विश्वतोदावन्विश्वतो”
इत्यादि दशसं द्वितीयम्, “अथेत्यग्निः”—इत्यादि “इन्द्रो विश्वस्यराजनीत्यन्तं” दशसं
तृतीयमिति विवेकः ।

(ख)—एषा पूर्वाचार्य-लेख-शैली यदाक्रमान् परीक्षेण निर्दिशति सायणाचार्ये-
णेति ।

अथ नवमखण्डे—

मैषा प्रथमा ।

आद्यानां षष्ठां ऋण-त्रसदस्य सहितावृषी,

पवमानो देवता । तत्रादिर्हिपदा (१) ।

२३२१ २ ३ १३ १ २३ १२ १२
परिप्रधन्वेन्द्रायसोमस्वादुर्मित्रायपूष्णेभगाय ॥१॥ १८५

४ ४ ४ ४ १२ २ २ ५
I परिप्रधन्वा । इन्द्रायसोमास्वाद्दूर३४ः । चाइ ।

२ १२ २२१२ ५ १ ५ ५
मित्राया । पूष्णेभा२३४चाइ । गार्३४योइचाइ ॥ ११ ॥

४ ४ ४ ४ १२ २ ५ २ ५ २
II परिप्रधन्वा । इन्द्रायसोमा । औ३हा । औ३हा ।

१८५ उत्तरार्चिकस्य ६,१,८,१ = ऋग्वेदस्य ७,५,२०,१ =
जहे ६,२०—१,५,१,५,१,८,२,१०—१०,८—१२,७—१४,४
१७,२,६—२१,१८ = जह्ये ३,२,१४ ।

I, II इन्द्रस्य सङ्क्रामे हे ।

(०)—“पङ्क्तिः पञ्चिनी पञ्चपदा”-इति दैवतत्राङ्गणानुशासनम् (३,१२) । “पङ्क्तिः पञ्चपदा”-इति मैत्रकम् (७,१२) । सर्वे ह्येतत् षष्ठाक्षरपदाभिप्रायेण, मायत्रा-
क्षयैव दर्शनात् । यस्तुतस्तु “मायत्रावसवः, चत्वारि क्रमात् वर्द्धन्ते”-इति पित्रस्ता-
नुशासनात् चत्वारिंशदक्षरा पङ्क्तिः, दशाक्षरं च तस्याः पादमेकम् । सा च षड्-
श्लाकानुशासनात् (६५) विविधा । प्रसारपङ्क्तिः, विष्टारपङ्क्तिः, संसारपङ्क्तिः,
अक्षरपङ्क्तिः, पदपङ्क्तिरिति नामलक्षणाद्योर्भेदान् । सेषं द्विपदा, पदपङ्क्तौ गण्यते ।

२ १ २ ५ २ ५ १ ३२ २ ५ २
 स्वादुर्मित्राया । ओ३हा । ओ३हा । पूष्णा३४ओ३होवा ।

२ १११११
 भगा३यार२४५ ॥ १२ ॥

III परी३होइ । प्रधा२३४न्वा । इन्द्रा३हो । य-

३ ५ ३२ २ ३ ५ ३२ १
 सोर३४मा । स्वादु३र्होइ । मित्रार३४या । पूष्णे३होइ ।

३ ५ ४२ ३ ४२ ५ ३२ १
 भगा३४या । पूष्णेभगाय । पूष्णे३४३ । हो३४इ ।

२ ४ २ १ २ ३ १ १ १ १ १
 भा३गापुयाईपुई । ए३ । सुवर्षते२३४५ ॥ १३ ॥

२ २ १ १ ३ ५ २
 IV हा३हाइ । परिप्रा३धान्वा । ए२३४हिया । हा-

१ २ २ १ १ ३ ५
 ३हाइ । हा३हाइ । इन्द्राया३सामा । ए२३४हिया ।

१ १ २ २ २ १ १ ३ ५
 हा३हाइ । हा३हाइ । स्वादुर्मित्राया । ए२३४हिया ।

III स्वर्निधन३सोहविषम् ।

IV सोहविषम् ।

^{१ १ २} चारुचाइ । ^{२ २} चारुचाइ । ^{१ १} पूष्णेभाङ्गाया । ^१ ए२३४-

^५ द्रिया । ^{१ १} चारुचाइ३इ । ^१ ओ२३४पुइ । डा ॥ १४ ॥

^४ V पा । ^५ र्येपारो । ^{१ १} पृधन्वा । ^{१ १} शेवाइचाइ । ^१ इन्द्रा-

^१ यसेमा । ^{२ १} शेवाइचाइ । ^{१ १ १} स्वादुर्मित्राया । ^{१ १} शेवाइचा-

^१ येइ । ^{१ १ १ ३ ५ ४} पूष्णौवाओरुवा । ^४ भगापुयाउ । वा ॥ १५ ॥ १९पु

हे “सोम !” “स्वादुः” स्वादुरसस्व” “इन्द्राय” “पूष्णे”(१)

“भगाय”(२) एतेभ्यो देवेभ्यः “परिप्रधन्व” परितः पात्रेषु

प्रचर ॥ १ ॥ १९पु

V वाङ्निधनसुहविषम् ।

(१)—“पुषा”—इति निष्यटावन्तरीचदेवतासु सूर्यात् परं ऋषितम् (५,६) ।

वाङ्मातृचैवं वाङ्कः—“यद्रश्मिषोषं पुष्यति तत् पुषा भवति”—इति ।

(२)—“भगमादित्यः”—इति मे०३, १६ । “भगोवाङ्मातः”(३, १६) तस्य काङ्कः प्राग्नुत्-

सर्पचात्—इति च मे०६, १३ ।

षष द्वितीया ।

त्रिपदा अनुष्टुप्पिपीलिकमध्या(°) ।

^{३ १ २ २ ३ १ २} ^{३ १ २ ३ १ १ २ १ २}
पर्युषुप्रधन्वाजसातयपरिवृत्राशिसक्षणिः ।

^{३ २ ३ १ २} ^{३ १ २}
द्विषस्तरध्याशणयानईरसे ॥ २ ॥ १८६

^{२ २} ^{२ २} ^१ ^२ ^१ ^२
I पर्युषुप्रधन्वावाजाऽसा । तायाइ । ओइ । पारो ।
^१ ^{२ २} ^१ ^० ^१
ओइ । वृत्राणि । सक्षणिः । द्वाइषस्ताराऽ । धि-
^१ ^{१ २} ^१
याऽइ । अर्णियाऽः । नाऽः । ईरामाऽइइ । औ-
^२ ^२ ^१
येइ । रसाऽइइइ । औऽइइइइ । डा ॥ १६ ॥

^५ ^{३ १ २ २} ^{१ २ ३} ^५
II पर्युषु । प्रधन्वावाऽ । जासाताऽइयाइ ।
^१ ^२ ^{१ २ २} ^{१ २ २ २}
परिवृत्राणिसक्षणिः । द्विषास्ताऽरा । धियाऽक्षणयाऽना-
^२ ^१ ^२ ^५
इइ । इम् । राऽइइइइइइ ॥ १७ ॥

१८६ उत्तराश्विकस्य ६, १, ७, १ = ऋग्वेदस्य ७, ५, २२, १
= ऊहे ३, १, ७ ।

(०) —“पिपीलिका—पेक्षतेर्नतिकर्मणः, पिपीलिकमध्यात्पिपिकम्”—इति देवत-
शास्त्र-नवीयस्ये । एतदेव पाठभेदेन निबन्नावपि, तस्यथा “पिपीलिकमध्या-
त्पिपिकम्, पिपीलिका—पेक्षतेर्नतिकर्मणः”—इति (दे० १, १२) ।

III प। र्येपारौ । ऊषुप्रधन्वावाजसातये परिवृत्रा-

णिसत्तणिर्वा२३इषाः । ता२३रा । धियाऋणयानञ्चो-

वा२३आ२३४वा ॥ रापुसो६द्वाइ ॥ १८ ॥ १८६ ॥

हे “सोम !” सुष्ठु “वाजसातये” अस्मभ्यमन्नदानायैव “परि-
प्रधन्व” परितः प्रगच्छ । [यद्वा । “वाजसातये” अन्नलाभाय^(१)
सङ्ग्रामं प्रगच्छ ।] किञ्च । “सत्तणिः” सहनशीलस्त्वं “वृत्राणि”
शत्रून् “परि” गच्छ । तदेवोच्यते—“नः” अस्माकं “ऋणया”^(२)
“ऋणानां यापयिता विनाशयिता त्वं “हिषः” शत्रून्
“तरध्वै”^(३) तरीतं हन्तुम् “ईरसे”^(४) परिगच्छसि ।

“ईरसे” — “ईयसे” इति पाठो ॥ २ ॥ १८६

I, II, III वाक्यानि त्रीणि ।

(१)—‘अन्नसम्भजनाय’-इति वि० ।

(२)—‘ऋणया’-इति तु “सुषां सुस्तुमित्यादिना (७.१.३८) सुपोऽयाचि साधितुं
पठ सुकरं यथा कौमुद्यां दर्शितं च सप्रयेति ।

(३)—‘तरध्वै’-इति “तुसथे से समऽसेम्”-इत्यादिना (३.४.८) सिद्धम् ।

(४)—‘ईरसे’-इति, निषण्ठी (२.१.४) मति-कर्त्तुं पठितस्य ‘ईते’-इत्यस्य सेटि
(३.४.७) चङामसे (३.४.८४) रूपसिद्धम् ।

अथ दमोषा ।

द्विपदा (*) ।

११ ३१ २३२ ३२ ३२ ३ २ ३ १२ २२
 पवस्वसोममहांसमुद्रःपितादेवानांविश्वाभिधाम ॥३॥ १६७

४५ ५२ ४ १ ५२ १ २ १२ ६२ १२
 I पवस्वसोमा । माहांसमुद्राः । पितादेवाना-

१ ३ ५२ ५ २ १२ १ १ १ १
 २३म् । वारुडश्चारुडश्चौहोवा । भिधामारुडु ॥ १६ ॥

५२ ५ ५२ ५ ५ १ ३ ५२
 II औहोश्वा । औहोश्वा । औहोश्वारुडश्चौ-

५ १ २ ५ १२ १ १ २ १२ ६ २ १२ ६
 होश्वा । पवस्वसोम । महांसमुद्रः । पितादेवाना-

१ २२ १ ५ ५२ ५ २२ २
 २म् । विश्वाभिधामारुडु । औहोश्वा । औहोश्वा ।

२ १ ३ ५२ ५ २ १ १ १ १ १
 औहोश्वारुडश्चौहोश्वा । ए३ । धर्मारुडु ॥२०॥ १६७

१६७ उत्तरार्चिकस्य ५, १, १७, १ = ऋग्वेदस्य ७, ५, २०,
 ४ = ऊहे ५, १, ६—२१, ३, ८ ।

I धाम साम । II धम साम ।

(*)—द्विपदा, दुःस्मृतिरिति शेषः, विश्वस्यैषरदमोषान्वा ।

अथ चतुर्थी ।

१२ २२७ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १२ २२
पवस्वसोममद्देक्षायाश्चोननिक्तोवाजीधनाय ॥ ४ ॥ १९८

५२ ५ २२ २ १२ ५ १ २२
I औक्षीद्वा । औक्षीद्वा । औक्षीद्वा । पवस्वसो-

म । मद्देक्षाय । अश्चोननिक्तः । वारजीधनारथा-

हे “सोम !” “महान्” देवेभ्यो दीयमानत्वेन महत्वयुक्तः ।

“समुद्रः” समुन्दनः यस्मात् समुद्रवन्ति रसास्तादृशः^(१) । “पिता” सर्वेषां पालयिता^(२) त्वं ‘देवानां’ “विश्वा”^(३) विश्वानि सर्वाणि “धाम”^(४) धामानि शरीराण्यभिलक्ष्य “परि पवस्व” परि-
क्षर ॥ ३ ॥ १९७

१९८ उत्तरार्द्धिकस्य ५, २, १९, १ = ऋग्वेदस्य ७, ५, २०,
१० = जहे ६, १, ४ ।

(१) — ‘समुद्रः’—इत्येतत् पार्थिवं समुद्रं य सन्दिह्यते । समुद्रः—कस्मात् ? समुद्र
द्रवण्यवनक्यादापः, समभिद्रवण्यो नभापः, समोदन्तोऽस्मिन् भूतानि, समुद्रकोभवति
समुन्नतीति वा”-इति मि० ९, १० ।

(२) — “पिता—पाता वा पालयिता वा”-इति मि० ४, ११ ।

(३) — शाले रूपम् (७, १, २९) ।

(४) — शुकि रूपम् (७, १, १९) ।

२३४। ^{५८} ^१ ^{१८} ^१ ^{११} ^१ ^{५८}
 औक्षोईवा । औक्षोईवा । औक्षोरवार३४उक्षोई-

^५ ^१ ^{१११} ^{११११}
 वा । ए३ । विधर्मा२३४५ ॥ २१ ॥

^{४५} ^{१४} ^{१८} ^१ ^{११}
 II पवस्वसोमा । महेदाश्कायार । अश्वोननिक्तो-

^{२२} ^{५८८} ^२ ^{१११११}
 २३ । वाजा४ । औक्षोवा । धनाश्या२३४५ ॥ २२ ॥ १८८

हे "सोम !" "अश्वोन" अश्वः^(१) इव "नक्तः" वसतीवरीभि-
 रङ्गिर्विनिर्णितः । "वाजी" वेगवान्^(२) त्वं "महे" महते
 "दद्याय" बलाय^(३) "धनाय" धनार्थञ्च "पवस्व" चर ।

'महे'—'क्रत्वे'-इति पाठो ॥ ४ ॥ १८८

I, विधर्म साम ।

II धनसाम ।

(१)—"अश्वः"—कक्षात् । अश्वुतेऽध्वानं मचाश्वो भवतीति वा" इत्यादि
 जै० २, २० ।

(२)—"वेगवान्" अश्ववान् वा इति वि० ।

(३)—"दद्याय"—इति बलनामसु यथोदगं नैवष्टु कम् (२, ९) ।

अथ पञ्चमी ।

१२ ३२ ३ १२ ३ २ ३ १२ ३ १ २ २२
इन्दुःपविष्टचारुर्मादायापामुपस्थेकविभंगाय ॥ ५ ॥ १८८

४५ ४ १ २ २ २ १ २ १
I इन्दुःपविष्टा । चारुःः । मदाया । अपामुपा-

२ १ ३ ५ २ २ १ १ १ १ १
रस्थाःइ । कारुवाःःःःःः । भगाःःःःःःःः ।

॥२३॥ १८८

“चारुः” कल्याणरूपः “कविः” क्रान्तप्रज्ञः^(१) “इन्दुः”
सोमः । “अपाम्” उदकानाम् “उपस्थे” उपस्थाने अन्तरिक्षे
पवित्रे वा “मदाय” मदार्यम् । “भगाय” भजनीयाय^(२) धना-
र्थञ्च “पविष्ट” पवते^(३) ॥ ५ ॥ १८८

१८८ ऋग्वेदस्य ७, ५, २१, ३ ।

I भागम् ।

(१)—“कविः” ज्ञेयावी-इति वि० । “कविः”-इति निघण्टौ च ज्ञेयावि-नामसु द्रव्यं
पदम् (३, १५) । “ज्ञेयावी—कृष्णम्, ज्ञेया तद्दानं भवति”-इति, “ज्ञेया ?-सती
धीयते”-इति मैत्रकम् (३, १८) । इत्येषापि प्रतिपन्नं कविः ज्ञानप्रज्ञइति ।

(२)—“भगोभजतेः”-इति नि० १, ७ । निघण्टौ धननामसु च द्रव्यते भगइति
(३, १०, १०) ।

(३)—“पविष्ट जातः”-इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

त्रिपदा अनुष्टुप् । पिपीलिकमध्या ।

ऋषिदेवते पूर्ववत ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अनुद्वित्वासुतसोममदामसिमहेसमर्थराज्ये ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २
वाजा अभिपवमानप्रागाहसे ॥ ६ ॥ २००

४ ५ ४ १ २ १ २ १ २ १ २ ३
I अनु । अनू । द्वाइत्वासुतसोममदामसि । म-

२ १ १ २ २ २ ५ १ १ २ २ १ २
दामसायेइ । मद्वाइइइ । साइइमा । यराज्ये । वा-

२ २ १ २ २ २ २ १ २ १ २ १ ४
जा अभिपवमान । पवमाना । प्रागाहसा । औइइ-

५ ४
वा । द्वाइइ । ४ डा ॥ २४ ॥ २००

हे “सोम !” “सुतम्” अभिषुतं “त्वा” त्वां वयम् “अनुमदा-
मसि^(१)हि” अनुमदामः अनुक्रमेणाभिष्टमः खलु । हे “पव-

२०० उत्तराश्विकास्य ६, १, ७, ३ = ऋग्वेदस्य ७, ५, २२, २
जहे ६, १, १८—१८—८, २, ८ = जघ्ने ३, १, ७ ।

I वाजिनासाम ।

(१)—“इदमसि (७, १, ४६)”—इति मघ इनावमे रूपम् ।

अथ सप्तमी ।

वासिष्ठी । द्विपदा । मारुती ।

२ क २२ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ ३
 कई^१व्यक्तानरः^२सनीडा^३रुद्रस्यमर्या^४अथा^५स्वश्वाः ॥ ७ ॥ २०१

४ ५ ४ ४ १ १ १
 I कई^१व्यापुक्ताः । नरः^२साइनाइडा^३रः । रुद्रस्यमर्या-

१ ३ ५ २ २ १ १ १ १ १
 २३ः । आरथार^१२३४^२अीहीवा । सुवाइश्वा^३२३४^४ ॥ २ ५ ॥

मान' पूयमान साम ! स त्वं "महे" महति "समर्थराज्ये"(१)
 महत् समनुष्यं त्वदीयं राज्यमनुपालयितुं "वाजान्"(२) शत्रु-
 बलान्यभिलष्य "प्रगाहसे" प्रगच्छसि ॥ ६ ॥ २००

* "सनीका"--इति, "अधा"--इति च ऋग्वेदीय-पाठौ ।

२०१ ऋग्वेदस्य ५, ४, २३, १ ।

I हिकं साम ।

(१)—'समर्थराज्ये विप्रराज्ये यज्ञे'-इति वि० ।

(२)—'वाजान् यज्ञानि'-इति वि० । वाजदत्यज्ञानामस्तु (२, ०, २) यज्ञानामस्तु च पाठभेदेन (२, ८, २) दृश्यते निषण्णौ ।

अथाहमो ।

पदपङ्क्तिः (०) । आग्नेयी । वामदेव ऋषिः ।

३ २ ३ ३ २ ७ ३ २ ३ २ ३ २ ३ ३ १ २
अग्नेतमद्याश्चनस्तोमैः क्रतुन्नभद्रं हृदिस्पृशम् ।

३ १ २ ३ १ २
शध्यामातश्चैः ॥ ८ ॥ २०२

५ २ ४ ५ २ १ २ २ १
I अग्नेतमाद्या । अश्चन्नस्तोमाइः । क्रतुन्नाइभा-

१ २ १ २ १ ३ ५ २ १
द्रारम् । हृदिस्पृशाम् । ऋद्धारमारमार३४श्चौहोवा ।

२ १ २ १ १ १ १
स्तौहोवा३४पुइः ॥ २८ ॥

ऋभ्यो हिताः (१) । अथापि च “स्वश्वाः” शोभनवाहाः “इमम्”
एषभृताः (२) “के” भवन्ति ? रूपातिशयात् ऋषिः (३) आसृष्ये-
त्याहेति ॥ ७ ॥ २०१

२०२ उत्तरार्द्धिकस्य ६, १, ५, १ = ऋग्वेदस्य ३, ५, १०, १
यजुर्वेदस्य १५, ४४—१७, ७७ = जहे २१, २, ७ ॥

(०)—गायत्रीपादसदृशाक्षरैरस्याल्लयः पादाः न्यूनैः नः पदपङ्क्तौ गण्यते ।

(२)—“सर्था—इति सनुष्मानस, सयोदाभिधानं स्यात्”—इति नि० ४, २ ।

(३)—“सिताक्षरेष्वनर्थकाः कसीमिदिति”—इति (१, ६) निघण्टवचकदनेम् इति
‘अनर्थकम्’ निवरणमतम् ।

(४)—“ऋषिर्दशनात्”—इति नि० २, ११ ।

II अग्ने । हो३४३इ । तमद्य । अश्वन्नस्तोमाइः ।

क्रतुन्ना३भाद्रा३म् । चादा३ओइ । स्पृशम् । ऋत्वा३र-

मार३४ओहोवा । तओह्वार३४पु ॥ २६ ॥ २०२

हे “अग्ने !” “अद्य” अस्मिन्नहनि, वयस्यत्विगादयः
 “ओह्वैः”(१) इन्द्रादि-प्रापकैः “स्तोमैः” स्तोत्र-समूहैः(२) “तं”
 प्रसिद्धं त्वाम् “ऋध्याम्”(३) समर्चयामः । कौटुभं त्वाम्? “अश्वं
 न” वाढारमश्वमिव तथा “हविषः” वाहकम् । “क्रतुं न”
 कर्त्तारमिव उपकारिणमित्यर्थः । तथा “भद्र” भजनीयम्(४) ।
 “हृदिसृग्” हृदयङ्गम्(५) अतिशयेन प्रियमित्यर्थः ॥ ८ ॥ २०२

I, II आश्ले हे ।

(१)—ओह्वैरिति अग्नेः ऊह्वगानीयैरित्यर्थेण सुसुभः, परं नास्य भाष्यकृतः उक्तः,
 एतन्नये ऊह्वनामस्य धीनिगामसूक्तत्ववानादिमाभावात् ।

(२)—अश्विष्यमानादिभिरित्यर्थः ।

(३)—नित्रय्यौ परिवरण-कर्मणु पठितस्य ऊह्वोनीत्यस्य रूपम् (३, ५, ७) ।

(४)—‘भद्रं दीप्तम्’-इति वि० ।

(५)—‘हृदयं सृष्टि, हृदयेन वा सृष्टयते’-इति वि० ।

१११क,

अथ नवमी ।

पुररुष्णिक् । वाजिनां स्तुतिः ।

३ १ २ ३ १ ८ १ ३ १ २ १ ८ ३ १ २ ३ २ ३ २
आविर्मर्या आवाजं वाजिनो अग्मन्दे वस्यसवितुः सवम् ।

३ १ २
स्वर्गा अर्वन्तो जयत ॥ ८ ॥ २०३

३ १ २ ५ १ २ २ २ २
I आविर्मर्याः । आवाजं वाजिनो अग्मान् ।

३ १ २ ३ १ २ ५ १ ०
देवस्यस । वितुः सारं वा । स्वर्गा अर्वा रं अन्ता-

१ १ १ १ १
ईपुष्टः । जयतारं अन्तः ॥ ३० ॥ २०३

“मर्याः” मनुष्येभ्यो हिताः “आविः” प्रकाशमानाः
“वाजिनः” देव-विशेषाः^(१) वाजिन-भाजः^(२) “सवितुः” प्रेरकस्य
देवस्य^(३) “सवम्” अभिषीतव्यं “वाजम्” अन्नरूपं सीमं “अग्मन्”
अगमन् । ततो हे यजमानाः ! “स्वर्गा” “जयत” तथा
“अर्वन्तः” अर्वन्तोऽग्मान् जयत ॥ ८ ॥ २०३

I वाजिनां साम ।

(१)—वाजिव इति निषण्णौ शु-द्वैवत-विमाने चिंश्रतमो देवगणः (५, ६)।
“वेजिनवान्” इति च तन्नैषण्णम् (१, २८। १०, ७१)।

(२)—तन्नैषण्णं प्रथमं दृष्टवान् कति सा वैश्वदेवाभिषा, आभिषा-निःशतं च ऊर्ध्वं
वाजिनम् ।

(३)—“सविता सर्वस्य प्रथमिता”-इत्यादि च जै० १०, ११-१२।

अथ दशमी ।

ऐश्वरयोर्धिष्ण्या ऋषयः । द्विपदा ॥

१२ ३ १ २ ३ २ ३ १२ २२३ १ २ ३ २
पवस्वसोमद्युन्नीसुधारोमहाश्ववीना*मनुपूर्व्यः ॥१०॥ २०४

॥ पञ्चम-दशति ॥†

४ ५ २ ४ ३ २ २ ३ २ ५ १ २ २ १ २
I पवस्वसोमा । द्युन्ना३४२सुधारः । माहाश्ववी

नाम् । अनुप । त्रियो२३४पूइ । डा ॥ ३१ ॥ २०४

हे “सोम !” “द्युन्नी” [द्युन्मं व्योततेः, यशो वाचं वेति
यास्कः (नि० नै० ५, ५)] अत्रवान् यशस्वी वा । “सुधारः”
शोभन-धारा-युक्तः “पूर्व्यः” पुरातनः “महान्” त्वम् “श्ववीना”
“रोम्णा” रोमभ्यः सकाशात् “अनु” क्रमेण “पवस्व”
क्षर ॥ १० ॥ २०४

इति त्रीसायसाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे ऋग्वेदोपाख्याने
चतुर्थस्याध्यायस्य नवमः खण्डः ॥ ८ ॥

* “महामवीना”-इति ऋग्वेदीयपाठः ।

२०४ ऋग्वेदस्य ७, ५, २० ।

I पवित्रम् ।

† ॥ इति पञ्चमस्याह्नः प्रपाठकः ॥

अथ दशमे खण्डे—

शेषा प्रथमा ।

ऐन्द्री ।

१ २ ३ १ २ ३ १ १ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
विश्वतोदावन्विश्वतोनाभरयंत्वाशविष्ठमीमहे ॥ १ ॥ २०५

५ २ ३ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २
I विश्वतोद्दाउ । दावन्विश्वतोनाः । ओ३ । द्वा ।

३ ५ ३ २ ३ २ १ २ ३ २ ३ १
ओ२३४दायि । आ । भरा । भा२३रा । पीत्वाशवि-

३ १ १ १ २ ३ २ ५ ३ २ ३ ३ २
ष्ठमायि । माद्वा । औ३ो२३वा । ऐ३ीयै३ीऽ ॥ ३२ ॥

४ ५ २ २ ४ ५ २ ४ ३ २ २ १ २
II विश्वतोदावन्विश्वतोनाम्ना । भरा । भा२३रा ।

१ २ २ १ २ १ १ २ ४ ५
यांत्वाशविष्ठमायिम । द्वा । औ३ो३वा । द्वाऽपुद् ।

डा ॥ ३३ ॥ २०५

हे “विश्वतोदावन्” सर्वतश्छेदनवन्^(१) सर्वत्र दानवन् वा^(२)
इन्द्र ! स त्वं “विश्वतः” सर्वतः “नः” अस्मभ्यम् अभीष्टम् “आभर”

I, II आभरे हे ।

(१)—दावन्निति 'दो अवच्छेदने'-इत्यस्य रूपमिति लोक्तं इति भावः ।

(२)—दावन्निति ददातेरिति लोकारे इति भावः ।

अथ द्वितीया ।

ऐन्द्री ।

३ २ ३ २ ४ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
 एषब्रह्मायञ्चत्वियइन्द्रोनामश्रुतो गृणे ॥ २ ॥ २०६

४ ५ १ २ २ २ २ ३ २
 I एषाः । ब्राह्मायञ्चा३१ उवा२३ । ए३ । त्वियथा ।
 १ २ १ २ २ २ ३ २
 आ२३यिद्राः । नामश्रुता३१ उवा२३ । ए३ । गृणथा
 ॥ ३४ ॥

४ ५ ४ ५ १ १ २ २ २
 II एषाएषाः । ब्राह्मा२ब्राह्मा२ । यञ्चत्वियोवा ।
 १ २ १ १ १ २ २ १ २
 ओवा । आयिन्द्रा२आयिन्द्रा२ः । नामश्रुतोवा । ओवा ।
 २ १ २ ४ ५ ४
 गृणा । औ३ओवा । ओऽपु३ । डा ॥ ३५ ॥
 आहर । किञ्च । “शविष्ठम्” अतिशयेन बलवन्तं “यं त्वाम्”
 “इमहे” अभीष्टं याचामहे^(१) ॥ १ ॥ २०५

२०६ उत्तरार्द्धिकस्य ८, १, १, १ = ऊहे २१, १, ८ ।

I, II वासुमन्दे हे ।

(१)—“इमहे”—इति पाष्णा-कर्मणु प्रथमं नैवष्टु कम् (१, १८) ।

III एषाः । ओ । ओवा । ब्रह्मायाः । ऋत्वियाः ।

आयिन्द्रोश्चारयि । नाश्मा । श्रूश्ती । गृणा ।

ओश्चोवा । चोऽपुद् । डा ॥ ३६ ॥

IV ओश्चारश् । ओश्चा । एषाब्राह्माश् । या-

श्चः । ऋत्वियाः । ओश्चारश् । ओश्चा । इन्द्रोनामा

श्चश्चूश् । तीगृणायि । ओश्चारश् । ओश्चपुद्वाद्पुद् ।

एश् । सुवर्वते रश्चपु ॥ ३७ ॥

V एषब्रह्मौचो । याऋत्वियाः । इन्द्रोनामौचो ।

श्रूतीगृणाश्चवाश् । ऊश्चपा ॥ ३८ ॥ * २०६

III, IV, V कावशाणि त्रीणि ।

* ॥ इति ग्रामे गेये एकादश-प्रपाठकः ॥

२५० ४,१०,३।

इन्द्रभाषिकः ।

८८७

अथ वृतीषा ।

वसदस्य ऋषिः ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
ब्रह्माण्डेन्द्रं मद्भयन्तो अर्के रवर्द्धयन्नद्भये चन्तवाउ ॥३॥ २०७

I ओम् ॥ ^{५ २ १ १}चाउखरता । ^१ब्रह्माणां २ः । इन्द्रम् । आ-

^१मद्भयां ^२न्तो २३ ^१धकैः । ^१अवा ^२र्द्धयान् । ^{२ २ १}अद्भये च । ^२तवा २३-

^५धृयि । ^{१ २ १ १ १ १}जईपूई । ^{१ १ १}श्लोकयता २३४५ ॥ १ ॥

II ^{५ २}चाउ । ^५अभी । ^{१ १ ८}खरता । ब्रह्माण्चायिन्द्रां २म् ।

“ऋत्वियः” ऋतौ वसन्तादि-समये भवः “यः” इन्द्रः “नाम-
श्रुतः” विश्रुतः “एषः” “ब्रह्मा” स्तोत्रृणामभीष्टस्य वर्द्धयिता(१)
तमहं “गृणे” स्तोमि ॥ २ ॥ २०६

२०७ ऋग्वेदस्य ४,१,२८,४ ।

I,II श्लोके हे ।

(१)— मद्भयेति इषि-इहापितृणां इषमित्यभिधेत्तोऽङ्गमेवम् ।

५२ २५ १ १ १ २ ३
 I चाउस्वरता । स्वरतस्वरारश्ता । आनवस्ते-
 १२ २२ १ २ ५२ २५ १
 रथम् । श्वायाताऽश्चू२३४ः । चाउस्वरता । स्वरतस्वरा-
 १ १२२ १२ १ २ १ ५२
 रश्ता । त्वष्टावज्रं पुरुङ्ग । ताद्यमान्ता२३४म् । चा-
 २ ५ १ ३ ५२२ १
 उस्वरता । स्वरतस्व । राश्ता२३४अहोवा । स्वराऽश्ता
 ११११
 २३४५ ॥ ३ ॥ २०८

हे इन्द्र! “अनवः” मनुष्या^(१) “ऋभवः”^(२) “ते” त्वस्वस्वन्धिने
 “अश्वाय” वाहनाय^(३) तदर्थं “रथ”^(४) “ततश्चुः” कृतवन्तः^(५)

I आनुश्लोकम् ।

- (१)—अनवः इति मनुष्य-नाममूनविंशतितमं नैघण्टु-कम् (१.९) ।
 (२)—“ऋभुर्विभवाजइति सुधन्वन आङ्गिरसस्य तयः पुत्रा बभूवुस्तेषां प्रथमोतमाभ्यां
 वज्रवस्त्रिगमा भवन्ति न मध्यमेन । तदेतदृभोश्च वज्रवचनेन चमसस्य च संक्षेपेन इति
 दशतथोषु मूक्तानि भवन्ति । आदित्यग्नयोऽप्यभवउच्यन्ते”-इति जि० ११, १६ ।
 (३)—“अश्वीवोडा (ऋ, एम, ०अउ, एम, ४ऋक्)” इत्यादिषु तंत्रस्य
 बाधनत्वम् ।
 (४)—“रथोरं चतेर्भतिकसंभः स्थिरतर्वाः स्याद्द्विपरीतस्य रसमायेऽस्त्रिंशत्तनीति
 वा, रपते र्वा, रसते र्वा” इति जि० ६, ११ ।
 (५)—“तच्चतेर्वा स्यात् करोति-कसंभः”-इति जि० ८, १९ । मार्वाकाश्चिक्-चिक्
 रूपम् (९, ४, ९) ।

अथ षष्ठमी ।

ऐन्द्री ।

२ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ २ २
 शम्पदंमघर्रयीषिणेनकाममप्रतोच्चिनोतिनस्पृश-

३ २
 द्रयिम् ॥ ५ ॥ २०६

३ २ १ ४ ५ २ १ २
 I औद्धोयि । शम्पदाम् । मघर्रयाऽ१२३४यि ।

४ १ २ २ २ २ ४
 षिणायि । नकाममप्रतोच्चिनोतिनस्पृशत् । रयिमो२३४५

डा ॥ ४ ॥ २०६

हे “पुरुहुत” बहुभिराहुतेन्द्र ! “त्वष्टा” विश्वकर्मा च(६)
 त्वदीयं “वज्र” “द्युमन्त” दीप्तिमन्तमकरोत् ॥ ४ ॥ २०६

I आनुश्लोकम् ।

(६)—“विश्वकर्मा सर्वस्य कर्ता इति नि० १०, २५ । तथाच ऋग्वेदीया ऋतिः—

‘गद्मे द्यावापृथिवी जनित्री हूँ पैरपि’ शब्द भुवनानि विश्वा ।
 तम् ह्ये त्तिरिषितायजीयान् देवं त्वष्टारमि च यक्षि विद्वान् ॥”

(१० म० १० षष्ठ० ६ सू० ऋक्)

अथ पठो ।

इयं वैश्वदेवी ।

२ २ २ ३ १ २ १ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
सदागावःशुचयोविश्वधायसःसदादेवाअरेपसः ॥६॥ २१०

४ ५ १२ २ २१२ ५ १ १
I सादा । गावःशुचयोविश्वधायार३साः । सार-

५ १ २ २ १ ५ १ ५
३४दा । दायिवाअरोर३४वा । पार३४साः ॥ ५ ॥ २१०

“रथीषिणः” रथिं धनं हविर्लक्षणं प्रेषयन्तो जनाः “शं”
सुखं “पद्”^(१) स्थानं “मघं” धनं च लभन्ते इति शेषः ।
“अत्रतः” इन्द्र-विषय-यागादि-कर्म-रहितः^(२) पुरुषः शं सुखा-
दिकं “न हिनोति” न प्राप्नोति, दातुं समर्थो न भवतीत्यर्थः ।
स्वयमपि “कामम्” अभीष्टं “रथिं” रमणीयं धनं “न स्पृशत्”^(३)
न स्पृशति ॥ ५ ॥ २०८

“गावः” गन्तारः स्तोतारो वा^(४) “सदा” इन्द्रं पर-रणादिभि-

I, वाचः साम ।

(१) — ‘शं सुख, तस्य पदम्.-शम्यद्म्’ इति वि० ।

(२) — अत्रसति कर्म-नामसु अत्रमं नैषष्टु कम् (२, १) ।

(३) — स्पृशदिति लोटोरूपम् ।

(४) — गच्छन्ति शोतेवाकारीनामकरणः-इत्यादि द्विविध-नैषक्ति-दर्शनदित्यभि-

अथ सप्तमी ।

सम्पातच्छृषिः ।

द्विपात् । उषस्या ।

१ २ ३ १ २ ३ १ १२ ३ १२ २२
आयाच्चिवनसासृच्चगावःसचन्तवर्त्तनिंयदूधभिः ॥ ७ ॥ २११

३२ २ ४ ५ १ २२
I औच्चोश्चि । आयाच्ची । वना२सासृचा ।

१ २ १ ० १ १ ५ २ ३
गावःसच । तावर्त्तानी२म् । यात् । ऊ२ । धभिरो२३-

४पुइ । डा ॥ ६ ॥ २११

रूपगच्छन्ति ते “शुचयः” निर्मलाः “सदा” सर्वदा “विश्वधायशः” विश्वं धारयन्ति पुष्पान्तीति विश्वधायसः बह्वन्नाः भवन्तीत्यर्थः । “सदा” सर्वदा “देवाः” दानादि-गुण-युक्ताः “अरेपसः” पाप-रहिताश्च^(१) भवन्ति ॥ ६ ॥ २१०

२११ ऋग्वेदस्य ८, ८, ३०, १ ।

I वाचः साम ।

प्रायः २, ५ । अथवा गावः आदित्य-रश्मयः (नै० १, ५, १) अनेभ्योऽपि पतमानाः श्रद्धाः ।
अथवा गावः आपः, भूमि-गताः (नै० १, १, १,) अथवा गावः वाचः (नै० १, ११, ४) ।—
‘ऋग्यजुःसामस्तथथाः’ इति वि० ।

(१)—‘अरेपसः’-अ-हेपिताः अ-वापाः ; रेपइति पाप-नाम’ इति वि० ।

अथाहमी ।

१ २ ३ १ २ २ ३ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
 उपप्रक्षेमधुमतिक्षियन्तःपुष्येम*रयिन्धीमक्षेतइन्द्र ॥८॥ २१२

४ ४ ५ ४ २ ५ ४ ५ ४ १
 I आवा । उपप्रक्षेमधुमतिक्षियन्तः । आवाओयि ।

१ २ २ २ २ १ २ १ २ १
 पुष्येमरयिन्धीमक्षेतआरश्चिन्द्रा । आ । वाआवा । आ ।

१ २ २ ५
 वाह्वाश्शुवाश्च । जश्चपा ॥ ७ ॥ २१२

हे “उषः !” “वनसा” वननीयेन देवसा “सह” सार्धम्
 “आयाहि” आगच्छ । उषसो वाहनभूताः “ गावः ”(१)
 “वर्त्तनी” रथं “सचन्त” सेवन्त(२) अनश्वेन रथेनायाहीत्यर्थः ।
 “यत्” याः गावः “जधभिः” उपलक्षिताः प्रभूताः पीना इत्यर्थः ।
 ताः गावः इति सम्बन्धः ॥ ७ ॥ २१२

* “पुष्यन्तो”-इति ऋग्वेदीयपाठः ।

२१२ उत्तराश्विकस्य ४, १, २, ४ ।

I माधुच्छन्दसम् ।

(१)—एव गाव इति रथस्य इत्यर्थः (नै० १, ५, १) उषसउदवात्, रथेन चपुर्वीच्छ-
 ताद् वाहनत्वेनोपपद्यते ।

(२)—“यत्, सेवने सेवने च (भा० पा०)” ।

अथ नवमी ।

१२ ३२ ३१२ ३१८ १८ ३२४ ३ १ २८
अर्चन्थर्कं मरुतः स्वर्का आस्तोमति श्रुतोयुवासइन्द्रः ॥६॥२१३

४ ५ ४ १ २१ २ १ २८ १
I अर्चन्तिया । कम्मरुतः सुवा२३र्काः । आस्तोभता-

११८ ८ ५ ९ ९ ५
यि । श्रुतोयुवासन्ना । येन्द्रा३उवा३ । ज३४पा ॥ ८ ॥२१३

“हे इन्द्र” परमैश्वर्ययुक्त! (१) त्वं “मधुमति” माधुर्योपेते
“प्रचे” राज-कर्त्तृक-न्ययोध-चमसे “ते” त्वदीये “क्षीयन्तः”
समोपे स्थिताः वयं “रयिं” रमणीयमन्नं “पृथेम” पोषयेम ।
किञ्च । त्वां “धीमहे” वयमनुध्यायेम ॥ ८ ॥ ११२

“स्वर्काः” शोभन-स्तोत्राः (१) शोभनान्नावा (२) “मरुतः” (३)

२१३ उत्तरार्चिकस्य ४, १, २४ = जहे ३, २, १६ ।

I मारुतम् ।

(१) — “इन्द्रतेवैश्वर्यकर्माणः” - इत्यादि नि ४, ८ । “समस्तोजः परमेष्ठिरस-
न्निमित्तोद्भ-शब्द-वाच्यः” इति सीमांसा-भाष्ये शबरः ।

(१) — “अर्को मन्त्रो भवति, यदनेमार्चन्ति” इति नि० मै० ५, ४ ।

(२) — “अर्कसङ्घं भवति, अर्चन्ति भूतानि” इति नि० मै० ५, ४ ।

(३) — “अथानोमध्यस्थाना देवगणाः — तेषां मरुतः प्रथमागामिनो भवन्ति”
इत्यादि नि० ११, १२ ।

अथ दशमी ।

२ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १
 प्रवद्द्रायवृत्रहन्तमायविप्रायगाथं गायतयंजुजो-

घने* ॥२०॥ २१४

॥ प्रथम-दशति ॥

५ ४ १ २ ७ २ १
 I प्रवाः । आयिन्द्रायवृत्रहान्तमारश्या । वायि-
 २ २ २ २ २ १ २ २ १
 प्रायगाथंगाऽश्याऽता । याञ्जुजौवाः । उप् । षाऽतोऽप-
 २
 द्वायि ॥ ८ ॥ २१४

“अर्कम्” अर्चनीय(४)मिन्द्रम् “अर्चन्ति” स्तोत्रेर्हविर्भिः । “युवा”
 नित्य-तरुणः “श्रुतः” विख्यातः “इन्द्रः” “आस्तोभति” तेषां
 सम्बन्धीनि शत्रुजातान्याभिसुख्येन हिनस्ति(५) ॥ ८ ॥ २१३

* “जुजोषत”-इति वि० पाठः ।

२१४ उत्तराश्विकस्य ४,१,२५ = जहे ३,२,२० ।

I उदांशं साम ।

(४) — “अर्कोद्देवोभवति यदेनमर्चन्ति” इति नि० नै० ५, ४ ।

(५) — विवरणकृता तेषाम्बथैव व्याख्याता । तद्यथा — “अर्चन्ति । पूजयन्ति ।
 ‘अर्क’ देवस्य, ‘मरुत’ ऋत्विजः, ‘सर्को’ शोभनमन्त्राः । ‘आस्तोभति’ लयते ; ‘श्रुतः’
 व्याख्यातः । ‘युवा’ तरुणः । कोषो ? इत्य-इति ।

अथ चतुर्थखण्डे —

शेषा प्रथमा ।

१ २ ३ १ २ २ ३ २ ३ १ २
अचेत्यग्निश्चिकिति* ह्यव्यवाङ् नसु† मद्रथः ॥१॥२१५

हे “विप्राः” मेधाविनः ! (१) “वृत्रहन्तामाय” अतिशयेन वृत्रस्य
हन्तामः, तस्मै इन्द्राय “तं” “गाथं” स्तोत्रं (४) “प्रगायत” प्रक-
र्षेण पठत । हे उजातारः ! स इन्द्रः “यं” स्तोत्रं “जुजोषते”
शेषते । १० ॥ २१४

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ प्रकाशे बन्दीव्याख्यान
चतुर्थस्याध्यायस्य दशमः खण्डः ॥ १० ॥

* “श्चिकितु”-इति
† “ह्यव्यवाङ् स सु”-इति } इति ऋग्वेदीयपाठी ।

२१५ ऋग्वेदस्य ६, ४, २७, ५ !

(१)—“विप्राः” इति मेधावि-नामसु प्रथमं नैयत्युक्तम् (३, १५) ।

(२)—“गाथा” इति वाक्तामसु अहनिं शस्त्रै चप्युक्तम् (१, ११) ।

I अचेती । अग्निः । चिकारश्चितीः । चारश्चितीः ।

३ । वारडारश्चितीः । सुमद्रथारश्चितीः ॥ १० ॥

II अचेतिया । आयिश्चाद्रकायितीः । चै । चैयि

औश्चौरश्चितीः । च्यारश्चितीः । वारडारश्चितीः ।

३ । सुमद्रथारश्चितीः ॥ ११ ॥ २१५

“हव्यवाट्” हविषां वोढारं “चिकितिः” विशिष्ट-प्रश्नः^(१)
 “सुमद्रतः” सुष्ठु-हविर्युक्त-रथोऽग्निः “अचेति” चेत्यते सर्वै-
 र्ज्ञायते । यदा । [व्यत्ययेन कर्त्तरि प्रत्ययः (३, १, ८५)] हविः-
 प्रदातारं यजमानं जानाति ॥ १ ॥ २१५

I, II ग्राम्ये द्वे ।

(१) — “चिकितिः” इति पञ्चमि-कर्मणु प्रथमं नैषष्टकं, तस्य रूपं चिकितिरिति,
 अथवा प्रश्ना-नामणु पठितं “केतः”-इति तस्यैविति ।

११३क,

अथ द्वितीया ।

वन्धुर्ऋषिः । आग्नेयी ।

२३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ १ २ १ क २२

अग्ने त्वन्नो अन्तमउतत्राताशिवोभुवो*वख्यः ॥२॥ २१६

४ १ १ १ २ ५

I ओग्रायि । त्वन्नोरश्त्रा । ऊम्मारश् । ताश्श्रमाः ।

२ १ २ १ २ १ २ २ २ ४ ५ ४

उतत्राताशिवोभुवः । शिवोभुवारश् । वरोवा । थाऽधु

५

योद्दहायि ॥ १२ ॥

४ २ ५ ४ ५ २ १ २

II अग्नी । क्षीयि । त्वीक्षीयि । नोअन्तमा ३१ उवा

३ ५ ३ २ ३ ५

२३ । ऊश्श्र ४ ता । त्राता ओ २३ ४ वा ।

२ १ २ ३ १ १ १ १

शिवोभुवा २ ३ ४ ५ ॥ १३ ॥

* “भवा”-इति ऋग्वे दीयपाठः ।

२१६ उत्तरार्द्धिकस्य ४,१,२२,१ = ऋग्वेदस्य ४,१,१८,१
= यजुर्वेदस्य ३,२५-१५,४८ = ऊहे ३,२,१८-१२,२,१५ ।

I गूदम् ।

II अत्यदः ।

III अग्नेतू इ वन्नोन्नतमाः । उतत्राताशिवोभवः ।

वरा २ ३ । औच्चौच्चो २ ३ ४ वा । या ऽपु यो ई

द्वायि ॥ १४ ॥

IV अग्ने । होपि । त्वन्नोन्न । तमाः । जता २ ।

द्वायि । औच्चौच्चोश्चि । त्रार्ता २ । शिवो ३ ४ ५ ।

भूर्त्तु ३ ४ वाः ॥ १५ ॥ २१ ई

हे “अग्ने !” “वरूथ्यः” वरणीयः सम्भजनीयः । यदा ।
वरूथ्यैः यन्नष्टहैर्वितः^(१) “त्वं” “नः” अस्माकम् “अन्तमः”
अन्तिकतमः “भूवः” भव । “उत” अपिच “ताता” रक्षकः
“शिवः” सुखकरश्च भव^(२) ॥ २ ॥ २१ ई

III गूर्द्धः ।

IV अत्यर्द्धः ।

(१) वरूथ्यामिति गृह्यनामस्तु सप्रदश पदम् नि० ३, ४ ।

(२) —“शिवम्”-इति सुख-नामस्तुटादशं नैषष्टकम् (१, २) ततो मलयी वाच्यं
प्रत्यये क्वमिति भावः ।

अथ ऋतोवा ।

आग्नेयीयसृक् ।

२३ २ ३२ ३ २१२ ३ १ २३१२

भगोनचित्रोअग्निर्महोनान्दधातिरत्नम् ॥ ३ ॥ २१७

४ ५ १ १ १ १
I भागाः । नचित्रः । अग्निर्महोर्नाम् । दा-

५२ २ २ १ १ १ १ १ १
धारः औहोवा । तिरत्नारः ३४पुम् ॥ १६ ॥

४ ५ २ ४ ५ ४ २ १ २ १ १ १ १ १
II भगोनचित्राः । अग्निर्माहोर्नाम् । दा-

५२ २ २ १ १ १ १ १ १ १
२३४ औहोवा । ए३ । तिरत्नारः ३४पुम् ॥ १७ ॥ २१७

“महोनां” महताम् मध्ये “भगोन” सूर्य्यइव^(१) “चित्रः” चायनीयः^(२) पूजनीयः “अग्निः” यज्वनां “रत्नं” रमणीयं धनं “दधाति” धारयति । प्रयच्छतीत्यर्थः^(३) ॥ ३ ॥ २१७

I, II सातनिके द्वे ।

(१) — “भगमादित्यः” — इति नै० ३, ११ । “न-शब्दस्तु उपभाषीयउपरिष्ठात्” — इति नै० १, ४ ।

(२) — चित्रस्थे वानामिति मन्त्रव्याख्यानावसरे एषएवाथोक्तवद्वतो याक्तेन (२२, १६) । मदेवाच व्याख्याने मानम् ।

(३) — “ददि” — इत्यस्य निघण्टौ (३, १६) बाष्पा-कर्मणु दग्नामसैवेदसथे मानम् ।

अथ चतुर्थो ।

एषा हिन्दो ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १
विश्वस्य प्रस्तीभपुरोवासन्यदिवे च नूनम् ॥ ४ ॥ २१८

I विश्वस्या । प्रस्तीभार । पुरोवासाश्न । यदिवे-
२३४च्चा । नूनश्च । नारमारश्च औहोवा । धारश्च-
नाम् ॥ १८ ॥

II औहोवायि । विश्वस्या । प्रस्तीभार । पुरोहोवाश्-
चायि । वासाश्न । यदिवेच्चा । नूनश्च । नारमारश्च
औहोवा । धारश्चर्मा ॥ १८ ॥ १२८

“विश्वस्य” सर्वस्य ग्रन्थजातस्य “प्रस्तीभ” प्रस्तीभति हिन-
स्तीत्यर्थः । “यदिवा” “इह” यत्रे “नून” “पुरो(१) वासन्”
पूर्वस्मिन् देशे वसन् स्थितः स इह नूनं प्रस्तीभ ऋत्विग्भिः
प्रकर्षेण स्तूयते [स्तीभतिस्तु स्तूति-कर्मा(२) ॥ ४ ॥ २१८

I धनसाम ।

II धर्मसाम ।

(१)—‘नूनमिति वितर्कं-इति वि० ।

(२)—क ति-कर्मासिद्धं चतुर्थं नैषण्णकम् (१, १४) ।

अथ पञ्चमी ।

सम्बर्त्तन् ऋषिः । उषो देवता । द्विपदा ।

३ २ ७ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
उषा अपस्वसुष्टमः* संवर्त्तयति वर्त्तनि सुजातता ॥ ५ ॥ २१८

५ २ १ २ ३ ५ ७ १ ०
I उषा अपा । स्वासुष्टा २३४ माः । संवा २ र्त्तया । तिवा

१ ३ ५ १ २ ५ २ २ २ २ १ ३ १ १
२ र्त्ता २ ३ ४ नीम् । सू २ जा २ ३ ४ औ हो वा । ए ३ । तता २ ३-

१ १
४५ ॥ २० ॥ २१८

इयम् “उषाः” “स्वसुः” भगिन्याः रात्रेः^(१) सम्बन्धि “तमः”
“अन्धकारम्” “अप संवर्त्तयति” आत्मीयेन तेजसा अपगमयति ।
“सुजातता” सुजातत्वं आत्मनः सुप्रकाशत्वं च “वर्त्तनि” वर्त्त-
यति रथं प्रापयति^(२) ॥ ५ ॥ २१८

* “स्वसुस्तमः”- इति ऋग्विदीयपाठः ।

२१८ ऋग्वेदस्य ८, ८, ३०, ५ ।

I उषसः साम ।

(१)—स्वसा स-असा, स्वेषु सीदतीति वा इति नि० ११ १२ ।

(२)—‘स्वसुः तमः, स्वसुः स्वसा भगिनीव अपसंवर्त्तयति वर्त्तनि रात्रिं वरणीषां
अनस्य सुजातता इति विवरणक्षुद्राख्यानम् ।

अथ षष्ठी ।

भोवनत्रात्यऋषिः ।

३ २७ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
इमानुकम्भवनासीषधेः*मेन्द्रश्चविश्वे चदेवाः ॥ ६ ॥ २२०

५ ४ २ ५ ४ ४ २ २ १ ५ २ २ २
I इमानुकम्भूपुवना । सीषधारयिमाउवाः । ई३-

५ २ १ ३ २ २ ५ २ १
४द्वा । इन्द्रश्चवारयिश्चाउवाः । ई३४द्वा । चदेः । वा

५ २ ५ ४ २ ५
रयारः३४औद्वावा । वीरः३४शाः ॥ २१ ॥ २२०

“इमाः”(१) इमानि परिदृश्यमानानि “भवना”(२) भवनानि
“नु” चिप्रं(३) “सीषधेम” साधयामः वशीकुर्नः । कमिति
पूरकः(४) यद्वा । इमानि सर्वाणि भूतजातानि अस्मभ्यं “कं”
सुखं(५) सीषधेम साधयतु (पुरुष-व्यत्ययः) “इन्द्रश्च” “विश्वे” सर्वे
देवाश्च स्तुत्या प्रीता इममर्थं साधयन्तु ॥ ६ ॥ २२०

* “सीषधा”—इति ऋग्वेदस्य, सायणीयोत्तरभाष्य-धृतश्च ।

२२० उत्तरस्य ४,१,२३,१ = ऋग्वेदस्य, ८,८,१५,१ आरं-
ण्यके ३,२१—२२ = ऊहे १,२० ।

I भारद्वाजम् ।

(१), (२)—सुपांसुक्लमित्यालं रूपम् (७, १, ३८) ।

(३)—“नु”—इति चिप्र-नामसु प्रथमं नैधगट् कम् (७, १५) ।

(४)—“मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमीमिद्विति”—इति मं० १, ८ ।

(५)—“कम्”—इति, सुख-नामसु चानिभं नैधगट् कम् (७, ६) ।

अथ सप्तमी ।

कवघणैल्लघ्नृषिः ।

इयं वैश्वदेवी ।

२ ३ २ ३ १ २ ३ ३ २ ३ २ ३ १ २

विस्मृतयोयथापथाद्यद्भ्रत्वन्तुरातयः ॥ ७ ॥ २२१

४ ५ ४ ५ १ १ २ २ १
I विस्मू विस्मू । ताया रस्ताया रः । यथापथाः ।

१ १ २ १ ५ ४
आयिन्द्रा र त्वाद्या र ३ । तुरो र ३ ४ वाः । ताऽपुयो-

५
ई ह्यायि ॥ २२ ॥ २२१

हे “इन्द्र!” “त्वत्” त्वत्तः सकाशात् “रातयः” दानानि
“वि यन्तु” विविधं गच्छन्तु । तत्र दृष्टाष्टः—“पथः” राजर्माणात्
क्षुद्रमार्गा यन्ति तद्वत्^(१) ॥ ७ ॥ २२१

२२१ उत्तरार्द्धे कस्य ८, १, २, २ = ऊहे २१, ८ ।

I रातिसाम ।

(१)—“विष्णु तय,” विविधाः ऋतवः सरणाः मार्गाः “इन्द्रा” “त्वत्” त्वत्समीपं
“यन्तु”; “रातयः” दानानि हविर्संचयानि ‘अथवा’-इत्यादि द्वि० ।

अथाहमो ।

भरहाजच्छविः । द्विपदा ।

^{३ १ २ ३ २ ३ १ २}
अयावाजन्दे वद्वित्मनेम

^{१ २ ३ १ २ ३ १ २}
मदेमशतद्विमाःसुवीराः॥८॥२२२

^{३ २ २} I अयावाजाम् । ^१ दायिवद्वि । ^{२ ३ २ ५} तत्सनेमा । ^{२ २} मदे-

^{१ २} मशाशताद्विमाः२ । ^{२ १} शतार३ । ^{१ १ २ २} द्वाशियमार३४श्रीहोवा ।

^{२ १ १ १ १ १}
सुवीरार३४५ः॥२२॥२२२

“अवा” अनया स्तुत्या “द्विवद्वित” देवेन द्योतमानेनेन्द्रे ष
दत्तम्^(१) “वाजम्” अन्नं “सनेम” वयं सश्वजेम । अपिच
“सुवीराः” शोभन-पुत्रोपेता वयं “शतद्विमाः” शतं द्विमन्तान्
“मदेम” ह्वयाम ॥ ८ ॥ २२२

२२२ ऋग्वेदस्य ४, ६, ३, ५ ।

I भारहाजम् ।

(१) — दितमिति “श्रीहोवा त्वाने”-इत्यत्र द्योमिति सर्वत्र वाञ्छान्तम् द्योमिति ।

११४क,

अथ नवमी ।

आचैयऋषिः । इयं वैश्वदेवी ।

३ २ १ १ २ २ २ ३ २ ३
जर्जामित्रोवरूणःपिन्वतेडाः

१ २ ३ १ २ ३ १ २
पौवरीमिषक्लुण्डीनइन्द्र ॥ ८ ॥ २२३

४ ५ १ २ २ १ १ १ २
I जर्जा । मित्रोवरूणःपिन्वता२३यिडाः । पौवरी-

२ ५ २ २ ५
मिषक्लुण्डीनआयिन्द्रा३उवा३ । ज३४पा ॥ २४ ॥ २२३

हे “इन्द्र !” “मित्रः”, “वरूणः”, त्वञ्च सर्वे यूयं “जर्जा”
रसेन बलेन वा^(१) सहिताः “इडा” अन्नानि^(२) “पिन्वत”
अस्माभ्यं सिञ्चत प्रयच्छतेत्यर्थः । [पिन्व सेचने (श्वे० ५०)
धातूनामनेकार्थत्वाद्ब्र प्रयच्छतेत्यर्थः] किञ्च । “पौवरी”
प्रवृद्धम्^(३) “इषम्” अन्नं (४) “नः” अस्माकं “क्लुण्डी^(५)” कुण्
देहीत्यर्थः^(६) ॥८॥ २२३

I षष्म ।

(१)—‘जर्जा’ अन्नं दृष्टिर्वा—इति वि० ।

(२)—‘इडा, इडा, इडा वा’—इति पाठभेदेनान्न-नामस्य दादशतमं नैषण्ड-
कम् (३, ७) ।

(३)—पौवरी—स्वोष्णम्—इति वि० ।

(४)—इषमिति अन्न-नामस्य चतुर्दशं नैषण्डकम् (१, ७) ।

(५)—‘क्लुण्डी’ (३, ४, ८८)—इति चेरपितृ-वैकल्पिकम् ।

(६)—‘क्लुण्डी कुण्’—इत्येव वि० ।

अथ दशमी ।

इयमेकपदाष्टाक्षरा गायत्री । वसिष्ठऋषिः ।

२ २ २
इन्द्रोविश्वस्यराजति ॥ १० ॥ २२४

॥ इति द्वितीय-दशमिति ॥

३ २ ३ ४ ४ २ २ ३
I इन्द्रो३४ । विश्वस्यरा । जतिचो२३४५इ । डा ॥ २५ ॥

१ १ १ १
II इन्द्रा२चो३१यि । वा२यिश्वा । स्यरा२जति ।

१
होवा२३चो२३४५इ । डा ॥ २६ ॥ २२४

यतः कारणात् “इन्द्रः” “विश्वस्य” भवनस्य “राजति”
ईश्वरो भवति, अतः कारणात् इन्द्रं प्राधान्येनाभिमुखीकृत्यो-
च्यते-इति पूर्वैणान्वयः^(१) ॥ १० ॥ २२४

इति श्रीभाष्यकार्यविरचिते सामवेदाद्यं प्रकाशे ऋषोवाक्यानि
चतुर्थस्याध्यायस्यैकादशः खण्डः ।

॥ इति द्वैपदमेन्द्रं समाप्तम् ॥

I, II वैराज हे ।

(१)-“इन्द्रः” पञ्चमः “विश्वस्य” ऊर्ध्वस्य “राजति” दीप्यते-इत्येव वि० ।

त्रिकद्रुकेषु मुख्याः स्वर्दशर्षावाष्टिरादिमा ।
 जगत्प्रयंसहस्रेत्यथैन्द्रयाज्ञुपनस्तथा ॥
 अग्निं होतारमित्येषा अस्तुश्रीषड्वारुचा ।
 अतस्त्रोऽत्यष्टयोऽभित्यं तवत्यर्धमित्यृचौ ॥
 इमे द्वे अतिशक्तयोर्विष्टौ इत्येकजचिरे ।
 प्रवोमहेऽतिजगती तमिन्द्रमिति तादृशी(क) ॥
 सौरौ ह्ययंसहस्रेति पावमानो त्वशारुचा ।
 अस्तुश्रीषड्वैश्वदेवी मारुती तु प्रवोमहे ॥
 अभित्यमिति सावित्रो स्यादान्मेय्यग्निमित्यसौ ।
 ऐन्द्रोऽवशिष्टा इत्येवं छन्दादेवतनिर्णयः(ख) ॥

(क)—‘त्रिकद्रुकेषु’-इति मुख्या प्रथमा यासु, तासु ऋचु, अत्र—आदिमा ऋक्
 ‘त्रिकद्रुकेषु’-इति अष्टिः अष्टिष्वन्वत्का । ‘अयंसहस्रं’-इति द्वितीया ऋक् तु जगती ।
 अथ अग्निरम्, ‘एन्द्रयाज्ञुपनः’-इति तृतीया ऋक् तथा ‘अग्निं होतारम्’-इति एषा
 नवमी ऋक्, ‘अतु शौषट्’ इति पञ्चमी ऋक्, ‘अशारुचा’-इति सप्तमी ऋक्, इति अतस्रः
 ऋचः अष्टयः अष्टिष्वन्वत्काः । ‘अभित्यम्’-इति अष्टमी, ‘तवत्यं नर्धम्’-इति दशमी च
 ऋचादिमे द्वे अतिशक्तयोर्विष्टौ अतिशक्तौष्वन्वत्के ; एके आचार्यालु, अष्टौ अष्टिष्वन्वत्के
 एव इमे इत्युचिरे । ‘प्रवोमहे’-इति षट्ठी ऋक् अतिजगती अतिजगतीष्वन्वत्का ;
 ‘तमिन्द्रम्’-इति अतुशी ऋक् इयमपि तादृशी अतिजगत्येवेत्यर्थः ।

(ख)—‘अयंसहस्रं’-इति द्वितीया ऋक्, सौरौ सूर्य-देवताका । ‘अशारुचा’-इति
 सप्तमी ऋक्, इयम् पावमानो पशुमान-देवताका । “अतुशौषट्”-इति पञ्चमी ऋक्,
 वैश्वदेवी विश्वेदेवाः अस्याः देवताः । ‘प्रवोमहे’-इति तु षट्ठी ऋक्, मारुती मरुतो-
 ऽस्याः देवताः । ‘अभित्यम्’-इति अष्टमी ऋक्, सावित्रो सवित्र-देवताका । ‘अग्निम्’
 -इति नवमी ऋक्, अशौ आग्नेयो आग्नि-देवताका । आदिमि सर्वेषु सम्बन्धम् ॥

१ १ २ ३ ४ ५
 दि । ष्णुनासुतम् । यथावशम् । अथिसार२४४ईम् ।
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

“महिषः” महान्^(१) पूज्यः “तुविशषः” बहु-बलः^(२) “हृत्पत्^(३)”
 हृत् यत्रिन्द्रः “त्रिऋदुक्तेः” ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेषु अभिन्न-
 विकोषहःसु^(४) “सुतम्” अभिषुतं “यथाशिरं” यवमयैः सक्तभिर्मि-
 श्रितम्, [आङ्-पूर्वस्य औष् धातोः क्तिपि “आस्पृधेयामित्या-
 दिना^(५) श्रियः शिरइत्यादेशः] तं सोमं “विष्णुना” सह^(६)
 “अपिबन्” । “यथावशं^(७)” पूर्वं यथा तं सोमं मकामयत तथा
 अपिबन् [वश कास्तो (अ०, प०) । “बहुलं हृन्दसीति (२,४,७३)
 शपोलगभावः] “सः” पीतः सोमः “महाम्” महान्तम् “उक्तम्”

(१)—“महिषः”—इति महान्तस्य अहं नैवपुं कम् (२,२) ।

(२)—तुवोति बहु-नामसु द्वितीयं नैवपुं कम् (२,१) । श्रुत्समिति बहु-नामसु
 एकादशतमं नैवपुं कम् (२,२) ।

(३)—विकरक-वत्यये रूपम् । ‘हृत्पत् हृत्प्रवान्’—इति वि० ।

(४)—अहसप्तति पृष्टस्य-पक्ष्मी डीर्घमो दृष्ट्या (७८५० ५४०) ।

(५)—“अपस्पृधेयामित्यादिनामृत्तुचिच्युपेतित्याजयातावितसाश्रीराश्रीर्षः (४,१,१६)”
 इति पा० ।

(६)—विवरके तु “विष्णुना” अक्षयुंषा अभिषुतमित्यन्वयः ।

(७)—‘यथावशं’ यद्योत्पादम्—इति वि० ।

अथ द्वितोया ।

गौराङ्गिरसऋषिः ।

११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
अयं सच्चक्षमानबोद्धशः कवीनाम्नतिर्ज्योतिर्विधर्म ।

११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
ब्रह्मः समीचोरूपसः समैरयदरेपसः सचेतसः

११ १२ १३ १४ १५
स्वसरेमन्यमन्तश्चितागोः ॥ २ ॥ २२६

विस्तीर्णम् “इम्” एनम् “इन्द्रम्” “ममाद्” अमादयत्^(८) ।
किमर्थम् ? “महि” महत् वृत्र-हननादि लक्षणम् “कर्ष”
“कर्त्तवे” कर्त्तुम्^(९) । “सत्यः” “इन्द्रः”^(१०) स्रवन् । “देवः”
दीप्यमानः “सः” सोमः “सत्य” यथार्थभूतं “देव” सोमं कामय-
मानम् “एनम्” “इन्द्र” “सद्यत्” [सद्यतिर्व्याप्ति-कर्मा^(११)]
व्याप्नोतु ॥ १ ॥ २२५

(८)—“अन्वसि छिट् (१,२,१०५)”—इति भूतसामान्ये छिटि ममादेति भावः ।

(९)—“तुमये सेऽमेन् सेन् क्से (३,४,९)”—इत्यादिना सिद्धम् ।

(१०)—इन्द्रः सोमः ।

(११)—‘सद्यमान दामवः ; सः इन्द्रः, एव दामवं सद्यत् । सद्यतिः चिसार्थः, दामवं
द्विसितवान् ।—अथवा सद्यतिः सेवार्थः सेवते—इति वि० । निबन्धे तु सद्यतिर्नैति-
कर्त्तव्य इत्यने (१,१४) न तु व्याप्ति-कर्त्तव्य इति नतिरेव व्याप्तिर्नेव पर्यवसतीत्यभिप्राये-
षीकृतमित्यनुमीयते ।

I अयससोच्चयि । समानारश्वाः । दृशाःक-

वीनामतिर्ज्यो । तिर्विधारश्मन्ना । ब्रध्नाःसमायि । ची-

रुषसः । समायिराऽश्यारत् । अराह । शोवाश् पा ।

सःसचे । तसाह । खासरे । मन्युमारश्न्ताः । चिते ।

यारश्श्चीशोवा । गोरश्शुपुः ॥ २८ ॥

II अयसससमानार्श्वाः । दृशाःकवीनामतिर्ज्यो ।

तिर्विधारश्मन्ना । ब्रध्नाःसमायिचीरुषसः । समायिराऽश-

यारश्त् । शोवा । अरेपसःसचेतसः । खासरे । म-

न्युमारश्न्ताः । शोवा । चिताह । गोरारश्श्चीशो-

वा । वारश्शुपुः ॥ २८ ॥ २२ई

I,II गोरारश्शुपुः सामनो इ ।

“सहस्रमानवः” सहस्र-संख्यावा मनुष्याः^(१) यस्य सं,
 सहस्र-संख्याकैर्मनुष्यैरिवावस्थितैरग्निभिर्युक्तः “दृशः” सर्वेषां
 दर्शनीयः^(२) “कवीनां” मेधाविनां सर्वेषां “मतिः” स्तुत्यः
 मननीयोवा “विधर्म” विधाह “ज्योतिः” तेजः “अयं” “ब्रह्मः”
 सूर्यः^(३) “समीचीः” शुद्धाः निर्मलाः^(४) “अरेपसः” तमः-पाप-
 रहिताः । “सचेतसः” समान-चित्ताः इमाः “उषसः” “समैरयत्”
 सम्यक् प्रेरयति । ततः “स्वसरे” [दिवसनामैतत् (नि, नै० १, ८)]
 दिवसे “मन्वमन्तः” मन्वुः प्रकाश(५)स्तहन्तः तेजस्विनश्चन्द्रमः-
 “प्रभृतयः” गोः आदित्यस्य तेजसा “चिताः” अपचिताः भवन्त्विति
 विगत-तेजस्का भवन्तीत्यर्थः । [“आदित्योऽपि गौरुच्यते (२, ६)”
 -इति निरुक्तम् ॥ २ ॥ २२६

(१)—“मानवः” इति सहस्रनामसु ऊनविंशं शेषष्टु कम् (२, ३) ।

(२)—‘दृशः दृष्टा’-इति वि० ।

(३)—‘ब्रह्मः सदान् ब्रह्म सविता’-इति वि० । “ब्रह्मः” इति निधच्छो-चरत्तनामसु
 (१, १४) सचज्ञानसु च (२, २) दृश्यते । ‘ब्रह्मः’ ब्रह्म, सविता वा सदान् वा इत्येवोपरि-
 ट्याम् (६, १, १, ८) व्याख्यासते । ‘ब्रह्मन् इन्द्रम्’, आदित्यकपिषावभ्युत्तम्-इति चोत्तरा-
 भाष्येऽनेनैवाचार्येण व्याख्यातम् (६, २, २२, १) ।

(४)—‘सम्यक् ज्ञाता’ इति वि० ।

(५)—‘कानि कर्षांसु दृष्टव्य (नि० १, ६) “मन्वते”-इत्यस्य कर्षं मन्वु-रित्यभिप्रायः,
 मन्वु मन्वाः क्षीप्तिमन्वाः, कर्षवा क्रोषो मन्वुः बहन्तः, इति वि० ।

अथ हतीषां ।

परुच्छेपऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३
 एन्द्रयाङ्घ्रपनःपरावतोनायमच्छाविदथानीवसत्यति-

२ ३ १ २ ३ १ २
 रस्ता*राजिवसत्यतिः ।

३ २ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३
 ह्वामहेत्वाप्रयस्वन्तःसुतेष्वापुत्रासोनापितरंवाजसातये

१ २ ३ १ २
 म्च्छिष्टंवाजसातये ॥ ३ ॥२२७

४ २ ४ २ ४ १ २ ४ १ २
 I एन्द्रयाङ्घ्रपनाः । पारारवारश्शताः । नायमच्छा ।

१ २ १ २ ४ १ २ २ १ २
 विदथानायि । वासत्यारश्शतीः । अस्ताराश्शे । वास-

४ ४ ४ २ ४ ४ २ १ २ २
 त्पारश्शतीः । ह्वामहेत्वाप्रयस्वन्ताः । सुतायिषूश्वा ।

२ १ २ २ १ २ ४ ४ १ २
 पुत्रासोनापितरंवा । जासातारश्शयायि । म्च्छायिष्ठाः ।

२ १ ४ २ ४
 शंवाश् । जारश्साश् । तारश्शपुयोईच्छायि ॥ ३० ॥२२७

* "रस्तां"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

२२७ ऋग्वेदस्य २, १, १८, १ ।

I ११३ ।

हे 'इन्द्र !' "परावतः" दूरदेशात् स्वर्ग-लक्षणात्^(१) "नः" अस्मान् "उपायाहि" अस्मत्समीपं प्रत्यागच्छ । तत्र दृष्टान्तः— "नायम्" अयं न पुरोवर्त्ती अग्निः "अभिषुतः" सोमोवा [प्रस्तु-तत्वाद्भिर्दिश्यते] स इव [यद्यपि पुरस्तादुपचारान्निषेधार्थीयो नकारः सर्व्वत्र, तथाप्यत्रौचित्येनोपमार्थीयो गृह्यते] । यद्वा । "परावतः न" दूरदेशादिव । [यद्यपि यज्ञे सर्व्वदा सन्निहितः, तथापि स्वर्गाख्याद् दूरदेशादिव । अस्मिन् पक्षे अयमिति विभक्ति-व्यत्ययः ।] "अयम्" इमं देवयजनदेशं "अच्छ" अभि प्राप्तुम्^(२) आयाहीति शेषः^(३) । तत्र दृष्टान्तः— "सत्याति" सतां सर्व्वदा वर्त्तमानानामृत्विजाम्पालको यजमान इव ["पत्यावैश्वर्य्ये (६, २-१८) " इति पूर्व्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्] त्वमपि यज्ञ-गृह्णास्यागच्छ । यद्वा । सतां नक्षत्राणाम्यतिः चन्द्रमाः, स यथा स्व-धाम स्थान-मागच्छति तद्वत् । "अस्ता" [अस्तं सुपश्चाकारः (७, १, ३६) अतएव बहुधा अस्तं राजेत्यामनन्ति] अस्तं गृहं^(४) "राजेव" राजा यथा आगच्छति तद्वत् । किञ्च । "प्रयस्वन्तः" इवर्लक्षणा-द्वन्तः यजमाना वयं "त्वा" त्वां "सुतेषु" अभिषुतेषु सोमेषु आह्वयामहे" आभिमुख्येनाह्वयामहे । आह्वाने दृष्टान्तः—

(१)—'परावतः'-इति दूर-नामसंज्ञितं नैघण्टु-कम् (३, १७) ।

(२)—'अच्छाभिराप्तुमिति शाकपूर्विकः' इति (नि० ५, २२) ।

(३)—'अच्छ आप्तुं' विदधानि व्याप्नोति यज्ञ-कर्मादि'-इति वि० ।

(४)—'सुपांमुक्तित्यनेति (ने०, ७, ३८) भावः ।

(५)—'अस्तम्'-इति गृह नामसु पक्षं नैघण्टु-कम् (३, ४) ।

अथ षतुर्थी ।

रेभाञ्छ्विः ।

१८ २८ ३१२ ३२

तमिन्द्रञ्जोह्वीमिमघवानमुग्रं

३१८ २८ ३१२ ३ १२ ३ १२

सत्राद्धानमप्रतिष्कतं अवांसि भूरि ।

१ २ ३ १८ २२११ ३२

मंश्चिष्टेगौर्भिराचयन्नियाववर्त्तराये*

३ १ २२१२ ३२

नेविश्वानुपथाकृणोतुवज्री ॥ ४ ॥ २२८

४ ५ ८ ४५८४ ३ ५ २

I तमिन्द्रञ्जोह्वीमिमघवानाम् । ऊ२३४ग्राम् । स-

“पुत्रासः” पुत्राः “पितरं न” पालकं जनकमिव तं यथा “वाजसातये” सङ्ग्राम-प्राप्तये तज्जघाय हविःस्त्रीकरणाय वा(१) आङ्ग्रामः ॥ ३ ॥ २२७

● “ववर्त्तराये”-इति ऋग्वे दीयः पाठः ।

२२८ ऋग्वे दस्य ६, ६, २८, ३ ।

I अचर्यम् ।

(६) —‘वाजः’-इति षड्-भाससु द्वितीयं नैषष्टु कम् (१, ७) —‘वाजे’ इति सङ्ग्राम-
नामसु च द्वाचत्वारिंशत्तमं नैषष्टु कम् (१, १७) । सानिच सामः । तत्राच अचर्य सामाच,
सङ्ग्रामस्य वा सामायेति वा इत्यर्थः प्रकृतः । ‘वाजसातिः’-इति समुदितपदमपि
सङ्ग्रामार्थो दृश्यते निचच्छी तपैव ।

१२ १२ ३ ५ १ १२
 चाहोयि । दधानमप्रतारयिष्कृ२३४ताम् । अवार३५सायि ।
 ३ ५ १ २२ ० १३ ५ २२
 भूर३४रो । म५हिष्ठोगीर्भिरा । चया२५ज्ञार३४याः । वा
 १ २२१२ २२ २ ३ ५ २२
 वार्त्ता२ । रायेहोयि । नोविश्वास्तुपा२३४र्था । कृणो३ ।
 १,३ ५२२ ३ ५
 तूरवार३४चौहोवा । ऊ२३४पा ॥ ३१ ॥२२८

“तम्” पूर्वोक्तगुणीपेतम् “इन्द्र” “जोहवीमि” यष्टाहं पुनः
 पुनराह्वयामि [ह्वयतेरभ्यस्तस्य चेति सम्प्रसारणम्] कीदृशं?
 “मघवानं” मंहनीय-धनवन्तम्^(१) “उग्रम्” उद्गूर्ण-बलं “सत्वा”
 सत्वा^(२) यथार्थमेव “अवांसि” बलानि^(३) “भूरि” भूरीणि “दधा-
 नम्” अतएव “अप्रतिष्कृतं” यत्रुभिरप्रतिरोधनीयम् आह्वयामि ।
 किञ्च “मंहिष्ठः” पूज्यतमो दातुतमो वा “यज्ञियः” यज्ञार्हः
 इन्द्रः “गीर्भिः” अस्मदीयाभिः स्तुतिभिः “आ ववर्त्त” यज्ञेष्वभि-
 सुख्येन वर्त्तते [वर्त्ततेलिटि^(४) रूपम्] ततो “वज्री” वज्रवन्
 इन्द्रः “राये” धनार्थं “विश्वाम्” सर्वाण्येव “सुपथा” सुमार्गाणि
 “कृणोतु” करोतु । धनं सर्वदिग्जमस्मान् प्राप्नोत्वित्यर्थः ॥४॥२२८

(१)—‘मघमिति धन-नामधेयम्, मंहते दानवर्षम्’ इति नि० १,० ।

(२)—‘सत्वा’-इति सत्व-नामसु द्वितीयं नैवष्ट, षम् (१,१०) ।

(३)—‘अवांसि यज्ञांसि अह्वानि’-इति नि० ।

(४)—‘वर्त्तसि, कृष्ट्, षट्, षिटः’ इति पा० १,४,६ ।

^५ २३४^१हे । इन्द्रावा^१इयू^२३ । वृषी^१रमा^२२३४^५चायि । यज्ञका-
^२ २ २ २ २२२२ २ २ ४ ५
 णाविवा^१ऽश्वा^२इतायि । नाभासन्दायना^३ । व्यासायि ।
^१ २ १ २ १
 अधग्रनूनमुपया । तिधीताया^२३ । हा । औ^१इ^२हो^३२३४-
^५ १ २ १ २ ५
 वा । दायिवा^१ऽश्^२अच्छा^३२३ । हा । औ^१इ^२हो^३२३४वा ।
^{२ १ ५ ४ ५}
 नधी^१२३४वा । ता^२ऽपुयो^३इ^४चायि ॥ ३२ ॥ २२८

अहं “पुरः” पुरतः उत्तरवेद्याम् “अग्निम्” आश्वनीया-
 ख्यं^(१) “धिया” प्रणयनादि कर्मणा^(२) “दधे” धारितवानस्मि ।
 “त्यत्” तत् “शर्हः” तादृशं बलं^(३) बलवन्तं वाऽग्निम् । यद्वा ।

(१)—अथमत्र विवेकः—अतिक्रमज्ञानतः पश्चिम-विभागीय-‘प्राचीनवंश’-नाम-
 यज्ञीय-वेद्याः दक्षिणस्थां दिशि धनुषाकारो योऽग्रकुण्डः तत्र स्थितोऽग्रदंष्ट्रका-
 ऽग्रिबन्धने, उत्तरस्थां कुण्डो न विद्यते ; पश्चिमस्थां हताकारः कुण्डो भवति, तत्र योऽग्रि
 स गार्हपत्य इत्युच्यते ; पूर्वस्थां चतुष्कोण कुण्डः, तत्र योऽग्निः स एव आश्वनीय इत्यु-
 च्यते । अत्रि चापरा वेदी अतिक्रमज्ञानतः पूर्वस्थां दिशि उत्तरवेदी = प्ररवेदी =
 द्वितीयवेदीत्यर्थः । तस्याएव मध्य-भूमिर्नाभिरित्युच्यते, तत्राध्यर्थे प्रतिष्ठास्योः कार्य-
 कलापाः, न तु होतृर्होम-सम्भ्रोऽग्रि-सम्भ्रोवा । तद्वत् ‘पुरः’ पश्चिमवेदीतः, ‘पुरकात्,
 ‘उत्तरवेद्या’ अथवहित-पर-कुण्डे चतुष्कोणाकारके अग्रिम् आश्वनीयास्थमित्यर्थः ।

(२)—‘धोः’ इति कर्म-नामसु एकविंशतितमं नैवष्ट, कम् (२, १) । ‘धिया बुधा’
 -इति सि० ।

(३)—‘शर्हः’-इति बल-नामसु सप्तमं नैवष्ट, कम् (२, ६) ।

तच्छब्दः तादृशं मरुतां सङ्करूपं बलं “दिव्यं” दिविभवं “नु”
 द्विप्रम् “आ वृणोमहे” आभिसुख्येन सञ्जामहे किञ्च “इन्द्र-
 वायु” “वृणोमहे” “प्रार्थयामहे । “ग्रह” [सुपोलक् (७, १, ३६)]
 यः “विवस्वते” विवो हवीरूपं धनं तद्वते^(४) । “नव्यसे” नवतराय
 यजमानाय “नाभा” नाभौ भूम्यानाभिस्थाने देवयजने । यद्वा ।
 वेदिरूपे^(५) । अथवा नाभौ सर्वस्य फलस्य सम्बन्धके यज्ञे [“यज्ञ-
 माहर्भुवनस्य नाभिः” इतिश्रुतेः] “सन्दाय” सम्यक् बध्ना मिथः
 संयुज्य “क्लाणा”^(६) धनादिकां कुर्वाणो भवतः । तौ वृणोमहे
 इति समन्वयः । यस्मादेवं तस्मात् “अस्तु” “श्रीषट्”^(७) अस्याः ;
 स्तुतेः श्रवणं भवतु । [श्रोता भवतु वा मरुतां गणोऽग्निर्वा ;
 इन्द्रवायुपक्षे प्रत्येकापि क्षयैकवचनम्] “अध” अनन्तरं “नः”
 “धीतयः” अस्मदीयानि कर्माणि स्तत्यादि-रूपाणि^(८) “प्रनूनम्”
 “उपयन्ति” प्रकर्षे ऽ युष्मानुपेत्य गच्छन्ति । किञ्च, “देवान्च्छान”

(४) —“विवस्वते विवामनकते” इति वि० । विवस्वन् इति निघण्टौ मनुष्य-नामसु
 च दृश्यते (२, २) ।

(५) —उत्तरवेदी-नामक-वेद्याः मध्ये भू-भागे इत्यर्थः ।

(६) —“क्लाणाः कुर्वाणाः”-इति नि ४, १६ ।

(७) —‘आश्रावयेति चतुरशरम्, अस्तु श्रीषडिति चतुरशरम्, यजेति इन्द्रशरम्
 सेपजामसुरिति पञ्चाशरम्, इन्द्र इतो वषट्कारः, एष वै सप्तदशाशरच्छन्दसः’-इति सि०
 कौ० वे० ४, ४, १४० ।

(८) —“धीतयः”-इति निघण्टौ चङ्गि-नामसु दृश्यते (२, ५) । “अङ्गुल्यः
 कस्मात् ? अप्रनामिनो भवन्तीति वापकारिणो भवन्तीति वापसारिणो भवन्तीति
 वाङ्मना भवन्तीति वाङ्मना भवन्तीति वापि वाङ्मनादेव छुः”-इति नि० १, ८ ।

एव यमः ।

एवयामरुद्विः ।

१२ २२ ३१२ ३ १ २ ३१२
प्रवोमहेमतयोयन्तु विष्णवे मरुत्वते

३ १ २३१२
गिरिजाएवयामरुत् ।

१२ २२ ३ १२२२ ३ १ २ ३१२ ३ २ ३
प्रशङ्गायप्रयज्यवे* सुखादयेतवसे भन्ददृष्टये-

१ २ ३ १ २
धुनिव्रतायश्वसे ॥ ६ ॥ २३०

I प्रा२३४ । वोमहेमतयोयन्तु विष्णवो । ज्ञायि ।

१ १ २ २२ २२१
मरुत्वताश्चि । गिरिजा३४ः । ज्ञाज्ञोयि । एवाया३ ।

अग्न्यादि-देवान् आभिसुख्येन प्राप्तमिव “धीतयः” अस्मदीयानि कर्माणि “उपयन्ति” तेषां समीपं प्रापयन्ति ।

“आनुत्यत्”, “आनुतद्”-इति—“नव्यसे”, “नवसि”-इति, “प्रनूनं” “प्रसूनम्”-इति च क्रमेषु सामान्येषु पाठः ॥ ५ ॥ २२८

* “प्रयज्यवे”-इति ऋग्वेदीय-स्वर-पाठः ।

२३० ऋग्वेदस्य ४,४,३२,१ ।

I एवयामरुतः सामः ।

११६क,

३ ५ १ ० १ ० १ १ १
 मार३४कृत् । प्राशर्द्वाया२ । प्रायज्जगावार३यि । सुखादा
 ५ १ २२ १ २२ १ २ २ १ १
 २३४यायि । तवसेभन्ददिष्टये । धुनायिब्रा३ता३ । या२-
 ३ २ ३ २ ३ ५
 शार३४औ३होवा । वार३४से ॥ ३३ ॥२३०

“प्रयन्तु” प्रगच्छन्तु “गिरिजाः” गिरौ वाचि(१) निष्पन्नाः
 “मतयः” स्तुतयः । “महे” महते “वः” तुभ्यं [वचन-व्यत्ययः
 (३, १, ८५)] “विष्णवे” व्याप्तायाम्(२) इन्द्राय विष्णवे वा(३)
 “मरुत्वते” मरुदिस्तुतये । कस्य स्तुतयः ? इत्युच्यते—“एवया-
 मरुत्” एतन्नामकस्य ऋषेः [बध्यालुक् (७, १, २८) अथवाऽयमृषिः
 गिरिजाः स्तुतेर्जनयिता भवति] । किञ्च, “प्रयन्तु” स्तुतयः ।
 कस्मै ? “शर्द्वाय” बलाय मारुताय (इतरत्सर्वं बल-विशेषणम्)
 “प्रयन्तवे” प्रकर्षणं यष्टव्याय । “सुखादये” शोभनाभरणाय(४)

(१)—“ग्रीः”-इति विषष्टौ वाङ्नामसु (१, ११) दृश्यन्ते; तस्य सप्तम्यां “गिरि-
 इत्येव मन्त्रस्यम् न तु गिराविति, तद्वचन्यपाठोक्तिपिब्रह्मसादृश्यं लक्ष्यते । विवरकृतता
 तु ‘गिरिजा—इदये जाता, यज्ञजाता वा’-इत्युक्तम् ।

(२)—“अण् पठ् विषितो भवति तद् विष्णु भवति । विष्णु विषिते वां अन्नोने
 वां”-इत्यादि नि० ११, १८ । विषलृ व्याप्तवित्यसौदं पठ् विष्णु रिति, अत उच्यते—
 विष्णवे व्याप्तयेति ।

(३)—विष्णु-नामकेन्द्राय-इति चेत्यर्थः; इन्द्रः विष्णुरिति पद्यायेति भावः ।
 इष च मानं विषष्टौ विष्णुपुराणसौ च द्वादश्यादित्येषु उभयोरेव परिगणनम् ।

(४)—‘सुखादये सुखदाय सुखप्रदाय’-इति वि० ।

अथ सप्तमी ।

आनांनतः पारुष्केपिर्कृषिः ।

३ २ ३ १ ८ २ ८ २ ७ ३ ३ २
अथारुचाहरिस्थापुनानोविश्वान्वेषांसि

३ १ १ ३ २ ३ २ ३ १ २
तरतिसयुग्मभिः*सूरीनसयुग्मभिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ ८ २ ८
धारापृष्ठस्थारोचतेपुनानोचरुषोहरिः ।

३ २ ३ १ २ ३ १ ८ २ ८ ३ १ २ ३ १ १
विश्वायद्रूपपरियास्युक्ताभिःसप्तस्येभिर्कृषिभिः ॥७॥२३१

[खादिराभरण-विशेषः । “इस्तेषु खादिषु कृतञ्च सन्दधे”-इति,
“अंशेषु च ऋषयः पक्षु खादय”-इति च श्रुतेः] । “तवसे” बल-
वते । “भन्ददिष्टये” स्तुतिरूपा^(५) इष्टिर्यस्य तत् भन्ददिष्टिः,
तस्मै । “धुनिव्रताय” भेदानां चालनं कर्म यस्य, तादृशाय^(६)
“शवसे” गमनवते ॥ ६ ॥ २३०

* “स्वयुग्मभिः”-इति,

† “स्तुतस्य”-इति,

‡ “थात्पृक्”-इति च,

} ऋग्वेदीय-पाठाः ।

२३१ उत्तरार्द्धिकस्य ७, ३, १०, १ = ऋग्वेदस्य ७, ५, २४, १

पारुष्किके २, २०—६, २ = जज्ञे १०, २, ३ = जज्ञे २, १२ ।

(५) —“भन्दते”-इत्यस्य निघण्टौ कृत् कर्मसु (३, १४) द्रव्यं नादित्यनिर्वायः ।

(६) —“कश्चित्तर्कमायम्”-इति षि० । “धुनि ० ० शेषम्”-इति षि० दे० ४, ११

^{४ ५} I आया । ^१ क्वा । ^१ हरि । ^{२ २ ४ ५} प्यापुनानाः । ^{१ २ २} विश्वाद्दे
^२ षात्सितरती^४साश्यम्भिः । ^{१ २ १ २} खरोरश्नाश् । ^{१ १ १} सायूरश्
^{५ २ २} ष्मिन्नी^१दीवा । ^५ ग्वारश्मिः ॥ ३४ ॥

^{५ २ २ २ २ ३ ४ ५ २ २ १ १ २} II अयारुक्वाहरिष्या । पुनानः । विश्वाद्दारश्रियिषा ।
^१ सायितर । ^{२ २ २} सीद्वा । ^{२ १} वाश्चाश्रियि । ^{१ १ २ ५} सायूरम्वारश्मिः ।
^{२ २ १} सूरौ^१श्ना । ^{२ २ ४} सयूरम्वाऽपूभाद्दृष्टियिः ॥ ३५ ॥

^{४ ३ २ ४ ३ २ ४ ५ २ ४ २ ५ २ ४ ५} III अयारुक्वाहरिष्या । पूश्श्मि । नानोविश्वाद्दे षा ।
^१ सायितरति । ^{१ ०} सायुम्वाभीरः । ^{१ २} खरोनाश् । ^१ सायूर-
^{३ ५} म्वारश्मिः । ^{४ ५ २ ४} धारापृष्ठा । ^{१ १} स्वारोश्चतायि । ^{१ १} पुना-
^२ नोआश् । ^{१ २ ३ ५} क्वापोद्वाश्मिः । ^{४ ५ २ ४} विश्वायद्दू । ^{१ २ २} पापरिया ।

I, II, III विषमाष्टानि त्रीणि ।

१० साहज्याभौरेः । सप्तसीश्ये । भार्श्यिराह । का ३४५

भोर्द्वयि ॥ ३६ ॥ २३१

“पुनानः” पूयमानः सोमः “हरिष्या” हरितवर्षया “अया” अनया “रुचा” रोचमानया धारया “विष्वा” सर्वाणि “द्वेषांसि” द्वेष्टृषि रक्षांसि “तरति” विनाशयति । तत्र दृष्टान्तः— “सुरीन” यथा सूर्यः “सयुम्बभिः” सह युक्तैरग्निभिः तर्मांसि हिनस्ति तद्वत् (सयुम्बभिरिति द्विरुक्तिरादरार्था) । यथा । धारया युक्तः सोमो युक्तैस्तेजोभिः सह रक्षांसि तरति । तस्य “पृष्ठस्य” (पृष्ठ इति धारक उच्यते) जगती धारकस्य सोमस्य पतन्ती धारा “रोचते” दीप्यते । “पुनानः” पूयमानः “हरिः” हरितवर्षः सोमः “अरुषः” आरोचमानो भवति^(१) । “यद्” यः सोमः “सप्तोस्येभिः” रसाहरणशीलास्यैः^(१) “द्वेषाभिः”

(१)—“अरुषम्”-इति रूप-नामसु पदद्वयं नैवष्टु कम् (१,७) । “अरुषः”-इति अरुष-नामसु च दृश्यते (नि० १,१४,१७) ।

(२)—“सप्तैतानादित्यरुषसोमवमादित्योमिरति”-इत्यादि नि० १,११ । “सप्त-द्वेषांसि द्वास्त्रयानि येषाम्बलिजां ते सप्तोस्यैः तैः सप्तोस्येभिः । अथवा सप्त पद-कारिणो योतारः सप्तोस्यानि सप्त सोमसंख्याः सप्तोस्यानि नामिः”-इति वि० ।

चवाचमो ।

नकुलऋषिः ।

३ १७ ३ २ ३ १ १ २ ३ २ २ ३ २ ३ १ १ ३
अभित्यन्देवः सवितारमोष्योः कविकृतः ।

१ १ ३ १ २ ३ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
मर्चामिसत्यसवः प्रत्नधामभिप्रियस्मृतिम्* ।

३ २ ७ ३ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ ३
उर्ध्वायस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवीमनि

१ २ ३ १ २ ३ १ २
द्विः एष्यपाणिरमिमीतसुकृतुः कृपासः ॥ ८ ॥ २३२

५ ४ २ ५ २ ४ ५ ५ ४ ५ ५ २ ४ २ ५ १ २
I अभित्यन्देवः सवितारम् । औचौचोवाचायि । ओषा

५ १ १ ५ १ १ ३ ५
२३४योः । कविक्रा२३४तूम । आर्चामौ२३४सा । त्या-
स्तुतिमद्भिः, ऋक्भिस्तेजोभिः, १) “विष्वा” विष्वानि सर्वाणि
“रूपाणि” “परियाति” परितोव्याप्नोति(४) ।

“पृष्ठस्य” — “सुतस्य” — इति सान्न ऋचः पाठो ॥ ७ ॥ २३१

* “मतिकविम्” — इति यज्ञः प्रातिशाख्य-पाठः ।

२३२ यजुर्वेदस्य ४, २ ५ = अथर्ववेदस्य ११, ४, २ ।

I सवितुः साम ।

(३) — ‘ऋक्भिः स्तुतिभिः’ — इति वि० । “ऋचा” इति कोन-नामसु च इत्यने
(नि० १, १४, ५) ।

(४) — अद्यपि यातिः प्रकृतितोमत्यर्थः, परं परिवाचकव्यात् परितो नमनं कथयति
सुतरादिषु व्याख्यार्थः ।

^१सा^५वा^{२१२}र^५३४^{२१}ः । ^५त्र^{२१}ध^५ाम^{२१}ार^५३४^{२१}मी । ^५प्रि^{२१}य^५म्मा^{२१}र^५३४^{२१}तीम् ।

^{२२}श्री^५हो^{२१}श्री^५हो^{२१}वा^५र^{२१}३४^५हा^{२१}उ । ^५ऊ^{२१}र्ध्वा^५या^{२१}र^५३४^{२१}स्य । ^५आ^{२१}मा^५ती^{२१}र-

^५३४^{२१}र्भाः । ^५अ^{२१}दि^५द्यु^{२१}३४^५तात् । ^५स^{२१}वी^५मा^{२१}र^५३४^{२१}नी । ^५श्री^{२१}हो^५श्री^{२१}हो

^५वा^{२१}र^५३४^{२१}पु^५हा^{२१}उ । ^५हा^{२१}इ^५र^{२१}ण्य^५ा^{२१}र^५३४^{२१}या । ^५श्री^{२१}रा^५मी^{२१}र^५३४^{२१}मी ।

^{२१}त^५सु^{२१}क्ता^५र^{२१}३४^५तूः । ^{२१}श्री^५हो^{२१}श्री^५हो^{२१}वा^५र^{२१}३४^५पु^{२१}हा^५उ । ^{२१}वा । एत ।

^{२१}कृ^५पा^{२१}सु^५वा^{२१}र^५३४^{२१}पुः ॥ ३७ ॥ २३२

“सवितारं” प्रेरकां(१) “देव” वाग्व्यापारेण “अभि अर्चामि”

(१)—“सविता सर्वस्य प्रसविता” इति जि० १०, ३१ । “तस्य काको यदा सौर-
पञ्चममस्त्राकीर्णरश्मिर्भवति” इति जि० दे० १, ११ ।

“सविता यन्त्रैः पृथिवीमरम्भा

दस्कम्बने सविताद्यामदृष्टत् ।

अश्वमिवाधुल्लङ्घनिमन्तरि च

मृतूर्त्तै वद्वंसवितासमुद्रम् ॥”

-इति यन्त्रे दीपद्वयमस्त्रेवाद्यस्त्रे कर्मिणे प्रथमा । अर्चं दे वाक्-ज्ञतं वाक्का-
मम्—“सविता यन्त्रैः पृथिवीमरम्भद्वारात्परोऽन्तरिक्षे, सविता या मर्षं च ददाम्-

सर्वतः पूजयामि । कीदृशं? “कविक्रतु” क्रान्त-प्रज्ञ(१) “सत्य-
सर्व” अविश्व-प्रेरणम् । “रत्नधा” रमणीयानां धनानां दाता-
रम्(१) । “अभिप्रियं” सर्वतः प्रीति-युक्तम् । “मति” मननीयं
स्त्यम् “यस्य” सवितुः “भा” दौतिः “जर्धा” उन्नता सती
“भोष्योः” द्यावापृथिव्योः(४) । “अद्विद्युतत्” अतिशयेन
द्वीप्यते । यस्य सवितुः “सवीमनि” प्रसवे सति(५) “अमतिः”
सर्वेषां क्रान्तिः(६) अद्विद्युतत् भृशं प्रकाशते । सः “सुकृतुः”
शोभनकर्मा “हिरण्यपाणिः” हिरण्य-हस्तः सविता देवः
“कृपा(७) कृपया “स्वः” स्वर्गे निमित्तभृते सति “अमिमीत”
“इमं” सोमम् इयत्तया मितवान् । यहा । स्वः सर्वस्या कृपया
सङ्ख्येन निरमिमीत ॥ ८ ॥२३२

निवाचुच्चद्विसन्तारिचे मेघं बहसतूर्णे बहसतूर्णे इति वा लरसाहरति वा सविता
समुद्दितारमिति । कसन्धं मधमादेवसवघत् । आदित्योऽपि सवितोऽप्यते-इत्यादि ।

(१)—“कविः क्रान्तदर्शनोभवति कवते वा”-इति जि० १२,१३ । कविरिति
निबद्धौ मेघादिनामसु च दृश्यं पदम् (३,१५) क्रतुरिति कर्मनाम (नै०२,१) प्रज्ञानाम
च (नै०३,८) । अतएव ‘मेधादि-कर्मात्मन्’-इति वि० ।

(२)—“रत्नधातमं रमणीयानां धनानां दातृत्तमम्”-इति अन्वेदोच-प्रथमम् आख्याने
वाचः है०१,१५ ।

(३)—“भोष्यौ”-इति द्यावापृथिवीनामसु पञ्चदशं नैबद्ध कम् १,३० ।

(४)—“सवीमनि प्रसवे”-इति जि०६,७ ।

(५)—“अमतिरत्नानवी मतिरात्मनौ”-इत्यादि जि० ६,१२ । विवरणेऽप्येवमेव ।

(६)—तनीयाविभक्तौ णुकि, ७,१,१८ कृपामिदं कृपेति ।

अथ नवमी ।

परुच्छिपऋषिः ।

३ १२ २२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अग्निश्चोतारं मन्येदास्वन्तं वसोः * वसुः

२२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ ०
सहसो जातवेदसं विप्रं नजातवेदसम् ।

३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
यजङ्घ्यास्वधरो देवो देवाच्या कृपा ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
घृतस्य विभ्राष्टिमनुशुक्रशोचिषश्चाजुह्वानस्य * सर्पिषः ॥ ६ ॥ २३३

५ २ ५ २ ५ १ ० २ ५ १ ० २ ५
I अग्निश्चोता । रमन्त्येदास्वन्तम् । औश्वाश् ।

१ २ ५ ५ २ २ ५ १ ० ५
वासोः सूर्यं नुम् । सहसो जातवेदस्येदासाम् । विप्र-

२ २ १ ३ ५ २ १ २
नजा । औश्वा । तवेदसाम् । यजङ्घ्याश्याम् ।

२ १ २ २ २ २ २ २ २ १ ३ ५
सुवाध्याश्याम् । देवो देवा । ऊश्वाश् । चिया कृपा ।

* "वसु" - इति, * "मनुवष्टिशोचिषाजुह्वानस्य" - इति
च ऋग्वेदीय-पाठः ।

२३३ उत्तरार्चिकस्य ६, १, १८, १ = ऋग्वेदस्य २, १, १२, १.
= यजुर्वेदस्य १५, ४७ = जघ्ने ६, २, ४ ।

^{५ ४} घृतीवा । ^{२ १ ३२ १} स्यविभ्राष्टिम् । ^२ अनुष्कृशा । ^{२ २} औश्वाचियः ।

^{१२} आजूश्शाना । ^{२ ३} स्यसा । ^{२ १ १} औश्वाश् । ^{१ ३ ५२२} पारयिषाश्शौचौ-

^{२ ५} वा । ^३ जश्शपा ॥ ३८ ॥

^{४ ३ २ ४२ ५ २ १} II अग्निश्चितारम्न्ये । ^{४ ५ ४ ५२ २ ४} दाश्श । स्वन्तवसोःसूनुम् ।

^{२ २ ५२ १ २} सद्यसोजाश्तावेऽश्दासाश् । ^{२ ५ २ २} विप्रन्नजाश्तावेऽश्दासाश्

^{२ २ ५२ १ ०} म् । ^{२ २ २ २ ५२ १ २} यजुश्च्यारश्सुवध्वाराश् । देवोदेवाश्चायाऽश्कृपाश् ।

^{२ १ २ १ २ २ १ २} घृतास्यविभ्राष्टिमनुष् । ^{१ २} कशोऽश्चिषाश् । ^{१ २ २} आजूक्काश्

^२ नाश् । ^{१ ४} स्याश्शसाश् । ^{१ ५} पाश्शपुयिषोश्चायि ॥ ३९ ॥

^{२ २ ५ २ १ ३ २ ३ ४ ५} III अद्वावोद्दार्शशवाः । ३ । अग्निष्टपती । प्रतिदहती ।

^{२ १} अग्निश्चो । ^{२ २ ४ २ २ ३ ५ २ १ २ २} तारम्माश्न्यश्दास्वन्तम् । वसोः । सूनुश्

^{२ २ ४ २ २ ३ ५ २ १ ३ ४ २ २ ३ ५} सद्यसो जाश्ताश्-वेदसम् । विप्राम् । नजाश्ताश् वेदसम् ।

I, II भारद्वाजे हे ।

III अथभृषं साम ।

२ १ १ ४ २ ३ ५ २२ १ २ ४ २२ ३२
 य ऊर्ध्वयाश्चश्चध्वरः । देवो । देवाश्चीश्या कृपा ।

२ १ २ २ ४ २ २ ३ ५ २ २ १ २ २
 घृता । स्यविभ्राष्टि मनुशूश्क्राश्शोचिषः । आजू । ङानाश्

४ २ ३ ५ २ २ २ ३ २ १
 स्याश्सर्पिषः । अचावीचारश्च वाः । ष । अग्निष्टपती ।

२ २ ३ ४ २ १ २ १ २
 प्रतिदद्यात्पुताईपुईयि । ए३ । विश्वसमन्निणं दह । २ ।

२ १ २ १ २ २ १ १ २ १ १ १ १
 ए३ । विश्वसमन्निणं दद्यात् २४५ ॥४०॥

२ २ ३ ४ ५ २ ३ ४
 IV त्यग्रायिः । प्रतिदहती । चाउहोऽपुचाउ । अग्निष्

२ २ ४ २ ३ ५ २ १ २ २ २
 हो । तारम्नाश्न्येश्दासन्तम् । वसोः । हनुसहसोजाश्

४ २ २ ३ २ १ २ ४ २ २ ३ ५ २ १ २
 ताश्वेदसम् । विप्राम् । नजाश्ताश्वेदसम् । यऊ । ध्वया

४ २ ३ ४ ५ २ २ १ २ ४ २ ३ ५ २ १ २
 श्चश्चध्वरः । देवो । देवाश्चीश्याकृपा । घृता । स्यवि-

२ ४ २ ३ ५ २ २ १ २ ४ २ ३ ५ २ १ २
 भ्राष्टिमनुशूश्क्राश्शोचिषः । आजू । ङानाश्स्याश्सर्पिषः ।

२ २ ३ ४ ५ २ ३ ४ ५ २ ३ ४ ५ २ ३ ४
 त्यग्रायिः । प्रतिदहती । चाउहोऽपुचाउ । वा । ए३ ।

१ ६ १ १ १ १ १ १ १
विश्वं समन्निणन्दच्च । ए३ । विश्वं व्यन्निणन्दच्च । ए३ ।

१ १ १ २ ३ १ १ १ १
विश्वं न्यन्निन्दच्चा २३४५ ॥ ४१ ॥ २३३

“अग्नि” सर्वासां देवसेनानामग्रण्यम् यज्ञेष्वग्रं नीयमानं वा^(१) । “होतारं”^(२) अस्मद्यागं प्रति देवानामाह्वातारम् । यद्वा । होमनिष्पादकं^(३) होतारं [“जुहोतेर्होतेत्यीर्णवाभः (७,१५)-इति यास्क-वचनात् । “अग्निमस्य होतारमहृणीतेति श्रुतेः । “अग्निमग्नभावहेति च अग्ने राह्वाढत्वं प्रसिद्धम् । अग्निं होतारं मन्ये इत्येवं प्रतिविशेषणं मन्ये इति सम्बन्धः । यद्वा याग-निष्पत्तरेवोपलक्षितत्वादेतदेव विधेय-विशेषणम् । इतराणि वक्ष्यमाण-विशेषणानि स्तुति-पराणि] “दास्रन्तम्” अतिशयेन दानवन्तं^(४) “वसोः” प्रशस्यस्य^(५) सर्वेषां “सहसः सूनुम्” बलस्य

(१)—“अग्निः कस्मात् ? अग्रणीर्भवति अपं यज्ञेषु प्रणोयते”-इति नि० ६, १४ ।

(२)—सम्यसारणं बाङ्गलकात् (६, १, ३४) ।

(३)—होमनिष्पादकत्वपकर्तृत्वमस्ये वाग्ने रपि अन्यथातुपपत्तेः अतएव सप्तमाद्ये ‘क्वाः पचति’-इत्याद्युदाहृतमिति दिक् ।

(४)—दानकर्तृषु दासनेदर्शनात् (नि० ७, २०, २) ।

(५)—‘वसोः धनस्य दास्रन्तम्’-इति वि० ।

पुत्रमग्निं^(१) [मन्यन-काले बलेन मध्यमान उत्पद्यत इति तत्-
 पुत्रत्वमुपचर्यते “जातवेदसं” जातानां वेदितारं जातप्रज्ञं जात-
 धनं वा [जातवेदः शब्दा यास्केन बहुधा निरुक्तः^(२)] अग्नेर्जात-
 वेदस्त्वे दृष्टान्तः—“विप्रं न” जातवेदमञ्जातविद्यं भेधाविनं
 ब्राह्मणमिव, तं यथा बहु मन्यते तथा त्वामपि स्तौमीत्यर्थः ।
 उक्त-गुण-विशिष्टो यो देवः “स्वधरः” शोभन-यज्ञवान् यज्ञसम्यक्
 निर्वहन् । “जर्घ्या” उन्नतया उत्कृष्टया “देवाद्या” देवान्
 पूजयन्त्या देवान् प्रयुक्तया वा “कृपा”^(३) कृपया सामर्थ्य-लक्षणया
 [“देवान् प्रयुक्तया कृपेति^(४,८) यास्कः] तिभ्यो हविर्वहन्-दुध्या
 युक्तः सन् “शुक्रशीचिषः” दीप्ततेजस्कस्य “आजुह्वानस्य”
 आ समन्ताद् ह्यमानस्य “सपिषः” सरण-शीलस्य घृतस्य^(५)

(१)—“सधः”-इति षष्ठनामसु सप्तदशं नैघण्टुकम् (२,८) । “भृनुः”-इति तु
 षपत्यनामसु द्वादशं नैघण्टुकम् (२,९) ।

(२)—“जातवेदाः कस्मात् जातानि वेद, जातानि वैनं विद्, जातं जातं
 विद्यतइति वा, जातविभो वा, जातधनो, जातविद्यो वा, जातप्रज्ञानो यतः जातः
 पशून्विन्दतेति तज्जातवेदसो जातवेदस्त्विति ब्राह्मणम् तस्मात् सर्वा नृत्सु पशवो-
 ऽग्निमग्निं सर्पन्तीति च”-इत्यादि (नि०१,६) । “यज्ञं सृष्टं भजते यज्ञं हविर्निरूप्यते ऽयमेव
 सोऽग्निर्जातवेदा निपातमेवेत्, उभरे अतिथो एतेन नामधेयेन भजते”-इत्यादि च
 नि०,२० । “जातवेदसम् *** कसन्त्यसादित्यादेवसवस्यत्”-इत्यादि च नि०१२,१४ ।

(३)—कृपेति पानस्य कृपित्यस्य रुतीथके आकारान्-रूपम्, कृपशब्दोऽपि कृपार्थः ।
 षतपशोक्तं यास्केन—“कृप कृपतेर्वा कृपतेर्वा”-इति (६,८) ।

(४)—“सृष्टः सर्पसादिदमपीतरत् सृष्टम्, एतस्मादेव सर्पेर्वा तेकं वा”-इति
 नि०६,१० ।

अथ दशमी ।

गृह्यसमदृष्टिः ।

२२१२ २२३१२ २२३ २ ३ २ २१ २ ३ २
तवत्यन्नर्यन्नृपोतइन्द्रप्रथममूर्व्यन्दिविप्रवाच्यङ्कृतम् ।

३ ३ २३१२३ २ २ २ २ २ २ २ २ २
योदेवस्यश्रवसाप्रारिणाअसुरिणन्नपः* ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
भुवो†विश्वमभ्यदेवमोजसाविदेदूर्ज‡

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
शतक्रतुर्विदेदिषम‡ ॥ १० ॥ २३४

॥ इति तृतीय-दशति ॥

विलापनेन दीप्तस्याज्यस्य “विभ्राष्टि” विशेषेण भ्राजमनु स्वय-
मपि तदाज्यं “वष्टि”(१०) कामयते स्वीकरोतीत्यर्थः ।

“वसोः”-“वसुम्”-इति साम् ऋचः पाठौ ॥ ६ ॥ २३३

* ‘असुरिणन्नपः’-इति,

† “भुवद्”- इति,

‡ “विदादिषम्”-इति च

ऋग्वेदीय-पाठाः ।

२३४ ऋग्वेदस्य २, ६, २८, ४ ।

(१०)-“वष्टि”-इति कानि-कर्मसु प्रथमं नैवष्टु, कम् (१, ६) तस्येदं रूपस्यैव
ब्रवीति ।

१ तार३४वत्यन्नाऽपुरियं नृताउ । अप इन्द्रा२ । प्रथमं
 पू१ । वि१यन्दि३वि । प्र३वा । चि३यं क्त३तम् । यो दे३वास्या२ ।
 १ श्र३वसाप्रा३ । रि३णा अ३सु । रि३णन्नपः । भु३वो विश्वा२रम् ।
 १ अभ्य३दा३यि । व३मोजसा वि३देर्दूर्ज३म् । श्र३ताक्कार३४तूः ।
 वि३दाऽपु३यिदि३षाउ । वा ॥ ४२ ॥* २३४

“नृतः” सर्वेषां नर्तयितः प्रवर्त्तयितः हे “इन्द्र !” “नर्य”
 नराणां हितकरम् । “प्रथमं” प्रथमं (“प्रथमं प्रथमम्”-इति^(१))
 यास्तः) “पूर्व्यं” पूर्व-काल-भवं त्वया कृतं “तव” “त्यद्” तदप-
 कर्म “दिवि” स्वर्गलोके “प्रवाच्यं” देवैः प्रकर्षेण वक्तव्यं ज्ञाघनीय-
 मित्यर्थः । किन्तु? “देवस्य” दिजिगीषाः “असुरस्य” “असु”
 असुं प्राणं “रिणन्” हिंसन् त्वम् “अपः” उदकानि तेन निरु-
 हानि “अरिणः” प्रैरय । --इति यदेतत् कर्म तत्प्राच्यमिति-

I षिं साम ।

(१)—“प्रथम इति मुक्क-नाम, प्रथमो भवति”-इति च शाण्डः (१,११) ।

* ॥ इति ग्रामे गेयगाने द्वादशार्शः प्रपाठकः ॥

समन्वयः । परोक्ष-निर्देश-विशिष्टः “सः” इन्द्रः “विश्वं” व्याप्तम्
 “अदेव” तमोरूपम् “असुरम्”, “ओजसा” बलेन “अभि
 भुवत्(१)” अभिभवतु । किञ्च “शतक्रतुः” इन्द्रः “जर्जम्” बलं
 “विदेत्” लभयेत् । “इषं” हविलक्षणमन्नं च विदेत् [विदुष्ट
 लाभे (तु० ७०)] ॥

“यो”—“यद्”—इति, “विदेद्”—“विदा”—इति च साम्न
 ऋचः पाठौ ॥ १० ॥ २३४+११८=३५२

वेदार्थस्य प्रकाशनेन तमो हाद् निवारयन् ।

पुमर्थीचतुरो देयाहिद्या तीर्थ-महेश्वरः ॥ ४ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराज-परमेश्वर-वेदिकमार्गप्रवक्त-श्रीवीरबुक्कभूपाळ-
 साक्षाच्छुभ-धरण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये
 सामवेदार्थप्रकाशे जन्मोद्यायाने
 हादशः खण्डः ॥ १२ ॥

॥ समाप्तचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ समाप्तम् ऐन्द्रम् पर्व ऐन्द्रकाण्डं वा ॥

॥ इति द्वितीयं पर्व ॥

॥ छन्दमार्गिकस्य परिच्छेद-सूची ॥

परिच्छेदः	पृष्ठं	परिच्छेदः	पृष्ठं
अथ आग्नेयम् पर्वम् ...	८१	४र्वे १०, ५मे १०, द्वितीयार्ह-प्रथमे	
अथ प्रथमः प्रपाठकः ...	८१	वा ४ठे १०, ७मे १०, ८मे १०, ९मे	
= १ चर्चो = १० दशतः = (१ मे		१०, १०मे १०) ९८ अक्षः।	
दशति १० अक्षः, २ये १०, ३ये १४,		अथ चतुर्थः प्रपाठकः ...	१८०
४र्वे १०, ५मे १०; द्वितीयार्ह-प्रथमे		= १ चर्चो = १० दशतः = (१ मे	
वा ४ठे ८, ७मे १०, ८मे ८, ९मे १०,		दशति १० अक्षः, १ये १०, ३ये १०,	
१०मे १) ९९ अक्षः।		४र्वे ८, ५मे १०; द्वितीयार्ह-प्रथमे	
अथ द्वितीयः प्रपाठकः ...	११८	वा ४ठे १०, ७मे ८, ८मे ८, ९मे	
= १ चर्चो = १० दशतः = (१ मे		११, १०मे १०) ९८ अक्षः।	
दशति १० अक्षः, १ये ८ = चक्रलनया		अथ पञ्चमः प्रपाठकः ...	८०९
अष्टादश अक्षः आग्नेय-पर्याप्तमताः,		= १ चर्चो = १० दशतः = (१ मे	
अपराः—१ये १०, ४र्वे १०, ५मे		दशति ८ अक्षः, २ये १०, ३ये १०,	
१०; द्वितीयार्ह-प्रथमे वा ४ठे १०,		४र्वे ८, ५मे १०; द्वितीयार्ह-प्रथमे	
७मे १०, ८मे १०, ९मे १०, १० मे ९		वा ४ठे १०, ७मे १०, ८मे १० = चक्र-	
अथो द्वितीये रेन्द्रे पर्वणि परिम-		लनया ७१ अक्षः रेन्द्रेपर्याप्तमताः,	
न्विताः) ९७ अक्षः।		अपराः नवम-दशम-दशदाक्षकाः १०	
(इति आग्नेयम् पर्व—अथ प्रथम-		अथ क्षतीये पापमाने पर्वणि परि-	
सप्तमः ९१ अक्षकाः + द्वितीय-		न्विताः) ९९ अक्षः।	
प्रपाठकस्यादिताः १८ = चक्रलनया		(इति रेन्द्रे पर्व—अथ द्वितीय-	
(१४ अक्षः)		प्रपाठकोपाः श्रेया अक्षः ७९+	
अथ रेन्द्रे पर्व ...	१२८	तृतीय-प्रपाठकः सप्तमः ९९+चतुर्थः	
अथ तृतीयः प्रपाठकः ...	४११	प्रपाठकः सप्तमः ९८+चक्रल-प्रपा-	
= १ चर्चो = १० दशतः = (१ मे		ठकस्यादिताः, ७९ = चक्रलनया,	
दशति १० अक्षः, १ये १०, ३ये ८,		१११ अक्षः)।	

[ख]

॥ गेयगानस्य परिच्छेद-सूची ॥

परिच्छेदः	पृष्ठं	परिच्छेदः	पृष्ठं
अथ प्रथमः प्रपाठकः ..	८४	अथ अष्टमः प्रपाठकः ...	५८४
= २ अक्षौ = (१४—३६) ७० ।		= २ अक्षौ = (३६—३४) ७० ।	
अथ द्वितीयः प्रपाठकः ...	११२	अथ नवमः प्रपाठकः ...	६७३
= २ अक्षौ = (४०—३१) ७१ ।		= २ अक्षौ = (३१—३५) ६६ ।	
अथ तृतीयः प्रपाठकः ..	१४८	अथ दशमः प्रपाठकः ...	७५७
= २ अक्षौ = (१८ [इमान्ये व... १८०		= २ अक्षौ = (३४—३५) ६८ ।	
सामानि चाग्नेय-पवामर्गानि]		अथ एकादशः प्रपाठकः ...	८१८
—३१) ७० ।		= २ अक्षौ = (३६—३८) ७४ ।	
अथ चतुर्थः प्रपाठकः ...	३१४	अथ द्वादशः प्रपाठकः ...	८८७
= २ अक्षौ = (३४—३६) ७० ।		= २ अक्षौ = (४२—३१) ७३ ।	
अथ पञ्चमः प्रपाठकः ...	३६८	तत्र प्रथमादीं चान्येषु ४२रेन्द्रपवामर्गानि ।	
= २ अक्षौ = (३५—३५) ७० ।		[इति ऐन्द्रम् पर्व]	
अथ षष्ठः प्रपाठकः ...	४४३		
= २ अक्षौ = (३०—३५) ७२ ।			
अथ सप्तमः प्रपाठकः ...	५१६		
= २ अक्षौ = (३३—३६) ६८ ।			

अथ सायणभाष्यस्य परिच्छेद-सूची ।

परिच्छेदः	पृ-पं	परिच्छेदः	पृ-पं
अथ भाष्यावतरणिका ...	१-४	(अथ द्विपठि विचारः)	
अथ षोडश-द्रुत-ब्रह्म-कर्तव्य-प्रति-		१ मन्त्रवेदयोः विशेष-विचार-प्रक्रमे	
पाठकमन्त्रार्थ-योजनम् ...	१-१	मन्त्राक्षरम् ...	४-१

परिच्छेदः	पृ-पं	परिच्छेदः	पृ-पं
१ तत्रैव ब्राह्मण-सूक्तम् ...	६-१	१८ विषय-सम्बन्धोद्धारदीर्घादी	
२-७-५ सन्ध-विशेषासामुद्रकःसाम-		इं वदादि-मात्र-प्रकारः ...	१५-५
रूपाणां सूक्तानि ...	७-१७	१९ वृत्त-विचारप्रयोगः प्रथम-	
३ "मीतिषु सामाख्या (२ च)		विशेषेण इयोर्द्वयोः सम्पादनम् १८-५	
१मा० ३४ सू० लो०)" विप्रदीर्घा		२१ बहुभोजनोक्तिमूलां अमतीनां	
रक्षणारम्भनिकषणम् ...	८-६	सम्पादनादन्तम् ...	११-१५
७ सामग्र्यस्य नाममात्र-वाचिल-		२२ पादप्रथमविचारः ...	१७-१
निर्णयः ...	१०-६	२३ "यद् योन्यां तद्गुणसोर्माद्यति"	
८ अक्षरविकारादीनां सामान्या-		-इति विधानसूक्तो विचारः	
द्वयत्व-वर्णनम् ...	११-११	तथाकरणप्रकारश्च ...	१८-४
९ क्षोभसूक्त-वर्णनम् ...	१२-६	२४ उक्तयोः क्षोभान्तिदेशकचयनम्	४०-६
१० गाने-वर्ण-क्षोभादि-विषयको		२५ सामवेदिनां सामैवाहुष्ठात्मक-	
विचारः ..	१४-४	याना-निरूपणम् ..	४१-७
११ वृत्ताग्रस्य-विधानम् ...	१५-१२	२६ वृत्तस्य-विधान-वर्ण-	
१२ साक्षां देवता-सुति-चेतुल-		चिन्तनम् ...	४२-४
वर्णनम् ...	१६-१५	२७ वृत्तस्य-विधान-वर्ण-	
१३ साक्षां कृत्वा प्रति संस्कार-		निरूपणम् ..	४३-११
व्यवस्था ...	१७-२	२८ विद्वत्-विचारः ...	४४-५
१४ कश्चिदस्य-पौत्रवेद्यापौत्रवेद्य-		२९ चिन्ताग्रस्य नामधेय-	
विचारः ...	१८-८	निर्णयः ..	४५-१
१५ "एकं साम तृचे क्रियते क्षीपि-		-वचिन्त्यमानग्रह्यादीनां नाम-	
यम्-इति विधान-सूक्तो वि-		धेयत्वनिर्णयः ..	४६-८
चारः, तृचे करण-प्रकारश्च ...	१९-६	-विद्वदादि-क्षोभानां सूक्त-	
१६ अ-क्षेप-विषयको विचारः ...	२१-२	वर्णनम् ...	४७-५
१७ अ-क्षेप-विषयको विचारः ...	२२-६	३१ उदादि-क्षोभानां प्रधानवर्ण-	
१८ अ-क्षेप-विषयको विचारः ...	२३-६	निर्णयः ..	४८-११
१९ अ-क्षेप-विषयको विचारः ...	२४-६		

परिच्छेदः	पृ-पं	परिच्छेदः	पृ-पं
११ रेवतीपु ऋचु वारचनीय-साम-		मिति निर्णयः ७१-११
गान-प्रकार-बोधनम् ...	५१-१४	५० 'आगमात्' खीम-वर्द्धन-प्रकार-	
१२ निचलविशेषाणां काव्यम्	५२-८	निर्देशः ७१-७
१४ सामनामोऽथैख्य-मीषैख्य-धर्म-		५१ विश्ववसानादौ ऋचु आगतः	७४-८
विचारः ...	५५, ११	५२ रक्तस्य सामुः तेषु मेघलनिर्णयः	७५-१
१५ आवागे वामदेव्यादीनामुपांम्		५३ लृट् कृत्स्नस्य मीकनावधिन-	
। मेघलनिर्णयः ५६-८	कथनम् ७६-७
१६ रक्तनिर्मादिखीमविचारः ...	५७-५	५४* हृष्यप्रकारयोर्दिनभेदेन प्रयोग-	
१७ आवापोद्वापविचारः ...	५८-१०	निर्णयः ७८-१
१८ आन्वयस्य सर्वविषयल-		५५ प्रायणीयोद्गयाद्यः कर्तव्य-	
कथनम् ...	५८-१०	विचारः ८०-८
१९ सर्वपृष्ठानिर्देशनिर्णयः ...	६०-१३	५६ सर्वपृष्ठस्य यथीकृतेन विहितल-	
४० क्वरसामनिकारविधानम् ..	६१-१	निर्णयः ८०-८
४१ खीकादिसाम्ना आन्वयपृष्ठादि-		५७ वैक्यपयैराजयोः उक्तयोर्द्वि-	
खीचस्य समुच्चयनिर्णयः ...	६४-६	पृष्ठगतल-निर्णयः ८०-२१
४२ कौत्यादिसाम्नाः प्राकृतवाचकल-		५८ निष्ठद्विष्टति निष्ठस्यस्य	
निर्णयः ६५-६	खीमल-निर्धारकम् ८१-६
४३ तस्यैव विशेषव्यवस्था ...	६६-१	५९ संसवादेः पृष्ठल-निर्णयः ८१-१६
४४ खीम-हृष्यप्रज्ञोः प्रकृत-वाच-		६० हृष्यस्यवसादिराणां नियतल-	
कल-निर्णयः ६६-१४	कथनम् ८१-१
४५ हृष्यविशेषत आवापकथनम्	६७-६	६१ प्रकृतसाम्यविकल्पितल-कथनम्	८२-५
४६ क्वरयन्तं खीमनिवेदि		६२ पर्वप्रिकरचे प्रकृतसामकासे	
निर्धारणम् ६७-११	उत्कर्षविधानम् ८४-४
४७ पृष्ठविशेषे तु विशेषव्यवस्था	६८-१		
४८ निष्ठस्यविकल्पितल-वाचका...	७०-३		
८ प्रश्नोक्तकथावधि कर्तव्यम्			

● प्रथमस्य हृष्यस्य (५४) एवमङ्गलं
हृष्यते तद् धनमस्यकम्/एवमुक्तव्यम् ।

[७]

परिच्छेदः	पृ-प	परिच्छेदः	पृ-प
अथ सामवेदस्य व्याख्यान-प्रयोग-जन-		१-१०, १-१०, ४-१०, ५-१०	
कथनोपक्रमः	.. ८५-५	६-१०, ७-१०, ८-१०, ९-१०	
अथ सामास्यमात्रयत्नादिभि-निर्णयः	८६-३	१०-१०, ११-१०, १२-१०	
अथ सन्धेरसौहृदारथन-निर्णयः	८७-४	११८ कथः ।	
अथ पूर्वसंविता-मूलकप-सन्धोभाषा.		अथ तृतीयोऽध्यायः	... ४०७-१
चिकित्सायुक्त भाष्यस्वायत्तरिकिका ८८-१		= ११ कथाः = (१-१०, २-	
अथ तत्र ज्ञानस्य-विषयाणां		१०, ३-१०, ४-१०, ५-१०,	
निष्पत्तयः ८८ ४	६-१०, ७-१०, ८-१०, ९-	
अथ सन्धिपन्थीयप्रकरणाणां		१०, १०-१०, ११-१०, १२-१०)	
गामीलेखः	... ८९-४	११८ कथः ।	
अथ प्रथमोऽध्यायः	.. ८९-१	अथ चतुर्थोऽध्यायः	... ७१८-१
= ११ कथाः = (१-१०, २-		= ११ कथाः = (१-५, २-१०	
१०, ३-१०, ४-१०, ५-१०,		३-११, ४-१०, ५-५, ६-१०,	
६-५, ७-१०, ८-५, ९-१०,		७-१०, ८-५, ९-१०, १०-१०,	
१०-६, ११-१०, १२-५) ११४		११-१०, १२-१०) ११५ कथः ।	
कथः = चाग्नेयस्य पर्व ।		[ऐन्द्र पर्व = (द्वि० ११५+तृ०	
अथ द्वितीयोऽध्यायः	... ९०-१	११६+च० ११५ सङ्गच्छन्त्या) ११६	
= ११ कथाः = (१-१०,		कथः ।]	

॥ छन्दः-सूची ॥

परिच्छेदः	पृष्ठतः-पृष्ठाक्षम्	परिच्छेदः	पृष्ठतः-पृष्ठाक्षम्
अथ भाष्यस्य-विचारः (१४ कथः)—		अथ सत्यस्य-विचारः (१८ कथः)—	
८४-—१८६		१४०-—१८५	
तत्र वर्तमाना—८६१० ।			

परिच्छेदः पृष्ठान्तः-पृष्ठान्तम्
 अथ त्रिदशबधिकारः (१८ ऋचः)—
 १८६—१९१
 तत्र अगती—१८८, १०१ ।
 विराट्—११५ ।
 अथ अष्टदशबधिकारः (१६ ऋचः)—
 १३४—१५०
 अथ उन्विगधिकारः (१८ ऋचः)—
 १५८—२८०
 तत्र ककुप्—२६१, १०४—२८४
 (इत्याग्रे यं पर्व = चाग्रे यं काण्डम् = प्रथमो
 ऽध्यायः = द्वादश अध्याः = द्वितीय-
 प्रपाठकीय-प्रथमार्द्धस्य
 द्वितीयस्य दशत)
 ———
 अथ माघत्रयधिकारः (११८ ऋचः)
 = द्वितीयोऽध्यायः... = १८८—४००
 अथ दशत्यधिकारः (८० ऋचः)
 ४०८—६१०

परिच्छेदः पृष्ठान्तः-पृष्ठान्तम्
 अथ त्रिदशबधिकारः (१८ ऋचः)—
 ११८—६६३
 तत्र त्रिदश विराट्—६६३ ।
 अथ अष्टदशबधिकारः (१८ ऋचः)—
 ६६४—७५६
 अथ अगत्यधिकारः (१८ ऋचः)—
 ७५४—७८१
 तत्र महापङ्क्तिः—७७७ ।
 अथ उन्विगधिकारः (१८ ऋचः)—
 ७८२—८११
 [तत्र विराट्—८१४ ।
 ककुप्... .. ८१६—८३६
 अथ महापङ्क्तिः (१८ ऋचः)—
 ८३१—८६०
 तत्र उपरिहाद् दशती—८६६ ।
 अथ द्विपदाधिकारः (१० ऋचः)—
 ८६८—९००
 तत्र पङ्क्तिः = द्विपदा ८६८, ८७१, ८७४,
 ८७६, ८७८, ८८०, ८८१, ८८२, ८८३, ८८४,
 ८८५, ८८६, ८८८, ८९२, ९०१, ९०३, ९०४,
 ९०५, ९०६, ९०७ ।
 अष्टदशप = द्विपदा = पिपीलिकामथ्या
 ८७१, ८७७ ।
 पदपङ्क्तिः ८८० ।
 पुरउन्विक् ८८२ ।
 माघत्री = पञ्चदशरात्रा ९००, ९०१, ९०३ ।
 त्रिदशप = द्विपदा ९०३, ९०५, ९०६, ९०७ ।

* अथ पृष्ठस्य-दशतीय-पङ्क्ति-ओपपन्थां
 किञ्चिद् भवो विद्यते—पुरवेति सप्तस्य
 द्वितीया ऋक्, प्रसंविहायेत्यादि सप्तस्य
 आदिनाः सप्त ऋचः, इमा अष्टौ ऋचः
 ककुपः, अन्वाः दश उन्विगः इति वक्तव्ये-
 न्मन्वाभिस्तपतिनात् ।

[ज]

अदिमिः २६८, ४१६ ।
 अरुणानी ६२५, ७५६ ।
 अरुणा ४०६ ।
 अरुणौ ३२५, ३६८, ४५६, ४८८,
 ५२२, ५२२, ५५५, ५८६, ६०१, ६२२,
 ६२४, ६२६, ६२५, ८५२ ।
 अरुणियाः ४४७, ८१०, ८१३ ।
 आषः १४२ ।
 अरुणः १२४५०, १०८, २०० ५० † ।
 २८८ ‡ ।
 अरुणाग्री ५०६ ।
 अरुणापर्वते ६८४, ६८६ ।
 अरुणाः १५८, ६२१, ७४७, ८५८, ८६२,
 ८६२५०, ८६४५०, ८६५५०, ८०२ ।
 अरुणासि ७४१५० ।
 अरुणाः ४०२ ।
 अरुणाः ४२६ ।
 अरुणाः ६०२ ।
 अरुणाया ७२० ।
 आरुणापृथिवी ७०५ ।
 अरुणातः २६६ ।

अरुणा २२२, ४२२ ।
 अरुणास्थितिः १८५, २२६ ।
 अरुणः ६०० ५० ।
 अरुणाः ३२२, ३६२, ४६०, ४६६, ७२२
 ५०, ७२४ ५०, ७२७ ५०, ८१८,
 ८२२, ८७८ ।
 अरुणाः ४०६, ४५६, ५२७, ५२२ ।
 अरुणः १८७५० ।
 अरुणः २०६ ।
 अरुणाः ४०६, ४५६, ५२७, ५२२, ५८८ ।
 अरुणाः ८८२ ।
 अरुणाः ४०७ ।
 अरुणाः १०२, २०१, २०२, २२७,
 ४५५, ६०५, ६४२, ७४६, ८४६, ८६६, ८९१,
 ९०२५०, ९०४, ९०६, ९१८, ९२२ ।
 अरुणाः ४६२ ।
 अरुणाः ६४५ ।
 अरुणास्थितिः १८८ ।
 अरुणा ३२२, ६२६ ।
 अरुणातो ४२५ ।
 अरुणाः १२४ ५०, १२६, ५०५ ५०, ५६८ ।
 अरुणाः ३६६, ३७०, ३७६, ४८२, ५०८,
 ६०७, ८६०, ८६८, ८७१, ८७३, ८७४, ८७६,
 ८७७, ८८२, ९२२ ।

† आरुणासि पर्वणि अरुणास्थितिः अरुणाः ।
 ‡ अरुणास्थितिः अरुणास्थितिः अरुणास्थितिः
 अरुणाः, अरुणास्थितिः अरुणास्थितिः अरुणास्थितिः
 अरुणास्थितिः अरुणास्थितिः अरुणास्थितिः ।

[अ]

॥ अन्वयादि कस्य अपि-सूची ॥

अग्निः (तापः)	२४८।	२२३, ४०८,	४६०।	
अग्निः [पावकः] (वार्धक्यः)	१११ अ०,	कलिः (कापुः)	४८८ अ०,	
१२२ अ०, १२० अ०।		कलिः (प्रागाथः)	४८८ अ०।	
अग्नाभ्याः (ऐश्वर्यः)	८६८,	८८२।	कवयः (ऐश्वर्यः)	८०४ अ०।
अन्कीलः (कात्यः)	१८१।	कक्षयः कक्षयो वा (भारीकः)	१४० १	
अविः (भौमः)	००४,		०१० वि०।	
अनामसः (प्राचक्षेपिः)	८२२।	कालेयः (प्रागाथः)	४८८ वि०।	
अरिष्टनेमिः (ताप्यः)	६७२।	कुत्सः (आङ्गिरसः)	१०२, ६१६ वि०, ७०।	
अवस्यः (आत्रेयः)	८५९।	कुत्सखवर्द्धिषः (शैलुषिः)	८६६।	
अशिनौ (वेवस्वतौ)	६१४।	कुषीदः (काणः)	२७०,	
अशोमम् (वामदेवः)	८६६ अ०।	कुषीदी (काणः)	३१०।	
अत्रेयः (?)	८०६ अ०।	कृष्ण (कृष्टिवा) कापुः अ०,—आङ्गि-		
आयुक् स्वाधिः (?)	१११ ?।	रसः सा०)	०६८।	
इरिमिदिः, इरिमिदिः, इरिमिदिवा		कथः (आत्रेयः)	२३४।	
(काणः)	१६८, २२७, ३६४, ४१७, ८१०,	गर्भः (?)	६०५ वि०।	
	८२२।	गविष्ठिरः (आत्रेयः)	११८।	
अपस्तम्ब (वाह्यः)	१८८।	गातुः (आत्रेयः)	६३२।	
अश्वः (वानाश्वनः)	४०७।	गिरौ (वैश्वामित्रः)	६८६ वि०।	
अश्वानः (काणः)	१००,	ग्यत्सवः (आङ्गिरसः)	११२ वि०, ४३९	
१४४।		६३९ वि० ८०८,	८३२।	
अश्विन्ना (भारद्वाजः)	१०२,	१०२।	गीषा (आङ्गिरसः)	१८५।
अश्विनसदस्य (सधितौ) [सा०]	८८६,	८७०।	गोपुत्राश्वसृष्टिर्गो, गोपुत्राश्वसृष्टी वा	
८७१, ८७२, ८७४, ८७६,			(काणवाचनौ)	२०१, २०२,
४७५ अ०, ४७४ अ०,			४७५।	
अश्विनसदस्य (आत्रेयः)	८२२।	गौतमः गौतमोवा (वाङ्मनः)	४६४, ४७५	
कथः (सौरः)	१८५, १८५, १८५, १८५,			

[ज]

३८८, ४५५, ५१०, ६८०, ७०१, ७०८, ७८८,
 ८३२, ८३४, ८३६, ८४१, ८४४, ८४४, ८४६,
 ८४७, ८६१, ८६२ ।
 गौपवनाः गौपवनी वा (आच्यः) २४७,
 २४६ सा० वि० ।
 गौरः (आङ्गिरसः) ८०८ख०, ८११ ।
 गौरीवीतः (कात्यः) ६४३, ६७० ।
 जामदग्नयः (भार्गवः) ४५८, ५२७, ५६८ ।
 जेता [यता वि०] (माधुच्छन्दसः) ६८७,
 ७३२ ।
 निरखी (आङ्गिरसः) ६५२वि०, ६५६वि०,
 ७०७, ७१३, ७१४ ।
 तृषपाणिः (?) १५१ने०, १५३वि०,
 १६०सा०वि० ।
 तृतः (आत्रः) १४२१, १६६, ७४८, ८४८ ।
 तृशोकः त्रिशोकोवा (काण्डः) ३१६, ३२०,
 ३२२, ३२४, ३६८, ४३६, ४४०, ४५२,
 ७५४वि० ।
 गौरश्रवाः (?) ६०४वि० ।
 असदस्युः (पौबकुत्यः) ८०१, ८०२, ८०४,
 ८०६, ८०७, ८२३ ।
 विमिराः (लाङ्गः) १११ ।
 चौरवः (चैटव्यः) ८०१, ८०३, ८०४,
 ८०६, ८०७, ८०९ ।
 ह्यक् (आच्यवर्गः) ३८६ ।
 दीर्घतमाः (आच्यः) २५८ ।
 दुर्मिचः (कौरः) ४७० ।
 देवजातयः (इन्द्रजातरः) २८८, ३८३

देववत् (भारतः) १२० ।
 देवश्रवाः (भारतः) ११०ख० ।
 देवातिथिः (काण्डः) ५२१, ५६८, ५७३,
 ६१६ ।
 द्युतानः (मावतिः) ६५१, ६५६, ६६० ।
 नकुलः (वामदेवः) ६४७, ६९६ ।
 मारदः (काण्डः) ७८३ ।
 गौपातिथिः (काण्डः) ७११ ।
 श्रमेधाः श्रमेधोवा (आङ्गिरसः) ५१२,
 ५२१, ५२२, ५५२, ५५३, ५५५, ५८०,
 ६१०, ६२३, ७८६, ८०७, ८२४, ८२६ ।
 नौधाः नौधा वा (गौतमः) ४८५, ६०१,
 ६१५ ।
 पर्वतः (काण्डः) ७८०, ८०८ ।
 पशुच्छेपः (पुरुच्छेपः वि०) (देवोदासः)
 ५८६, ६१४, ६१८, ६१९ ।
 पायुः (भारद्वाजः) २२१, २५५ ।
 पुरः (आच्यः) २४४, २४६ ।
 पुरुमीढः (सौषोचः) १०२१, १०४१ ।
 पुरुमेधाः पुरुमेधोवा (आङ्गिरसः) ५११,
 ५२१, ५२३, ५५५ ।
 पुरुचन्मा (आङ्गिरसः) ५०२, ५६३, ४०२ ।
 पूतदत्तः पूतदत्ता वा (विन्धुः - आङ्गि-
 रसः) ३४७, ३८२ ।
 पृथुः (वैश्वः) ६३५ ।
 पृथभिः (काण्डः) ८८६ख० ।
 प्रमाथः (काण्डः) ३२४, ४२२, ५००,
 १०४, ५०५वि०, ५५७, ५८४वि०, ६१०-
 वि०, ७२५, ८०२ ।

प्रयोनिः (आर्जवः) ११३, १२२, १२३ १२०,
२०४सा०, २०६सा०, २०८सा०, २०९सा०,
२२१वि० ।

प्रख्यः (काणः) १२८, १५८, १०६, १५६,
३८८, ४६०सा०, ४८२सा०, ६१६, ०४० ।

प्रियमेधाः (आङ्गिरसः) २०५, २६१, २८२,
४६६, ४६८, ०२२, ०२४, ०३८, ०४१ ।

प्रकामिधिः (काणः) ४५६ ।

वास्तुविद्याः (?) ४८६सा०, ५०८सा०,
६००सा० । ४५६

बुधः (आग्नेयः) २१८ ।

बृहदुक्थः (वामदेवः) २०१, ६५८ ।

भरद्वाजः (वार्ध्वात्यः) ८४, ८६, ८८,
१०४, १०७, १०८, १२८, १२९, १५६ सा०

वि०, २०४, १०७, २२२, २३६, २३७,
२३८, २११ सा०, २४६, ४२२, ४२३, ४८१

सा०, ५४२सा०, ५४८सा०, ५०६, ५८५सा०,
०१८, ०४२, ०८५, ८०४ ।

भर्गः (प्रागायः) १५१सा०, १५६, १६१,
१७०, ४८०, ५२३, ५६४, ५८२ ।

भौवनः (आर्य आग्नीवा) ८०३, ८०४ ।

मधुख्यः (वैश्वामिधः) ११५, २१३,
२१५, ३६६, ३७२, ३७३, ४०२, ४२५, ४२७,
४३८, ६८३, ७४० ।

मनुः (वैवस्वतः) १०२, २४० ।

मात्माता (यौवनायः) ०७०सा० ।

मन्त्रवाचः मन्त्रवाचोवा (आग्नेयः) २४० ।

मन्थाः (?) ६२५वि० ।

मेधातिथिः (काणः) ८७, ११८, १४१, १०८,
३०४, ३२८, ३४२, ३६१, २८८, ४५४, ४६२,

४६४, ४६६वि०, ४६८, ४७२, ४८५सा०,
५०४, ५०५, ५१५वि०, ५२८, ५४०, ५४४,

५५८, ५७८, ५८४, ५८६, ५८८, ६०२सा०,
६०८वि०, ६१०, ६०५, ०११वि०, ०३० ।

मेधातिथिः (काणः) १०८, ४६६, ४८५,
५०४, ५०५, ५१५, ५१७, ५१८, ५४८, ५८०,

५८४, ५८६, ५८८, ६०२, ६०८, ६१० ।
रेणुः (वैश्वामिधः) ६८६ ।

रेमः (काण्यः) ५२५, ५३८, ५४६, ०४४,
८१६ ।

वदुः (काणः) १०५, १२४, ३२६, ३३४,
३५२, ४०४, ४१०, ४२२सा०, ४२०सा०

४३८सा०, ५५८, ५८०वि० ।
वदुमीः (भास्वः) २२०, २२५ ।

वन्धुः, सुवन्धुः, विप्रवन्धुः [आत्-वधः]
(स्तोपायनः स्तोपायनो वा) ८८८, ८००,
८०१ ।

वज्रिष्ठः वसिष्ठोवा (सैवावधः) १३२,
१४४, १५५, १६०, १८४, १८७, २११,

२१५, २२८, ३१८, ३५८, ४०८, ४८३,
४८८, ५०४, ५५०, ५६६, ५०४, ५८१, ५८३,

५८०, ६११, ६१३, ६२०, ६२१, ६२८, ६२०,
६४१, ६६४, ६६८, ८१४, ८०८, ८०७ ।

वसः (आग्नेयः) ४१२, ४२०, ४३८ ।

वसुः (?) ४४८वि०, ६८८ वि० ।

वसुक्तः विसदोवा (प्राजापत्यः) ६७६,
८४६, ८६० ।

वसुधतः (आनेयः) ८५४,	८६४ ।	संयुः, संयुवा (भारद्वाजः—वाह्यश्यायः)	
वसुधवः (आनेयः)	९४१ ।	१४०, १५३, १६०, १८८, २१०, ४२२ वि०,	
वामदेवः (गौतमः) ११२, १२०, १२८,		४८२, ५४२, ५४८, ५८५, ७१०, ७२८ ।	
१६०वि०, १८६अ०, २०८, २२६, २४०?,		सत्यववाः (आनेयः)	८५८ ।
२४८वि०, २५१, २५२, २५४?, २८४, २८८,		सन्नयुः [सन्नयुः वि०] (आङ्गिरसः) ६३० ।	
२८६वि०, ४०३, ४१६, ४२४, ४३५,		सन्नवमिः (आनेयः)	२४३ ।
४४३, ४४० ४६५, ४६८वि०, ४७४ वि०,		सम्यातः (आङ्गिरसः) ८८२, ८८३, ८८४,	
४८६वि०, ५८८, ५८८, ६०४सा० ६०५सा०		८८५, ८८६सा० ।	
६००वि०, ६६२, ६०८, ६८०, ६८१, ६८८,		सम्पत्तः (आङ्गिरसः)	८०२ ।
७२२, ७२७, ७२०, ७३२, ७५१ ७६२, ८८०,		सत्यधृतिः (वाह्यः)	४१८ ।
८८२ ।		सयः [सत्यः वि०] (आङ्गिरसः) ७६५,	
विक्रमः (आङ्गिरसः) १११, १३५, १६२वि०,		७७१,	७७३ ।
४३६वि०, ७८५,	७८८ ।	सिन्धुद्वीपः (आम्बरीषः) १४२ ।	
विग्रहनामाः (वैशम्पैः) २६८, २७१, २७३		सुदीतिः (आङ्गिरसः) १०२?, १७४? ।	
सा०, ७८२, ७८४, ७८५, ८००, ८१२ ।		सुभकचः, सुकचः, नृतकचः, सुतकचो वा	
विश्वामित्रः (गाथी) १८०, १८४, २२४,		(आङ्गिरसः) २८१, २८५, २८६, ३००,	
२३०, २६१, २६५, ३०५, ४२२, ४४५,		३०८, ३१२, ३२१, ३४०, ३४८, ३५१, ३५५,	
४५६, ४६८, ४७४, ५०८, ५८८?, ६६०,		३६२, ३८६, ३८०, ४१३, ४२६, ४२८, ४४२,	
६८४, ७१४?,	७६० ।	४४८, ४५१, ४६८वि०,	४७४ ।
वेनः (भार्गवः)	६४५ ।	सुमितः (कौत्सः)	४७०? वि० ।
वृषस्पतिः (भारतः) २०२अ०, ६४० ।		सुवेदाः [सुमेधा वि०] (शैलुषिः) ७५६ ।	
शक्तिः (वाग्निः) ५३५वि० ।		सुद्योयः (भारद्वाजः)	६५० ।
शक्रपतः (गौतमः)	७२२? ।	सोमोद्धतिः (भार्गवः)	२५३ ।
शुनःश्रेयः शुनःश्रेयो वा (सविमः) ११६ ।		सौभरिः (काण्डः) १६५, १७१, १७७,	
शुनःश्रेयः [ऋ] (आजौमर्तिः) १२०, १२६,		१८८, २०४, २०६, २०८, २८०, २८२,	
१६३वि० अन्यत्र द्वाप्यस्य ऋषि-सम्बन्धो		२८३, २८४, २८५, ८१६, ८१७, ८१८,	
मासि, ३५३, ३५४?, ३७२ ४०६, ४५० ।		८२०, ८२१, ८२३, ८२८,	८३० ।
शुद्धिगुः (काण्डः)	६०७अ० ।	श्वेतः (प्रामाथः)	१८२ ।
श्रीवकः (?)	४५५ ।	श्वरः (?)	४६०वि० ।
श्रावणः (आनेयः) १२६, ३३२, ७२७ ।			

ऋग्वेदीयातुक्रमशिका = ऋ०
 सामवेदीय-वेगेषु = वै०
 सायणभाष्यः = सा०
 भाषवार्थकृतं विवरणम् = वि०

— एतदुपन्य-चतुष्टयातुसारत्, एष
 ऋष्यादयः सङ्कलिताः; सतभेदे तु यथा-
 धिकसाधन्यं तदेव स्वीकार्यापरं सतम्
 ऋ०, वै०, सा०, वि०, इत्यन्तरसङ्कतं
 ज्ञापितम्, समे च पद्यान्तरं चिह्नितम्,

अथ यदास्ति तेषामेव संशयस्तत्र तथैवाङ्कितम् (?), क्वचिदखरतोऽपि विग्रहो बोधितः,
 प्रकृतधन्व-सम्यादनावसरे यत्र क्वचित् पाठ-भेदं उररीकृतं, साम्प्रतं तथोरन्तरतो
 विचारमरुतनाशुद्धयन्ति भासितं सचाश्रय उपेक्षितः; क्वचित् क्वचित् सतभेद इति
 धन्व-सम्यङ्चिह्नितोऽप्यत्र पाठभेदत्वनाङ्गीकृत इति विवेचनीयम् ॥ ४० ॥

॥ मन्त्राणामकारादिक्रमेण सूची ॥

अधिसमीपदन्त (४, १, ३, ७ = मे ११, १, २२ = १)	५४
अगस्त्यवचनम् (१, २, ४, ८ = मे २, २, ३० = १)	२४
अग्निसायासि (१, १, १, १ = मे १, १, १ = ३)	२५
अग्निसोमिष्ठना (१, २, ४, १ = मे १, १, १० = ३)	२४
अग्निबोधनम् (१, १, ३, १ = मे १, १, १ = ३)	२०
अग्निबोतारं (४, २, १, ८ = मे १२, १, ३८ = ५)	२२
अग्निमन्त्रम् (४, १, ४, ७ = मे ८, १, ८ = १)	२५
अग्निमूर्तं (१, १, १, ३ = मे १, १, ५ = १)	२०

[उ]

	पृष्ठं
अग्निहोत्रो (१, २, १, १० = मे २, २, ८—९ = २)	११५
अग्निमिन्वागो (१, १, २, ९ = मे १, १, ३३ = १)	१२३
अग्निनीक्षिन्वावसे (१, १, ५, ५ = मे २, १, १६ = १)	१०४
अग्निदक्षो (१, १, ५, ४ = मे २, १, १४—१५ = २)	१०२
अग्निमूर्त्ता (१, १, ३, ७ = मे १, २, १२ = १)	१३५
अग्निवृत्वाणि (१, १, १, ४ = मे १, १, ६—८ = ३)	९८
अग्निस्त्रिमेन (१, १, ३, २ = मे १, १, ४—६ = ३)	१२८
अग्ने अरितर् (१, १, ४, ५ = मे १, २, ३२—३३ = २)	१५६
अग्ने तमघ (५, १, ५, ८ = मे ९, २, २८—२९ = २)	८८०
अग्ने लज्जो (५, २, १, २ = मे १०, १, १२—१५ = ४)	८९८
अग्ने मृद्ध (१, १, ३, ३ = मे १, १, ७—८ = २)	१३०
अग्ने यजिष्ठो (२, १, १, ४ = मे ३, १, १७—१९ = ३)	२६५
अग्ने युक्त्वा (१, १, ३, ५ = मे १, १, १० = १)	१३३
अग्ने रथा (१, १, ३, ४ = मे १, १, ९ = १)	१३२
अग्ने वाजस्य (२, १, १, ३ = मे ३, १, १५—१६ = २)	२६३
अग्ने विवस्वदाभर (१, १, १, १० = मे १, १, १९ = १)	१०८
अग्ने विवस्वदुषसर् (१, १, ४, ६ = मे १, १, ३४—३५ = २)	१५८
अग्नेत्यग्निश्चि० (५, २, २, १ = मे १२, १, १०—११ = २)	८९६
अग्नेवावदम् (४, २, ४, ६ = मे १०, १, १६—१७ = २)	७६९
अतश्चिदिन्द्र (३, १, ३, २ = मे ६, १, ७ = १)	४५१
अतीक्षिमन्युवाविषं (३, १, ४, १ = मे ६, १, १५ = १)	४६४
अत्राचमोर् (२, २, १, ३ = मे ४, २, ३ = १)	३४३
अदहं इत्यम् (४, १, ३, ३ = मे ८, २, ७—४ = २)	६३२
अदर्शिंगातुविक्रमो (१, १, ५, ३ = मे १, १, १३ = १)	१०१
अघमोदेव (२, १, ५, ७ = मे ४, १, २४—२५ = २)	३३२
अघसमोअघ (१, १, ५, ८ = मे २, १, १९ = १)	१०८
अघाचीन्द्र (५, १, २, ८ = मे १०, १, ३१—३२ = २)	८२६
अधयोद्गावथा (४, १, २, ६ = मे ८, १, २९ = १)	६१९

	पृष्ठ
अनवरथं (४, २, १, ४ = मे ११, १, ३ = १)	८८८
अनुचिता (४, १, ४, ६ = मे ११, २, २४ = १)	८००
अपत्यंजिमं (१, १, १, ८ = मे ३, १, ११ = १)	१०१
अपादुमिप्रामसम् (२, २, १, १ = मे ४, २, १-२ = २)	२४१
अपामौषाम् (५, १, १, ७ = मे १०, २, २० = १)	८१३
अपाक्यनेन (३, १, २, ८ = मे ६, १, ३ = १)	४४६
अपिबत्कद्रुवः (२, १, ४, ७ = मे ४, १, ५ = १)	१११
अपूर्वापुत्रतामं (४, १, १, १० = मे ८, २, १० = १)	६५०
अबीधग्निःसमिधा (१, २, ३, १ = मे २, २, १० = १)	११८
अमित्यन्वेवं (५, २, ३, ८ = मे १२, १, ३० = १)	८२६
अमित्यन्वेवं (४, २, ४, ७ = मे १०, १, १८ = १)	७०१
अमितापूर्व० (०, २, २, ४ = मे ७, १, १८ = १)	५२८
अमिताष्टम (२, २, २, ७ = मे ५, १, १-२ = ३)	३६८
अमिताशूर (३, १, ५, १ = मे ६, १, १६-२० = २)	४०८
अभिप्रगोपति (२, २, ३, ४ = मे ४, १, २०-२१ = २)	३८१
अभिप्रवः (३, १, ५, ३ = मे ६, १, २०-२२ = ३)	४८२
अभिवोवीरम् (३, २, ३, ३ = मे ७, २, २ = १)	५४८
अभीषतस्तद् (४, १, २, ७ = मे ८, २, ३० = १)	६१०.
अभाष्टयोःअना (५, १, २, १ = मे १०, २, ३३ = १)	८१६
अनीयेदेवाः (४, २, २, ८ = मे ८, २, ३१ = १)	७४८
अयेवंमधुसप्तमः (४, १, २, ५ = मे ८, १, २७ = १)	६१६
अयंसचसामवो (५, २, ३, २ = मे १२, १, २८ = १)	८११
अयनरुद्र (२, २, २, ५ = मे ३, २, ३०-३२ = ३)	३६५
अयसग्निः (१, १, १, ६ = मे २, १, २८ = १)	१८१
अयसुने (२, १, ४, ८ = मे ५, २, ७ = १)	४०६
अयाधियाच (२, २, ५, ४ = मे ५, २, १३ = १)	४१३
अयाववा (५, २, ३, ७ = मे १२, १, २८-३३ = २)	८२३
अयावाजं (५, २, ३, ८ = मे १२, १, २७ = १)	४०५

[त]

आरणीर्मिहितो (१, १, ३, ७ = मे २, २, १७ = १)	२१०
आरणादन्द्र (३, १, २, ८ = मे ६, १, ४ = १)	४४४
आरसन्नाथ (२, १, २, ४ = मे ३, २, ८ = २)	२८५
आरतप्रार्थन (४, २, ३, ३ = मे ८, २, १४ = १)	७२८
आरन्यकश्रवतो (४, २, १, ८ = मे १२, १, ८ = १)	८८४
आरदूपसो (४, १, ४, १ = मे ८, २, १८ = २१ = ४)	६५१
आरमला (१, १, २, ७ = मे १, १, २८ = ३० = ३)	१२०
आरुथौ (३, २, ४, ५ = मे ७, २, २३ = २४ = २)	५६८
आराविदेवं (४, १, ३, १ = मे ८, १, ३५ = ३६ = ३)	६२८
आराविद्योमदन्द्र (४, २, १, ६ = मे ८, २, ३ = ५)	७०८
आरामिन्द्र (३, १, २, २ = मे ५, २, २२ = १)	४३८
आरामो (२, २, ३, १० = मे ५, १, ११ = १)	३८२
आरुथौषट् (५, २, ३, ५ = मे १२, १, ३१ = १)	८१८
आरामिन्द्र (२, २, १, ८ = मे ४, २, १३ = १)	३५१
आरामा (५, १, २, ३ = मे १०, २, ३४ = ३५ = २)	८२८
आरामिन्द्र (५, १, ४, २ = मे ११, २, ३ = ४ = २)	८५६
आराये (२, १, ४, ८ = मे ४, १, ११ = १२ = २)	३२०
आरुथौता (१, २, २, १ = मे २, १, ३४ = १)	१२६
आरुथौमन्द्रसुमन् (२, २, ३, ३ = मे ५, २, १६ = १८ = ४)	३०८
आरुथौमन्द्रसुमन् (२, २, ४, ७ = मे ५, २, ४ = १)	४०४
आरुथौमन्द्र (५, १, ४, १ = मे ११, २, १ = २ = २)	८५४
आरुथौमन्द्र (१, १, १, ८ = मे १, १, १६ = १७ = २)	१०५
आरुथौमन्द्र (४, २, १, ८ = मे ८, २, ६ = १)	७२३
आरुथौमन्द्र (४, १, १, ३ = मे ८, १, १६ = १)	५८८
आरुथौमन्द्र (४, २, २, ३ = मे ८, २, १५ = १६ = २)	७२३
आरुथौमन्द्र (३, १, १, ४ = मे ५, २, २३ = १)	४२६
आरुथौमन्द्र (४, १, ५, ८ = मे ८, १, १२ = १)	६८८
आरुथौमन्द्र (३, २, १, २ = मे ६, २, २३ = २६ = ४)	५१०

[४]

	पं.
आत्मासोमस्य (४, १, २, ५ = मे ८, १, = २८१)	६१०
आत्मेता (२, २, २, १० = मे ५, १, ८ = १)...	६०९
आदित्प्रमस्य (१, १, २, १० = मे १, १, ९४ = १)	१२४
आनोसग्ने (१, १, ४, ८ = मे २, २, ९, = १) ...	१६१
आनोमिना (३, १, ३, ७ = मे ६, १, १२ = १)	४४८
आनोवयोवयः (४, २, २, २ = मे ८, २, १४ = १)	०२९
आनोविद्यासु (३, २, ९, ७ = मे ७, २, ७-८ = १)	५५५
आनुन्दं द्रव्या (३, १, ३, ३ = मे ६, १, ८ = १)	४४९
आमन्द्रैरिन्द्र (३, २, १, ४ = मे ६, २, २७-२८ = १)	५०८
आयाशिवनसा (५, २, १, ७ = मे १९, १, ६ = १)	८८९
आयाश्विपुष्या (२, २, ५, ७ = मे ५, २, १६ = १)	४१७
आयाश्वयिनन्दवे (५, १, २, ४ = मे ८, १, ९-४ = १)...	८२०
आयाश्वप (२, १, ४, ५ = मे ६, १, १८ = १) ...	४६८
आवदन्त्र (२, १, ३, १ = मे ६, १, ६ = १) ...	४५०
आवोरआजानम् (१, २, २, ७ = मे २, २, ३ = १)	२०८
इडामग्ने (१, २, ३, ४ = मे २, २, १३ = १)	१९४
इतकती (३, २, ५, १ = मे ७, २, ३३-३४ = २)	५८०
इतपतउद (१, २, ५, २ = मे ९, १, ९ = १) ...	१५१
इत्याश्विम (५, १, ३, २ = मे ११, १, १७-१८ = २)...	८३४
इदकारकं (१, २, २, ३ = मे १, १, ३७ = १)	१०१
इदवधोसुतम् (२, १, ३, १० = मे ३, २, २१-२३ = ३)	७-५
इदंविष्णुर्वि (३, १, ३, ८ = मे ६, १, १४ = १) ..	४६९
इदंश्रुणोजसा (२, २, ३, १ = मे ५, १, १७-१९ = ३)	१०५
इन्द्रःपविष्टसाधर्मो (५, १, ५, ५ = मे ११, २, २३ = १)	८०६
इन्द्ररवेददातु (३, १, १, ६ = मे ५, २, २५-२६ = २)	४९८
इन्द्रउकथेमिर् (३, १, ४, ४ = मे ६, १, १८ = १)	४६८
इन्द्रवयंसहाधर्मो (२, १, ४, ६ = मे ४, १, ३-४ = २)	११५
इन्द्रविद्याश्वीवृषद्वे (४, २, १, २ = मे ८, १, १७-१९ = ७)	८८०

			पृष्ठ
इन्द्रागुप्त (३, २, २, ० = मे ०, १, २३-२५ = ३)	५२५
इन्द्रतुभ्यमिह् (५, १, १, ४ = मे ११, १, २६ = १)	८४१
इन्द्रविधातु (३, २, २, ४ = मे ०, १, ४ = १)	५४८
इन्द्रनृगणेहि (५, १, २, ५ = मे ११, १, २० = १)	८४३
इन्द्रनेदीय (३, २, ४, १० = मे ०, २, ३१-३२ = २)	५०८
इन्द्ररोगेसधिता (४, १, २, ६ = मे ८, १, २२ = १)	६४१
इन्द्रमिह्नायिनो (३, २, १, ५ = मे ५, २, २४ = १)	४२०
इन्द्रमिह्वतानय० (३, २, १, ० = मे ०, १, १ = १)	५१५
इन्द्रसुतेषु (४, २, ५, १ = मे १०, १, २४-२६ = ३)	०८२
इन्द्राग्रीष्मपाच० (३, २, ४, ८ = मे ०, २, ३० = १)	५०६
इन्द्रानुपूषणा (३, १, १, ८ = मे ५, २, २८ = १)	४३२
इन्द्रापरवता (४, १, ५, ० = मे ८, १, १० = १)	६८४
इन्द्रायमिरो (४, १, ५, ८ = मे ८, १, ११ = १)	६८६
इन्द्रायमहमे (१, २, २, ४ = मे ४, २, २०-२८ = ३)	३६२
इन्द्रायसाम (४, २, ५, ८ = मे १०, २, ८-११ = ३)	०८६
इन्द्रोच्चिमत्पान्थी (२, २, ४, ६ = मे ५, २, ३ = १)	४०२
इन्द्रोच्चममहदु (३, १, १, ० = मे ५, २, २० = १)	४४१
इन्द्रोदधीषो (२, २, ४, ५ = मे ५, २, २-२ = २)	४८८
इन्द्रोददायवाहधे (५, १, २, ३ = मे ११, १, १८-२५ = ६)	८६६
इन्द्रोविसख (५, २, २, १० = मे १२, १, २५-२६ = २)	८००
इन्द्रोराजा (१, २, २, ८ = मे २, २, ४-५ = २)	२११
इन्द्रमदाय (४, १, १, २ = मे ८, १, १५ = १)	५८८
इन्द्रमदायसुम्बिरे (४, १, १, १ = मे ८, १, १५ = १)	५८०
इन्द्रमत्पाववसो (२, २, १, २ = मे ४, २, ३ = १)	३४२
इन्द्रमत्पावि (२, १, ५, २ = मे ४, १, १६ = १)	३२४
इन्द्रमत्सोम (१, २, २, ४ = मे २, १, २८ = १)	२०३
इन्द्रमिन्द्रसुतं (४, २, १, ३ = मे ८, १, २४-२० = ४)	००१
इन्द्रमत्सु (१, १, १, ८ = मे १, १, १२ = १)	१५६

[ध]

	पृष्ठ
इसाउलापुखवभोगिरी (३, १, १, ८ = मे ०, १, २ - ५ = ३) ...	५१७
इसाउलापुखवभोगिप्रभो (१, २, १, २ = मे ४, २, ३ = १) ...	५५२
इसाउलासुतेसुते (३, १, १, ८ = मे ५, २, २८ = १) ...	५५२
इसौउवादिदिविद्य (५, १, १, २ = मे ८, १, २४ = १) ...	६१२
इसाउकमुवना (५, १, २, ६ = मे ११, १, २१ = १) ...	६०३
इसानादन्द्र (२, २, ५, ३ = मे ५, २, २२ = १) ...	५१२
इमेतदन्द्रत (५, ०, ४, ५ = मे १०, १, १२ - १ = १) ...	०६५
इमेतदन्द्रभोगिः (३, १, १, ८ = मे ६, १, ४ = १) ...	४७७
इहाओवा (१, २, १, ७ = मे ४, २, १० = १) ...	४५१
इष्टवष्टक (१, १, ५, १ = मे ४, १, १५ = १) ...	४२१
इष्टयुगीर (२, १, ४, १ = मे ५, १, १२ = १) ...	१६३
इष्टिवादि (१, १, १, ७ = मे ३, १, २२ = १) ...	१६६
उक्यधन (३, १, ४, ३ = मे ६, १, १० = १) ...	४६६
उक्यमिन्द्राय (४, २, ४, ५ = मे ८, २, २५ = १) ...	०५०
उतसामो (२, १, १, ६ = मे ३, १, ०१ = १) ...	१६८
उवासन्धु (४, १, १, १ = मे ६, १, ६ = १) ...	४२१
उदुत्यंजातिवेदमं (१, १, ३, ११ = मे १, १, १६ = १) ...	१२६
उदुत्येसधुसमसा० (३, २, १, ६ = मे ०, १, ५ - ० = ३) ...	५१६
उदुत्येसूनयो० (३, १, ३, ८ = मे ६, १, १४ = १) ...	४६०
उदुत्येसूनयो रयत (४, १, ४, ८ = मे ८, १, ३३ = १) ...	६६६
उदुत्येदमि (१, १, ४, १ = मे ३, १, २४ = ३ = ३) ...	१००
उपनाम्न (१, १, २, ४ = मे १, १, २५ = १) ...	११५
उपनाजासयो (१, १, २, ९ = मे १, १, ३० = २ = २) ...	१११
उपनीहरिमिः (२, १, १, ८ = मे ४, १, १४ = १)
उपप्रष्ट (५, १, १, ८ = मे ११, १, ० = १)
उपप्रष्टरेगिरीचाम् (१, १, ५, ८ = मे ४, १, २६ = १ = १)
उपोपुष्टकपी (५, १, २, ८ = मे ११, १, १० = १)

[न]

	पृष्ठ
समयंष्टुबवच (१, २, ५, ८=मे ४, २, १६=१)	५८२
समेयदिन्द्र (४, ०, ४, १०=मे १०, १, २२=१)	७७७
सवाचयससुष्टमः (५, २, २, ५=मे १२, १, २०=१)	६०२
सर्वाभितो (५, २, २, ६=मे १२, १, २४=१)	६०६
सर्वात्तु (१, २, १, ३=मे २, १, २६=१)	१८०
स्यंसाम (४, २, ३, १०=मे ६, २, ३२-३४=२)	७५२
स्यनीतो (३, १, ३, ५=मे ६, १, १०=१)	४५५
स्योन्निन्द्रसवामस्युष्टं (४, २, १, ६=मे ६, १, ७-८=२)	७१४
स्योन्निन्द्रसवामस्युष्टाय (४, २, ५, ७=मे १०, १, ८=१)... ..	७६५
स्युष्टु (४, २, ५, ५=मे १०, १, ५-६=२)	७८२
स्युष्टुस्युष्टु (१, १, ५, १=मे २, १, ८-११=४)	१६७
स्युष्टुस्युष्टु (४, २, ५, ६=मे १०, २, ७=१)	७६४
स्युष्टुस्युष्टु (५, २, १, ३=मे १०, २, ३०=१)	८०७
स्युष्टुस्युष्टु (३, १, ४, ६=मे ६, १, २४=१)	४७४
स्युष्टुस्युष्टु (४, २, १, ७=मे १०, १, १८=१)	७११
स्युष्टुस्युष्टु (५, २, ३, ३=मे १२, १, ३०=१)	६१४
स्युष्टुस्युष्टु (२, १, ४, ५=मे ४, १, १-२=२)	३१३
स्युष्टुस्युष्टु (३, १, ४, १०=मे ६, १, २४=१)	४७५
स्युष्टुस्युष्टु (५, २, १, २=मे ११, २, ३४-३८=५)	८८५
स्युष्टुस्युष्टु (२, २, ४, ४=मे ५, १, ३५=१)	३६८
स्युष्टुस्युष्टु (१, १, १, ७=मे १, १, १४-१५=२)	१०४
स्युष्टुस्युष्टु (२, २, ४, ८=मे ५, २, ५-६=२)	४०४
स्युष्टुस्युष्टु (१, १, २, ८=मे १, १, ३१-३२=१).. ..	११२
स्युष्टुस्युष्टु (२, २, ५, ६=मे ५, २, १५=१)	४१६
स्युष्टुस्युष्टु (४, १, १, ५=मे ८, १, १८=१)	६०२

[प]

	पृष्ठ
कर्षणज्ञा (५, १, ५, ० = मे ११, १, २५—१० = ३)	८०८
कदाचनसुरीर (१, १, ८ = मे २१)	६००
कदावमो (३, १, ४, ६ = मे ६, १, २०)	४००
कदुप्रचेतसे (३, १, ५, २ = मे ६, १, १६ = १)	४६५
कथामथिष (१, २, ३, ५ = मे ५, १, २३—२५ = ३)	४८५
कविमथिष (१, १, ३, १२ = मे १, १, १० = १)	१४१
कथ्यपत्राविदो (४, २, ३, २ = मे ८, १, २३—१)	०२७
कसामिन्द्रलावमो (३, २, ४, ८ = मे ०, २, २८—२९ = २)	३०४
कस्यनृमंपरीणा (१, १, ३, १४ = मे १, २, २०—२१ = २)	५४४
कायमानोवना (१, १, ५, ८ = मे २, १, १०—११ = २)	१८०
कुष्ठकीनाम (५, १, २, ३ = मे ८, १, २८ = १)	६१४
कोषयुक्ते (४, १, ५, १० = मे ८, १, १०—१)	६८०
कलामहाचतुस्रं (५, १, ५, ५ = मे ११, २, ० = १)	८६१
कास्यप्रभो (२, १, ५, ८ = मे ४, १, २६—२८ = ३)	३३४
कथयके दधि (३, १, ३, ८ = मे ०, २, ११—१३ = ३)	५५८
गण्येषुको (२, १, ५, २ = मे ५, २, १०—११ = २)	४१०
गायकला (४, २, १, १ = मे ८, १, १४—१६ = ३)	६८४
गावत्प्रदावटे (२, १, ३, ३ = मे ३, २, ६—७ = १)	१६१
● ग्रावचिह्ना (१, १, २, ८ = मे ११, १, १०—१३ = ३)	८२३
गिरिण पाद्भि (३, १, १, २ = मे ५, २, २१ = १)	४१३
गृध्रतद्विन्दते (५, १, १, १ = मे १०, २, १८—२० = ३)	८०१
गौर्दधति (२, २, १, ५ = मे ५, २, ८—९ = २)	३३३
घृतवनीभवनानाम् (५, २, ४, ८ = मे १०, १, २०—२१ = २)	००१
चक्रं यदस्यापस्त्रा (४, १, ५, ८ = मे ८, २, ३३ = १)	६००
चन्द्रमाचप्लारा (१, १, ३, ८ = मे ११, १, ३१—३५ = ५)	८४८
चर्षणीयतं (१, १, ४, ५ = मे १०, १, १५—१६ = १)	०६४

[फ]

	पृष्ठं
चिप्रद्विगोस् (१, २, २=गो २, १, ३५-३६=२) ...	१८८
जट्ट्याति (४, १, ३, ५=मे ८, २, ७-११=५) ...	६३०
जगन्निःस्र (२, १, १, ५=मे ३, १, २०=१) ...	२६६
जराशोषतद् (१, १, २, ५=मे १, १, २५-२६=२) ...	११६
ज्ञानःपरेण (१, २, ४, १०=मे २, २, २१=१) ...	२४०
संयौदखम् (३, १, ५, ४=मे ६, १, ३३-३७=५) ...	४८५
सङ्घर्ष्या (२, १, २, ३=मे ३, १, २१-३३=३) ...	२०८
सदप्रोद्युखम् (२, १, २, ७=मे ३, १, २८=१) ..	२८४
सङ्घोगाय (२, १, ३, १=मे ३, २, १-४=४) ...	२८८
सन्तोमदं (४, २, ५, २=मे १०, १, ३१-३४=४) ..	७८८
सन्तागोपवनी (१, १, ३, ८=मे १, २, १४=१) ...	१३०
समिन्द्रं जौडवोमि (५, २, ३, ४=मे १२, १, ३१=१) ...	६१६
समिन्द्रं बलादधि (२, १, ३, ६=मे ३, २, १४-१६=३) ...	२८८
समिन्द्रं बाज्यामसि (२, १, ३, ५=मे ३, २, १०-१३=४) ..	१८६
समुच्चमिप्रगायत (४, २, ५, २=मे १०, १, २०-२०=४) ..	७८५
सरणिषो (३, १, २, १=मे ५, २, ३१=१) ..	४३६
सरणिरित्तिषासति (३, १, ५, ६=मे ६, २, ८-११=४) ..	४८३
सरीभिर्वी (३, १, ५, ५=मे ६, २, १-७=७) ...	४८८
सवत्यद्वयं (५, २, ३, १०=मे १२, १, ४२=१) ..	६३४
सवेदिन्द्रावसं (३, १, ३, ८=मे ७, २, १०=१) ...	५५०
सुचेतुनाय (५, १, २, ५=मे १०, २, २८=१) ..	८१०
सुभ्यं सुतासः (३, १, २, १०=मे ६, १, ५=१) ...	४४८
सुसुवःसबासाचं (१, २, ३, ६=मे ५, १, २६-२७=२) ...	२६६
स्युःषोचप्रवृषं (४, २, १, ६=मे ८, २, १८=१) ...	७२८
स्युषुषुवाजिनं (४, १, ५, १=मे ८, १, १-२=२) ...	६०२
स्युषुमेवं (४, २, ४, ८=मे १०, १, १८=१) ...	७०२

[व]

वातीरामन्दम् (४, १, ५, २ = मे ८, १, ३ = १)	६०५
चिकद्र केपुमदिवो (५, २, ३, १ = मे १२, १, १० = १)	६०६
चत्यत्यप्रभो (४, १, ४, ४ = मे ८, २, २६-१० = १)	६६०
ल्लक्ष्मी (१, १, ५, ८ = मे ६, २, १५-१६ = १)	४६७
लक्ष्मी (५, १, २, ० = मे १, १, ०-८ = २)	८२४
लक्ष्मी (१, १, ४, ० = मे १, २, ३६ = १)	१६०
लक्ष्मीचर्मनमसोभिः (१, १, १, ८ = मे १, १, १२-१३ = २)	१०९
लक्ष्मीचरपतिम् (१, २, १, ० = मे २, १, ३१-३२ = ३)	१६१
लक्ष्मीयज्ञानां (१, १, १, २ = मे १, १, ४ = १)	६६
लक्ष्मीवपुः (१, २, ५, ६ = मे ३, १, ० = १)	१५६
लक्ष्मीप्रशस्त्रिणी (३, २, १, ५ = मे ६, २, ३० = १)	५१०
लक्ष्मीप्रका (१, १, ४, ८ = मे २, १, १-२ = २)	१६९
लक्ष्मीप्रतीक्षामि (४, १, २, ८ = मे ८, १, ३९ = १)	६१९
लक्ष्मीबलाद् (२, १, ३, ६ = मे ३, २, १४-१६ = ३)	१६८
लक्ष्मीयशा (३, २, १, ६ = मे ६, २, ३१-३५ = ५)	५१२
लक्ष्मीस्त्रियुजा (५, १, २, ५ = मे १८, १, ५ = १)	८२१
लक्ष्मीदिव्य (४, १, १, ० = मे ८, १, २० = १)	६०५
लक्ष्मीपुष्कराद् (१, १, १, ८ = मे १, १, १८ = १)	१०७
लक्ष्मीदाष्टो (४, १, १, १० = मे ८, १, २९ = १)	६१७
लक्ष्मीद्विवामदे (३, १, ५, २ = मे ६, १, २८-२९ = २)	४८१
लक्ष्मीपुष्कवमो (२, २, ५, २ = मे ५, २, १८ = १)	४२०
लक्ष्मीस्त्रियुजाः (११, १, ४, ४ = मे १, २, ३१ = १)	१५५
लक्ष्मीधूम (१, ०, ४, ० = मे १, २, २० = १)	२२०
लक्ष्मीवाचदो (१, २, ५, ४ = मे ३, १, ५ = १)	२५२
लक्ष्मीकावो (५, १, १, ० = मे ८, २, १० = १)	७२०
लक्ष्मीवो (१, १, २, २ = मे १, १, ११ = १)	११९
लक्ष्मीदिव्य (३, १, ४, ६ = मे ६, २, ३१ = १)	४५६

[भ]

देवानामिदधो (२, १, ४. ४=मे ४. १, १८-२१=४)	३१
देवीयो (१, २, १, १=मे १, १, २४=१)	३१
द्वीपीयामाद् (२, २, ४, ३=मे ५, १, २४=१)	३१
घानांयन्नाङ्गरक्षिणम् (३, १, ९, ७=मे ६, १, २=२)	४६
गकिइन्द्रमद् (३, १, १, १०=मे ५, ९, २०=१)	४३
गकिदेवा (२, २, ४, २=मे ५, १, २३=१)	४८
गकिष्टुङ्गमया (३, २, १, १=मे ६, २, २०-२१=२)	५०
गतमन्धो (५, १, ४, ८=मे ११० ९, १०=१)	८६
गतस्त्रमायया (२, १, १, ८=मे ९, १, २३=१)	९८
गन्नाष्टकम् (४, १, १, ४=मे ८, १, १७=१)	६०
गमसो षष्प (१, १, ९, १=मे १, १, २०=१)	११
गघीमदेव (३, ९, ३, ३=मे ७, १, ६=१)	५५
गघिवचरमं (४, १, ५, ८=मे ७, १, २६-२७=१)	४६
गाकेस्तुपर्णम् (४, १, ३, ८=मे ८, २, १४=१)	६६
गिन्नामस्य (१, १, ३, ६=मे १, २, ११=१)	१३
गिन्नामस्य (१, १, ५, १०=मे २, १, २९-२३=१)	१८
गन्धम्यन्यमित (२, १, ९, ८=मे ३, २, २०=१)	३०
घरिप्रधन्वोन्द्राय (५, १, ५, ७=मे ११, २, ११-१५=५)	८६
घरिवाजपतिः (१, १, ९, १०=मे १, २, १५=१)	१९
घर्युषु प्रधन्व (५, १, ५, १=मे ११, २, १६-१८=३)	८६
घ्वस्त्रसोमसन्नांशुसुदो (५, १, ५, ९=मे ११, २, १८-२०=२)	८७
घ्वस्त्रसोमसन्ने (५, १, ५, ४=मे ११, २, २१-२२=२)	८७
घान्नामावो (१, २, २, १=मे ४, २, १६-१८=२)	३५
घावकानः (२, २, ५, ५=मे ५, २, १४=१)	४१
घादिगाश्चन्सो (३, २, ५, ७=मे ८, १, ८-९=२)	५८
पादिनोषष्प (१, १, ४, २=१, १, २६-२८=३)	१५

[म]

पिबासुतस्य (३, १, ५, ० = गे ६, २, १७-१४ = ३)	४२५
पिबासोमसिन्द्र (५, १, १, ८ = गे १०, २, ३१ ३२ = २)	८१४
पुरासिन्द्र (४, २, २, ८ = गे ८, २, २१ = १)	७३३
पुरुवादाश्रिवा (२, १, १, १ = गे ३, १, ८-१२ = ५)	२५८
प्रकेतुना (१, २, २, ८ = गे २, २, ६-७ = २)	११३
प्रतित्यञ्चारम् (१, १, २, ६ = गे १, १, २७ = १)	११६
प्रतिप्रियतनं (५, १, ३, १० = गे ११, १, ३२ = १)...	८५९
प्रत्यग्रहणम् (१, २, ५, ५ = गे २, २, ६, ० = २)	२५५
प्रत्यक्षपिपीयते (४, २, २, १, = गे ८, २, ११-१३ = ३)	७१६
प्रत्यक्षदर्शो (४, १, २, १ = गे ८, १, २४ = १)	६११
प्रद्वोदासो (१, १, ५, ० = गे २, १, १८ = १)	१००
प्रमवसिष्टुभम् (४, २, ३, १, = गे ८, २, २२ = १)	७३४
प्रभुर्जयम् (१, २, ३, २ = गे २, २, ११ = १)	२२०
प्रसञ्छिष्टाय (२, १, २, २ = गे ३, १, २६-२६ = ४)	२०४
प्रसञ्चिन्ने (४, २, ४, ११ = गे १०, १, २३ = १)	७०६
प्रसिन्नाय (३, २, २, ३ = गे ०, १, १६-१८ = ३)	५१०
प्रयोगाय (१, २, १, ४ = गे ६, १, २७ = १)...	१८८
प्रयोगिरिक्तं (४, १, २, १० = गे ८, १, ४४ = १)	६१५
प्रवरन्दायष्टते (२, २, २, ४ = गे ०, १, २० = १)	५३१
प्रवरन्दायमादनम् (१, २, २, २ = गे ४, २, १६-१८ = ३)	७५८
प्रवरन्दायवृत्तनामाय (५, २, १, १० = गे १२, १, ८ = १)	८८५
प्रवोमचेमतयो (५, २, २, ६ = गे १२, १, ३३ = १)	८११
प्रवोमचेमचेवृत्ते (४, १, ४, ६ = गे ८, २, ३०-३१ = २)...	६६५
प्रवोयकम् (१, २, १, ५ = गे २, १, १८ = १)	१८८
प्रसन्नाजसुतरस्य (१, २, ३, ६ = गे २, २, १६ = १)...	२१८
प्रसन्नाजसुतरस्य (२, १, ३, १० = गे ४, १, ३१-३४ = ४)	३३०
प्रसोच्यते (२, १, २, २ = गे ३, १, २० = १)	२३६

[य]

	पृष्ठ
प्रद्योतःजातो (१, १, ४, ५ = मे १, २, १४-१५ = २) ...	२१५
प्रद्योतःपर्व (२, १, १, २ = मे ४, १, १३-१४ = २) ...	२११
प्रातरग्निः (१, २, ४, ५ = मे २, २, २४ = १) ...	२४०
प्रेष्ठवो (१, १, १, ५ = मे १, १, ८-११, = २) ...	१००
प्रेष्ठाभीष्टि (५, १, ४, ५ = मे ११, १, २० = १) ...	८४९
प्रेतुमक्षयस्थितिः (१, २, १, २ = मे २, १, १५ = १) ...	१८५
वणमर्षांश्चमि (३, २, ४, ५ = मे ०, २, २२ = १) ...	५६८
वृषदुक्तं (२, १, ४, ४ = मे ४, १, ६ = १) ...	४५४
वृषदिन्द्राय (२, २, २, ६ = मे ०, १, २२ = १) ...	५३२
वृषद्विग्नमे (१, १, ४, ३ = मे १, २, २८-३० = २) ...	१५३
वृषद्वयोश्चि (१, २, ४, ८ = मे २, १, २८-२९ = २) ...	२४४
वोषकामा (२, १, १, ६ = मे ४, १, २३ = १) ...	३३१
वृषजज्ञानं (४, १, ३, ८ = मे ८, २, १५ - १६ = २) ...	६४०
वृषाणदन्द् (५, २, १, ३ = मे १२, १, १ - २ = २) ...	८८०
वृषायादिन्द्र (३, १, ४, ७ = मे ६, १, २२ = १) ...	४७९
वृषोन्निचिवो (५, २, १, २ = मे १२, १, २६-२७ = २) ...	८००
वृषोन्निचिपि (५, १, ४, ४ = मे ११, २, ६ = १) ...	८६०
वृषोन्निचिद्र (२, २, ४, ६ = मे ४, १, २० = १) ...	३८०
वृषोन्निचिद्र (२, १, २, ५ = मे ४, १, २६ = १) ...	२८२
वृषोन्निचिद्र (२, १, ४, १० = मे ४, १, १४ = १) ...	३२९
वृषाणदन्द्ःपुत्र (२, २, ४, २ = मे ५, १, १३-१४ = २) ...	३७७
वृषोन्निचिपि (२, २, ५, ८ = मे ५, २, १०-१८ = २) ...	४१८
वृषोन्निचि (३, २, ५, ८ = मे ८, १, ११-१२ = २) ...	५६४
वृषोन्निचि (५, १, ४, ३ = मे ११, २, ५ = १) ...	८५८
वृषोन्निचि (२, १, ४, ३ = मे ११, २, ५ = १) ...	५००
वृषोन्निचिपरा (३, २, २, ८ = मे ०, १, २६-२७ = २) ...	५१८
वृषोन्निचिपरा (२, १, ४, ४ = मे ४, २, २०-२१ = २) ...	३१६

दीर्घा० (१, १, १, ४=मे ३, १, ३४- ३४=२)	पृष्ठ २८०
धी (१, २, २, ४=मे १, १, ३८-४०=०)	२०४
(४, १, ४, ४=मे १, १, २८-२८=०)	१६१
३, २, ४, ४, २=मे ०, २, ३४-३६=२)	४८१
१ (२, १, ४, २=मे ३, २, २८-३८=१)	३१०
सेष्वा (२, २, २, ८=मे ४, १, ४-४=२)	३३०
सपातमो (४, १, १, ४=मे १०, २, २०=१)	८०८
दमि (३, २, १, २=मे ४, २, २१=१)	४०४
द्वयमे (४, २, ४, ८=मे १०, २, २२ १४=१)	०८८
॥ (३, २, ४, ४=मे ८, १, ३=१)	४८४
॥ (२, २, ४, १=मे ४, २, ८=१)	४०८
३, १, ४, ४, ४=मे ८, १, ८-८=२)	६८१
सि (३, २, ३, २=मे ०, २, २-२=२)	४४६
३, २, ४, १, ४, ३=मे ८, १, ४=१)	१०६
स्वावष्टमचे (२, १, २, ८=मे ३, १, ३०=१)	१८३
म् (२, १, ३, ७=मे ३, २, १०=१)	१०१
॥ (१, ४, ४, १=मे १, २, २२-२४=०)	१४०
अथामचे (३, २, ४, ४=मे ७, २, १८=१)	४६४
सिम्र (४, २, ४, ४=मे १०, २, १-४=४)	०८०
री (३, २, १, १०=मे ०, १, ८-८=४)	४२१
४ (२, १, ४, २=मे ३, २, २०=१)	१०८
दाष (२, २, ४, ६=मे ८, १, ४-०=०)	४८८
विष (४, २, १, ४=मे ७, १, २८-२८=२)	००४
माऊपीष्वा (३, २, १, १०=मे ०, १, ३२=१)	४४२
माम (३, २, ४, ०=मे ०, २, १६-२०=२)	४०३
धावलप्लम् (४, १, २, ८=मे ८, १, ३१-३२=१)	६१२
धासो (४, १, १, ६=मे ८, १, १८=१)	६०४

यदिन्द्राहं (२, १, २, ८ = मे ३, २, १८ - १९ = २)
यदिन्द्रोऽनुयद् (२, २, १, ४ = मे ४, २, ६ - ७ = १)
यदिवीरो (१, २, ४, ९ = मे ३, २, २१ = १)
यदीवचन्याशवो (४, २, २, ५ = मे ९, २, १८ = १)
यदुदीरत (५, १, ३, ६ = मे ११, १, २८ = १)
यद्यावदन्द्र (३, २, ४, ६ = मे ७, २, २५ = १)
यद्वाजविश्वपतिः (२, १, २, ८ = मे ३, १, २९ = १)
यद्वाक्छिष्ठं (१, २, ४, ६ = मे २, २, २३ - २६ = २)
यद्दोह्यावान्द्र (३, १, २, ४ = मे ५, २, २४ = १)
यल्लो नूनं (२, १, ३, ३ = मे २, २, ५ = १)
यस्यत्वाच्छ्वरं (५, १, १, २ = मे १०, २, २१ - २४ = ४)
यः इन्द्रभजो (३, २, २, २ = मे ८, १, १३ - १५ = ३)
युद्धस्त्राह्मिष्ठयः (४, १, १, ९ = मे ८, १, २२ = १)
यत्तेपन्याश्चधो (२, २, ३, ८ = मे ५, १, २९ = १)
युग्मयोगंतवसाहं (२, २, २, ४ = मे ५, १, ६ - ८ = ३)
योनददमिदं (५, १, २, २ = मे १०, २, ३४ - ३५ = २)
योनिष्ठदन्द्र (४, १, ३, २ = मे ८, २, १ - २ = २)
योमोवतुष्यन् (५, १, ५, ५ = मे ९, १, ७, ७ = १)
योरधिषी (४, २, १, १० = मे ९, २, ९ - १० = २)
योरजाचर्षणीनां (३, २, ४, १ = मे ७, २, १७ - १८ = २)
यौविश्वाद्यतं (१, १, ४, १० = मे २, १, ४ - ७ = ४)
रायेऽग्ने सचे (१, २, ५, ३ = मे ३, १, ३ - ४ = २)
रेवतीजः (२, २, १, ९ = मे ४, २, १४ = १)
वयः सुपर्णा (४, १, ३, ७ = मे ८, २, १३ = १)
वयङ्गला (३, २, २, ९ = मे ७, १, २८ - ३१ = ५)
वयङ्गान्तेऽपि (३, १, ४, ८ = मे ६, १, २२ = १)
वयमिन्द्रलाभवो (२, १, ४, ८ = मे ४, १, ६ - १० = ५)

॥ क्रीडपत्रम् ॥

(अथीति पृष्टस्तेष्टमेपङ्क्तौ निवेश्यम्)

चतुर्थाधिकरणमारचयति—^{१४} “स्यरेकादशना किं प्राप-
णीयोदयनीययोः । प्रत्येकमखिलाः किं वा विभक्त्याः स्वस्थायी,
रपि ॥ उद्देश्ययोः प्रधानत्वात् प्रत्येकं पञ्चवोऽखिलाः । नोद्देश्यो
शतवङ्गागः शिष्टस्वामन्तितोऽन्तिमे ॥ द्वादशाङ्गे श्रूयते— “एका
दशना प्रायणीयोदयनीययोरतिरात्र संस्थयोरतिरात्रयोरालभेर-
न्विति” तएते पञ्चवएकादशापि प्रायणीयेऽहनि कर्त्तव्याः तद्यो-
दयनीयेऽपि सर्वे कर्त्तव्याः । कुतः ? प्रायणीयोदयनीययोश्च
श्रुत्वेन प्रधान्यात्—प्रतिप्रधानं चाङ्गाहत्तेभ्यः कृत्वादिति पूर्व-
पक्षः । वचनान्तरेण विहितमामेकादशानां प्रकरणेन द्वाद-
शाङ्गाङ्गत्वे सिद्धदेगाकाङ्गायां तान् पशून्दिश्य प्रायणीयोदय-
नीयो देशेन विधीयेते । तत्र कुत उद्देश्यत्वम् ? कुतस्तरां
प्राधान्यम् ? कुतस्तमां पञ्चाहनिः ? एवं सति यथा—‘शतं
देवदत्तयज्ञदत्तयोर्विधीयताम्’ इत्यत्र देवदत्ते पञ्चाशद्विधीयते
यज्ञदत्ते पञ्चाशदिति विभागस्तथा प्रायणीये पञ्च पञ्च उदनीये
पञ्चेति विभागा युक्तः । पञ्चवशिष्ट एकः पशुरन्तिमः स
प्रत्यासन्नत्वा दन्तिमेऽह्नन्वद्वमानीये कर्त्तव्यः^{१५}—इति ॥

* सत्स्वादिने क्विदपि पक्षकं नैतदधिकं लोकरणमिह दृश्यते, तत्र चक-पाठित्य-
मेवात्र मूलमित्यनुनीयतेऽस्य सामविचारः प्रकृतत्वाच्च तथा पाठित्यम् ; परमेतस्मिन्
भगवतीभाष्येऽत्र उपसंहृतवचने (२५—३) द्विपठति परिगणनयुतेः स्वापिचकारचक-
पामनदोषमङ्गाव प्यदूत्योः च इत्यवगम्य स्वाकार्यमितीर्थं क्रीडोक्तम् । ४० ।

